תורת משה

הוא פירוש אלשיך

לספר

בראשית

חלק א

פרשיות בראשית - וישלח

מאת

רבי משה אלשיך

מהדורה מעוצבת

עיצוב: זהבה גרליץ

דעת

ירושלים תשע"ט

התוכן

אלשיך הקדמה 3
הקדמת הרב המחבר 3
פרשת בראשית 6
פרק א 6
פרק ב 42
פרק ג 73
פרק ד 97
פרק ה 109
פרק ו 111
פרשת נח 112
פרק ז 137
פרק ח 145
פרק ט 151
פרק י 162
פרק יא 162
פרשת לך לך 171
פרק יב 171
פרק יג 191
פרק יד 196
פרק טו 208
פרק טז 222
פרק יז 226
פרשת וירא 247
פרק יח 247
פרק יט 267
פרק כ 279
פרק כא 285
פרק כב 302
פרשת חיי שרה 326
פרק כג 326
פרק כד 338
פרק כה 380

אלשיך הקדמה

הקדמת הרב המחבר

באמור אלי מי רחש לבי בקרבי, לבי לבי הומה, רצוא ושוב יתפלא בי קול לי קול אלי, באמור אלי, מי שמך לאיש, תולעת ולא איש. השמח לבך לפרש בים הגדול והנורא, או יוצא בשיירא עם מפרשי התורה ודעתך קצרה, אי בעית אימא קרא ואי בעית אימא סברא. צרה כמכבירה אל תהי חכם בעיניך את האלוהים ירא ושים כה נגד עיניך כי תעבור במים אדירים שוטפים ותחלץ חושים נוגשים אצים לפרש כאשר יפרש השוחה לשחות אדירים משברי ים יבעתוך, והיית כשוכב בלב ים, וכל חכמתך תתבלע, תפתח בכד ותסיים בחבית של שייטים עוגים ומשוטים, לחתור היבשה ולא תמצאנה.

אף רוחי בקרבי עמדה ודברה בי לאמר, מי אתה הר הגדול לפני כל יודעי דת ודין, יושבי על מדין הלא ידעת אם לא שמעת אלוהי עולם ה' דבר ויקרא זאת התורה, אש מפיו תאכל גחלים הקטנים עם הגדולים כי ה' אלוהינו אש אוכלה תורה ציוה לנו. אש דת לנו מתוך האש רשפי אש כי הלא כה דברו כאש. ומי זה ילך במו אש, ולא יכוה כויה תחת כויה שלהבת יה, דבאתר דזיקוקין דנור ובעורין דאשא, מאן עייל בר נפחא לתמן.

ושום שכל והבן מי חכם ויבן, חכמת אלוהים מפלאות תמים דעים. ומה גם אתה עתה כי לא למדת חכמה, ולא חלק לך בבינה, והלא תכלם כי האמנם אלם, פעמים שאתה מתעלם חכם תחשב מעשה חושב מראשית אחרית, על כן קדמתי להעיר לך אוזן, בשפה ברורה דרך קצרה, כי אין בלשוני מלה כי לך דומיה תהילה.

זאת אשיב אל לבי, ידעתי לבי ידעתי כי בער אנכי מאיש, ולא בינת אדם לי. אך אמנם הלא לאמונה, כי הנה בשמים עדי וסהדי, כי לא הלכתי בגדולות ונפלאות ממני, לדבר ולומר כרבי עקיבא אני, אפשר כי אהיה נאה דורש כי אל אלוהים ה' הוא יודע וישראל הוא ידע כי לא כוונתי מלאכתו לכך. כי מנעורי גדלני כאב עסק התלמוד מרבה בישיבה, יוצא ובא בהוויות אביי ורבא עד חובה, הלילה עיון והיום הלכה, בקול מחצצים חצי תשועה, הבין שמועה בבקר בבקר, ואחריו אל הפוסקים עד בא השמש. ואל שואל כעניין להשיב כהלכה ולא לבי הלך לעשות קבע מדרשות ופשטים, זולתי אשר הקרה ה' לפני אל ה' ויאר לי. לעת מצוא מנוחה מההלכה ביום הששי כי מדי שבת בשבתו. יבוא אלי העם לדרוש להם על פי התורה, מקראי קדש אשר יקראו אותה במועדם, פרשה ופרשה בערב יום שבת, אשר נתתי אל לבי, אף רוחי בקרבי לדרוש ולתור בנועם מילין, להכין את אשר יביאו. וימן להם המלך הקדוש דבר יום

ביומו פרי תבואה, ואהי כמלקט שבלים. מספיח קציר הלא מצער, כי קצור קצר מגל שכלי, ולפי מגל זו מגל זו, ושבת זו שבת זו. הן מעט אשר חנן לי ה' ברוב חסדיו, ומדאגה מדבר פן הלקט יעשה שכחה, העלתי על ספרי הזיכרונות דברי הימים הנוראים. והיה עם לבבי לשום שכל הבין. והעמיק הרחיב, בכל כלליה ופרטיה.

ויהי כי ארכו הימים, וימצא כתוב כל דברי התורה הזאת, וידי משה כבדים כבדו מזוקן טרדות ותלאות ומאורעות רעות, ולא עצרתי כח להשיב ידי על כל דבר ודבר, לצרוף בכור סיגיו ולהסיר כל בדיליו. על כן אמרתי טוב מעט אשר היה לפני פירושים ודרושים כאשר המה. והיה כאשר יניח ה' לנו מעצבנו ומרוגזנו, עוד נשוב לדרוש ולתור לברר וללבן ולהוסיף לקח כיד ה' הטובה לנפש תדרשנו, מהדורא אחר מהדורא, קמייתא, מציעתא, ובתרייתא, כי אמרתי יש לי תקווה. יחנן ה' ויניח לנו מרוגזנו ומעיצבון בני עמנו, כי יבוא כנהר צר ובכל צרתיה לו צר, אולי ירצה ויחליצנו, וירצה נא במנוחתנו, ואפנה ואשנה ואשלש כל אמרתי. הלא בספרתי ואשיבה ידי על כל דבור ודבור אשר שם משה, להניף אותם תנופה בשלוש עשרה נפה ואשלח לאשר אשאיר בחסד אל לעיני כל ישראל.

אך אמנה למן היום אשר נתתי את לבי לעשות כן, הדביקתנו הרעה טבחה טבחה מסכה יינה, אף ערכה שולחנה ימים של שנה לא שלונו, ולא שקטנו ולא נחנו, צרות צרורות מרובבות משולבות אשה אל אחותה, לעת מרפא והנה בעתה. אז אמרתי הנה באתי בימים, מה קצי כי אאריך נפשי. ומתי אעשה הדבר הקשה, המהדורות אשר אמרתי יהיו למאורות, כי יודע אלוהים כי המהדורא הזאת עשיתי בימי חרפי מכל אשר דרוש דרש משה, ומן אז חדלתי מלכתוב. הגדלתי הוספתי על כל קוץ וקוץ פרחים ושושנים. פנים מפנים שונים. ועל כל עניין ועניין באותו עניין. על שפתי הוספתי עדי עדיים להתפאר כחתן יכהן פאר, אשר לא כתוב בספר. ועל הדין ועל האמת ועל התורה ועל העבודה, עם העוסקים עם הצבור, הייתי כמשיב יד לקיים כל דבר, ואתנה את לבי יכתבון מלי בעט ברזל ועופרת, למען ילמד בו אשר ה' יתן חנו בעיניו, גם כי אין בו לחכמים לחם ולא לנבונים עושר.

עוד שנית כי רבים מקשיבים העתיקו מילין על ספר בדיו. מי יקום בקהל בכל עיר ועיר, מדינה ומדינה, לדרוש להם מילי דמעלו, מבשר ואומר כי שלי שלי. ויש טבח ומכר לכל עובר בכסף שברו, עושה סחורה בפרתו של חברו, אשר לא עמל בו ולא גדלו, לכן אף על זאת פקחתי עיני, כי אתה יראה הרואה האמת ממי שאמרו. וגזלה ישיב אשר בזדון דברו, ושב ורפא לו. ואם לא תעלה ארוכה אל התוספת, אשר לא כתוב בספר, אומר די על העיקר, עד הנה דברי בית שער החיצונה. אשר תחת כל השמים וזה שער השמים.

יאזינו השמים ותשמע הארץ. אתיא ותמהיא די עבד עמי אלהא עילאה. אשר הנחני בדרך אמת לקחת את בת המלך הקדוש למשה מורשה. אבן הראשה לרעות בגנה, וללקוט לקט שבלי גן עדנה. ויתן בפי תורת פיו, אגיד לעמו יראי ה' וחושבי שמו. כי מה אני כי יבוא אלי העם לדרוש ולפרוש להם, על פי ה' יחנו בני ישראל. ועל פי ה' יסעו למסעיהם מאתו לשומעיהם כי לשוני תער כדה אל השוקת. הם מגישים אליה והיא מוצקת. ותקטן זאת בעיני ה', ועוד הוסיף הפליא עד אבוא אל מקדשי אל במגילת ספר כתוב עלי. ואתחנן אל ה', יפן ברחמיו ממקומו, ויתן חנו בעיני עמו, לשתות בצמא את דבריו ולהשתעשע במאמריו. ויחשב להם לצדקה, והיה שכרם כעוסקים בספר מאורי ביאורי תורה אור הנחמדים לפניו לבו ועיניו, כי אגבן זכו ישתכח לי כעמלי. כי אותותי אלה בקרבו לה' המה, כי אני ושלי שלו. וכל אשר עשיתי. הוא היה עושה, מודיע דבריו למשה, על כן ביה שמו. אשר אקרא לו חוברה לי יחדו. שם המפורש ושם המפרש. ואחד קראתיו בשם האומר ועושה **תורת משה** ואומר אני טרם החילי. יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי.

ספר בראשית

פרשת בראשית

פרק א

א. בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ:

הנה מהראוי יאמר בראשית ברוא, או בראשונה ברא. כי הן זאת הייתה עם רז"ל לומר כי היא בי"ת בעבור, באומרם בשביל התורה שנקראת ראשית, או בשביל צדיקים שנקראו ראשית, וכיוצא בדרשות אלו.

ועל דרך הפשט יאמר כי הנה קיימו וקבלו רז"ל (**ובראשית רבה** פ"א) כי ז' דברים קדמו לעולם. **תורה וכסא הכבוד** כו', והוכיחו כי התורה קדמה לכסא הכבוד באופן שהיא ראשית לכל.

עוד שנית אמרו רז"ל **בתנחומא ובבראשית רבה** (שם) כי בתורה ברא הקדוש ברוך הוא שמים וארץ. ובזה יתכן כי טרם תספר מציאות הבריאה, ספרה לנו במה בראה, וזהו אומרו **בראשית ברא,** לאמר במה שהוא ראשית לכל היא תחילה וראש לכל, שהוא גם לשבעת הדברים בה **ברא אלוהים את השמים כו'.**

והנה הוא שעל ידי צירוף אותיות התורה ברא אלוהים שמים וארץ, כמאמרם ז"ל (ברכות דף ל"ה) יודע היה בצלאל לצרף אותיות שבהן נבראו שמים וארץ.

אך הנה מצאנו לרז"ל (שם) **בבראשית רבה** רוח אחרת מעין דרך זו:

> כי לא בחרו בבחינה זו בביאור מלת בראשית, כי אם על היות התורה כלי אומנות כפנקס שביד האומן. וזה לשון מאמרם (ז"ל שם) ואהיה אצלו אמון אומן, התורה אומרת אני הייתי כלי אומנתו של הקדוש ברוך הוא. בנוהג שבעולם מלך בונה פלטין אינו בונה אותו מדעת עצמו, אלא מדעת האומן. והאומן אינו בונה אותו מדעת עצמו אלא דפתריות ופנקסות יש לו לדעת האיך הוא עושה חדרים היאך הוא עושה פשפשין, כך היה הקדוש ברוך הוא מביט בתורה ובורא את העולם, והתורה אמרה בראשית ברא אלוהים ואין ראשית אלא תורה היאך מה דאת אמר ה' קנני ראשית דרכו, ע"כ.

ולבוא עד תכונתו נעיר בו קצת מההערות הראויות:

א. אומרו התורה אומרת כו' שהם דברי מותר, כי מי לא ידע כי התורה היא האומרת.

ב. כי תחילה אמר אמון אומן, שיורה כי התורה היא האומן, ואחר כך אמר שהיא כלי אומנות.

ג. איך נרמז כלי האומנות באמון, ולמה לא נאמר אומן בפירוש.

ד. כי אין המשל צודק כלל, כי הלא בנמשל המלך והאומן אחד המה.

ה. כי התורה מספרת סדר הבריאה היאך הייתה ואיך יאמר שהיא כפנקס שלמדים ממנו לבנות ולעשות חדרים ופשפשים.

ו. אומרם מביט בתורה ובונה, האם צורך אליו יתברך חלילה להביט בתורה כאומן שמביט בפנקס, היבצר ממנו האיך יעשה חדרים או פשפשין. ומאומרו כך היה הקדוש ברוך הוא כו' יראה שהוא בדמותו בצלמו ואין דומה לו כלל.

ז. אומרם והתורה אמרה בראשית כו' למה זה אמרה בלי צורך ובלי קשר.

ח. אומרם בנוהג שבעולם כו', כי טבע לשון זה הוא ליאמר כאשר מנהגו של עולם הוא הפך הנדון שלפנינו, אך עתה הנה הוא רוצה לדמותו ממש באומרו כך היה הקדוש ברוך הוא כו', ומהראוי יאמר למלך שבונה פלטין כו'.

והנה לבוא אל הביאור נקדים שתי הקדמות מפורסמות:

א. כי הנה על ידי התורה אלוהית נברא העולם כמאמרם ז"ל ריש מדרש **תנחומא**, וכמאמרם יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ. וידוע כי לא יפעל בהן כחרש עצים במקבות ובגרזן שהם כלים נפרדים מהחוצב בם והוא לבד הפועל כי לא ירעו ולא ישחיתו, וגם היטב אין אתם מבלי דעת החוצב בם לכל אשר יחפוץ בחרושת עץ לעשות. אמנם אותיות התורה, גם כי המה כלי אומנותו, לא יתייחסו לנפרדים מאתו יתברך חלילה כי הוא יתברך וחכמתו היא התורה אחת היא, כי חיות ורוחניות המה, וכאשר יוצרנו יוצר בראשית יצר את העולם בהן המה היוצרים, כי הן הן שמותיו וחכמתו יתברך בלתי נפרדים מן איכותו. הנה כי ממוצא דבר ימשך כי גם בתורה יפול שם אומן במעשה בראשית.

הקדמה שנית, והוא כי הנה סיפור הדברים הנבראים בששת ימי בראשית כאשר יתפרשו על דרך הסוד, הלא ירמזון אל דברים נאצלים עליונים רוחניים לאין תכלית, ועד לא נברא העולם כי התורה קדמה אלפים שנה הוא לבדו היה הנרצה בכוונת הכתובים, כי איך יאמר **ברא אלוהים את השמים כו'** ועדיין לא נבראו, אך המה נדרשים על דרך הסוד, ועל הדרך ההוא בקשוה מלאכי השרת ולא על דרך פשטה כאשר היא אצלנו. וכאשר **ברא אלוהים את השמים והארץ** וכל צבאם את הכל עשה יפה בעתו, רמז ומקביל אל הדברים הנרצים בכוונת הכתובים על דרך הסוד.

נמצא כל סדר ותיקון מעשה בראשית בכל פרטיו ונקודות זמן עשיית כל דבר ואופן עשייתו, לפי פשטו הוא מכוון אל כוונת הכתוב בנרצה בו לפי כוונת הכתוב לפי הסוד והדברים

הנאצלים עליונים הנרמזים בו כנודע ליודעים חן. ואם כן אחר שבריאת העולם היה על דרך וסדר מתייחס אל דברים עליונים ואצילותם שהם כוונת המקראות לפי סודם, ועל פי סודם ועניינם נברא, הנה תדמה התורה קודם בריאת העולם אל פנקס האומן שכתוב ומצויר בו היאך יעשה חדרים ופשפשין ועל פיהם יעשה, כי כן עשה ה' שמים וארץ וכל צבאם על פי הדברים הנרמזים בתורה על דרך הנסתר שבה. ואמר מביט בתורה, לומר שעל ידי הביטו יתברך בדברים העליונים הנאצלים למעלה שהם עניין הכתוב בתורה כמדובר, על ידי הבטתו בהם שהוא הביטו בתורה עצמה כי איכותם בה היה שפע כל דבר מהם משתלשל אורו עד למטה ומהוה דוגמתו. והנה על הבחינה הזאת השנית תקרא התורה כלי אומנותו כפנקס האומן, ועל בחינת הקדמה הראשונה תקרא אומן, באופן כי שניהם כאחד יצדקו בתורה אלוהית.

ובזה נבוא אל ביאור המאמר, והוא כי הוקשה להם שמהראוי יאמר אמונה בפת"ח האל"ף, שהייתה מגודלת אצלו יתברך, על כן אמר כי אמון הוא כאומר אומן, והוא על הבחינה הראשונה. ומפני שהרגיש שהיה לו לומר אומן בפירוש, לזה אמר התורה אומרת כו' כלומר גם כי יש בחינה שהתורה תקרא אומן, עם כל זה למה שהתורה עצמה היא המדברת אינה אומרת על עצמה הבחינה הגדולה ההיא כי אם הקטנה הימנה ללמד דעת ענוותנות אל לומדיה. וזהו התורה אומרת כי אף שרומזת היותה אומן אינה אומרת בפירוש רק היותה כלי אומנות. ולהורות הימצא בה שתי בחינות.

אמר בנוהג שבעולם וכו', לומר כי כאשר בנוהג שבעולם ימצאו מעמד שלושת הדברים **מלך ואומן ופנקס.** כך שלושת אלה ימצאו יחד בהיותו יתברך מביט בתורה ובונה את העולם, כי הוא יתברך הוא המלך, ושתי בחינות התורה הנזכרת הם האומן והפנקס. ולא הוצרך לפרש איך הייתה אומן כי פשוט הוא, רק איך הייתה פנקס, ונרמז היותה פנקס באומרו היה מביט בתורה ובורא, כי כאשר האומן מביט בפנקס האיך יעשה חדרים ופשפשין, כן הוא יתברך על ידי הבטתו אל סודות התורה שבתיבות מעשה בראשית שהוא בנין אצילות העליון, היה בורא כל פרטי הבריאה למטה להקבילם אל הדברים העליונים הנרצים לפי סיפור הבריאה לפי סודם.

ועתה בא לגלות לנו מהיכן למד שלמה להסתיר הבחינה הראשונה ולא אמר אומן כי אם ברמז עם שהיה מפליג במעלת התורה, ואמר שלמד מהתורה עצמה שאמרה **בראשית ברא אלוהים כו'** שמורה היותה כלי אומנות שבה ברא ה' את השמים כו', ולא נאמר ראשית ברא את השמים שהיה מורה הבחינה הראשונה וזהו והתורה אמרה כו'. ולהיות שאין הדמות הנמשל אל המשל רק באשר נמצא בו ג' הדברים, אך האומן והכלי הם בנמשל בלתי נפרדים

כאשר הם במשל, על כן אמר בנוהג שבעולם ולא אמר למלך שבונה כו'. ועל הימצא בו ג' הדברים הנמצאים במשל אמר כך היה הקדוש ברוך הוא כו'.

הנה פירוש אומרו **בראשית,** במה שהוא ראשית היא התורה **ברא אלוהים** כו', שהוא כלי אומנותו יתברך. ושיעור הכתוב על פי דברי המאמר, שטרם יברא העולם השפל היה ביאור כל פרטי הבריאה מתפרש על בנין אצילות העליון שהוא קודם לעולם, ודוגמתו היה כל מה שנברא למטה, כי מבנין אצילות העליון נתפשט ונשתלשל שפע מכל פרטים עליונים נתהוו כל מה שלמטה דבר יום ביומו. ובזה יאמר **בראשית** במה שהוא ראשית הוא בנין אצילות עליון **ברא אלוהים את השמים** כו' כמדובר שהיה מביט וברא את העולם.

או יאמר כמאמרם ז"ל כי שבעה דברים קדמו לעולם תורה וכסא הכבוד כו' וביארנו במקומו כי כולם הוצרכו לבריאת עולם ובלעדם היה בלתי מתקיים כאשר הארכנו שם. ובזה יאמר **בראשית** שהוא במה שהוא ראשית לכל שהם השבעה דברים **ברא אלוהים את השמים ואת הארץ.**

או יאמר כי הנה אמרו רז"ל בעשרה מאמרות נברא העולם, והנה הקשו בגמרא תשעה הן, ותרצו בראשית נמי מאמר הוא ראוי לשים לב שאם כן איפה למה לא נאמר ויאמר אלוהים יהיו שמים וארץ ככל יתר מאמרות. ולבוא אל העניין נשית לב גם על מאמרם ז"ל באומרו ביום השני **יהי רקיע** שהוא יחזק הרקיע, כי לחין היו בראשון ונתחזקו בשני, כי הוקשה למו כי אחר הברא שמים בראשון איך יאמר בשני יהי רקיע על כן פירשו על החיזוק. והלא יפלא הפלא ופלא האם יד ה' תקצר חלילה מלהחזיקם בראשון שהוצרך יום שני, ומה גם פעולותיו יתברך שאינם תחת הזמן, ולא עוד אלא שהוצרך מאמר בפני עצמו להחזיקם. ועוד למה קרא אל החיזוק הויה.

אמנם לבוא אל הביאור נקדים לבאר עניין הברא העולם במאמרות איך הוא ולמה היו עשרה לא פחות ולא יותר. אך הוא כי הנה רצה הקדוש ברוך הוא להשפיע שפע אל העולם השפל בהיבראו, מכל בחינות כוחות עליונים, הלא המה עשרה ולא תשעה כמדובר **בספר יצירה**, ועל כן על ידי עסק התורה הכלולה מכולן כנודע יאירו יחד כולן ויושפע שפע מכולן. וזה עניין כל מאמר מעשרה מאמרות הנאמרים במעשה בראשית, כי כל אחד מהם הוא מאמר מהכוחות ההן, באמור הוא יתברך המאמר הראשון, אותו רוח פיו היוצא מאתו הוא אור שפע רוחני מבחינת הכח הראשון, המשתלשל ומתפשט ומתלבש ומהווה המציאות הראשון אשר גזרה חכמתו יתברך לברוא בו שהוא את השמים ואת הארץ. ובהבל פיו יתברך במאמר השני באמרו יהיה אור נתהווה האור. וההיקש בכל השאר כי גדול כח איכות הדבר היוצא מפיו

יתברך. והוא מאמר רבי יוחנן כל דבור ודבור היוצא מפי הקדוש ברוך הוא נעשה מלאך. והוא מה שהנביא דבר כי כאשר ירד הגשם כו' כן יהיה דברי אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם כי אם עשה את אשר חפצתי כו', כאשר יתבאר עוד במאמר **פרקי רבי אליעזר** שנזכיר בדרך שאחר זה בס"ד.

ובבוא אל העניין והוא כי אחר שהמאמר הראשון מהעשרה היה העליון מכולם, על כן מה שמתהווה ממנו מדברים גשמיות לגודל דקות רוחניותו אינו יוצא אל הפועל קנין חומריי ממשיי בעצם, כי אם מציאות התלבשות גשמית בצד מה שצריך אחר כך מאמר מבחינה שלישית אליה לגמור הויה עצמית ממשיית בגשם חזק. ועל כן אפילו השמים לא קנו הויה ממשיית חזקה ביום הראשון כי אם היו לחים שלא היה רק התלבשות מה, עד בא המאמר השלישי שהוא ג' מדרגות למטה הימנו והוא הקנה הוויה גשמית בעצם. ועל כן נאמר יהי רקיע כי עדיין לא היה ברקיע הויה קניינית בעצם עד יום שני במאמר שלישי. אך הארץ למה שטבעה עכור יותר הוצרך להוות אותה ולתתה תוך יסוד המים שהוא יסוד גשמי ושם נגמר עצמותה. והוא מאמרם ז"ל על פסוק בצקת עפר למוצק ורגבים ידובקו, נטל עפר כו' והשליך אל המים כו' כמבואר אצלנו.

ובזה נמצא טעם למאן דאמר כי האורה נבראת אחר שמים וארץ כפשט הכתוב, כי הלא היותר דק היה ראוי יברא תחילה. אך הוא כי יותר דקות הוא מה שלא נגמר עד השלישי מהאור שנגמר בבת אחת, ועם כל זה יותר דקות הוא גמר האור מגמר הרקיע על כן נהיה על ידי מאמר שלישי לא בשני. ובזה הטיב אשר דבר **בראשית ברא כו'** ולא אמר ויאמר אלוהים יהיו שמים וארץ, כי הלא היה נראה שנגמרו בראשון ויקשה עלינו מאמר הכתוב ביום שני **יהי רקיע,** על כן להשכילנו בינה אמר **בראשית כו'**, לומר הלא תראה במאמר שלישי **יהי רקיע** אל תתמה איך הוצרך לגמור הווייתו בשני, כי דע איפה כי **בראשית** שהוא במה שהוא ראשית שהוא הבחינה הראשונה העליונה מכל העשר העליונים **ברא אלוהים,** ואף על פי שהכל היה יוצא אל הפועל על ידי העשירית ולא הייתה משמשת רק למעבר לשל מעלה, ועל כן לא היה מבוא לגשמיות לקבלו בעצם עד ש**ויאמר אלוהים יהי רקיע** כי אז נגמר ונתחזק כמדובר.

או יאמר מעין האמור בשום לב אל מאמרם ז"ל:

כתיב ברא אלוהים וכתיב ביום עשות ה' אלוהים, אלא בתחילה עלה במחשבה לברא העולם במידת הדין ראה שלא היה מתקיים שיתף בו מדת רחמים ע"כ.

והלא יקשה כי לא בסתר דברה תורה **בראשית ברא אלוהים** שמורה כי הייתה בריאה ממש בשם **אלוהים** לא מחשבה בלבד. עוד ראוי לשים לב אל מאמרם ז"ל **בפרקי רבי אליעזר** ריש פ"ז וזה לשונו.

בלא עמל ובלא יגיעה ברא הקדוש ברוך הוא שמים וארץ שנאמר בדבר ה' שמים נעשו וכבר שמים נעשו, אבל בתולדות יגיעה כתב בהו שנאמר וברוח פיו כל צבאם ע"כ.

והלא כמו זר נחשב אומרו יגיעה בו יתברך בתולדות, חלילה כי לא ייעף ולא ייגע, ועוד שגם ראייתו אין בה זכר יגיעה.

אמנם לבוא אל העניין נקדים ארבע הקדמות:

א. אשר כתבנו למעלה כי הברא העולם על ידי המאמרות היה כי רוח פיו יתברך היוצא במאמרו הוא הפועל ומהוה ההוויה הנאמרת בו במאמרו יתברך, כן יהיה דברי אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם כי אם עשה את אשר חפצתי כו' כמדובר בסמוך.

ב. והוא מאמר רז"ל כי הנה במאמר ראשון ביום הראשון נבראו כל המציאות כולם אלא שבכל יום ויום היו כל תולדות שמים וארץ יוצאים אל הפועל מאשר היו בכח בראשון.

ג. בשום לב למה לא פעל ועשה הוא יתברך על ידי מחשבה ולא יצטרך מאמר בפועל. אך הוא כי לגודל דקות המחשבה אין ההוויה המתהווית בה מציאות עצם גשמי ממשיי כי אם דק מעין הרוחניות, על כן הוצרך ביום הראשון יתהוו שמים וארץ וכל הנכלל בהם בכח מציאות הויה דקה, ואחר כך על ידי מאמר שני ושלישי היה הבל פי המאמר נמשך ומתפשט ומהווה מה שהוא עניין דברי המאמר עצמו. והנה המציאות הראשון שהיה בלי התפשטות הבל הדבור רק מחשבה בודדת במקומה, ההוא יתייחס בו לומר שבלא עמל ויגיעה נברא. אך מה שצריך להתהוות על ידי התפשטות הבל פיו ההוא יתייחס לעמל ויגיעה כלפי שמיא למה שצריך לשלשל ולהעבות הרוחניות.

ד. כי הנה אמרו רז"ל **במדבר רבה** כי כאשר באומרו וה' עניינו הוא ובית דינו, כך באומרו יתברך ואני הוא ובית דינו, והוא כי הוי"ו הוא עליו יתברך, ואומרו ה' או אני הוא הבית דין. והנה גם אנו נאמר על פי דרכם כי באומרו פה ורוח אלוהים יכוון כי רוח אלוהים היא שכינה שהוא הבית דין והוי"ו שבראש תיבה כלומר הוא ובית דינו.

ובזה נבוא אל העניין, והוא כי הוקשה לרז"ל בכתוב.

א. למה חילק לשנים בדבר ה' שמים נעשו ואחר כך וברוח פיו וכו', ולא אמר בדבר ה' שמים וכל צבאם נעשו. ועוד למה בשמים נאמר דבור ובצבאם רוח פיו.

ועוד כי מהראוי יאמר בדבר ה' שמים עשה ולא יאמר נעשו שהוא כאילו נעשו מאליהן. על כן גזר אומר כי היה הפרש בין זה לזה. והוא כי טרם היות מציאות הויה גשמית לא שמים ולא

ארץ, בעלות במחשבה לבוראם, נברא במחשבה מציאות שמים וארץ אך בדקות כפי יחס המחשבה. אך עדיין לא נתעצמה הבריאה להיות עשייה בעצם, כי אם בדקות מעין רוחניות הייתה, עד בא יום שני במאמר שלישי שאז על ידי התפשטות הבל פיו, המאמר ההוא היה מתעבה וקונה ההוויה ממשית וחיזוק גשמי, ועל כן בראשון לא נגמרו שמים וארץ להתחזק בגשמות עצמי. וזהו מאמרם ז"ל בלא עמל ויגיעה ברא הקדוש ברוך הוא את השמים שנאמר בדבר ה' שמים נעשו וכבר שמים נעשו, שהוא כי שמים וארץ בא' שלא היה עדיין גשמות בעולם, לא הוצרך הבל הדבור להתפשט בעולם הגשמי, מתלבש ומהוה גשמיות, רק נשאר המאמר בודד במקומו וכבר נעשו בלי התפשטות הבל דבור. אך בתולדות היוצאות אל הפועל בשאר ימים רוח פיו היה הולך ומתפשט ומהוה מציאות ממשי.

ובזה נבוא אל עניין הכתוב, וביאור המאמר הראשון, והוא כי הנה כל פעולה תכלול שלשה דברים:

מחשבה,

דבור,

ומעשה,

ראשית שלשתן היא המחשבה. ובזה יאמר במה שהוא ראשית היא בחינת המחשבה **ברא אלוהים** שהוא מדת הדין, ולמה שגם המחשבה פועלת אלא שהיא בדקות, אמר **ברא** ולא אמר עשה, אך מציאות בריאה היא באמת. אלא שעל ידי כן אם הייתה נגמרת הבריאה על ידי מידת הדין היה נמשך שלא יתקיים העולם, כי אם מיד בהתחלת הדורות המכעיסין ובאין היה חוזר לתהו ובהו. ומה גם למה שאמרו ז"ל שלמה הים מימיו גבוהין מן הארץ כדי שייראו מלפניו יתברך שאין צריך רק להציף המים על פני הארץ כטבעם. וזהו אומרו **והארץ כו'** לומר אחר שבמחשבה **ברא אלוהים את וכו'** שהוא מידת הדין, ראה והנה **הארץ הייתה תהו ובהו וחשך** הדין **על פני תהום** שישוב ויכסה הארץ, על כן **ורוח אלוהים מרחפת כו'.** והוא מה שכתבנו בהקדמה ד' כי כמו שאמרו רז"ל שכל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו ובאומרו ואני הוא ובית דינו, כן באומרו **ורוח אלוהים** יהיה הוא שהוא הוא"ו של **ורוח,** ובית דינו שהוא **רוח אלוהים.** שהוא כי ביום עצמו שיתף והשפיע צד חוזק ועשייה מה, בדבר שם רחמים. ועדיין היה הכל בדקות כי הכל היה במידה העליונה המתייחסת למחשבה, כי שם ה' לא היה, רק כי נשתתף רחמים בדין להיות **מרחפת על פני המים** פן יציפו את העולם כמה דאת אמר על גוזליו ירחף.

ובזה מה שאומר אחר כך ביום עשות הוא אחר השיתוף הזה, שהבריאה שהייתה במחשבה שהוא בדקות נעשתה עשייה קניינית, כלומר יכולה להתקיים בגשמות לדקות המידה. ויהיה

ביאור הכתוב לפי זה כשנשתתף להיות בדבר ה' הוא שם הרחמים, כבר שמים נעשו, שלא הוצרך לומר ויאמר ה' אלוהים יהיו שמים וארץ שהיא התפשטות הבל דבור, רק בשיתוף שם רחמים עם מחשבת שם אלוהים כבר נעשו ויתחזקו, שהוא גדר נוסף על מלת ברא שהיה על ידי מידת אלוהים במחשבה הוא בדקות מאמר ראשון המתואר במחשבה. אבל בתולדות עמל כתיב בהו דכתיב וברוח פיו כל צבאם, שהוא שהבל רוח פיו היה מתפשט ומתעבה ופועל ומהוה ולא הייתה המחשבה לבדה פועלת בה על כן מתייחס הדבר אל יגיעה. וזהו אבל בתולדות יגיעה כתיב בהו, שהוא על ידי רוח והבל פיו יתברך המתפשט אחר הדבור, וזהו שמביא ראיה מוברוח פיו כל צבאם.

אמנם למה שאין יגיעה צודקת בו יתברך רק בדרך השאלה שמחלק בכתוב בין שמים וארץ אל התולדות, על כן ייחסו הדבר אל הכתיבה באומרו יגיעה כתיב בהו ולא אמר ביגיעה נבראו, אך שמים וארץ היו בלי יחס יגיעה. ועל פי הדברים האלה הוא מאמרם ז"ל **בבראשית רבה** (פ"ג) בלא עמל ובלא יגיעה ברא הקדוש ברוך הוא את העולם שנאמר בדבר ה' וכבר שמים נעשו כמדובר, שבלא עמל הוצאת הדבור מן הכח אל הפועל, ובלא יגיעת התהוות על ידי רוח פיו המתפשט מהמאמר, שמים נעשו. והוא כי כל מה שהדבר ראשון אל התחלת ההתלבשות הוא יותר דק ומקבל צורתו בקלות. אך להוציא תולדות מן השמים ותולדות מן הארץ, למה שהוא גשם מתוך גשם, כי בכח היו כל התולדות מיום הראשון כמדובר בהקדמה שניה, על כן הוצרך התפשטות והתלבשות רוח פי המאמר להקנות בהן הויה כאמור בדרך הקודם ביחזק הרקיע, כי לדקות הראשון לא קנו חוזק גשמי עדיין. וזה יאמר **בראשית ברא כו'** לומר במה שהוא ראשית שהוא המחשבה טרם הוציא המאמר מן הכח אל הפועל **ברא את השמים כו'.**

אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת כו'. הנה בריבוי האתין אר"י (**בראשית רבה** פ"א):

את השמים לרבות חמה ולבנה כוכבים ומזלות, ואת הארץ לרבות אילנות ודשאים וגן עדן ע"כ.

והלא יקשה כי הלא חמה כו' ואילנות כו' נבראו אחר יום ראשון ואיך כללם ביום הראשון. אמנם כוונת הכתוב לדעתי להרים מכשול מאיש שוגה ומפתי, בל יעלה על רוחו כי הוצרך זמן על בריאת העולם ומלואו, ולא כן הוא חלילה לאל, כי על כן לא נאמר בששת ימים עשה ה' כו' רק אמר ששת ימים, כאילו יאמר שהששת ימים ברא ה' עם השמים והארץ. וזאת תהיה כוונת הכתוב **בראשית ברא אלוהים את השמים** שמרבה חמה כו' שהוא כללות כל תולדות שבשמים, שבהיברא השמים היו תולדותיו בכח נבראים באיכות בדקות.

וכן **ואת הארץ,** שעמה נבראו בכח כל תולדות הארץ אילנות ודשאים וגן עדן הארץ. נמצא שכל מה שנברא בימים שאחר יום ראשון. לא היו רק כיוצאים ומתפרדים אלו מן השמים ואלו מן הארץ. והוא אומרו **תוצא הארץ תדשא הארץ,** כי בתוכה היו מיום הראשון ומוציאה אותם אחרי כן. ושיעור הכתוב **בראשית ברא אלוהים,** לא בלבד שמים וארץ רק את כו' שמרבה האת שבשמים כל תולדות השמים, ואת שבארץ כל תולדות הארץ שזה כל העולם, שהכל נתהווה בראשון, אלא שהיה מתגלה כל פרט ביום הנכון לו לפניו יתברך. והגן עדן שאמר רבי ישמעאל הוא גן עדן הארץ, כמאמרם **בבראשית רבה** (פט"ו) שמה שנאמר גן בעדן מקדם אינו מקדם לעולם אלא מקדם לאדם. וכן הוא דעת **בראשית רבה ותנחומא** וכן **במכילתא** על פסוק כי יוצר הכל הוא שיצר הכל כאחת. ופירשו על זה פסוק ואין צור כאלוהינו, ודקדקו לשון תוצא הארץ כמדובר.

ב. וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ וְחֹשֶׁךְ עַל-פְּנֵי תְהוֹם וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל-פְּנֵי הַמָּיִם :

הנה יראה שאומרו על פני המים ואומרו **על פני תהום** אחד הוא, וקשה שלמה זה ישנה שמם. אמנם הנה אמרו רז"ל **בבראשית רבה** (פ"ד):

כי מתחילה היה עולם מים במים, וגלה הקדוש ברוך הוא טיפה אמצעית וברא את השמים ממנה ונשארו חצי המים מעל לרקיע וחצים למטה.

והנה ראוי לשים לב אל לשון אומרם מים במים, שנראה כי שני מיני מים היו. ועוד אומרם שגלה טיפה אמצעית, למה היה מהאמצעית ולא ממה שלמעלה או למטה.

ועוד, שאם כן נמצא יסוד המים מעל לרקיע, והלא כמו זר נחשב יהיה מיסוד המים הגשמיים על השמים. ומה גם לרז"ל שאמרו **בבראשית רבה** שמאומרו המים אשר מעל לרקיע ולא אמר שעל הרקיע, כי הרקיע באמצע ומהרקיע אליהם כשיעור מה שממים התחתונים אל הרקיע, והלא יקשה למה לא ירדו ויפלו על הרקיע וישפכו סביבו עד מתחת לרקיע. והנה דברים אלו צריכים ביאור רחב. והנה הרחבנוהו בביאור **בראשית רבה**.

אך פה בקוצר נמרץ נאמר היוצא ממאמרנו שם שהוא כי יש שני סוגי מים:

האחד של רוחניות, שעליהם היה רוח אלוהים מרחפת, וכל הקרב הקרב אל רוח אלוהים היו יותר רוחניים, ועל דרך זה היו עד תום גבול חצי המים שכלפי מעלה.

אך התחתונים הם מים הגשמיים וזהו אומרו מים במים.

אך טיפת המים שבין העליונים לחצי התחתונים, הייתה בעלת מיצוע, שהיה בם בחינת רוחניות מעין שלמעלה מהן, ובחינת גשמיות מעין התחתונים. על כן ממנה נעשו שמים שהם גשם זך ממוצע בין רוחניות לגשמיות, וזהו גילה טפה האמצעית וברא את השמים. אך אשר היו למעלה שרוחניים היו, על כן הם מעל לרקיע. וכהפרש שבין מי תהום של מטה אל הרקיע

כן יש ממנו אל העליונים. וזה כוונו ז"ל באמרם ששיעור שבין הרקיע למים עליונים כשיעור שבין התחתונים לרקיע.

ונבוא אל עניין הכתוב, והוא כי למה שחצי המים שהיו בתחילה לצד מעלה לא היו מאיכות של מטה רק רוחניים, וזהו אומרם מים במים שהיו מין מים במין מים אלה על אלה, וכאשר באמצען נברא הרקיע הבדיל בין מים למים ונמצאו הרוחניים למעלה. ועל פי הדברים האלה יאמר כי המים שהיו תחילה כלפי מעלה יקרא פני המים, והנשארים אחרי כן למטה יקרא את פניהם פני תהום. ובזה יהיה עניין הכתוב כי תהו ובהו וחשך שהיה, על פני תהום הוא על פני המים התחתונים. אך ורוח אלוהים שנהורא עמיה שרי היה על פני המים שהוא על המים שמעל לרקיע. ועל שלמטה הוא מה שהוצרך ליברא אור ש**ויאמר אלוהים יהי אור כו'.** ובדרכנו זה אפשר יובן לשון **רש"י** ז"ל שאומר, על פני תהום פני המים שעל הארץ, שהוקשה לו שאחר ש**רוח אלוהים מרחפת על פני המים** איך היה חושך. אך הוא על פני המים שעל הארץ לא על פני המים העליונים, אלא **על פני תהום** שהם פני המים התחתונים. ולא נצטרך לומר שיכוון על מה שבין המים לארץ כאשר שמעתי, כי שם אין מקום להתהוות שם.

ג. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי-אוֹר וַיְהִי-אוֹר:

מהראוי יאמר ויהי כן, ולא יחזור להזכיר האור. אך היה ומה גם לאומר כי זה היה אור רוחני לא הוצרך להתהוות על ידי רוח פיו יתברך ככל צבאות עולם כמדובר למעלה על וברוח פיו כל צבאם, כי אם באומרו יתברך אור כבר **ויהי אור.**

והנה **במדרש רבה** (**בראשית רבה פי"ז**) אמרו רז"ל מבלות אורה של מעלה גלגל חמה. שהוא כמאמר **הרמב"ן** כי מהאור שנברא בששת ימי בראשית נמשך ונברא ממנו אור החמה. ובזה יתכן שלא נאמר ויהי כן כי אם **ויהי אור,** כי על שני אורות ידבר. ושיעור הכתוב **ויאמר אלוהים יהי אור** ולא בלבד היה כן, כי אם גם ויהי הויה שנית, **ויהי אור** הוא אור החמה.

עוד אמרו רז"ל **בבראשית רבה** (שם) וזה לשונם:

> ר' שמעון בן יהוצדק שאל לר' שמואל בר נחמן, אמר לו. מפני ששמעתי עליך שאתה בעל אגדה מהיכן נבראת האורה? אמר לו: מלמד שנתעטף בה הקדוש ברוך הוא כשלמה והבהיק זיו הדרו מסוף העולם ועד סופו. אמר לו: בלחישה. אמר לו: מקרא מלא הוא עוטה אור כשלמה, ואת אומר לי בלחישה. אמר לו כשם ששמעתיה בלחישה כך אמרתיה לך בלחישה ע"כ.

והן אמת שראוי לשום לב מה זו שאלה מהיכן נבראת האורה? הלא זה כחו יתברך להוות יש מאין. וגם למה זה שאל באורה ולא בכל יתר הדברים שנבראו.

ועוד אמר מלמד שנתעטף כו' כי הלא מאומרו מלמד נראה שהוא כמפורש ומוכרח בכתוב שמלמדנו זה והלא אין במשמעו שום דבר מזה.

ועוד מה עניין השמלה. ואיך יצדק בו יתברך עטוף. ולמה לברא האורה הוצרך לכל זה.

ועוד אומרו הבהיק זיו הדרו ולא אמר הבהיק אורה.

ועוד אומרו שזה מאמר הכתוב עוטה אור כשלמה, כי הלא יראה בהפך כי הוא אמר כי מעטיפת השלמה נברא האור. והכתוב אומר שהעיטוף היה באור עצמו.

אמנם הנה דעתו כי האורה הזאת הייתה רוחנית, כמו שאמרו ז"ל (חגיגה דף י"ב) שהיה אדם רואה בה מסוף העולם ועד סופו, ועל שלא זכו הדורות להשתמש בה נגנזה כמו שאמרו ז"ל. הנה כי רוחניות הייתה אך לא כאור העליון ממש, שאם כן לא היו יכולין בני אדם לסובלו ולא היה לו לייחס העדרו על שלא זכו כי אם על שלא יכלו לסובלו.

ועוד, כי הלא בשבעה ימי מתושלח שקודם המבול סבלו אותו כל גויי הארץ כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** פ"ג) על פסוק ויהי לשבעת הימים וכו', ועל כן שאל מהיכן נבראת האורה. והוא כי דעתו כהסכמת רוב רז"ל שכל מה שנברא בששת ימי בראשית נברא בהבראות שמים וארץ, וכל מה שנברא אחרי כן היו בכח בהם, אלא שהיו יוצאים כל דבר ודבר מן הכח אל הפועל כנודע. הנה כי כל מה שהיה יש מאין המוחלט היה במאמר הראשון, אבל אחרי כן לא היה נעשה דבר יש מאין כי אם יוצא מן הכח אל הפועל יש מיש.

ועל כן שאל ואמר מהיכן נבראת? לומר, לא ימנע או הייתה ככל יתר הדברים שנבראו מן השמים והארץ, או מאור העליון. אם הוא מהשמים וארץ לא יתכן היה בכח דבר רוחני תוך דבר גשמי. ואם הוא מלמעלה ממש איך יאמר יהי אור, שיורה על הויה חדשה. שעל כן באומרו יהיה רקיע פירשו ז"ל (שם פ"ד) יחזק הרקיע על שכבר היה ביום ראשון, ובבחינת החיזוק הייתה הויה חדשה. שאם יהי אור הוא שישתלשל אור העליון, לא יצדק אומרו יהי אור, כי אינה רק התפשטות אור העליון.

ועוד, שאם כן לא יוכלו לסובלו. ועוד הוקשה לו בכתוב אומרו **ויהי אור** ולא אמר ויהי כן. שאל מהיכן נבראת האורה, לומר, על שאר דברים איני שואל כי משמים וארץ נבראו ויצאו כל המציאות מן הכח אל הפועל, אך שאלתי היא על האורה, שאם משם היא איך היא רוחנית ולא הם. ואם היא מכבוד אורו יתברך איך סבלוה בני אדם, וגם לא תקרא בריאה אלא המשכה והתפשטות האורה.

חזור לעמוד השער

לזה אמר מלמד וכו' כי מאומרו **יהי אור** וגם לא אמר ויהי כן, מלמד כי הוא יתברך נתעטף כו', והוא כי היה מהאור העליון ולא היה התפשטות האור, כי אם שכאשר המתעטף בשמלה היא מפסקת בין העטוף אל אוויר העולם, כך הוא יתברך שם מסך מפסיק בינו יתברך לאוויר העולם מאור רוחניות מעובה, באופן שלא יתפשט מציאות נהורא דעמיה שרא לעולם, כי אם שמבהיקת אור עליון המכה במסך יתהווה בעבר הלז אור מעין רוחניות העליון, אך מעובה בגדר יוכלו לסובלו בני האדם.

ולהמתיק הדבר נאמר שהוא משל לאור שמש כי יהל דרך חלון להאיר בבית, ולמען יוכלו לסובלו הגרים בו ישימו בחלון מסך של זכוכית שיכה בו השמש ויבהיק פנימה אור ממועט מאור השמש עצמו. ואם הזכוכית לזכותו תרבה בהיקתו מלהכילו, ישימו מסך שמלת יריעת פשתן דקה מן הדקה אשר לדקותה לא יבצר פנימה מלהבהיק אור השמש המכה בה. ובכלל ההפרש שבין מסך זכוכית זך לשמלה לבנה שהיא דקה, הלא הוא כי בהיקת השמש מתוך המסך זכוכית הוא כעצמיות אור השמש עצמו המפלש במסך הזה, אך המפלש מתוך יריעת לבנה דקה הוא כדבר המתהווה ולא העצמיות אור השמש.

על דרך זה להאיר יתברך על הארץ מהאור העליון למען יוכלו יושבי תבל לסובלו, ראה לשום מסך ולהבהיק מתוך המסך, והמסך הוא מנהורא דעמיה שרא, כעניין ונוגה לו סביב. ויש בחינת אורה שאורה זך, ואם אותה ישים למסך עדיין לא יוכלו לסבול שוכני ארץ, על כן עשה מסך מאור מלובש ומעובה בצד מה, אשר הוא כהפרש אשר במשל בין מסך הזכוכית למסך השמלה לבנה דקה. וזה המתיק בלשונו באומרו נתעטף כשלמה שהוא משל אל יריעה דקה לבנה, ועל ידי כן האור המפלש מהעבר מזה מהכאת האור העליון, לא יחשב כעצמיות אור העליון כי אם כדבר מתהווה, הדא הוא דכתיב. יהי אור לומר לא יתפשט אור העליון וגם לא יבהיק דרך מסך זך מאד, כי אם דרך מסך אור מעובה, שהבהיקות בו מהעבר הלז בצד מה יתייחס להוויה.

ובכן חזר ואמר **ויהי אור,** ולא אמר ויהי כן, כי הזכיר אור פעם שנית לרמוז כי זולת זה היה אור אחר היא השמלה כי אור היא, וזהו אומרו יהי אור שהוא יהי אור שיתהווה אור, הוא הנמשל אל השמלה שנתעטף בה, ועל ידי כן ויהי אור שני מאשר הבהיק דרך אור הראשון, וזהו אומרו **ויהי אור** כלומר ויהי אור נוסף על אחר שעטה אור כשלמה.

ואמר מסוף העולם ועד סופו, לומר כי אינו כאור השמש שבהיות במזרח אינו במערב, כי זה כולל הכל כי רוחני הוא, ועל כן היה אדם מביט בו מסוף העולם ועד סופו. כי ידוע לנו כי ראית

העין היא מאשר תשאב מהאור, ובכן בהיותו שואב מאור רוחני אין מעצור לראייתו, וזהו אומרו והבהיק זיו הדרו, כי הזיו שפלש מהדרו הבהיק מסוף כו', והוא כי השמלה שנתעטף בה נקרא הדר, כמאמרם ז"ל **בפסיקתא** כי כשברא הקדוש ברוך הוא את העולם נתלבש הוד והדר שנאמר הוד והדר לבשת כו', וזהו הבהיק זיו של הדרו שהוא זיו שנברא מהשמלה שהיא הדרו, אותו הזיו הבהיק אור אחר, ועל ידי כן יכלו לסבלו בני אדם עם היותו רוחני, והיה מסוף העולם כו' להיותו נמשך מרוחניות. וזהו מאמר הכתוב הוד והדר לבשת, שהוא אור שפע המתייחס אל ההוד כמה דאת אמר ונתת מהודך עליו, והדר הוא התפשטות המתגלה לברוא העולם, לבשת. ואותו האור היית עוטה אותו כשמלה להוות האורה ונעשה זיו, ומאותו זיו הבהיק אורה להאיר בעולם. ובאומרו מסוף העולם ועד סופו, כיוון למה שאמרנו כי הוא אור ממוצע מעין העליון במה שהיה ממלא העולם מסוף העולם ועד סופו. מה שאין כן אור השמש שאין אורו מבהיק מסוף העולם ועד סופו, בעת שהוא זורח בקצה האחד אינו מאיר במקום אחר כמדובר. וגם לא כשמש שימצא הולך אחורי הרקיע וחושך על פני הארץ, כי אם שתמיד בכל יאיר ואין לילה, מסוף העולם ועד סופו, שכולל גם מעלה ומטה, וגם מעין גשמות כי היה גבולי מסוף עולם השפל עד סופו בלבד.

הנה זה יהיה פשט המאמר, ועוד לו חזון נמרץ לפי הסוד. וזה אחשוב כיוון ר' שמואל כשאמרו בלחישה, על רמז סוד ה' שבו. ור"ש ששאל על דרך הפשט כשהשיב לו אמר לו מקרא מלא הוא וכו'. אז השיב כשם שקיבלתיה בלחישה שהוא על רמז סוד עליון באצילות, כך באמירה אמרתי בלחישה, מה שאין כן בפשוטו, אך לא כן אצל בחינת לפנים מפשטו שלא גליתי לך.

ד. וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת-הָאוֹר כִּי-טוֹב וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ:
ה וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לָאוֹר יוֹם וְלַחֹשֶׁךְ קָרָא לָיְלָה וַיְהִי-עֶרֶב וַיְהִי-בֹקֶר יוֹם אֶחָד:

למדתנו התורה שאין האור העדר החשך רק כל אחד כח בפני עצמו, ומה גם לאומרם ז"ל שבקשה החשך להתערב באור **ויבדל אלוהים כו'.** וכן **ולחשך קרא לילה** מורה שהחשך בריה והויה בפני עצמו. וכן אמרו רז"ל (שם פ"ו) משל למלך שהיו לו שתי לגיונות כו'.

עוד יתכן בשום לב אל אומרו **ויהי ערב ויהי בוקר** ולא אמר ויהי ערב ובקר יום אחד. וגם אחר ש**קרא לאור יום ולחשך לילה,** היה ראוי לומר ויהי יום ויהי לילה יום אחד.

אמנם הנה היה אפשר שלא יהיה שהות בין אור היום לחשך הלילה, רק שבתום אור השמש יתחיל חשך הלילה ובתום חשך הלילה יאיר אור השמש. וזה אפשר כיוונו רז"ל באומרם

בקשו לשמש בערבוביא שהוא בלי הפסק בינתיים. אך הנה **וירא אלוהים את האור כי טוב** וראוי להפסיק בין אור לחשך, ועל כן **ויבדל אלוהים בין האור ובין החשך,** כי שם ערב יום אחר שקיעת החמה קודם ללילה, וכן בסילוק החשך עד צאת השמש שם בוקר אור, וזהו **ויבדל וכו'.**

נמצא היום כולל ארבעה חלוקי זמנים:

האור,

והחשך,

והערב,

והבקר.

וזה מאמר הכתוב.

ה וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לָאוֹר יוֹם וְלַחֹשֶׁךְ קָרָא לָיְלָה וַיְהִי-עֶרֶב וַיְהִי-בֹקֶר יוֹם אֶחָד :

ויקרא אלוהים לאור יום הוא החלק האחד,

ולחשך הוא השני,

ויהי ערב שאחר האור הוא השלישי,

ויהי בוקר שאחר הלילה הוא הרביעי.

וכללות ארבעתם הוא **יום אחד.**

או יאמר בשום לב אל אומרו **יום אחד** ולא אמר יום ראשון. והוא כי הנה בין לאומר שאור זה היה רוחני ולא המאורות, ובין האומר שהוא המאורות אלא שלא נתלו בגלגל עד יום רביעי, הנה קצבת יום ולילה עד הרביעי לא היה על ידי סיבוב הגלגלים, ואיך הייתה מידת יום ומידת לילה, לזה אמר **ויבדל אלוהים בין האור כו'** כי על ידו יתברך היה נעשה ההבדל בין זה לזה, כל אחד שיעורו נפרד מחברו, **ויקרא אלוהים לאור יום,** ולא לסיבוב הגלגל, **ולחשך קרא לילה,** והיה על פי השגחתו יתברך ש**ויהי ערב ויהי בקר** שיעור יום אחד הנודע על פי סדר הגלגלים. ולכן לא אמר ראשון כי אם **יום אחד,** כי לא בלבד כיוון היותו ראשון, כי אם גם היום בין הערב והבקר בלי סיבוב גלגל שיעור יום אחד.

עוד יכוון כי הנה החשך שהיה עד שלא נברא האור, אינו חושך הלילה, כי הראשון היה העדר הקודם להוויה והיה חשך מוחלט. ומה גם לאומרים שאותו ה**חשך על פני תהום** הוא חשך גיהינום והוא היה חושך שהובא על המצריים, כמאמרם ז"ל על פסוק האבלתי כסיתי עליו את תהום, כמפורש בדבריהם ז"ל פרשת בא **בשמות רבה** (פ"יד) וזה יאמר **ויבדל** כלומר בהביאו האור לא נתבטל אותו החשך לגמרי, רק הובדל למקום הנאות לו שהוא בגיהינום.

והנה לכל הפירושים אין אותו החשך ראוי ליכלל באור היום ליקרא שניהם יום אחד, ולא הוא חשך הלילה של ליל יום שני. ואם כן היה ראוי יתחיל היום מהבקר, ויגמר בלילה שאחריו. אמר כי לא כן עשה הוא יתברך, רק **ויקרא לאור יום ולחשך** הנזכר **קרא לילה,** עם היותו בלתי ראוי ליכלל בכללות היום. ולמה עשה כן? כדי שעל ידי כן **ויהי ערב** תחילה ואחר כך **ויהי בקר** ולא יתהפך להיות בקר ואחר כך ערב יום אחד. ועל כן לא אמר יום ראשון לומר כי מה שאותו החשך נכלל ביום, היה **יום אחד** בלבד ולא יותר. והטעם יהיה כי רצה הקדוש ברוך הוא מאז ברא העולם לרמוז תכליתו, והוא כי תחילה ישמש הערב, והוא העולם הזה וצרות הצדיקים בו, ואחר כך אור העולם הבא ויהיו שומרים לבקר, ולא יקוצו עבדי ה' אשר צר להם בעולם הזה, כי אור צדיקים ישמח.

ובכלל הדבר הזה מצאנו ראינו טוב טעם אל דעת האומרים מרז"ל שאומרו יהי אור סתם, היה קודם למעשה שמים וארץ הכתוב למעלה. שקשה שאם כן למה נכתב בהפך. ומה גם שדעתו הוא כי אותו האור הוא אור העולם הבא, שעל כן הוקדם בבריאה ועל כן הובדל לצדיקים לעתיד לבוא.

ועוד כי הלא ידענו כי העולם הבא נברא ביו"ד והעולם הזה נברא בה"א, כי ביה ה' צור עולמים, ומהראוי היה ליכתוב מה שנברא ביה תחילה ולא ישנה סדר אותיות השם. אך אין ספק שעם שנברא תחילה נכתב אחרי כן לרמוז על העתיד, שאחר העולם הזה משמש העולם הבא כמדובר.

ו. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי רָקִיעַ בְּתוֹךְ הַמָּיִם וִיהִי מַבְדִּיל בֵּין מַיִם לָמָיִם :
ז וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת-הָרָקִיעַ וַיַּבְדֵּל בֵּין הַמַּיִם אֲשֶׁר מִתַּחַת לָרָקִיעַ וּבֵין הַמַּיִם אֲשֶׁר מֵעַל לָרָקִיעַ וַיְהִי-כֵן :
ח וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לָרָקִיעַ שָׁמָיִם וַיְהִי-עֶרֶב וַיְהִי-בֹקֶר יוֹם שֵׁנִי :

ו. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי רָקִיעַ בְּתוֹךְ הַמָּיִם וִיהִי מַבְדִּיל בֵּין מַיִם לָמָיִם :
הנה אומרו **יהי רקיע** ואומרו **ויעש אלוהים את הרקיע,** הלא כמו זר נחשב אחר הברא שמים וארץ בראשון, שעל כן אמרו **בפרקי דרבי אליעזר** (פ"ד):

שרקיע זה הוא רקיע שעל ראשי החיות.

ובבראשית רבה (פ"ד) אמר:

יהי רקיע יחזק הרקיע, כי לחים היו בראשון וקרשו בשני.

ויתכן לפי הפשט במה שכתבנו למעלה בשום לב אל עניין מים עליונים ומים תחתונים, וגם אל מאמרם ז"ל (שם) **בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים כו'** בינם ובינתיים, שהוא באמצעות האוויר שבין מים למים, ואמרו שהרי על הרקיע לא נאמר אלא מעל לרקיע, וראוי לדעת מה יתן ומה יוסיף היות בינתיים, מהיות נוטה אל אחד הקצוות.

אמנם לבוא אל העניין נקדים כי הנה כל איש אשר רוח דעת בו, ישקיף וירא, כי למה שאין דבר חומרי מתקיים אם לא כאשר שפע דבר רוחני נשבה בו, שאם לא כן יהיה הווה ונפסד. על כן אין ספק כי הארץ הלזו, הנשמה לה להחיותה ולקיימה הוא שפע אלוהי מן העולם העליון, ולמה שאין בה מפאת חומריותה מבוא לבוא בה שפע מאתו יתברך תכלית הרוחנית, על כן עמד וימודד הדרגות עולם על עולם, למען ישתלשל השפע מעולם העליון אל עולם המלאכים, ומהם אל עולם הגלגלים, שעל ידם השפע משתלשל ויורד ומתעבה קו לקו, עד היות מוכן להתקבל בעולם השפל.

והנה מזה נבוא אל סדר הבריאה, והוא כי הלא כמו זר נחשב, טרם היות הדרגות אלו, איך נבראת הארץ העכורה מאתו יתברך בלי היות עולמות מלאכים וגלגלים להשתלשל באמצעותן השפע ממנו יתברך עד ברוא הארץ העכורה. ואילו היו נבראים מלאכים וגלגלים קודם לארץ לא יפלא, אך הנה שמים וארץ נבראו יחד במאמרו יתברך **בראשית ברא אלוהים את השמים ואת הארץ,** וידוע כי לדברי הכל לא נברא שום מלאך ביום ראשון, כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** פ"ג) שלא יאמרו מיכאל היה מותח בדרומו של רקיע וגבריאל בצפונו כו'.

עוד ראוי לשית לב איך נבראו יחד שמים וארץ, ואיכותן נגדיים זה מזה עד מאד. והנה אל הדבר הזה השני, הנה אחשוב כי לזאת פקחו עיניהם רז"ל באומרם איך ברא הקדוש ברוך הוא את הארץ? נטל עפר מתחת כסא הכבוד והטיל אל המים כו', שרצונם אצלי כי כאשר בעולם השפל ד' יסודות: **אש ואויר ומים ועפר,** כן ברוחניות עליון בחינות דוגמתן כנודע ליודעים חן.

ואמר כי מבחינה המתייחסת אל העפר הרוחנית שתחת כסא הכבוד נשתלשלה בריאת הארץ, מה שאין כן השמים ששפע הבריאה למטה היה מבחינות אש ומים הרוחניים העליונים. באופן שכמו רגע בא השפע מכל הבחינות, ונעשו דברים נגדיים באיכותן כפי איכות הבחינה שנשתלשלה לכל פרט ופרט, עם היות שכל הבחינות במקומן אחדות אחד כנודע.

אמנם אל הקושי **הא'** בא האלוהים בפסוקים האלו להגיד אל המתבונן בם תשובת דבר. הלא היא כי הנה כאשר ברא אלוהים את הארץ למה שלא היו עדיין עולמות אמצעיים להשתלשל בם רק המשכת השפע בלבד, על כן לא נבראת הארץ רק בדקות, וזהו אומרו **בראשית ברא כו'** אל תתמה איך ברא אלוהים ארץ עכורה כזו בלי אמצעות עולמות בינתיים, כי הלא דע לך כי **והארץ הייתה תהו ובהו,** לומר כי לא הייתה גוש עפר ממשיי קשה כאשר הוא עתה, כי אם הייתה **תהו**. כלומר דבר שאדם תוהה לומר מה זה כי לא היה נתפס הגשמות בה בעצם. ולא שאין בה כל הכח שיש בה עתה, כי לא יחסר כל בה, ואפילו כל התולדות שנבראו ממנה אחר כך כולם היו בה בכח, כמאמרם ז"ל (**בראשית רבה** פי"ב) כי הכל נברא בראשון והיה יוצא אל הפועל יום יום, וזהו אומרו **בהו** כלומר כי בו הוא הכל.

ולמה לא יצא מיד אל הפועל גשמיות הארץ עכור וממשיי? לזה אמר כי הנה חשך ועכירות היה על פני תהום אשר בתוכו הארץ, והיה צריך השתלשלות עולמות להשתלשל רוח אלוהים שיתעבה לתת ממשות בעביות חשך הארץ, אך קרוב היה, כי **ורוח אלוהים** היה **מרחפת על פני המים,** אשר סמוכים אל פני תהום, באופן שצריך ריחוק להשתלשלות ואיננו, כי הייתה קרובה אל הסיבה הראשונה. והוא מאמרנו למעלה כי פני תהום ופני המים הנאמר בכתוב לא אחד המה, כי **פני תהום** הם פני המים התחתונים הגשמיים, ו**פני המים** הם מים העליונים הרוחניים שעליהם. וזהו **ורוח אלוהים מרחפת על פני המים.** על כן עשה שני דברים:

א. כי **ויאמר אלוהים יהי אור** מהרוחניות,

ויהי אור להכין חשך עכירות עולם השפל לקבל כח וקיום תחת היותה **תהו ובהו** כמדובר.

ועדיין קרבת אלוהים לארץ תעזרנה מלקבל גשמיות ממשיי כי צריך השתלשלות עולמות.

על כן להרחיק מים העליונים ש**רוח אלוהים מרחפת** עליהם מעל מקום שהארץ בו, ולעשות מקומות בינתיים לשלשל השפע בהדרגה באופן הקנות עביית בארץ. מה עשה ברא הוא יתברך בין מים למים שמים, והן הגלגלים. ושמי השמים, הם עולם המלאכים ממוצעים בין עולם העליון לעולם התחתון. כי בהשתלשלותן מתעבה השפע העליון עד יאתה לארץ לקבל עביות.

כי הנה גם שביום הראשון נבראו, לא הוכן מכון שבתם בנקודה הראויה להם בעצם שיהיו מים העליונים למעלה מהם השיעור ההוא, עד יום השני. והוא כי למה שאיכותן ממזג בין עולם לעולם כמפורש למעלה, שעל כן נבראו מהטפה אמצעית שבין מים העליונים לתחתונים. על כן ראה והתקין הווייתם ומכון שבתם במקום נקודה אמצעית, למען יהיה למו דרך ואיכות לקבל מלמעלה ואופן נאות להתהפך מהאיכות הרוחני להתקרב על הארץ הלזו העכורה. וזהו

יהי רקיע בתוך המים שיהיה במקום התווך ואמצעות האוויר, למען יהיה מסך מבדיל מתווך בין מים העליונים, שהם מימי השפע שרוח אלוהים מרחפת בהם, למים התחתונים כאמור.

והגיד הכתוב כי **ויעש אלוהים את הרקיע** שמרבה האת שמי השמים גם הם, שהוא עולם המלאכים עם הרקיע הוא עולם הגלגלים. ופירש העניין באומרו **ויבדל וכו'** לומר תדע למה ברא **רקיע בתוך המים,** כדי שעל ידי כן **ויבדל בין המים כו'** שרוח אלוהים הייתה עליהם, למים שהארץ בתוכם ברקיעים הנאמרים. שעל ידי הבדלם היה השתלשלות שבו ויאמר אלוהים **יקוו המים כו' ותראה היבשה** כי נתעבית על ידי ההבדל כמדובר.

ובכלל הדבר הזה מצאנו ראינו טוב טעם אל האומר כי מלאכים נבראו בשני היכן נרמז בכתוב. כי לאומר שנבראו בחמישי, מפורש באומרו **ועוף יעופף על הארץ** שיעופף מיותר, אלא שהוא כמד"א ובשתים יעופף. אך במה שכתבנו נרמז באומרו את כמדובר. ולאומר שנבראו בחמישי יהיה האת על העולם, ויעופף על המלאכים עצמם, ולהיות ההשתלשלות בהדרגה שווה, עשה יתברך שיהיה ממים עליונים לרקיע כמן הרקיע לארץ, ועל ידי כן בהשתלשלות השפע בעולמות שנתעבה בם נמשך הקנות בארץ איכות גשמית ממשיי. באופן שאחרי כן **ויאמר אלוהים יקוו המים כו' ותראה היבשה** שהוא הראות עצם גשמות יבש ממשיי כאשר היה.

והנה על מה שלא נאמר בשני כי טוב רבו ברז"ל (**בראשית רבה** פ"ד) הדעות, ואשר יראה שעשו עיקר הוא על כי לא נגמרה בו מלאכת המים. ועזר לנגדם הוא מה שבשלישי נאמר **כי טוב** שני פעמים, אחד בהיגמר מלאכת המים, ואחד בהיגמר יתר מלאכת היום. אך הלא יקשה למה לא השלים מלאכת המים הוא יתברך בשני ויאמר עליהן כי טוב, ולא יאחר הדבר עד יום השלישי לאומרו בו זה פעמים.

ויתכן, כי הנה אין ספק כי ששת ימי בראשית, הם רמז לשיתא אלפי שני דהוי עלמא, ויום השביעי אל עולם הבא שכלו שבת. נמצא **יום א' רמז לאלף הראשון,** ש**הייתה הארץ תהו ובהו וחשך.** רמז כי באלף ההוא היו רשעים מכעיסין ובאין, והיו ראויים יעלו המים על הארץ ויציפו הכל, ויהיו **תהו ובהו,** על דרך מאמר ז"ל שכשהרשע דורך על הארץ היא מתרעשת, שהוא אצלי על כי לא רקע הקדוש ברוך הוא הארץ על המים שלא כטבען, רק לשיעבדו את ה'.

וכן אמרו כי מה שמי הים גבוהים מארץ, הוא כי האלוהים עשה שייראו מלפניו, בראות בני האדם כי על דרך נס מתקיימים, ואין צריך ליפרע מהם רק להניח הדבר אל הטבע וירדו המים

על הארץ. וזהו **וחשך** הרוגז על פני תהום להעלותו, **ורוח אלוהים** הוא מדת הדין כבר הייתה **מרחפת על פני המים** להציפן על הארץ. כאשר החל בדור אנוש שקרא למי הים וישפכם עד שלישו של עולם והיה גומר, אלא שבאלף ההוא **וירא אלוהים את האור כי טוב**, הוא צדיק אחד שהוא חנוך, **ויבדל אלוהים כו'**, כי הבדילו והעלהו מעל לרקיע, ועל ידי כן ריחם על עולמו **וירא אלוהים כי טוב.**

והיום השני הוא רמז לאלף השני, והוא כי הנה ב' פעמים עשה הוא יתברך דברים גדולים ומפורסמים על ידי המים. אחד באלף השני והוא מבול המים שהיה בשנת אלף ותרנ"ו שנה. שנית באלף השלישי הוא עניין קריעת ים סוף. והוא עניין המבול שנתחברו מים תחתונים של מעינות תהום עם מים עליונים, כי ארובות השמים נפתחו, עד שריחם הוא יתברך ויבדל ביניהם ויסכרו מעינות תהום ויכלא הגשם מן השמים נרמז ביום שני באומרו ויהי מבדיל בין מים למים ויבדל בין המים כו', שהוא רמז אל מה שהיה באלף השני.

ועניין קריעת ים סוף שהיה באלף השלישי שניצבו מים כמו נד ונראית היבשה נרמז ביום השלישי **יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד ותראה היבשה.** ועל כן למה שעניין מעשה המים שבשני הייתה צרה גדולה מאד, שאף שרחם ה' על עולמו בהשאיר נח, לא יבצר מהיותה רעה רבה, על כן לא נאמר בו כי טוב. אך מעשה המים שבשלישי שהוא רמז אל קריעת ים סוף שהיה טוב מאד, נאמר בו **כי טוב.** והיות עניין **יקוו המים כו'** בשני, היה בלתי אפשר, כי איך ירמוז בשני מה שהיה עתיד להיות באלף השלישי, על כן לא נגמרה בו מלאכת המים, ולא נאמר בו כי טוב עד השלישי.

והנה ביום השלישי הוציאה הארץ **עץ עושה פרי,** שהוא היותר מתקבל כמאמר ר' פינחס במדרש (פ"ה) כשהוסיפה על הציווי, כי הקדוש ברוך הוא אמר **עץ פרי עושה פרי,** כי העץ פרי בלבד יהיה עושה פרי, אך לא אילני סרק, והיא הוסיפה ותוצא **עץ עושה פרי,** שבלי היות עץ פרי היה עושה פרי. כן בשלהי אלף שלישי נבנה בית ראשון כמפורש בגמרא, כי אז הזהב שבו היה עושה פירות, כמו שאמרו ז"ל מזהב פרוים ומגפן הזהב שהייתה עושה פירות תדיר חוץ מטבען. והוא מעין מה שביום שלישי אפילו אילני סרק עשו פירות. וגם לאומר שעברה על הציווי, כי הקדוש ברוך הוא אמר עץ פרי עושה פרי שהעץ עצמו יהיה נאכל, והיא לא עשתה רק **עץ עושה פרי.** יהיה הרמז אל גפני הזהב, שהגפן היה מין בלתי עושה פרי, ושם הצמיחה ויעשה פרי על איכות המקום.

וביום הרביעי נתלו המאורות **ויאמר אלוהים יהי מאורות ברקיע השמים,** הוא רמז כי באלף הרביעי נבנה בית שני, **ומארת** כתיב חסר, על הדברים שחסרו ממנו. ואמר שעם שלא נדמה

אל הראשון, לא נעדר ממנו התחברותו אל המקדש שלמעלה כאשר היה בראשון. וזהו **את המאור הגדול** הוא בית המקדש שלמעלה, **ואת המאור הקטן** שלמטה. וכאשר במאורות היה קטרוג, כן בנין בית שני היה על ידי קטרוג מהאומות כנודע, ועל כן נכתב **מארת** חסר על חסרונו ועל קטרוגו כמדובר. או יאמר כי באלף הרביעי נמצאו יחד שני **מארת**, האחד שנבנה בסוף השלישי ורוב מציאותו ברביעי, והבית השני שנבנה ברביעי וכתיב **מארת** על מה שנחסר בשני.

וביום חמישי נבראו התנינים הגדולים, כנגד המלכים אשר גזרו שמדות והרג רב מהרוגי מלכות באלף החמישי.

וגם בתחילת הששי הצרו את ישראל, וזהו רמז בהמה ורמש שבתחילת **יום הששי**. ואחרי כן בששי עצמו נעשה אדם, רמז לבן דוד הבא באלף הששי הוא אדם עצמו כנודע, כי על כן נתן לדוד שבעים שנה משני חייו, כי הוא הוא, וגם הוא משיחנו הבא באלף הששי. וירד מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ בכל האומות, כנרמז באומרו **וירדו בדגת הים וכו'**. ויצדק לפי זה אומרו **וירדו** לשון רבים, על כי הרמז לעתיד הוא לכל ישראל. וגם לא נזכר עתה עוון אדם עם היותו בששי, למה שלא יספר עתה אלא מה שהם רמז אל הטובה העתידה במלך משיחנו הנרמז באדם, כי אם אחר סיפור מעלות שבעת הימים. ואחר **יום הששי** בא **שבת** רמז אל המנוחה שבאלף השביעי.

ט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִקָּווּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל-מָקוֹם אֶחָד וְתֵרָאֶה הַיַּבָּשָׁה וַיְהִי-כֵן :

הנה אומרו מתחת השמים הוא מיותר, כי לא היה עולה בדעת שיאמר על המים אשר מעל לרקיע. אך יאמר כי הנה היו מי תהום מתחת לארץ, וגם מים על הארץ כולה, אמר **יקוו המים אשר מתחת השמים,** ולא אשר מתחת לארץ אל מקום אחד כו'.

והנה אמרו רז"ל **בבראשית רבה** (פ"ה):

> לוי ור' ברכיה בשם ר' יודן בר"ש אמרו כל העולם כלו מים במים, ואת אומר אל מקום אחד אתמהא, משל לעשר נאדות נפוחים מונחים בטרקלין, נצרך המלך למקומן מהו עושה להן? מתירן ומוציא את רוחן ומסלקן בזויות אחת. כך דרך הקדוש ברוך הוא על מי בראשית וסילקן בים אוקיינוס עכ"ל.

והנה אין הנמשל דומה למשל כלל, וגם מי נתן רוח בהן שדרך אותן וסילקן.

אמנם הנה ידענו כי ארבע יסודות הן:

אש,

ואויר,

מים,

ועפר.

והלא יקשה למה ברא הוא יתברך יסוד המים קודם לכל, וכמאמר **רש"י** ז"ל שכתב שאי אפשר לפרש בראשונה ברא אלוהים את השמים וכו' שהרי המים קדמו.
וכן למה שם הארץ תחילה תוך המים להוציאו אחרי כן, ולא בראה ורקעה כאחד על המים, זולת הכתוב למעלה. וגם על פי דרכנו מה זה היה שלא נזכר בריאת יסוד הרוח כלל, שאם נאמר שהוא מה שנשאר פנוי מהרקיע עד המים, הלא יסוד הרוח אינו העדר דבר כי אם כח יסודי, שעל כן נכלל בכלל היסודות ולא היות מקום פנוי בלבד, כי על כן יש כח לרוח לנשב.

והעניין כי הנה ידענו כי עולם חסד יבנה. והמים מתייחסים אל מידת החסד, כאשר האש מתייחס אל מידת הגבורה, וההיקש ביתר היסודות כאשר יבוא בס"ד. ועל הבנות העולם במידת חסד, מצאנו ראינו כי בכל חלק מחלקי הבריאה עשה הוא יתברך עיקר מהמים, ושיתף בהן כל אחת מהיסודות, כמאמרם ז"ל שעשה שמים מאש ומים, הרי שיתף האש עם המים. וגם יסוד העפר שיתף במים, כמו שאמרו ז"ל על פסוק (איוב ל"ח) בצקת עפר למוצק, מלמד שנטל הקדוש ברוך הוא עפר מתחת כסא הכבוד ונתן תוך המים ונעשית הארץ, ומהצרורות נעשה הרים כו', הנה כי שיתף העפר עם המים.

ועל פי דרכנו נשית לב אל ביאור מאמר זה. שיש תפס את בעל המאמר לבלתי מאמין שנעשה העולם יש מאין, שהבין בדעתו שהיה איזה חומר קדום. אך הוא כי בעולם הזה היה מציאותו הגשמי דוגמת העולם העליון הרוחני. והנה כאשר יש למטה ארבע יסודות גשמיים, כן למעלה בחינות רוחניות כל אחד מעין אחד מד' יסודות. כי על כן אמרו רז"ל על פסוק (איוב כ"ה) המשל ופחד עמו כו' כי מיכאל הוא מים וגבריאל אש, ושלום ביניהם. ומה זו תמיהה, האם מפני שזה שר המים וזה על האש יעדר חיבורם. אך הוא כי עיקר איכותו של מיכאל הוא מבחינת המים הרוחניים הוא בחינת החסד, ועיקר איכותו של גבריאל הוא מבחינת האש והדין, עם שלא יבצר מהיות בכל אחד גם מכל הד' בחינות כנודע, וההיקש בזה בכל יתר ד' מלאכי המרכבה שעיקר כל אחד מהן הוא מאחד מד' יסודות הרוחניים.

ונבוא אל העניין, והוא, כי הארבע יסודות תחתונים הן אמת כי יש מאין נבראו כי לא היה חומר קדמון חלילה, כי אם שכל אחד נתהווה מכח הבחינה אלוהית שדוגמתה למעלה כנודע. כי לא תצויר בריאתו יתברך את הד' יסודות גשמיים, אם לא בשלשול שפע מרוחניותו יתברך למטה משתלשל ומתעבה למטה להיעשות ממנו דבר גשמי. ולא נאמר על זה שהוא יש מיש

חלילה, כי לא היה גשם מגשם, ואין יש מאין גדול מזה, שבכח רוחניותו ברא גשם, וכמאמר הכתוב וברוח פיו כל צבאם. ובזה יאמר שהוא יתברך מבחינת הרוחניות שתחת כסא הכבוד המתייחס אל העפר, שלשל והמשיך אל תוך המים, ובתוכן חיבר העפר. וקרא אל ההשתלשלות יציקה, למה שהייתה רוחנית כמדובר, וההשתלשלות שנתעבה יותר נעשה הרים.

ונבוא אל העניין כי הוא יתברך צירף האש אל המים, והעפר גם הוא אל המים, וגם יסוד הרוח צירף אל תוך המים שעל הארץ כאשר יבוא. והעניין כמדובר, כי למה שעולם חסד יבנה והמים משל אליו, על כן עשה מהמים עיקר והלביש את כל אחד מהיסודות תוך המים. נמצא לפי זה כי היו המים כלבוש אל יסוד הרוח, כנוד הנפוח שהעור הוא לבוש אל רוח הנוד, ובזה היה העולם מלא מים. מה עשה הקדוש ברוך הוא? התיר הנודות ויצא רוחן, כי דרך והוציא יסוד הרוח מתוך המים, ועל ידי כן הקווה המים אל מקום אחד. שבהוותן משוללי רוח מעט יחזיק, ואז גם כן הוציא על ידי כן גם יסוד העפר מתוך המים, שגם הוא היה מלובש בהן. ובזה נתיישב כל אשר הערנו.

י וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לַיַּבָּשָׁה אֶרֶץ וּלְמִקְוֵה הַמַּיִם קָרָא יַמִּים וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי-טוֹב:

למעלה קרא ארץ אל כללות מה שתחת השמים ולא אל היבשה, כאומרו **והארץ הייתה תהו כו'**, כי אז הייתה היבשה תוך המים. וכן אל מימות שעליה קרא פני תהום. ועתה ייחד להן שמות, **ליבשה ארץ, ולמקווה המים ימים.** עוד כיוון שעם שקרקע הים גם הוא חלק מהארץ, לא קרא ארץ רק אל היבשה בלבד, ואל קרקע הארץ קרא ימים, כד"א כמים לים מכסים. ומה שקראה **ימים** ולא ים, אמרו רז"ל (**בראשית רבה** פ"ה) שאינו דומה טעם דג העולה מעכו לעולה מאספמיא.

ואפשר רמז למה שאמרו רז"ל שהוא יתברך הגביה מי הים על הארץ לשייראו מלפניו בראות כי על דרך נס מתקיימים בעולם, ואם ירשיעו אין צריך ליפרע מהם כי אם להניח הדבר אל הטבע ישפכו על הארץ, כי לא עביד הקדוש ברוך הוא ניסא לשקרא, וכאשר היה בדור אנוש שהציף שלישו של עולם. וזה יאמר לשון **ויקרא אלוהים ליבשה ארץ** לשון רצון, לרמוז כי היותה יבשה הוא רצון הבורא ולא טבע. כי הלא **ולמקווה המים קרא ימים** לשון רבים, לרמוז כי נועדו להיעשות רבים בהישפכם על פני הארץ כאשר היה. כי תחילה היה שליש העולם ים, ושני שלישים יבשה, ובדור אנוש קרא למי הים וישפכם ונעשו שני שלישי העולם ים, והוא כהתראה לכל הדורות.

יא וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תַּדְשֵׁא הָאָרֶץ דֶּשֶׁא עֵשֶׂב מַזְרִיעַ זֶרַע עֵץ פְּרִי עֹשֶׂה פְּרִי לְמִינוֹ אֲשֶׁר זַרְעוֹ-בוֹ עַל-הָאָרֶץ וַיְהִי-כֵן :

פשטו של מקרא הוא. כי ציוה יתברך תוציא **עץ פרי עושה פרי,** כלומר אך עץ שאינו עושה פרי שהוא אילני סרק לא יעשו פרי. ויהי כן כי **ותוצא הארץ כו' ועץ עושה פרי כו'.**

והנה **במדרש** (פ"ה):

ר' יהודה בר שלום אמר עברה על הציווי, שכך אמר לה הקדוש ברוך הוא עץ פרי עושה פרי, מה הפרי נאכל אף העץ נאכל, והיא לא עשתה כן אלא ותוצא הארץ עץ עושה פרי כו'. ורבי פינחס אמר אף הוסיפה על הציווי, שמחה לעשות רצון בוראה, עץ עושה פרי אפילו אילני סרק עשו פירות, ע"כ.

והלא כמו זר נחשב שהארץ הלזו, הנשמה לה להיות לה בחירה ורצון לגרוע או להוסיף מדעתה. גם האם יצר הרע לה לעבור על רצון קונה.

ועוד שאחר שלדברי הכל היה שינוי בין הציווי אל הפועל וההוויה, איך על הציווי אמר ויהי כן.

אמנם הנה על מאמרם ז"ל:

כי בתחילה עלה במחשבה לברא את העולם במידת הדין, ולכך נאמר בראשית ברא אלוהים, ראה שאין העולם מתקיים שיתף בו מידת רחמים, וזהו ביום עשות ה' אלוהים וכו' ע"כ.

והקשינו למעלה שאם כן איך נאמר ברא, וכתבנו שמחשבתו יתברך פועלה ובוראה אך בדקות ולא גשם נתפס, כי על כן אף על גב דבראשית נמי מאמר הוא, לא נאמר ויאמר, כי המאמר האחד מתייחס למחשבה, כי על כן פעולתו דקה וחיונית עדיין.

ובזה יצדק מאמרם ז"ל שכל תולדות שמים וארץ שנבראו בכל ששת הימים, כולם נתהוו מציאותן ברגע שברא אלוהים את השמים ואת הארץ, אלא שהיו בכח בדקות בשמים ובארץ, ואחר כך דבר יום ביומו היה יוצא אל הפועל, כד"א תוצא הארץ וכו'. ואין ספק כי לולא היה בארץ אז כח חיוני, לא היה יתברך מצווה לה תוציא הארץ, כי אם היה אומר יצא מהארץ כו'. ועד ממהר לזה אומרם ז"ל (שם פ"ז) תוצא הארץ נפש חיה זו רוחו של אדם הראשון, ואיזה הדרך ארץ חומרית תוציא רוח חיים. אך אין ספק כי רוחניות בצד מה היה בה, ומה גם עודנה בבריאה הדקה שמיום ראשון שהייתה עדיין ברוחניות, ולא קנתה העכירות הלז עד חטא אדם וארורה ה'. באופן כי לא יפלא המצא בארץ בחירה ופעולה. ולא שכיוונה לחלוק עם קונה חלילה למאן דאמר **שעברה**, אך חשבה כי לא יקפיד הוא יתברך, כי גם שרצון מלך להוציא הדבר שלם בלי פסולת, הלא יש בחינה אחרת, כי הלא לא יבצר מי שיאכל גוף האילנות, ומה

גם לזולת בעליהם, ויצדה העולם מכל עץ, כי על כן הסכים עמה אחר כך הוא יתברך. ולמאן דאמר **הוסיפה,** כיוונה לשבחו יתברך, אלא שעל ידי חטא אדם נמנע פרי מאילני סרק עד לעתיד לבוא שיתוקן העולם, וכמאמר רז"ל כי על זה נאמר בייעודי פרשת בחוקותי שהם לעתיד, ועץ השדה יתן פריו אפילו אילני סרק.

ובזה נבוא אל אשר הקשינו כי איך יאמר **ויהי כן** ולא כן היה, כי הלא עברה או הוסיפה למאן דאמר.

וגם ראוי לשית לב כי גם אומרו **ויהי כן** הוא מיותר, כי מאליו נודע שהיה כן. כי על כן במאמר **יקוו המים כו'** לא נאמר ויהי כן.

אך לדעת ר' יהודה כיוון הוא יתברך לומר הלא תראו כן תתמהו, איך ציוויתי שגם העץ יהיה נאכל ולא היה כן. לזה אני מגיד כי ויהי כן ולא היה הדבר לבטלה. והוא כמו שאמרו ז"ל אם ביום השלישי ציוה ה' **תדשא הארץ וכו' ועץ כו',** איך ביום הששי הוא אומר **וכל שיח השדה טרם יהיה כו',** עד ש**אד עלה מן הארץ** ונברא אדם, ואז יצאו כל עשב וכל עץ. אך אמרו רז"ל כי הכל נברא במציאות שלם, אלא שעמדו על פתח הקרקע עד יום הששי, ואז יצאו לחוץ.

ובזה נבוא אל העניין בשום לב אל שינוי הלשון, כי הוא יתברך אמר **תדשא**, ואחר כך אינו אומר ותדשא הארץ כי אם **ותוצא**. אך הוא כי באומרו יתברך **תדשא כו' ועץ כו'** כך נברא הכל במציאות שלם, שאפילו העץ היה בר אכילה. ועל זה נאמר **ויהי כן,** כי כן היו מיום שלישי עד יום הששי על פתח הקרקע. אך השינוי לא היה רק ביציאה לחוץ בששי, ועל זה נאמר **ותוצא הארץ** כי אז עברה והוציאה **עץ עושה פרי.**

ולדעת ר' פינחס יאמר **ויהי כן,** לומר מה שציוויתי כן היה תמיד שאילני סרק לא היו בהן פירות, זולתי בעת ההוצאה לעולם, כי אז **ותוצא הארץ,** ולא נתקיים כי אם לשעה עד שחטא אדם, כי אז לקו פירות האילן שהוא מהששה דברים שלקו בחטאו כנודע מרז"ל.

והנה דרך זה שחיוניות היה אז בארץ כמדובר, הוא אמת אצלי. אך למשמאילים בו לאמר כי הארץ חומרית היא, ואיכה תעבור בטבע, יהיה כי קרה לה כאשר יקרה ללב האדם. כי עם שהלב חומרי נתן ה' חכמה בטבעו לחלק דם לכל האיברים לכל אבר לפי הכנת טבעו, ומבחר הדם מעכב לעצמו. כן נתן ה' כח בארץ להוציא מהשפע המסור לה חוצה כשופע מהנשפע בה בכח בלי פסולת, והיא עיכבה המובחר לעצמה, כאשר יעשה לב האדם באדם שמעכב לעצמו מבחר הדם. ומה גם אז שניתן כח בארץ להוציא מבלי זרע אילנות ודשאים, כי אין זה לה מבלי איכות זך וחיוני בצד מה. ועל דרך זה לר' פינחס ז"ל.

ומכלל מאמרנו תשובה לשואלים למה בחמישי לא נאמר ויהי כן? והוא כי אדרבה הראוי היה שלא לאמר בשום דבר, כי מי לא ידע כי היה כן. אך במקומות שנכתב היה לצורך. בעניין האילנות נאמר **ויהי כן** כאשר כתבנו למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה. וביום השני **ויבדל בין המים כו'** אמרו רז"ל (שם פ"ד) שאין בין מים עליונים לתחתונים אלא כמלא נימא, ועל כן היה מקום לחשוב שלא נתקיים ההבדלה. לזה אמר דע כי ויהי כן, כי יש הבדל ודאי גם כי מעט הוא.

ובאומרו **יקוו המים** שאמרו רז"ל (שם פ"ה) יקוו לי מה שאני עתיד לעשות בהם, שהוא כי תנאי התנה הקדוש ברוך הוא עם הים, שאם לא כן לא היה הוא יתברך משנה הטבע שהטביע. וזה יאמר הנני מתנה ואומר יקוו לי המים כו', ועל ידי כן ויהי כן בקריעת ים סוף, שאם לא כן לא היה משנה הטבע. וכן ביום הרביעי אחר אומרו שברא שני מאורות גדולים, אמר הלא נגד עיניך אחד גדול ואחד קטן, והקטן מקבל מן השמש, על כן אמר והיו למאורות כלומר בלתי צריך לקבל דין מן דין. כי דע כי **ויהי כן** בשווי אחד אחר הבראם. ואל תתמה בראות אחד גדול ואחד קטן, כי אחר ש**ויעש אלוהים את שני המאורות הגדולים,** אירע שינוי כי היה מאור גדול ומאור קטן, שהוא על ידי הקטרוג כנודע. הנה כי בשלשת הימים הוצרך לומר ויהי כן, אך בחמישי שלא הוצרך לאומרו לא נאמר.

יד וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי מְאֹרֹת בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלָּיְלָה וְהָיוּ לְאֹתֹת וּלְמוֹעֲדִים וּלְיָמִים וְשָׁנִים :
טו וְהָיוּ לִמְאוֹרֹת בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל-הָאָרֶץ וַיְהִי-כֵן :
טז וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת-שְׁנֵי הַמְּאֹרֹת הַגְּדֹלִים אֶת-הַמָּאוֹר הַגָּדֹל לְמֶמְשֶׁלֶת הַיּוֹם וְאֶת-הַמָּאוֹר הַקָּטֹן לְמֶמְשֶׁלֶת הַלַּיְלָה וְאֵת הַכּוֹכָבִים :
יז וַיִּתֵּן אֹתָם אֱלֹהִים בִּרְקִיעַ הַשָּׁמָיִם לְהָאִיר עַל-הָאָרֶץ :
יח וְלִמְשֹׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה וּלְהַבְדִּיל בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי-טוֹב:
יט וַיְהִי-עֶרֶב וַיְהִי-בֹקֶר יוֹם רְבִיעִי :

הנה חמשה כתובים אלו הנם כתובים במאה שערים בשער המזלות, ולא ראיתי להעתיקם פה לאהבת הקיצור.

כ וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִשְׁרְצוּ הַמַּיִם שֶׁרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה וְעוֹף יְעוֹפֵף עַל-הָאָרֶץ עַל-פְּנֵי רְקִיעַ הַשָּׁמָיִם :
הנה אומרו **יעופף** יראה מיותר.
ועוד איך ה**עוף** שעיקרו מיסוד הרוח כי על כן פורח נברא מהמים.

ועוד אומרו אחר כך **ויברא אלוהים כו' ואת כל נפש החיה הרומשת אשר שרצו המים למיניהם ואת כל עוף כנף למינהו,** והנה אחר שגם העוף היה מן המים, היה לו לומר אשר שרצו המים אחרי העוף, ויכלול הכל.
אמנם לקושי השני רז"ל (חולין דף כ"ז) הטיבו אשר דברו כי מן הרקק נבראו העופות ומי הכריחם לזה?

אמנם המה ראו אשר הקשינו.
ועוד שאיך נבראו כאחד שני הפכים בדבר אחד, כי הלא דגי הים וכל רומש בם בצאתם מן המים ימותו, והעוף שגם הוא מן המים הוא עף על הארץ על פני רקיע השמים.

אמנם הוא כי התנינים שבים ודגתם נבראו מן המים שעיקרן יסוד המים, על כן חיותן במים. אך העוף נברא מן הרקק שהוא כטיט רך, על כן יחיה על הארץ. ועדיין צריך טעם, כי אחר היות היסוד הגובר בו הוא יסוד הרוח שעל כן יעופף, מה יחס היה לו ליברא מרקק מים.

אמנם הוא כי הנה אין בריה שאין בה ארבע יסודות כי אם שהממשיים הם עפר ומים, וחלקיהם נרגש יותר בבריות - הבשר והלחות, אך מרוח ואש אין רושם ניכר, רק מציאות חום ונשימה. על כן יש שעיסתו נעשה מעפר והשלש אחרים הם כשותפין בלבד, הם רמש ובהמה וחיתו ארץ, על כן הגובר בם הוא העפר. ויש שעיקר עיסתו מהמים ושאר יסודות טפלים אליהם, על כן יסוד המים גובר בבריות הים עד שבצאתם מן המים ימותו. אך באדם לבל יהיה חומרו עכור כבהמה וחיה, שיתף בעיסתו מים, מלבד מה שעשאו בידיו להכינו אל נשמת חלק אלוה ממעל, כאשר נבאר בס"ד באומרו **וייצר ה' אלוהים וכו',** למה נשתנה משאר בריות לעשותו בכפיו, הלא הוא על שעל ידי כך **ויפח באפיו נשמת חיים** שהוא ממה שבתוכו.

ובכן ברצות ה' לברא בריה שיהיה תגבורת יסודה האוויר לעוף שהנה לא יברא מרוח, כי אין בו ממש, רק במים או עפר, וישליט הוא יתברך כח אויר עודף על השאר. על כן מה עשה הוא יתברך, אמר אם אברא אותו מן המים יהיה כדגים שיגועו בעופפם על המים, ואם מהעפר כיתר בעלי חיים לא יעופפו, על כן לא בראו מעפר עב רק מן הרקק שעפר שבו קל. ויכנס ברפיון העפר המעורב במים בעצם, כח יסוד הרוח לעופף.

ובזה נבאר ייתור אומרו על הארץ, שבכלל אומרו **על פני רקיע השמים** הוא. אך הנה זה מאמר הכתוב **ישרצו המים שרץ וכו'** הם הרומשים תוך המים תמיד. וגם **עוף** שלא יהיה כדג הבלתי מתקיים על הארץ, וגם שיהיה עיקרו יסוד הרוח, כי **יעופף על פני רקיע השמים.** ואין זה רק בעפר שבמים, שלא ימות על הארץ כדגים, וגם שלא יכבד בעופפו. על האחד אמר על

הארץ כלומר עם המים צריך הצטרף מה שיחיה על הארץ, ולא ימות כדגים שהוא עפר. וגם לא שיהיה עפר עב, כי לא יגבר בו יסוד הרוח, וצריך ידאה על פני רקיע השמים, שהוא להשליט בו יסוד הרוח לדאות, ועל כן צריך יהיה העפר מעט והיינו רקק. ועל כן אחר כך הוא אומר אשר שרצו המים קודם הזכירו העוף, על כי העוף לא שרצו אותו המים בעצם, רק הרקק שהוא עפר המעורב בהם.

כא וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת-הַתַּנִּינִם הַגְּדֹלִים וְאֵת כָּל-נֶפֶשׁ הַחַיָּה הָרֹמֶשֶׂת אֲשֶׁר שָׁרְצוּ הַמַּיִם לְמִינֵהֶם וְאֵת כָּל-עוֹף כָּנָף לְמִינֵהוּ וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי-טוֹב :

אמר גם שאמרתי **ישרצו המים וכו'** שיורה שהמים הם המשריצים, שיראה כדבר טבעי, ומה גם למה שנראה בעינינו כי המים משריצים תמיד, לא כן הוא, ומה גם בראשונה, כי אם **ויברא אלוהים כו' אשר שרצו המים,** לומר כי אשר שרצו המים לא הם העושים כי אם בריאה ברא ה'. ולראיה הקדים התנינים הגדולים שאינן משריצים בטבע, וגם סיים באומרו **ואת כל עוף כנף,** כי זה לא מצינו שמים משריצים כי לא טבעם הוא, וגם הפך טבע כל אשר במים הבלתי פורח, אך אין זה רק מאתו יתברך.

כב. וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים לֵאמֹר פְּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת-הַמַּיִם בַּיַּמִּים וְהָעוֹף יִרֶב בָּאָרֶץ :

ראוי לשית לב מה נשתנו דגים ועופות להתברך מכל בהמה וחיה?

ועוד, כי בדגים הרבה לברך **פרו ורבו ומלאו את המים,** ובעוף לא נאמר כי אם **ירב בארץ.**

ועוד, כי בדגים דבר בם הוא יתברך לנוכח **פרו ורבו,** ואל העוף שלא לנוכח וכלאחר יד.

והנה **רש"י** ז"ל כתב שנתברכו אלו על שמחסרים תמיד מהם, ומה שלא נתברכו שאר בעלי חיים שבארץ, מפני הנחש שהיה עתיד להתקלל. והנה אין בזה די תיקון כל אשר הערנו.

ועוד נשים לב אל מלת לאמר **ויברך אותם אלוהים לאמר,** כי אינו לאמר לזולת.

והנה אחשוב כי כאשר האדם שהוא תכלית ועיקר הבריאה נתברך, כך אלו ב' מינים אשר יש לאדם הנאה ולא היזק מהם, שהם דגים ועופות נתברכו גם המה, מה שאין כן יתר בהמות וחיות ושרצים אשר בתוכן אבות נזיקין, בפרט קרן ותולדותיו שמתכוונים להזיק, והארי והדוב והזאב והנמר והברדלס והנחש ושרף ועקרב וצפעונים וכיוצא באלו, לא נתברכו מיניהם.

ואשר דבר בדגים לנוכח, וגם הרבה בהם יותר מבעוף, יהיה כי למה שהוא יתברך שונא זימה, וצפה שיהיו עתידים כל בהמה חיה ועוף ליזקק לשאינן מינן, כמאמרם ז"ל (סנהדרין דף ק"ט) על כי השחית כל בשר את דרכו כו', מה שאין כן בדגים. וגם יש בדגים לויתן שיצר לשחק בו, על כן בהן בלבד דבר לנוכח, וגם הרבה לברכן יותר מאל העוף. והן זאת תהיה

כוונת אומרו לאמר, כלומר **ויברך אותם אלוהים** את דגים ועופות הנזכר, אך מה שראוי לומר, הוא **פרו ורבו כו'** לדגים שהוא בריבוי ולנוכח, אך לעוף לא כן כי אם **ירב בארץ,** והוא מהטעמים שכתבו.

כד וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ בְּהֵמָה וָרֶמֶשׂ וְחַיְתוֹ-אֶרֶץ לְמִינָהּ וַיְהִי-כֵן:
כה וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת-חַיַּת הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְאֶת-הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְאֵת כָּל-רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינֵהוּ וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי-טוֹב:

ראוי לשית לב שאומרו **נפש חיה** ואומרו **חיתו ארץ,** נראה דבר אחד והוא כפול.
ועוד, למה באחרונה ייחס החיה אל הארץ, ובראשונה אמר **נפש חיה** סתם.
ועוד, שאחר כך הוא מזכיר שעשה אלוהים שלוש אחרונות, **חית הארץ** שהיא **חיתו ארץ ובהמה ורמש,** ואת נפש חיה לא הזכיר.
ועוד, שאחר אומרו **ויהי כן,** למה חזר ואמר **ויעש אלוהים וכו'.**
והנה יש מרז"ל שאמר **תוצא הארץ נפש חיה** זה רוחו של אדם, וקשה כי הלא אחר כך נאמר **ויפח באפיו וכו'** ואיך יצאה מהארץ.
ועוד, איך מחומר קורצה נפש אדם יציר כפיו יתברך.

אך הנה בפסוק **ויפח כו'** כתבנו לאחד מהדרכים שאומרו **ויהי האדם לנפש חיה,** הוא שמקודם נפיחת הנשמה היה האדם מצד עצמו לנפש חיה. שהוא כי הייתה בו נפש חיונית הקרובה אל החומר, והיא הנפש חיה האמורה בו לדעת הסברא ההיא. והעניין במה שכתבנו למעלה, כי הוא יתברך את הכל עשה יפה בעתו. בעת ראשונה שברא את העולם, אלא שהיו הדברים כמופקדים בשמים ובארץ, והיה כל דבר ודבר יוצא לחוץ דבר יום ביומו.

והנה נפש החיונית הדבקה בחומרו הופקדה בכח לארץ, אשר ביום האחד היה בה רוחניות, כי היה מהמאמר העליון הנקרא מחשבה כמדובר למעלה. ועליה אמר **תוצא הארץ נפש כו',** כי לא תדמה אל הבריות שהוציאה, זולת נפש אדם כי זו נפש חיות בעצם. על כן זו תצא ראשונה. ובהתרוקנה מאיכות הקדוש הזה אשר הופקד אתה, אז מכח חיוניות שניתן ונשאר בארץ להוציא ממנה הבריות הנזכר, הוציאה בהמה ורמש וחיתו ארץ הם ארציות, מה שאין כן **נפש חיה** האמורה למעלה. ולהורות הפרש **נפש חיה** שהזכיר לבהמה **ורמש וחיתו ארץ,** אמר **ויעש** כו' לומר כי בשלושה אלה הייתה עשייה שהיו גופים עם רוחם, כי נפשם וגופם קרובים באיכות. אך לא כאלה חלק נפש חיה, כי רוחניות בעצם היא, בלתי נעשית עם גוף, כי אינם מסוג אלו חלילה.

או יאמר אל תתמה על צאת נפש אדם מהארץ, כי הלא אין צריך לומר זו כי אם אפילו חית הארץ כו' האלוהים עשאן. כי הנה ויעש אלוהים את וכו' ואת כו' כי אפילו אלה ידו עשה ולא הארץ, ומה גם עתה נפש אדם. אך אמור כי אינו אלא שהייתה כפיקדון לארץ כמדובר.

כו וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ וְיִרְדּוּ בִדְגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל-הָאָרֶץ וּבְכָל-הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל-הָאָרֶץ :

כז וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם :

כח וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת-הָאָרֶץ וְכִבְשֻׁהָ וּרְדוּ בִּדְגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל-חַיָּה הָרֹמֶשֶׂת עַל-הָאָרֶץ :

כט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הִנֵּה נָתַתִּי לָכֶם אֶת-כָּל-עֵשֶׂב זֹרֵעַ זֶרַע אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי כָל-הָאָרֶץ וְאֶת-כָּל-הָעֵץ אֲשֶׁר-בּוֹ פְרִי-עֵץ זֹרֵעַ זָרַע לָכֶם יִהְיֶה לְאָכְלָה :

ל וּלְכָל-חַיַּת הָאָרֶץ וּלְכָל-עוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְכֹל רוֹמֵשׂ עַל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-בּוֹ נֶפֶשׁ חַיָּה אֶת-כָּל-יֶרֶק עֵשֶׂב לְאָכְלָה וַיְהִי-כֵן :

לא וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת-כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה-טוֹב מְאֹד וַיְהִי-עֶרֶב וַיְהִי-בֹקֶר יוֹם הַשִּׁשִּׁי :

ראוי להעיר ראשונה:

א. נעשה אדם לשון רבים.

ב. אומרו בצלמנו כדמותנו שהם שני דברים, ואחר כך הוא אומר **ויברא אלוהים את האדם בצלמו** ולא נאמר בדמותו.

ג. אומרו וירדו לשון רבים, ומהראוי יאמר וירד לשון יחיד, כי אחד קראו באומרו נעשה אדם.

והנה מחמת קושיות אלו אחשוב היה מאמר רבי שמלאי (**בראשית רבה** פ"ח):

> להפך סדר הכתוב באומרו אדם נברא מאדמה וחוה מאדם, מכאן ואילך בצלמנו כדמותנו, אין איש בלא אשה ואין אשה בלא איש ואין שניהם בלא שכינה. ע"כ.

והנה דבריו אלו יראו הפך הכתוב, כי הלא על בריאת אדם הראשון ידבר, ואיך יאמר מתחילה אדם נברא כו' שמורה כי לא על אדם ידבר. אך שלשה הקושיות האלו הכריחוהו לכך. והוא במה שנאמר ב**ספר הזוהר** (דף מז ע"א):

> כי אומרו בצלמנו הוא סיטרא דדכורא ואומרו כדמותנו הוא דנוקבא,

ועל כן אפשר שאומרו **כדמותנו** ידבר על האשה הבאה מן הדמות.

או על דרך רז"ל בגמרא (ב"ב דף נ"ח) שר' בנאה הוה מציין מערתא ונכנס למערת המכפלה וראה את האבות והיה רוצה ליכנס פנימה לראות את אדם, ואמר לו הסתכלת בדמות דיוקני

בדיוקני עצמה לא תסתכל. הנה כי לאדם קרא צלם אלוהים, ולאבות שאינם רק נמשכים ממנו קרא דמות, שאינם אלא דמות צלמו של אדם. ובזה גם חוה תקרא דמות שהיא נעשית מאדם, כי הוא הדיוקן עצמו, וחוה דמות הדיוקן הוא הצלם. ועל פי הדברים האלה יפרש רבי שמלאי, שאמר הוא יתברך **נעשה אדם,** ופירש איך הוא לשון רבים **בצלמנו** וכו', ואומר הוא יתברך אעשנו בשותפות אדם וחוה. וזהו **בצלמנו** שהוא עם צלמנו הוא האדם, ועם אשר הוא **כדמותנו** היא האשה, שהוא על ידי שלושה שותפין באדם. וזהו אין איש בלא אשה, ואין אשה בלא איש, ואין שניהם בלא שכינה.

כו וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ וְיִרְדּוּ בִדְגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל-הָאָרֶץ וּבְכָל-הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל-הָאָרֶץ :

והבאים משלושתנו **ירדו בדגת הים וכו'.** ועל כן אמר וירדו לשון רבים, כי אומרו **נעשה אדם** אינו על אדם הראשון, רק על המין העתיד לצאת משלושה שותפין. והוא כי אחרי אומרו כל חלקי הברואים, אמרה תורה הלא יראו כי הוא יתברך יוצר אדם ומניחו בגן עדן, ואם היה זוכה היה נשאר שם, ומה יעשה מכל מה שנברא בארץ כלליה ופרטיה, לזה אמר דע כי **ויאמר אלוהים** הנני עתיד להשתתף עם שניהם **ונעשה אדם** בשלושתנו, ועם מי אתחבר הלא הוא **בצלמנו** וכו' שהם אדם וחוה, והבאים משלושתנו **ירדו** בכל הנברא שהם **בדגת** וכו'.

כז וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם :

ושמא תאמר היכן הם אלו שברא תחילה שאחר כך מתחבר אתם, הלא הוא כי **ויברא אלוהים כו'** לומר כי מה שאמר עד כה הוא אחר ש**ויברא אלוהים את האדם בצלמו וכו',** ועל כן לא נאמר **בדמותו,** כי אדם עצמו לא נברא רק בצלם כי לא בא מאשה. גם כוונת העניין להסיר תועה מאיש שוגה, פן יאמר כי מתחילה רצה יתברך לברוא אנשים בלי שיתוף זכר ונקבה, ואחר כך נשתנה דעתו, וחלילה לאל משינוי, כי אין עתיד נעלם ממנו. על כן הקדים יתברך טרם יברא אדם יציר כפיו, דעו כי **נעשה אדם בצלמנו,** בשיתוף צלמנו שאעשה, עם שיתוף אשתו שהיא **כדמותנו,** והיכן הוא **צלמנו,** הלא הוא כי **ויברא כו'** בעצמו בלבד.

או שיעור הכתוב, ויאמר אלוהים נעשה, ומתי אמר כך, אחר ש**ויברא** כבר **את האדם בצלמו** שהוא עכשיו אדם מאדמה וכו' מכאן ואילך וכו'. ועל כן בהיוולד שת נאמר ויולד בדמותו כצלמו שהיה מאדם וחוה, והקדים הדמות על כי אשה מזרעת תחילה יולדת זכר. ועוד נרחיב ביאור מאמר זה בשערים בס"ד. זה הוא לדעת ר' שמלאי, שדעתו שאומרו **ויברא אלוהים** הוא על מה שנברא קודם לעניין נעשה אדם הנזכר.

ועל דרך הפשט נעלה ארוכת קושיותינו האלו בדרך אשר נדריך להשיב גם על הקושיות הבאות האלה והן:

א. היתכן כי כל אשר ברא אלוהים לעשות את האדם, והאדם עצמו לא היה ולא נברא אם לא לציידי דגים ועופות ולמשול בכל רמש האדמה, שנאמר נעשה אדם כו' **וירדו בדגת הים ובעוף השמים וכו'.** ומה גם לחז"ל (**בראשית רבה** פ"ח) שבמלאכי השרת נמלך, ולמה חרד את כל החרדה ההיא לברוא ציידים ורועים ומושלי רמשים.

ב. אומרו את האדם מה ריבה האת, אם הוא את האשה, למה העלימה ולא פירשה כאשר בסוף הפסוק באומרו **זכר ונקבה ברא אותם.**

ג. למה כפל אותם, שאחרי אומרו **ויברא בצלמו** חזר ואמר **בצלם אלוהים ברא אותו.**

ד. אומרו זכר ונקבה ברא אותם, אם הוא פירוש הקודם לשתוק ממנו, ואם אינו פירוש הוא סותר ראשית הכתוב בסופו.

ה. אומרו ויברך אותם אלוהים ויאמר להם אלוהים פרו ורבו כו', כי הלא האמירה היא הברכה, נמצא כי אומרו **ויאמר להם** ואומרו **אלוהים** שנית הוא מיותר.

ו. אומרו וכבשוה, מה הוא הכיבוש הזה, ומיד מי יכבשוה. וגם אומרו **ובכל חיה** מה שלא נזכרה למעלה, זולתי דגת הים ועוף השמים ובהמה ורמש.

ז. למה חוזר בו, כי אחרי אומרו **ורדו בדגת הים וכו'** הוא אומר **ויאמר אלוהים הנה נתתי לכם את כל עשב וכו',** הנה שאוסר להם הבשר, ואם כן איה איפה אשר הם רודים בבעלי חיים.

וגם למה מודיעם מה שיאכלו הבעלי חיים באומרו **ולכל חית הארץ וכו' את כל ירק כו'.**

ח. אומרו וירא אלוהים את כל אשר עשה כו' מה זה היה פה שנאמר **טוב מאד,** מכל הפעמים הקודמות שלא נאמר רק **כי טוב.** ואם על חתימת העולם והכנסת שבת, הלא לעומת זה הוא רע ומר ממות על אשר בו חטא אדם, ונוטל זיוו וחייו וקומתו ומאורות ופירות הארץ ופירות האילן, ואיך הוא **טוב מאד.**

אמנם הנה נא ידענו כי הן האדם נברא לקיום העולם כאשר הארכנו בשער מהות האדם. כי הלא כאשר אין איש מתקיים אם לא בעוד רוח אלוהים בקרבו, כי כן טבע החומר להיות הווה ונפסד, ולולא נפשו בו לא יתקיים, כן כל כללות העולם החומרי הלז אי אפשר להתקיים אם לא על ידי שפע רוחני מהעולם העליון. ואם כן אמור מעתה מי יעלה לו השמימה ויקחהו לו, וגם איזה הדרך תרד שפע אש מן השמים עד למטה לארץ. על כן מה עשה הוא יתברך? עשה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, למען על ידי מדרגות הסולם ישתלשל שפע עליון קו לקו יורד ומתעבה, עד יוכן להתקבל עד מטה מטה. הלא המה שלש עולמות, עולם השפל, ועולם הגלגלים, ועולם המלאכים, ולמעלה מהם עולם העליון, כי משם ישתלשל השפע דרך העולמות. ועדיין צריך אשר יהיה מוציא ומביא השפע מלמעלה למטה, כי לא יצא

מאליו, על כן מה עשה הוא יתברך? ברא אדם על הארץ אשר יוציאהו ואשר יביאהו. כי עשאו ויכוננהו כלול מארבע עולמות:

הגוף מהשפל,

והנפש המתנועעת מעולם הגלגלים בעלי התנועה,

והרוח מעולם המלאכים כד"א עושה מלאכיו רוחות,

והנשמה מעולם העליון.

למען על ידי עשות רצון קונו, יתקדשו ארבע חלקיו יחד אשר מארבע העולמות, אשר שורשי נפשו ורוחו ונשמתו עודם בהם, ויתעורר עולם העליון להריק שפע, דרך העולמות אשר נתקדשו ונתקשרו על ידו. וכל זה על ידי קיום התורה אשר גם בה ארבע בחינות אלה שקשורים זו עם זו:

הפשט כנגד עולם השפל,

רמז כנגד השני,

דרש כנגד השלישי,

סוד כנגד העליון,

כמפורש שם בארוכה. הן זאת הייתה כוונתו יתברך באומרו **נעשה אדם** לשון רבים, כמדבר אל כל ארבע עולמות שבהתחברות כולם יעשה אדם כאשר יבוא בס"ד.

ונבוא אל העניין. והוא כי הנה ידענו מרז"ל (שם) מה גדלו קטרוגי מלאכי השרת על בריאת אדם, באומרם אליו יתברך מה אנוש כי תזכרנו וכו'. והוא על היותו מעותד לחטא, ועל כן בדור המבול שבו על משמרתם לדבר ולומר לפניו יתברך, הלא נמצאו דברינו, כי הנה הרבו לפשוע ומאבדים את העולם שנברא בעשרה מאמרות. על כן אומר כי בא לשים לפניהם כוונת הבראו ואיך הוא תועלת גם למלאכי השרת. כי מלאכתם להיות צינורות להריק שפע ברכה לקיים עולם גם הוא לא יהיה אלמלא אדם, כי בלעדו איזה חבל אשר יקשר העולם השפל החומרי, אף עם אשר עליו והוא עולם הגלגלים, ומה גם עתה עם עולם המלאכים וכל שכן עם עולם העליון, להשתלשל השפע כסידרן והלכתן אם לא על ידי האדם המקיים את התורה, ככל הכתוב למעלה. כי הוא כולל ארבע העולמות:

השפל,

והשני של גלגלים,

ושל מלאכים,

ועולם הנשמות.

וגם התורה כוללת כולם בארבע בחינותיה כמדובר למעלה. שעל ידי כן יתאחדו ויתקשרו העולמות ותורק ברכה ושפע מעולם העליון דרך המדרגות. ואלמלא הוא לא היה מבוא אל השפע העליון לבוא אל הארץ, ומה גם אל שלש יסודותיה השפלים יותר, הם יסוד המים ורוח

ועפר. ולשמא ישיבו אמרים אמת כי למה שהבחירה חופשית, הלא כמו שיתעתד האדם לקיים עולם, גם יתקיים ויתעתד לאבדו. על כן בהמשך הכתובים הורה הוא יתברך תועלת אדם אל שפע וקיום העולמות, ולתת טוב טעם לפניהם להעלות ארוכה ומרפא אל הקושי הלז.

והיחל ואמר למלאכיו יתברך **נעשה אדם,** לומר הנה בין כולנו הוא כללות העולמות נעשה אדם כלומר מאדמה שהוא החומר מעולם השפל, משותף בצלמינו שלי ושלכם, שכולל עולם העליון שהוא על הנשמה ועולם המלאכים על הרוח, כי גם הם נבראו בצלם, כמו שאמרו רז"ל (שם **בבראשית רבה**). וגם **בדמותנו** הוא על הדומה לנו בצד מה, והוא הנפש מעולם הגלגלים ככל הכתוב למעלה. וכל זה לקיים עולם. כי על ידי כן ימשך כי צלמנו ודמותנו הנזכרים הכוללים שלשת העולמות העליונים, אין צריך לומר ירדו וישפיעו עד יסוד האש הקרוב אל הרוחניות, כי אם גם **ירדו בדגת הים** הוא יסוד המים אפילו שמתחת לארץ, **ובעוף השמים** הוא יסוד האוויר, **ובבהמה וכו'** הוא יסוד הארץ, עד היותר שפל באיכות הוא הרמש הרומש על הארץ. כי אלמלא האדם המקשרן ומאחדן, לא היה רידוי העולמות העליונים משתלשל עד למטה לארץ, ומה גם על רמש האדמה.

והנה ידוע כי אין נפש רוח ונשמה באות כאחת על אדם ילוד אשה, כי אם נפש, ועל ידי זכויות ניתן בו רוח, ואחר הפליגו בשלמות נותנין לו נשמה, אמר כי אז מיד זכה לנשמה ולא בלבד הוא, כי אם גם חוה. וזהו **ויברא אלוהים את האדם** שמרבה האת את חוה. **בצלמו** היא נשמה מאתו יתברך וכל שכן רוח ונפש. ואל תתמה איך גם האשה זכתה לכך מיד, כי הלא לא היה עיקר הדבר כי אם עליו, כי הנה **בצלם אלוהים ברא אותו,** אלא שעל שהיו גוף אחד, כי דו פרצופין נבראו, נכללה גם היא בדבר, וזהו **זכר ונקבה ברא אותם.**

כח וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת-הָאָרֶץ וְכִבְשֻׁהָ וּרְדוּ בִּדְגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל-חַיָּה הָרֹמֶשֶׂת עַל-הָאָרֶץ :

ושמא תאמרו הלא כמו שיתעתד האדם להריק שפע טובה, גם יתעתד אף להרע ולאבד עולם, כי כאשר היות בו חלק מעולם העליון הוא סיבה להמשיך קדושה מלמעלה, ולחול גם על חלקיו השפלים ולקדש גם את חומרו, ולהיות גדרו על שרפי קדש. גם עודנו מלובש בחומר, גם מעותד להשפיל חלק קדושתו העליונה ולדמותה אל חומרו התחתון. כי על כן נברא מארבע עולמות, להרים גם התחתון לאיכות העליון, או להשפיל העליון על התחתון. והוא מאמרם ז"ל שהזכרנו שנברא מן העליונים ומן התחתונים, שאם יזכה יחיה, ואם יחטא ימות והוא האמור. לזה אמר **ויברך אותם אלוהים,** על ידי מה ש**ויאמר להם**, מה שברכם הוא **פרו ורבו ומלאו את הארץ,** ומה ש**ויאמר להם** הוא וכבשה.

והעניין כי אמר הנני מברך אתכם שת**פרו** ות**רבו**, אך בזאת שתהיו צדיקים ות**כבשו את הארץ.** והוא כי עושי רצונו יתברך הם מושלים בעולם, לשנות הטבעים עושי פלא, כי צדיק מושל ביראת אלוהים, כאילו כל העולם כבוש תחתיו, ככל הכתוב למעלה. הפך הבלתי כשרים שהם משועבדים תחת העולם אל הטבעים ואל המקרים ואותות השמים כנודע. וזהו אומרו **וכבשה** כלומר שעל ידי כן שתכבשוה תבורכו, אך בהעוותכם תהפך הברכה, והוא כעניין אם בחוקותי תלכו וכו' ונתתי גשמיכם וכו' ואם לא תשמעו לי וכו'. והוא למה שעל ידי כן יחזיקו בתורה ומוסר לא יטו מני אורח לאבד עולם, וכיוצא בזה אמרו רז"ל על פסוק (קהלת ג) והאלוהים עשה שייראו מלפניו. באופן שזה יהיה להם למשמרת ליראה מזעמו להשכיל להטיב.

ופירש איך יהיה הכבוש, שהוא **ורדו בדגת הים וכו'** היא דגה שבים, הוא לויתן שירדו בו ישראל צדיקים, וגם כעניין יונה במעי הדגה. וגם בקצה האחר הוא עוף השמים שהם מלאכים, כד"א (קהלת י) כי עוף השמים יוליך את הקול. וכן נרמזה יצירת המלאכים ובעוף יעופף כמאמר רז"ל, וצדיקים רודים בהם, כיעקב ששלחם לשליחותו. ואחר אומרו השני קצוות אמר על מה שבינתיים שהוא ובכל חיה, שהוא כי חיות היער כאריות ונמרים ודומיהם, שמוראם וחתיתם תהי עליהם. וזה הוראה היותר גדולה שבעולם על היותם מושלים בעולם, כי הלא לא ימשול בחיות ההם, אם לא אשר ה' אתו וצלם אלוהים על פניו בקדושה וטהרה רבה, כנודע בעניין יוסף בבור נחשים ועקרבים, ודניאל בגובא די אריותא, כי באשר ה' אתם וצלם אלוהים על פניהם בקדושה ובטהרה, תיפול חיתתו על כל חית השדה. וזה הוראה על היות העולם משועבד תחתם. וזה מאמר הכתוב פה וכבשה על ידי כשרון שיהיה העולם כבוש תחתיכם, באופן שתהיה חיתתכם בדגת הים ובעוף השמים. וגם תהיה בחיה כו', וזהו **ורדו בדגת הים ובכל חיה הרומשת כו'** שהוא ניכר בארץ ומופת על השאר. ועל כן הוזכרה חיה בפסוק זה מה שאין כן בקודם.

כט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הִנֵּה נָתַתִּי לָכֶם אֶת-כָּל-עֵשֶׂב זֹרֵעַ זֶרַע אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי כָל-הָאָרֶץ וְאֶת-כָּל-הָעֵץ אֲשֶׁר-בּוֹ פְרִי-עֵץ זֹרֵעַ זָרַע לָכֶם יִהְיֶה לְאֹכְלָה :

ואחרי ההתראה הזאת הורה איך קיים הדבר כי בהיותו עושה רצונו יתברך, הוא מושל בכל בהמה וחיה, כי לחמו המה והם לחם שולחנו. אך בהעוותו הוא קטן מהבעלי חיים, כי על שתי בחינות אלה נברא אחריהם כמו שאמרו ז"ל. והוא באומרו **ויאמר אלוהים הנה נתתי לכם את כל עשב זורע זרע וכו'.** והוא בשום לב אל אומרו ויאמר פעם שנית באמצע מאמרו יתברך אליהם, וגם אל מלת הנה, כי היא מיותרת. וגם אין דרכה לשמש אלא בדבר שנזדמן מחדש. אמנם היא על הויה חדשה שנתחדשה משעה לחברתה. והוא כנודע מרז"ל כי מלבד שלא לן כבודו עמו, גם מנו שעותיו, ואמרו שעה פלונית צבר עפרו, ובשעה האחרת נעשה גולם, שעה

פלונית נזרקה בו נשמה, ובשעה פלונית נצטווה, ובשעה פלונית עבר על ציוויו. נמצא כי משנצטווה עד שעבר, לא היה כי אם שעה אחת.

ונבוא אל העניין, והוא כי הנה בפסוק הקודם סיפר הציווי, ובזה שאחריו סיפר מה שהיה מדי עברו. ועל כן נאמר ויאמר פעם שנית, כנודע, כי כל מה שכתוב אחר פרשה זו, שיצר אותו ה' וקחתו את חוה וחטאתם ועונשם, הכל היה בששי, ונכלל בספור יום ששי מראש ועד סוף. ואמר לשון הנה לומר הנה על מה שנתחדש בעת שחטאת, אני גוזר תרד מטה מטה מהבעל חי, תחת היותך רודה בהם. והוא כי לא תהיה יתרונך רק על הצומח אך לא על הבעלי חיים, כי לא תאכל רק את עשב וכו'. וגם רמז באומרו הנה, שלא נאמר הלא מתחילה ידע הוא יתברך אשר יחטא ולמה יאשם, לזה אמר הנה לומר איני דן רק באשר הוא שם, לומר על מה שנזדמן הנה כה משפטיך.

ועוד אגרע ערכך מהבעל חי, והוא מאמרם ז"ל (קידושין ד' פ"א) מעולם לא ראינו ארי סבל וצבי קייץ ושועל חנווני ומתפרנסים שלא בצער, ואני מתפרנס בצער, אלא אני הוא שחטאתי וקיפחתי את מזונותי, כלומר מה שאין כן לבעל חי שלא יחטא, ועל כן הוא יתברך מזמין להם שלא בצער. וזה יאמר הנה אתה תאכל את כל עשב זורע זרע שתיגע ותזרע, אך בעלי חיים לא כן רק מאליהם.

כט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הִנֵּה נָתַתִּי לָכֶם אֶת-כָּל-עֵשֶׂב זֹרֵעַ זֶרַע אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי כָל-הָאָרֶץ וְאֶת-כָּל-הָעֵץ אֲשֶׁר-בּוֹ פְרִי-עֵץ זֹרֵעַ זָרַע לָכֶם יִהְיֶה לְאָכְלָה :

כי הנה **ולכל חית הארץ וכו' את כל ירק עשב לאכלה,** שאצמיח מעצמי עשב, שלא יצטרכו כי אם לאכלה בלבד בלי צער, הפך בני אדם שיטרחו לזרוע זרע. ועל כן נאמר באדם זורע זרע מה שאין כן בבעלי חיים. והוא שכתבנו למעלה כי מהיותו כולל הארבע עולמות, לפעמים עולה אל העליונים ולפעמים אל התחתונים כפי מעשיו.

או טעם נוסף אל האמור, למה מנע ממנו אכילת בשר שהתיר לנח ולבניו. שיתכן כמו שאמרו ז"ל (סנהדרין פ"ד) כי ברא הקדוש ברוך הוא את האדם אחר כל בהמה חיה ועוף כמכין לו שולחן לאכול, ושאם יחטא לומר לו יתוש קדמך, כלומר כי הם טובים ממך. ובזה אחשוב שעל כן בהעוותו מנעו מלאוכלם, לומר הנה ערכתי לך שולחן מהם ואתה מהם לא תאכל כאילו גדלו ממך. אך ניחמו על זה באומרו **הנה נתתי לכם וכו',** לומר כי הבעלי חיים אוכלים עשב השדה הבלתי עושה זרע ליזרע, אך הוא יאכל ירקות הנזרעות. וזהו אמרו כמנחמו **הנה נתתי לכם את כל עשב זורע זרע כו' אך ולכל חית הארץ כו' כל ירק עשב לאכלה.**

ושמא תאמר הלא אכל עץ הדעת טוב ורע ובאה בו זוהמת נחש ונגרע, ואיכה יוכל ניקיון מדור דור, ונמצא כל מעשה אלוהים אשר ברא בששת ימי בראשית לבטלה, חלילה לבורא עולם יעשה כדבר הזה. על כן אמרה תורתו יתברך **וירא אלוהים את כל אשר עשה**, ובכלל ראייתו הוא העתיד במעשה בני אדם. וזהו שני ריבויים, **את, כל,** לרבות שני סוגי עתידות:

הטבעי אל העולם,

והבחיריי אל בני האדם.

ועם כל זה אין פחד קלקול כי הלא **והנה טוב מאד,** כלומר כי גם שיש באדם מעץ הדעת טוב ורע, הנה חלק הטוב הוא מאד מהרע, ויכריע את כף הטוב והזכות. וכל ישראל עתידים לשוב קצתם בכל דור ודור וכולם לעת קץ, או מאליהם או על ידי חבלי משיחנו, ואין פחד שיוחלט קלקול. והוא מאמרם ז"ל שהוא יתברך הבטיח את ישראל שעל כל פנים ישובו באחרית הימים, כד"א והיה כי יבואו עליך כו' ושבת עד ה' כו'. והוא מאמר התיקונים באומרו וחשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח, והוא כי לעומת שאור שבעיסה שמפאת הרע, יש יתרון בטוב כמדובר שהוא מאד.

לא וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת-כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה-טוֹב מְאֹד וַיְהִי-עֶרֶב וַיְהִי-בֹקֶר יוֹם הַשִּׁשִּׁי :

הנה כתבנו עניין הכתוב. והנה באומרו **הששי** בה"א הידיעה, אמרו רז"ל (שבת ד פ"ח) שהוא על יום הששי לסיון של מתן תורה, שכל מעשה בראשית תלוי ביום ההוא, אם יקבלו התורה מוטב ואם לאו אין עולם.

ואפשר יאמר עניין מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** פי"ב) כי אור שגנז הקדוש ברוך הוא שימש מבקר יום ששי עד מוצאי שבת שהוא ל"ו שעות, ושעל כן לא נאמר ויהי ערב ויהי בקר יום שביעי. וזה אפשר גם פה, והוא כי בכל הימים שאומר ויהי בקר יום אחד או יום שני, לא היה נקרא בקר כל היום, כי הלא אחר חצי היום נקרא בין הערבים, ומה גם משקיעת החמה עד הלילה, אך פירושו הוא ויהי בקר ונמשך יום אחד, וכן יום שני ושלישי וכו'. אך זה לא כן הוא, אלא **ויהי בקר יום הששי** כלומר כולו, כי כל **יום הששי** בקר, כי לא נשתנה אור בין הערבים שלו מאור הבקר, כי אין באור ההוא שינוי, עד שנסתלק במוצאי שבת.

או יאמר כי הנה יום זה היה סיבת קיום כל כללות מעשה בראשית, כי מבין הערבים של ששי שהתחיל להאיר תוספת שבת, הליץ הארת שבת לאדם שלא ימות בו ביום ויתבטל כל מעשה בראשית. נמצא כי יום ששי הועיל לכל הימים. וזהו אומרו **יום הששי,** שהה"א היא רמז שאר החמשה ימים שנכללו בששי הזה, כאילו עכשיו היו ונבראו, שאלמלא זכות יום זה שהגין

נתבטלו כולם. וזהו **ויהי כו' יום הששי,** כי הששי והחמשי היו עתה כאילו היום נתחדשה הוייתם.

או מעין זה שלהיות בריאת אדם בששי בשבילו נברא כל מעשה בראשית. נמצא שיום ששי כולל עצמו וכל שאר החמשה ימים, וזהו אומרו **הששי** לכלול עמו גם החמשה ימים.

פרק ב

א וַיְכֻלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל-צְבָאָם :

ב וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל-מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה :

ג וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת-יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ כִּי בוֹ שָׁבַת מִכָּל-מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר-בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת :

א וַיְכֻלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל-צְבָאָם :

הנה פסוק זה יראה חולק על שאחריו, שאומר **ויכל אלוהים ביום השביעי.**

ועוד, למה פה אומר **ויכלו** כדבר הנכלל מאליו, ואחר כך מייחס הדבר אל **האלוהים,** ואם הכל עניין אחד מלת אלוהים מיותרת.

ועוד, כי פסוק מלא הוא כי ששת ימים עשה כו' וינח ביום השביעי. וכן בזה הוא אומר **וישבות** כו' ואיך יאמר **ויכל אלוהים ביום השביעי.**

ועוד אומרו מלאכתו אשר עשה מיותר, ומה גם עתה שני פעמים, ומי לא ידע כי על מלאכתו אשר עשה ידבר.

ועוד אומרו ויברך ויקדש, שאמרו רז"ל (שם פ"יא) **ברכו** במן **וקדשו** במן, שהוא כי המן היה לחם משנה **וקדשו** שלא היה ממטיר מן בשבת, וקשה מה צורך להזכיר עניין המן בזה.

ועוד אומרו כי בו שבת כו' הוא האמור כבר.

וכן אומרו אשר ברא אלוהים לעשות הוא מיותר ובלתי מובן, כי הוא עשה ולא ברא לעשות.

אמנם הנה רז"ל הקשו:

> ויכל אלוהים כו' והרי נאמר כי ששת ימים וכו', אלא ויכלו השמים וכו' והיה העולם חסר מנוחה באה שבת באת מנוחה ע"כ.

והלא יראה שאינו מתרץ כלום כי הנה אין המנוחה מלאכה. אך להבין מאמרם נשים לב אל מאמר הכתוב באומרו שבת וינפש, מה הנפשה היא זו. כי גם שאמרו רז"ל כיון ששבת וינפש שנסתלקה נפש יתירה, אסמכתא הוא ואין זה פשוטו של מקרא. וכן באומרו וינח ביום השביעי היה לו לומר ונח או ושבת.

אמנם הנה אין ספק כי כל דבר גשמי מבלי בחינת רוחניות באיכותו, יפסד ולא יתקיים, כמקרה אנוש כי ימות, שהעדר רוחניות נפשו ממנו יפסידנו. והנה כל מה שברא הוא יתברך למה שהכל גשמי, לא יתקיים ולא ינוח כי אם ילך ויפסד יום יום.

ובזה נבוא אל העניין, והוא כי הלא ידוע כי מקדושת שבת נשפע שפע קדושה לעולם, ועד ממהר נפש יתירה לאדם. והנה כאשר ברא אלוהים את הארץ, למה שהייתה חומרית כגוף בלי נשמה, הייתה מעותדת להיות הולכת ונפסדת ולא תנוח בקיומה. ומי הקנה בה נפש ושפע להתקיים הוא השבת, כי בו הושפע בה שפע להתקיים ולנוח מלהיותה הולכת ונפסדת. וזה יאמר היה העולם חסר מנוחה, באה שבת והשפיע שפע קדושה בכל מה שנברא, והיה השפע ההוא לעולם כנפש בגוף האדם, וזהו אומרו שבת וינפש כי שבת והקנה נפש לעולם לקיימו. וזהו באה שבת באת מנוחה, כי בלעדי זה לא הייתה מנוחה והעמדה לעולם. וזהו אומרו וינח ביום השביעי ולא אמר ונח כי הוא יוצא לשני, כי הקנה מנוחה לעולם. וזה יאמר **ויכל וכו',** והוא כי אין ספק שלא יצדק לשון עשייה בעצם רק בדבר גשמי מה שאין כן בדבר רוחני.

ונבוא אל העניין אמר **ויכולו השמים כו'** שהוא עולם ומלואו קודם השבת, שהוא היותם גולם חומרי. אך **ויכל אלוהים** שהשלים אלוהים, כלומר דבר מתייחס אליו. ולא שעשה דבר של מעשה, כי אם עשה תשלום אל מלאכתו אשר כבר עשה בימים הקודמים. ואין זה רק מה שאינה עשייה שהוא שפע רוחניות המקיימו.

והנה אמרו רז"ל ששאל גוי אחד איך הקדוש ברוך הוא משיב הרוח ומוריד הגשם בשבת, והשיבו לו שהכל לפניו יתברך רשות היחיד לטלטל בכולו. והנה זה מספיק אל עניין הגשם, ועדיין צריך טעם אל צמיחת אילנות ודשאים. ויתכן בא להשיב על זה באומרו **וישבות ביום השביעי כו',** לומר, אם מה שהוא מעשה ממשיי לא עשה בשבת, איך מצמיח דשא מארץ. דע לך כי מה ש**וישבות** אלוהים הוא **מכל מלאכתו אשר עשה,** שהוא מעשה בחידוש העולם, אך לא במה שהוא אחרי כן מאליו.

ושמא תאמר אם כן למה במן הכין מיום הששי ליום השבת, ולא המטיר מן בשבת, לזה אמר לעולם אימא לך שאין קפידה בזה, ומה שתראה עשיתי במן, אינו שלא היה ראוי להיעשות בשבת, אלא ש**ויברך** וכו' כי מה שמזון השבת ניתן מאתמול, הוא להורות ברכת השבת, שהעומר היה נכפל לחם משנה, שאפילו הלוקט עומר אחד נעשה שנים. שמה שלא המטיר בשבת הוא כי **ויקדש אותו,** כי עשה למען יבחינו ויכירו קדושת שבת, ללמוד הם להפריש בין שבת לחול, אך לא כלפי מעלה.

והטעם שיש הפרש במעשה בראשית, למה שעושה יתברך אחרי כן בצמח האדמה וכיוצא, פירש ואמר **כי בו שבת** כו' כלומר מה שבו שבת הוא **מכל מלאכתו אשר ברא אלוהים** ביום ראשון אלוהים כדי **לעשות** בשאר הימים, ככתוב למעלה כי הכל נברא בראשון, אלא שהיה בדקות ויוצא כל פרט מהבריאה דבר יום ביומו, בזה בלבד הוא ששבת הוא יתברך, שהשלשה דברים של שבת עשה בששי. אך במה שלא ברא אלוהים לעשות הוא בעצמו, רק שהטביע טבע לארץ להצמיח ולשמים ימטירו ויתנו טלם, אינו נקרא אצלו יתברך עושה מלאכה בשבת, גם כי הכל בהשגחתו ועל פי רצונו.

או יאמר וישבות כו' לומר הלא תראה כי הוא עושה שמים חדשים וארץ חדשה, כמו שאמרו ז"ל כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה כו', אשר עשיתי לא נאמר אלא אשר אני עושה, מלמד שתמיד עושה לתת שכר טוב לצדיקים. הנה כי גם בשבתות עושה שמים וארץ, לזה אמר **וישבות** אלוהים דווקא מכל מלאכתו אשר עשה, אך לא ממלאכתו שאחרי כן השמים החדשים כו', כי הלא גם עתה **ויברך אלוהים את יום השביעי** שחידש בו אורות, **ויקדש אותו** בשפע שהשפיע בו כאמור למעלה, אלא שהוא דבר רוחני ואינו נקראת מלאכה לשבות ממנה.

ושמא תאמר כי גם היא נקראת מלאכה ופעולה כד"א פעלת לחוסים בך, אינו דומה כי מה ש**בו שבת** היא **מכל מלאכתו אשר ברא אלוהים כדי לעשות,** שהוא העולם הזה שבראו יתברך להיות עולם המעשה. וזהו אומרו **לעשות** שהוא כדי לעשות בו בני האדם מעשה, מה שאין כן אשר אני עושה לבלתי עשות רק לנוח ולקבל שכר, שהוא עולם רוחני.

ד. אלה אֵלֶּה תוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבָּרְאָם בְּיוֹם עֲשׂוֹת יְהוָה אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמָיִם :

הנה אומרו בהבראם הוא מיותר ובלתי מובן, כי על כן הוצרכו ז"ל (שם פי"ב) לדרוש בה"א בראם או באברהם. וכן הכפל באומרו **ביום עשות כו'.** ובתחילה מקדים שמים לארץ, ובסוף הפסוק מקדים ארץ לשמים. ועל מה שנאמר בראשית וכו' שמקדים השמים לארץ, ובפסוק זה מקדים הארץ, נחלקו גדולי עולם, ולא הוקשה למו מראש הפסוק לסופו. אמנם לזה נשים לב אל החילו באלוהים, בראשית ברא אלוהים, ובפסוק זה אומר **ביום עשות ה' אלוהים.**

והנה אמרו רז"ל על זה כי עלה במחשבה לברא עולם הזה במידת הדין, וראה שלא היה מתקיים שיתף בו מידת רחמים. והקשינו למעלה שהרי נאמר למעלה ברא שהוא מעשה ולא מחשבה. ופירשנו שיש בריאה במחשבה אלא שהיא בדקות הרבה מתייחס לבריאה ולא למעשה, וזהו אומרו בראשית ברא שהוא בדקות רב, וזה היה אלוהים במידת הדין, אלא

שראה שלא היה מתקיים, כי הלא והארץ הייתה על ידי כן תהו ובוהו וחשך הרוגז על פני תהום כי מיד יציף את העולם. על כן מה עשה הוא יתברך אשר על גוזליו ירחף, ורוח אלוהים מרחפת שהוא שיתוף רחמים, ככל מקום שנאמר וה' שהוא הוא ובית דינו, כן אומרו ורוח אלוהים כי רוח אלוהים הוא בית דינו, והוי"ו הוא השם של רחמים, ואז הייתה עשייה ולא מחשבה בלבד.

ונבוא אל העניין. הנה מצאנו ראינו כמו שאמרו ז"ל ב**בראשית רבה** (שם) שיום שלישי היו תולדות מהארץ, ויום רביעי תולדות השמים ועל דרך זה כמפורש שם. והלא כמו זר נחשב כי למה שהיותר דק וזך האיכות היה ראוי יצא אל הפועל תחילה, ולכן היה ראוי יקדימו לבוא אל הפועל תולדות השמים. מתולדות הארץ. ועל כן היה אפשר לומר אולי תולדות הארץ היו בכח מהיום הראשון ועל כן קדמו לצאת, אך תולדות השמים לא היו אז בכח רק נתהוו אחרי כן. לזה באה תורתנו הקדושה ותאמר **ויכלו השמים והארץ וכל צבאם,** שהורה כי גם של השמים יקראו, באופן חזרה הקושיא למקומה.

ולזה אמר דעו איפה כי **אלה תולדות השמים והארץ,** אלו ואלו היו **בהבראם** השמים והארץ, כי שם היו התולדות בכח, אלא שבהבראם שהוא בעת נתייחסו אל בריאה שהייתה פעולה של מחשבה, שהיה אז בשם אלוהים כמדובר, אז היו שמים ותולדותיהם קודמים בהוויה, כי הייתה בריאת מחשבה בדקות בלתי ממשיות ליקרא עשייה, ועל כן השמים נתהוו מיד להיות איכותם דק מאיכות הארץ. אך אחרי כן ששיתף מידת רחמים ונקרא עשייה, שהוא **ביום עשות ה' אלוהים** אז **ארץ ושמים,** כי אז ניתן יותר כח לצאת אל הפועל הארץ מהשמים. כי הלא כל שיתוף הרחמים לא למען השמים היה, רק על הארץ הצריכה רחמים, ועל כן מיד הורה התיקון בתת כח יותר אל הארץ לבוא מהרה היא ותולדותיה אל הפועל. ואחרי אומרו כי לעניין התולדות הארץ קדמה, יקשה לנו איך לא יצא אל הפועל תולדת תדשא הארץ ביום השלישי עד שהמטיר בששי, לזה אמר וכל שיח השדה וכו' לומר כי הלא הוציאה הארץ מכחה אל הפועל בשלישי דשא ועץ עושה פרי, אלא שטרם יהיה בארץ, שעדיין לא היו בארץ שהוא על פני הארץ חוצה. **וכן כל** עשב **השדה טרם יצמח** החוצה, כי אם עמדו על פתח הקרקע בשלישי. ובששי כשאד עלה מן הארץ והשקה ונברא נתגלו למעלה.

ונבוא אל עניין הכתובים.

ה וְכֹל שִׂיחַ הַשָּׂדֶה טֶרֶם יִהְיֶה בָאָרֶץ וְכָל-עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה טֶרֶם יִצְמָח כִּי לֹא הִמְטִיר יְהוָה אֱלֹהִים עַל-הָאָרֶץ וְאָדָם אַיִן לַעֲבֹד אֶת-הָאֲדָמָה:

ו וְאֵד יַעֲלֶה מִן-הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה אֶת-כָּל-פְּנֵי הָאֲדָמָה :

וכל שיח השדה כו'. הנה יראה דבר זר יצטרך מטר להצמיח האדמה בעת הבריאה, ולא יספיק מאמרו יתברך באומרו תדשא הארץ כו'.

ויותר קשה באומרו **ואדם אין לעבוד את האדמה,** וכי מאמרו יתברך צריך עבודת האדמה לבוא אל הפועל.

ועוד, שאם כן לא היה הדשא עשב מזריע זרע ועץ עושה פרי בעולם, עד שעבד אדם את האדמה והלא כמו זר נחשב. ומה גם שבכל כללות הארץ שיצא דשא, הוצרך לחרוש והוא כל העולם.

והנה על עניין צורך המטר, היה אפשר לומר כמו שאמרו במדרש **פרקי רבי אליעזר** (פרק ה) כי מימי המטר היורדים למטה הם מים זכרים כמימי זרע היורה כחץ, ומים שמתחת לארץ הם מים נקבות, ואין העליונים יורדים טפח שאין תהום עולה טפחיים ומתחברים, ועל ידי כן הארץ הולידה והצמיחה והוציאה תולדות. ועל כן עמדו בשלישי על פתח הקרקע, ולא הוציאה תולדותיה עד ימטר על הארץ ויבוא מכח זכר ונקבה, ולשירדו המים למטה תוך הארץ הקשה להתחבר עם מים התחתונים היה צריך עבודת האדמה, אך עדיין הקושי האחרון בלתי מתיישב יפה.

לכן הנכון הוא בשתי הנחות נלמדות מתוך דברי רז"ל, והוא:

האחת כי הנה אמרו כי אדם היה חלתו של עולם, והיה העניין כי כאשר אין העיסה ניתרת ליאכל עד הסיר חלתה ממנה קדש לה', כן לא יתהנה דבר מהעולם עד הפריש מכל חלקיו קדש קצת לה', וזה מיסוד העפר מן המיטב ממקום כפרתו אשר נגד שער השמים, וכן בכל יסוד מהארבעה.

ועוד הנחה שנית, הלא היא כי לא היה אפשר לעשות את האדם שהוא הפרשת חלה עד ימטיר על הארץ. והוא אומרם ז"ל (**בראשית רבה** פי"ד) כאשה המקשקשת עיסתה במים ומפרשת חלה, כן הקדוש ברוך הוא עד המטיר על הארץ ונטל מעפר עם המים לא בראו. והעניין יהיה כי כאשר בקמח ממתינים עד היות ראוי הקמח ליהנות ממנו שהוא אחר היות בו מים, כן עד היות העפר ראוי ליהנות ממנו שהוא אחר המטר לא הפריש החלה לשיותר ליהנות על ידי החלה.

והעניין כי כאשר על ידי זכות החלה מתברכת העיסה באכול אותה הכהן העובד את ה', כן על ידי הברא אדם לעבוד את ה', הארץ מתברכת ונותנת כחה. ועל כן יקרא האדם עובד את האדמה, שעל ידי מצוותיו האדמה מתעבדת ומתברכת. וזה עניין הכתוב **וכל שיח השדה** עדיין לא היה בארץ וכו' כי לא יצאו מפתח הקרקע חוצה, והטעם הוא **כי לא המטיר וכו',**

ושמא תאמר ומה בכך הלא אין מעצור לה' להוציא דשא מארץ בלי מטר, הלא הוא כי על ידי מה שלא המטיר על כן ואדם אין שהוא חלת הארץ, כי צריך אל המים כאשה המקשקשת עיסתה במים. ומה צורך אל האדם, הלא הוא לעבוד את האדמה על ידי זכותו שעתיד לעשות, כאומר למטה לעבדה ואמרו ז"ל (ספרי עקב סימן מא) אלו מצוות עשה. ואם כן איך יהנה העולם ותוציא הארץ צמחה עד הפריש חלתה המברכת אותה על **כל שיח טרם יהיה בארץ** לבל יצא דבר עד הפריש מה שישלח בה ברכה קדש לה', ועל כן **ואד יעלה וכו' והשקה,** ועל ידי היות מים בעפר אז **וייצר וכו' את האדם עפר מן האדמה.**

ז וַיִּיצֶר יְהוָה אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם עָפָר מִן-הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה :

הנה בשער מהות הנפש הארכנו בפסוק זה, ושמץ מנהו נזכיר בשום לב והבין אל אחד מהדברים אשר הלא כמו זר נחשב בעיני האדם, איך דבר רוחני חלק אלוה ממעל יעתק משורשו חוצה אל תוך חומר עכור. וזה בשום שכל והבין המקרא שכתוב **וייצר ה' אלוהים את האדם כו' ויפח כו',** כי הלא אומרו וייצר בשני יודי"ן, התעוררו בו רז"ל ואמרו כי דו פרצופין היו והן שתי יצירות כאחת, ועל דרך הפשט ראוי לדרוש ולתור טעם ודעת מה המה אלה.

ועוד אומרו ויפח באפיו כו' ויהי האדם כו' למה ייחס הדבר אל נפיחה, ולא אמר ויתן בו נשמת חיים.

ועוד אומרו ויהי האדם לנפש חיה כי יהיה מגרע ערך הקודם, כי אחר אומרו **ויפח** שהוא מאתו יתברך ומה גם לה**רמב"ן** האומר מי שנופח ממה שבתוכו הוא נופח, איך היה אחר כך **לנפש חיה.**

ועוד, כי מהראוי יאמר ויהי באדם נפש חיה ולא **ויהי האדם.**

אמנם לבוא אל העניין, נשית לב גם אל מאמרם ז"ל **בראשית רבה** (פ"ח) וז לשונם:

> ויפח באפיו מלמד שהעמידו גולם מן הארץ ועד הרקיע וזרק בו את הנשמה. לפי שבעולם הזה בנפיחה לפיכך מת, אבל לעתיד לבוא בנתינה שנאמר ונתתי רוחי בכם וחייתם ע"כ.

והנה ראוי לדעת מה עניין העמדתו גולם, ולא נופחה בו נשמה מוטל על הארץ. ואיך היה מן הארץ עד לרקיע. ואיך היה מתקיים גוף בלא נשמה מהלך חמש מאות שנה אורך עד שנופחה בו נשמה.

ומה עניין אומרו וזרק ולא אמר ונתן בו נשמה.

ועוד אומרו לפי שבעולם הזה בנפיחה לפיכך מת וכו', מה בין נפיחה לנתינה.

ועוד, שאם כן על מה עשה ה' ככה לעשות נפיחה באופן שימות, ולא בנתינה ויחיה כעתיד.

אך אמנם הנה בשער **נעשה אדם** כתבנו והוא נלמד **מספר הזוהר** כי הוא יתברך עם כל העולמות שברא דיבר, ואמר ביני וביניכם **נעשה אדם.** כי כל אחד יתן חלקו, והוא העולם הזה השפל נתן חלקו הוא הגוף החומרי. ועולם הגלגלים בחינת הנפש, הוא חיוניות צורה להתנועע, מורם ממנו כיוצא בו, כי עולם התנועה הוא. ועולם המלאכים נותן רוח אחרי כן כיוצא בו כד"א (תהלים ק"ג) עושה מלאכיו רוחות. ומאתו יתברך מעולם העליון נותן נשמה, היא העולה על כולנה.

עוד הקדמה שנית, ובה נבין ונשכיל עניין הכתוב שאמר ואתם הדבקים בה', ומקרא שכתוב כי אם עונותיכם היו מבדילים, איזה הוא הדבקות וההבדלה בעולם הזה לאיש המלובש בחומר. ועל פי דרכנו ניתן טוב טעם אל מאמר רז"ל כי האבות הן הן המרכבה וששכינה הייתה שורה עליהם. והלא לעומת זה אמרו רז"ל (**בראשית רבה** פי"ט) כי אברהם הוריד שכינה מרקיע שביעי אל הששי, ואם כן איך הייתה שורה עליו. וההיקש בשאלה זו על כמה מקדושי שלומי אמוני ישראל, אשר היו אחר החורבן בזמן סילוק שכינה ונקראים אפי שכינתא, יורה כי מרכבה אל השכינה המה, ששורה עליהם, ואיך יתכן שהעולם משולל ממנה, אם לא התפשטות כבודה לקיים עולם או בכותל מערבי מצד מה.

אמנם למה כי אור רוחניות שמתחת כנפי השכינה, בהתאצל ממקורה להתלבש באדם, אז לא תיפרד ממקומה פירוד עצמי כהפרד דבר גשמי חלק מהכל, כנוטל קיתון של מים מהים או עפר מן האדמה שיפרד החלק מהכל לגמרי, אך הדבר הרוחני מתפשט ומשתלשל ולא מתפרד. כי הדבר הרוחני לא יעתק ממקורה, כאשר בעניין המלאכים כי הלא הלכו המלאכים סדומה, גבריאל להפוך את סדום, ורפאל להציל את לוט, ונתעכבו שמה לילה ויום, ולדעת **מדרש רבה** (פ' ס"ח) לא עלו למחיצתם עד קל"ח שנה שנתאכסן יעקב בהר המוריה ועלו בשבילו, וכן בזמן חזקיהו בליל פסח שבא גבריאל ויך במחנה אשור כל הלילה, וכן בבואו להציל את חנניה וחבריו, וכן בכל עת אשר ישתלח כל מלאך מהם למטה לארץ, היתכן יחסרון רגלי המרכבה העליונה בימים ההם, והנה מיכאל וגבריאל ורפאל הן הם רגלי המרכבה ראשי המחנות, וחלילה להאמין כדבר הזה ומה גם קל"ח שנה.

אך אמנם מציאותם ועיקרן נשאר, והתפשטותן הוא הבא בלבד. וההיקש בזה באליהו ז"ל אשר נמצא בכל ברית מילה הנעשה בישראל, ומה יעשה והוא עם מפוזר ומפורד, ובעת אחת ימולו רבים, אלה במזרח העולם ואלה במערבו. אך בזה יתכן כי הדבר הרוחני מתרבה ולא נקצץ חלילה, וקל חומר גבי שכינה. ועל כן בהשתלח פה נשמת כל חי מבני ישראל, לא יעתק ויפרד ממקורה, כי הלא שורש הנפש עודנה עומד במקורה דבקה תחת כנפי השכינה, והתפשטותה הוא הבא ונכנס באדם. וההיקש ברוח ונשמה, כי עודם באדם לא יבצר מהם

דבקות עם מקורם, ואילו יצויר ימצא איש אשר לא יחטא, או שאחר העוותו יתקן את אשר עיוותו, בעצם לא יפסיק חוט קדושת נפשו ממקורו הדבק בשכינה.

ובדבר הזה מרכבה אל השכינה יתייחס הצדיק, למה שהאדם מרכבה אל הנפש והיא אל הרוח והיא אל הנשמה, וכל אחת משלשתן אל מקורה, ומקורה דבקות עצמי אל השכינה. נמצא שעל ידי ההשתלשלות וההתקשרות ההוא בלי פירוד, יהיה האדם מרכבה אל השכינה. ובזה לא יפלא מה שאברהם לא הוריד שכינה רק לרקיע הששי, והוא היה מרכבה אליה. וההיקש בדומה אליה. ועל ידי כן דור שכולו זכאי הנכנסים עם יהושע לארץ דבקים בה' קראם משה. אך בהעוותם נפסק הדבקות, כי טומאת העונות נכנסת בינתיים ופוסק החוט הנמשך מרוחו ונשמתו אל שורשן שבשכינה, ועל זה הנביא דיבר, עונותיכם היו מבדילים ביניכם וכו'. ועל כן הרשע שרובו עונות בחייו קרוי מת כאילו נשחטו רוב סימניו.

והוא אצלי מאמר הכתוב אל תרשע הרבה למה תמות בלא עתך, כי הלא נגד עינינו עושה רע מאת ומאריך לו עד זקנה ושיבה, אך יאמר אל תרשע הרבה שיהיו הרוב עונות, למה תקרא מת בלא עתך הקצוב לך לחיות בעולם הזה כי בחייך תקרא מת. והטעם כי הלא מקור חיינו הוא יתברך אלוהינו ותורתו הקדושה בהעדר טומאת העונות חוט הנמשך ממקור החיים אל נפשנו קיים ונקרא חי, אך העבירות הן המקצצות ומבדילות, ועל כן בהיות הרוב זכיות עודנו חי וצדיק יקרא, שהוא כעוף שנפסק מיעוט הקנה ורובו קיים, שחי יקרא וכשר בגמר השחיטה. אך אשר רובו עונות, ידמה לעוף שרוב הקנה נפסק וכמת יחשב כאחת הנבלות ובחייו קרוי מת, כי חוטי נפש ורוח הנמשכים עד אלוהים חיים נפסקות, והנבדל מאלוהים חיים הוא מת בודאי. ובזה מצאנו ראינו טוב טעם אל מקרא שכתוב (איכה ג) חלקי ה' אמרה נפשי וכו', (תהלים קי"ט) חלקי ה' אמרתי וכו', כי הלא יתחמץ לב השומע ישמע כדבר הזה, כי הלא נהפוך הוא כי נפשנו חלק מהאל יתברך, ולא הוא יתברך חלק מנפשנו.

אמנם העניין הוא, כי דרכו יתברך עם נפשנו הפך כל דבר גשמי המתפרד מהכל, כי הלא טבע כל דבר להיות החלק חושק ותאב אל הכל כנודע, אך נפשנו אתו יתברך לא כן הוא, כי עם שנפשנו חכתה לה', אינו דומה החשק אשר לו יתברך עמנו שנשוב עד ה' ושקדושים נהיה, עם החשק אשר לו יתברך נדבק בו, נמצא כי נעשה כאילו הוא החלק ונפשנו הכל. והוא מאמרנו על פסוק (שיר ז) אני לדודי ועלי תשוקתו, שאומרים כנסת ישראל ראו נא גודל אהבתו יתברך אלינו כי הלא אני לדודי כי הוא הכל ואני שלו, ועם היות שאני החלק והיה ראוי תהיה עליו תשוקתי, נהפוך הוא כי אדרבה ועלי תשוקתו. ועל כן יאמר המקונן חלקי ה' אמרה נפשי, בראות מה של כך חושק שאשוב לידבק בו, על כן אוחיל לו, כי לא עזבנו עד יתקננו. וכן דוד הוא אומר חלקי ה' אמרתי, לומר למען לא יוכל לי היצר הרע לבטלני מעבודת קוני, על כן

חלקי ה' אמרתי להזהיר את עצמי, כי הלא הוא יתברך מחשבני כל כך כאילו הוא חלקי, ואם כן ראוי הוא בל אהיה כפוי טובה ואזהר לשמור דבריך.

והטעם הוא על כי אנחנו החומר בלתי מרגיש מעכב את הנפש שבו להגדיל בחשק קונם, מה שאין כן הוא יתברך שאין דבר מעכבו מלחשוק חלקו החביב לו, עד כי גם מעת שלח הנפש אל העולם הלזה לא הפרידה ממנו, כי אם נשארה דבקה בו. על כן גדל חשקו עלינו תמיד, ככל אב התאב לראות בטובת בנו יותר מהבן אליו, כי לא נפרד לגמרי ועדיין מאיכות נפשו בו, כנודע מ**ספר הזוהר**.

כלל הדברים כי בבוא הנפש פה עודנה קשורה בו יתברך, עד העוותה כי אז העוון כורת בינו לבינה עד שובו בתשובה, ועל כן תקרא תשובה כי שב אל דבקותו כמאז. וגם זה הוא (יומא פ"ו) גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד. כי הוא מאשר נפרדה מכסא הכבוד ישוב עדיו.
ובזה נבין תואר נפיחה האמורה בתתו יתברך נשמה לאדם. והוא כי כאשר הנופח בכלי זכוכית, הרוח אשר בתוך פיו דבקה עם אשר תוך הכלי, כן בתתו יתברך נשמה באדם היה חלק אשר באדם מקושר עם מה שבו יתברך. אלא שיש הפרש בין נפיחת בשר ודם בכלי זכוכית לנפיחתו יתברך באדם, כי נפיחת בשר ודם כהתימו לעשות הכלי, יפסק הקשר אשר בין מה שתוך הכלי לרוחו כי חומר הוא, אך נפיחתו יתברך לא כן, כי אם שרוח נפיחתו המקשרת עומדת לעד.

וזה עניין הקל וחומר אשר אמר רבי יוסי בן חלפתא להוא מינאה, כמו שאמרו ז"ל **בבראשית רבה** (פי"ד) על שהכחיש התחיה:

ואמר אתון חספון מדבקין לא כך כתיב ככלי יוצר תנפצם, אמר לו כלי חרס ברייתו מן המים והכשרו באור, כלי זכוכית ברייתו מן האור והכשרו באור, זה נשבר ויש לו תקנה זה נשבר ואין לו תקנה. אמר לו על ידי שהוא עשוי בנפיחה, אמר לו ישמעו אוזניך מה שפיך מדבר, ומה אם זה שעשוי בנפיחתו של בשר ודם יש לו תקנה, בנפיחתו של הקדוש ברוך הוא על אחת כמה וכמה, ע"כ.

וראוי לדעת מה עניין הקל וחומר הזה, אמנם הנה רבי יוסי למען יבוא לחלק בעניין הנפיחה, העיר לו אוזן בשאלה ההיא, איך לזכוכית הנעשה ביסוד אחד יש תקנה מה שאין כן לנעשה בשתים, והיה ראוי יתהפך. ויהיה לו כן, כי על ידי אומרו החילוק שחילק על הנפיחה ואמר כי יסוד הרוח אשר בנפיחת אדם שבא מכח ארבע יסודות שבו היה לו עזר לקבל תיקון וקיום, אז השיב לו ומה וכו', לומר אם נפיחת מה שבא מכח אדם שאחר השתלם הכלי, כבר נפסק השייכות אשר לרוח האדם עם הכלי, שאין החבור רק בעת הנפיחה, מספיק לתת בו תיקון

וקיום, נפיחתו של הקדוש ברוך הוא שזולת היותו מדבר הבלתי נפסד, כי הוא המחיה את הכל, גם בלתי נפסקת כדרך כל דבר רוחני שמתרבה ומתפשט ואינו נפסק ונעתק, על אחת כמה וכמה.

והנה על ידי שתי הקדמות האלה אשר הנחנו, והן:

א. כי הן האדם כלול מארבע עולמות, החומר מארבע יסודות אשר לעולם השפל, והנפש מבחינת העולם אשר על הארץ הוא עולם הגלגלים, והרוח מעין עולם המלאכים, והנשמה מעין העליון.

וההקדמה השנית והיא כי לא נעתק העצם נבדל הניתן באדם ממקורו רק נתרבה ועודנו קשור במקורו, שהוא משל הנפיחה כמדובר.

נחה שקטה הקושיא הראשונה, שהיא, איך יעתק עצם נבדל אל זה החומר, והוא כי לא יעתק רק יתרבה ולא יפסק, כי כן דרך כל מקום ששרתה בו שכינה, כי גם אחר כן נשאר שייכות קדושה שמה כנודע ליודעי דעת. והתיישבו בחומר הוא כי בא בהדרגה ראשונה בחינה קלה מעין עולם הגלגלים, ומצאה לה מנוח מה על הארבע יסודות מעין תכונתם, ישוב עולם הגלגלים על ארבע יסודות עולם השפל, ואחר היות בו רוחניות זה הייתה הכנה לקבל מה שהוא מעין עולם המלאכים, כעניין התייצבות העולם ההווה על עולם הגלגלים, ואחר הכנה זו הייתה נפיחתו יתברך הנשמה העליונה כאמור. וזה יהיה מאמר הכתוב **וייצר ה' אלוהים,** שהן שתי יצירות, הן שתי צורות:

אחת בחינת נפש מעין עולם הגלגלים,

שנית מעין רוח עולם המלאכים.

באלו השתי צורות צר את האדם אחר היותו עפר מן האדמה באופן כלל בו שלש העולמות. ואחר כך **ויפח באפיו** על ידו יתברך **נשמת חיים** היא הנשמה העליונה. ולבל נתמה איך יעתק מאתו אל הגוף, אמר לשון נפיחה שיורה התקשרות עם המקור, והיות מאתו יתברך שהוא בלתי נפסק ככל הכתוב בהקדמה.

ושמא תאמר כי הלא אין דרך לבוא רוח אחר הנפש ולא נשמה אחר הרוח אם לא עבור ימים רבים בין זה לזה, וישתלם להיות ראוי אל המדרגה שאחריה, ואם כן איפה איך באדם באו לו שתיהן כאחת, לזה אמר אל תתמה כי אין אדם הראשון ככל אדם, כי הלא היה מהיותו עפר מוכן לקבל כל שפע וקדושה כי יציר כפיו יתברך היה, ומיד היה ראוי לקבל נשמה, וזהו **ויהי האדם לנפש חיה,** כלומר מוכן לקבל נפש שהיא חיה מעצמה, היא בעלת חיות מצד עצמה מבלי ייחס אל עולם מהעולמות, היא הנשמה חלקו יתברך בודדת היותה מצד עצמה, כי חלק

אלוה ממעל היא יותר מכולן, הפך שאר בני האדם, והוא שימוש הלמ"ד **לנפש**, מוכן לנפש שהיא חיה.

וזה עניין המאמר **ויפח באפיו** מלמד שהעמידו גולם וכו', והוא כי הוקשה לו כי אחר אומרו **וייצר** שיורה על הצורה, איך יאמר אחר כך **ויפח באפיו.**
ועוד שהיה לו לומר ויעש אם חוזר אל החומר. על כן אמר מלמד שהעמידו גולם, והוא שאחר היותו גולם העמידו, שהוא כי נתן בו העמדה שהיה ניצב, כי אין זה רק על ידי תת בו רוח חיים לעמוד. אך לא היה הרוח חיים נשמה מעולם הנשמות אשר למעלה מהרקיע רק עד הרקיע, כי הייתה העמדה עד לרקיע בלבד. ויהיה הרקיע האמור ביום שני ויעש אלוהים את הרקיע הוא עולם המלאכים, כמאמר **פרקי רבי אליעזר** (פ"ד) שהוא הרקיע שעל ראשי החיות. ואמר שעד שם הייתה ההעמדה וחיות, שכולל חיות מתייחס אל עולם הגלגלים ואל עולם המלאכים שהן השתי יצירות שכתבנו על מלת **וייצר**. ואחר כך זרק בו נשמה מאתו יתברך היא השלישית, וזהו אומרו זרק כזורק ממנו ואליו, ולא כמשלשל נשמת אצילות דרך העולמות, כי אחר הגיעו עד הרקיע הוא שעל ראשי החיות כמדובר, אין בינתיים עולמות לשלשל אליו, רק כזורק באוויר ממנו יתברך נשמה אל הרוח שהיא מרכבה אל הנשמה, כזורק מה שבידו לזולת.

ושמא תאמר בשלמא אם אומרו **ויפח** היה מעין עולם הגלגלים או המלאכים, יצדק לשון נפיחה, כד"א וברוח פיו כל צבאם כמפורש למעלה, שייחס נפיחת רוח פיו אל צבא השמים, שהוא המשתלשל למטה על ידי התפשטות רוח פיו, אך לדעתן שהוא שזרק מאשר לפניו וכטבע לשון זריקה ממנו ואליו, שהיא הנשמה. אחר היות בה רוח ונפש שהמה כולל העמדתו עד לרקיע, למה לא אמר לשון נתינה כעניין ונתתי רוחי בכם וחייתם שהוא רוחו ממש מאתו. על כן אומר לך כי אין פירוש ויפח השתלשלות, כי נתינה מאתו יתברך אליו הייתה. ומה שלא נאמר ויתן, הטעם הוא לחלק בין חידוש בריאת אדם בחידוש העולם לחידוש העתיד אחר התחייה, כי הראשון לא יתמיד קיומם וחיותם ולעתיד לעולם יחיו. והוא כי בראשונה היה בנפיחה וכו' והוא כי גם כי אדם היה זך ובהיר, לא יבצר מהיות בו כח יצר הרע בצד מה. כי על כן חטא, אך לעתיד בתחיה יהיה החומר זך בלי שמרי יצר הרע לגמרי באופן כי קדוש יאמר לו, כעניין מאמר רז"ל **במדרש חזית** שאחר שאמרו ישראל דבר אתה עמנו ונשמעה חזרו לומר לו שיבקש מהקב"ה שיחזור לדבר עימהם לבל ישכחו. והשיב להם משה אין זה עתה כי אם לעתיד לבוא שלא יהיה לכם יצר הרע.

והנה במתן תורה היו מעין אדם הראשון כי פסקה זוהמתן, והיה להם חירות ממלאך המוות כאדם, אך עדיין להם כח יצר הרע לחטוא כי על כן חטאו בעגל, וכן היה באדם כמדובר, באופן

שהיה אדם אטום מהיות כלי מוכן לקבל הנשמה העליונה, כפיסת בצק שעושין ממנו כלי הזכוכית, שהוא אטום משולל תוכיות לקבל שום דבר ונופחין בו ודוחקין חומרו לצד חוץ עד יעשה כלי קבול, כן האדם היה אטום בצד מה מהיות כלי מוכן לקבל הנשמה, ותהי זריקתה בתוכו בנפיחה כדוחק החומר ומרחקו אנה ואנה כנופח עד יעשה כלי לקבל, כן הנשמה נתונה בו בזה האופן להכשירו על ידה להרחיקו מהחומר ולהכינו להיות כלי מוכן לקבלה כי יתקדש בקדושתה.

אמנם לעתיד לבוא יהיה האדם כלי מוכן לקבלה, ולא יצטרך רק נתינה כנותן חפץ בכלי אשר לו בית קיבול, ועל כן יחיה לעד כי לא יקרנו אסון עוון אשר חטא, כי אין יצר הרע נמצא אתו. ולא רצה לומר שאמר נפיחה לרמוז כי נשאר שורשה למעלה כמי שנופח, כי זה גם כי יאמר ויתן היה כך, כנודע מההקדמה של מעלה.

ח וַיִּטַּע יְהוָה אֱלֹהִים גַּן-בְּעֵדֶן מִקֶּדֶם וַיָּשֶׂם שָׁם אֶת-הָאָדָם אֲשֶׁר יָצָר :

הנה באומרו מקדם יש שפירשו מקדם לאדם, ותהיה הכוונה שהקדים הוא יתברך שכרו לבריאתו. ויש אומרים שהוא מקדם לעולם, שהוא משבעה דברים שקדמו לבריאת עולם. וצריך לתת טעם למה הודיע אלוהים אותנו זה בתורה, מה שלא עשה כן בששה הנותרים.

ועוד אומרו אשר יצר מיותר.

ועוד, למה הכניסו בגן עדן המיוחד לתשלום שכר טרם יעשה מצוות.

אך אחרי אומרו גדר האדם בפסוק הקודם, כי טרם נפיחת הנשמה היה האדם לנפש חיונית שהיה חומרו זך מאד, כי נזדכך עפרו על ידי כפיו יתברך אשר נעשה בהם כאומרו **וייצר כו',** כי נעשה חומרו צורה, במה שה' אלוהים עשאו עם היותו מ**עפר מן האדמה.** בא ופירש ואמר **תדע כי כן הוא,** כי הלא **ויטע ה' אלוהים** בעצמו יתברך בשני שמותיו אלה.

ועוד שנית והיא גן בעדן שבמקום עידון ואיכות רוחני היה, והיא גן אשר דרך הגן שאילנותיו משובח איכותם מאיכות המקום שנטועים בו.

ועוד שלישית שהיה מקדם לבריתו של עולם, שכל הדברים שקדמו לעולם איכותם זך מהעולם כמו תורה וכסא הכבוד, ועם כל זה וישם שם את האדם בגוף ונפש, ואיך אשר מעפר יסודו יהיה לו מבוא לבוא בו, אך הוא אשר יצר כלומר למה שהוא יתברך יצר אותו בעצמו יציר כפיו נקנה בו קדושה ורוחניות עצום מאד, עד גדר שביקשו מלאכי השרת לומר לפניו קדוש.

ואשר העמידו בגן עדן טרם עשות שום מצווה, הלא היא כי רצה הוא יתברך לעוררנו בעיקר גדול, הלא הוא לבל יעלה על לב איש שוגה לחשוב בלבו, כי העובד את ה' ומקבל שכר, ידמה

לעובד את המלך ונותן לו שכר. כי הנה המשרת את המלך אין איכותו משתנה מאשר היה טרם ישרתהו, וגם השכר ההוא אינו דבק במקבל, כי אם שרצון מלך לתתו לו חלף עבודתו. אך העובד את ה' לא כן הוא, כי אם שבכל עבודה ועבודה אשר יעבוד הוא הולך ומתעלה איכותו וגם חומרו קונה קדושה, כי על כן המצוות כמספר אבריו, והוא אומרנו אשר קדשנו במצוותיו שעל ידי המצוות אנו מתקדשים, ונמשך מזה כי בהתקדשו ובלתי המצא בו דבר טומאה החוצץ בינו לשורש נפשו בטבע, תדבק נפשו בשורשה אשר הוא בגן עדן, כי אין צריך לומר העושה מצוות עשה, כי אם גם אשר לא עבד את ה' רק במה שנשמר מעבירה אשר לא הוטמא דבק בה' הוא.

נמצא כי שכר הצדיק דבק בנפשו, כי כל מה שהולך ופועל צדק הוא הולך ונדבק בה' והוא שכרו. וזה מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** פ"ט) באומרם זכה הרי גן עדן לא זכה הרי גיהינום. ולא אמרו נותנין לו, כי אם הרי גן עדן כלומר מאליו, וההיקש בהפכו.

עוד טעם שני, והוא ללמד לאדם דעת בל יעלה על רוחו שיעצרנו הגשם והחומר לאדם מלהשיג האושר, כי אם שאין צריך לומר הנפש הרוחנית שלא תפסיד בחברת חומר הצדיק, כי אם גם החומר קונה אושר בחברת הנפש. ועד ממהר לשני העקרים האלה, אדם הראשון, כי בהיותו משולל חטא, הייתה נפשו מאליה דבקה בשורשה ודבקה בגן עדן ולא יעצרנה הגשם, כי אם בגוף ונפש נתנו ה' בגן עדן טרם יעשה מצוות, למה שהייתה טהורה בלי הפסק טומאה, כי נפשו קשורה בשורשה אשר בגן עדן.

עוד מעין זה, למען נדע מעתה תכלית העתיד, שבהזדכך החומר בכור הארץ, ונזכה ונחיה בגוף ונפש, נהיה דבקים בה' כאדם קודם שחטא, והותר. וכמאמר אליהו שהקב"ה עושה להם כנפיים כו' שהוא כאותן ששש כנפיים לאחד, שיהיו כמלאכי השרת בגוף ונפש, כי לא יהיה הגוף כאדם שנלוש בעפר ומים של אד שעלה מן הארץ כי אם בטל אורות עליונים.

ט וַיַּצְמַח יְהוָה אֱלֹהִים מִן-הָאֲדָמָה כָּל-עֵץ נֶחְמָד לְמַרְאֶה וְטוֹב לְמַאֲכָל וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הַגָּן וְעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע :

הן אמת כי לפי השכל אנושי הלא כמו זר נחשב, יהיו בגן עדן אילנות ופרחים כגנות ופרדסים אשר בארץ המה, כי הלא עיקר גדול לנו כי שכר מצוות רוחני הוא באמת. אך מצינו לרז"ל (**בראשית רבה** פנ"ג) מקבלי האמת והצדק, האומרים על והנה עלה זית טרף בפיה שהביאתהו מגן עדן, וכן בגפן שנטע נח אמרו רז"ל שהוציא הזמורה מגן עדן, שיורו באצבע כי אילנות ממש יש שם. ולולא מאמריהם היה אפשר לתת צורה אל מקראי התורה האלה, אך לעומת זה העיקר הידוע כי אין האושר גשמי חלילה.

אמנם אומר כי הנה כאשר העולם הזה השפל, יש עולם למעלה ממנו אשר זה דוגמתו, כאשר כתבנו למעלה כמאמרם ז"ל באומרם היה מביט בתורה ובורא את העולם, שהוא כי טרם יברא העולם כל סיפור הבריאה עד סוף יום הששי היה פירושו על האצילות העליון. ואחרי כן דוגמת כל מה שלמעלה נעשה למטה, והוא פשט הכתובים וזהו מביט בתורה ובורא את העולם.

והנה אין ספק כי גם שהאחד דוגמת שלעומתו, לא ישתוו באיכות, כי התחתון גשמי והגבוה ממנו עולה באיכות עד תכלית הרוחניות. ועל הדרך הזה יש גן עדן בעולם הזה, ויש לעומתו גבוה הימנו, וגבוה מעל גבוה לפי מספר העולמות שהם **אצילות בריאה יצירה עשיה** ליודעי חן, ואין ספק כי אין דומה איכות גדר רוחניות התחתון עם שלמעלה הימנו, ועל דרך זה עד מעלה מעלה. אמנם לא יבצר מהיות דוגמת זה מזה וכל מיני קדושות ואורות אשר ליותר עליון משתלשלים באשר למטה הימנו בגדר התלבשות ועביות מה מגדר העליון, וההיקש בזה עד התחתון, באופן שהתחתון כסולם מוצב ארצה וראשו עולה מעלה מעלה. ועל כן כאשר למלאכי עליון אשר רוחניים וקדושים הם באמת, לא יבצר מהם בבואם אל העולם השפל, מהתלבש מלבוש מעין העולם הזה ויתראו במראה גבר, כאשר באברהם, כאומרו והנה שלשה אנשים כו' וכן בלוט.

והן אמת כי לא יבצר מהיותם רוחניים בעצם גם בעודם בארץ הלזו, כי אם שאיכות העולם מקנה בם התלבשות. כן הדבר הזה כי גם שכל אורות גן עדן הארץ רוחניים בעצם המה, למה שהם בעולם הזה יתלבשו מעין עולם השפל ויראו כאילנות בעלי גשם. אך כמקרה המלאכים גם הם יקרם, שבהתלבשם לא יבצר מהם רוחניותם העצמי, אמנם יהי להם כן עודם במקומם, אך לו יצויר יביאו ענף או זמורה מגן עדן חוצה, כאשר בהיותם במקומם מתלבשים מלבוש גשמי על השתנות גדר מקומם, כן בצאתם משם חוצה יתעבה איכות הבד או ענף, עד יהיה כאחד מאילנות העולם הזה הגשמיים בעצם. כי גם שהכל בעולם הזה אינו דומה איכות אויר גן עדן אל שאר העולם, וכעלה זית של היונה, וזמורת נח למאן דאמר.

וזהו אומרו אחר כך ונהר יוצא מעדן להשקות כו' ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים, כי היתכן שהגן משקה אותו במי נהר כאלה אשר בארץ המה, ומה גם כי שפע גן עדן המשקה אותו מלמעלה הוא. ועוד אומרו **והיה לארבעה ראשים,** כי היה ראוי יאמר והיה לארבעה נהרות וראש אחד להם למעלה. אך הנה אין ספק כי בגן עדן איכות מימי הנהר היוצא מעדן, אינם כי אם בעלי איכות רוחני בלי ספק, אלא שאחר צאתם **משם יפרד** באיכות ויצא חוץ מגן עדן, וזהו **והיה לארבעה ראשים,** כי למה שמשתנה איכות המים להיותם גשמיים, אין

מתחברים עם ראשיהם שבגן עדן ליקרא ראש להם, כי אם עתה נעשים להם ראשים מחדש כאילו מעתה מתחילים.

והוא זה מעין מאמרם ז"ל ב**בראשית רבה** (פ"ד) בפסוק יהי רקיע כו' שכל העולם היה מים במים, וגלה הקדוש ברוך הוא טיפה האמצעית וממנה נעשה הרקיע, ונמצאו חצי המים מעל לרקיע וחצי למטה, ואין ספק שהמים שמעל לרקיע אינם כמים הנשארים למטה רק רוחניים לפי מקומם, כן הדבר הזה.

ונחזור אל העניין, כי הנה כל מיני אורות ותפנוקי עדן העליון הנם בתחתון, כי אם שהם מלובשין כמדובר. והנה אין ספק כי תרי"ג מצוות, הן תרי"ג שורשי אורות רמות ונשאות מעלה מעלה, ושורש התורה אשר ממנה יסתעפו כולן היא העיקר, והמצוות אליה כאור עצום ורב, וממנה יתפשטו אורות דקים ועבים סביבותיה, וכאשר לא ידמה המקבל אור מאחד מהאורות המסתעפים מן הגדול אל המקבל מהגדול עצמו המאיר לכולם, כי גדול יהיה כבודו ואורו במאוד מאד. כן הדבר הזה, כי הנה כל עושה מצווה יאיר לנפשו באחת מהאורות המסתעפות בתורה, אך לא יערך עם העוסק בתורה ממש, שמתדבק באור הגדול המאיר לכולם, ועל כן אמר ותלמוד תורה כנגד כולם. והנה התרי"ג אורות הנזכרים מלבד אור התורה הגדול, ישנן בגן העליון שבעולם העליון, ודוגמתן משתלשלים בשל למטה ממנו, ודוגמתן בארצי.

והנה מיני אילנות אשר בגן עדן הארץ, הנם אורות המצוות כל מין מעין כל מצווה, אלא שמכל מין יש עד אין מספר ליהנות בהן כל הנפשות העושות מצוות ה', כל אחד לפי בחינת שורשה. נמצא על פי הדברים האלה כי לפי רוב עשות האדם מצוות ועוסק בתורה, יצמיח ויפריח אילנות גן עדן הארץ ויעדן אותם. כי הלא על ידי המצוות אשר יעשה, ישפיע אור שפע מלמעלה מאורות שורשי המצוות וישתלשל באורות שבגן עדן העליון, ומהם אל של גן עדן של מטה הם האילנות, ומצמיחים ומפריחים ומתעדנים ליהנות בהם הנפשות העושות. וזהו אומרו למטה **ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה,** ואמרו רז"ל **לעבדה** אלו מצוות עשה **ולשמרה** אלו מצוות לא תעשה, שהוא אצלי כי על ידי עשותו מצוות עשה הוא כעובדה ומצמיחה, כי משקה אור מהאור העליון עד בלי די לכל עצי עדן המתייחסים אל המצוות שקיים. **ולשמרה** אלו מצוות לא תעשה, שבהישמר מעבור מצוות לא תעשה, שומר כל אורות הקדושה אשר בגן המתייחסים אל נפשו, מלהתערב זר הוא כח טומאה.

וזהו אומרו ויצמח ה' אלוהים מן האדמה כו', כי הנה אומרו מן האדמה הוא מיותר.
ועוד כי **מן האדמה** סתם משמעו על הארץ הלזו כד"א עפר מן האדמה שהיא מחוץ לגן עדן שהוא מהר המוריה ממקום כפרתו.

חזור לעמוד השער

וכן אומרו ונחמד למראה וטוב למאכל כי הלא אין האילנות למראה כי אם למאכל.
וכן ועץ החיים בתוך הגן, אומרו בתוך הגן הוא מיותר, ואם הוא לומר שהוא באמצע, מה יתן ומה יוסיף להודיע שהוא באמצע.
וכן אומרו ועץ הדעת כו' מה עניינו לפי הפשט.

אך אחרי אומרו כי נטע הוא יתברך את הגן, אמר מהיכן הוא יתברך מצמיחן, הלא הוא מן האדמה. וזהו **ויצמח ה' אלוהים מן האדמה,** שהוא מן האדמה הזאת תצמיח ותפריח, כי על ידי תורה ומצוות שיעשה האדם באדמה, יצמחו וישבעו עצי ה'. והוא אשר כתבנו כי על ידי מצוות ה' אשר יעשה האדם, יצמחו כל עצי עדן מאור השפע אשר יורק עליהם מגן עדן של מעלה, אשר שם אורות שורשי המצוות.

וסיפר איך יש בהם **כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל,** והוא מה שכתבנו כי כל עצי עדן הם אורות של מיני המצוות. והנה יש במצוות שני סוגים, אחד המשפטים וכל המצוות הקרובים אל הדעת, ויש חוקים כי אין האדם רואה בהם טעם, רק שיודע כי ודאי הנאה נפשית יש בהם.
ועל הסוג האחד אמר כל עץ נחמד למראה, שלכל מראה עיני האדם יראה נחמד.
ועל סוג החוקים אמר וטוב למאכל.

ועל אשר כתבנו כי כל המצוות הן אורות מסתעפות ומתפשטות מסביבות התורה והיא גזע אור לכולם, אמר **ועץ החיים בתוך הגן,** היא התורה באמצע הגן, וכל יתר המצוות סביבותיו, כי ממנה יהיו. ויקראהו עץ החיים, למה כי לכל מצווה ומצווה יש אור ותענוג, וגם חיים מפאת היותן אחוזות בתורה, אך התורה עצמה היא חיים מצד עצמה, כי עץ חיים היא למחזיקים בה, וזה מאמר הכתוב שאומרת התורה כי מוצאי מצא חיים כו'.

והנה ב**עץ הדעת טוב ורע** יש רמז. ועל פי הפשט נאמר על פי האמור, כי יש גם שם אילן שכח קדושה וטוב מעורב עם כח חיצוני טמא, והאוחז בו נותן כח בחיצוניות ומשפיע בו טומאה ופוגם את הקדושה על ידי מעשה הרע אשר יעשה. ומאומרו **עץ הדעת טוב ורע,** ולא אמר עץ טוב ורע, אחשוב אל ההולך בשרירות לבו לדעת לפי שכלו את הטוב ואת הרע, ולא יסמוך על אביו שבשמים אשר הורה לנו את הטוב והרחיקנו מן הרע, גם שלא יושג הדבר אצלנו. וזה רמזה לנו תורתנו הקדושה בפסוק זה, הדרך ישרה שיבור לו האדם, הלא הוא שידבק בטוהר לבו במצוות ה', ותורה ציוה לנו משה ובאמונתו יחיה, כי היא תורת אמת באמת. ולא יפנה לבו לומר אחפשה ואחקורה בשום שכל והבין על ידי החקירות לדעת הטוב והרע ובמאזני שכלי אשקלה, ואבור אוכל דת האמת מתוך פסולת אמונות ילדי נכרים.

והנה איש כזה יערה למות נפשו וירד אבל שאולה, כי רבים חללים הפילה החקירה שכלית והיא החכמה חיצונית, כי אוי מי יחיה בשומו אל חכמה זו פני שכלו, כי איזו הדרך תשיג בינת אדם חרש מחרשי אדמה, כבשי דרחמנא אשר לא ישיגוהו מלאכי אלוהים משוללי חומר, ואומרים איה כבוד מלכותו. ואיך חידוש עולם אשר בחכמתו הבלתי נפרדת מאיכותו יסד ארץ ובתבונתו נטה שמים, ישיגנו שכל איש האדמה להבל דמה. וטוב לגבר כי יעסוק במצוות ה' ובתורתו לתומו, ולא ישית לבו לדעת הטוב והרע לפי שכלו. וזה מאמר הכתוב **ויצמח כו' כל עץ נחמד למראה כו'** שהם שני סוגי מצוות שכתבנו. וגם ועץ החיים היא התורה, כלומר הנה לך חמדת מראה וטוב מאכל בהנאה ומה לך עוד.

והנה לעומת זה **עץ הדעת טוב ורע,** שהוא הצומח על ידי איש שמתעסק לדעת טוב ורע, לברור בשכלו על פי חקירתו. ועל זה הזהירו יתברך את אדם, **מכל עץ הגן אכול** בעולם הזה **תאכל** בעולם הבא, או אכול במחשבה וכוונה תאכל במעשה. ועל זה אמר **אך מעץ הדעת כו' לא תאכל** אפילו במחשבה, כי הלא תטעה ולא תדע לצאת בשלום, כי שם חלקת כח השטן המפתה ספון, ויתא ראשי עם אבלים שאולה, וזהו **כי ביום אכלך ממנו מות** בעולם הזה **תמות** בעולם הבא, כי לא יבצר ממך מהדבק בידך מאומה מן החרם ההוא. וכן היה לו כי הציץ ומת, לולא שבת הגין עליו היה יום המוות ביום היוולדו.

וזה מאמרם ז"ל (סנהדרין פ"ד) אדם הראשון מין היה. וכן אמרו (**בראשית רבה** פי"ט) כי חוה סחטה ענבים והשקתו, כי הוא כי סחטה הדברים עד תמצית החקירה, עד שנשתכר ונתבלבלה דעתו, וקרה לו כמי שהציץ ונפגע. ועל כן בשובו בתשובה לתקן עוותתו, הקריב קרבן בקרן אחד במצחו, והוא כי למה שפגם בשלילת אחדות ונעשה מין כמי שקוצץ ח"ו, על כן בבואו לתקן ושב אל אמונת הייחוד, הביא קרבן המורה על אחדות, והוא כי הקרן משל אל המלכות כמפורש בחלומות דניאל, והודה בשובו כי המלכות אחד הוא. ועוד לנו למעלה דרך אחרת במאמר ההוא.

ועל הישמר מכל החכמה חיצונית ההיא, הזהיר שלמה בחכמתו ככתוב אצלנו (משלי ה) באומרו נפת תטופנה כו', לומר הישמר פן ואל תתפתה בחכמת המחקר של הזרה, כי הלא תתפתה כי תראה מתק אמריה בחקירות שכליות כנופת הנוטף דבש, ויעלה על לבה כי יקרך כאוכל נופת, שמדי אכלו דבשו ימצא בתוכו שעווה בעלת דבקות. וכן תחשוב ידבק בידך מתוכה איזה דבר ממשיי שתדבק בו, ולא תמצא דבר מתדבק, כי אם וחלק משמן חכה שאין בו דבר ממשות ידבק בך.

ושמא תאמר כי בראותך כי הבל היא תגעל בה, הנה אחריתה מרה כי סופה להשאיר בך מרירות סברות אשר לא כתורת ה', ומי יתן והיה מרירות קל שבהדיח פיך יוסר, כי אם הוא כלענה שלא יבצר אחר רוב ההדחות מהשאר מרירות מה, כי גם שתרבה בישיבת תורת ה' תמימה להדיח את צואת הזרה, לא יבצר מהשאר סברא זרה בצד מה.

ושמא תאמר הלא היא מלאה חידודים, ולטעום מחידודה קודם לליבונה עד שלא תשרפני אפרוש שלא אכוון רק לחיבת החידוד, לזה אמר חדה בטעם רביע כמגביה קול ואומר מה שהיא חדה שעל כן תבחרנה ותחפוץ בה, הלא חידודה הוא לך כחרב פיות החותך בפה האחד את גופך ובשני את הנפש. ואין צריך לומר הסכמת חכמיה אחר החקירה שהם דעות רעות וכוזבות, כי אם אפילו התחלותיה, כי הנה רגליה הם שתי רגלי הנחות ההיקש להוציא התולדה והנפקותא הם יורדות מוות, כי הם הנחות שקריות הפך דת האמת, ואם כן ודאי שצעדיה היוצאים מרגליה הם התולדות, שאת שאול יתמוכו, שכל כך הן רעות, שלו יונח היה שאול מתבטל להעדר חוטאים.

עוון המאמין בתולדות אלו מספיקין לתמוך את שאול בל ימוט, כי באלה שמן חלקו, כי גדול עוונם מנשוא וכל שאול יצטרך להתקיים בשבילם. וראה כי רעתך רבה, כי הלא ירא אני פן יהיו שני הדברים שקולים בעיניך, תורת ה' וכפירת הזרה, ותבוא לפלס בפלס שכלך לדעת איזו היא האמת, או זו או זו, וזהו אורח חיים היא התורה פן תפלס איזה היא אמת, ואין לך רעה גדולה מזו חלילה, ומי יתן והיה לך דעת להכריע האמת והחרשתי, אך מה תעשה כי הנה נעו מעגלותיה, כי אין מבוא לשכל אנושי לעמוד על עמקי ענייניה, נמצא שלא תדע להכריע לצד האמת ותישאר נבוך או תטה אל הזרה ותאבד. לכן ועתה בנים כו' כמפורש אצלנו במקומו בס"ד.

ונחזור אל העניין כי הזהירה תורה את האדם בל ילך אחר החקירה פן יאבד. ולא עשה כן רק סחטה ענבים ונתנה לו כאשר פירשנו, כי סחטה הדברים על פי חקירת שכלה ונתנה לו, וזה יהיה דעת האומר גפן היה. והנה יש גם דעות אחרות (ברכות דף מ'), יש אומרים תאנה הייתה, ויש אומרים אתרוג, ויש אומרים חיטה. אפשר שהאומר אתרוג הדומה ללב דעתו שבלבו חטא בלבד. והאומר חיטה הוא שגם חטא בשפתיו, ודומה לחיטה שיש לה מעין חיתוך לארכה מעין חיתוך שבין שתי השפתיים. והאומר תאנה הוא שגם במעשה חטא, והוא שמשך בערלתו כמו שאמרו ז"ל. ונמשל לתאנה כמו שאמרו ז"ל באברהם **בבראשית רבה** פרשת מילה (פ' מ"ו) א"ר יודן אמר לו הקדוש ברוך הוא מה תאנה אין בה פסולת אלא עוקצה, כך אתה אין בך פסולת אלא הערלה כו', הנה משלו משל הערלה אל התאנה.

י וְנָהָר יֹצֵא מֵעֵדֶן לְהַשְׁקוֹת אֶת-הַגָּן וּמִשָּׁם יִפָּרֵד וְהָיָה לְאַרְבָּעָה רָאשִׁים :

יא שֵׁם הָאֶחָד פִּישׁוֹן הוּא הַסֹּבֵב אֵת כָּל-אֶרֶץ הַחֲוִילָה אֲשֶׁר-שָׁם הַזָּהָב :

יב וּזְהַב הָאָרֶץ הַהִוא טוֹב שָׁם הַבְּדֹלַח וְאֶבֶן הַשֹּׁהַם :

יג וְשֵׁם-הַנָּהָר הַשֵּׁנִי גִיחוֹן הוּא הַסּוֹבֵב אֵת כָּל-אֶרֶץ כּוּשׁ :

יד וְשֵׁם הַנָּהָר הַשְּׁלִישִׁי חִדֶּקֶל הוּא הַהֹלֵךְ קִדְמַת אַשּׁוּר וְהַנָּהָר הָרְבִיעִי הוּא פְּרָת :

ונהר יוצא מעדן כו'. הנה כתבנו לפי פשטו. והנה אמרו רז"ל (**בראשית רבה** פט"ז) כי ארבעה ראשים אלו ארבעה גליות:

שם האחד פישון זה מלך בבל, על שם ופשו פרשיו כו'.

גיחון הוא מדי.

חידקל הוא יון, שהייתה חדה וקלה בגזירותיה.

והרביעי הוא פרת הוא אדום, שהפרה והצירה לפניו.

והנה אין נראה פה ייחס אל המלכויות. ואפשר לדבריהם יהיה רמז הפסוק, ונהר השפע לקיים העולם יוצא מעדן, הוא המתעדן על דברי תורה של עץ החיים הנזכר, והוא כד"א הוא עדינו העצני, ופירשו ז"ל על דוד שנקרא עדינו שהיה מתעדן על דברי תורה. ואמר כי נהר השפע יוצא מהמתעדן על דברי תורה, להשקות את הגן אלו ישראל, כמו שאמרו ז"ל (שיר ו') על דודי ירד לגנו.

אמנם כאשר ומשם יפרד שיתפרד העם מן התורה, שהוא עוון ביטול תורה, אז **והיה לארבעה ראשים** הם ארבעה גלויות, כמו שאמרו ז"ל (**מדרש רבה איכה**) שלא גלו אלא על ביטול התורה. שויתר הקדוש ברוך הוא על עבודה זרה ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים ולא ויתר על ביטול תורה.

עוד אפשר לנו לומר שרמז **ונהר יוצא מעדן,** הוא המתעדן על דברי תורה להוריד שפע ולהשקות את הגן, הוא הגן הנזכר, כי כל עצי עדן מתברכים על ידו. ואל יאמר איש כי גם בהמשכו אחר ענייני העולם יוכל לידבק בתורה, כי לא כן הוא, כי הלא משם שהוא מהגן עדן הנזכר יפרד אם יהיה **לארבעה ראשים,** שהוא לאחד מארבע ראשים:

האחד הוא **פישון** שפושה ומרבה **הוא** האיש **הסובב** סובב וכו' להעשיר עד מקום **אשר שם הזהב,** שלהוט אחר הממון.

והנה הן אמת כי כאשר **זהב הארץ ההיא טוב כו',** שמוציאו לטוב לעשות צדקה וכיוצא בה, אז ילך לפניו צדקו להאיר לו, ובהיר הוא בשחקים כעין הבדולח, וישא חן לפני קונו כשוהם המסוגל להן כנודע.

והשני הוא הרודף אחר הכבוד, ונקרא **גיחון** מלשון (תהלים כ"ב) כי אתה גוחי מבטן לשון הוצאה, כי הכבוד אחד מהדברים שמוציאים את האדם מהעולם. והנה דרך הלהוט אחר הכבוד להרבות לו עבדים לשרתו ולרוץ לפניו, ועל כן **הוא הסובב את כל ארץ כוש,** שמשם מוצא העבדים כנודע.

והשלישי אשר לא יתהלל בעשרו וכבודו רק בחכמתו, ולא בחכמת התורה רק בחידודין קלים, וזהו **חדקל** חד קל, ואינו חפץ בחידודי התורה אשר למעלה איכותה מן השכל, רק **הוא ההולך קדמת אשור** שהוא לעומת מראה עיניו, כד"א ומגבעות אשורנו, כן חכמות חיצוניות אשר יביט בם בעין שכלו הקל ויאבד נפשו בו.

והרביעי הוא **פרת** הוא ההולך קדמת תאוות גופניות, והוא שטוף לפרות ולרבות.
ואמר כי כל **ארבעה ראשים** אלו משם הוא הגן עדן הנ"ל יפרד ויתרחק, לכן טוב לגבר כי ישא עול תורה, ויגעל בזרה, וייטיב לו בעולם הזה ובעולם הבא.

טו וַיִּקַּח יְהוָה אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם וַיַּנִּחֵהוּ בְגַן-עֵדֶן לְעָבְדָהּ וּלְשָׁמְרָהּ:
הנה למעלה אמר **וישם שם את האדם כו',** ולמה חוזר ואומר **ויקח כו'.** והנה היה אפשר לומר כי אומרו למעלה וישם שם הוא בעדן הנזכר שם ולא בגן, אך אחרי אומרו אשר נטע ה' אלוהים גן כו' אז ויקח אותו מעדן ויניחהו בגן. אך לא יתכן כי הלא לפי הסברא עדן הוא גדול האיכות מהגן, ואיך יכניסהו תחילה ויורידהו אחרי כן.

אמנם בבואו יתברך להודיע איך ציוה לו מצוות בפסוק **ויצו עליו כו',** הקדים ואמר ראו נא חיבתו יתברך, כי אין צריך לומר קודם עשות מצווה, כי אם גם קודם הציווי הכניסו בגן עדן. ואין זה כי אם על ידי שיתוף מידת רחמים, וזהו **ויקח ה' אלוהים,** כי היות שיתוף ה' עם אלוהים, היה סיבה שלקחו **ויניחהו כו'.** ואחר כך **ויצו עליו כו'.**

ויתכן על דרך זה כי הנה מצד הגוף לא היה ראוי יונח בגן עדן כי אם מצד הנפש, אמר כי **ויקח ה' אלוהים** שהם רחמים ודין, **את האדם** שמרבה האת את הנפש, ואומרו האדם על הגוף, את הגוף בשם רחמים, ואת הנפש בדין, **ויניחהו כו'.** והורה עוד בפסוק היות חומרו זך, שהיה כדאי לילקח בידו יתברך שהוא מצד דקות איכותו, כי דבר גשמי בעצם אין לו יתברך

אחיזה בו, או שזיכו יותר על ידי לקיחה שיהא זך הרבה שיהא ראוי להיות בגן עדן בגוף ונפש, וזהו **ויקח ה' אלוהים** בעצמו ולא על ידי מלאך, **את האדם** בגוף ונפש **ויניחהו כו'.** ואומרו **לעבדה ולשמרה,** הנה כתבנו מאמר רז"ל **לעבדה** אלו מצוות עשה **ולשמרה** אלו מצוות לא תעשה, ופירשנו שהוא כי על ידי מצוות עשה יורד שפע עליון ומשקה את עצי עדן ומצמיחן, ועל ידי הישמר מעבור מצוות לא תעשה שומרה מלהתערב זר הוא כח הטומאה בגן בבחינה המתייחסת אל נפשו.

ויתכן כיוון לומר למה בחר באדם ויקחהו לתת לו מנוחה, ולא עשה כן למלאכיו עושי רצונו, לזה אמר **לעבדה ולשמרה,** והוא כי האדם מוריד שפע במצוותיו ושומר הגן ומצמיחו, מה שאין כן למלאכיו שעל ידי היותם משוללי יצר הרע, אין הקדוש ברוך הוא קובע להם שכר על פירותיהם (?) להשפיע בעצי עדן. והוא הכתוב אצלנו על מאמרם ז"ל צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם.

טז וַיְצַו יְהוָה אֱלֹהִים עַל-הָאָדָם לֵאמֹר מִכֹּל עֵץ-הַגָּן אָכֹל תֹּאכֵל :
יז וּמֵעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ כִּי בְּיוֹם אֲכָלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת :

ויצו ה' כו'. הנה אומרו לאמר, הוא בלתי צודק לאמר לזולת. והנה רז"ל (סנהדרין דף נ"ח) פירשו כי פה ציוה לו שבע מצוות:

ויצו - זו **עבודה זרה,** כד"א כי הואיל הלך אחרי צו.

ה' - זו **ברכת השם.**

אלוהים - אלו **הדינין,** שנאמר אלוהים לא תקלל.

על האדם - זו **שפיכת דמים,** שנאמר שופך דם האדם כו'.

לאמר - אלו **עריות,** שנאמר הן ישלח איש את אשתו והלכה מאתו כו'.

מכל עץ הגן - זה **הגזל.**

אכל תאכל - זה **אבר מן החי כו'.**

טז וַיְצַו יְהוָה אֱלֹהִים עַל-הָאָדָם לֵאמֹר מִכֹּל עֵץ-הַגָּן אָכֹל תֹּאכֵל :

ועל דרך הפשט יאמר, בשום לב מה היה שלא מצינו לחוה אזהרה ונענשה על עוברה, אך יהיה כי מעת הוצרך לצוות את האדם, ציוהו יזהיר את האשה משמו יתברך, וזהו יאמר **ויצו על האדם** על עצמו, וגם ציוהו לאמר לאשה אשר יתן לו, כי מעתה עשאו שליח להזהירה וזהו אומרו לאמר. ואומרו **מכל עץ כו' ומעץ כו'** פירשנו למעלה בס"ד.

יז וּמֵעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ כִּי בְּיוֹם אֲכָלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת :

עוד אפשר, כי הנה כתבנו שאילנות גן עדן הארץ, הם עץ החיים אור התורה שנשתלשל משורש התורה העליון, וכל יתר אילנות הם אורות יתר מצוות כמדובר למעלה. **ועץ הדעת טוב ורע** הוא כח חיצוני הדבק ומתאחז בקדושה, והנהנה מעבירה מוסיף כח ומצמיח האילן ההוא. ואמר לו הוא יתברך מכל עץ הגן אכול, ובאכלך ותהנה ממנו בעולם הזה, תזכה שגם תאכל בעולם הבא אשר למעלה מהגן עדן הארץ הלזו. אך ועץ כו' גם שם תמות, שהוא מות בעולם הזה תמות בעולם הבא.

או, אם תהנה מקדושת כל עץ הגן, כי תתבודד ותתענג בדשן תורה ומצוות שהוא נמשך אל אכילה, ימשך לך כי תאכל תמיד ולא יפסיד ממך וזהו אכל תאכל. אך אם תהנה מטוב ורע כי בכל מעשים טובים תעשה עבירה ותהנה מהרע, מות תמות שלא תוסיף לאכול עוד.

או, בשום לב אל אומרו ממנו זה פעמים על **עץ הדעת טוב ורע.** אך יאמר **מכל עץ הגן אכל תאכל** בין מפרי או מעלהו או מבדיו, כי כל סעיפי התפשטות תורה ומצווה טובים לאדם.

אך **ומעץ הדעת** כו' **לא תאכל** מכל מה שממנו **כי ביום אכלך ממנו כו'**, לומר כאשר האכילה היא ממנו כן המיתה היא ממנו, שאין העונש דבר בלתי נמשך מהעץ כי אם המיתה היא ממנו, כי ממנו הוא מה שמות תמות, כי תהיה הטומאה כרוכה בך עד תמיתך כנודע, כי כח הטומאה היא הדבקה בחוטא ועל כן המת מטמא.

יח וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים לֹא-טוֹב הֱיוֹת הָאָדָם לְבַדּוֹ אֶעֱשֶׂה-לּוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ :

הנה היה מקום יאמר איש תחת מה ברא ה' אשה לאיש אם לא להיות קיום במין, ולמה קצף ה' על האדם והלא כמעט היה נמנע מלבחור בחיים נצחיים. לזה אמר דע לך כי **ויאמר ה' אלוהים** הנה הבחירה חופשית, ובין ישאר זך וחי לעולם ובין יחטא וימות, הנה לא טוב היות האדם לבדו, כי הלא מציאות יצר הרע בו, ואם יהרהר ויוציא זרע לבטלה יפגום. באופן שמה שאמרתי **וירא אלוהים את כל אשר עשה והנה טוב,** לא טוב יהיה, כי אחר שהאדם הוא עיקר ימלא הארץ טומאה. על כן **אעשה לו עזר** ויהיה **העזר כנגדו,** כלומר לעומת מה שיהיה הוא, אם הוא ישאר בקדושתו מה שישתמש עמה יוליד כחות קדושה, ויעזר ויתפאר בהם, ואם יתעכר בהעוותו, תהיה לו עזר להיות קיים במין, שהיא עזר לו כנודע, כי המת בלא זרע הוא הרוס כמו שאמרו ז"ל.

או יאמר כי הנה מתחילה היו דו פרצופין והייתה היא מאחוריו, אמר **לא טוב היותו לבדו, אעשה לו עזר** במה שתהיה **כנגדו** נגד פניו, מה שאין כן מאחוריו כי לא יעזר ממנה.

או יאמר בין תהיה בת זוגו, בין תהיה בלתי בת זוגו, טוב לו בה, ולא בהיות לבדו מפני ההרהור, אך אכפול טובתו שאעשה לאדם **עזר** שיהיה **כנגדו,** שהיא בת זוגו כנגדו המקביל אליו מפאת נפשו.

או יאמר עניין מאמר ר' חייא ע"ה (יבמות דף ס"ג) כי על האשה אמר דיינו שמגדלות בננו ומצילות אותנו מן החטא, ואפשר כי הן שתי אלה אמר אלוהים, **לא טוב היות האדם לבדו** שהוא לינצל מן החטא על ידי הרהור, וגם **אעשה לו עזר כנגדו** לגדל את בניו.

יט וַיִּצֶר יְהוָה אֱלֹהִים מִן-הָאֲדָמָה כָּל-חַיַּת הַשָּׂדֶה וְאֵת כָּל-עוֹף הַשָּׁמַיִם וַיָּבֵא אֶל-הָאָדָם לִרְאוֹת מַה-יִּקְרָא-לוֹ וְכֹל אֲשֶׁר יִקְרָא-לוֹ הָאָדָם נֶפֶשׁ חַיָּה הוּא שְׁמוֹ :
כ וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁמוֹת לְכָל-הַבְּהֵמָה וּלְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְכֹל חַיַּת הַשָּׂדֶה וּלְאָדָם לֹא-מָצָא עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ :

ויצר ה' אלוהים מן האדמה כו' ויבא אל האדם כו'. ראוי לשים לב למה הביאם אל האדם שיקרא להן שמות.

ולא עוד אלא שאמרו רז"ל (**בראשית רבה** פי"ז) שאמר הקדוש ברוך הוא למלאכים שיראו חכמתו, כי הם לא ישכילו לקרא להן שמות אלא הוא, ומה זה היה שנעלם ממלאכי מעלה. וכן אמרו שקרא שם גם להקב"ה יתברך ויתעלה שמו.

וזה לשון מאמרם:

> כשאמר הקדוש ברוך הוא נעשה אדם אמרו לו מלאכי השרת מה טיבו, אמר להם חכמתו מרובה משלכם, הביא לפניהם את הבהמה כו' אמר להם זה מה שמו ולא היו יודעין, העבירן לפני אדם, אמר לו מה שמו אמר לו זה שור כו' ואתה מה שמך כו', ואני מה שמי אמר לו לך נאה ליקרא ה' שאתה אדון לכל בריותיך, הדא הוא דכתיב. אני ה' הוא שמי, הוא שמי שקראני אדם הראשון ע"כ.

וראוי לדעת למה נסהו בזה.

ועוד, כי אין בכתוב אלא שקרא שם לבעלי חיים כאומרו לכל הבהמה כו' ולא לעליונים.

ועוד, מי הכריחן לפרש באומרו אני ה' הוא שמי שהוא שם שקראו אדם הראשון.

ועוד, כי הלא השם שבפסוק ההוא הוא שם ההוויה, ועליו אמר הוא שמי שקראני, ואם כן איך נתן טעם ואמר שהוא אדון לכל בריותיו, כי הלא אין טעם זה צודק אלא בשם אדנות.

ועוד, ראוי לשים לב באומרו **וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו,** כי הנה אומרו **נפש חיה** הוא מיותר ומשולל הבנה.

אמנם הנה למה שהמלאכים היו מקטרגים ואומרים מה אנוש כי תזכרנו כו', כי חומר הוא, ואיך יקנה שלמות וישיג אל העולמות עליונים, להשפיע בחכמה ומעשים טובים שפע מאתו יתברך משתלשל דרך העולמות לקיים עולם אחר שמחומר קורץ. על כן מה עשה הוא יתברך, אמר דעו איפה כי אין כמוהו לקשר העולמות ולשלשל השפע מלמעלה למטה דרך העולמות, כי הלא הוא כולל כל העולמות,

חומרו מעולם השפל,

חיוניות נפשו להתנועע מעולם הגלגלים בעלי התנועה,

הרוח מעולם המלאכים, כד"א עושה מלאכיו רוחות,

נשמה מעולם העליון כמפורש על מאמר **נעשה אדם,**

כי אמר אלוהים לכל העולמות ביני וביניכם נעשה אדם, כי כל אחד יתן חלק בו, כן אמרו רז"ל. ועל כן להיותו כולל הכל, בעבדו את ה' ומה גם **במחשבה ודבור ומעשה** עושה רושם בעולם העליון ומריק שפע מלמעלה אשר משם הנשמה העליונה שבו, ומשלשלו דרך העולמות עד למטה לארץ עולם המעשה, ועל ידי כן מתקשרים ומתקיימים, למה שבכל חלקיו הכלולים כל עולמות עבד את ה'. מה שאין כח זה במלאכים כאומרם ז"ל שאין להם חלק רק בעולם אחד בלבד.

והנה היה מקום להם לחלוק ולומר, כי למה שהאדם קורץ מאדמה, יעצרנו הגשם מלהשיג הדברים העליונים ולדעת ענייניו יתברך כדי להשפיע מאתו יתברך, ואם יטה אל הדברים העליונים מפאת נשמתו, איך יהיה בו כח עולם השפל להשפיע בו.

כלל הדברים כי חלקיו ההפכיים זה מזה יבלבלוהו מהשיג יחס הנוגע אל כל עולם ועולם בעצם מצד עצמו, כי רבים ומנגדים המה בו. על כן מה עשה הוא יתברך הביא לפניהם הבעלי חיים ולא השכילו לקרא להם שמות. כי טח מראות עיניהם בבעלי גשם ולהשכיל באיכותם, כי עצרם הגשם אשר אין להם חלק בו. באופן יכירו כי לא על ידם היה מקום להשפיע ולשלשל ממרום שפע בעולם השפל, כי אין להם שייכות בו, כי על כן לא השכילו לבוא עד תכונת היושבים בו, לקרוא שם לכל מין לפי בחינת איכותו.

ואחר כך העבירם בפני האדם את כל חלקי הבריות שבעולמות, בפרט שני הקצוות, הבעלי חיים שבארץ הלזו התחתונה, ושמו יתברך אשר למעלה מכל העולמות, כי כח וכי שיג לו להשיג טבע כל איכות עניינם, לשום למו שמות לכל אחד לפי טבעו ואיכותו. ואין זה לו, רק להיותו כולל כל העולמות, וגם שלא יעצרנו הגשם מלהשיג איכות וטבע שאר העולמות עד ה' אלוהי העולמות כולם, כי על כן גם לו יתברך יקרא שם, וגם לא תעצרנו הנשמה העליונה

מלידע איכות הבעלי חיים השפלים. מה שאין כן למלאכים הבלתי משיגים מה למעלה מהם, ולא איכות מה למטה מהם. ועל ידי היות כח זה לאדם, הוא מקיים כל העולמות כולם.

והנה אם חומר האדם בעת ההיא שהוא טרם יחטא, היה עכור כחמרנו זה עתה, יעכבנו החומר מהשיג איכות טבע כל בריה, אך אז היה אף חומרו זך ובעל חיות קרוב אל הרוחניות, על כן לא נעלם ממנו דבר. וזה מאמר הכתוב **וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה כו'**, והוא כי האדם נקרא נפש חיה כאומרו **ויהי האדם לנפש חיה**, וכמו שפירשנו שם שעניין הכתוב לאחד הדרכים **ויפח באפיו נשמת חיים**.

ושמא תאמר איך חומר עכור יהיה לו מבוא לסבול רוחניות גדול כזה שהוא הפחת פיו יתברך, לזה אמר **ויהי האדם לנפש חיה**, לומר כי מטרם יופח באפיו נשמה מפיו יתברך, היה האדם מצד עצמו לנפש חיה, כי גם חומרו היה זך מתייחס ומוכן לנפש חיות ורוחניות, ועל כן לא יפלא היות בו כח אל השגה זו, לזה אמר **וכל אשר יקרא לו האדם** למה שהאדם נפש חיה, על כן הוא שמו של כל חי, כי לא דבר ריק הוא ממנו להשיג איכות כל דבר.

והנה אשר דרשו רז"ל (**בראשית רבה** שם) כי גם לו יתברך קרא שם מהפסוק הנ"ל אני ה' הוא שמי, יתכן הוקשה להם אומרו לראות מה יקרא לו שהיה לו לומר מה יקרא להם. וכן באומרו **וכל אשר יקרא לו** ולא אמר להם. וגם יתור אומרו **וכל אשר כו'**. על כן פירשו שחוזר אל ה' הנזכר שזולת הבאתו יתברך את הבעלי חיים, גם כן כיוון לראות מה יקרא לו יתברך, ועל זה אמר **וכל אשר יקרא לו** יתברך **האדם** שהוא מאדמה, השיג האמיתות להיות הוא שמו יתברך האמתי, וזהו אומרו הוא שמו אשר יקרא לו באמת. ואחר כך על דבר הבעלי חיים אמר **ויקרא האדם שמות לכל הבהמה כו'**. וגם זולת אומרו **אשר יקרא לו**, כוונו רז"ל אל דרך גזירה שווה כמנהגם לבקי במדרשות. והוא כי נאמר כאן **הוא שמו**, ונאמר שם אני ה' הוא שמי, מלמד שגם לו יתברך קרא שם.

ואשר הקשינו כי השם הנזכר באומרו הוא שמי הוא שם הויה, והטעם באומרו שאתה אדון לא יצדק רק על שם אדנות, הלא הוא בשום לב אל אומרם ז"ל שאמר לך נאה ליקרא ה', ולא אמרו תקרא ה'.

ועוד, כי הלא קודם הברא אדם נזכר שם ה' בתורה ומה חידש אדם.

אך לזה נזכיר מאמרם ז"ל על פסוק זה שמי לעולם, לעלם כתיב כי לא כמו שאני נכתב אני נזכר, כי אם מה שהוא שם אדנות זכרי לדור דור. וזה יתכן כיוון אדם שאמר הלא יומרוך למזימה לומר כי שמך הגדול של הויה על השמים כבודו, ולרוממותו לא ישגיח בארץ, אך על שם אדנות הוא שכינה, יש מקום להודות שהוא אדון בארץ. על כן לשלול זה, אמר לך שם

ההוויה נאה ליקרא אדני, שאתה עם כל גדולתך אדון לכל בריותיך, שאתה אדון ומשגיח והם בריותיך. וכן הסכים הוא יתברך וכתב בתורה וזה זכרי לדור דור, ששמו הגדול יקרא אדני.

ולמאמר ישעיה אני ה' כו' נקדים ונאמר, כי הנה ידענו כי באומרו יתברך אני, הוא על השכינה המתוארת בשם אדנות. ונבוא אל העניין, והוא כי הנה הוקשה למו אומרו הוא שמי, כי מי לא ידע כי הוא שמו, וכמאמר ז"ל **במדבר רבה** (פ"ג) כי באומרו ואני הוא ובית דינו, כי אני הוא בית דינו שהוא שם אדנות, והוי"ו הוא השם הגדול על דרך אומרו וה'.

ועוד, שהיה לו לומר אני ה' שמי.

ולא עוד אלא שאומרו, הוא, יראה שעל דבר בלתי נזכר בכתוב ידבר.

ועוד, כי גם מלת אני מיותרת.

ועוד, איך יקושר עם זה אומרו וכבודי לאחר לא אתן.

אמנם רצה הוא יתברך להורות חיבתו עם ישראל עמו, כי לא יכנה כבוד שמו על כל הפושעים בו אשר ברא, כי אם על אוהבי שמו. והנה היה מקום לומר כי אם שם הויה לא יתייחס רק על אוהבי שמו, לפחות שם אדנות יצדק על הכל ליקרא גם על הפושעים בו, כי אדון הוא לכל בריותיו. על כן אמר אני ה' כלומר אני שהוא אדנות אני ה' אחדות אחד, כי ה' הוא האלוהים, תדעו כי כן הוא, כי הלא הוא שמי שקראני אדם הראשון, כי את שם ההוויה אמר שלו נאה לקרא אדני להיותו אדון הכל, והוא כי לא נודע אליו רק שם ההוויה ברוך הוא, על זה שאל לו הוא יתברך ואמר ואני מה שמי ליזכר בו, ואמר אדוני, על היותו אדון לכל הבריות. הנה כי את שם ההוויה אשר לא ידע זולתו קרא אדוני, הנה הוראה כי גדול כבודו, ולכן גם הוא לא יכונה על זולת ישראל, וזהו וכבודי שהוא שם אדוני הנקרא כבודי, לאחר לא אתן.

כ וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁמוֹת לְכָל-הַבְּהֵמָה וּלְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְכֹל חַיַּת הַשָּׂדֶה וּלְאָדָם לֹא-מָצָא עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ :

והנה בפסוק שאחר זה שמסיים ואומר, **ולאדם לא מצא עזר כנגדו,** הלא יתחמץ כל לב באמת באמור היתכן שבבעלי חיים ימצא עזר לאדם, ואיך יעלה על לב יזווגנו לבהמות הארץ?!

והנה אמרו רז"ל (יבמות דף ס"ג) מלמד שבא אדם על כל בהמה וחיה ולא נתקררה דעתו כו', כי הנה גם שאין הדבר כפשוטו, כי אם שבא בשפיטת שכלו, אם היה בהן מי שתאב להזדווג לו ולא מצא כו'. והן אמת כי הקלו מהקושיא באומרם כי לא ציוה לו ה' ישקיף וירא אם ימצא בם בת זוג, כי אם שהוא מעצמו עשה. אך על כל פנים יקשה, כי גם על האדם יפלא, האם יעלה על לב לחשוב מחשבה כזאת, ולא שם לבו כי הפרש שבינו לבינם, כמין שמים לארץ.

ויתכן בשום לב אל אומרם בא אדם על כל כו' ולא נתקררה דעתו, ולא אמרו ולא מצא שווה לו, ומה עניין קרירות דעת הלז. אמנם יתכן כי הנה היה האדם לבדו שרוי בלא אשה ולא יבצר הרהור, כי על כן נאמר **לא טוב היות האדם לבדו.** והנה בבא האדם להרהר כי יחם לבבו, הלא תתקרר דעתו כאשר יש לו פת בסלו, גם שלא יקרב אליה, כמאמר קצת הפוסקים (יומא דף י"ח) על רב דהוה קאמר מאן בעי ליומיה, שלא היה קרב אליה רק מתקררת דעתו בעלות על לבו כי יש מוכנת לו, ואפשר כי אדם בהיותו לבדו והיה מהרהר אמר בלבו אולי ה' נתן תחת רשותי בעלי חיים, תהיה נא הכנתם כפת בסלי לקרר דעתי, וכאשר בא עליהם במחשבתו לא הייתה מתקררת דעתו. על כן מיד **ויפל ה' אלוהים תרדמה עליו ויישן ויקח אחת כו'** טרם יחטא בהרהור, וזהו אומרם ולא נתקררה דעתו.

כא וַיַּפֵּל יְהוָה אֱלֹהִים תַּרְדֵּמָה עַל-הָאָדָם וַיִּישָׁן וַיִּקַּח אַחַת מִצַּלְעֹתָיו וַיִּסְגֹּר בָּשָׂר תַּחְתֶּנָּה :
כב וַיִּבֶן יְהוָה אֱלֹהִים אֶת-הַצֵּלָע אֲשֶׁר-לָקַח מִן-הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיְבִאֶהָ אֶל-הָאָדָם :

ויפל ה' אלוהים כו'. הנה ראוי לשים לב למה עשה ה' ככה, ולא בראה עפר מן האדמה כאשר יצר את האדם. והנה במדרש (**בראשית רבה** פ"ח) הקשה ר' אבהו, פסוק אחד אומר זכר ונקבה בראם, ופסוק אחד אומר ויברא ה' אלוהים את האדם, אלא בתחילה עלה במחשבה לברוא שנים, ואחר כך לא ברא אלא אחד. והנה בזה תכפל הקושי למה לא עשה כמחשבתו. **ועוד,** שהכתוב מעיד שבראם, ואיך הייתה מחשבה בלבד. וגם אומרו שקרא את שמם אדם, ואיך נאמר שלא נבראו אלא אחד.

אמנם יתכן כי לפניו יתברך עלה במחשבה לברוא שני גופים זכר ונקבה עפר מן האדמה. אך ראה כי יהיה פירוד בינו ובין האשה ולא יהיה זיווגם עולה יפה, כי אפילו עתה שנבראת הנקבה ממנו ממש קשה לזווגם כקריעת ים סוף, ומה גם אם מראשיתם היו נבראים בפירוד, על כן לא ברא אלא אחד. ולא אמר לא ברא אלא את אדם, כי אם אלא אחד. ואין צריך לומר לרז"ל (ברכות דף ס"א) שדו פרצופין נבראו שהייתה נפש הזכר בפרצופו ונפש הנקבה בפרצופה ושניהם גוף אחד, כי אם אף אם נאמר כפשט הכתוב, יהיה כי שתי הנפשות שהיו עתידות בשני גופים מן העפר היו בגוף אחד, של הזכר בגוף ושל הנקבה בצלע שנבראת ממנו כפי דעתנו.

ובזה נבוא אל העניין, והוא כי אין ספק כי מחשבתו יתברך עושה רושם ופועלת, אלא שהיא פעולה והויה בדקות, ועל כן עלה מחשבתו לברוא שנים כל נפש בגוף בפני עצמו מהעפר שצבר. אמר **זכר ונקבה בראם,** כי בראם ממש בדקות רב על ידי המחשבה, נפש כל אחד בחלק מהעפר שצבר, אלא שכדי שיהיה להם קירוב עצום על כן את שניהם קרא אדם. וזהו

ויקרא את שמם אדם, כדי שעל ידי דבור שכללם בשם אחד יהיה להם אחדות, שהוא כי מצד היותה בת זוגו יהיו מתאחדים ברוחם ונשמתם. ועל כן אחר שראה שגם זה איננו שווה, ויהיה בהם פירוד ולא תתקשר אהבה ביניהם, על כן כלל בפועל גם כן את שניהם כאחד. וזהו אומרו לא ברא אלא אחד, והוא כי גם שעל ידי בריאתם במחשבה בדקות היו שנים, כאשר ברא במעשה לא ברא אלא אחד. כי כלל אותה באדם כי הייתה נפשה בכח בצלע ההוא שלקח אחר כך.

כב וַיִּבֶן יְהוָה אֱלֹהִים אֶת-הַצֵּלָע אֲשֶׁר-לָקַח מִן-הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיְבִאֶהָ אֶל-הָאָדָם :
כי בעפר היו שתי הנשמות במחשבה אחת בכל חלק ועשה אחד מהכל. ועל כן להיות גם מהות הנקבה בת זוגו כלול בו, הוצרך לקחת אותה ממנו, ולקחה בחיוניות אשר הייתה באדם בהיותו ישן, כאומרו **ויישן ויקח כו'** ואז **ויבן ה' אלוהים את הצלע,** כי לא היה כבשר בשדה טרפה ושאחר כך נפח בה נשמה, כי אם בחיוניות שהייתה נשמתה באדם, ועל כן לא הוצרך רק לבנות אותה, והוא כי עשאה כבנין הנבנה מאבנים רבות, כן חילק הצלע לרמ"ח חלקים ובנה מהם רמ"ח איברים זה על זה, והכוונה אלוהית הייתה למען ימצא בם אחדות. על כן גם שבמחשבה נבראו שנים בדקות כפי עניינם, כי כל אחד נפש בפני עצמה זו מסטרא דדכורא וזו מסטרא דנוקבא, עם כל זה ראה לייחדם בשני דברים בדבור ובמעשה, בדבור במה ש**ויקרא את שמם אדם,** ובמעשה שברא אחד שכלל אותה בו, באופן שעל ידי כן גם בהתפרדם יהיה להם אחדות.

עוד שנית כיוון בזה לעשות באופן תהיה נגררת אחריו, כי ממנו לוקחה כחשק כל חלק אחר הכל. ובדבר הזה יצדק אומרו **מאיש לוקחה זאת.** כי מציאותה היה באדם ולוקחה ממנו, כי צלע בעלמא היה. וגם יצדק אומרו **ויבן,** כי המציאות היה, ולא היה חסר רק בנין כמדובר.

עוד אפשר רמז באומרו לשון בנין לפי פשוטו של מקרא, כי הנה באשה יש שני מיני חדרים לקבל בם את הוולד, על כן לבונה יתייחס בעשותו יתברך אותה, וזהו **ויבן כו'.** ובאומרו **אשר לקח כו'** שהוא מיותר, יכוון כי הנה דרך האיש לחזור אחר אבידתו, ואם כן היה ראוי יצווה יתברך לאדם ילך לקחת את אשתו ולא להביאה לו יתברך בעצמו, לזה אמר **אשר לקח כו' ויביאה כו'** לומר כי למה שהוא יתברך לקח את הצלע ממנו על כן יחויב להחזירה לו שממנו לוקחה, וזהו **אשר לקח מן האדם ויביאה אל האדם.** אך בכל יתר נשים לא כן הוא, כי בבואו אל העולם, בת זוגו אשר חיברה לו למעלה אבודה ממנו פה ומחזר אחריה.

כג וַיֹּאמֶר הָאָדָם זֹאת הַפַּעַם עֶצֶם מֵעֲצָמַי וּבָשָׂר מִבְּשָׂרִי לְזֹאת יִקָּרֵא אִשָּׁה כִּי מֵאִישׁ לֻקֳחָה-זֹאת :

כד עַל-כֵּן יַעֲזָב-אִישׁ אֶת-אָבִיו וְאֶת-אִמּוֹ וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד :

פירשו ז"ל זאת הפעם בלבד **עצם מעצמי כו'** אך אחרי זאת לא תהיה האשה עצם מהאדם. והנה יראה בלתי מלמד אותנו דבר.

ועוד שאיך מוציא מזה ש**על כן יעזוב איש כו',** ונהפוך הוא כי על שאין זולת אדם הראשון קרובים איש עם אשתו לא ידבק באשתו.

אמנם הנה כתבנו למעלה מימרא דרבי אבהו שהקשה נאמר כאן **זכר ונקבה בראם** ונאמר להלן **ויברא ה' אלוהים את האדם,** אלא מתחילה עלה במחשבה לברא את שניהם, ואחר כך לא ברא אלא את האדם כמפורש בסמוך. וכתבנו כי איך יאמר בראם **ויקרא את שמם אדם** על מה שלא נברא בפועל, אלא שאין ספק כי מחשבתו יתברך עושה רושם, והקנה בם הויה דקה של זכר ושל נקבה מן האדמה. אלא שבראות שלא יהיה בהם דבקות בהיבראם נפרדים, על כן ברא את הזכר לבדו במעשה, ואותה הבחינה של נקבה שנתהווית במחשבה, נתנה באדם בכח בצלע. ועל הבחינה ההיא שעם הזכר שהיא בפועל נקראו שניהם אדם, כי מאדמה המה. נמצא דבקותם מוכרח מצד הצלע שלו שנעשית ממנו, והם שני גופים להיות זה זכר וזו נקבה. עם היות שגם בחינת הנקבה הייתה בו כמאמרנו בסמוך. כי זה כיוון הוא יתברך כי למה שהם בחינות נפרדות, זה מעלמא דדכורא וזו מעלמא דנוקבא, על כן במחשבה נבראו מהאדמה במציאות דק מעין המחשבה, ולמען יהיה להם אחדות, וגם שיהיה הוא עיקר והיא נגררת אחריו, על כן במעשה היה אחד כי היא נכללת בו. ועל כן בהילקחה ממנו יהיה להם אחדות ותמשך היא אחריו.

והן כל זה מאמר אדם באומרו **זאת הפעם כו',** לומר הנה זאת הפעם יש ייחוד יותר על הפעם הקודמת שעלה במחשבה לברוא שנים ונקראו אדם בבחינת הוויית המחשבה, כי עתה היא **עצם מעצמי ובשר מבשרי.** ולא היה אחדות בינינו, כי היינו נקראים תחילה שנינו אדם, על כי היינו אני והיא מאדמה, ועל כן לא נתאחד באחדות כי נפרד בעפר שממנו היינו, אך עתה אמיץ הנה קשר ייחוד שביני לבינה. והטעם הוא כי **לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת** שלא נלקחה ממני עד שנעשיתי איש, כלומר ועל כן הטיב אשר עשה הוא יתברך לבלתי עשות המעשה כמחשבה להיות גם היא מעפר, כי אם שכלל אותה בי וחזר ולקחה ממני, וזהו אומרו **לזאת יקרא אשה** שלא נעשית עד היותי איש, וזהו **כי מאיש כו'.**

או יאמר אם מעפרי היה נוטל מעט ובורא אותה, לא היה מורה אחדות בהיקרא אדמה על שמאדם לוקחה, כי אדמה הוא שם הארץ. אך עתה שלוקחה מאיש, השם יורה אחדות, **אשה כי מאיש לוקחה.**

או יאמר במה שכתבנו, כי לא יצא הצלע בלי נפש ונפח בו נשמה, כי אם שנפשה הייתה בו בכח ותבוא תוך הצלע. על זה אמר, אם היה הצלע כבשר בשדה, והייתה בריה מעצם דומם, לא היה ראוי תקרא אשה על שהיא מעצם שלי, כי אחר שנעשה אבר מת לא יקרא שם הכל על חלק חומר מת. אך מה ש**לזאת יקרא אשה,** הוא כי הלא **מאיש לוקחה זאת,** כלומר כי כשניטל הצלע ממני, לא צלע בלבד ניטל, כי אם היא עצמה לוקחה, כי במציאות הייתה שם בכח בעצמיי כמדובר.

כד עַל-כֵּן יַעֲזָב-אִישׁ אֶת-אָבִיו וְאֶת-אִמּוֹ וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד :

והנה ממוצא דבר באומרו **לזאת יקרא אשה,** היה נראה שלא יהיה דבקות זה רק לו עם חוה שלוקחה ממנו, אך לא כן לכל איש ואשה אשר יולדו אחר כך, על כן באת תורתנו ואמרה **על כן יעזב איש כו' ודבק באשתו,** כלומר כי יחס זה לכל סתם איש ואשה שבעולם, וזהו **יעזב כו'.** ודעת רשב"י הוא. כי הנה אדם כל נשמות הבאות לעולם נכללו בו והיו בו בכח, כמו שאמרו ז"ל **בשמות רבה** על פסוק איפה היית ביסדי ארץ. ועל דרך זה בחוה בת זוגו נשמות הנשים. ועל ידי כן בהיכלל חוה באדם נכללות כל נפש איש בבת זוגו. וזהו אומרו **על כן** ששמתי חוה באדם, לא בלבד ימשך אחדות לך לבדך, כי אם גם לכל איש עם אשתו כי יש להם קשר בנפשותם גם מאז, ואינו חסר להם כי אם מה שגם כן **והיו לבשר אחד,** וזהו **והיו כו'.**

או שיעור העניין, תדע למה עשה יתברך חוה מאדם ולא מעפרו, מפני ש**על כן יעזב איש כו' ודבק באשתו,** מה שאין כן אם הייתה מעפר, שלא יהיה להם דבקות כמדובר למעלה.

או יאמר בשתי הנחות, אחת האמורה, כי באדם טרם הלקח חוה ממנו, היו בו בכח נפשות כל הזכרים העתידים, וכל נפשות הנשים לצד הצלע.

או למאן דאמר דו פרצופים בצד פרצוף הנקבה, שלא יבצר מהיות בחינות השני זוגים של כל הבאים בגוף אחד.

שנית כי נשמות הזכרים מתייחסות אל היו"ד, הוא עלמא דדכורא שעל כן יש יו"ד באיש, ושל הנשים מעלמא דנוקבא שהוא ה"א, שעל כן יש ה"א באשה.

ונבוא אל העניין, אמר הנה אפשר לקרא לה שם על יחס הגוף שלוקחה ממנו או מצד הנפש, אמר הנה מצד הגוף היה אפשר תקרא אדמה על שלוקחה מאדם, אך אי אפשר כי הנה זאת הפעם כבר איני עפר שתקרא היא אדמה על שלוקחה ממני, כי הלא **עצם מעצמי ובשר מבשרי,** על כן לא תקרא רק על בחינת הנפש, כי בי היו נפשות היו"ד והה"א ולוקחה היא ממני, לכן **לזאת יקרא אשה כי מאיש לוקחה** שהיו בי שתי הבחינות, שהן נפשות הזכרים ובנות זוגן. ומבחינה זו נעשה עיקר, על כי על כן ימשך **יעזב איש וכו',** כי נפש כל איש נתאחדה עם נפשה באדם, ומצדה יחשוק בה כי מהנפש ימשך החשק ולא מהגוף.

או יאמר על דרך זה, **זאת הפעם כו',** לומר אין לתמוה איך מזכר תבוא בחינת נקבה, כי הלא מה ש**זאת הפעם** על פעם המחשבה יש אחדות, הוא במה שהיא **עצם מעצמי כו',** אך מעניין הנקבות אינה מאיכות הזכר בעצם, כי לא תאמרו שנעשה מאיש, כי אם שלוקחה מאיש, כי הייתה בחינתה בכח בו ולוקחה ממנו. נמצא שהיא אינה נעשית מצד זכרות כי אם מאיכות נקבות שהייתה בו, ואין מהזכר רק עצם ובשר שעמו, אך **מאיש לוקחה** בחינתה מאיכות הצלע.

או יאמר **זאת הפעם** בלבד הוצרך היות **עצם מעצמי ובשר מבשרי** להתקשר, ולא נעשית מעפר אך ממני, והלא אין צורך להתקשר אל היות עצם מעצמיו, שלמה ש**לזאת יקרא אשה** על **כי מאיש לוקחה זאת** שהיו כל הזוגים יחד בי, ונתקשר כל נפש איש עם בת זוגו, על כן אותו הקשר יספיק ש**על כן יעזב איש** כו' מהטעם האמור.

או יאמר בשום לב אי זה הדרך היה מקום לומר שלא יעזוב אביו ואמו. אך הוא בהזכיר מאמרם ז"ל (נדה דף ל"א) שאב ואם עושין הגוף והקב"ה נותן הנפש, ובשום לב אל אומרו **לבשר** בלמ"ד, יאמר הן זאת שלוקחה מאדם תדבק בו, אך יתר אנשים שלוקחו מאב ואם על דרך זה יותר ידבקו בם מבאשה זרה לו, לזה אמר נהפוך הוא, כי אדרבה **על כן יעזב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו** מהטעם האמור. והראיה כי הלא בהדבק באשתו אינה כדי לעשות בין שניהם נפש, כי אם לעשות **בשר אחד** כי הוא ואשתו עושים הגוף, והקב"ה נותן הנשמה כי שלשה שותפין באדם וכו', ואם כן איך הבן הילוד מהם ידבק בהם שהם אביו ואמו, ולא בבת זוגו שיש לו בה קורבת נפש, אשר היו יחד באדם טרם הלקח חוה ממנו כמדובר.

עוד ירמוז טעם אל מה שהאיש יאות יחזר אחר האשה, ולא יתהפך לחזר החלק אחר הכל, וזהו על כן ש**מאיש לוקחה,** אבידתו היא, וילך ויחזר וידבק כמו שהייתה כבר אשתו ואיבד אותה.

ועוד לנו דרך אחרת על הקרא אבדתו, שבזיווג ראשון למעלה אמרו בת פלוני לפלוני שהוא עיקר, ואיבדה אחר היוולדו, ומחזר אחריה.

כה וַיִּהְיוּ שְׁנֵיהֶם עֲרוּמִּים הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ וְלֹא יִתְבֹּשָׁשׁוּ :

אמר כי מהתדבקותם בקדושה ובדברים עליונים ולא בחלק חומר ויצר הרע, לא ידעו מהות ואיכות הרע, ובכן לא היו להם אברי המשגל בעיניהם כי אם כאוזניים וידיים ודומיהם, כי גם בהזדווגם לא היה להם הדבר לפועל מגונה יבושו מרואיהם כי אם כאשר באכול ושתה, כמו שאמרו ז"ל כי שמשו בפני הנחש ונתאווה לה. ועל כן **לא יתבוששו** בהיותם ערומים, כי לא ידעו ולא יבינו בחינת הרע כי אם רק טוב.

וזה מאמר הכתוב **ויהיו כו'**, והוא בשום לב כי מי לא ידע כי אומרו **שניהם ערומים** הם האדם ואשתו, ואם כן למה יאמר **האדם ואשתו.**

ועוד, שהיה לו לומר והאשה כמו שאומר האדם.

אך לזה נשית לב מהיכן למדו רז"ל (סנהדרין דף כ"ט) שהנחש ראה אותם עסוקים במשגל, אך יהיה כוונת הכתוב, כי הנה דרך העולם כי בהיותם **ערומים** איש ואשה גם שלא יתעסקו במשגל יתבוששו, וגם כי יהיו לבושים ויתעסקו במשגל בפני הזולת גם כן יתבוששו, ומה גם עתה בהיותם ערומים וגם עסוקים במשגל בפני זולתם. וזהו אומרו כי הנה **היו שניהם ערומים** וגם עסוקים במשגל, וזהו אומרו **האדם ואשתו,** שהוא בעניין היותה אשתו שהוא אישות המשגל **ולא יתבוששו,** עם היות הנחש בפניהם שהיה אז בעל דעה וכתפארת אדם. ומזה יצא לרז"ל כי ראה אותם עסוקים במשגל ונתאווה לאשה, כי דרשו ייתור אומרו **האדם ואשתו,** וגם סמיכות והנחש היה כו'. על כן מהייתור דרשו המשגל, ומהסמיכות דרשו שנתאווה לה ועל כן הלך אחריה.

פרק ג

א וְהַנָּחָשׁ הָיָה עָרוּם מִכֹּל חַיַּת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר אֶל-הָאִשָּׁה אַף כִּי-אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִכֹּל עֵץ הַגָּן :

ב וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה אֶל-הַנָּחָשׁ מִפְּרִי עֵץ-הַגָּן נֹאכֵל :

ג וּמִפְּרִי הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ-הַגָּן אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא תִגְּעוּ בּוֹ פֶּן תְּמֻתוּן :

ד וַיֹּאמֶר הַנָּחָשׁ אֶל-הָאִשָּׁה לֹא-מוֹת תְּמֻתוּן :

ה כִּי יֹדֵעַ אֱלֹהִים כִּי בְּיוֹם אֲכָלְכֶם מִמֶּנּוּ וְנִפְקְחוּ עֵינֵיכֶם וְהְיִיתֶם כֵּאלֹהִים יֹדְעֵי טוֹב וָרָע :

והנה על דרך הפשט ראוי לשים לב מי הכניס את הנחש בתגר זה לפתות את חוה בכל מאמצי כחו, מה יתן ומה יוסיף לו.

ועוד, למה **אל האשה אמר** ולא אל האדם.

ועוד, מה חרי האף, שאמר **אף כי אמר אלוהים,** כי הוא משולל הבנה ומשולל גזרה.

ועוד, מי הגיד לנחש שהאלוהים מנע מהם פרי עץ, ואם ידעו מאיזה דרך שיהיה, איך ידעו בבירור שלא יאכלו מכל עץ הגן.

ועוד, מה לה להשיב **מפרי עץ הגן נאכל,** ודי לה לומר מפרי העץ אשר בתוך כו' שהיא המניעה, ולא מה שיש לה היתר לאכול.

ועוד, למה הוסיפה על הציווי באומרה **לא תגעו,** ומאין יצא לה זה.

ועוד, באומרה **פן תמותון,** גם כן שינתה על מאמרו יתברך, שלא אמר רק **ביום אכלך כו' מות תמות** כי ימיתנו ה', אך אומרה **פן תמותון** יראה באומרה פן כי המיתה מסופקת, וגם שנמשכת מאליה.

ועוד, בתשובתו **לא מות תמותון** למה כפל.

ועוד, איך עצר כח להכזיב את קונו שהוא יתברך אמר שימותו, והוא אומר **לא מות תמותון.**

ועוד אומרו כי יודע אלוהים כו', שיורה כי מקנא הוא יתברך להם פן יהיו **כאלוהים,** והוא פתיות, ומי ישמע לו לדבר הזה המקנא הבורא יתברך מברואיו.

ועוד, מה **אומר והייתם כאלוהים לדעת טוב ורע,** מה עניין ייחסו אל האלוהים ידיעת טוב ורע.

אמנם הנה נודע כי שטן הוא יצר הרע הוא סמאל הוא מלאך המוות. ראה והנה אם האדם לא יחטא וחי לעולם יבולע הוא לנצח. על כן השתדל בכל עוז ותעצומות להחטיאו, וירא כי לא יכול לו כי קדוש הוא לאלוהיו דבק בקונו, וגם חומרו זך מאוד ולא יקל לטמאו. על כן מה עשה? הלך לו אל האשה, אשר בטבעה קלה להתפתות מהאיש, למען אחר התפתתה היא תהיה לו מעיר לעזור לפתותו עד יפותה ויוכל לו. ומה גם למה שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** פי"ט) כי בעלה לא היה אז עמה בדבר לה הנחש, כי הלך לשוט בארץ לגזור יישוב במקומות הראויים, כמאמרם על פסוק: לא עבר בה איש ולא ישב אדם שם. ואף גם האשה ההיא לא כנשים אשר בכל דור הייתה, כי מעשה ידיו יתברך הייתה, ולא תקל להתפתות על ידי מחשבה ככל האדם שהיצר הרע יתן בלבו מחשבה רעה להרע. על כן ראה והנה צריך סרסור יתלבש בו היצר הרע הוא שטן הוא סמאל, ופה אל פה ידבר בה, שיהיה במחשבה ודבור. ועל כן חרש חכם בקש לו לסרסור הוא הנחש כי הוא יהיה לו לפה, וכל דבריו באים מסמאל המלובש בו וכל אשר הנחש עושה הוא היה עושה. ומה מתקו בזה דברי **פרקי רבי אליעזר** (פי"ג) וזה לשונו:

רכב סמאל על הנחש כרוכב על הסוס,

והוא מאמרנו למבין אמריו.

א וְהַנָּחָשׁ הָיָה עָרוּם מִכֹּל חַיַּת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר אֶל-הָאִשָּׁה אַף כִּי-אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִכֹּל עֵץ הַגָּן :

ומה עשה היחל בסגנון כל אשר יפתנו יצרו, כי לא יתחיל בראשיתו לאמר לו יכעיס את קונו, רק יכנס בשלום יתברך ויצא בהפכו, כנודע לכל משכילי עם. וכן אמר **אף כי אמר אלוהים** כו', לומר כי יקרה יצווה מלך או שר או אב אל בן ירצה לא תאכל דבר פלוני אשר בהיכלי כי אז תמות. והנה בדבריו אלה לא יבצר משתי הבנות, או שאומר שעם שהדבר בלתי מזיק מצד עצמו הוא ימיתנו על שעבר על רצונו,

או אפשר הוא כי הדבר בעצמו הממית את אוכליו בטבעו.

והנה כה אמר אליה הנה לא ידעתי עניין המיתה, אם היא טבעית לאוכלים מן העץ, שזהו כי **ביום אכלך ממנו מות תמות,**

או שאין באכילה מיתה מתדבק בו רק שענוש יעניש הוא יתברך את עוברי רצונו להמיתן. והיחל כמתנהג בחסידות עצום ורב, ואמר הנה מהראוי הוא כי **אף כי אמר אלוהים,** כלומר עם שלא יהיה היזק טבעי לאוכל רק היות **כי אמר אלוהים** בלבד, וגם שלא יאמר ציווי להעניש את העובר כי אם אמירה בעלמא, הנה לקיים מאמרו ראוי הוא ש**לא תאכלו מכל עץ הגן** כלומר אפילו אם מאמרו היה על כולם, וזהו אומרו **אף כי** כו' לומר אף כי אמירה בלבד תהיה **לא תאכלו מכל עץ כו',** עם שלא יהיה היזק טבעי וגם שלא יענישכם, הוא ראוי לקיים מאמרו.

ב וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה אֶל-הַנָּחָשׁ מִפְּרִי עֵץ-הַגָּן נֹאכֵל :

ג וּמִפְּרִי הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ-הַגָּן אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא תִגְּעוּ בּוֹ פֶּן תְּמֻתוּן :

אז השיבה ואמרה בשתים לא צדקת, אענך, אשר חשבת שהוא **מכל עץ הגן**, לא כן הוא כי **אם מפרי העץ כו' נאכל.** ואשר אמרת שקפידתו יתברך הוא על עובר רצונו, ולא על מות הנמשך מהאכילה, גם זה אינו, כי אם **ומפרי העץ כו' לא תאכלו פן תמותון,** שהוא כי ממנו תמשך המיתה בטבע. ועל פי דרכה רמזה באומרה **מפרי עץ הגן כו'** כי שכר מצווה בהאי עלמא ליכא, כי אם אכול פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא, וזהו **מפרי עץ הגן,** הן פירות עצי עדן שהן אורות המצוות כמפורש למעלה **נאכל** בעולם הזה, מה שאין כן בעבירה שאין לה פירות כנודע.

והוסיפה ואמרה **ולא תגעו בו,** רצתה לומר כי גם על הדבר המביא לידי עבירה יש מיתה. והוא כי אמרה בלבה, על מה זה ציוה ה' ואמר **כי ביום אכלך ממנו מות תמות,** מה הוא כפל המוות הזה, אך הוא **כי ביום אכלך ממנו,** שאי אפשר לאכילה בלא נגיעה הם שתי המיתות, ואין זה רק אחד על הנגיעה ואחד על האכילה. ועל זה אמרה **ולא תגעו בו,** ולא אמרה כי מות תמותון כאשר כפל הוא יתברך בצוותו את אדם, אך הוא כי היא חלקה המיתות. ועל כן לא אמרה רק אחד על כל אחת מהנה כמדובר.

ויהי בשמעו, אז חרץ הנחש את לשונו ואמר **לא מות תמותון** שתי המיתות על שני הדברים. ובכלל העניין **לא מות תמותון** מעצמכם על טבע העץ המזיק לאוכליו כלום, ואינו רק מהסוג השני שממית אתכם על עבור רצונו, וכוונתו יתברך באומרו **כי ביום כו' מות תמות** דרך קנס על עבור רצונו הוא. וזאת טענת היצר הרע, כי לפי האמת טומאת העוון נכרך בחוטא והוא ימיתנו כנודע.

ד וַיֹּאמֶר הַנָּחָשׁ אֶל-הָאִשָּׁה לֹא-מוֹת תְּמֻתוּן :

ה כִּי יֹדֵעַ אֱלֹהִים כִּי בְּיוֹם אֲכָלְכֶם מִמֶּנּוּ וְנִפְקְחוּ עֵינֵיכֶם וְהְיִיתֶם כֵּאלֹהִים יֹדְעֵי טוֹב וָרָע :

ואמר **כי יודע אלוהים כו'** הן שתי טענות:

האחד באומרו **כי יודע אלוהים,**

והשני באומרו **כי ביום וכו'.**

והעניין לומר שמא תאמרי גם אם יהי כן כדבריך, למה אעבור רצונו וימיתני. אל תחושי כי הלא **יודע אלוהים,** כלומר אם את תחטאי ותעברי רצונו לא תאשמי, **כי** הלא **יודע אלוהים** מעתה, ואם כן מוכרחת את במעשיך כי הלא מאז ידע ה' כי תחטאי ולמה יענישך.

ושמא תאמרי כי פירושך הוא האמת, כי מאכלך מעץ הדעת טוב ורע נמשכת המיתה, אך לא למות מיד, כי אם שכעת אינך יודעת מהות רע וחטא יצר הרע, רק דבקות בקדושה שהוא החיים והטוב. אך באכול מעץ הדעת טוב ורע, תקני ערמומיות וידבק בך כח הרע ויחטיאך, מה שאין כן עתה שלא תתבוששו שאינכם יודעים מהות רע ואיברי המשגל לכם כעיניים וכידיים, באופן שידיעת הרע היא תמיתיך.

אל תחושי כי הנה יש טענה אחרת, והיא כי **ביום אכלכם כו'** לומר כי אדרבה אז טוב לכם, כי הלא עתה שעיניכם אטומות מדעת רע, לא יגדל שכרכם בהיותכם צדיקים כי לא ידעתם עשות רע. אמנם בזה אדרבה **ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם** לדעת הטוב והרע, ועל ידי כן תשיגו בהיותכם צדיקים וכבוש יצרכם, להיות **כאלוהים,** שתדמו ליוצרכם לגזור בעולם ולהתקיים מרוב זכות. ואין זה רק מהיותכם יודעי טוב ורע, מה שאין כן אם לא תדעו רק טוב, כי במה תזכו להיות כאלוהים אם אין לכם דרך לחטוא, וזהו **ונפקחו כו' יודעי כו'.**

או שיעור הכתוב **לא מות תמותון** כאמור, ואם כדברך שהמוות נמשכת מהעץ הזה מדעת רע כאמור, כי על ידי כן ימשך לחטא תמיד וימות בעוונו, אין אשם, כי לא ימנע או הידיעה מכרעת או אינה מכרעת. אם מכרעת הנה **כי יודע אלוהים** אשר תחטאו ומוכרחים אתם. ואם אינה מכרעת, הנה לא ימשך רק **כי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם** לבחור, אך לא יחויב שתמשכו אחר הרע לחטא בהכרח, כי הלא כאשר הוא יתברך יודע הטוב והרע כי אין דבר

נעלם ממנו, ועם כל זה אין ידיעת הרע עושה בו רושם חלילה וטוב ה' לכל. כן גם אתם אפשר לכם תהיו כאלוהים הבלתי נמשך אחר הרע עם היות יודעו, כי בטוב בחירתכם לא תטה אתכם ידיעת הרע לעשות רע.

ו וַתֵּרֶא הָאִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ לְמַאֲכָל וְכִי תַאֲוָה-הוּא לָעֵינַיִם וְנֶחְמָד הָעֵץ לְהַשְׂכִּיל וַתִּקַּח מִפִּרְיוֹ וַתֹּאכַל וַתִּתֵּן גַּם-לְאִישָׁהּ עִמָּהּ וַיֹּאכַל :

אמר שעל ידי הפיתוי הלז, באמור אליה כי טוב לדעת גם את הרע, למען השכיל להטיב, כי יראה ויבחין, ויזכה זכות רב, מה שאין כן בבלתי יודע מהות רע, כי יקל שכרו בעשותו טוב. על זה שתה לבה, והיא אחד מהחלוקות שראתה בשכלה לקבל עצתו באומרו **ונחמד העץ להשכיל** כאשר יבוא בס"ד.

והעניין כי הנה אשר לא נסה בחטא, וכל מעייניו שקועים ודבקים בקדושת עבודת ה', כי בהזדמן עבירה לידו ולבו נוקפו, הנה יצרו הרע ישיב אמריו לו, ראה נא כי טוב טעמה, ואל תאבד ממך טוב טעם החטא הזה כי ימתק ויערב לך. ואם עוד ישוב אליו יצרו הטוב לומר לו, מה לך לטעום דבש הדבורה, ולא תדאג מעוקצה בשאול מטה, כי שם תרדפך, כי גדול ורב מרירת עוקצה מדבשה.

עוד ישוב יצר סמוך ויאמר אליו, הלא נגד עיניך נכון בידך נופת צופים, אכול ושתה והתענג ביום טובה, ואל אשר יהיה אחרי מותך אל תשית לבך, ואין לך רק מה שבעיניך תביט. וגם כי יצרו הטוב ישית אמריו לאמר, כי הלא השכר והעונש לא נסתרה דרכם ממוצאי דעת אמונה אומן כאילו הן מונחים לפניך. לא יבצר מהיצר הרע לענות בו סרה לאמר לו, אל נא תמנע אך הפעם לפחות מטעם חטא אשר לא נסית ולא ידעתו, למען תדע ותשכיל הבחנת טוב ורע, אשר לא ידעת עד כה מהות הרע ומציאותו, ואחר כך איש חכם אתה לבחור בטוב, כי את כולם טעם חכך.

והנה שלש אלה ראתה האשה ברעיון רוחה בהיות לבה נדון בקרבה אם תעשה ואם תחדל.
ראשונה **כי טוב העץ למאכל** הוא ההנאה.
שנית לבטל העונש שבאחריתה מרה כלענה, שתה לבה **כי טוב וכי תאווה הוא לעיניים**, כי תאוות החטא הוא לעיניים ולא לאחר זמן כעונש של אחר מיתה, ואיככה תוכל להניח הנראה לעין בעד אשר לא תראינה עיניה, והוא מאמרנו על פסוק היום שלמתי נדרי, ועל פסוק כי לחמו לחם רשע. כי היצר הרע פורע לאלתר.
ועל השלישית אמר **ונחמד העץ להשכיל**, כי גם שלא תבצר ידיעה כי לא טוב הדבר כי נכון בידו יום חשך גיהינום, הלא לא יבצר מהיות כי יחמדנו האדם, לפחות **להשכיל** ולהבחין בין

טוב לרע, ודעת מהות ממה יפרוש. על כן ידיה שלחה **ותקח מפריו ותאכל ותתן גם לאישה** אמרו רז"ל (**בראשית רבה** פי"ט) שהאכילה לכל הבריות, זולת החול, וזה ירבה הגם.
עוד אמרו כי האכילתו מקנאה פן תמות היא ואחרת יקח לו.
ואחשבה כיוונו להשיב אל תיבה אחת יתירה שבכתוב והוא אומרו עמה, והיה לו לומר ותתן גם לאישה ויאכל, מאי **עמה?** אלא לשיהיה עמה ולא עם זולתה.

או יאמר עמה עניין מאמרם ז"ל (שם פ"כ) על פסוק **כי שמעת לקול אשתך,** שהתחילה מיללת עליו בקולה, כי הנה ראוי לדעת מה קול יללה השמיעתו להאכילו, ומה גם באומרם מיללת עליו, כי אומרו עליו מיותר. גם יראה שהייתה מיללת על הנוגע אליו, והלא אדרבא תיילל על עצמה, ולמה ימית הוא את עצמו על יללתה.

אמנם הנה ייתור אומרו **לקול** הכריחם, כי היה לו לומר כי שמעת לאשתך. ויהיה העניין כי אמרה לו צר לי עליך במותי כי הלא בת זוגך אנכי, וכאשר המוות יפריד בין נפשך ונפש בת זוגך החשובות כאחת, יהיה לך כחורבן בית המקדש, כמאמרם ז"ל מי שמתה אשתו ראשונה כאילו נחרב בית המקדש בימיו. ואללי לך כי לא תהיה כיתר אנשים שלא יזכו לבת זוגם פעם ראשונה, תהיה לו בשנית או בהתגלגלם, אך זה הדבר לא כן הוא כי אם עולמית, כי הוא יעמד חי לעולם והיא תמות ולעולם לא יתחברו עוד. וזה אומרם מיללת עליו, כלומר על הנוגע אליו. וזה יתכן כיוון באומרו עמה, לומר כי איזה טענה אמרה לו להאכילו, הלא הוא לאישה עמה, והוא כי נתנה גם לאישה למה שיהיה עמה, ולא יאבד בת זוגו וטוב להם בחייהם ובמותם לא יתפרדו. ועל שמעו אליה, בזה האשימו יתברך באומרו **כי שמעת לקול אשתך,** שהיה הקול עניין היות אשתך כמדובר.

ז וַתִּפָּקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם וַיֵּדְעוּ כִּי עֵירֻמִּם הֵם וַיִּתְפְּרוּ עֲלֵה תְאֵנָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם חֲגֹרֹת :
ח וַיִּשְׁמְעוּ אֶת-קוֹל יְהוָה אֱלֹהִים מִתְהַלֵּךְ בַּגָּן לְרוּחַ הַיּוֹם וַיִּתְחַבֵּא הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ מִפְּנֵי יְהוָה אֱלֹהִים בְּתוֹךְ עֵץ הַגָּן :
ט וַיִּקְרָא יְהוָה אֱלֹהִים אֶל-הָאָדָם וַיֹּאמֶר לוֹ אַיֶּכָּה :
י וַיֹּאמֶר אֶת-קֹלְךָ שָׁמַעְתִּי בַגָּן וְאִירָא כִּי-עֵירֹם אָנֹכִי וָאֶחְבָּא :
יא וַיֹּאמֶר מִי הִגִּיד לְךָ כִּי עֵירֹם אָתָּה הֲמִן-הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לְבִלְתִּי אֲכָל-מִמֶּנּוּ אָכָלְתָּ :
יב וַיֹּאמֶר הָאָדָם הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי הִוא נָתְנָה-לִּי מִן-הָעֵץ וָאֹכֵל :

ותפקחנה עיני שניהם כו'. הנה הפקחות עיניים הלז ראוי לשים לב, כי הלא אדרבה נסתמו עיניהם ולבם. ואם הוא כי מקודם היו בלתי יודעים מהות רע, ולא יתבוששו בהיותם ערומים, כי להיותם שקועים בקדושה היו להם כלי המשגל כידיים וחוטם ואוזניים, אך עתה השכילו

מהות רע וידעו כי ערומים הם ויתבוששו, האם יחסר מהם לכסות בשר ערווה אם לא בעלה תאנה. ואם אז הייתה העלה דבר מתקיים, איך יאמר אחר כך **ואירא כי עירום אנכי ואחבא,** הרי נתכסה.

ועוד, שהיה לו לומר **ואבוש** ולא ואירא.

ועוד, כי מי שהיה גופו גדול מאד, איך יתחבא הוא ואשתו בתוך עץ הגן.

ועוד, כי מי יוכל להתחבא מפניו יתברך.

ועוד, כי אם להתכסות תפרו עלה תאנה, למה עשו חגורות ולא כסות או טלית.

ועוד באומרו וישמעו את קול ה' אלוהים מתהלך בגן, מה עניין התהלכות שייך בקול.

ועוד, מה עניין אומרו **לרוח היום,** האם רוח היום מוליך קול ה' בכח ושובר ארזים.

ועוד, באותו הקול מה היה אומר לו הוא יתברך, אם קורא אותו, הרי זה היה אחרי התחבאו כאומרו **ויתחבא כו' ויקרא כו'.**

ועוד, מה עניין אומרו **איכה,** והנה רז"ל (בראשית רבה פי"ט) אמרו שקונן עליו איכה, ואין זה פשוטו כי אם ששואל לו איה אתה, וחלילה לאל יתברך יצטרך לשאול מהמתחבא איה הוא, כי אין נסתר מנגד עיניו.

וכיוצא בזה קשה עד מאד, אומרו **מי הגיד לך כי ערום אתה המן העץ כו',** שיראה כמסתפק ושואל האם אכל ממנו, ומהראוי יאמר למה מן העץ אשר צויתיך לבלתי אכול כו'.

ועוד באומרו מי הגיד לך כו' הלא דבר טבעי הוא שבאכול טוב ורע, יבחין מה בין ערום ללבוש ויבוש מהיותו ערום ועריה.

ועוד, מי שבראו ועשה לו ולה כמה חופות, האם יבצר ממנו להכין ולתת להם בגד ללבוש או כסות אחר לפי כבודם. וגם שאחרי כן הוא אומר **ויעש ה' אלוהים לאדם ולאשתו כתנות עור,** למה לא עשה כן מתחילה ולא יהיו ערומים, עד אחר העוותם והתקללם המה והנחש.

ועוד, כי הלא לרבי מאיר (שם פ"כ) שמפרש כתנות אור, הלא מה הועיל בתקנתו, כי הלא בריבוי האור תרבה חרפתם בהגלות בשר ערותם מבלי כסות ממשיי.

ועוד, בתשובתו אל קונו באומרו **האשה אשר נתת עמדי כו'**, איה דעת יציר כפיו יתברך יענה דעת רוח, כי דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין.

ולא עוד אלא שהוא יתברך נתן לו האשה לטובתו כאומרו **לא טוב היות האדם לבדו כו',** והוא אמר **האשה אשר נתת עמדי,** שמורה כי הייתה לרעתו, עד אומרם ז"ל (עבודה זרה ה ב) שבגלל הדבר הזה בני כפויי טובה קראם ה'.

אמנם הנה אין ספק כי טרם יחטא אדם היה זך גם חומרו, עד אומרם ז"ל שהיה תפוח עקבו שהוא האבר היותר כעור שבכל האדם, היה מכהה גלגל חמה. וכמו שכתבנו למעלה שהיה חומרו זך, מעין מלבוש אשר יתלבש בו כל מלאך עליון, בבואו אל העולם השפל להתראות כבן אדם. ועד ממהר מאמרם ז"ל שביקשו מלאכי השרת לומר לפניו (הימנון), (קדוש) לולא

ראו שהפיל ה' בו תרדמה, ונוסף על כל בהיותו ניתן בגן עדן בגוף ונפש. על כן אומר כי הוא יתברך אז הלבישו כתנות אור והיא חלוקא דרבנן, והוא המלבוש המפורסם **בספר הזוהר** שיש לכל צדיק בגן עדן. אחד ממעשה המצוות בגן עדן של מטה לנפש, ואחד דק ובהיר הרבה מכוונת המצוות בגן עדן של מעלה אל הרוח, והוא עניין כתנות אור כאשר נבאר לפנים בס"ד.

והנה לא יבצר מהאדם עסק תורה על דרך הסוד שהיה עוסק וסוד המצוות דרך רוחניותם, כי על זה נאמר **לעבדה** אלו מצוות עשה **ולשמרה** אלו מצוות לא תעשה. ואין ספק כי לא היו אז רק דרך רוחניותם, כתורה שהייתה אצלו יתברך אמון, וגם במעשה נשא אשה וקיים מצוות פרו ורבו. על כן לא יבצר ממנו כי שם בגן עדן שהוא מקום המיוחס למלבוש, כי שם הלביש ה' אותה החלוקא רוחנית בגוף ונפש, כי גם גופו רוחניי כמעט היה, ומה גם שנזדכך יותר להכניסו לגן עדן ככתוב למעלה, נוסף על דקותו להיותו יציר כפיו יתברך, כי לא עשה אלוהים דבר ממשיי בידיו. והוא מה שנאמר למעלה **ויהיו שניהם ערומים,** הוא כי בבחינת מלבוש גשמי לכסות בשר ערווה היו ערומים, אך בבחינת קדושה היו מלובשים כתנות אור בגן עדן, כי שם מקום החלוקא דרבנן כמו שאמרו **בספר הזוהר** (בראשית דף קמ"ב) על פסוק וירח את ריח בגדיו כו' הם בגדי יעקב שבגן עדן.

ואחשוב כי מי הביאם שם, אלא כמו שאמרו ז"ל במדרש (פ' פ"ה) כי כשנכנס יעקב נכנס גן עדן עמו, ועל כן עלה ריח בגדיו, כי שם נמצאו ושם היו. על כן היותם ערומים מלבוש גשמי לא יתבוששו, כי היו מלובשים בקדושה בגוף ונפש, ולא יחשבו את בחינת החומר לכלום ותהי להם בשר ערווה לאבן, או כשאר איברים כמדובר. והן זה היה להם טרם יחטאו, אך בהעוותם הפשיטום מחלוקא דרבנן וסרו מהם כתנות אור, כי מי יתן טהור מטמא לא אחד. והן אמת כי כאשר יחטא איש יתחשכו עיניו, ויתאטם לבו מהביט, אל טומאתו בו, והיותו ערום מקדושת קונו אשר הייתה דבקה בנפשו טרם יחטא. כי אם אשר יערה עליו רוח ממרום, על כי נמצא בו דבר טוב, או על גודל איכות קדושת נפשו אם רבה היא שיתפקחו עיניו להכיר ברעתו, והפשטת קדושתו הייתה בו. שאם לא כן זה דרכו של יצר הרע שיטמטמנו מהשכיל חסרונו וטומאת נפשו בו כנודע. והנה גודל איכות נשמת אדם הראשון מפורסם בספרים, על כן זכה אל הדבר הגדול הזה הוא ובת זוגו. וזהו **ותפקחנה עיני שניהם,** מטמטום עוונם להביט ברעתם ולתהות על אשמתם, וידעו על ידי התעוררותם **כי ערומים הם** מהכתנות אור הקדושים, אשר היו בם הבלתי נרגש לכל חוטא. וזהו אומרו **וידעו כי ערומים הם.**

וקרא להם כמאמר הנביא כי אחרי שובי נחמתי ואחרי הודעי ספקתי כו', כי אמר הנה טרם שובי בתשובה, חשבתי לאוטם עיני שכלי, כי לא בלתי כשר הייתי, אך אחרי התעוררות

והרהרתי תשובה ופשפשתי במעשי אז נחמתי, ואחרי הודעי כי ערום אנכי מקדושה ובלתי כשר, כי ידעתי את עצמי כי לא צדיק אני כאשר חשבתי, אז נצטערתי וספקתי על ירך כו'. כן קרה לאדם וחוה שאחר התעוררות ופקיחת עיניהם להביט ברעתם, ידעו כי ערומים הם ממלבוש הקדושה, וזה בטוב שכלם שלא בטבע, על כן בחרו בעצת דוד המלך ע"ה האומר (תהלים נ"א) וחטאתי נגדי תמיד. ולכן למען יהיה להם מזכרת עוונם תמיד נוכח פניהם, לשוב בדאגה ובשיממון אל אשמתם, תפרו עלה תאנה על עצמם, לזכור תמיד מה שחטאו בפריה. וזהו **ויעשו להם חגורות,** שיהיה זה להם לזירוז מתנים לעומת יצרם. ומעין זה יהיה מאמר **בספר הזוהר** שהוא על הציצית שיהיה לזכור את כל מצוות.

ועל ידי זכות זה שהחלו לשוב, זכו כי **וישמעו כו'** שאם לא כן גם שמיעת קול ה' היה נמנע מהם. ולבוא אל עניין הכתוב נזכירה מאמר **רש"י** ז"ל על פסוק (במדבר ז') וישמע את הקול מדבר אליו, כי הוקשה לו אומרו מדבר בחירי"ק המ"ם, ואמר כי אינו כבוד אלוהים לדבר עם בשר ודם פנים בפנים לנוכח עם ה', על כן מה עשה? מוציא את הקול כמתדבר ומתהלך אצלו, כאילו הקול מתדבר בעצמו ומתהלך מאליו, ועל פי דרכו משה שומע.

ונבוא אל העניין, והוא, כי הנה טרם יחטא האדם, והיה מלובש בחלוקא דרבנן אף בגוף ונפש, לא יעצרנו הגשם הדק וזך ההוא מלשמוע את קול ה' מדבר בעצם לנוכח אתו כאב את בן ירצה, ככל אשר ידבר הוא יתברך עם הצדיקים בגן עדן המלובשים בכתנות אורם. אמנם אחרי אשר הוטמא בעוון, חולל כבודו והופשטה כתנתו, וגם שנתחרט על אשמתו עדיין לא הטהר מחלאתו. ועל כן בבואו יתברך לדבר אתו, לא היה כמאז שהיה מדבר בו לנוכח אתו, עד היעשות כשליח צבור בנישואין ומברך ברכת חתנים ועושה לו חופות. רק טרם יקראנו עשה יהיה קול מתהלך בגן כבלתי מדבר עמו רק כמתהלך ומתדבר מאליו, והוא שומע הברה כלאחר יד, ואף גם זה לא היה זוכה אדם אז, אם לא בשביל רוח היום שהיה ערב שבת אחר חצות הרבה, והיה רוח היום קדוש על השבת שהיה מתקרב, כמאמר רז"ל (**בראשית רבה** פכ"ב) כי אמר מזמור שיר ליום השבת, על כי השבת הגינה עליו מטרם יבוא שהוא על תוספת השבת המתקרב, וזה יאמר **לרוח היום.**

ח וַיִּשְׁמְעוּ אֶת-קוֹל יְהוָה אֱלֹהִים מִתְהַלֵּךְ בַּגָּן לְרוּחַ הַיּוֹם וַיִּתְחַבֵּא הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ מִפְּנֵי יְהוָה אֱלֹהִים בְּתוֹךְ עֵץ הַגָּן :

או ירצה עניין שעתיד לשוב לתקן העולם, כי אדם הוא מלך משיחנו. וזהו **לרוח היום** לומר מה שלא מנע גם זה ממנו הוא בשביל רוח הוא **רוח אלוהים מרחפת** שאמרו רז"ל (שם פ"ב) שהוא מלך משיחנו, והוא של היום הידוע הנזכר, הוא היום הבא האמור במלאכי הוא יום משיחנו. והנה אף גם זאת לא היה יכול לסבול, ועל כן לא היה יכול לשמוע רק קול הברה ולא

קריאה ממש, כי היה ערום מקדושת חלוקא דרבנן, ולא עצר כח לסבול קול ה' הקדוש והנורא. והוא כי המשולל קדושה וישמע קדוש מדבר, יפול עליו מורא ופחד כנודע. על כן מה עשה הלך **ויתחבא בתוך עץ הגן.**

והנה אמרו רז"ל שהוא אילן שחטא בו, והלא כמו זר נחשב כי אדרבא היה לו לברוח ממנו. אך הוא כי אמר בלבו הנה בכל מקום יבוא קול ה' כפי הכנת המקום, כי במקום קדוש ורוחני מאד יבוא שם בהפלגת דקות קדושה רבה, ובמקום אשר איננו קדוש כל כך יבוא בהתפשטות ובהתלבשות מה, ובמקום שקדושתו קלה יבוא שם בעביות יותר. על כן אמר אדם, הנה פה אינו יכול לסבול את קול ה', כי בא בדקות קדושה רוחנית זך מאד ומי יכילנו כמוני היום שנתמעטה קדושתי, על כן הלך לו אל מקום עץ הדעת טוב ורע, כי מפאת בחינת הרע המעורב בו משולל דקות, יבוא שם הקול מעובה, מתייחס אל כח אדם בעת ההיא שדבק באותו העץ, וזהו **ויתחבא כו' בתוך עץ הגן.**

ט וַיִּקְרָא יְהוָֹה אֱלֹהִים אֶל-הָאָדָם וַיֹּאמֶר לוֹ אַיֶּכָּה :

ואז **ויקרא כו',** כי שם שמע קריאה מפורשת כפי הכנת המקום. וכל זה עשה האלוהים למען יכיר אדם בעצם את אשר הפסיד, כי היה מתחילה בכל עץ הגן רבו הקדושה שומע בקול ה' בלי התלבשות כלל, ועתה הוצרך ללכת אל מקום אשר הוא שפל אשר הרחיקו משם ה'. וזה מאמרו יתברך אליו באמור לו **איכה**, כלומר איה אתה, האם זה המקום היה המיוחד לך לשמוע בקולי, איך נפלת משמים.

י וַיֹּאמֶר אֶת-קֹלְךָ שָׁמַעְתִּי בַגָּן וְאִירָא כִּי-עֵירֹם אָנֹכִי וָאֶחְבָּא :

והשיב ואמר לא נטמאתי עתה כלל, רק שלא עצרתי כח לשמוע את קולך בזולת מקום זה, כי הנה **את קולך שמעתי בגן,** אלא ש**ואירא** שהייתה אימה נופלת עלי לגודל הקדושה שהיה הקול ברוחניות רב, והיה זה לי על כי עירום אנכי ממלבושי הקדושה אשר היו בי, כי גודל קדושה תטיל מורא בבלתי קדוש מאוד, על כן **ואחבא** לשמוע בלי פחד כמדובר, אך לא שאני חפץ עוד לידבק באילן זה.

יא וַיֹּאמֶר מִי הִגִּיד לְךָ כִּי עֵירֹם אָתָּה הֲמִן-הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לְבִלְתִּי אֲכָל-מִמֶּנּוּ אָכָלְתָּ :

אז ויאמר לו ה' **מי הגיד לך כי ערום אתה כו'**, לומר הנה כל חוטא מתאטמות עיני שכלו להכיר כי ערום הוא מהקדושה, ועל כן מן התימה הוא **מי הגיד לך כו' כי ערום אתה** ממלבושי הקדושה, **המן העץ אשר צויתיך לבלתי כו'**. והוא בשום לב כי היה לו לומר אשר ציוויתיך לא תאכל ממנו, מאי **לבלתי אכול ממנו.** אך יש חוטא בלתי דואג על עבור רצון קונו, ויש שיצרו תוקפו והוא עושהו בלב רגז, ואומר בלבו כי אך הפעם הוא עושה כי תקפו יצרו, אך

לא ישנה לעשותו עוד. והנה העושה באופן זה, ודאי לא יטמטם יצרו עיני שכלו מהכיר רעתו, כי הלא גם בהעוותו היו עיניו פקוחות כל שכן אחרי כן. והנה חוה לא שתה לבה, כי אם **ותרא האשה כי טוב כו' ותאכל ותתן גם לאישה עמה** - כלומר כמוה, בלב בלתי כואב על המעשה.

ובזה נבוא אל העניין, אמר **מי הגיד לך כו'** שנפקחת, האם **מן העץ אשר צויתיך,** האם בכוונה **לבלתי אכול ממנו** עוד, היה מה ש**אכלת**, שהיה לך לב רגז על שהיית אוכל, שאם היה כך אינו מן התימה פקיחת עיניך להכיר עוונך. אך לא כן היה, כלומר אך החזיק לי טובה שהעירותיך ופקחתי עיניך לבל תאבד לגמרי.

ובמה שכתבנו למעלה כי כל עיקר רעת העץ ההוא, הוא על פרי הנמשך ממנו, שאם היה עוסק בו בעניין חקירות חיצוניות, ובלתי נמשך אחר פריו, רק נכנס בשלום ויוצא בשלום אין רע כל כך. על כן **אמר אלוהים לא תאכל ממנו,** פן תבוא לאכול מהפרי היוצא מהחקירה. והאשה אמרה **ומפרי העץ כו'** לומר שעל הפרי הוא אשר **אמר אלוהים כו',** כי על כן גם את הכל אסר עם היות שאם לא היה נדבק בו רק אכילת עסק העץ ולא הפרי לא היה נאשם כל כך, אך גם סחט ענבים בחקירות אשכלות מרורות לשתותם, עד אומרם ז"ל שנעשה מין שהוא הפרי. על כן אמר לו **מי הגיד לך כי ערום אתה,** שזכית מיד להכיר חסרונך, מה שאין כן דרך חטאים. **האם מן העץ** עצמו **אשר צויתיך** לא תאכל **ממנו אכלת** בלבד ולא מפריו, שאם כך היה אינו מהתימה שלא תתאטם לבלתי הכיר **כי ערום אתה,** כלומר אך לא כן הוא, כי הפרי אכלת כאומרו **ותקח מפריו ותתן גם לאישה,** כלומר אך החזק לי טובה שעם שהכעסתני, נתתי בך דעה לפקוח עיניך להכיר פגימתך, נמצא שהייתי כמגיד לך **כי ערום אתה.** ושיעור הכתוב **מי הגיד לך** אם לא אני ה', כי לא לקלות העוון הכרת, כי האם אכלת מן העץ כו' באופן שלא היית כבד עוון.

יב וַיֹּאמֶר הָאָדָם הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי הִוא נָתְנָה-לִּי מִן-הָעֵץ וָאֹכֵל :
והשיב ואמר אין אשמתי כל כך גדולה לבלתי יפקחו עיני להכיר ברעתי, כי הנה **האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי כו'.** כי הנה אתה אמרת **לא טוב היות האדם לבדו כו',** על כן אמרתי כי ממה שנתת לי לטוב לא יאונה לי רע, וזה אומרו **האשה אשר נתת עמדי.**

ושמא תאמר והלא צויתיך לא תאכל, הנה אמרתי כי יש חילוק בדבר, כי הנה אמרת **לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו,** ולמה אמרת ממנו זה פעמים, אם לא שעיקר הציווי הוא הלקיחה מהאילן בעצמו, ואני לא לקחתי ממנו כי אם היא נתנה לי מן העץ, ולא לקחתי אני ממנו.

או יאמר הנה בעלילה באת עלי, כי אם לא הייתי מזומן לחטא ולמות, למה נתת אשה עמדי אם לא להוליד ולהיות קיום במין בלבד ולא באיש. וזהו אומרו **אשר נתת עמדי,** כי על כן נתגלגל הדבר על ידה כי **היא נתנה לי מן העץ ואוכל.** ולדעת האומר שהיו תחילה דו פרצופין והפרידן הוא יתברך, יאמר חבל על **האשה אשר נתת עמדי** נפרדת מעצמותי גוף אחד, כי הנה היא נתנה לי מן העץ, מה שאין כן אם הייתה דבקה בי, לא הייתה היא מתפתת מהנחש בהיותה עמי, כמו שאמרו ז"ל אדם היכן הלך? הלך בארץ לגזור יישוב המקומות הראויים, כד"א לא עבר בה איש ולא ישב אדם שם. שאם היו גוף אחד הייתה הולכת עמו, כי לא פתה אותה רק כי מצאה יחידה והיא קלה להתפתות.

או יאמר במה שכתבנו למעלה כמאמרם ז"ל שהתחילה מיללת עליו, כי היא עשתה כדי שלא יתפרדו, כיון שהיא בת זוגו נפשותם אחוזות זו בזו, ואיך תמות היא ולא יתחברו עוד כי הוא ישאר חי לעולם. וכתבנו שזהו אומרו גם לאישה עמה, כי זאת הייתה מאמרה אליו כאשר הייתה מיללת עליו בקולה. וזה יאמר פה, **האשה אשר נתת** שעשתה לשתתקיים זווגנו שנתת על ידך, וזהו אומרו **עמדי** כאומרו עמה נהיה הדבר.

יג וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים לָאִשָּׁה מַה-זֹּאת עָשִׂית וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה הַנָּחָשׁ הִשִּׁיאַנִי וָאֹכֵל :

כלומר הנה שתי עבירות בידך:

כי אכלת,

והאכלת את אדם.

והנה על האחת הייתי כמחריש כי לא שמעת מפי כאשר שמע אדם כי אם מפיו, אך מה זאת עשית להחטיא את אדם. אז אמרה הנה אומרו שאני האכלתיו להפיל עלי עוון אשמתו אינו ראוי, כי **הנחש השיאני** ופתני **ואוכל** על ידי פיתויו, אך הוא מי פתהו אם לא היה בלבו לעשות, למה בקלות שמע אלי.

יד וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים אֶל-הַנָּחָשׁ כִּי עָשִׂיתָ זֹּאת אָרוּר אַתָּה מִכָּל-הַבְּהֵמָה וּמִכֹּל חַיַּת הַשָּׂדֶה עַל-גְּחֹנְךָ תֵלֵךְ וְעָפָר תֹּאכַל כָּל-יְמֵי חַיֶּיךָ :

טו וְאֵיבָה אָשִׁית בֵּינְךָ וּבֵין הָאִשָּׁה וּבֵין זַרְעֲךָ וּבֵין זַרְעָהּ הוּא יְשׁוּפְךָ רֹאשׁ וְאַתָּה תְּשׁוּפֶנּוּ עָקֵב :

ויאמר כו' אל הנחש. הורה הוא יתברך כי יותר חס הקדוש ברוך הוא על כבוד יצוריו מעל כבוד עצמו, והוא כי הנחש דבר נגד ה', וסבב מיתה לאדם ולאשתו, אמר הוא יתברך מה שאני מקללך, הוא **כי עשית זאת** שאמרה חוה הנחש השיאני, כי על זאת אני חושש שהחטאת אותה. ואומר **ארור אתה כו'** כי רעתך רבה מכולם, כי **על גחונך תלך,** כי הנה

הלשון הרע הורג האומרו והמקבלו. והנה הנחש דבר לשון הרע על קונו והאשה קבלה, על כן הוא יתברך הרגה כי גזר עליה מיתה, וגם האומרו נגזר עליו גם הוא, כי אין נקי מאותה גזרה כל יצורי עולם. ועדיין אין כל זה מספיק לפי הנושא, וזה בשתי בחינות:

א. כי איך ערב אל לבו ללכת לעדן גן אלוהים והוא טמא, ומה גם להרע.

ב. כי גם שערב לאיש תככים לדבר רע על גבר כמותו הוא עון פשוט, אך נוסף על זה כי היה על יוצר הכל יתברך לעד על כן נוסף על עונשו - ואילו היה על בן אדם ראוי ענוש יענש.

ג. כי לתאווה יבקש נפרד, כי לדבקה בה בקש לקשר אהבה עמה, ומי יתן טהור בטמא ומה לתבן את הבר.

על כן תחת שלש אלה נתווסף עונשו על עונש מיתתו.

האחד שערב אל לבו ללכת עד גן בעדן, לענשו נחתכו רגליו, וזהו **על גחונך תלך.**

ועל השנית ניתן עפרא לפומיה, כי ערב אל לבו לדבר בפיו על אלוהי העולמות כולם, וזהו **ועפר תאכל,** ועל זה יהיה מאן דאמר הסובר שאיוב דבר נגד ה', עפרא לפומיה דאיוב כעונש הנחש.

ועל השלישית אמר **ואיבה אשית כו'** תחת האהבה אשר בקש.

והנה איבת זרעו עם זרעה להמית זה את זה, לא יצדק כי אם הוא גרם מיתתה גם הוא מת, ויהי נא נפש תחת נפש, ומה להם עוד איבה, לזה אמר **הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב,** לומר כי זרעה יזכור כי זולת המוות נחתך ראשו כנודע, כי נגדעה קומת אדם שהייתה עד לשמים, וממנו נמשך לזרעו עד לעד לעולם. כמו שאמרו ז"ל על ואולך אתכם קוממיות שפירשו לשון קומה. על כן **הוא ישופך ראש** שהוא על אשר הושפל ראשו, יכנו בראש מידה כנגד מידה, **ואתה תשופנו על עקב,** שנתחתכו עקבותיך נוסף על המוות. אך על אוכלו עפר לא יקפיד, כי בה בחינת ברכה כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** פ"ב) שלא יחסר לחמו לעולם.

טו וְאֵיבָה אָשִׁית בֵּינְךָ וּבֵין הָאִשָּׁה וּבֵין זַרְעֲךָ וּבֵין זַרְעָהּ הוּא יְשׁוּפְךָ רֹאשׁ וְאַתָּה תְּשׁוּפֶנּוּ עָקֵב :

או יאמר מעין זה, **ואיבה אשית כו'** ואיך יהיה הדבר זכור לזרעם לנטור האיבה, הלא הוא כי בראות זרעה ראש ושפל, וזרעו רגליו חתוכות, לא ישכחו לא זה ולא זה, וזהו **הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב.**

טז אֶל-הָאִשָּׁה אָמַר הַרְבָּה אַרְבֶּה עִצְּבוֹנֵךְ וְהֵרֹנֵךְ בְּעֶצֶב תֵּלְדִי בָנִים וְאֶל-אִישֵׁךְ תְּשׁוּקָתֵךְ וְהוּא יִמְשָׁל-בָּךְ :

הנה אמרו רז"ל (שבת דף ל"ב) על שלש מצוות מיוחדות לאשה, **נדה וחלה והדלקת הנר, היא הפסידה חלתו של עולם תפריש חלה,**

היא כבתה נרו של עולם תדליק את הנר,

היא שפכה דמו של עולם תשמור דם נדה.

והלא יקשה איך עושה שלשה דברים מדבר אחד?

אך שהכוונה לתקן את אשר עוותה.

והוא כי הנה באדם ארבע חלקים: **החומר, והנפש, והרוח, והנשמה.** והנה הנשמה שהיא החלק אלוהי אינה מקבלת עונש על עוון, כי לא תמצא באדם כאשר יחטא, כי אם שכשבא האדם לחטא היא מסתלקת ממנו כקבלת חכמי האמת. אך שלשה החלקים הנמצאים שהם **גוף ונפש ורוח** הם הלוקים. והנה מעמד שלשתן לקו באדם בעוונו על ידי האשה. על כן רצה הקדוש ברוך הוא תבוא ותתקן את אשר עותה, על חומרו שהיה חלתו של עולם, והוא מה שאמרו ז"ל על **ואד יעלה מן הארץ והשקה כו' וייצר ה' אלוהים את האדם עפר,** ואמרו רז"ל (שם פי"ד) כאשה המקשקשת עיסתה במים ומפרשת חלה, כן עשה הקדוש ברוך הוא **ואד יעלה מן הארץ,** ומן המים והעפר הפריש וייצר את האדם, נמצא על ידי מצווה זו מתקנת אבדן חומרו.

ועל הנפש כי הדם הוא בנפש יכפר, דמה ישפך ויכופר לה בצער דם נדות.

ועל הרוח, הוא הנר המאיר בלתי מתקרב אל החומר כנפש מתקנת בנר שבת, שהוא מעין אור נפש יתירה שבשבת שהוא אור עליון מעין הרוח.

ובזה נבוא אל האמור אצל עונש האשה, **הרבה ארבה עצבונך והרונך,** ויהיה אומרו **הרבה ארבה** שהוא כפול:

אחד אל אומרו **עצבונך** שהוא על ריבוי דם נדות כל ימיה, וקראה עיצבון על כי הדווה בנידתה עצובת רוח.

והשני הוא על אומרו **והרונך** שהוא תשעה חדשים של צער העיבור.

בעצב תלדי בנים על חבלי יולדה יבאו לה. ויהיה כי על מה ששפכה דמו של עולם, הוא אומר **עצבונך** על דם נדה, ועל מה שכבתה נרו של עולם, הוא אומר **והרונך** כי מצטערת תשעה חדשים שמאיר בה אור ה' אור נר לנפש העובר בקרבה. והוא מאמרם ז"ל (נדה דף ל") על פסוק בהלו נרו עלי ראשי, שהוא בחדשי העיבור בבטן המלאה. והוא בשום לב מהו הנר ההוא אם הוא הנפש אינו על ראשו כי אם בקרבו, אך הוא הרוח של מעלה מהנפש, העתיד לבוא בו אם יזכה בגודלו, ומאז הוא על ראשו להאיר לוולד, פן ימות תוך חושך קרב אשה כי אין בנפש החיוני כח לקיים העובר אם לא על ידי אור הרוח, כאומרו (איוב כ"ט) לאורו אלך חשך, ואלמלא זה היה צריך הוא יתברך לגמור הוולד מיד ולהוציאו פן ימות שם, כאשר עשה

בתולדות אדם ששנים עלו למטה וירדו שבעה. נמצא כי תקנת הוולד על ידי הנר הוא הרוח היא קלקלת האשה, שלמען תצטער תשעה חדשים תנוח על ראש העובר כל הזמן ההוא, שאם לא כן היה יתברך גומר ומוציא הוולד מיד ואין זה כי אם על שהיא כבתה הנר ההוא, על כן תצטער על ידו.

והנר ההוא שנאמר בו בהלו נרו עלי ראשי, הוא נר ה' נשמת אדם שהוא הרוח, כי שם על רוב האדם או כולם ידבר, ומי ומי בכל דור זוכה לנשמה, שיאמר הכתוב שבה חופש יתברך כל חדרי בטן של כל אדם.

ועל מה שקלקלה חלתו של עולם, הוא האדם שהופרש כחלה מן האדמה, תצטער בחבליה בהפריש הוולד מבטנה כחלה הפורשת מן העיסה, וכיצירת האדם שהופרש מן האדמה כי תלד בצירים וחבלים.

ושמא תאמרו כי אין זו קללה לאשה רק לאדם, כי היא על כל אלה תפרוש מבעלה, כמו שאמרו ז"ל (שם דף ל"א) שנשבעת בעת חבלי יולדה שלא תזדקק עוד לבעלה. לזה אמר **ואל אישך תשוקתך,** כי עם כל זה לא תפרוש, כי מיד בלדתה מתחרטת ועל שבועתה מביאה קרבן יולדת.

והנה כל הרעה הזאת על התקוממה עליו להאכילו הייתה, באומרה למה תמות היא והוא יעמוד חי לעולם, ומה גם לרז"ל (**בראשית רבה** פי"ט) שקמה עליו בחוזק יד, על כן נגמרה קללתה במה שהוא ימשול בה, וזהו **והוא ימשול בך.**

יז וּלְאָדָם אָמַר כִּי שָׁמַעְתָּ לְקוֹל אִשְׁתֶּךָ וַתֹּאכַל מִן-הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בַּעֲבוּרֶךָ בְּעִצָּבוֹן תֹּאכְלֶנָּה כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ :

יח וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ לָךְ וְאָכַלְתָּ אֶת-עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה :

יט בְּזֵעַת אַפֶּיךָ תֹּאכַל לֶחֶם עַד שׁוּבְךָ אֶל-הָאֲדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לֻקָּחְתָּ כִּי-עָפָר אַתָּה וְאֶל-עָפָר תָּשׁוּב :

ראוי לשים לב אל אומרו לאמר, שיראה בלתי צודק.

ועוד, מה פשע הארץ שנתקללה גם היא, והנה רז"ל הוצרכו לומר שהוא על שהוציאה עץ שהוא עצמו אינו נאכל.

ועוד, מה היא ארירתה, והנה אמרו רז"ל (שם פ"כ) שתעלה דברים ארורים יתושים ופרעושים כו'.

ועוד באומרו וקוץ ודרדר תצמיח לך, אם הוא שיאכלם האדם, כמו שאמרו רז"ל שהוא על קונדס ועכביות, למה לא הזכיר אכילה רק בעשב השדה.

ועוד אומרו בזעת אפך כו' הלא לא כל האדם אוכלים בזיעת אפם.

ועוד באומרו עד שובך אל האדמה, למה אמר באריכות הלז, ולא אמר עד תמות. **וגם** אומרו כי ממנה לוקחת מיותר.

ועוד אומרו כי עפר אתה, אם הוא שמעפר נעשה ידוע הוא, ואם הוא שכעת הוא עפר לא כן הוא.

ועוד, למה שינה, כי תחילה אמר עד שובך אל האדמה כו', ואחר כך אמר ואל עפר תשוב, ולא אמר ואל האדמה תשוב.

אמנם הנה בפתח דבריו יתברך כיוון לדחות טענתו שאמר לו האדם, **האשה אשר נתת עמדי** כו', שכלל שני דברים כמאמרנו למעלה:

א. שהאשה הייתה סיבה, על כל אחד מהדרכים שכתבנו בפירושו.

ב. באומרו **היא נתנה לי מן העץ,** כי מאומרו יתברך שני פעמים ממנו, **לא תאכל ממנו, כי ביום אכלך ממנו,** חשב שלא הייתה עיקר הקפידה רק בהילקח מהאילן, אך עתה **היא נתנה לי מן העץ** ולא לקחתי אני ממנו.

יז וּלְאָדָם אָמַר כִּי שָׁמַעְתָּ לְקוֹל אִשְׁתֶּךָ וַתֹּאכַל מִן-הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵּאמֹר לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בַּעֲבוּרֶךָ בְּעִצָּבוֹן תֹּאכְלֶנָּה כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ :

על כן אמר הוא יתברך על הטענה הראשונה, **כי שמעת לקול אשתך כו',** והוא בשום לב אל מלת לאמר האמורה בצווי **ויצו ה' אלוהים על האדם לאמר,** כי אומרו לאמר הוא מיותר, אך כיוון הוא יתברך למנות את האדם שליח לאמר לאשה ציווי זה גם היא, וזהו **ויצו על האדם** וגם לאמר לאשה.

ובזה יאמר לו הנה על כל הבחינות אשר תתנצל באמרך כי האשה הסיבה, אין לך בית מנוס, כי הלא הפכת קדרה על פיה, כי הלא אני להישמר מפיה ולהישמר מכל זה, שמתי אותך ממונה עליה על הדבר, שתישא קל וחומר לבלתי שמוע אליה, ואיך נהפכת כי במקום שהיה לך לאמר לה שלא תאכל, אדרבה אין צריך לומר שלא מנעת אותה, כי אם ששמעת לה באומרה לך שתאכל, וזהו אומרו **כי שמעת לקול אשתך ותאכל** על פיה במקום אשר צויתיך לאמר לה **לא תאכל ממנו** וזהו אומרי לאמר.

וגם הטענה השנית שדקדק אומרו ממנו והוא לא לקח מן העץ, גם זו אינה טענה, שלא אמרתי **לא תקח** רק **לא תאכל ממנו,** והוא לומר אתה שמת לבך אל אומרי ממנו שני פעמים,

ולא אל אומרי אכילה שני פעמים **לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו,** כי לא יעלה על לב שכוונתו שלא תיענש אם לא תהיה נושך ואוכל בפיך מן האילן כי אין זה דרך אנשים, אך אין זה רק שכל הכוונה לא הייתה רק על האכילה ממנו גם שילקח על ידי אחר, וזהו אומרי **לא תאכל ממנו.**

ועל עניין העונש **ארורה האדמה כו'**, יהיה העניין, שאמר לו יתברך, הנה מתחילה היית מושל בכל הבריות דומם וצומח ובעל חי כאומרו **ורדו בדגת הים כו',** ועתה אין צריך לומר שלא תרדה בבעלי חיים, כי אם גם הצומח מהאדמה הוא הדומם לא תרדה בם, כי האדמה מאליה הייתה מוציאה לך כל אוכל בלא יגיעה, כמאמר ר' פנחס **בבראשית רבה** (שם פ"ה) **ותוצא הארץ דשא עשב מזריע זרע ועץ עושה פרי,** שלא היה עץ שלא היה עושה פרי אפילו אילני סרק. וכן אמרו רז"ל **בבראשית רבה** כי היה פיסת בר בארץ כי כמו שהארץ תוציא זרועיה הנאכלים כמות שהן תמר ותפוח, כן גם הלחם היה יוצא נאכל כמות שהוא, כמו שאמרו ז"ל **בבראשית רבה** מאי לפת כלומר לא פת היה, על דרך העתיד לבוא שיהיה פיסת בר בארץ.

כלל הדברים כי הארץ הייתה מוציאה צמחה בלי עמל ובלי יגיעת אדם וגם בלי פסולת, רק נאכל כמות שהוא בר לחם ומזון. נמצאת הארץ נשמעת לאדם וכן הצומח והבעלי חיים, כמו שאמרו ז"ל שהיו גם העופות באים אליו. אמר עתה הנה אבדת הכל כי הנה **ארורה האדמה בעבורך.**

והוא כי בהיברא העולם הייתה שכינה בתחתונים, ועל כן בהיות שכינה שורה על האדמה תוציא צמחה מאליה ובלי פסולת, כי הכל היה עושה פירות, וגם הלחם היה יוצא בלי סובין ומורסן וקש, ובלתי צריך עבודה, ונאכל כמות שהוא, וסועד כלחם האפוי. אך בהעוות האדם לא בלבד נסתלקה שכינה עד לרקיע כמו שאמרו ז"ל (שם פי"ט) כי על ידי שבעה עלתה עד לרקיע השביעי, כי אם גם שרתה רוח טומאה על הארץ, ועל כן אי אפשר לה להוציא רק דברים ארורים ומעורבים בפסולת כאשר נתבאר בס"ד. וזהו אומרו **ארורה האדמה בעבורך,** שהוא על חטאו שהשרה טומאה על הארץ, ועל כן כיון שלקתה בסיבתך לא תהיה נשמעת לך להוציא לחם אפילו מעורב בפסולת, כי אם על ידי טרחך בה בחרישה וזריעה ולא מאליה כבתחילה. וזהו אומרו **בעצבון תאכלנה,** ופירש מה שאמרתי **ארורה האדמה בעבורך,** הוא, כי –

יח וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ לָךְ וְאָכַלְתָּ אֶת-עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה :

וקוץ ודרדר תצמיח לך, זאת תעשה מאליה שהוא מכח הטומאה השורה עליה תוציא דברים רקים ומזיקים, וזהו לך כלומר בשבילך שהוא אומרו בעבורך, הרי פירש אומרו ארורה

האדמה ואומרו בעבורך. **ועל אומרו בעצבון תאכלנה** אמר **ואכלת וכו' בזעת וכו',** לומר מה שאמרתי בעיצבון תאכלנה, לא על כל מאכל אשר תאכל, כי הנה **ואכלת את עשב השדה** שהוא היוצא השדה עשבים קלי האיכות אשר אין זרעם בם, אך מה שיהיה **בזיעת אפך** הוא מה ש**תאכל לחם,** והוא כמו שאמרו ז"ל (ברכות דף נ"ח) שעשר מלאכות צריך כדי לאכול מלחם הארץ, שהוא כדי לנקות הפסולת ולהכשיר האוכל על ידי עשרה מלאכות ועשרה מצוות הנעשים בו כנודע להעביר כח הטומאה אשר סיבב הפסולת.

יט בְּזֵעַת אַפֶּיךָ תֹּאכַל לֶחֶם עַד שׁוּבְךָ אֶל-הָאֲדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לֻקָּחְתָּ כִּי-עָפָר אַתָּה וְאֶל-עָפָר תָּשׁוּב :

והנה על ידי אשר האדם גרם בא כח הטומאה, על כן יטרח להעבירו בעשר כוחות קדושה. ובכלל הדבר הוא כי לא השליטו ה' עתה רק בצומח, על הדרך הגרוע הלז, אך לא בבעלי חיים, נמשל כבהמות בחטאו ולמה יהיו לו לאכול, ואמר כי זה יהיה לך אדם שתאכל בזיעת אפך לחם, ולא יהי פיסת בר בארץ מאליו ובלי פסולת **עד שובך אל האדמה כו',** והוא בשום לב אל אשר הערנו שאינו אומר עד שובך אל העפר, כמו שאומר אחר כך **ואל עפר תשוב,** אך הוא כי אל עפר משמעו שיחזור להיות עפר בקבר, אך אומרו **אל האדמה,** הוא להיות על האדמה חי וקיים.

והוא כי הנה ידענו כי אדם הוא דוד והוא משיחנו, ואמר כי תמשך הקלקלה הזאת עד שובו פעם אחרת אל האדמה, ולא בדוד בהווייתו הראשונה, כי אם כאשר האדמה תהיה אשר **ממנה לוקחת,** כי תהיה משוללת רוח הטומאה, כד"א ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ, שהוא בימות משיחנו, שאז ישוב בגלגול במשיח עצמו אל בית המקדש היא האדמה אשר לוקח משם, כי ממקום כפרתו נברא, כי אז תחול שכינה בארץ עם סילוק הטומאה כאמור. כי אז על ידי כך הארץ תוציא צמחה מאליה ובלי פסולת, כי יהי פיסת בר בארץ, וכמאמרם ז"ל (שבת דף ל') (יהי כו') עתידה ארץ ישראל להוציא גלוסקאות. כי אם יהיה כמו זר נחשב בעיני השומע שתוציא הארץ גלוסקאות כציורה מאפה תנור, הלא זאת ישיב אל לבו, שהעניין כי כאשר תוציא הארץ גם עתה תמר ותפוח הנאכל כמות שהוא יוצא מהארץ, כן תוציא אז הלחם שיהיה נאכל בהוצאתו מן הארץ. וגם תהיה כגלוסקאות שהיא מסולת מנופה ונקיה, כן לא תוציא הארץ לחמה בפסולת מוץ ותבן וסובין ומורסן, רק נקיה מכל פסולת כסולת הנקיה.

כי מה שיקשה לקלי האמונה איך יוסר הסובין והמורסן והקמח מאליהן, הוא שלא ידעו שלא יצטרך להסיר דבר, כי אם יברא בלא סובין וקמח, רק סולת נאכל כאפוי. ואם יקשה למו האפיה, קל וחומר הוא, אם בשר ודם מכשיר הסולת על ידי אפיה ליאכל, מי שיצר את האופה עצמו לא כן שכן. ומה גם כי אין זה רק להחזיר הדבר אל ראשיתו, ואין כל חדש כי אשר

להיות כבר היה, אלא ששרתה רוח טומאה על האדמה אשר אררה ה' מרעת יושבי בה, ותוציא הארץ פסולת בעירוב בצמח האדמה, שעל כן יצא עירוב, מוץ קש סובין ומורסן, מה שאז לא יראה ולא ימצא.

ועל כן גם בימי משה רבנו ע"ה ודוד ודומיהם שהייתה שכינה שורה על הארץ, לא היה כן, יען כי לא הוטהרה הארץ הלזו מן הטומאה לגמרי, לבלתי היות עירוב טומאה בצד מה, עד לעתיד לבוא שנאמר על הזמן ההוא ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ. והוא מאמרם ז"ל ב**בראשית רבה** (פי"ב) באומרם כי כל תולדות שבמקרא חסרים, אלה תולדת השמים כו' ואלה תולדת פרץ כו', מפני ששה דברים שחסרו בחטאו של אדם, שהם פירות הארץ ופירות האילן כו' שהיו שלמים כשנאמר אלה תולדת השמים, יחזרו כשיבוא בן פרץ הוא מלך משיחנו, הנה בפירוש כי פירות הארץ והאילן לא יתוקנו עד ימות משיחנו והוא מן הטעם שכתבנו.

והנה היה מקום שיאמר אדם, הלא אם אתקן מעשי בתשובה שלימה, למה לא יחזור העניין כשהיה מבלי שוב פעמיים, לזה אמר **כי עפר אתה כו'** לומר הנה הכל תלוי בך, ואין דבר נתקן עד שתתקן אתה, ותיקונך עמך בחיים אי אפשר עד תשוב אל העפר, והוא כי אינך עתה מה שהיית טרם תחטא, כי לא היית עפר. כי גם שנעשית מן העפר, הלא יצרך ה' בעצמו יצירה חדשה שהקנה בך בידיו הויה זכה וקדושה ספוריות, אך עתה נסתלק ממך הספיריות ההוא, כי נכנסה בך זוהמת נחש, עד שכעת עפר אתה משולל הקדושה שנקנית בך כי פנה זיווך. והוא מה שאמרו ז"ל כי אחד מהדברים שנתקלקלו הוא זיוו, שגם כי מעפר נעשה נתעלה איכותו והיה זך ובהיר גם חומרו מעין רוחניות, ועתה עפר אתה כי נתעכר איכותך כעפר על ידי זוהמת נחש, ואין לך תקנה לשוב אל הקודם, עד אשר **אל עפר תשוב,** ושוב אעשך מן העפר משולל זוהמת נחש, כאשר עשיתיך מאז בכל השלמות שהיה בך כבראשונה והותר.

וזה מאמר שלמה (קהלת יב) וישוב העפר כו', לומר אם היה הדבר כאשר טרם יחטא אדם, שהגוף לא היה עפר, היה חבור וזווג הרוח והגוף עולה יפה ולא יתפרדו, אך עתה הגוף הוא עפר, איך יתמיד חיבורו עם הרוח, לכן כל אחד ישוב לשורשו, עד יתוקן וישוב העפר אל הארץ כשהיה טרם יוצר אדם והרוח כו'.

או יאמר עד שובך אל כו' עד שעה אחת קודם תחיית המתים, והוא עובדא דר' אחא בר יאשיה שאמר על פסוק זה שהצדיקים נעשים עפר שעה אחת קודם תחיית המתים, כי אז תהיה האדמה זכה מטומאה לגמרי. ואדם לא שב אל עפרו במותו, וכן נראה ממה שאמרו בגמרא (בבא בתרא דף נ"ח) שאמר לר' בנאה בדיוקני עצמה לא תסתכל, כי עודנו קיים בגופו

במערה, ומה גם אחרי תשובתו מחטאו שלא ישוב אל עפרו עד הזמן הנזכר, לזה אמר **כי עפר אתה,** כלומר מפאת עצמך, וגם לא תהיה כך הרבה, כי אם שיבתך אל העפר בלבד, כי מיד אעלך גם עלה, וזהו אומרו **ואל עפר תשוב** ולא אמר ועפר תהיה, כלומר השיבה בלבד בלי התמדת היותך שם הרבה, כי שעה אחת קודם תחיית המתים הוא כמדובר.

או יכוון באומרו אל עפר תשוב, לומר כי גם שתהיה עפר לא תשווה לעפר הארץ, כי איזה יתר איכות יהיה בעפר גופך, על שידיו יתברך יצרו אותך ממנו. על כן לא אמר ועפר תשוב, כי אם **אל עפר,** כאילו אינך עפר כמוהו, כי אם בא אליו. וגם באומרו עפר פעם שנית, ולא אמר ואליו תשוב יורה כי עפר אחר באיכות הוא.

כ וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁם אִשְׁתּוֹ חַוָּה כִּי הִוא הָיְתָה אֵם כָּל-חָי :

הנה על שהייתה אם על כל חי, ראוי תקרא חיה. אך לזה נדקדק אומרו היא הייתה, ומן הראוי יאמר כי היא אם כל חי.

ועוד, למה קרא לה שם אחר הקלקול ולא מתחילה. אך יאמר עתה קראתיה חוה, להראות מה שחסרה, כי הנה מתחילה היא הייתה אם כל חי ראויה ליקרא חיה, אך עתה היא אם כל מת, שבעבורה כולם ימותו וישובו אל העפר כל הארבע יסודות, על כן על חסרון הארבע יסודות יחסרו מהיו"ד של חיה ד', ותישאר וי"ו ועל כן תקרא חוה, ועל כן נסמך עניין זה אל אומרו ואל עפר תשוב.

כא וַיַּעַשׂ יְהוָה אֱלֹהִים לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כָּתְנוֹת עוֹר וַיַּלְבִּשֵׁם :

הנה כתבנו למעלה מאמר רבי מאיר (פ"כ) שמצאו כתוב בתורתו **כתנות אור,** והערנו כי אם הוא קודם החטא למה נאמר פה, ואם הוא אחר כך אדרבה אור חושך באוהלו.

ועוד, למה לא הלבישם מאז. אך הוא מה שכתבנו למעלה, כי מתחילה היה להם כתנות אור היא חלוקא דרבנן, בהיותם בגוף ונפש בגן עדן, כי גופם היה זך, בלתי עב כעור ובשר שבנמצאים, אך אחר כך נתלבש דקותם ונעשה עור גשמיי בעצם. וזה יאמר פה, ראו מה הפסידו אדם ואשתו, כי הנה כל כך היו זכים בגוף ונפש, עד גדר תתייחס עשיית מלבושם אל ה', כי ויעש ה' אלוהים לאדם ולאשתו כתנות אור רוחניים כדי להתלבש גופם בגן עדן גם כן בחלוקא דרבנן, ועתה וילבישם שהקנה בהם הלבשה, ויחלף מאור לעור. ושיעור הכתוב ויעש מתחילה כתנות אור, ומה שכתב עור, הוא על מה שאחר כך וילבישם את הכתנות, כלומר ומזה תבין כי בתחילה היו אור, כי האותיות מתחלפות כי כן תהיה כוונת רבי מאיר ולא להגיה התיבה.

ולבוא אל העניין נעתיק לשון מאמרם ז"ל.

והנה זה לשון המאמר במקומו **בבראשית רבה** (שם), בתורתו של רבי מאיר מצאו כתוב כתנות אור, אלו בגדי אדם הראשון שהם דומים לפנס, רחבים מלמטה וצרים מלמעלה. ויצחק רביא אמר חלקים כציפורן ונאים כמרגליות.

א"ר יצחק ככלי פשתן דקים הבאים מבית שאן, עכ"ל.

והנה כל עניין מאמר זה אומר דורשני. אך הוא כי הנה הוקשה לרבי מאיר, לא ימנע אם ידבר על מה שקודם החטא, למה נאמר פה.

ועוד, כי מקודם היה חומרו זך שביקשו מלאכים לומר לפניו קדוש, ואיך היו לו **כתנות עור** והוא רוחני ותוך גן עדן.

וגם אומרו וילבישם, והיה לו לקצר ולומר וילבישם ה' כתנות עור.

ואם ידבר על מה שאחר החטא, למה עתה הלבישם ולא מאז.

על כן אמר כי האותיות מתחלפות, ועל שני הזמנים ידבר. כי תחילה, טרם יחטא, היה גם חומרו זך ומלובש בגן עדן במלבושי אור, ובחטאו נתעכר ונעשה עור, ככל עור כל בשר איש כמונו היום. ושיעור הכתוב שהוא כתנות אור שעשה לו מתחילה, ועתה וילבישם את הכתנות שיהיו לו בעביות כמאור לעור.

ומה הוא ההפרש? הלא הוא כי מתחילה בכתנות אור היה משיג הדברים עליונים דרך רחב מלמעלה שהיה דבק בו יתברך, והדברים תחתונים לא היה לו בהם כמעט שייכות, אך אחר העוותו ונתעכר, נעשו צרים מלמעלה ורחבים מלמטה, כי הדברים עליונים היה משיג בצרות והתחתונים ברחב, או שעל ידי רחב התחתונים היה עולה ומשכיל בעליונים בצרות. ויצחק רביא אמר כי לא בלבד היה לו עתה צרות למעלה, כי אם גם עתה היה משיג עניינים חשובים ונאים כמרגליות, אלא שהיו חלקים כציפורן משוללת זויות, כן היה לבו חלק להשמט ממנו ולשוכחם על שנתעכר חומרו. ור' יצחק גורע כחו יותר, ואומר שלא היה משיג הדברים העליונים רק כעין מסך, ולא מסך זך כזכוכית לבנה, כי אם כמאחורי כלי פשתן הדקים, שהאור שאחוריו מתפלש דרך היריעה ההיא כי דקה היא אך בעביות ובהסתר, כי המסך בלתי זך כזכוכית, כי אם שהוא דק.

ועל דרך פשט הכתוב יאמר, כי הנה מתחילה היה גם חומר אדם זך, שגם גופו למה שהיה מעשה ידיו יתברך היה זך, עד היות תפוח עקבו שהוא עכורה לכל, היותה יפה מראה שבעולם שלו היה מכהה גלגל חמה. והוא כי האדם הוא הנפש, כד"א על בשר אדם לא יסך, יורה כי הבשר הוא של אדם ולא האדם, והגוף הוא כמלבוש. והנה בתחילה היה גופו הגלוי עור זך מעשה אלוהים - כלוחות, וזהו **ויעש ה' אלוהים כתנות עור,** כי זכים מעשה ה' אלוהים

היו הכתנות עור שלהם, אך בהעוותם וילבישם את הכתנות הלבשה ממשיית בעצם כמונו היום.

ויתכן לפרש כן מה שמצאו בתורתו של רבי מאיר כתנות אור, שמפרש כן **ויעש** מעשה **ה' אלוהים** בידיו **כתנות עור,** כי מה שהוא עור מלובש לגבי דידיה הוא אור אצלנו, וזהו כתנות אור כמלאך ה' שמתלבש בבואו לעולם מלבוש דק וזך שהוא אור מעובה, ואחר כך כשחטאו **וילבישם** את הכתנות כמונו היום.

כב וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאַחַד מִמֶּנּוּ לָדַעַת טוֹב וָרָע וְעַתָּה פֶּן-יִשְׁלַח יָדוֹ וְלָקַח גַּם מֵעֵץ הַחַיִּים וְאָכַל וָחַי לְעֹלָם :

הנה כל הפסוק משולל הבנה. ויתכן יאמר שאמר הוא יתברך לפמליא של מעלה הן האדם כו', והוא בהקדים כי מה שגזר הוא יתברך מיתה על האדם וזרעיותיו, ולא עונש אחר ויעמד חי לעולם, הלא הוא כי מאז ברא הוא יתברך העולם, היה לשתהיה לו דירה בתחתונים, שהוא שיהיו בני האדם מרכבה אל שכינתו בעצם בגוף ונפש בלתי מעכב החומר, כי גם הוא יהיה זך כאשר יקווה לאחר התחיה, כי גם החומר יהיה ספיריי מאד מעין הנפש.

והנה אם לא חטא אדם כך היה מאז כנודע, עד אשר חטא ונתעכר חומרו, ככתוב על אומרו ויעש כו' וילבישם, ועל כן אי אפשר לשוב אל ראשיתו לזכך החומר, עד יתמרק בכור הארץ ויעשה בריה חדשה על ידי טל העליון, על כן הוכרחה המיתה כוללת שאפילו הצדיקים לא יבצר מהם לפחות שעה אחת קודם תחיית המתים מלשוב לעפרן, כי בחיים חיותם בלתי אפשר, כי אפילו במתן תורה שעל ידי לוחות ראשונות שהיה מקום להזדכך, נתקלקלו בעגל.

ונבוא אל העניין שאמר הוא יתברך למלאכי השרת, **הן האדם היה כאחד ממנו,** שהוא כי היה כמלאכים שלא יעצרם הגשם מלהשרות בהם שכינה כן היה זך, אך נמשך לדעת טוב ורע ונתעכר חומרו. ועל כן רפואות תעלה לעלות במעלה היותו מרכבה אל השכינה בגוף ונפש הייתה לו גזרת המיתה, ועל כן אם ישאר בגן עדן **פן ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים ואכל וחי לעולם** ונמצא בלתי מת ולא יתוקן.

ואם נאמר שלא יחזור אומרו ממנו אל מלאכי השרת, שלא היה כוללם הוא יתברך אל עצמו חלילה, יתכן בשום לב אל מלת הן, והוא כדרך רז"ל לדרוש תיבה כיוצא בה. כי הנה שתי אותיות אלה, הן בלתי מתחברות עם שום אות, כי אל"ף וטי"ת עולים יו"ד, וכן ב' וח', וג' וז', וכן דל"ת וי"ו, אך הה"א אין לה חבור, וכן הנו"ן, כי **י' וצ'** עולים **מאה**, וכן על סדר זה נשארה הנו"ן יחידית, ועל כן היו למשל אל דברים בלתי מתחברים. ובזה יאמר הן האדם, לומר כי שני

חלקי האדם הכוללים אותו, אשר הם נגדיים זה לזה שהם חומר וצורה, היה הכל כאחד ממנו, כמיוחד שבחלקיו היא הנפש. וזה משמעות מלת אחד בפת"ח האל"ף, שהוא המיוחד, כד"א (בראשית כ"ו) שכב אחד העם. והכוונה כי הנגדיים שבאדם היו כמיוחד שממנו עצמו, כי גם חומרו לנפש יחשב, וראוי להשרות שכינה בדבקות עצמיי בלי ערוב החומר, אך בחר לדעת טוב ורע. ועתה שאין חומרו דומה לנפשו כי נתעכר, פן ישלח ידו כו' ובלי מיתה לא יוסר חלאת חומרו ממנו ולא יתוקן, לכן וישלחהו כו'.

ועניין אומרו שיקח ויאכל וחי, יהיה כעניין מאמרם ז"ל בגמרא (שבת דף ל') כי בסילוק דוד המלך ע"ה היה עוסק בתורה כל אותו היום ולא יכול מלאך המוות ליגש אליו ליקח את נפשו ממנו עד שפסק. וכן רבי ע"ה עד ששפחה השליכה כלי מהגג, ומן הברת השבירה הפסיק ונפטר. כן יאמר יתברך אם ישאר אדם בגן עדן יקח מעץ החיים, שהוא עניין עסק סודות התורה, כי על דרך הסוד הייתה לו, ועל ידי עסקו בה ומצוותיה, היה משפיע שפע ומצמיח ומגדיל עצי עדן כמפורש למעלה, והוא אומרו **לעבדה ולשמרה.** והנה באחוז בתורה שהוא אומרו ולקח גם מעץ החיים, אפשר יאכל שיהנה כאוכל ויערב לו באופן לא יתבטל מעץ החיים, ולא יוכל מלאך המוות לגשת שמה, כי אין שם דבר יפסיקהו, כאשר היה בדוד המלך ע"ה וברבי ע"ה, על כן **וישלחהו כו'**.

או יאמר אם נפרש שאומרו יתברך **לא תאכל ממנו,** הוא שלא היה מקפיד אם היה נכנס בידיעת חקירות טוב ורע, אם לא היה אוכל ונהנה ממנו היא סברת מינות, כי אם היה אדם נכנס בעניין עץ הדעת טוב ורע ולא היה אוכל ממנו, שהוא חקור בדרישותיו ושלא ידבק בידו מאומה מן החרם, רק נכנס בשלום ויצא בשלום כמאמר חכמי האמת באברהם, אין רע, אך אמרו ז"ל (סנהדרין פ"ד) שנעשה מין שהיא האכילה מפריו, כאשר רמזו ז"ל (**בראשית רבה** פי"א) שסחטה ענבי רוש והשקתו, שהוא משל אל החקירות, כסוחט הזה לאכל מפנימיותו.

ונבוא אל העניין, אמר הוא יתברך הלא אפשר ידבר איש נגדי, למה נתתי לפניו מכשול שיהיה לו מקום לבוא אל עניין העץ ההוא, לזה אמר הוא יתברך, הנה אם יחויב לכל הבא אליו לאכול ממנו, היה קשה, אך אפשר יחזיק באמת וידע הטוב והרע ויצא בשלום ולא יחטא. וזהו אומרו **הן האדם היה כאחד ממנו** שרפי קודש לדעת טוב ורע כידיעה ולא יחטא, רק יצא בשלום באופן שלא נתתי לו מכשול, אך לא עמד בידיעה בלבד, ואכל ואשם על בחירתו, ומה שחטא צריך לתקנו, ואם ישאר בגן עדן **פן ישלח ידו כו'**, ולא יוכל ניקיון כמדובר בקודם על כן **וישלחהו כו'.**

כג וַיְשַׁלְּחֵהוּ יְהוָה אֱלֹהִים מִגַּן-עֵדֶן לַעֲבֹד אֶת-הָאֲדָמָה אֲשֶׁר לֻקַּח מִשָּׁם :

כד וַיְגָרֶשׁ אֶת-הָאָדָם וַיַּשְׁכֵּן מִקֶּדֶם לְגַן-עֵדֶן אֶת-הַכְּרֻבִים וְאֵת לַהַט הַחֶרֶב הַמִּתְהַפֶּכֶת לִשְׁמֹר אֶת-דֶּרֶךְ עֵץ הַחַיִּים :

צריך לדעת מה העבודה הזאת, האם לחרוש שלחו.

ועוד, אומרו אשר לוקח משם הוא מיותר.

ועוד, אומרו ויגרש את האדם, הרי היה חוצה כי שלחו, ואיך יגרשהו אחר שכבר יצא.

והנה רז"ל אמרו **באיכה רבתי** (פתיחה והמה כאדם) שדנו בשילוחין וגירושין, וגם בדבריהם ראוי לשים לב אל כפל העניין.

והנה לרז"ל יהיה כי המגרש את האשה עושה שני דברים:

א. שמשלחה מביתו,

ב. שכורת בינו לבינה בגט.

כן הוא יתברך שלחו מגן עדן, וגרשו, שיהיה ככורת בינו לבינו, כעניין עונותיכם היו מבדילים כו'.

ועל דרך הפשט יאמר בהזכיר מאמרם ז"ל (שבת דף כ"ח) על פסוק ותיטב לה' משור פר כו', שהוא קרבן שהקריב אדם הראשון, וראוי לדעת באיזה זמן הקריבו, כי לא נזכר בפרשה.

ועוד, למה לא היה לרצון בעצם, שאומרו ותיטב לה' משור פר שהקריב אדם הראשון, שיורה כי לא שלם היה קרבנו של אדם. ועל פי דרכנו נשית לב אל מאמרם ז"ל (חולין דף ס') שאמרו שור שהקריב אדם הראשון קרנותיו קדמו לפרסותיו שנאמר מקרין מפריס, מה עניין הקדימה הזאת. ואם הוא חולק אל מאמר האומר פר שהקריב אדם הראשון קרן אחד היה לו במצחו שנאמר מקרין מפריס מקרן כתיב, כי הנה אין ספק שבמספר קרנותיו חולקין, כי האומר קרנותיו קודמות, מורה כי שנים הן ולא אחד בלבד, כדעת האומר קרן אחד.

אך אפשר כי בעניין פשטו לא יחלקו, כי אם בעניין בחינת הרמז. והצד השווה שבהם שכל אחד הוקשה לו בכתוב שני דברים:

א. מה חסרונו של שור פר ההוא שבעתיד ייטיב לה' ממנו.

ועוד, מה בא להודיע שהיה מקרין מפריס, כי הלא כל שור פר כן הוא.

ודעת האומר הראשון, כי בא הכתוב להשיב ולומר טעם אל מה שייטיב לה' משור פר של אדם הראשון, מפני שהיו קרנותיו קודמות לפרסותיו, כלומר כי בא על עוון, כי קדמו נגיחותיו להזיק בחטאו, לפרסותיו שהם סימני טהרתו, מה שאין כן לעתיד כי לא על קדימת עוון יהיה.

ודעת האחר הוא שהכתוב נותן טעם בדרך אחרת, והוא מעין מאמרם ז"ל על אילו של יצחק כי שני קרניו הועילו, אחד לשופר של מתן תורה לזמן זה, ושל ימין לשופר גדול לעתיד לבוא שיתקע בשופר גדול.

ונבוא אל העניין, אמר ותיטב לה' משור פר של אדם הראשון, כי לא הועיל זכות הקרבן ההוא לזמן זה ולעתיד כשל יצחק, כי אם קרן אחת הייתה לו, שהיא להיות לו חירות מה שלא מת ביומו, עד תתק"ל שנה, ושבעים שנה שאמרו רז"ל שנשארו מהאלף לדורות עולם, אך לא הועיל גם לעתיד לבוא, וגם זה מהטעם הקודם כי בא על עוון.

ובזה נבוא לעניין הכתוב, כי מה' יצא הדבר אחר שחטא לשלחו להקריב הקרבן להאריך לו. ועל פי דרכו הורה לנו הוא יתברך גודל ענוותנותו וחסדו עם בריותיו, וכי לא רצה לגרשו כלה בזעף, וגם לא להודיעו שהיה מוציאו בהחלט, כי אם לאט לו, קו לקו שלחו להקריב קרבנו. ואמר לו שילך מגן עדן למקום כפרתו אשר לוקח משם, הוא מקום המזבח שבהר המוריה ושם יעבוד עבודה, הוא קרבן שור פר מקרין מפריס שהקריב, כנודע מרז"ל. ובזה נמצא עובד את האדמה כחורש ועובד להצמיחה לתקן את אשר אררה ה', כאומרו ארורה האדמה בעבורך, עתה על ידי ריצוי הקרבן במקום כפרתו, כי שם שפע קדושה תמיד, הוא שער השמים, וזהו אומרו **לעבוד את האדמה אשר לוקח משם,** כי ממקום כפרתו נברא, שעל ידי קרבן זה בתשובה - יתוקן בצד מה. ולא הגיד לו שהיו גירושיו גמורים. והנה העולה על רוחו של אדם, היה לחזור אחר כך.

אמנם הוא יתברך גירשו שלא ישוב עוד. וזהו אומרו **ויגרש את האדם,** ולא שאמר לו בפניו שלא ישוב. ואם כן איך היו הגירושין, הלא הוא כי **וישכן מקדם לגן עדן כו' ואת להט החרב כו'** למען כשישוב לא יוכל ליכנס. וזהו **לשמור את דרך כו'.** וזהו **וישלחהו כו'** ואחר כך ויגרש כו' כי תחילה שלחו ואחר כך גירשו כמדובר.

פרק ד

א וְהָאָדָם יָדַע אֶת-חַוָּה אִשְׁתּוֹ וַתַּהַר וַתֵּלֶד אֶת-קַיִן וַתֹּאמֶר קָנִיתִי אִישׁ אֶת-יְהוָה :
ב וַתֹּסֶף לָלֶדֶת אֶת-אָחִיו אֶת-הֶבֶל וַיְהִי-הֶבֶל רֹעֵה צֹאן וְקַיִן הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה :

הנה היה ראוי יאמר וידע אדם את כו' ולא **והאדם** בה"א הידיעה.

והנה אפשר כיוונו רז"ל (**בראשית רבה** פכ"א) לתרץ זה, באומרם שתחילה פירש שלא להוליד בנים לגיהינום, ואחר כך ידע שאחר כ"ו דורות עתידין לקבל את התורה.

ואפשר יצא להם ז"ל ממספר ראשי תיבות של ה' תיבות אלו, מה שאין כן אם היה אומר וידע אדם וכו'. וגם אומרו **חוה** היה מיותר.

ועוד ראוי לשים לב שהראוי יאמר **ותקרא שמו קין** וכן בהבל, אך באומרו **ותלד את קין, ואומרו את אחיו את הבל,** כאילו מאליהם היה נודע שם כל אחד מטרם יוצרו, הלא כמו זר

נחשב. ואם על אומרה **קניתי** כו' נקרא קין, היה לו לומר תחילה ותאמר קניתי כו' ואחר כך ותקרא שמו קין. וגם מה היה שבהבל לא אמרה דבר.

ועוד, על ידי מה היה הקנין שקנתה איש.

ועוד אומרה קניתי איש את ה', הוא בלתי מובן.

וגם למה זה בחר בעבודת האדמה וזה בצאן.

אמנם הנה ידענו מרז"ל כי באיש ואשה יש השם **י"ה**, **י'** באיש **וה'** באשה, כשזוכים השם ביניהם, ואם לאו נוטל הוא יתברך היו"ד מהאיש והה' מהאשה, ונשארו אש אש כו'. והנה שם זה היה בין שניהם באומרו **לזאת יקרא אשה כי מאיש לוקחה זאת,** והנה בהעוותם כבר נסתלקו י' וה' מאיש ואשה, ולא נשאר מהם רק ו"ה בשם חוה. וזהו אומרו **והאדם** שהוא ו"ה היו ביניהם, כש**ידע את חוה אשתו** בלבד, ולא היו"ד ה"א, ולזה הוזכרה חוה, כי בה הן השתי אותיות, על כן **ותהר ותלד את קין** מפאת החסרון. והנה נולד הוא ותאומתו שהם איש ואשה, וזהו ריבוי ה**את** באומרו את קין. אז אמרה הנה **קניתי איש** שיש בו י' בין האל"ף והשי"ן, וגם את תאומתו שהיא אשה ובה ה"א, וזהו אומרו **קניתי איש** וגם **את ה',** שהיא תאומתו שנרמזה באת, ואם כן איפה הרי השם שלם, וזהו אומרה **את ה'.** ושיעור מאמרה **קניתי איש,** וגם **את** שהיא אשה, הרי השם שלם בארבע אותיות.

או יאמר והאדם ידע כו', כי הנה בעוון אדם ואשתו, חששה שמא עשו פירוד בין י"ה לו"ה של שם.

וכן אפשר שעל כן אמר הוא יתברך כי יד על כס יה כו', כי לא יחזירם הוא יתברך להתחבר, עד ינקם מעמלק שהוא מצד הנחש ההוא כנודע. וזהו אומרו **והאדם,** כלומר ו"ה בני חבור אותיות י"ה, היו בעבור **האדם** כאשר **ידע את חוה אשתו.** ובראותה כי ותהר ותלד בתכיפות בלי זמן עיבור, ובלי חבלי יולדה, כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** פכ"ב) מה ההריון בלי צער כך הלידה. אז אמרה הנה לא נתקיים בנו עניין הרבה ארבה עצבונך והרונך כו', ואין זה כי אם שה' קבל תשובתנו כמו שכתבנו על ותפקחנה עיני שניהם וכו', וכן אמרו רז"ל שפתח לו פתח של תשובה, ואם כן ש**קניתי איש** שבלי עצב ילדתו כקונה איש, יורה כי אני עם ה', וזהו **את ה'** שלם, ששב ונצטרף עם ו"ה שבשמי.

או יאמר קניתי איש אחר העוותי, אין זה כי אם עם ה' הוא רחמים היה הדבר, ולא בשם אלוהים משותף. כאשר בהברא אדם ואשתו שהיה ה' אלוהים.

או יאמר במה שהאכלתי את אישי **קניתי איש**, שאם לא כן היה פורש ממני ונושא אחרת ולא היה לי בן, יראה שלא מאס ה' בי, כי אם שאני עם ה', וזהו **את ה'.**

והנה שני בניה אלה היו, זה מתייחס אל עביות זוהמא וחומר, ועל כן מאליו הוא **קין,** כי הוא דבר קנייני ממשיי. אך **הבל** הוא היה מתייחס אל הנפש, הבל פיו יתברך אשר נפח באפיו נפש כאדם, וזהו עניין הבל נגזר מהבל פה. וזהו **את קין כו'. את אחיו את הבל** וכו' כאילו כל אחד שמו עמו. ועל כן קין יצא ראשונה, כי תחילה פלטה הזוהמא ואחר כך העיקר. ועל כן לא הוצרכה לומר דבר בהבל, כאשר בקין כמבקשת מאתו יתברך יצרף שמו לתקנו. ועל כן **ויהי הבל רועה צאן,** כי היה הוא גדרו למעלה מהבעלי חיים רועה עליהם. אך קין לא הייתה מעלתו רק על הדומם, ועובד אדמה להוציא הצומח, אך לא עלה על הבעלי חיים. והוא מאמר חכמי האמת (עיין **בזוהר** בראשית דף נ"ד):

כי קין היה מסטרא דמסאבותא, והבל מסטרא דדכותא.

ובזה יתכן דרך אחרת באומרה **קניתי איש** וכו', והוא כי הלא על ידי זוהמא שהוטלה בה, נמצאו בה עירוב זוהמא בקדושה, כי לא נתרוקנה הקדושה מהם לגמרי, ובכן לא היה מקום לצאת ממנה בן צדיק, כי אם כל בן מצורף עם זוהמא.

והנה כתבנו באברהם שכדי שיצא יצחק זך, הוצרך לקחת את הגר להטיל בה מחלק שבו מזוהמת נחש, על ידי היותו עדיין ערל, שהערלה מושכת הבחינה ההיא, ויצא יצחק אחר המילה, משרה, מבחינת הקדושה. ועל כן ביצחק שלא היה יכול ליקח אחרת להטיל בה בחינת זוהמא, הוצרך שתלד רבקה תאומים, ושיחלקו השתי בחינות, אחד ליעקב ואחד לעשו.

ונבוא אל העניין, והוא כי הנה חוה הייתה יודעת מאד, וראתה את קין והכירה כי היה מבחינת הזוהמא ולא מעורב עם הבחינה אחרת, אז אמרה אין זה כי אם שעל ידי מה ששבתי בתשובה, כמדובר בפסוק **ותפקחנה עיני שניהם כו'**, **קניתי איש את ה'**, שחילק ה' את שתי הבחינות, כל אחד בבן אחד שלא יצאו מעורבין. ואם כן **קניתי איש** שיהיה עם ה' בלי זוהמא, הוא הבל שהיה עדיין בבטנה, והיא הודתה לה', ועל כן בהבל לא אמרה דבר, כי עליו דברה כבר. וכמו שאמרו חכמי האמת, כי קין הוא יתרו, והבל הוא משה שתיקן את קין, יאמר נחמתי מטומאת קין, כי הנה קניתי על ידי תשובתי תיקון, הלא הוא **איש** שהוא **עם ה',** הוא האיש משה שיתקנהו, והקנין יהיה על ידי תשובה כבקודם.

ובמה שיתרו נקרא איש, שנאמר ויואל משה לשבת את האיש, תאמר נחמתי כי **קניתי איש** שהוא עם ה', הוא יתרו שידבק אל ה', והוא זה הבן, כי את כמו עם.

ג וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים וַיָּבֵא קַיִן מִפְּרִי הָאֲדָמָה מִנְחָה לַיהוָה :

ד וְהֶבֶל הֵבִיא גַם-הוּא מִבְּכֹרוֹת צֹאנוֹ וּמֵחֶלְבֵהֶן וַיִּשַׁע יְהוָה אֶל-הֶבֶל וְאֶל-מִנְחָתוֹ :

ה וְאֶל-קַיִן וְאֶל-מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה וַיִּחַר לְקַיִן מְאֹד וַיִּפְּלוּ פָּנָיו :

ו וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-קַיִן לָמָּה חָרָה לָךְ וְלָמָּה נָפְלוּ פָנֶיךָ :

ז הֲלוֹא אִם-תֵּיטִיב שְׂאֵת וְאִם לֹא תֵיטִיב לַפֶּתַח חַטָּאת רֹבֵץ וְאֵלֶיךָ תְּשׁוּקָתוֹ וְאַתָּה תִּמְשָׁל-בּוֹ :

ויהי מקץ כו'. ראוי לשים לב למה נשתנו מנחותיהם, זה מפרי האדמה וזה מהצאן, ואם כל אחד ממלאכתו הביא למה נאשם קין.

ועוד אומרו והבל הביא גם הוא, כי אומרו **גם הוא** הוא מיותר.

ועוד אומרו אל הבל ואל מנחתו, שהיה לו לומר את מנחת הבל. וכן אומרו **ואל קין ואל מנחתו לא שעה,** כי אומרו אל קין הוא מיותר, והיה לו לומר ואל מנחת קין לא שעה.

ועוד אומרו ויפלו פניו, כי אין נפילת פנים צודקת בדבר זה.

ולא עוד אלא שמחלקן הוא יתברך לשנים, באומרו **למה חרה לך ולמה נפלו פניך,** ונראה הכל דבר אחד.

ועוד, אומרו הלא אם תטיב שאת כו', איך הוא זה נתינת טעם אל מאמרו **למה חרה לך כו'.**

ואומרו ואם לא תטיב כו' מה עניין אומרו **לפתח כו',** שנהפוך הוא כי תחילה הוא הפתח **חטאת רובץ** בעת הלידה, ואחר כך הוא מה שלא ייטיב. וכן אומרו **ואליך תשוקתו ואתה תמשול בו,** שהם דברים משוללי עניין וטעם וקשר.

ג וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים וַיָּבֵא קַיִן מִפְּרִי הָאֲדָמָה מִנְחָה לַיהוָה :

אמנם הנה המנחה אשר יובא לה', אין איש יכול להביא דבר ראוי אליו יתברך, כי אם אשר את נפשו ישא. ועל כן בהקריב קרבן לה' צריך אדם לשים בלבו, כי את נפשו היה ראוי לזבוח ולנתוח ולשרוף, והלוואי שירצה בו הוא יתברך כאשר היה חפץ ביצחק. ובכלל הדבר יכוון בזבוח את השור או את השה, כאילו את עצמו הוא שוחט ומנתח ונזרק דמו, ונשרף על המזבח קרבו וכרעיו וחלבו. והוא אצלנו מאמר הכתוב אדם כי יקריב מכם תחילה בטוב המחשבה את עצמו, קרבן לה' כאילו את נפשו הוא מקריב, ואחר כך מן הבהמה כו' תקריבו את קרבנכם, כלומר קרבן של עצמכם. ומרבה האת כאילו שני קרבנות קרבים יחד הוא ובהמתו.

ונבוא אל העניין אמר כי **קין הביא מפרי האדמה,** והוא, כי הנה למה שלא היה יתרונו רק על הצומח כי היה עובד אדמה, ולא חש להעדיף על הבעלי חיים על ידי כשרון ועבודת קונו, על כן הביא צומח, **שנית** שלא הביא את עצמו כדרך מקריב קרבנו לה'.

ד וְהֶבֶל הֵבִיא גַם-הוּא מִבְּכֹרוֹת צֹאנוֹ וּמֵחֶלְבֵהֶן וַיִּשַׁע יְהוָה אֶל-הֶבֶל וְאֶל-מִנְחָתוֹ :

אך **הבל הביא גם הוא,** כלומר שלא הביא בעלי חיים בלבד כי אם גם הוא, כלומר גם את עצמו, כי תחילה העלה בלבו כאילו את עצמו הוא מקריב עם **בכורות צאנו וחלבהן.** נמצא כי הבל הביא שני קרבנות, את עצמו ואת בהמתו, וזהו **וישע ה' אל הבל ואל מנחתו.**

ה וְאֶל-קַיִן וְאֶל-מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה וַיִּחַר לְקַיִן מְאֹד וַיִּפְּלוּ פָּנָיו :

והנה היה ראוי לכתוב תחילה ש**לא שעה** אל קין שהקריב תחילה, ואחר כך יאמר שאל הבל ואל מנחתו שעה. אך יהיה כי בראות קין כי שעה אל הבל ואל מנחתו, כיוון גם הוא לכוון כאילו מקריב את עצמו, ולא שווה לו כי היה מצוות אנשים מלומדה. וזהו שאחר אומרו **וישע ה' אל הבל ואל מנחתו,** אמר **ואל קין ואל מנחתו לא שעה,** אז **ויחר לקין מאוד.** ובבואו לכלל כעס בא לכלל טעות, והוא מאמרם ז"ל (עיין בתרגום יונתן) כי נתפקר ואמר לית דין כו' ולית עלם כו' ולית אגר טב כו', והנה אין ספק כי המתפקר כך מאבד נפשו ומסיר ומפיל צלם אלוהים מעל פניו, וזה אומרו **ויפלו פניו,** כי הנקרא פנים בעצם הוא צלמו - נפל ממנו.

ו וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-קַיִן לָמָּה חָרָה לָךְ וְלָמָּה נָפְלוּ פָנֶיךָ :

ויאמר ה' אל קין למה חרה לך כו', לומר הנה אם אומר למה פשעת עד גדר **נפלו פניך,** הלא תענה כי הכעס החטיאך, אך אעיקרא דדינא פירכא, **למה חרה לך** שעל ידי כן נמשך היות עליך תביעה אחרת, והיא **ולמה נפלו פניך,** ששיחת מאיש מראך ואיבדת צלם אלוהים, כי אשר חשבת שהעניין תלוי במנחה אשר תביא, וכעסת על שלא קבלתי, אינך אלא טועה, כי **הלא אם תטיב** ותכשיר מעשיך הוא השאת והמנחה. כי שמוע מזבח טוב, כמאמר שמואל ע"ה (שמואל א ט"ו) הנה שמוע כו', והוא כי שמיעה מרחוק והקשבה מקרוב כמו שאמרו ז"ל על האזינו השמים ותשמע הארץ. זהו אומרו שמוע מרחוק שהוא בקלות כשרון מזבח טוב, אך להקשיב מקרוב, טוב אפילו מחלב אלים, ולא אשא פניך על שביערת קסם אוב וידעוני מן הארץ שהיה עוון גדול, ואעבור על עוון קל כזה שאתה מפציר עמי מלהודות על חטאתך, כי אתה דע לך כי זה גדול וכפול מהקסם שביערת, כי הלא חטאת קסם שביערת מן הארץ הוא מרי יחידי, אך ואון ותרפים יחשב ההפצר הזה שאתה מפציר, ואיך תחמיר הקל ותקל החמור.

ז הֲלוֹא אִם-תֵּיטִיב שְׂאֵת וְאִם לֹא תֵיטִיב לַפֶּתַח חַטָּאת רֹבֵץ וְאֵלֶיךָ תְּשׁוּקָתוֹ וְאַתָּה תִּמְשָׁל-בּוֹ :

ונחזור אל העניין אמר **אם תיטיב,** הוא ה**שאת** והמנחה. **ואם לא תיטיב** אין המנחה מסלקת העוון, כי אם **לפתח** העולם בצאתך ממנו **חטאת רובץ,** כי הקטגור שעשית ירבץ לפניך לבלעך.

ועוד אודיעך כי כל ימיך **אליך תשוקתו** להחטיאך, כי עבירה גוררת עבירה, כי המשחית הנעשה בעבירה, הוא מתמיד לפתות לעשות יותר, לכן ו**אתה** תתאזר נגדו ש**תמשל בו**.

או יאמר הלא **אם תטיב** שתבוא ליטהר ולשוב עד ה' **שאת** כי אעלך ואסייעך. **ואם לא תיטיב** שלא תבוא ליטהר, כי אם תאחוז דרכך, הנה **לפתח** שפותחין לך, כעניין בא ליטמא פותחין לו אל תתייאש מליכשל עוד, על שלא אסייעך ליטמא, כי אם שפותחין לך, כי הלא אם אני לא אחטיאך, הנה ה**חטאת** שעשית **רובץ** להחטיאך כי עבירה גוררת עבירה, ולא תמתין עד בא העבירה ואחר תטהר, כי אם בעוד שאליך תשוקתו, שעדיין הוא הלך ואורח שלא שנית ושלשת בחטא, והוא עדיין כעני משתוקק שתעשה רצונו, אז **ואתה תמשול בו**, מה שאין כן אחר היעשותו בעל הבית כי אז **ימשול בך.**

או יאמר הנה אפשר תתעצל מלשוב בתשובה בחשבך שלא אקבלך, או שתמיד אאהוב את אחיך שלא חטא, יותר ממך שחטאת ושבת.

או לסיבה שנית באמרך כי אחר שיצרך החטיאך, שוב לא תוכל לו ותתיר הרצועה להתמיד בעונות, באמור כי בין כך ובין כך שנאתיך. על כן אני מודיעך כי לא כן הוא, כי הלא על הראשונה דע לך כי **אם תטיב** ותשוב בתשובה, **שאת,** שאני אעלך על אחיך, כי במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים כאחיך יכולין לעמוד שהוא צדיק גמור.

ועל השנית אמר ואם לא תטיב, דע לך כי כעת **לפתח החטאת רובץ**, כי היצר הרע קודם ישנה וישלש אדם בחטא, הוא כעני והלך, הרובץ בפתח הבית לשאול צדקה, **ואליך תשוקתו** שתתן לו יד. ולכן איעצך, כי ואתה כעת שעדיין לא שנית ושלשת בחטא, **תמשול בו** ולא תניחהו להשתרר.

ח וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל-הֶבֶל אָחִיו וַיְהִי בִּהְיוֹתָם בַּשָּׂדֶה וַיָּקָם קַיִן אֶל-הֶבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ :

ראוי לשית לב שאין בפסוק מה שאמר לו. ומה עניין הרוג אותו בשדה. והנה על כן יש מאמר רז"ל (**בראשית רבה** פכ"ב) אומרים על עסקי נחלת שדה, ויש אומרים על בית המקדש הוא, כד"א ויצא יצחק לשוח בשדה, ויש אומרים על האשה, כד"א כי בשדה מצאה.

ועוד, אומרו ויקם קין, כי מהראוי לא יאמר רק ויהרוג קין את הבל אחיו, עד שהוצרכו רז"ל (שם) לומר כי תחילה הפיל הבל את קין ואחר כך קם מתחתיו.

אך הנה **בספר הזוהר** אמרו:

כי קין היה מסטרא דמסאבא, והבל מסטרא דקדושה.

ובזה נבוא אל העניין, והוא כי הנה עוד ידענו **מספר הזוהר** (דף נ"ד)

כי השדות ומדברות הם מקום שליטת רוחא דמסאבא, מה שאין כן ביישוב.

והנה הוא יתברך אמר לקין **ואליך תשוקתו,** כי כח היצר הרע אליו הייתה תשוקתו להחטיאו, כי עבירה גוררת עבירה. והוא היחל לדבר סרה, כאשר כתבנו על אומרו **ויחר כו' ויפלו פניו,** ואותה עבירה תגרור לו אחרת. אלא שכעת שלא חטא רק פעם אחת, עדיין יכול קין למשול בו שלא יחטיאנו. אמר הכתוב כי הנה **ויאמר קין** הדברים הנזכרים בלשון חיבה, כטבע לשון אמירה, אמר לו כל מה שדבר לו יתברך, וכל זה בבחינת אחווה וזהו אומרו **אחיו,** כי היה כעת מושל ביצרו. אך אחרי כן **ויהי בהיותם בשדה** כי שם שליטת סטרא דמסאבותא, אז **ויקם קין** שהיה מסטרא ההיא, קם ויגבה על הקדושה, שנתעורר שם יצרו הוא שטן הוא יצר הרע שמהבחינה ההיא, **ויהרגהו** על קנאתו אשר קנא, כי אל הבל ואל מנחתו שעה ולא לו.

ט וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-קַיִן אֵי הֶבֶל אָחִיךָ וַיֹּאמֶר לֹא יָדַעְתִּי הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי :

י וַיֹּאמֶר מֶה עָשִׂיתָ קוֹל דְּמֵי אָחִיךָ צֹעֲקִים אֵלַי מִן-הָאֲדָמָה :

יא וְעַתָּה אָרוּר אָתָּה מִן-הָאֲדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת-פִּיהָ לָקַחַת אֶת-דְּמֵי אָחִיךָ מִיָּדֶךָ :

יב כִּי תַעֲבֹד אֶת-הָאֲדָמָה לֹא-תֹסֵף תֵּת-כֹּחָהּ לָךְ נָע וָנָד תִּהְיֶה בָאָרֶץ :

יג וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל-יְהוָה גָּדוֹל עֲוֹנִי מִנְּשֹׂא :

יד הֵן גֵּרַשְׁתָּ אֹתִי הַיּוֹם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה וּמִפָּנֶיךָ אֶסָּתֵר וְהָיִיתִי נָע וָנָד בָּאָרֶץ וְהָיָה כָל-מֹצְאִי יַהַרְגֵנִי :

ראוי לשים לב באומרו **אי הבל,** כי מה זו שאלה, שיראה כנותן פתחון פה לומר **לא ידעתי** כו' במה שמודה יתברך כמסתפק איה הוא, ומתחילה היה לו לומר מה עשית. וגם מלת אחיך מיותרת.

ועוד אומרו לא ידעתי, איך עלה על דעתו שממנו יתברך יפלא כל דבר, והלא הוא יתברך דבר עמו **למה חרה לך ולמה נפלו פניך,** היתכן שלא יעלה על לבו, כי מי שידע שחרה לו לא ידע בהרגו את אחיו. וגם מתחילתו שהביא מנחה לה' מפרי האדמה, ואם עלה על רוחו שלילת השגחה איכה יקריב לו מנחה.

ועוד אומרו השומר אחי אנכי, אין זו תשובה לשאלת איה הבל, וגם בכלל אומרו **לא ידעתי** הוא.

ועוד אומרו מה עשית, לא היה ראוי לומר אלא למה הרגת את אחיך בפירוש.

וגם אומרו דמי לשון רבים.

ועוד אומרו ועתה ארור אתה כו' מאי ועתה.

וגם אומרו מן האדמה אשר ארורה, מה היא ארירת האדמה שיאמר שהוא ארור ממנה,

ועוד, שמורה שמאשים את **האדמה** ש**פצתה פיה**, מה פשעה ומה חטאתה.

וגם אומרו מידך הוא מיותר.

וגם... היתכן שהיא **פצתה פיה**.

ועוד אומרו כי תעבוד את האדמה כו', למה יזכיר עבודת האדמה, ומן הראוי שלא יאמר רק **לא תוסף האדמה תת כחה לך.**

ועוד למה נתייחד לו עונש זה, עם שיהיה **נע ונד.**

ועוד אומרו הן גרשת אותי היום כו', כי זה לא היה, כי היכן נתגרש מעל פני האדמה.

ועוד אומרו ומפניך אסתר, היתכן שמפניו יתברך יסתר איש.

ואיך אמר כל מוצאי יהרגני, למה ייראו שיהרגוהו כל מוצאו.

ועוד אומרו לכן כל הורג קין, שאיך תהיה הגזרה אומרו **שבעתים יוקם**, כי הלא יראה מדברי למך שהוא כי שבעה דורות יאריכו לקין, כאומרו כי **שבעתים יוקם קין** כמאמר המתרגם.

ועוד אומרו וישם ה' לקין אות, מה ענינו, ואם אומרו **לכן כל הורג קין** הוא תיקן לבל יהרגהו כל מוצאו, מה צורך אות.

ועוד אומרו ויצא קין מלפני ה', איך יתכן יצא איש מלפני ה'.

ט וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-קַיִן אֵי הֶבֶל אָחִיךָ וַיֹּאמֶר לֹא יָדַעְתִּי הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי :

אמנם הנה כתבנו באומרו **ויאמר קין אל הבל אחיו,** שאמר לו דברי פיוסים כאח לו בעצם, ואחר כך **בהיותן בשדה** הרגו. וזה יאמר לו הוא יתברך **אי הבל אחיך,** היכן אחוותך עמו שהוא להגזים העניין, שאחר הוראת אחווה רבה הרגו.

והנה בתשובת קין אמרו רז"ל (עיין **במדרש תנחומא**) שאמר לו לא הרגתיו אני, אלא שנתת בי יצר הרע, והשיב לו הוא יתברך אתה עשיתו רע.

והנה ראוי לשית לב כי אין מזה בכתוב כלל אלא **לא ידעתי** כו'. וגם איך השיבו יתברך אתה עשיתו רע, האם לא רע ומר הוא מעצמו.

אך הנה בזה נבוא אל עניין הכתובים, והוא כי הנה ידענו כי אין אדם חוטא אלא אם כן נכנס בו רוח שטות ובבלי דעת הוא חוטא, וזה יאמר **לא ידעתי,** כלומר לא היה בי דעת, כי נכנס בי רוח שטות הוא כח היצר הרע והוא עשה. והנה זה עניין מאמרם ז"ל באומרם לא הרגתיו אני אלא אתה שנתת בי יצר הרע.

ושמא תאמר למה לא עמדת נגד יצרך לשומרו ממנו, זה אי אפשר לי כי **השומר אחי אנכי,** לומר הלא בטבע אני נגדי אליו, כי הוא כנודע מסטרא דדכותא ואני ממסאבותא, ואם כן איך

אהיה שומרו אנכי, כלומר כי אם אתה היה ראוי תהיה לו לשומר, כי ידמה לך, ותישע אותו ואת מנחתו, והיה לך לשמור יצרי בל יחטיאני להורגו.

י וַיֹּאמֶר מֶה עָשִׂיתָ קוֹל דְּמֵי אָחִיךָ צֹעֲקִים אֵלַי מִן-הָאֲדָמָה :

והשיב לו הוא יתברך **מה עשית** כו', דבר גדול עשית יותר ממה שאתה חושב, שהוא כי גם שליטת בך היצר הרע הוא עליך. והוא עניין מאמרם ז"ל אתה עשיתו רע, והוא עניין **ספר הזוהר** ממשל השפחה. כי הוא יתברך נתן היצר הרע לטוב לאדם לתת שכר טוב לבלתי שמוע לו מה שאין כן אם לא היה לאדם יצר הרע והאדם המתפתה ממנו מהפכו לרעה ברוע בחירתו. וגם אין צריך לומר שאתה הרגתו, כי אם לא אותו לבדו הרגת, כי אם דמים רבים שפכת דמו ודם זרעיותיו, וכולם **צועקים אלי מן האדמה,** ועתה טרם עשותך תשובה **ארור אתה מן האדמה.**

יא וְעַתָּה אָרוּר אָתָּה מִן-הָאֲדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת-פִּיהָ לָקַחַת אֶת-דְּמֵי אָחִיךָ מִיָּדֶךָ :

או יאמר ועתה כו', הנה עיקר העונש שמור לך לאחר מותך, ומה שיהיה לך עתה, הוא כי **ארור אתה מן האדמה.** והוא כי הנה כשחטא אדם נתקללה האדמה וגם הוא, והנה הייתה קללת האדמה יתירה על קללתו, כי הנה עליה נאמר ארורה האדמה בעבורך, ופירשו רז"ל (**בראשית רבה** פ"כ) שתעלה דברים ארורים יתושים ופרעושים וקוץ ודרדר, ולאדם שנאמר לו ואכלת את עשב השדה היוצא מאליו, עם כל זה הטיב הוא יתברך עמו באומרו בזעת אפך תאכל לחם, שהוא שאם יעבוד את האדמה יאכל לחם, שחלב חטים תשביענו, שממנה יצא לחם כי תתן את כחה לו. אך אתה לא כן אלא **ארור אתה** יותר **מן האדמה,** כי הנה עד כה לא מנעו ממנה תת כחה לאדם, רק כשלא יעבוד את האדמה, ועתה גם כי תעבוד את האדמה לא תוסף תת כחה לך כאשר באדם, שאם יעבוד את האדמה תתן כחה לו.

יב כִּי תַעֲבֹד אֶת-הָאֲדָמָה לֹא-תֹסֵף תֵּת-כֹּחָהּ לָךְ נָע וָנָד תִּהְיֶה בָאָרֶץ :

או יאמר מן האדמה, לומר עונש זה נמשך לך **מן האדמה.** ונתן הטעם באומרו אשר **פצתה את פיה** כו', לומר הנה עלובה היא האדמה על ידך, כי הלא הפעם הראשונה ש**פצתה את פיה** לקבל איש קבור בתוכה מאז נברא העולם, היה בדם נפש הרוג, וזהו **אשר פצתה** כו' **לקחת את דמי אחיך,** שהיא עבירה כפולה כי אחיך הוא, וזה בא לה **מידך**. על כן **כי תעבוד** כו' **לא תתן כחה לך,** להוציא לך לחם על ידי עבודתך אותה, ועל ידי כן **נע ונד** כו' כי לא תהיה דר במקום מיוחד, כי אם **נע** גולה ממקום למקום, וגם בכל מקום אשר תגלה שם, לא תנוח בו הזמן אשר תהיה גר שם, כי אם **נד** ומטולטל במקום מיניה וביה, כי ארץ מתקוממה לך כי עשית פתיחת פיה ברעה.

יג וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל-יְהוָה גָּדוֹל עֲוֹנִי מִנְּשׂוֹא :

ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא, והוא כי הבין באומרו יתברך ועתה, שהוא ועתה טרם שובך בתשובה, על כן התודה ואמר **גדול עוני מנשוא,** והוא כי דרכו יתברך להעביר ראשון ראשון עד עוון שלישי, אמר הנה **גדול עוני מנשוא** וסבול עד השלישי.

או יאמר כי הנה אם העוון הוא גדול, גדולה מאד רחמנות ומחילתו יתברך, ובמה יודע היותו יתברך נושא עוון אם לא בהיות העוון גדול. כמאמרנו על פסוק לה' אלוהינו הרחמים והסליחות כי מרדנו בו, שבמה יודע כי לו יתברך רחמים וסליחות, אם לא בהגיע אשמתנו אל גדר מרד. לזה אמר כמתמיה **גדול עוני מנשוא,** האם יותר גדול העוון שלי מהנשוא ומחילה שלך, לא יתכן, כי כח המחילה שלך גדול ודאי.

יד הֵן גֵּרַשְׁתָּ אֹתִי הַיּוֹם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה וּמִפָּנֶיךָ אֶסָּתֵר וְהָיִיתִי נָע וָנָד בָּאָרֶץ וְהָיָה כָל-מֹצְאִי יַהַרְגֵנִי :

ואחר הוידוי אמר **הן גרשת אותי** כו' לומר שתים רעות לי מת בעולם הזה ובעולם הבא בדברך זה, כי **הן גרשת אותי** מעל כללות פני האדמה, כי אהיה מת ונתון תחת פניה בקבר, ומי יתן ולא אהיה נדון אחר מותי, כי האם מפניך אסתר אחרי כן, כלומר לא כן הוא כי אם אציעה שאול הנך. ופירש ואמר מה שאמרתי שעל ידי גזרתך אני מת בעולם הזה, הוא כי הנה **והייתי נע ונד והיה כל מוצאי יהרגני,** באופן כי איבדתני גם מהעולם הזה, מלבד העולם הבא ששם עיקר העונש.

או יאמר הן גרשת אותי כו', כי הנה היו דרים אז בהר המוריה מקום שער השמים, כי שם היה מקום שהקריב בו אדם, והקריב הבל בכורות צאנו וחלבהן, ובמצב ההוא היה זה. והוא יתברך גזר עליו יהיה **נע ונד בארץ** שנתגרש משם, וזה אומרו **הן גרשת אותי מעל פני האדמה,** שהוא מהר המוריה שהוא הפנים של כל האדמה. כי זכות המקום היה מועיל לי. וגם **מפניך אסתר** מאור פניך, כי צלם אלוהים סר מפני כמדובר באומרו **ויפלו פניו,** ועל כן **והיה כל מוצאי יהרגני,** כי לא נאמר ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית השדה, רק אשר בו צלם אלוהים על פניו כמפורש אצלנו.

טו וַיֹּאמֶר לוֹ יְהוָה לָכֵן כָּל-הֹרֵג קַיִן שִׁבְעָתַיִם יֻקָּם וַיָּשֶׂם יְהוָה לְקַיִן אוֹת לְבִלְתִּי הַכּוֹת-אֹתוֹ כָּל-מֹצְאוֹ :

הנה המתרגם **ורש"י** ז"ל פירשו שבעתים יוקם כי שבעה דורות תלו לו שישוב. והנה לפי זה אומרו **כל הורג קין** הוא משולל גזירה, וכן פירש **רש"י** שהוא כמתחיל להגזים ובלתי גומר הגזירה. לכן אחשוב במה שידענו מרז"ל (**שמות רבה** פ"ו) כי **לכן** הוא שבועה, ובזה אפשר כי

השביע הוא יתברך את ברואיו בל יהרגוהו, וזה אומרו **לכן כל הורג,** כי יהיה חומר שבועה על כל הורג קין. והטעם כי כבר קין **שבעתים** שהם שבעה דורות יאריכו לו על חטאו, ועד הזמן ההוא לא יגעו בו אולי יתקן את אשר עוות. וכן היה כמו שאמרו ז"ל שתלו לו עד המבול, ועליו נאמר וימח את כל היקום שהיה תלוי ברפיון.

והנה משתי בחינות היה מתיירא:

א. מכחות הרוגז המשוטטות בעולם,

ב. מהבעלי חיים כחיות רעות ודומיהם.

על כן על האחד אמר **לכן כל הורג קין** כו', ועל הבעלי חיים אמר **וישם ה' לקין אות** לשתפול חיתת אלוהים עליהם.

טז וַיֵּצֵא קַיִן מִלִּפְנֵי יְהוָה וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ-נוֹד קִדְמַת-עֵדֶן :

ואמר שעל ידי התשובה ששב, הועיל מחצה ויסירו ממנו הנע ונשאר נד, כמאמרם ז"ל (סנהדרין דף ל"ז), וזהו אומרו **וישב בארץ נוד** כו', ויהיה לפי פירושנו כי ה**נע** היה שלא יהיה יושב במקום אחד רק מטולטל, ונוד הוא כי גם במקום אשר ימצא לא יהיה מיושב בו רק **נד**. ויאמר כי עתה וישב בלי טלטול, כי אם בארץ ההיא היה נד מינה וביה.

ואפשר כי האות ששם לו, הוא האות ו', ועל כן ניתנה במלת **נד** ונעשית **נוד**, ויהיה על כי נתעתד לבוא ביתר שנקרא יתרו בו' יתירה. ואפשר היה במקום קדמת עדן, למען יזכור אבידתו בעדן גן אלוהים אשר איבד ברשעו, למען על ידי כן יגמור תשובתו.

או יאמר **ויצא קין** מהיות **לפני ה'**, שלא היה ה' נגד עיניו לשוב בתשובה למענו, כי אם קדמת פניו על אהבת השכר שב עדן, ועל כן הועיל לו החצי שביטל ממנו נע, ונשאר נד. וזהו **וישב בארץ נוד קדמת עדן,** שישב בארץ נוד על היותו קדמת עדן, ולא ביטל הוא יתברך גם את הנד, כאשר ביטל הנע, על שלא היה קדמת ה'.

כד כִּי שִׁבְעָתַיִם יֻקַּם-קָיִן וְלֶמֶךְ שִׁבְעִים וְשִׁבְעָה :

אמרו רז"ל (שם ל"ח) כי למך היה סומא והיה תופס הקשת לצוד ציד חיה או עוף, וילד לפניו, ואמר הילד שהיה רואה נגדו ציד, והיה איש, וירה החץ והרגו, ואחר כך כשהודע אליו תמה ויספוק את כפיו, ומיעך ראש הילד שלפניו בין שתי כפיו. נמצא שהרג שוגג, והיה מתנצל לנשיו בל יפרשו ממנו, ואמר כי שבעה דורות תלו לקין, ואליו יתלו **שבעים ושבעה.**

ואפשר יצא לו החשבון הזה, כי הנה קין חטא מזיד והוא חטא שוגג, ועלה בדעתו כי עשר ידות למזיד על השוגג, על כן יתלו לו עשר פעמים שבעה על מה שתלו לקין, ועוד שבעה על שהיה קרוב לאונס, כי היה סומא ואינו דומה לשוגג זולתו. וזהו **כי איש הרגתי** בשביל פצע שבי, כי סומא אנכי, **וילד** בשביל **חבורתי** שעשיתי באיש, שעל כן חרה לי מצד דאגת חבורתי ספקתי כפי, ופגעו בילד ועל בחינה זו יגרע משוגג.

כה וַיֵּדַע אָדָם עוֹד אֶת-אִשְׁתּוֹ וַתֵּלֶד בֵּן וַתִּקְרָא אֶת-שְׁמוֹ שֵׁת כִּי שָׁת-לִי אֱלֹהִים זֶרַע אַחֵר תַּחַת הֶבֶל כִּי הֲרָגוֹ קָיִן :

ראוי לשית לב:

מה עניין אומרו שת לי ולא אמרה נתן לי.

ועוד, שתקראהו לפי זה נתן, כי נתן לה ה' **זרע אחר**.

וגם למה אמרה **זרע** ולא אמרה בן.

ועוד כי כל שמת לו בן ונולד לו אחר, היצדק יושת לו שם על הוראה שניתן תחת המת, והלא כל בן הילוד הוא בפני עצמו ולא במקום האחר.

וגם אומרו תחת הבל הוא מיותר.

וכן אומרו כי הרגו קין, מה צורך להזכיר עוון קין פעם אחרת בהיותו בלתי מדבר בו.

וגם אומרו זרע אחר ולא אמר בן אחר.

ועוד אומרו כי שת לי, ולא אמר ויקרא את שמו שת כי אמר **שת לי אלוהים כו'.**

אמנם הנה **שת** ידענו שהוא הבל, והנה הוא **זרע** של **אחר** הוא של קין, כי אליו היה נוגע הדבר על ידי יבום. על כן אמר הנה בסגולת איכות האח, הוא הקם זרע לאחיו, אך עתה **שת לי אלוהים זרע** של **אחר,** שהוא של אחיו של הבל, ואותו הכח המיוחד לאח, **שת לי אלוהים** באיכותו, כי הלא זה הבן הוא האח הבל, כי הוא הוא שבא תחת הבל הראשון. והטעם ששמו הוא יתברך בי ולא היה מאחיו, הלא הוא כי הנה **הרגו קין,** ואיך יזכה מי שהרגו לשוב להביאו לעולם. ולכן לא נאמר כי אמר **שת לי,** כי אין הדבר תלוי באמירתו, כי אם מה' יצא הדבר לבלתי גלגל זכות על ידי חייב, ומה גם שיהיה על ידו. ועל כן קראו שת בציר"י השי"ן ולא בקמ"ץ, לרמוז בשתי נקודות נפרדות אל שוב הבל נפרד מקין לגמרי, ולא שיבוא ראשון על ידי השני.

כו וּלְשֵׁת גַּם-הוּא יֻלַּד-בֵּן וַיִּקְרָא אֶת-שְׁמוֹ אֱנוֹשׁ אָז הוּחַל לִקְרֹא בְּשֵׁם יְהוָה :

אומרו גם הוא, יאמר כי אירע לו גם הוא כאביו, שהוליד את קין, כי כן היה אנוש, כי אז נעשה כחול - חלילה - הקריאה **בשם ה',** ודבקו בעבודה זרה.

פרק ה

א זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם בְּיוֹם בְּרֹא אֱלֹהִים אָדָם בִּדְמוּת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ :

ב זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם וַיְבָרֶךְ אֹתָם וַיִּקְרָא אֶת-שְׁמָם אָדָם בְּיוֹם הִבָּרְאָם :

ג וַיְחִי אָדָם שְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בִּדְמוּתוֹ כְּצַלְמוֹ וַיִּקְרָא אֶת-שְׁמוֹ שֵׁת :

הנה אומרו זה ספר הוא מיותר.

ועוד שכל הספר אינו **תולדות אדם**, ואם פירושו על מה שמספר המשך העשרה דורות, מי לא ידע בכל אלה כי תולדות אדם המה.

ועוד אומרו ביום ברא כו' אם הוא שהיו התולדות ביום ברא, הלא אחרי כן היו, ואם הוא שביום ברא היה **בדמות אלוהים** פשיטא,

ועוד שהרי נברא **בצלם ודמות**, ולמה אינו מזכיר רק **הדמות.**

ועוד אומרו זכר ונקבה בראם שהוא הפך האמור.

ועוד אומרו ויברך אותם מה צורך לאומרו פה, ושקרא אותם **אדם**, ושהיה **ביום הבראם.**

א זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם בְּיוֹם בְּרֹא אֱלֹהִים אָדָם בִּדְמוּת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ :

אמנם טרם יזכיר עשרה דורות שמאדם ועד נח, אשר לא התחיל הדור השני, רק אחר היות אדם בן ק"ל שנה, ומאחר שהוא יתברך לא תהו ברא את עולמו, מה הייתה מניעת הזרע עד הזמן ההוא, ואם היה עושה עניין מתולדות קין החרשתי. והנה הקושי היה מתחיל מעת **ברא אלוהים אדם** דו פרצופין בלתי מוכן להוליד כי איך יזדווג. אך הנה עיקר תולדות הצדיקים מעשים טובים וחלקי התורה, כמו שאמרו **בספר הזוהר** כי תלמיד חכם שמת לא היה צריך לייבם את אשתו כי תורתו הוא תולדותיו, וכעניין בן עזאי שמוליד ומרבה אורותיה. וזה יאמר הנה **זה ספר**, הוא ספר התורה הוא **תולדות אדם.** וזה היה העניין **ביום ברא אלוהים אדם** בלא אשה כנגדו להיות קיים באיש, כי הנה רוחני **בדמות אלוהים עשה אותו,** כי אז תולדותיו לא היו רק רוחניים, הם אורות ספר התורה, כי הוא רוחני דומה לקונו, וזהו **בדמות אלוהים עשה אותו.** ועל כן לא אמר צלם, כי אין העניין רק על ההידמות לו יתברך עמו.

ב זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם וַיְבָרֶךְ אֹתָם וַיִּקְרָא אֶת-שְׁמָם אָדָם בְּיוֹם הִבָּרְאָם :

אך אחר כך **זכר ונקבה בראם,** כשהפרידם שיהיו קיימים במין, **ויברך אותם** פרו ורבו כו' ורדו כו' כמפורש שם, שהוא שיהיו צדיקים שידם מושלת למו על הכל. ועל כן גם אז **ויקרא את שמם אדם** לשון יחיד, על אחדות כישרונם, אלא שלא היה זה להם רק **ביום הבראם**, כי אדם ביקר בל ילין שחטא ונתקלקל.

ג וַיְחִי אָדָם שְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בִּדְמוּתוֹ כְּצַלְמוֹ וַיִּקְרָא אֶת-שְׁמוֹ שֵׁת :

באופן שעל ידי כן הלוואי אחר ש**ויחי אדם שלשים ומאת שנה** אחר תשובתו יצא דבר הגון, כי אז **ויולד בדמותו כצלמו כו'** ועל כן לא נמנה רק מאז.

או יאמר מעין זה שבא לתת טעם אל החילו משת, ולא מנה זרע קין חנוך ועירד ומחוייאל. **ולא עוד** אלא שאינו מונה אותם כל עיקר כמונה סדר תולדות אדם, רק שמזכיר קצתם למעלה כלאחר יד. לזה אמר **זה ספר** שאני סופר, הם **תולדות אדם** מתייחסים אליו, מה שאין כן קין שהיה מסטרא אחרא מפאת זוהמת נחש. וזה מאז מ**יום ברא אלוהים אדם,** שביום ההוא נולד קין, והבל הוא שת, היו אלה בלבד לפניו לימנות, כי הלא **בדמות אלוהים עשה אותו,** הפך קין שהיה דמותו דמות חיצוני.

ואם תאמר הלא היה לו יתברך להכינם שלא יהיו בעלי פירוד בל יקום קין להרוג את אחיו, לזה אמר הנה להשרישם באחדות לא ברא אנשים רבים, כי אם **זכר ונקבה** בלבד **בראם,** וגם לקדש איכותם **ויברך אותם,** וגם להקנות בהם אחדות **ויקרא את שמם אדם,** כי על ידי הכנה זו גם בניהם עדי עד יהיו בעלי אחדות, אך לא התמיד זה רק **ביום הבראם,** וביום ולא כל היום, כי לא לן כבודו עמו כי מיד קלקלו אחדותם, ועל כן מה שהולידו עד ק"ל שנה שהם אשר יצאו מקין, לא באו במספר תולדות, רק מ**שת** שהיה **בדמותו בצלמו.**

כט וַיִּקְרָא אֶת-שְׁמוֹ נֹחַ לֵאמֹר זֶה יְנַחֲמֵנוּ מִמַּעֲשֵׂנוּ וּמֵעִצְּבוֹן יָדֵינוּ מִן-הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אֵרְרָהּ יְהוָֹה :

הנה לא יצדק רק **נח זה יניחנו,** או נחמן **זה ינחמנו** כמו שאמרו רז"ל (**בראשית רבה** פכ"ה). **אך לזה נשית לב** אל בלתי אומרו עליו ויולד את נח ככל הקודמים, ויולד את אנוש ויולד את קינן וכו'. ואין לומר שלא הזכיר שמו עד יפרש טעם יקרא בה, שהרי נאמר ויולד את קין ואחר כך אומר קניתי איש כו'.

וכן נשים לב אל אומרו לאמר. ולא אמר, כי אמר **זה ינחמנו** כו'. אך יכוון כי ממנו נבנה העולם, וכפי הנראה לא נעלמה ידיעה מאותן הדורות, ועל כן יתכן כי ידע למך כי נח הוא לבדו ינוח, כי כל זולתו ימחו מן העולם, וזהו **ויקרא את שמו נח** כו', אך לא אמר לבני הדור שקראו נח על שהוא לבדו ינוח, כי יקראו עליו תגר, כמו שאמרו רז"ל (שם פ' ל"ב) שהיו עושים לנח באומרו להם שהיה עושה תיבה על שהיה עתיד לבוא מבול, אך **לאמר** כלומר מה שהכין לאמר בגלוי, הוא **זה ינחמנו ממעשנו,** שבימיו ינוחמו **מן האדמה אשר אררה ה'** שבזיעת אפם יאכלו לחם, זה היה לאמר לזולת, אך לא כן לבו, רק שזה לבדו ינוח לו כמשמעו.

לב וַיְהִי-נֹחַ בֶּן-חֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד נֹחַ אֶת-שֵׁם אֶת-חָם וְאֶת-יָפֶת :

אומרו ויולד נח בהזכרת שמו הוא מיותר והיה לו לומר ויולד את שם כו' יהיה כי זה הוליד בנים דומים לאביהם, כמו שאמרו רז"ל **בבראשית רבה** (פכ"ו) כי בנים צדיקים היו כשבא המבול ובזכותם ניצולו. ותהיה כוונת הכתוב לתת טעם אל השאר בני נח, מה שלא נשאר מזרע זולתו אפילו קטניהם, לזה אמר **ויהי נח בן חמש מאות שנה ויולד,** שכבש ה' מעיינו ולא הוליד עד היותו **בן חמש מאות שנה,** למען לא יהיה הגדול בן מאה שנה שלמים במבול, לשלא יהיה בר עונשין כמו שאמרו רז"ל שם.

שנית כי היו דומים לאב, וזהו אומרו **ויולד נח** כמדובר.

פרק ו

א וַיְהִי כִּי-הֵחֵל הָאָדָם לָרֹב עַל-פְּנֵי הָאֲדָמָה וּבָנוֹת יֻלְּדוּ לָהֶם :

ב וַיִּרְאוּ בְנֵי-הָאֱלֹהִים אֶת-בְּנוֹת הָאָדָם כִּי טֹבֹת הֵנָּה וַיִּקְחוּ לָהֶם נָשִׁים מִכֹּל אֲשֶׁר בָּחָרוּ :

ג וַיֹּאמֶר יְהוָה לֹא-יָדוֹן רוּחִי בָאָדָם לְעֹלָם בְּשַׁגַּם הוּא בָשָׂר וְהָיוּ יָמָיו מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה :

ד הַנְּפִלִים הָיוּ בָאָרֶץ בַּיָּמִים הָהֵם וְגַם אַחֲרֵי-כֵן אֲשֶׁר יָבֹאוּ בְּנֵי הָאֱלֹהִים אֶל-בְּנוֹת הָאָדָם וְיָלְדוּ לָהֶם הֵמָּה הַגִּבֹּרִים אֲשֶׁר מֵעוֹלָם אַנְשֵׁי הַשֵּׁם :

ה וַיַּרְא יְהוָה כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם בָּאָרֶץ וְכָל-יֵצֶר מַחְשְׁבֹת לִבּוֹ רַק רַע כָּל-הַיּוֹם :

ו וַיִּנָּחֶם יְהוָה כִּי-עָשָׂה אֶת-הָאָדָם בָּאָרֶץ וַיִּתְעַצֵּב אֶל-לִבּוֹ :

ז וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶמְחֶה אֶת-הָאָדָם אֲשֶׁר-בָּרָאתִי מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד-בְּהֵמָה עַד-רֶמֶשׂ וְעַד-עוֹף הַשָּׁמַיִם כִּי נִחַמְתִּי כִּי עֲשִׂיתִם :

ח וְנֹחַ מָצָא חֵן בְּעֵינֵי יְהוָה :

ויהי כי החל האדם כו' עד סוף הפרשה מפורש בתחילת פרשת נח בס"ד.

ובמסורה ששה פסוקים של ה' תיבות סמוכות משתי אותיות כל אחת מהן.

א. נח את שם את חם.

ב. כי גם זה לך בן.

ג. כי יד על כס יה.

ד. על כן לא בא אל שולחן המלך.

ה. גם לי גם לך לא יהיה.

ו. אין זה כי אם רע לב.

ויהיה הרמז כי הוא כעין ויכוח היצר הרע עם היצר טוב, כי היצר הרע אומר לאדם נח את שם, לומר עשה נחת בין את שם הוא יצר הטוב בעל שם טוב, וגם את חם הוא יצר הרע שבחטא יתחמם, תן חלק לזה וגם לזה, ואל תחוש מהרעה הבאה עליך מהעוון, כי גם אל תיראי כי גם זה לך בן, כי גם העוון שהוא אויב, נעשה לפעמים בן על ידי התשובה כשהיא מאהבה,

וזדונות נעשים כזכויות, כמאמר רשב"ל (יומא דף פ"ו). ואל תחוש שמא לא תוכל נגד יצרך, כי הלא יד על כס יה נשבע להיות מלחמה לה' בעמלק הוא יצר הרע זה שרו של עמלק הוא סמא"ל הוא היצר הרע, כי ה' ילחם לך עם היצר הרע עד תשוב בתשובה להפך הזדון לזכות.

משיב היצר טוב ואומר: על כן שהוא על עשות האדם כן, שחוטא בכוונה שישוב אחר כך לא בא אל שולחן המלך בגן עדן, כי האומר אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה.

משיב היצר הרע ואומר: גם לי גם לך לא יהיה, שלא יתעסק לא במצוות עשה ולא במצוות לא תעשה, וינוח מעמל בעולם הזה ולא יקניט לא את היצר טוב ולא את היצר הרע.

משיב היצר טוב ואומר: אין זה כי אם רע לב, כי היות בטל מעשות טוב ומעשות רע לעוון יחשב, כי הוא עשות רצון היצר הרע, וזהו אין זה כי אם רע לב, כלומר אין זה בלתי עשות רצון זה ולא רצון זה, כי אם רע לב הוא עשות רצון היצר הרע ועצתו, כי שומר נפשו ירחק ממנו.

פרשת נח

ט אֵלֶּה תּוֹלְדֹת נֹחַ נֹחַ אִישׁ צַדִּיק תָּמִים הָיָה בְּדֹרֹתָיו אֶת-הָאֱלֹהִים הִתְהַלֶּךְ-נֹחַ :

י וַיּוֹלֶד נֹחַ שְׁלֹשָׁה בָנִים אֶת-שֵׁם אֶת-חָם וְאֶת-יָפֶת :

יא וַתִּשָּׁחֵת הָאָרֶץ לִפְנֵי הָאֱלֹהִים וַתִּמָּלֵא הָאָרֶץ חָמָס :

יב וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת-הָאָרֶץ וְהִנֵּה נִשְׁחָתָה כִּי-הִשְׁחִית כָּל-בָּשָׂר אֶת-דַּרְכּוֹ עַל-הָאָרֶץ :

יג וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֹחַ קֵץ כָּל-בָּשָׂר בָּא לְפָנַי כִּי-מָלְאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם וְהִנְנִי מַשְׁחִיתָם אֶת-הָאָרֶץ :

יד עֲשֵׂה לְךָ תֵּבַת עֲצֵי-גֹפֶר קִנִּים תַּעֲשֶׂה אֶת-הַתֵּבָה וְכָפַרְתָּ אֹתָהּ מִבַּית וּמִחוּץ בַּכֹּפֶר :

טו וְזֶה אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה אֹתָהּ שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אַמָּה אֹרֶךְ הַתֵּבָה חֲמִשִּׁים אַמָּה רָחְבָּהּ וּשְׁלֹשִׁים אַמָּה קוֹמָתָהּ :

טז צֹהַר תַּעֲשֶׂה לַתֵּבָה וְאֶל-אַמָּה תְּכַלֶּנָּה מִלְּמַעְלָה וּפֶתַח הַתֵּבָה בְּצִדָּהּ תָּשִׂים תַּחְתִּיִּם שְׁנִיִּם וּשְׁלִשִׁים תַּעֲשֶׂהָ :

יז וַאֲנִי הִנְנִי מֵבִיא אֶת-הַמַּבּוּל מַיִם עַל-הָאָרֶץ לְשַׁחֵת כָּל-בָּשָׂר אֲשֶׁר-בּוֹ רוּחַ חַיִּים מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם כֹּל אֲשֶׁר-בָּאָרֶץ יִגְוָע :

יח וַהֲקִמֹתִי אֶת-בְּרִיתִי אִתָּךְ וּבָאתָ אֶל-הַתֵּבָה אַתָּה וּבָנֶיךָ וְאִשְׁתְּךָ וּנְשֵׁי-בָנֶיךָ אִתָּךְ :

אלה תולדות נח כו'. הנה לבוא אל עניין הפרשה, ראוי לשים שכל והבין במקרא בשלהי פרשה הקודמת, ובפתח דברי פרשה זו.

א. באומרו ויהי כי החל האדם לרוב כו' ובנות ילדו להם, מה בצע בהודעה זו, ומי לא ידע כי בנות נולדו להם כבנים, ואם הקדים על מה שאחר **ויראו בני האלוהים את בנות** כו' הלא מבלי הזכיר כי בנות נולדו להם היה אפשר לאומרו.

ב. איך יתקשר אומרו ויאמר ה' לא ידון כו' אל עניין **בני האלוהים.**

ג. אומרו לא ידון רוחי כו' מי זה ידון זולתי רוח אלוהים, ופירוש המפרשים בלתי מתיישב על לשון המקרא, **וגם אומרו** לעולם בלתי מתיישב.

ד. אומרו בשגם הוא בשר, על איזה דבר מוסיף הגם.

ה. מה עניין סמיכות אומרו **הנפילים היו בארץ** אל הקודם, **ומה יתן ומה יוסיף** כי נדע מה ש**אחרי כן יבואו בני האלוהים אל בנות האדם וילדו להם** ש**המה הגיבורים כו'.**

ו. אומרו וירא ה' כי רבה רעת האדם, כי מפסוק זה יורה כי כל כעסו הוא על מין האדם לבדו, **ומה** שהתנחם כי עשאו על מין האדם לבדו הוא, **כאומרו וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ. וגם** בכתוב השלישי נכנס באדם לבדו, **באומרו ויאמר ה' אמחה את האדם.** ואחר כך יצא בבהמה ורמש ועוף השמים. **ומהראוי יאמר** ויאמר ה' אמחה את האדם והבהמה ורמש ועוף השמים, **אך מאומרו אמחה את האדם אשר בראתי מעל פני האדמה,** וחזר והתחיל ממין האדם הנזכר כבר **באומרו מאדם עד בהמה** אחר שהאדם כבר הוזכר, נראה שגמר אומר וחוזר להתחיל שנית ממנו, והוא הפך הקודם.

ז. כי ראשונה אמר **וינחם ה' כי עשה את האדם,** ואחר כך אמר **כי נחמתי כי עשיתים,** יורה כי על הכל התנחם.

ח. שסותרים הכתובים זה את זה, כי תחילה אמר **אמחה את האדם כו'** נראה שגזרה חכמתו יתברך להשחית את כל אשר ברא, ואחר כך אמר **ונח מצא חן כו'** והצילו בפועל ואת כל זרעו, ואיך עשה הפך גזרתו.

ט. אומרו אלה תולדות נח כו' כי הלא תולדותיו הוזכרו בפרשה הקודמת.

י. שהיה ראוי לומר שם וחם ויפת.

יא. מלת **איש** היא מיותרת.

וכן אומרו בדורותיו ולא אמר בדורו, כאומרו כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה, ולא אמר לשון ריבוי.

ומה עניין אומרו את האלוהים התהלך נח.

יב. אומרו ותשחת הארץ לפני האלוהים, מי לא ידע כי לפני האלוהים היה.

יג. אחר אומרו לפני האלוהים למה חזר ואמר **וירא אלוהים כו'.**

יד. אומרו קץ כל בשר כו', למה הניח הזמה שקשה הימנה, וייחס כל העונש אל החמס.

טו. כי הלא אמרו רז"ל (**בראשית רבה** פ' כו) כל מקום שאתה מוצא זנות אנדרלומוסיא באה לעולם והורגת רעים וטובים, אם כן איפה איך נשאר נח ובניו ואשתו ונשי בניו. ואין להשיב הקושי הזה עם הקודם אליו לאמר כי האלוהים עשה לבלתי חתום גזר דינם אלא על הגזל

ולא על הזנות, למען השאיר שארית בארץ. כי כל זה איננו שווה להניח את נח ובניו, כי הלא לא נאמר כל מקום שעושים דין על הזנות אלא כל מקום שאתה מוצא זנות, שמורה באצבע כי גם שלא יחתם הגזר דין על הזימה רק בהמצאה בלבד בכלל עוונותם, מספיק להביא אנדרלומוסיא והורגת רעים וטובים.

טז. אומרו מפניהם שהוא בלתי מובן.

יז. אומרו ואני הנני מביא את המבול, כי מלת ואני מיותרת, ומהראוי יאמר והנני מביא את כו'.

יח. אומרו והקימותי את בריתי כו' מה צורך אל הברית הזה, והנה רז"ל (שם פ' ל"א) תירצו שהוא בשביל הפירות שלא ירקבו.

אמנם יישוב כל הספקות האלו יסוב על נקודת ההנחה שהנחנו במאה שערים אשר לנו, על ההפרש שבין הפקידה על ידו יתברך, אל הנעשית על ידי מלאך משחית. כי הנעשה על ידו יתברך אין בה נפתל ועיקש, כי הן אל צדיק לא ירשיע כי יבחין בין צדיק לרשע, לא כן המשחית, כי אם כיון שניתן לו רשות לא יבחין. ועל כן כאשר ה' למבול ישב, ראה והנה אם פקוד יפקוד על ידי מלאך, האדמה תשאה שממה כי יאסף עם חטאים נפש נח ובניו, כי לא יבחין בין צדיק לרשע, ומה גם כי גם הוא אינו שלם בצדקו בעצם כמאמרם ז"ל. על כן בחר לו יה יעשה משפט מאתו ובידו, **וישאר אך נח,** כי הוא יתברך ישקיף וירא בחינות לזכותו בדין למען הציל אותו, מה שלא היה המלאך משחית מבחין ומדקדק.

ושלש המה הבחינות אשר ראה אלוהים לעשות משפטו ודינו על ידו, והנה הנם:

א. להיותו חס על עולמו אשר ברא בעשרה מאמרות.

ב. כי הלא המלאכים עליונים אשר קטרגו בבריאת האדם בארץ ואמרו מה אנוש כו' בראותם העשרה דורות מכעיסין ובאין, אמרו רז"ל ששמו פניהם לפניו יתברך ויאמרו לאמר, ראה אתה אומר אלינו כי טוב לברא אדם, והנה הטבנו אשר דברנו כי יעשה את הרע והנה הנם מכעיסין לפניך. אז אמר להם הוא יתברך, הלא אתם גם אתם לו יש נפשכם תחת נפשם מלובשי חומר על הארץ מתחת הלא תעשו כמעשיהם, ויאמרו לא כי נעשה הישר בעיני ה', אז הפילם למטה לארץ. ועליהם נאמר **ויראו בני האלוהים את בנות האדם כי טובות** כו', ופירשו רז"ל (שם פ' כ"ו) כי הרבו לפשוע, כי **ויקחו להם נשים** זו אשת איש, **מכל** זו זכור, **אשר בחרו** זו בהמה.

ואחשבה כי להפליג ברעתם נאמר **ויהי כי החל האדם לרוב כו' ובנות יולדו להם כו',** והוא כי אם להעדר פנויות היה משלוח ידם בנשואות וזכור ובהמה, לא כבדה חטאתם כל כך, אך הנה **ויהי כי החל האדם כו',** לבל ישלחו בעולתה ידיהם הפליג הוא יתברך בנקבות יותר

מבזכרים, למען יחזיקו שבע נשים באיש אחד בנישואי היתר, ועם כל זה, המה **בני האלוהים** בחרו בדרכיהם הרע.

ופן נאמר אולי הבנות הפנויות לא ישרו בעיניהם, ונתנו עיניהם ביופי הנשואות, אמר הלא נהפוך הוא, כי הלא הוא **ויראו בני האלוהים את בנות האדם**, הם הבתולות הפנויות הנקראות בשם בנות **כי טובות הנה,** ועם כל זה **ויקחו להם נשים** מן הנשואות.

ועוד ראיה כי כל ישעם וכל חפץ אך להרע, כי בחרו גם בבהמה, כי מה טובה ומה יופיה, כמאמרם ז"ל **אשר בחרו** זהו בהמה. ויתיישב בזה אומרו **נשים** לבלי צורך, שהיה די יאמר ויקחו להם מכל אשר בחרו. אך כיוון להפריש בין בנות הנזכרות למעלה שהן פנויות, לנשים שמזכיר אחר כך שהן נשואות. וגם אומרו **נשים** ולא אמר לנשים. הנה בזה היה זכות לבני האדם לבלתי השחית הכל, כי היה מקום להשקיט המקטריגים.

ג. והוא על דרך מאמרם ז"ל על אדם ובהמה תושיע ה', אדם בזכות בהמה כו', כן אם היה הוא יתברך משחית כל האדם, הלא מה בצע אחרי כן בבהמה ורמש ועוף השמים והלא לא נבראו אלא בעבור אדם ואדם אין, על כן גם המה יאבדו. וגם שאמרו רז"ל, כי גם בהמה וחיה נזקקים לשאינם מינן, לא כולם היו, כי הלא אמרו רז"ל (שם ל"ב) כי כל הבעלי חיים הבאים אל נח היו מאותם שלא נזקקו לשאינן מינן. ועל מעמד שלשת הטעמים האלה ריחם ה' על עולמו והשאיר שארית בארץ.

ב וַיִּרְאוּ בְנֵי-הָאֱלֹהִים אֶת-בְּנוֹת הָאָדָם כִּי טֹבֹת הֵנָּה וַיִּקְחוּ לָהֶם נָשִׁים מִכֹּל אֲשֶׁר בָּחָרוּ :
ג וַיֹּאמֶר יְהוָה לֹא-יָדוֹן רוּחִי בָאָדָם לְעֹלָם בְּשַׁגַּם הוּא בָשָׂר וְהָיוּ יָמָיו מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה :

ונבא אל ביאור הכתובים, והוא כי אחרי אומרו רעת **בני האלוהים** כי **לקחו להם נשים** כו' כי הרבו לפשוע באשת איש, ובזכור ובהמה, מיד **ויאמר ה' לא ידון רוחי באדם,** הוא המלאך הנקרא רוח, כד"א עושה מלאכיו רוחות, לא יהיה הוא הדיין והפוקד, שלא אמסור את האדם אל מלאך משחית. והטעם הוא **לעולם,** כלומר בשביל העולם שהיא למ"ד בעבור, לבל ישחית הכל ויהיה עולם אבוד.

ועוד טעם שני, והוא **בשגם הוא בשר** בשביל שגם הוא האדם הנזכר, הוא בשר כבני האלוהים הנזכרים, ואם כן לא תפלא ולא תופלג רשעת בני האדם, והוא הטעם השני מהשלשה שהזכרנו. **ולא עוד** אלא שאאריך להם עוד **מאה ועשרים שנה,** וזהו **והיו ימיו כו'.**

ד הַנְּפִלִים הָיוּ בָאָרֶץ בַּיָּמִים הָהֵם וְגַם אַחֲרֵי-כֵן אֲשֶׁר יָבֹאוּ בְּנֵי הָאֱלֹהִים אֶל-בְּנוֹת הָאָדָם וְיָלְדוּ לָהֶם הֵמָּה הַגִּבֹּרִים אֲשֶׁר מֵעוֹלָם אַנְשֵׁי הַשֵּׁם :

ושמא תאמר אם ללמד עליהם זכות תפש קל וחומר מהמלאכים שהפליגו להרשיע מבני האדם, אם כן איפה למה עשית חסד עימהם יותר מלאנשים, כי לבני אדם הארכת **מאה ועשרים שנה,** ולבני הנפילים עד כבוש ארץ ישראל, כי שם נמצאו ושם היו אחימן ששי ותלמי. על כן אמר נהפוך הוא, כי הלא לאדם הארכתי עשרה דורות ועוד מאה ועשרים שנה, ולנפילים שני דורות בלבד. כי הלא **הנפילים** הם דור ראשון אשר נפלו מן השמים, הן עצמם היו בארץ בימים ההם, וגם אחרי כן שתראה מהם בכבוש הארץ, הוא **אשר יבואו בני האלוהים** הנזכרים הוא דור ראשון, **אל בנות האדם וילדו להם** שהוא דור שני, **המה הגיבורים אשר מעולם אנשי השם,** כי הילודים להם הן **המה** אותם **הגיבורים** אשר תראה נקובי שם בתורה, באופן כי לא האריכו רק שני דורות בלבד. הנה עד כה הזכיר השני טעמים.

ה וַיַּרְא יְהוָה כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם בָּאָרֶץ וְכָל-יֵצֶר מַחְשְׁבֹת לִבּוֹ רַק רַע כָּל-הַיּוֹם :
ו וַיִּנָּחֶם יְהוָה כִּי-עָשָׂה אֶת-הָאָדָם בָּאָרֶץ וַיִּתְעַצֵּב אֶל-לִבּוֹ :

ולהזכיר השלישי הקדים ואמר, הנה מה שראה השם לחייב את העולם, לא על הבעלי חיים היה, רק **כי רבה רעת האדם כו',** ועל כן לא התנחם כי עשאם, רק **וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ.**

ז וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶמְחֶה אֶת-הָאָדָם אֲשֶׁר-בָּרָאתִי מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד-בְּהֵמָה עַד-רֶמֶשׂ וְעַד-עוֹף הַשָּׁמַיִם כִּי נִחַמְתִּי כִּי עֲשִׂיתִם :

על כן ויאמר ה' וכו' והוא כי אמר אם **אמחה** הוא **את האדם אשר בראתי מעל פני האדמה,** אך מה אעשה כי המיחוי ימשך **מאדם עד רמש ועד עוף השמים,** שאחר ש**מאדם ועד בהמה** נדדו הלכו מן העולם, גם אלה בעונותם אתם ימקו, שאם אין אדם מה צורך בבעלי חיים והמה לא חטאו. וידוע כי רחמיו על כל מעשיו, כי מה ש**נחמתי** בעצם לא היה רק על בעלי חיים מדברים אשר נצטוו, וזהו **כי נחמתי כי עשיתים** כלומר כי מה ש**נחמתי**, הוא על **כי עשיתים** שהוא את מין האדם, שהייתה הוייתם על ידי עשיה, שהוא נעשה אדם, אך לא שאר בעלי חיים, שנאמר בהם תוצא הארץ נפש חיה כו'. כי מה שנאמר ויעש אלוהים את חית כו' הרי פירש **רש"י** שפירושו שתקנן בקומתן וצביונן, שלא יחלוק על אומרו תוצא הארץ נפש חיה.

ח וְנֹחַ מָצָא חֵן בְּעֵינֵי יְהוָה :

וכהתימו להזכיר שלשת הטעמים האלה, פירש העניין ואמר **ונח מצא חן** וכו', לומר תדע למה חזר ופשפש הוא יתברך אחר הטעמים האלה, ועם כל זה לא רצה ידון רוחו יתברך הוא

המלאך, רק על ידי עצמו, הוא על כי **נח** אם **מצא חן** לימלט הוא **בעיני ה'**, הרואה ומביט בחינות ופניות, אשר לא תשורם עין מלאך, אך לא בעיני מלאך הבלתי רואה כמוהו יתברך ולא יבחין בין צדיק לרשע.

ושמא תאמר אם כן איפה איך נמלטו בניו, אחר כי גם אביהם לולא רחמיו יתברך היה הולך גם הוא. ואין להשיב שהוא על היותם קטנים מבני מאה שנה ולא הגיעו לכלל עונשים בימים ההם כנמצא בדברי רז"ל (שם פ' כ"ו), כי על כן כבש הוא יתברך מעיינו של נח מלהוליד עד היותו בן חמש מאות שנה לבל יגיע הגדול שבבניו לכלל עונשין בזמן המבול, כי הנה אנו צריכין טעם נוסף על זה, והוא כי אם כן גם כל באי עולם זולת נח הפחותים מבני מאה שנה למה לקו.

והנה אמרו רז"ל בבראשית רבה (שם פ' ל') שני מאמרים סמוכים זה לזה, וזה לשונם:

כעבור סופה ואין רשע זה דור המבול, וצדיק יסוד עולם זה נח. הפוך רשעים ואינם זה דור המבול, ובית צדיקים יעמוד זה נח, אלה תולדות נח עכ"ל.

והנה יראו שני כתובים הבאים כאחד לדרשה אחת והוא מיותר. אך לזה נדקדק אומר בשני **אלה תולדות נח.** אך זולת הקושי הזה שהזכרנו, הוקשה להם בכתוב אומרו **אלה תולדות** אחרי שכבר נאמר למעלה.

ועוד אומרו נח זה פעמים.

ועוד שלא אמר שם וחם ויפת. וכוונו לומר, אל יעלה על רוחך כי זכות נח הציל את בניו, כי הלא גם הוא היה בכף מאזנים לולא רחמיו יתברך כי מצא חן, ואיך יציל גם את בניו. על כן הביא שני כתובים אלו, אחד לשון יחיד על נח, ואחד לשון רבים על בניו, לומר כי כעבור סופה כו' וצדיק הוא נח נשאר ליסוד עולם, כלומר הוא לבדו.

ט אֵלֶּה תּוֹלְדֹת נֹחַ נֹחַ אִישׁ צַדִּיק תָּמִים הָיָה בְּדֹרֹתָיו אֶת-הָאֱלֹהִים הִתְהַלֶּךְ-נֹחַ :

ושמא תאמר אם כן איך ניצולו בניו מה שאין כן לבני זולתו הפחותים מבני מאה שנה, על כן אמר כי המה בצדקתם הצילו נפשם, וזהו הפוך רשעים ואינם ובית צדיקים כו' **אלה תולדות נח,** כי בית צדיקים הם בני נח היו צדיקים בעצמם. ומה גם לאומרם **בבראשית רבה** בפרשות הקודמות לזה המאמר, כי מה טעם **ונח מצא חן** בזכות תולדותיו, וזהו **אלה תולדות נח.** הנה כי דעתם כי צדיקים היו, אלא שכוונת בעל מאמר זה היה כי לא הספיקו רק לעצמם. ולפי זה ידרש הכתוב כך **ונח מצא חן** כו', ושמא תאמר אם גם הוא הוצרך למצוא חן, איך נצולו בניו, לזה אמר **אלה תולדות נח,** כלומר ראויים להתייחס וליקרא תולדות נח כי יתדמו אליו, על דרך מאמרם ז"ל שאמרה בת שבע לשלמה כאשר ייסרתו, מה ברי ומה בר בטני כו', שאמרה לא יאמרו אם אינך כשר, שתדמה לאביך, רק אלי, וזהו מה ברי שיאמרו זה בנה של בת שבע

כלומר דומה אליה. הרי שאומרו בן פלוני הוא כלומר מתייחס אליו. ועל דרך זה הוא אמרם ז"ל (מגילה דף ט"ו) שכל נביא שנזכר שמו ושם אביו כמו ישעיהו בן אמוץ וכדומה הוא נביא בן נביא.

ואחר אמרו שתולדותיו דומים אליו, חל עליו חובת ביאור מה כשרות האב, ועד היכן יד צדקתו מגעת, למען דעת גדר אשר נדמו לו לינצל יותר מכל פחותי מבני מאה שבדור. ועל כן אמר **נח איש צדיק** ובטעם רביע כמרים קול ואומר נח אשר דמיתי בניו אליו, תדע מה תוארו **איש צדיק** וכו'. ומה מתקו דברי המאמר בזה באומרו ובית צדיקים יעמוד **אלה תולדות נח,** כי בהתייחסם אליו נדע תולדות נח וצדקת תולדותיו.

ואמר **איש צדיק** כו' כיוון מה שאמרו ז"ל על אשרי איש ירא ה' שהוא מקטנותו, אשרי מי שמהיותו איש ירא את ה', וזה יאמר מהיותו **איש, צדיק תמים היה.** וזהו אומרו **בדורותיו** כי כל אדם רואה שני דורות, אחד בקטנותו ואחד בגדלו, אמר כי בשני דורותיו היה צדיק שהוא מקטנותו בדור הזקנים בקטנותו, ובדור שקם תחתיהם.

ושמא תאמר איש אשר אלה לו למה לא יספיק זכותו להציל את בניו, לזה אמר **את האלוהים התהלך נח,** לומר כי כל צדקתו לא הייתה רק ממנו לה' בביתו ובחומותיו, ולא יצא לישע עמו ללמדם דעת את ה' כאברהם, על כן מי שזיכה את הזולת כאברהם ניצולו זולתו בזכותו, כעניין ויזכור אלוהים את אברהם וישלח את לוט מתוך ההפכה. אך נח ש**את האלוהים התהלך** בינו לקונו לבד, לא הציל רק את עצמו ולא ניצולו בניו בזכותו.

או יאמר את האלוהים התהלך נח, לומר אם כן איפה שבניו דומים אליו, למה הוכבש מעיינו שלא יהיו בני עונשין עד אחר המבול. הלא הוא כי אין הדמיון שלם כי **את האלוהים התהלך נח** בדבקות בעצם, מה שאין כן תולדותיו לגמרי. וזהו אומרו **נח** פעם שלישית בכתוב.

יא וַתִּשָּׁחֵת הָאָרֶץ לִפְנֵי הָאֱלֹהִים וַתִּמָּלֵא הָאָרֶץ חָמָס :

וסיפרה תורה איך **ותשחת הארץ לפני האלוהים** שהוא השחתת זרע הוא זנות, אך זה בסתר **לפני האלוהים** לבדו, **ותמלא הארץ חמס** לעיני הכל.

יב וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת-הָאָרֶץ וְהִנֵּה נִשְׁחָתָה כִּי-הִשְׁחִית כָּל-בָּשָׂר אֶת-דַּרְכּוֹ עַל-הָאָרֶץ :

והנה היה אפשר וידונו על ידי זו או על ידי זו, אמר הנה **וירא אלוהים את הארץ והנה נשחתה** בזימה **כי השחית** כו', ועל כן יתחייב בא אנדרלמוסייא לעולם שהורגת רעים וטובים.

יג וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֹחַ קֵץ כָּל-בָּשָׂר בָּא לְפָנַי כִּי-מָלְאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם וְהִנְנִי מַשְׁחִיתָם אֶת-הָאָרֶץ :

והנה כל כוונתו יתברך כאשר הקדמנו הלא הייתה להשאיר את נח וזרעו, על כן אחרי ראותו יתברך את הארץ והנה נשחתה בזימה, שיחויב לבלתי השאיר שריד, אמר לנח **הנה קץ כל בשר בא לפני.** והוא כי הנה **בספר הזוהר** פירשו ש**קץ כל בשר,** הוא המלאך המוות העושה קץ בכל הבשר. והנה גם שאין דורשים המקרא כמאמרנו, מהם אקח פירוש מילת קץ, ונפרש לפי דרכנו. והוא, כי אמר הוא יתברך הנה על דבר האנדרלומוסיא, שהוא המשחית המיוחד על הזימה שהורגת רעים וטובים. אם עוון הגזל לא היה מספיק לכלות, הייתי מתקן שלא לגזור רק על עוון הגזל, אך הנה גם על עוון הגזל גדל מאד עד שהוא לבדו מספיק לכלות אם אעשה על ידי משחית, כמו אם הייתי עושה על הזימה על ידי האנדרלומוסייא. וזהו **קץ כל בשר** הוא המשחית העושה קץ, בא לפני לעשות המשפט בידו, **כי מלאה הארץ חמס מפניהם** ואין מוחה, באופן כי גם אתה תספה כי לא מצאת חן בעיני המשחית, לכן אין תקנה כי אם **והנני** בעצמי **משחיתם,** באופן שאבחין בין צדיק לרשע ותחיה אתה וביתך כמדובר, באופן שלא אשליט לא את האנדרלומוסייא ולא את ה**קץ כל בשר** והוא המלאך המשחית.

עוד יתכן דרך שני בביאור הכתובים, והוא בשום לב ראשונה דרך כלל, בשנותו את טעמו זה כמה פעמים בשמותיו יתברך. כי בסיום פרשה הקודמת הוזכר שם ההוויה חמש פעמים כאחד:

ויאמר ה' לא ידון רוחי כו',

וירא ה' כו',

וינחם ה',

ויאמר ה' אמחה את כו',

ונח מצא חן בעיני ה'.

וכנגדם בסמוך תחילת פרשה זו, בחמש פעמים שם **אלוהים** יחד:

את האלוהים התהלך נח,

ותשחת הארץ לפני האלוהים כו',

וירא אלוהים את הארץ כו',

ויאמר אלוהים לנח כו',

ככל אשר צוה אותו אלוהים.

ואחרי כן חזר אל הזכרת **שם הרחמים:**

ויאמר ה' לנח בא אתה כו'

ויעש נח ככל אשר צוהו ה'.

ואחר כך חזר אל **שם הדין**

שנים שנים כו' כאשר צוה אותו אלוהים.

ואחר כך נוסדו יחד שתי המידות:

כאשר ציוה אותו אלוהים.

ויסגור ה' בעדו.

ועל פי דרכנו נשים לב אל אומרו לשון סגירה ולא לשון הגנה וכיוצא בו.

ואחר כך חזר אל **מדת הדין,** ואמר:

ויזכור אלוהים את נח

ויעבר אלוהים רוח על הארץ כו'.

ובכלל הדבר נשים לב אל אומרו **ויזכור אלוהים את נח ואת כל החיה** בסוף ההצלה, ולא בתחילה בצוותו אותו יבוא אל התיבה. ועל פי דרכנו נשית לב גם אל הערות שהזכרנו בדרך הראשון.

ועוד באומרו וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ, כי מלת בארץ מיותרת. וידוע מאמרם ז"ל (בראשית רבה פ' כ"ז) על **וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ** כי גם שם אומרו בארץ מיותר ואמרו שהוא מתנחם שבראם בארץ ולא בשמים שהיה ממריד גם העליונים. וכן אמרו ז"ל כי נחם על היות אדם בארץ, ולא כאשר בתחילה שהיו מים על הארץ, כד"א **ורוח אלוהים מרחפת על פני המים,** שהיו מקלסין את הקדוש ברוך הוא.

ועוד אומרו וכל יצר מחשבות כו' שנראה כמחייבם על העתיד, והוא הפך דרכו יתברך רק באשר הוא שם.

ועוד אומרו ויתעצב אל לבו מה העיצבון הלז, ואיך יצדק כלפי מעלה חלילה.

ועוד אומרו ויאמר ה' אמחה את האדם כו', כי מי לא ידע שהוא מעל פני האדמה.

ועוד אומרו כי נחמתי כי עשיתים, כי הרי נאמר **וינחם ה' כי עשה את האדם**.

ועוד אומרו ונח מצא חן, איך סותר הגזרה שהייתה כליון חרוץ על כל האדם **אשר על פני האדמה.**

ועוד כי סמוך אל אומרו **מצא חן,** היה ראוי לומר כי **צדיק תמים** היה, ויהיה טעם אל מציאת החן, ולא אחר הזכיר **תולדות נח.**

ועוד למה נתייחדו תוארים אלו **צדיק תמים** מיתר תוארים הנאמרים על זולתו, כעניין ירא אלוהים וסר מרע האמור באיוב ודומה לו.

וכן כפל שם **נח.**

ואומרו את האלוהים התהלך נח שהערנו בדרך הקודם.

וכן אומרו ויולד אחר שנאמר למעלה.

ועוד אומרו ותשחת הארץ כו', שאם פירושו על מעשה הרעה שהשחיתו את זרעם, היינו **וירא אלוהים את הארץ והנה נשחתה כו',** ואם פירושו על הגזר דין שנגמר דין השחתת **הארץ לפני האלוהים,** הלא הגזר דין היה על הגזל, ואיך אחר הגזר דין יאמר **ותמלא** כמוסיף, ומהראוי יאמר ותשחת כו' כי מלאה הארץ חמס כו'.

ועוד כי לכל הפירושים לא יצדק אומרו **וירא אלוהים את הארץ** אחר אומרו **ותשחת הארץ לפני האלוהים,** כי זולת הכפל הוא הפוך, כי מציאות הראיה היה ראוי להקדים.

וגם שמתחילה מזכיר החמס ואחר כך זנות בלבד, ובדבר השם יתברך אל נח מזכיר החמס לבדו.

ועוד אומרו עשה לך, כי אומרו לך הוא מיותר.

ומה רמז בהיותם **מעצי גופר,** ושתהיה **מבית ומחוץ בכופר.** ושנותו לשונו מזפת לכופר.

ומה עניין ואני **הנני מביא,** הרי נאמר למעלה **והנני משחיתם,** ואם להודיע שיהיה על ידי מבול מים, יודיענו מבלי שיאמר ואני, כי מי לא ידע כי הוא יתברך המביא.

ועוד אומרו והקימותי את בריתי אתך ובאת אל התיבה, כי הנה הוצרכו ז"ל (**בראשית רבה** פ' ל"א) לדחוק שהוצרך ברית על הפירות שלא ירקבו, שאם לא כן מה צורך אל הברית.

ועוד אומרו כל אשר בארץ יגוע, למה תלה הדבר בגויעתם כאילו הוא מעצמם, ולא אמר אשחית כאומרו **לשחת כל בשר,** או **אמחה** כאומרו לפנים **וימח את כל היקום כו'** וימחו מן הארץ.

ועוד באומרו ומכל החי כו' אמר **להחיות אתך,** ולמה בפסוק שאחריו אמר **יבואו אליך** להחיות.

ועוד שמהפך כי מתחילה אמר **תביא אל התיבה** ואחר כך **יבואו אליך.**

והנה ידוע מאמרם ז"ל כי ציוה לו הוא יתברך יביא מאשר לא נזקקו לשאינן מינן, ואמר נח במה אדע, והשיב הוא יתברך אני אעשה שהם מעצמן יבואו אליך אשר לא נזקקו.

וגם אומרו למעלה **אתך,** ופה נאמר **אליך.**

וגם אומרו ואתה קח לך כו', אחר שיצווה יקח לו ולהם לאכלה מלת **לך** מיותרת, והיה לו לומר **ואתה קח מכל כו'.** וגם מלת **ואתה** גם היא לבלי צורך.

אמנם לבוא אל הביאור נזכירה מאמרם ז"ל (סנהדרין דף ק"ט) והוא כאשר נצטווה נח לעשות התיבה היה מאה ועשרים שנה קודם המבול, כי מאז נטע ארזים כו' והיו שואלים אותו בני דורו מה זה? והיה אומר שהקב"ה היה עתיד להביא מבול, והיו מלעיגים ואומרים ליתי מבול על ביתיה, וכשמת מתושלח זקנו היו אומרים הא אתא מבול על ביתיה כו', ואמרו שזה

הוא פירוש אומרו **בשגם כו' והיו ימיו מאה ועשרים שנה** שהאריך להם. ולפי זה אומרו למעלה **ויהי נח בן חמש מאות שנה ויולד כו',** היה עשרים שנה אחר ציווי התיבה, כי בן שש מאות שנה היה נח כשהמבול היה, ואם כן איפה הפסוקים הקודמים, באומרו **ויהי נח בן חמש מאות שנה ויולד כו',** והפסוקים שאחריו **ויהי כי החל כו' ויאמר ה' לא ידון כו',** אינן בזמן אחד, כי הראשון הוא בהיות נח בן חמש מאות שנה, ושאחריו היו בהיותו בן ארבע מאות ושמונים שנה, עשרים שנה קודם להולדת נח.

ובזה נבוא אל כוונת הכתובים, והוא בהזכיר מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** פכ"ו) למה כבש הקדוש ברוך הוא מעיינו של נח, ולא הוליד כבני דורו אלא עד שיהיה בן חמש מאות שנה, כדי שלא יהיה הגדול בן מאה שנה שלמים במבול שלא יהיה בר עונשין למעלה. והנה עדיין קשה זולת בני נח הפחותים מבני מאה למה לקו. ועם שעוד לנו טעם אחר לזה, אחשוב לפי דרכנו בהקדמה אחת, והיא כי התורה נותנת טעם באמרי נועם אמריה, והוא כי הנה על פי מידת הדין היה כליון חרוץ שוטף נח ובניו, עד בלתי השאיר שריד, כי היה בטל במיעוטו בערך כל העולם כולו, ומה גם שגם הוא לא היה כדאי לישאר אפילו הוא לבדו, ומה גם **בניו ואשתו ונשי בניו אתו.** ואם כך היה בא אל הפועל היה העולם מתבטל, כי אם אין אדם, הארץ למה, כי לחזור לברוא אדם אחר לא היה כבודו יתברך חלילה וחס, כי מה ישיב אל המלאכים האומרים מה אנוש כי תזכרנו, אחרי כי כדבריהם כן היה פעם אחת, לכן כבודו הוא להשאיר מעתה ולא יעמדו דברי המקטריגים. והנה צריך יהיה על פי הדין כי מלך במשפט יעמיד ארץ.

אמנם ראה הוא יתברך כי אם המשפט לאלוהים הוא מידת הדין לבדו, **תשחת הארץ** וכל הדרים עליה, על כן שיתף מידת רחמים, כאשר מאז הבריאה עשה כן וסייע הברא העולם בעשרה מאמרות כאשר כתבנו בשערים, שעל ידי כן לא נתבטל העולם. ועדיין היה מקום לומר כי מספיק מידת רחמים להפשיר הדין **וישאר אך נח**, אמנם לישאר גם בניו והנשים והטף הוא דבר גדול מאד, על כן מה עשה הוא יתברך, סיפר לנו תיקון שני שעשה זולת השפט הארץ גם במידת רחמים, והוא שלא יוליד עד היות בן חמש מאות שנה.

וזה עניין הכתובים **ויהי נח בן חמש מאות שנה ויולד** כו', מה זה היה לו שלא הוליד עד הזמן ההוא, הלא הוא כי הנה העולם היה אבד, כי הלא **ויהי כי החל האדם כו'** שהוא קודם לזמן הנזכר עשרים שנה כמו שנתבאר, **ויראו בני האלוהים כו' ויקחו להם נשים** זה אשת איש, מכל זה זכור, **אשר בחרו** זו בהמה.

אז בראותו יתברך כן, מצא און לו לקיים עולמו בל יחרב על פי מידת הדין, ואמר **לא ידון רוחי,** הוא רוח אלוהים הנזכרת בפרשת בראשית הוא מידת הדין, **לא ידון באדם**, וזה לעולם שגוזר מעתה שלא ידון מידת הדין לבדו לעולם, אלא שתמיד ישתף מדת רחמים.

ושמא תאמר למה לא תבוא על הזנות הנזכר אנדרלומוסיא והורגת רעים וטובים, הלא הוא **בשגם הוא בשר** כבני האלוהים הנזכרים אשר קטרגו, שהבי"ת הוא בית בעבור, באופן שאין להכביד על האדם כל כך.
ולא עוד אלא שהיו ימיו שהאריך להם **מאה ועשרים שנה,** ואל תתמה אם הארכתי לבני האלוהים יותר מזה, כי הלא לא הארכתי להם יותר משני דורות, כי **הנפילים היו כו'** כמפורש בדרך הקודם בס"ד.

על כן **וירא ה'** הוא מידת רחמים **כי רבה** כו', לומר אם הייתה הראיה וההבטה בהשגחת המשפט בבחינת שם אלוהים, הייתה הארץ נחרבת וחוזרת להיות תהו ובהו, כי הלא לא נברא רק לשייטיבו מעלליהם, ועשרה דורות היו מכעיסין ובאין. אך **וירא** והשגיח ה' בבחינת הרחמים, **כי רבה רעת האדם בארץ**, ועל כן לא תאשם הארץ רק הרשעים המאבדים אותה, **וכל יצר מחשבות לבו** אפילו כל שני יצריהם נתאחדו לרעה, על כן לא התנחם על עשותו הארץ, רק על **כי עשה את האדם בארץ,** ולא על כי עשה את הארץ, כי על כן יוכרח להשאיר אחד מפני קיום הארץ, כאשר כתבנו במשנה בעשרה מאמרות כו' אז **ויתעצב אל לבו.**

ולבוא אל ביאורו לפי דרכנו זה, נזכיר מאמר ר' ברכיה ע"ה שאמר ב**מדרש רבה** (פ' כ"ז):

מלך שבונה פלטין על יד אדריכל, ראה אותה ולא ערבה לו, על מי יש לו להתכעס לא על אדריכל, כך ויתעצב אל לבו עכ"ל.

והלא כמו זר נחשב בין מציאות העציבות כלפי מעלה, בין על עניין אדריכל, כי הנה במשל יצדק שיכעוס המלך על אדריכל, אולי לא עשאו כרצון המלך, אך בנמשל לא כן הוא, כי הכל עשה ברצון מלכו של עולם יתברך.

אמנם הנה ביארנו במקומות רבים, כי עציבות הנאמר בו יתברך הוא העדר התפשטות אור שפע מאתו החוצה, כאדם העצב שזיו פניו נכנס בפנימיותו וישאר חיצוניותו ירוק. ויהיה העניין כך, כי כאשר ברא הארץ הוא יתברך, היה על ידי שכינתו שקראה לבו, כמאמר הכתוב ויאמר אלוהים יהי רקיע כו'. ויאמר אלוהים יקוו המים וכו' ותראה היבשה. ועתה בראותו יתברך שעל פי שם אלוהים הנזכר ברוך הוא, יאבד העולם כמדובר, על כן לא רצה לשלשל שפע מאתו לפעול פעולה זו, הוא המשפט הזה על ידי השם ההוא, וזהו **ויתעצב אל לבו.** והוא מאמר רבי ברכיה, כי להיות נברא על ידי השכינה אשר היא דין, ולא על ידי כח הרחמים. היה נמשך כי

עתה גם כן יהיה קיום העולם ומשפטו על ידו. והוא נמשל הכעס שמונע שפע להיעשות הפעולה על ידו לבדו, שלא רצה מהטעם הנזכר. והוא מאמרנו בדרך אשר דרכנו בו כמדובר.

על כן **ויאמר ה'** הוא מידת הרחמים כו' **אמחה** וכו', לומר אשר אמחה לא יהיה הארץ עם צאצאיה, רק **את האדם** וכו', **כי** הלא לא **נחמתי** כי עשיתי ארץ, רק **כי עשיתים** את האדם ואת הבעלי חיים הנזכרים.

ושמא תאמר הלא גם מידת הדין ישקיף וירא כי **נח איש צדיק,** וישאירנו ותישאר הארץ, כי השופט כל הארץ לא יעשה משפט, לזה אמר אם נח היה מוצא חן בעיני אלוהים היה זה, אך **ונח מצא חן** הוא **בעיני ה'**, אך לא בעיני מידת אלוהים, על כן היטיב הוא יתברך אשר עשה לעשות משפטו ודינו על ידי מידת רחמים.

ועוד שנית שעל כן הוצרכה מידת רחמים, הלא הוא על תולדות נח, כי הנה **אלה תולדות נח,** כלומר דומים אל נח, כי כאשר נח לא מצא חן רק בעיני מידת רחמים, כן גם התולדות. ואחר אומרו כי נח לא מצא חן רק בעיני ה' ולא בעיני מידת הדין, ושגם בניו דומים אליו בזה, חזר להודיע מה טיבו של נח שלא מצא חן רק בעיני מידת הרחמים. ואמר **נח איש צדיק כו',** לומר נח שאמרתי שעל היות בניו דומים לו הפסידו, תדע גדר צדקתו, הלא הוא כי כל צדקתו לא הייתה רק בשב ואל תעשה, ולא שלמות קנייני, כי לא היה רק שלא חטא במה שחטאו דורותיו. והוא כי שלשה פשעי הדורות ההם לפי דברי רז"ל:

א. עוון זימה **כי השחית כל בשר.**

ב. גזל.

ג. עבודה זרה.

כמו שאמרו רז"ל נאמר כאן השחתה ונאמר להלן פן תשחיתון כו'. אמר כי משלשת פשעי דורותיו לא דבק בידו מאומה.

על האחד אמר שהיה **איש צדיק,** והוא הנודע מ**ספר הזוהר** (שמות דף ג') כי השומר בריתו מלחטוא בזנות, ההוא יקרא בייחוד תואר צדיק, כי על כן על יוסף נתייחד תואר זה, על שומרו ברית מילתו בקדושה ועמד בו בניסיון.

ועל השני אמר **תמים היה בדורותיו,** מתנהג אתם בתמימות וטוהר לב ובלתי עושקם.

והשלישית היא עבודה זרה, אמר **את האלוהים התהלך נח,** עם האלוהים הידוע ולא עם אלוהים אחרים, וזה עניין ה"א הידיעה.

עוד רמז באומרו **את האלוהים,** שהייתה עבודה מיראת אלוהים, הוא מידת הדין ולא מתהלך באהבה, ועל כן לא נאמר את ה'.

ועל בחינות אלו נדמו בניו אליו, והוא שחזר ואמר **ויולד נח כו'**, וזהו שלא אמר ויולד שלשה בנים, כי אם חזר להזכירו כלומר דומים אליו, ועל כן הוצרך מידת רחמים.

עוד אפשר בפסוקים הקודמים **וינחם ה' כו' ויאמר ה'** כו', והוא על דרך מה ששמעתי בשם הרב הגדול **מהרי"ב** ז"ל על פסוק וינחם ה' על הרעה אשר דבר כו', והוא כי דרך אב רחמן כי יחרה אפו על בנו, ועד אשר לא הוציא בשפתיו דברי כעסו לבו כאש בוער, אך בשעת כעסו מפליג בדברים ואומר הנה אהרוג ואשמיד ואאבד, וכיוצא בדברים קשים, ועל ידי כן שככה חמתו כאילו כבר עשהו, וזהו וינחם ה' על הרעה במה שדבר לעשות לעמו, הטיל כעסו בדבור.

וכן שמעתי אומרים על דרך זה על פסוק (איכה א') אשר עולל לי אשר הוגה כו', שמתרעם המקונן כי לא היפר כעסו על ידי הדבור שדבר והוגה ביום אפו לעשות להם, כי אם עולל לי כל אשר הוגה, ולא ביטל ולא הסיר ממנו, אך זה היה ביום חרון אפו בעת החורבן כי רב מאד החרון אף ועברה, מה שאין כן בזמן זולתו. וזה יאמר פה **וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ** שהוא לגמרי. אמנם **ויתעצב** בעוד היה הדבר אל לבו בלבד במחשבה. אך מה עשה מידת רחמים לזכותם ולהשתיק מידת הדין, **ויאמר ה' אמחה** כו' שהפליג לדבר **אמחה את האדם כו' מאדם כו'** שהיא הגזמה גדולה לגמרי, ועל ידי כן **ונח מצא חן** כו' שהחסיר ממנו קצת. **וישאר אך נח** ובניו ונשיהם.

עוד אפשר דרך אחרת, באומרו **וירא ה' כי רבה** כו', והוא כי זולת מה שכתבנו שחס הוא יתברך על עולמו לבלתי השחית הכל, גם ראה מידת רחמים לזכות נגד מידת הדין, כי אם יבטל העולם ותמחה הארץ על חטאת יושביה, מה חטאו ישני עפר כמתושלח ודומים לו שימוחו בהמחות הארץ, ומה פשע כל בני אדם שלמים, וכן רבים שבכל דור ודור מהבאים. וזהו אומרו **וירא ה'** בעל הרחמים **כי רבה רעת האדם בארץ,** כלומר אשר בארץ המה, אך לא אשר אינם בארץ הם המתים. ומה גם למאמר **ספר הזוהר** (בראשית דף כ"ו) בפסוק **כל אשר נשמת רוח חיים באפיו מכל אשר בחרבה מתו,** שהוא כי כל צדיקים בעלי נשמה כבר מתו קודם המבול, ואם כן איפה למה ילקו גם הם, וכן אשר עדיין לא היו למה תמנע לידתם והוייתם, על כן **וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ**, לא אשר אינם בארץ, כי עודם בשמים שלא נולדו עדיין שלא באו לעולם, וגם אשר מתחת לארץ. על כן **ויאמר ה' אמחה את האדם וכו' אשר בראתי,** ולא את אשר עדיין לא בראתי. גם **מעל פני האדמה,** ולא אשר תחת פניה. **כי** אם **נחמתי,** הוא **כי עשיתים.** אך לא את אשר עדן לא עשיתי. וכן אותם ש**נחמתי כי עשיתים**, לא את הקבורים מתחת לארץ שלא נחמתי עליהם.

ושמא תאמר איך יתכן ואדם אין ליבנות העולם ממנו, ולחזור לברוא אדם מחדש לא יתכן כמדובר למעלה, על כן אמר **ונח מצא חן** וכו'.

ונחזור אל העניין, כי אילו היה המשפט ההוא נעשה על ידי גזרת בחינת שם אלוהים בלבד, מבלי הצטרף מידת רחמים, היה הכיליון חרוץ שוטף הכל, ולא נשאר אף נח. וזה מאמר הכתובים **ותשחת הארץ לפני האלוהים וכו',** והוא כי הלא דרך מידת הדין שלא לוותר דבר, כי השופט כל הארץ יעשה משפט, וזהו אומרו **ותשחת הארץ לפני האלוהים** לפני מידת הדין, כי נשחתה על עוון זימה, כד"א **כי השחית כל בשר** כו'. וכן עוון אחר הוא גזל, כי הנה **ותמלא הארץ חמס.** והן אמת כי גם שמידת אלוהים לא תוותר, עם כל זה הסכימה עם מידת רחמים, כי לא תחפוץ בהשחתת עולם לגמרי. ועל כן בראות כי על פי הדין היה מתבטל, הסכימה להשתתף עם מידת רחמים למען יתקיים, כי אינו ככחות המשחיתים חלילה החפצים בהשחתה כנודע.

על כן בהיות כי שתי עבירות היו תחת ידם, אחת זימה שנית גזל, והנה על הזימה כבר כתבנו שנאמר הנפילים היו בארץ, לומר שבהם היה פתחון פה נגד מידת הדין כי הן המה המקטרגים ודוברים רע על בני אדם, ואמר להם הקדוש ברוך הוא אילו הייתם לבשר כאדם למטה הרעותם כהם, וכן היה **ויראו כו' ויקחו להם נשים** כו'. אמנם על החמס לא היה פתחון פה, כי **הנפילים** לא חטאו רק בזימה. ובזה נמצא טעם נכון מה זה היה שלא נחתם גזר דינם אלא על הגזל, ולא על הזימה שתבוא אנדרלומוסיא להרוג טובים ורעים, אך הוא על כי על הזימה היה פתחון פה לעומת מידת הדין. וזהו **ותשחת הארץ** שהוא הזמה **לפני האלוהים** שהוא מידת הדין. וגם הושם לפניו יתברך עניין החמס, וזהו **ותמלא הארץ חמס** באופן שהיה העולם אבד.

על כן מה עשה? ראה את הארץ והנה נשחתה בזימה, ומה שראה הוא כי מה שנשחתה היא **כי השחית כל בשר את דרכו כו',** כי כל מה שהיה בשר שמרבה את המלאכים הנפילים בני האלוהים, כמו שכתבנו על **בשגם הוא בשר,** השחיתו את דרכם, ואין לאבדם על כך, אך עדיין נשאר עוון החמס, שגם בו כדאי להשחית הכל.

על כן **ויאמר אלוהים לנח קץ כל בשר בא לפני,** שאני מידת הדין ולא תמלט גם אתה, כי **מלאה הארץ חמס** שהוא על הגזל שהוא לבלתי השאיר גם אחד.
ושמא תאמר אשר לא חמסו למה יענשו, לזה אמר: **כי מלאה הארץ חמס מפניהם** של כל בשר הנזכר, ולא היה אחד שימחה בידם. על כן **והנני** מידת הדין **משחיתם את הארץ,** כי אין מוחה בידי על סיבה זו. ולא בני אדם בלבד, כי אם גם הארץ עצמה, כי אם אין נשאר גם אחד מה צורך בעולם. וזהו **והנני משחיתם את הארץ,** שהוא הארץ וצאצאיה שהוא איבוד העולם, כי גם אתה אינך מוצא חן לפני, וזהו **והנני משחיתם את הארץ.**

ועם כל זה אבקש לך שני תיקונים:
אחד שאשימך במקום תתמרק בייסורין שנים עשר חדש, שעל ידי כן תמצא חן גם בעיני.
שנית כי מעתה שעדיין לא נתייסרת, אשתף מידת רחמים לרחמך.

ועל האחד אמר **עשה לך,** לומר הנה שמתי לך מקום אשר תנוס שמה ותנצל נפשך, והוא **עשה לך תיבת כו'.** והוא באשר נשית לב מה היה שלא הצילו ה' בזולת דרך זה, בראש הר גבוה מארץ ישראל, ועל העבים יצווה מהמטיר עליו מטר, אף לאומר שגושמה במבול. וזולת דרך זה הנה הרבה פתחים למקום. והנה **בבראשית רבה ובתנחומא** אמרו שהיה כמונח בבית הסוהר, והיה צועק ואומר הוציאה ממסגר נפשי כו' ולא הרשהו הוא יתברך עד שנים עשר חדש. וכן ספרו רז"ל מרוב צער שהיה לו שם, ואשר נדדה שנתו מעיניו להאכיל גם בלילה למי שדרכו לאכול בלילה, ולא היה לו מנוח כלל. על כן אין ספק כי מה' היה לו לכפרת עוון, למה שלא היה כדאי, הוצרך לימרק שם שנים עשר חדש, נגד משפט רשעים בגיהינום שנים עשר חדש ויחיה ולא ימות. וזהו מאמר מידת הדין אליו **עשה לך תיבת** כו', לומר אל יעלה על רוחך שבשביל הבעלי חיים אצווך לעשות תיבה, ושאם לא כן הרבה פתחים היו לשתנצל בלא צער, כי לא כן, רק **עשה לך** בעבורך **תיבת כו'** כי אתה צריך אליה לכפרת עוון.

ועל פי דרכך **קנים תעשה את התיבה** הנזכרת בעד הבעלי חיים, שיהיו המינים נפרדים בל יזדקקו לשאינם מינם. ובזה יתכן מאמרם ז"ל שהקשו למה במשה נאמר בחמר ובזפת, ופה כולה זפת מבית ומחוץ, ואמרו כי במשה היה חמר מבפנים כדי שלא יריח אותו צדיק ריח רע. והנה קשה על זה כי הלא גם **נח איש צדיק תמים היה,** אך במה שכתבנו יתכן כי נח לא הושם שם רק למרק עוון ועל כן יריח ויריח, וזהו מאמרם ז"ל באומרם אותו צדיק כלומר אותו צדיק ולא זה צדיק.

ובזה מצאנו ראינו טוב טעם אל שנות הכתוב את טעמו לומר **בכופר,** ולא אמר בזפת כמו שאמר במשה, אך הוא לרמוז היות הזפת גם מבית לכפרת עוון, על כן הוציאו בלשון כופר, ואמר **מבית ומחוץ בכופר.**

עוד ידוקדק אומרו עשה לך על דרך זה, והוא כי ה' חפץ דכאו בתיבה שנים עשר חודש מידה כנגד מידה, לומר אתה לא יצאת לישע עמך להיישירם ולהדריכם בעבודת קונם, רק נסגרת בתוך ביתך מה שלא עשה אברהם, לכן תיסגר תוך התיבה גם אתה ותצטער. ואשר לא היית רועה ומנהיג את בני אדם, ותנדד שינה מעיניך לרודפם להיישירם להטיבם, עתה תרעה בהמות וחיות ומנדד שינה מעיניך להאכילם. וזהו **עשה לך,** כלומר כי לך יאתה לעשות תיבה להינצל לעומת מידתך.

גם קנים תעשה את התיבה בעד החיות ובהמות לכל מין ומין, לזונם ולכלכלם בידך. ועם כל זה אם על פי מידת הדין בלבד היית נידון על שלא מחית, גם אתה היית נמחה, אך עם כל צער התיבה הזה מה שיסכון לך. הוא הדבר השני שהוא כי **ואני הנני מביא** כו'. והוא כי מלת **ואני** מיותרת, והוא כי הנה זולת מה שלמדונו רז"ל כי כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו, למדונו גם הם כי גם כל מקום שנאמר בו יתברך ואני הוא ובית דינו, והוא מאמרם (**במדבר רבה** פ"ג) על פסוק ואני הנה לקחתי כו' וזה לשונם:

רבנין אמרין כל מקום שנאמר בו ואני כביכול הקדוש ברוך הוא ובית דינו, ובנין אב שבכלן וה' דבר עליך רעה עכ"ל.

הנה השוו רז"ל בפירוש אומרו ואני אל אומרו וה', והוא גם כן מפורש ב**ספר הזוהר.**

ונבוא אל העניין כי אמרה מידת הדין, הלא ציוויתיך תצטער בצער תיבה, דע לך כי כל זה איננו שווה לך להצילך אם לא בהצטרף מידת רחמים שאסכים עם ה' שמצאת חן בעיניו ואמר **לא ידון רוחי באדם** שהוא רוח אלוהים לבדו, וזהו ואני שהוא הצטרפות השתי מידות יחד, שעל ידי כן **הנני מביא כו'**, ימשך מזה כי **והקימותי את בריתי כו' ובאת אל התיבה**, מה שאין כן על ידי מידת הדין לבדה. ועל כן יתיישב מה שהוצרך קיום ברית, שהוא לבל תקטרג מידת הדין. ובזה לא יקשה אומרו למעלה **ויאמר ה' אמחה את האדם** שהוא רחמים, ופה נאמר **ויאמר אלוהים כו' והנני משחיתם כו' ואני הנני מביא כו'** שהוא מידת הדין, אך הוא שתי המידות יחד כאמור.

ואחר גמר דבור מידת אלוהים אל נח, נתייחד לו דבור בחינת מידת רחמים, **ויאמר לו בא אתה** כו' וזהו **ויאמר ה' לנח בא אתה וכל ביתך כו'**, והוא לומר אל תקוץ אם תצטרך להצטער בצער תיבה, ולא תינצל בדרך אחרת בלי צער תיבה, כי הוא על **כי אותך ראיתי צדיק לפני** בלבד ולא בפני מידת הדין, על כן תצטער להינצל בצער.

והנה אין כל זה רק על נח, אמנם הבאים **זכר ונקבה** שהם כמו שאמרו ז"ל (סנהדרין דף קי"ב) שלא נזקקו לשאינן מינן, הנה בדין היו זוכים להינצל גם לפי מידת הדין, וזהו אומרו **והבאים זכר ונקבה מכל בשר כו' כאשר ציוה אותו אלוהים,** כי גם מידת אלוהים עמדה להם. אמנם נח **ויסגור ה' בעדו** מצד עצמו במידת רחמים בלבד.

ויתכן באומרו לשון סגירה, מה שהוצרך ליסגר בתיבה לא בעד החיות רק **בעדו.** וגם זה על פי מידת הרחמים, מה שאין כן בעלי חיים שגם בדין זכו בלי צער.

אמנם אחר שנשפך כאש תחת הרוגז ועברו ימים רבים שנצטער בהם נח, אחר ש**ויגברו המים על הארץ חמשים ומאת יום** שנתמרק בייסורין. אז **ויזכור אלוהים את נח,** שאפילו מידת הדין זכר אותו וריחם עליו, וזהו **ויזכור אלוהים את נח כו',** ואז על ידי מידת הדין סילק הרעה. וזהו **ויעבר אלוהים רוח על הארץ וישוכו המים,** שעל ידי רוח מידת אלוהים שככו המים.

והנה זה הוא דרך כלל. ונחזור אל עניין המשך הכתובים, אלה תולדות כו' והנה כתבנו בדרך הקודם, שעניין הכתוב הוא כי כל צדקותיו לא היו רק שלילת עוון, אך לא כשרון קנייני בעצם.

עוד יתכן לפרש אלה תולדות וכו' והוא בהעיר קצת הערות הראויות להעיר, עם שנזכרו בדרכים הקודמים.

א. אומרו נח זה פעמים.

ב. כי הלא תולדותיו הוזכרו בפרשה הקודמת.

ג. שהיה לו לומר אלה תולדות נח שם חם ויפת.

ד. אומרו ויולד נח בוא"ו כמוסיף על תולדות הקודמים ואינם.

ה. אומרו שלשה בנים, וכי מניינא אתא לאשמועינן.

ו. הטילו **את** בין כל אחד מהבנים.

ז. הקדימו את חם הקטן ליפת הגדול ממנו.

ח. אומרו וירא אלוהים את הארץ וכו' כי הלא גם החמס ראה אלוהים.

ט. למה לנח לא הזכיר רק החמס.

י. אומרו עשה לך תיבת וכו' כי מלת **לך** מיותרת.

יא. למה הצריכו יתברך עשות תיבה, כי התמו הצלות לפניו יתברך על הר גבוה ותלול.

אמנם נקדים כי הנה שלשה המה תולדות אשר ל**איש צדיק תמים,** שתים הנה תולדות הנפש ואחד תולדות הגוף. יש שלם בשלשתן, ויש בשתיהן, ויש באחד. והנה השתים של נפש, **האחד** היא ממצוות ומעשים טובים, כי הן הם בניו באמת, כי כל מצווה ומצווה נעשית ממנה מלאך פרקליט אחד, ואין לך בנים גדולים וטובים מהם.

והשנית הם הנפשות שיעשה, כאברהם ושרה, מאשר ידריך ויישיר ויחזיר אנשים בתשובה, **או** ילמד תלמידים, כי הם בנים אמתיים באמת.

והשלישית הם הבנים אשר יוליד עם האשה אשר לקח.

ואמר **אלה תולדות** כו' לומר הלא אמרתי לך **ונח מצא חן,** שיורה כי לא היה כדאי לפי הדין, אל תתמה על החפץ, כי דע איפה כי משלשה מיני תולדות אשר לצדיק השנים נפשיים והאחד חומרי, מן הנפשיים לא היו לו רק אחד, וגם החומרי לא היה שלם בעצם. כי הנה **אלה**

תולדות נח אשר נזכיר, והנה **נח איש צדיק תמים היה**, שהוא בכשרותו בודד בעצמו שהוא הסוג האחד שהוא כשרון בעצמותו ולא בזולת, וזהו אומרו **נח** פעם שנית, ואומר **איש** שהוא עליו בעצמו.

אמנם **את האלוהים התהלך** ולא עם האנשים להחזירם בתשובה, רק כל כשרותו היה ממנו אל האלוהים בלבד, הנה כי מן הנפשיים אחד היה לו בלבד. ומהחומרי **ויולד נח שלשה בנים** וכו'. על דרך מאמרם ז"ל (**ויקרא רבה** פ' ל') ארבע מינים שבלולב שהאחד הוא האתרוג יש בו טעם וריח, והלולב הוא תמר יש בו טעם ולא ריח, ועבות ריח ולא טעם, והערבה לא טעם ולא ריח. כך בישראל יש מי שיש לו תורה ומצוות, ומי שיש בו תורה ולא מצוות, ומי שיש לו מעשים טובים ולא תורה, ומי שאין בו לא זה ולא זה, אמר הקדוש ברוך הוא יצטרפו אלו עם אלו, כלומר ויגינו אלו על אלו.

וכן אחשוב עניין הכתוב הזה, כי הנה מזרע נח היה **חם** בלתי כשר, ויוכיח סופו שראה ערות אביו, יש אומרים סרסו ויש אומרים רבעו. וגם כי באשר הוא שם עדיין לא חטא, עם כל זה לא הייתה הכנתו טוב.

ויפת היה בינוני.

ושם היה שלם.

על כן מה עשה למען הגין עליהם? עשאם אגודה אחת וכללם יחד באומרו **שלשה בנים,** שאם לא כן למה הודיענו המנין, אך הוא להורות כי שלמים לא היו בעצם, אם לא בהגין זה על זה בהעשותם אגודה וכללות אחת. ועם כל זה להורות צד העדר ההשוואה, הטיל **את** בין כל אחד לחברו, כדרך מאמרם ז"ל בקצת מקומות **את** לאפסוקי אתא. ומכלל ההתערבות להגין זה על זה, היה הכתיב את חם הקטן בין השנים הגדולים ממנו, שהוא להורות כי אחיו הגינו עליו, ועל כן מזה ומזה הם נזכרים והוא בתוכם נאחז משניהם, כאילו נבלע בין הדבקים, הנה כי הוא לא שלם בעצם היה לינצל.

ובזה נבוא אל עניין מאמרם ז"ל ב**בראשית רבה** (פ' ל') וזה לשונם:

רב יהודה ורב נחמיה,

רבי יהודה אומר: בדורותיו היה צדיק הא אילו היה בדורו של משה או בדורו של שמואל לא היה צדיק. בשוק סמיא צווחין לעווריא סגיא נהור, משל לאחד שהיה לו מרתף אחד של יין, פתח חבית אחת ומצאה של חומץ, שניה כן, שלישית ומצאה תוסס, אמרין ליה תוסס הוא, אמר להון ואית הכא טב מיניה, אמרי ליה לא, כך בדורותיו היה צדיק הא אילו היה בדורו של משה או של שמואל לא היה צדיק.

ורבי נחמיה אמר: ומה אם בדורותיו היה צדיק, הא אילו היה בדורו של משה או בדורו של שמואל על אחת כמה וכמה.

משל לצלוחית של אפרסמון מוקפת צמיד פתיל ומונחת בין הקברות, והיה ריחה נודף, ואילו היה חוץ לקברות על אחת כמה וכמה.

משל לבתולה שהייתה שרויה בשוק של זונות ולא יצא עליה שם רע, אילו הייתה בשוקן של כשרות על אחת כמה וכמה,

ומה אם בדורותיו היה צדיק, אילו היה בדורו של משה או בדורו של שמואל על אחת כמה וכמה ע"כ.

ולבוא אל כוונתם, נעיר:

א. בדברי רבי יהודה בדורותיו היה צדיק הא אילו היה בדורו של משה כו', כי הלא נהפוך הוא, ומה אם בדור רשעים הוא צדיק, מה גם עתה בדור צדיקים.

ב. כי הלא כל עוד שאפשר לדרוש לשבח, ומה גם על איש צדיק, לא יאות לדרוש לגנאי ודאי, ומה זה היה לחסיד קדוש כרבי יהודה ע"ה, ומי הכריחו להניח דרש רבי נחמיה הטובה, ובחר בהפכה להקל בכבוד צדיק תמים.

ג. למה ייחד דורו של משה ודורו של שמואל מדורות זולתם.

ד. מה צורך אל המשל, והעניין מובן בלתו.

ה. לרבי נחמיה כי בלי ישא משלו יובן עניינו, ומה צורך אל המשל, ולא עוד אלא שהוא ממשל שני משלים.

אמנם הצד השווה שבשניהם, הוא כי יפרשו הפסוק כמאמרנו למעלה, שכל צדקתו לא היה כשרון קנייני רק שלילת עוון, או על פי הדרך הזה האחרון, שאמרו **את האלוהים התהלך נח** שלא שם פניו להיישיר את הזולת לעשות נפשות רבות או להשיבם מדרכם הרעה, כי כל צדקו לא היה רק ממנו בלבד, וזהו **את האלוהים התהלך נח** כלומר ממנו ואליו, וזהו אומרו **נח** פעם שלישית, לומר כי לא השיב מעוון רק את עצמו לבדו. על כן מצא מקום רבי יהודה לדרוש כך, נוסף על אומרו למעלה **מצא חן** שיורה כי דרך מציאה היה ולא בדין. וזהו אומרו אילו היה בדורו של משה או בדורו של שמואל כו'. והוא כי שתים הנה מיני היישרת הרבים, או שיבואו העם איש ממקומו אל המדריך וידרוש להם ויורם דרך ה', או ילך הוא אליהם במושבותם במקומותם להיישירם.

והנה הסוג **הראשון היה במשה** שהיה כל העם ניצב עליו מבקר עד ערב להודיעם את חוקי האלוהים ואת תורותיו,

והשני היה בשמואל שהיה סובב סובב הולך בכל מקומות ישראל מעיר אל עיר לשופטם ולהדריכם.
על כן אמר אילו היה כו', כי לא עשה נח שום אחד מאלה, על כן אמר אילו היה בדורו של משה שהיה מוכיח את הרבים ומודיעם דרך ה' לא היה צדיק.

ולשמא תאמר אולי לא יבואו אצלו, ומה גם בשומעם כי יחפוץ להדריכם והמה תוכחת נאץ לבם, ואיך יעשה כמשה שאליו יבואו וכל העם ניצב עליו, לזה אמר או בדורו של שמואל, לומר אם הם לא יבואו אליו יבוא הוא אליהם ויחזור אחריהם כאשר עשה שמואל, כי אילו במשה רבנו אם היו מתעכבים מלבוא אליו, גם הוא היה עושה כשמואל.

עוד שנית דעת רבי יהודה כי כל טובו של נח לא היה רק העדר עונות וחטאים, אך לא מציאות קנייני, וזהו אומרו במשלו מצאה תוסס שהוא לא יין ולא חומץ, כי כל טובו אינו רק שלילת היותו חומץ.
ושמא תאמר מי הגיד לו כי כן הוא, על כן המתיק דברו במשל שבעל המרתף מצאה תוסס, ושאמרו לו תוסס הוא, ושהשיב אית לן טב מינה, ולא אמר שגם הם אמרו כדברי בעל המרתף.
כי אמנם הוא ראה מאמר הכתוב **ונח מצא חן בעיני ה'**, שיורה אך לא בעיני הזולת כמידת הדין או מלאכים משמאילים, והלא קשה הדבר מי שהוא **צדיק תמים**, איך לא ימצא חן גם בעיני הכל, כי הלא מי שאין לו עונות ועושה מצווה אחת כדאי הוא לינצל, כמאמר התנא (קדושין דף ל"ט) כל העושה מצווה אחת מטיבין לו ומאריכין לו את ימיו ונוחל את הארץ כו', ומאומרו מטיבין לו לשון רבים, יורה שגם מידת הדין תסכים ואין מעכב על ידו. על כן גזר אומר שכל צדקתו לא היה רק העדר עבירות אשר נכשלו בם בני דורו, שלא היה חומץ כהם, וקטרוג מידת הדין או המשמאילים לא הייתה רק כי תוסס הוא ולא יין, כי אין טובו רק שלילת חמוץ עבירה. ועם כל זה **מצא חן בעיני ה'**, שהוא נמשל אל המרתף שמצאו אותו תוסס, שזולת המלך היו גועלים בו ואמרו תוסס הוא, אלא שהמלך בחר בו על שאין טוב ממנו, כך בנמשל לא היו מסכימים מידת הדין או המקטרגים להניחו, באומרם שאין טובתו שלמה על העדר כשרון קנייני, אלא שהוא יתברך אמר לית לן טב מניה שעל כן **מצא חן**.

ולתת טוב טעם אל התפייסו יתברך על העדר עונות בלבד, ומה גם בעידן ריתחא רבה, ולא אמר שיבטל ברוב כי אחד היה בקרב עם רב כחול הים עושי רשעה.
ועוד שהבלתי מזהיר את זולתו חטא הזולת תלוי בו, ונפשו מידו יבקש, כמאמרו יתברך אל יחזקאל, ולמה את נפשו הציל הוא יתברך. על כן נשא משל המרתף, והוא, כי כאשר מצא בעל מרתף היין בכל חביותיו אין בהם יין לשתות כלל, ימנע ממנו, כי מה בצע לו במרתף אם

אין לו בו יין לשתות. כן הוא יתברך שהעולם מרתף שלו, שעל ידי מה שנהנה ויערבו לו צדקות הצדיק מקיימו, ואם לאו היה העולם בטל, על כן אם לא היה מתפייס בנח היה העולם אבד. נמצא כי כיוון בהביאו המשל שלשה עניינים:

אחד כי כל צדקו לא היה רק העדר חובה.

שנית מה שהכריחו לפרש כן.

שלישית למה נתרצה בו הוא יתברך, עם היות שלא הכשיר את זולתו, וגם הוא לא היה לו זכות קנייני.

אמנם רבי נחמיה דן קל וחומר ומה כו'. ועל שני הדברים אשר עליהם בנה רבי יהודה יסוד דבריו:

אחד שלא הזהיר רשע,

שנית שלא הייתה צדקתו רק תמימות העדר עבירות.

על כן להשיב על האחד הביא משל הצלוחית של אפרסמון מוקפת צמיד פתיל במקום ריח רע והיה ריחו נודף. והעניין כי אילו לא היה פי הצלוחית מוקף צמיד פתיל ולא היה ריחו נודף, בהיות נתון במקום ריח רע, אין לתת דופי באפרסמון, שלא מבלתי היות טוב איבד ריחו, רק מהיותו בבית הקברות ופיו פתוח שעל ידי כן הפיג ריחו.

אמנם אם עם היות פיו סתום והוא בבית הקברות עדיין ריחו נודף, עם כל זה יש להחזיק לו טובה שלא הספיק ריח רע של בית הקברות להפסיד טעמו. כן הדבר הזה, כי הנה הדור ההוא הלא ידמו לבית הקברות שריח מעשיהם רע ומר, קל ליאבד הקרוב אליהם בלמוד ממעשיהם, ונח היה כצלוחית של אפרסמון, והנה אם היה פותח פיו להוכיחם ולהיישירם ולהזהירם, והוא אחד בין כללות העולם ואין אחד מתחזק עמו, הלא יאכלוהו בכל פה, ולא יעצור כח לעמוד ולהחזיק סברתו הטובה נגד כל ההמון הרב, ואדרבא יגרוהו בחרמם יאספוהו במכמרתם לימשך אחר דעותם, ואם יש אפשרות לו לעמוד בסברתו ואין מכלים, הלא הוא כי ישתוק וישים לאל מלתו, כצלוחית אפרסמון מוקפת צמיד פתיל, ועם כל זה יש להחזיק לו טובה אם שתיקתו תעמוד לו שלא יזיזוהו מצדקתו. ובדבר הזה נחה שקטה תלונת למה לא יצא לישע עמו להדריכם וללמד דעת את העם כמשה או כשמואל, כי הלא בשתיקתו יש להחזיק לו טובה שלא למד ממעשיהם שקרוב ללמוד להם, כאשר קרוב להפיג ריח אפרסמון בבית הקברות, ומה גם עתה אם היה פותח פיו, שאז ודאי היו מאבדים אותו, ועל כן ימצא חן ושכל טוב על מנוע עצמו מלדבר דבר, כי לאנשים ההם לא מצא טוב משתיקה.

ועל העניין השני שעליו בנה רבי יהודה בנין דבריו, והוא כי כל צדקת תמימותו לא הייתה רק בשב ואל תעשה בהעדר עבירות, על כן נשא המשל השני, משל לבתולה שהייתה שרויה

בשוק של זונות כו', כי כאשר יש לבתולה ההיא להחזיק לה טובה שלא למדה ממעשי שכנותיה הרעות, עם שכל טובה היא שלילת עבירה, כי לפני המקום שקול זה כמצוות מעשיות, כן יש להחזיק לו טובה על העדר מעשים רעים כעושה מעשים טובים. ולא אמר לאשה שהייתה שרויה רק לבתולה כו', לרמוז שלא תאמר חטא ושב ורפא לו בתשובה, רק שמתחילתו היה צדיק. והוא מה שכתבנו למעלה באומרו **איש צדיק תמים,** כי מעודו איש היה צדיק, כמאמרם ז"ל על פסוק אשרי איש ירא את ה' שהוא מן הבחרות, שמהיותו איש ירא את ה'.

כלל הדברים, כי הצד השווה שבהם כי כעת לא היה שלם, כי גם למזכה אותו אומר הא אילו היה בדורו של כו', אך עדן לא היה.

ושמא תאמר אם כן איפה איך הספיק זה בעת קצף גדול לינצל, לזה אמר **ותשחת הארץ,** שהוא כי למה שלא היה זולתו בעולם טוב ממנו ולא דומה לו, כי הלא **ותשחת הארץ** שהיא כולה, ואינו חפץ הוא יתברך בהשחתת עולם, על כן השאירו.

והנה לא הייתה ההשחתה הזאת שהיא מהזנות נכרת רק לפני האלוהים, אך בעיני ההמון לא דבר רע הייתה, להתייחס להשחתת הארץ. אמנם החמס היה רע בעיני הכל כי **ותמלא הארץ חמס.** ומה גם למאמרם ז"ל (**בראשית רבה** פ' ל"א) שלא היה איש שלא היה צועק חמס, כי כל אחד היה גוזל ונגזל, וכולם צועקים על מה שנגזל מהם, והם עצמם הגזלנים שהייתה הצעקה על עצמם, הנה גם הגוזל היה נראה לו הגזל דבר רע, וצועק על מה שגזלו ממנו, ולא יביט אל מה שגזל הוא.

ותדע למה **וירא אלוהים** לבדו **את הארץ והנה נשחתה** בזימה, ולא ראו האנשים כי כן הוא, עם היות הזנות גם הוא רע ומר בעיני אלוהים ואדם, הלא הוא על שכל כך הורגלו בכך שנעשה להם כדבר טבעי, עד גדר **כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ**, על כן לא הייתה נשחתת הארץ רק לפני האלוהים. על כן **ויאמר ה' לנח קץ כל בשר בא לפני,** וזה על **כי מלאה הארץ חמס.** ומה שלא נחתם על הזנות, הוא מפניהם, והוא כי לא רצה הוא יתברך לחתום גזר דינם רק על מה שגם בעיניהם היה קשה, וזה אומרו מפניהם, מה שאין כן על הזנות כי בפניהם לא כמו זר נחשב.

ועם כל זה דע איפה כי גם שאצילך על כי אין זולתך טוב ממך, אל יעלה על רוחך ארגיע לך שאשאיר לך מקום בארץ אשר אצווה מהמטיר עליו מי המבול, ושם תנצל בהר גבוה וכיוצא, כי אמציא מנוח לכף רגלך. כי דע איפה כי **והנני משחיתם כו'**, שלא ישאר מהארץ מקום בלתי נשחת. והוא כי גם לאומר כי ארץ ישראל לא גושמה ביום זעם, הנה כתב **הרמב"ן** ז"ל. כי הן

אמת שלא גושמה, אך מאשר המטיר ה' חוצה לה, הציף על פני כולה ומת כל אשר בה רוח חיים, או מההבל, באופן כי דרך כלל כל הארץ נשחתה. על כן **עשה לך תיבת עצי גופר** מידה כנגד מידה. את האלוהים בינך לבינו היית, ולא יצאת לישע עמך להדריכם ולהיישירם, גם עתה הצלתך תהיה על ידי הסגר, וזהו **עשה לך** כלומר בשבילך. ומה גם למאמרם ז"ל (סנהדרין דף קי"א) שהיה כחבוש בבית האסורין, צועק ואומר לפניו יתברך, הוציאה ממסגר נפשי כמדובר. ועל כן אמר לו **ואני הנני מביא את המבול כו' כל אשר בארץ יגוע.**

כי הלא יקשה כי אחר אומרו **לשחת כל בשר אשר בו רוח חיים,** אם כן ודאי שכל אשר בארץ יגוע.

ועוד שהיה לו לומר כל אשר בארץ ישחת או ימות, אך לשון גויעה לא יצדק רק בצדיקים.

אך יאמר אל יעלה על רוחך לומר כי אבקש מנוח לכף רגלך באחד המקומות אשר בארץ המה, כי הלא דע לך כי גם שאני **הנני מביא את המבול לשחת כל בשר אשר בו רוח חיים** בעלמא, ולא את איש צדיק כמוך בעל נשמה, עם כל זה דע שכל אשר בארץ גם איש צדיק יהיה כמוך, שמיתתו תתייחס לגויעה, יגוע ולא ימלט. כי לא תזכה לינצל רק על ידי צער הסגר כנגד מידתך שלא יצאת ממחיצתך למחות. וזה מאמרו יתברך אחרי כן, **בא אתה וכל ביתך אל התיבה כו',** והעניין מה שאושיבך בצער תיבה שתהיה כאסור על בור, הלא הוא על **כי אותך ראיתי צדיק לפני,** כלומר ממך ולפני ולא ממך אל הבריות לזכותם, על כן תיסגר גם אתה כמדובר. ועל כן ציוהו יכסנה בכופר ותהיה מעצי גופר, כמפורש בדרך הקודם.

יט וּמִכָּל-הַחַי מִכָּל-בָּשָׂר שְׁנַיִם מִכֹּל תָּבִיא אֶל-הַתֵּבָה לְהַחֲיֹת אִתְּךָ זָכָר וּנְקֵבָה יִהְיוּ :
כ מֵהָעוֹף לְמִינֵהוּ וּמִן-הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ מִכֹּל רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינֵהוּ שְׁנַיִם מִכֹּל יָבֹאוּ אֵלֶיךָ לְהַחֲיוֹת :

ומכל החי מכל בשר כו'. ראוי לשית לב בכתובים, כי הנה אומרו אתך בסוף הפסוק הקודם, וכן בפסוק זה הוא מיותר.

ועוד, איך אומר עתה **תביא אל התבה,** ואחר כך אומר **יבאו אליך,** ואחר כך אומר **תקח לך.**

אמנם הנה כתבנו למעלה כי נח על פי מידת הדין לא היה ניצול, וזהו שאמר לו אלוהים שהוא מידת הדין, **קץ כל בשר בא לפני** שהוא לגמרי, כי גם אתה לא תישאר כי אינך כדאי, אך **עשה לך כו'** שתצטער שם לכפרת עוון. ועם כל זה צריך לצרף מידת הרחמים, כי ואני שהוא בצירוף רחמים, כעניין וה' הוא ובית דינו, על ידי כן **והקימותי את בריתי אתך.**

ושמא תאמר ומה צורך לזה והלא אדם בזכות בהמה תושיע ה', והנה בתיבה היה כל מין חיה ועוף ובהמה, לזה אמר **את בריתי אתך** שאתה העיקר. וזהו אומרו **אתך,** שאם לא כן הוא מיותר, ולא יאמר כי אם **ואשתך ונשי בניך,** מאי **אתך**, כלומר להחיותם אתך ניצולים בזכותך. וכן **ומכל החי כו'** אמר **להחיות אתך** ולא אמר לחיות רק להחיות, כי אתה מחיה את כולם, כי אם אתה לא היית צדיק היה העולם בטל, ולא ימלט העולם בזכות בהמה, כי לא נאמר זה רק על אדם או מקום פרטי, אבל כשכל העולם חייב אין זכות בהמות מספיק לקיים כל העולם בזכות בהמה. ובזה אפשר כי זה כיוון באומרו **תביא**, כי זכותו תביאמו ותטעמו, אך המה מאליהן יבואו לו, כאומרו בסמוך **יבאו אליך להחיות.**

או יאמר, הנה גם על פי צירוף מידת רחמים צריך תצטער כי תטרח ותביאם אליך אל התיבה, לשתזכה **להחיות אתך** שתחיה אותם. והוא על דרך מאמרם ז"ל בגמרא שעל ידי מעשה שריחם רבי על ילדי העכברים שהייתה השפחה מכבדת במכבדת, נסתלקו ייסוריו כי ורחמיו על כל מעשיו כתיב. זה יכוון באומרו **להחיות** ולא אמר לחיות, לומר זולת צירוף מידת רחמים, גם אתה תרחם וירחמוך. והוא כי שנים כו' תטרח ותביא להחיות הם את הזולת, על כן יהיו אתך על ידי מה שתרחמם, ויהיו אתך על ידך ממש ולא על ידי שליח ויחיוך, וזה אומרו **אתך**. וזהו שחזר ואמר **יבאו אליך להחיות,** שהוא להחיות אותך, על כן ציוה לו להורות רחמיו על הבעלי חיים שיביאם אתו אל התיבה.

ומה שאומר **יבאו אליך,** הוא כי מאתו יתברך יבואו אליו טרם יכנס בתיבה, ואחר כך יטרח ויביאם פנימה. ופירש הכתוב למה יביאם תחילה הוא יתברך אליו, ואחר כך הוא יביאם אל התיבה, ולא יעשה הוא את הכל. לזה אמר **מהעוף למינהו ומן הבהמה למינה כו' יבאו אליך להחיות,** לומר כדי שיהיה כל מין למינו צריך **יבאו אליך.** והוא הידוע מרז"ל (סנהדרין דף קי"א) שלא נכנסו בתיבה רק אשר דבקו במינן ולא אשר נזקקו לשאינן מנין, וזה יאמר **מן העוף למינהו כו',** וזה לא יבחין נח. על כן להיות **למינהו יבאו אליך** מאתו יתברך, אך אחר כך תביא אתה כאמור.

כא וְאַתָּה קַח-לְךָ מִכָּל-מַאֲכָל אֲשֶׁר יֵאָכֵל וְאָסַפְתָּ אֵלֶיךָ וְהָיָה לְךָ וְלָהֶם לְאָכְלָה :

הנה אומרו **לך,** וגם אומר **אשר יאכל** הוא מיותר. אך יאמר **קח לך,** כלומר לך למאכל הוא מאכל אדם, **ואשר יאכל** גם כן ליתר בעלי חיים. והנה בדרך טבע כל מיני מאכל מתעפש בשנים עשר חדש סגור תוך לחות התיבה שבתוך המים החמים, ואין אויר שולט, כי לא פתח נח חלון התיבה עד אחר ימים רבים. לזה אמר **ואספת אליך,** ובזכות מה ש**אשר יאכל** לבעלי חיים ש**ואספת אליך,** שאתה משתדל עליהם, תזכה גם אתה שיתקיים זה וזה, באופן שיהיה **לך ולהם לאכלה,** שגם מאכלך יתקיים.

כב וַיַּעַשׂ נֹחַ כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ אֱלֹהִים כֵּן עָשָׂה :

ויעש נח כו' אומרו כן עשה הוא מיותר.

אך הוא כי שני עניינים ציוהו:

א. שיעשה התיבה,

ב. שיביא מכל בשר והמאכל.

אמר כי עשה הדבר בשני פעמים, וזהו **ויעש נח ככל אשר צוה אותו אלוהים**, הוא עניין האחד, והוא כי עשה התיבה **ככל אשר צוה אותו אלוהים** בכל סדריה ותיקוניה, ואחר כך מעניין מה שיתן אל תוכה **כן עשה.**

פרק ז

א וַיֹּאמֶר יְהוָה לְנֹחַ בֹּא-אַתָּה וְכָל-בֵּיתְךָ אֶל-הַתֵּבָה כִּי-אֹתְךָ רָאִיתִי צַדִּיק לְפָנַי בַּדּוֹר הַזֶּה :

ב מִכֹּל הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה תִּקַּח-לְךָ שִׁבְעָה שִׁבְעָה אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ וּמִן-הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר לֹא טְהֹרָה הִוא שְׁנַיִם אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ :

ג גַּם מֵעוֹף הַשָּׁמַיִם שִׁבְעָה שִׁבְעָה זָכָר וּנְקֵבָה לְחַיּוֹת זֶרַע עַל-פְּנֵי כָל-הָאָרֶץ :

ד כִּי לְיָמִים עוֹד שִׁבְעָה אָנֹכִי מַמְטִיר עַל-הָאָרֶץ אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לָיְלָה וּמָחִיתִי אֶת-כָּל-הַיְקוּם אֲשֶׁר עָשִׂיתִי מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה :

ה וַיַּעַשׂ נֹחַ כְּכֹל אֲשֶׁר-צִוָּהוּ יְהוָה :

ו וְנֹחַ בֶּן-שֵׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וְהַמַּבּוּל הָיָה מַיִם עַל-הָאָרֶץ :

ז וַיָּבֹא נֹחַ וּבָנָיו וְאִשְׁתּוֹ וּנְשֵׁי-בָנָיו אִתּוֹ אֶל-הַתֵּבָה מִפְּנֵי מֵי הַמַּבּוּל :

ח מִן-הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה וּמִן-הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר אֵינֶנָּה טְהֹרָה וּמִן-הָעוֹף וְכֹל אֲשֶׁר-רֹמֵשׂ עַל-הָאֲדָמָה :

ט שְׁנַיִם שְׁנַיִם בָּאוּ אֶל-נֹחַ אֶל-הַתֵּבָה זָכָר וּנְקֵבָה כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֱלֹהִים אֶת-נֹחַ :

י וַיְהִי לְשִׁבְעַת הַיָּמִים וּמֵי הַמַּבּוּל הָיוּ עַל-הָאָרֶץ :

יא בִּשְׁנַת שֵׁשׁ-מֵאוֹת שָׁנָה לְחַיֵּי-נֹחַ בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי בְּשִׁבְעָה-עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בַּיּוֹם הַזֶּה נִבְקְעוּ כָּל-מַעְיְנוֹת תְּהוֹם רַבָּה וַאֲרֻבֹּת הַשָּׁמַיִם נִפְתָּחוּ :

יב וַיְהִי הַגֶּשֶׁם עַל-הָאָרֶץ אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לָיְלָה :

יג בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה בָּא נֹחַ וְשֵׁם-וְחָם וָיֶפֶת בְּנֵי-נֹחַ וְאֵשֶׁת נֹחַ וּשְׁלֹשֶׁת נְשֵׁי-בָנָיו אִתָּם אֶל-הַתֵּבָה :

יד הֵמָּה וְכָל-הַחַיָּה לְמִינָהּ וְכָל-הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְכָל-הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל-הָאָרֶץ לְמִינֵהוּ וְכָל-הָעוֹף לְמִינֵהוּ כֹּל צִפּוֹר כָּל-כָּנָף :

טו וַיָּבֹאוּ אֶל-נֹחַ אֶל-הַתֵּבָה שְׁנַיִם שְׁנַיִם מִכָּל-הַבָּשָׂר אֲשֶׁר-בּוֹ רוּחַ חַיִּים :

או יאמר בשום לב אל הערות הראויות להעיר בכל המשך הכתובים האלה. והוא כי מתחילה אמר **מכל החי מכל בשר שנים מכל כו',** שמורה כי הטמא והטהור שנים מכל יבאו לו, ואחרי כן הוא אומר **מן הבהמה הטהורה תקח לך שבעה שבעה, ומאשר לא טהורה שנים.**

ועוד, שאחר אומרו **ויעש נח ככל אשר ציוה אותו אלוהים כן עשה,** שמורה שעשה עניין הבאת הבעלי חיים, חוזר הוא יתברך לצוותו על הבאתן כאומרו **מכל הבהמה וכו'.**

וגם ראוי לשית לב אל אומרו ככל בכ"ף הדמיון. וגם אל כפל אומרו **כן עשה.**

ועוד אומרו גם מעוף השמים וכו' לחיות זרע על פני כל הארץ, כי הנה בבהמה באומרו **שבעה שבעה,** לא אמר לחיות זרע, והוא כי לחיות זרע שנים יספיקו, אך היו שבעה על הקרבנות, ואם כן אחר שגם מהעופות הקריב, למה אמר בהם לחיות זרע. ואם אומרו לחיות זרע חוזר אל הבהמה והעוף, תכפל הקושיא כי לא על כן היו שבעה.

ועוד אומרו, כי לימים עוד שבעה וכו', כי הלא פסוק זה היה ראוי ליאמר תחילה, ויאמר ה' לנח הנה לימים עוד שבעה אני ממטיר לכן תבוא אז אל התיבה, ולא **בא אל התיבה.** שנראה עתה, על מה **שלימים עוד שבעה אנכי ממטיר כו'.**

ועל פי דרכנו נשים לב אל מספר השבעה, והארבעים יום.

וגם אל אומרו **ומחיתי** וכו' כי הלא כבר נאמר למעלה **והנני משחיתם כו' ואני הנני מביא את המבול כו'.**

ועוד אומרו ויעש נח ככל כו', כי הלא פסוק זה נאמר למעלה.

וגם פה למה נאמר בכ"ף הדמיון.

ועוד אומרו ונח בן שש מאות שנה כו' למה הודיענו מספר ימיו בבא המבול.

ועוד אומרו מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה וכו' שנים שנים באו כו', כי הלא זה סותר כל האמור למעלה, שמורה שגם הטהורים היו שנים שנים, והנה הקודם הוא מוכרח, שאם לא כן ממה הקריב נח.

ועוד אומרו כאשר צוה וכו' הוא מיותר.

ועוד חזר ואמר ויהי לשבעת הימים וכו' בשנת שש מאות וכו' והרי נאמר למעלה.

וכן מה היה שבפעם הראשונה לא נאמר **ויהי לשבעת הימים וכו'.**

וכן אומרו אחר כך **ויבאו אל נח אל התיבה שנים שנים כו'** למה נאמר פעם שנית,

ועוד, ששילש ואמר **והבאים זכר ונקבה באו כו',** ושלשתן הפך הקודם כי שם נאמר **מהטהורים שבעה,** ואחרי כן הוא אומר **שנים שנים וכו'.**

ועוד שבכל מקום שאומר **שנים שנים** אומר **יבאו,** ובאומרו **שבעה** אומר **תקח.**

ועוד למה חוזר ואומר **כאשר צוה אותו כו'.**

אמנם הנה כתבנו, כי שם אלוהים הוא מידת הדין לא מצא נח חן בעיניו, וכן אמר לו אלוהים בפירוש **קץ כל בשר בא לפני,** שהוא לפני בחינתי היא מידת הדין, באופן שגם אתה לא

תחיה. אך זאת אעשה לך, והוא כי ואני וכו' שאתחבר עם מידת רחמים, ובזה **והקמותי את בריתי אתך וכו'.** וגם זאת תעשה, שתרחם על הבעלי חיים וירחמו עליך, כי **מכל החי תביא** וכו'. אך זה אינו רק **להחיות אתך.** והוא כי הנה הוא יתברך כרוב רחמיו מטרם תבוא הרעה יחשוב מחשבות לבלתי ידחו עוד פעם שנית, והוא כי הנה כאשר על היות הדורות ההם מכעיסין ובאין, נתחייבו להביא עליהם את מי המבול, וגם אחרי שוב העולם לאיתנו הלא יתעתדו אם עוד יוסיפו סרה להוסיף עוד לקלל את האדמה, ואין תקנה רק לישבע אל עולם מלהביא מי נח עוד על הארץ.

והנה לא היה מקום למצוא חן לזה, רק על ידי קרבן ריח ניחוח, כאשר היה, כי **וירח ה' את ריח הניחוח ויאמר ה' וכו' לא אוסיף לקלל עוד וכו'.** והנה להקריב קרבן, היה צריך יהיו מן הבהמה הטהורה ועוף הטהור יותר משנים שנים, להקריב, ולהשאיר לחיות זרע. והנה אין ערך לגודל רחמיו יתברך, לאמר מעתה מעת הרוגז תקח לך שבעה שבעה להקריב ריח ניחוח לפני לפייסני לבלתי הביא עוד מבול. על כן אין מקום לזה רק על פי מידת רחמים, אך לא על פי מידת הדין. על כן כדבר בחינת מידת הדין עם נח באומרו **ויאמר אלוהים אל נח וכו',** אמר לו **עשה לך תיבת וכו',** ואצרף מידת רחמים וכו' **ומכל החי וכו'.** אך **שנים שנים מכל,** גם מהטהורים, כי איני חושש רק להחיות אתך, ועל זה שנים לקיים המין די. אך לחוש לבלתי שוב להביא מבול שעל כן תכין מעתה ריבוי בטהורים לריח ניחוח לישבע על כך איני חושש.

ואומרת התורה הנה מהשני דברים:

א. להביא בעלי חיים,

ב. להביא מכל מאכל.

על האחד אמר ויעש נח ככל בכף הדמיון כי שינה בו.

אך השנית שהוא מהמאכל **כן עשה** בלי שינוי.

ואמר מלת **כל,** על שנכלל בו גם מעשה התיבה.

א וַיֹּאמֶר יְהוָה לְנֹחַ בֹּא-אַתָּה וְכָל-בֵּיתְךָ אֶל-הַתֵּבָה כִּי-אֹתְךָ רָאִיתִי צַדִּיק לְפָנַי בַּדּוֹר הַזֶּה :

ושמא תאמר ומה היה השינוי, ולמה שינה, לזה אמר כי **ויאמר ה'** הוא מידת רחמים לנח, הנה להצילך בלי צער תיבה אי אפשר לך כי צריך אתה לכך, לכן **בא אתה כו' אל התיבה,** והטעם כי אותך ראיתי צדיק הוא בלבד לפני המידת רחמים, וצריך למרק עצמך, וזה בדור הזה כי אין צדקתך רק לערך הדור הזה. אך מה שעוד ארחם, הוא כי גם שעל פי הדין לא היה ראוי להקדים ארוכה לבלתי הביא עוד מבול.

הלא זאת אצווך:

ב מִכֹּל הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה תִּקַּח-לְךָ שִׁבְעָה שִׁבְעָה אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ וּמִן-הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר לֹא טְהֹרָה הִוא שְׁנַיִם אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ :

ג גַּם מֵעוֹף הַשָּׁמַיִם שִׁבְעָה שִׁבְעָה זָכָר וּנְקֵבָה לְחַיּוֹת זֶרַע עַל-פְּנֵי כָל-הָאָרֶץ :

ולמה אני עושה כך? כי לא בלבד אני מכוון באשר הוא שם, לקיום המין להחיות אתך, כי אם דרך כלל **להחיות זרע על פני כל הארץ,** שהוא להקריב קרבנות באופן ימשך קיום זרע במה שאינו אתך, כי אם כולל על פני כל הארץ, שהוא על ידי ריח הניחוח, ישבע לבל יוסיף להכות את כל חי כאשר עשה. וזהו שלא אמר להחיות אתך, כי אם **לחיות זרע על פני כל הארץ.** ובזה יתכן היות נזכר בכתוב רמז הקרבנות, כיון שהוא מוסכם כי לכך כוון הוא יתברך בהרבות בטהורים כנודע. ואמר **תקח,** לומר כי אשר הם לקיום המין שהם עד שנים יבואו מאליהן, אך אשר אני מוסיף להקריב מהם למצוא חן, תטרח ותיקח בעצמך.

ד כִּי לְיָמִים עוֹד שִׁבְעָה אָנֹכִי מַמְטִיר עַל-הָאָרֶץ אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לָיְלָה וּמָחִיתִי אֶת-כָּל-הַיְקוּם אֲשֶׁר עָשִׂיתִי מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה :

והנה רצה הוא יתברך לנסותו לזכותו, באמור לו **בא אתה וכל ביתך** מעתה אל התיבה, על **כי לימים עוד שבעה אנכי ממטיר וכו'**, כי יאמין כי כן יהיה ויכנס קודם מלאת הימים שבעה, טרם יראה גשם על הארץ, שלא יהיה מקטני אמנה כאשר היה, שלא בא עד שהיו מים עד ברכיו. ועל פי דרכו רמז כי להיותו ממחה קצת מהארץ עד מקום שיתד המחרישה הייתה מגעת, לכן על שבראם בשבעה ימים, על כן **לימים עוד שבעה.** לחוס על עולמו אולי ישובו בתשובה, על דרך רז"ל (**בראשית רבה** פ' ל"ב) שאמרו שהתאבל על עולמו שבעה ימים. ועל היותו ממחה האדם שנוצר בארבעים יום, על כן **אנכי ממטיר ארבעים יום וכו'** כדי **ומחיתי וכו'.**

ה וַיַּעַשׂ נֹחַ כְּכֹל אֲשֶׁר-צִוָּהוּ יְהוָה :

ואמר: **ויעש נח ככל אשר צוהו ה'** בכ"ף הדמיון, והוא כי אמר הנה להבחין אשר לא נזקקו לשאינן מינן, אמר לי אלוהים כי שנים שנים יבואו לי מאליהן, אך לא שבעה מהטהורים. והנה ה' בעל הרחמים אמר שאקח בעצמי מן הטהורים שבעה, אם אקח בידי שבעה מהטהורים ושנים מהטמאים, איך אבחין באותן שלא נזקקו, ואם אמתין עד שיבואו מאליהן, לא יבואו יותר משנים מכל סוג. על כן מה עשה? לקח בידו חמשה חמשה מן הטהורים, והניח שנים מכל מין שיבואו מאליהן, כאשר ציוה אותו אלוהים, נמצא עושה **ככל אשר צוהו ה'** בכ"ף הדמיון ולא בשלמות, שלא לקח שבעה אלא חמשה. וזהו **ויעש נח ככל אשר צוהו ה',** ועל כן בין מהטהורים בין מהטמאים באו אחר כך שנים שנים. וזהו –

ח מִן-הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה וּמִן-הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר אֵינֶנָּה טְהֹרָה וּמִן-הָעוֹף וְכֹל אֲשֶׁר-רֹמֵשׂ עַל-הָאֲדָמָה :

ט שְׁנַיִם שְׁנַיִם בָּאוּ אֶל-נֹחַ אֶל-הַתֵּבָה זָכָר וּנְקֵבָה כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֱלֹהִים אֶת-נֹחַ :

וזה היה בלא כ"ף הדמיון, כי אם **כאשר ציוה אלוהים את נח,** שאחר שלקח עמו חמשה חמשה מהטהורים, **באו** אליו מאליהן **שנים שנים** מכל סוג.

ז וַיָּבֹא נֹחַ וּבָנָיו וְאִשְׁתּוֹ וּנְשֵׁי-בָנָיו אִתּוֹ אֶל-הַתֵּבָה מִפְּנֵי מֵי הַמַּבּוּל :

והנה ספרה תורה כי לא עמד בניסיון להאמין ולבוא אל התיבה טרם מלאת השבעה ימים, כי אם אדרבא מה ש**ויבא נח וכו' היה מפני מי המבול,** והוא מאמרם ז"ל (שם) אף נח מקטני אמנה היה שלא נכנס עד שבאו המים עד ברכיו שנאמר מפני מי המבול. והוא צודק לפי דרכנו. והקדים ואמר:

ו וְנֹחַ בֶּן-שֵׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וְהַמַּבּוּל הָיָה מַיִם עַל-הָאָרֶץ :

כדי להכפיל אשמתו, שלא עמד בניסיון עם היותו בן שש מאות שנה, שעם כל זה לא בא אלא מפני מי המבול כמדובר. ושמא תאמר, מה שלא נכנס בתיבה מיד, הוא כי ה' אמר אליו שנים שנים יבאו אליך ולא באו, על כן נתעכב, לזה אמר הנה זה לא היה, כי הלא **מן הבהמה וכו' שנים שנים זכר ונקבה באו** מאז **כאשר צוה ה' את נח,** והיה מיד כי הלא –

י וַיְהִי לְשִׁבְעַת הַיָּמִים וּמֵי הַמַּבּוּל הָיוּ עַל-הָאָרֶץ :

אחר ששנים שנים באו אליו ומי המבול וכו', ועם כל זה לא חש מאז לבוא אל התיבה עד עצם היום הזה, שמי המבול היו על הארץ. וזהו –

יג בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה בָּא נֹחַ וְשֵׁם-וְחָם וָיֶפֶת בְּנֵי-נֹחַ וְאֵשֶׁת נֹחַ וּשְׁלֹשֶׁת נְשֵׁי-בָנָיו אִתָּם אֶל-הַתֵּבָה :

יד הֵמָּה וְכָל-הַחַיָּה לְמִינָהּ וְכָל-הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְכָל-הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל-הָאָרֶץ לְמִינֵהוּ וְכָל-הָעוֹף לְמִינֵהוּ כֹּל צִפּוֹר כָּל-כָּנָף :

כלומר כי בבחינה זו היו לאחדים **המה וכל החיה וכו',** כי לא נשתמש מהשכלתו באמונה לבוא טרם בא הגשם, כי אם מפני מי המבול כי אז גם הבעלי חיים בורחים מההיזק.

טז וְהַבָּאִים זָכָר וּנְקֵבָה מִכָּל-בָּשָׂר בָּאוּ כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ אֱלֹהִים וַיִּסְגֹּר יְהוָה בַּעֲדוֹ :

הורה מה שכתבנו כי חמשה חמשה מן הטהורים לקח בידו, ושנים שנים באו מאליהן, וזהו אומרו **והבאים** מכלל שהיו אחרים מובאים.

ועניין הכתוב כי האלוהים ציוה לו שהוא יביא השנים שנים אל התיבה אחר שיבואו לו, והכתוב הקודם לזה מעיד שלא באו אל נח ונח הביאם אל התיבה, כי אם שבאו אל נח וגם אל התיבה באומרו **ויבאו אל נח אל התיבה כו'**, והלא יראה כאשם שעבר על צוויו. והיה אפשר לתרץ כי באו ושלא להטריחו מיד עשה יתברך שיבואו מאליהן אל התיבה ועל כן לא יאשם, לזה אמר **והבאים זכר ונקבה באו כאשר צוה אותו אלוהים**, שבאו כמו שציוה לו שהוא שבאו אליו שיביאם אל התיבה כמצוותו, אלא שלא הביאם ואז באו הם אל התיבה. ואל תתמה איך לא נענש על כך כי הוא כי ויסגור ה' בעדו ממידת הדין, פן יפגע בו על עברו מצוותו.

יז וַיְהִי הַמַּבּוּל אַרְבָּעִים יוֹם עַל-הָאָרֶץ וַיִּרְבּוּ הַמַּיִם וַיִּשְׂאוּ אֶת-הַתֵּבָה וַתָּרָם מֵעַל הָאָרֶץ :

יח וַיִּגְבְּרוּ הַמַּיִם וַיִּרְבּוּ מְאֹד עַל-הָאָרֶץ וַתֵּלֶךְ הַתֵּבָה עַל-פְּנֵי הַמָּיִם :

יט וְהַמַּיִם גָּבְרוּ מְאֹד מְאֹד עַל-הָאָרֶץ וַיְכֻסּוּ כָּל-הֶהָרִים הַגְּבֹהִים אֲשֶׁר-תַּחַת כָּל-הַשָּׁמָיִם :

כ חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה אַמָּה מִלְּמַעְלָה גָּבְרוּ הַמָּיִם וַיְכֻסּוּ הֶהָרִים :

כא וַיִּגְוַע כָּל-בָּשָׂר הָרֹמֵשׂ עַל-הָאָרֶץ בָּעוֹף וּבַבְּהֵמָה וּבַחַיָּה וּבְכָל-הַשֶּׁרֶץ הַשֹּׁרֵץ עַל-הָאָרֶץ וְכֹל הָאָדָם :

כב כֹּל אֲשֶׁר נִשְׁמַת-רוּחַ חַיִּים בְּאַפָּיו מִכֹּל אֲשֶׁר בֶּחָרָבָה מֵתוּ :

כג וַיִּמַּח אֶת-כָּל-הַיְקוּם אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד-בְּהֵמָה עַד-רֶמֶשׂ וְעַד-עוֹף הַשָּׁמַיִם וַיִּמָּחוּ מִן-הָאָרֶץ וַיִּשָּׁאֶר אַךְ-נֹחַ וַאֲשֶׁר אִתּוֹ בַּתֵּבָה :

כד וַיִּגְבְּרוּ הַמַּיִם עַל-הָאָרֶץ חֲמִשִּׁים וּמְאַת יוֹם :

ראוי לשית לב מה עניין שלש הדרגות אלה:

וירבו המים ותרם מעל הארץ,

ואחר כך **ויגברו וירבו מאד מאד ותלך התיבה,**

ואחר כך **גברו מאד מאד ויכסו כל ההרים,**

מה עניין הדרגות אלו, ולמה לא היו כאחת?

כיון שגם הראשונה הייתה אחר ארבעים ימות הגשם.

ומה היה ההתגברות, שבלי תוספת גשם היו עולים.

וגם למה חוזר ואמר בפסוק שאחריו **ויכסו ההרים.**

ועוד אומרו חמש עשרה אמה מלמעלה, והיה לו לומר למעלה.

ועוד למה בתחילה אמר ההרים הגבוהים, ואחר כך אומר **ההרים** ולא אמר הגבוהים.

ועוד אומרו שלשה חלוקי מיתות הנאמרים זו אחר זו:

תחילה אומרו ויגוע כל בשר כו',

ואחר כך אומר לשון מיתה **כל אשר נשמת רוח כו' מתו,**

ואחר כך לשון מיחוי **וימח את כל היקום כו'**

והכל עניין אחד.

ועוד כי בגויעה אומר **בארץ,** ובמיתה אומר **בחרבה**, ובמיחוי אומר **אדמה**.

יז וַיְהִי הַמַּבּוּל אַרְבָּעִים יוֹם עַל-הָאָרֶץ וַיִּרְבּוּ הַמַּיִם וַיִּשְׂאוּ אֶת-הַתֵּבָה וַתָּרָם מֵעַל הָאָרֶץ :

אמנם היו שלשה הדרגות, אחד שרבו המים על הארץ בטבע ריבוי גשם ארבעים יום עד ש**ותרם התיבה מעל הארץ.** ועדיין לא הייתה מהלכת ממקום למקום.

יח וַיִּגְבְּרוּ הַמַּיִם וַיִּרְבּוּ מְאֹד עַל-הָאָרֶץ וַתֵּלֶךְ הַתֵּבָה עַל-פְּנֵי הַמָּיִם :

ואחר כך שלא בטבע גברו מאד על הארץ עד שלא בלבד רמתה התיבה מעל הארץ, כי אם גם הייתה מתהלכת על פני המים.

ואחר כך

יט וְהַמַּיִם גָּבְרוּ מְאֹד מְאֹד עַל-הָאָרֶץ וַיְכֻסּוּ כָּל-הֶהָרִים הַגְּבֹהִים אֲשֶׁר-תַּחַת כָּל-הַשָּׁמָיִם :

שיכלול כל הרי ארץ ישראל שגבוהה מכל הארצות כי נתפשטו עליהם המים כשגברו ועלו, גם לאומר שלא גושמה, שאם לא כן איך מתו כל אשר בו רוח חיים שבה, ונמחה כל היקום שהם הנכסים, כאשר יתבאר בסמוך.

כ חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה אַמָּה מִלְּמַעְלָה גָּבְרוּ הַמָּיִם וַיְכֻסּוּ הֶהָרִים :

ואחר אומרו שני מיני תגבורת הנזכרים שהיו שלא בטבע מהארבעים יום והלאה, חל עליו חובת ביאור שני דברים:

אחד איך יתכן שאחר ארבעים יום שפסקו הגשמים, לא היה רק שיעור שהורמה התיבה **מעל הארץ,** ואחר כך גברו בלי תוספת גשם עד ש**ויכסו כל ההרים הגבוהים,** כי הנה בדרך טבע, יותר היה ראוי בריבוי המים ישפכו סביבות כדוריות הארץ אל המים שמתחת לארץ, מהיותם עולים עד כסות כל ההרים הגבוהים חמש עשרה אמה.

ועוד שנית למה הוצרכו שתי התגבורות האלו, אחר שבמה שהורמה מעל הארץ היה כדי להמית, כי רותחין היו.

והנה על הדבר הראשון היה אפשר לומר כי מה שכסו ההרים לא היה רק צפים מעט על פניהם, לזה אמר **חמש עשרה אמה.** ואל תתמה, כי היה מלמעלה, כלומר מכח עליון, משני

גבורות הדין, הוא מה ש**גברו המים ויכסו ההרים,** ולא בטבע שלמטה. ובזה יובן אומרו לפנים **וישובו המים מעל הארץ הלוך ושוב,** כי הנה אין לשון שיבה צודקת אלא בשב למקום שהיה.

ולא עוד אלא שאומר **הלוך ושוב,** ולא יצדק היו הולכים ושבים. אך הוא כי טבע כל דבר להיות תאב אל יסודו לשוב, ועל כן המים היו שבים אל התהום אשר מתחת לארץ, כי כדורית היא, והיו נשפכין סביבותיה אל התהום אשר באו משם, וזהו **וישובו המים מעל הארץ.** אלא שהוא יתברך היה מחזירן, באופן היו **הלוך ושוב,** הלוך למעלה על הארץ ושוב אל יסודן, ועל כן **ויחסרו מקצה חמשים ומאת יום** ולא מקודם. ועל דרך זה אמרו רז"ל על הנשמה שבאדם, שבכל שעה היא עולה ויורדת ומבקשת לצאת אלא וכו', שהוא כמפורש אצלנו כי תתאב אל מקורה.

כא וַיִּגְוַע כָּל-בָּשָׂר הָרֹמֵשׂ עַל-הָאָרֶץ בָּעוֹף וּבַבְּהֵמָה וּבַחַיָּה וּבְכָל-הַשֶּׁרֶץ הַשֹּׁרֵץ עַל-הָאָרֶץ וְכֹל הָאָדָם :

ועל הדבר השני אמר ויגוע כל בשר כו' כל אשר כו', לומר מה שהיה התגבורת הראשון שגברו על מה ש**ותרם התיבה** הוא כי השיעור הזה לא היה מספיק לשיגועו מההבל, גם של ארץ ישראל שלא גושמה. והוא כי בלשון המקרא ארץ ישראל נקראת ארץ סתם, כמו שאמרו ז"ל על הפסוק הנותן מטר על פני הארץ, ובפסוק עד לא עשה ארץ וחוצות, וחרבה הוא תואר כולל כל הארץ זולת הים.

ונבוא אל העניין, על התגבורת אמר שהיה שעל ידי כן **ויגוע כל בשר הרומש על הארץ,** היא ארץ ישראל שגועו מההבל, וחלק לה הוא יתברך כבוד שהחל בבעלי חיים ואחר כך וכל האדם.

כב כֹּל אֲשֶׁר נִשְׁמַת-רוּחַ חַיִּים בְּאַפָּיו מִכֹּל אֲשֶׁר בֶּחָרָבָה מֵתוּ :

ואמר אל תחשוב שמה שהוצרך התגבורת הראשון, היה מפני שבמה שרבו המים עד ש**ותרם התיבה** לא היה כדי להמית, כי לא כן הוא, כי כאשר גועו כל אשר בארץ ישראל, כבר **כל אשר בו רוח חיים מכל אשר בחרבה מתו** שהיא בכל חוץ לארץ.

כג וַיִּמַּח אֶת-כָּל-הַיְקוּם אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד-בְּהֵמָה עַד-רֶמֶשׂ וְעַד-עוֹף הַשָּׁמַיִם וַיִּמָּחוּ מִן-הָאָרֶץ וַיִּשָּׁאֶר אַךְ-נֹחַ וַאֲשֶׁר אִתּוֹ בַּתֵּבָה :

ומה שהוצרך התגבורת השני עד ש**ויכסו כל ההרים הגבוהים אשר תחת כל השמים** שצפו על כל הרי ישראל גם הם היו כדי שעל ידי כן **וימח את כל היקום כו'** שאמרו רז"ל (**בראשית רבה** ל"ד) שהם הנכסים, כי גם שההבל הספיק שגוועו כל אשר בארץ ישראל, הוצרך אחר כך

לעלות ולצוף המים עצמם, כדי למחות כל מאי דמתקרי יקום עם כל הבריות, וגם העופות במים חמין.

פרק ח

א וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת-נֹחַ וְאֵת כָּל-הַחַיָּה וְאֶת-כָּל-הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר אִתּוֹ בַּתֵּבָה וַיַּעֲבֵר אֱלֹהִים רוּחַ עַל-הָאָרֶץ וַיָּשֹׁכּוּ הַמָּיִם :

אמר כי גם מידת הדין זכרו לטובה.

ולא עוד אלא שעל ידי שאלוהים הוא מידת הדין העביר רוח הוא **רוח אלוהים על הארץ**, שהיה ראוי להרעיש הארץ, ואדרבה על ידי כן **וישוכו המים.**

ז וַיִּשְׁלַח אֶת-הָעֹרֵב וַיֵּצֵא יָצוֹא וָשׁוֹב עַד-יִבְשֹׁת הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ :

ח וַיִּשְׁלַח אֶת-הַיּוֹנָה מֵאִתּוֹ לִרְאוֹת הֲקַלּוּ הַמַּיִם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה:

ט וְלֹא-מָצְאָה הַיּוֹנָה מָנוֹחַ לְכַף-רַגְלָהּ וַתָּשָׁב אֵלָיו אֶל-הַתֵּבָה כִּי-מַיִם עַל-פְּנֵי כָל-הָאָרֶץ וַיִּשְׁלַח יָדוֹ וַיִּקָּחֶהָ וַיָּבֵא אֹתָהּ אֵלָיו אֶל-הַתֵּבָה :

י וַיָּחֶל עוֹד שִׁבְעַת יָמִים אֲחֵרִים וַיֹּסֶף שַׁלַּח אֶת-הַיּוֹנָה מִן-הַתֵּבָה :

יא וַתָּבֹא אֵלָיו הַיּוֹנָה לְעֵת עֶרֶב וְהִנֵּה עֲלֵה-זַיִת טָרָף בְּפִיהָ וַיֵּדַע נֹחַ כִּי-קַלּוּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ :

יב וַיָּיֶחֶל עוֹד שִׁבְעַת יָמִים אֲחֵרִים וַיְשַׁלַּח אֶת-הַיּוֹנָה וְלֹא-יָסְפָה שׁוּב-אֵלָיו עוֹד :

מהראוי היה, יאמר בעורב **לראות הקלו המים** כאומרו ביונה.

ועוד אומרו מאתו שהוא מיותר.

ועוד במה יודע אם קלו המים, אולי גם כי יקלו המים, תשוב אל מקום אוכל לנפשה, ולא תישאר חוצה, כי כל אוכל נמחה.

וכן באומרו ולא מצאה היונה מנוח כו' כי מים על פני כל הארץ, מי הגיד לנח כי על שמים על פני כל הארץ היה הדבר, ולא על חסרון מאכל.

ועוד בין למאן דאמר שבפעם השנית **עלה זית** הביאה מגן עדן, בין לאומר שמארץ ישראל היה, למה בראשונה לא הלכה שם.

וגם איך ידע ש**קלו המים** במה שהביאה מגן עדן, או מארץ ישראל לאומר שלא גושמה במבול, כי הלא אין משם ראיה אל כל הארץ, שאומר **וידע נח כי קלו המים.**

והנה אמרו רז"ל (שם פ' ל"ו) כי חם וכלב ועורב שמשו בתיבה, ויתכן כי חרה לו לנח על הדבר, כי הוזהר ממנו יתברך על זה על האדם ועל כל מין. ועל כן בהיכלא הגשם לגמרי, רצה להפריש את העורב לשלחו מן התיבה, שישב לו על התיבה כדרכו לנוח על העצים, מה שלא

היה לעשות כן לחם ולכלב, כי חוץ לתיבה ימותו. ויצא אך לא לגמרי רק **יצא ושב** על בת זוגו, כמו שאמרו ז"ל (סנהדרין דף ק"ח) כי מקנא היה.

או יאמר שכן עשה, שעד **יבשת המים** ויצאו מן התיבה, היה יוצא להיות על התיבה, ושוב לעתות אוכלו.

ח וַיְשַׁלַּח אֶת-הַיּוֹנָה מֵאִתּוֹ לִרְאוֹת הֲקַלּוּ הַמַּיִם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה :

אמנם אחרי כן **וישלח את היונה מאתו לראות כו',** והוא כי אינה כעורב שאמרו ז"ל שלא הלך כי ירא שלא יקחו בת זוגו. ובזה אפשר כי היונה הבלתי ממירה בת זוגה, כנודע מרז"ל (שם) בטח בה לב בעלה, וגם לא תתעכב כי הלא שנאה נפשה מלאכול על ידי נח, כי הנה אמרו ז"ל על **והנה עלה זית טרף בפיה,** שאמרה יהיו מזונותי מרורין כזית ביד הקדוש ברוך הוא, ולא מתוקים בידי בשר ודם. וזה יתכן כיוון באומרו **מאתו,** כי ידע נח שלא היה חפץ היונה להיות אתו, ושאם תמצא מנוח חוצה לא תשוב עוד, וזהו אומרו **מאתו** כלומר כי בהיות ההליכה מאתו שהיה בשר ודם היה הניסיון.

ט וְלֹא-מָצְאָה הַיּוֹנָה מָנוֹחַ לְכַף-רַגְלָהּ וַתָּשָׁב אֵלָיו אֶל-הַתֵּבָה כִּי-מַיִם עַל-פְּנֵי כָל-הָאָרֶץ וַיִּשְׁלַח יָדוֹ וַיִּקָּחֶהָ וַיָּבֵא אֹתָהּ אֵלָיו אֶל-הַתֵּבָה :

והעניין כי גם שלא תמצא רק ברחוק, בגן עדן או בארץ ישראל, ולא תוכל לימנע מלשוב בהחלט, לפחות יוודע אם קלו המים. והוא כי הנה לפרוח עד גן עדן או ארץ ישראל מהרי אררט, אי אפשר לה אם לא תנוח כף רגלה בדרך פעם או פעמים ושלש, על כן אם תלך ותביא משם, אין ספק כי קלו המים, כי על כן מצאה מנוח על העצים. ואם לא תביא שום דבר, הוא ראיה כי **לא מצאה מנוח לכף רגלה** לנוח בינתיים ולא קלו המים, וזהו אומרו **מנוח לכף רגלה,** שהוא על המנוחה בינתיים. אך כאשר בפעם השניה הביאה, ידע כי קלו ומצאה לה מנוח לנוח בינתיים, אך לא נשארה לגמרי כי לא תשאר בגן עדן, וגם לא בארץ ישראל כי גם שלא גושמה לא נתקיימו לא אשר בם רוח חיים, ולא כל בר ולחם ומזון ודשא מארץ כי אם עלה זית, כי רענן הוא תמיד בקיץ ובחורף ולא יעצרנו הגשם מהיותו באבו, ואין עלהו טוב למאכל יונים כי מר הוא. ולראיה איך כל ישעה וכל חפצה לבלתי היות אוכלת על ידי נח בתיבה, אמר **ותשב כו' וישלח ידו ויקחה ויבא אותה אליו כו',** כי היה קשה עליה לשוב אליו אם לא שבידו הכניסה.

עוד ראוי לדקדק כי בפעם הראשונה אומר **מאתו,** ובשניה **מן התיבה.**

ובשלישית -

חזור לעמוד השער

יב וַיִּיָּחֶל עוֹד שִׁבְעַת יָמִים אֲחֵרִים וַיְשַׁלַּח אֶת-הַיּוֹנָה וְלֹא-יָסְפָה שׁוּב-אֵלָיו עוֹד :

אמר, **וישלח** סתם. אך מתחילה שלא ידעה היונה טיבו של עולם שחוץ לתיבה, לא תמהר לעוף ולהתפרד, אם לא שהוציא ידו מחוץ לתיבה ושלחה מאתו ובידו ממש. ובפעם השנית שפקחה עיניה ממש כבר, הוציאה עד שפת חלון התיבה, ומהתיבה פרחה ותלך. ואחרי שטעמה כי יש מין מזון בחוץ ותקוות צמח באדמה, גם מתוך התיבה כששלחה הלכה.

ודרך רמז, התיבה רמז אל העולם, הרקוע על המים כתיבה ההיא. והעורב משל אל נפשות החטאים הטמאים במעשים רעים מאד, שמתגלגלים **יצוא ושוב עד יבשת** מי לחלוחית טובה **מעל הארץ,** חומרם וגופם כלה ונשמתם נשרפת. אך לא כן היונה היא נפש טהורה, שעם שטובה היא **לא מצאה מנוח לכף רגלה** לישאר בגן עדן, כי יחסר ממנה מנוח לה על קצת אשמותיה. אז **ויבא אותה אליו אל התיבה,** היא העולם הזה בגלגול.

ויחל שבעת ימים הם ימי שנות האדם שבעים שנה. ואז בפעם השנית בצאתה **והנה עלה זית טרף בפיה,** כי רצתה יהיו מזונותיה מרורים כזית בידי הקדוש ברוך הוא ממתוקים בידי בשר ודם, שמאס בבצע מעשקות, ויסתפק במה שניתן לו מן השמים. אז **וידע נח** הוא הקדוש ברוך הוא **כי קלו המים** השוטפים הם העונות **מעל הארץ** הוא האדם. לכן **וייחל עוד שבעת ימים,** הם שבעים שנה פעם שלישית בגלגול, ואז נטהרה **ולא יספה שוב** אל העולם הזה עוד.

טו וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶל-נֹחַ לֵאמֹר :

טז צֵא מִן-הַתֵּבָה אַתָּה וְאִשְׁתְּךָ וּבָנֶיךָ וּנְשֵׁי-בָנֶיךָ אִתָּךְ :

יז כָּל-הַחַיָּה אֲשֶׁר-אִתְּךָ מִכָּל-בָּשָׂר בָּעוֹף וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל-הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל-הָאָרֶץ (הַוְצֵא) [הַיְצֵא] אִתְּךָ וְשָׁרְצוּ בָאָרֶץ וּפָרוּ וְרָבוּ עַל-הָאָרֶץ :

אומרו לאמר בלתי צודק, כי אינו לאמר לזולת.

ועוד אומרו צא ולא אמר צאו.

ועוד אומרו כל החיה אשר אתך, מי לא ידע שאתו היו.

וכן אומרו היצא אתך היא מלה מיותרת.

טו וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶל-נֹחַ לֵאמֹר :

אמנם יאמר **וידבר אלוהים אל נח לאמר,** שנהפך לו מראת דבור שהיא קושי, ובחינת אלוהים שהוא דין, לרחמים, לאמר לו:

טז צֵא מִן-הַתֵּבָה אַתָּה וְאִשְׁתְּךָ וּבָנֶיךָ וּנְשֵׁי-בָנֶיךָ אִתָּךְ :

ולא עוד אלא שאחר שקבל הייסורין שנים עשר חדש, הוא עיקר היציאה. וזהו אומרו **אתה** וטפלים אליו אשר לא חטאו כלל, כי אדרבה הם יוצאים בזכותו, וזהו אומרו **אתך**. וגם על ידי צאתם אתו –

יז כָּל-הַחַיָּה אֲשֶׁר-אִתְּךָ מִכָּל-בָּשָׂר בָּעוֹף וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל-הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל-הָאָרֶץ (הַוְצֵא) [הַיְצֵא] אִתְּךָ וְשָׁרְצוּ בָאָרֶץ וּפָרוּ וְרָבוּ עַל-הָאָרֶץ :

ובכתיבה הוא **הוצא** וקרי **היצא,** נמצא שבין כתיב לקרי יש ארבע אותיות של שם הגדול, אפשר לרמוז לו כי ה' בעל הרחמים אתו, שעל ידי כן **ושרצו כו'.**

יח וַיֵּצֵא-נֹחַ וּבָנָיו וְאִשְׁתּוֹ וּנְשֵׁי-בָנָיו אִתּוֹ :

הנה נאמר לו **אתה ואשתך כו',** ולכן היה לו לומר **ויצא נח ואשתו ובניו כו'.** ומה גם לרז"ל (**בראשית רבה** לד ו) שהלשון מדויק שאומרו **אתה ואשתך** הוא להתיר להם תשמיש שנאסר להם בתיבה, ואיך יאמר **ויצא נח ובניו ואשתו ונשי בניו,** שהוא אנשים לבד ונשים לבד. אך לזה נשים לב אל טעם הכתוב, כי באומרו **צא מן התיבה** יש אתנ"ח במלת התיבה, ובפסוק ויצא יש אתנ"ח במלת נח.

אמנם שיעור הכתוב **צא מן התיבה,** ואחר היציאה תהיה **אתה ואשתך** כי יותר לכם תשמיש, נמצא כי אומרו **אתה ואשתך,** הוא על אחר היותם בחוץ אך לא בעת היציאה, לא תצאו יחד סמוכים כי גם אז יורה הפרישה. וזהו **ויצא נח ובניו כו'** ועל כן האתנח בנח, שהוא סמוך אל ויצא על עת היציאה, ולא על מה שאחר זה, כי ידבר על עת יציאה עצמה שיצאו אנשים לבד ונשים לבד, בל יראה שהיו רדופים להתחבר כל אחד עם אשתו ביציאתם.

יט כָּל-הַחַיָּה כָּל-הָרֶמֶשׂ וְכָל-הָעוֹף כֹּל רוֹמֵשׂ עַל-הָאָרֶץ לְמִשְׁפְּחֹתֵיהֶם יָצְאוּ מִן-הַתֵּבָה :
כ וַיִּבֶן נֹחַ מִזְבֵּחַ לַיהוָה וַיִּקַּח מִכֹּל הַבְּהֵמָה הַטְּהֹרָה וּמִכֹּל הָעוֹף הַטָּהוֹר וַיַּעַל עֹלֹת בַּמִּזְבֵּחַ :

הנה אומרו **למשפחותיהם,** יקשה כי בשנים שנים זכר ונקבה, לא יצדק יקראו משפחה. ויתכן יכוין מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** לד ח) והוא אומרם, כי מהיכן ידע נח עניין ההקרבה, שהבין מצוותו יתברך שבעה שבעה מן הטהורים, וזהו אומרו **ויבן נח מזבח.** ויתכן כי זה עניין סמיכות הכתובים, כי ראה בבעלי חיים משפחותיהם אשר הם שבעה שבעה, שהם ארבעה עשר מכל מין זכרים ונקבות, אז שת לבו כי להקרבה היו. וזהו למ"ד של **למשפחותיהם,** לומר כי בשביל משפחותיהם שהם בעלי שבעה זוגות, היה מה ש**ויבן נח מזבח.**

כא וַיָּרַח יְהוָה אֶת-רֵיחַ הַנִּיחֹחַ וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-לִבּוֹ לֹא אֹסִף לְקַלֵּל עוֹד אֶת-הָאֲדָמָה בַּעֲבוּר הָאָדָם כִּי יֵצֶר לֵב הָאָדָם רַע מִנְּעֻרָיו וְלֹא-אֹסִף עוֹד לְהַכּוֹת אֶת-כָּל-חַי כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי :

ראוי לשית לב לפי הפשט, מה היא אמירה אל לבו.

וגם אל כפל העניין במלות שונות, וידוע מה שאמרו ז"ל (שבועות לו א) שהוא לאו לאו שבועה, ועדיין צריך טעם אל שינוי הלשון.

והנה לזה נשית לב גם אל עניין אומרו למעלה, **וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ ויתעצב אל לבו.** ויתכן כי המשילה תורה הדבר אל מלך חסד בשר ודם, שבהשתנות לבו ומחשבתו מעשות חסד, על חטאת המקבלים. כי למה שלבו חפץ חסד קשה עליו על מה שנשתנה לבו מלהטיב. כן הוא יתברך כל חפצו להטיב, וכאשר רבתה רעת האדם **וינחם כי עשה את האדם,** כי נשתנית מחשבתו מלהטיב לפי מעשיהם, נתעצב בשביל לבו, שהוא כנוי על מחשבתו שנשתנית לבלתי הטיב. ועתה כאשר קבל **ריח ניחוח**, ונתפייס בזכות הקרבן, ותהיה עתה מחשבתו לבלתי הביא עוד מבול, אז **ויאמר** לשון חבה **אל לבו,** כי אמר בלשון חבה בשביל לבו, הוא מחשבתו שנשתנה, ששמח וגמר אומר על בא אל הפועל מה שהוא חפצו תמיד שהוא להטיב, **לא אוסיף כו'** והיא השבועה כנודע.

ופשט העניין כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** לא ז) על פסוק **והנני משחיתם את הארץ,** משל למלך שכעס על בנו והרג את אומנתו עמו. ויהיה העניין על שמרוב געגועין ושופע טובה שעשתה לו בעט בו, כן על רוב טובות והנאות שהייתה הארץ מוציאה להם בעטו, וכמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** לד יח) שאחד לארבעים שנה היו זורעים, ועל דרך זה דברים רבים, על כן נתקללה האדמה עמם. אמר עתה **לא אוסיף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם, כי** הלא **יצר לב האדם רע מנעוריו,** כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** לד יב,) משננער מבטן אמו, שהוא מטרם יהנה מהאדמה, ואם כן למה תקולל גם היא בעבורו והיא לא חטאה, וגם בשביל הבעלי חיים כי גם הם לא חטאו, וזהו **לא אוסיף להכות את כל חי,** גם שלא תקולל האדמה.

ואמר **כאשר עשיתי,** יכוון מה שאמרו ז"ל (סוטה יא א) על פרעה שנתחכם להשליך היאורה, על כי נשבע ה' לבלתי הביא מבול לעולם, ואמר הקדוש ברוך הוא אני לא אביא, אך הם יבואו אל המבול. וזה יאמר לא אוסיף להכות כאשר עשיתי אני, רק שהם יעשו כי יבואו אל המים. ועדיין נלמד לאו לאו שבועה, עם שכל אחד עניין בפני עצמו, על אומרו סגנון אחד שני פעמים **לא אוסיף לא אוסיף,** ולא אמר ולא אכה את כל חי כו'.

כב עֹד כָּל-יְמֵי הָאָרֶץ זֶרַע וְקָצִיר וְקֹר וָחֹם וְקַיִץ וָחֹרֶף וְיוֹם וָלַיְלָה לֹא יִשְׁבֹּתוּ:

ואחר שחס על קלקול עולם השפל, חס גם על עולם הגלגלים, שאמרו רז"ל (שם סוף פרשה לג) שכל שנים עשר חדשי המבול לא שימשו המזלות. ועל כן יאמר עתה **עוד כו' זרע וקציר כו',** הם ששה חלוקי ימות השנה שניין דא מן דא על פי סיבוב הגלגלים לפי צורך התבואות, וכן **יום ולילה** על ידי גלגל היומי שלמעלה, על כל גלגלי הכוכבים ומזלות, **לא ישבותו** כאשר שבתו בשעת המבול כנודע מאמרם ז"ל (שם).

כי יצר לב כו'. אמרו רז"ל (סוכה נב א):

שבעה שמות נקראים ליצר הרע:

הקדוש ברוך הוא קראו רע, שנאמר **כי יצר לב כו'.**

משה קראו ערל, שנאמר ומלתם את ערלת לבבכם.

דוד קראו טמא, שנאמר לב טהור ברא לי מכלל דאיכא טמא.

שלמה קראו שונא, אם רעב שונאך כו'.

ישעיהו קראו מכשול, הרימו מכשול.

יחזקאל קראו אבן, והסירותי את לב האבן.

יואל קראו צפוני, ואת הצפוני ארחיק מעליכם ע"כ.

ענינו שהיצר הרע מרמה לאט לאט עד מולכו עליו, והוא כי טרם ידע הנער בחור בטוב ומאוס ברע, כי לא יבחין בין טוב לרע - בין חטא לדבר אחר, מתחכם ללמדו לעשות רע בכל אשר יפנה ירשיע ויזיק, ואין זה רק שמכין אותו לכשיגדיל להחטיאו ברעות. וזהו **רע מנעוריו.**

כשגדל עוד מעט ועדיין לא טעם טעם חטא, מתחיל רוח היצר הרע לפעמו, בתת לבו על המותרות במשתאות ואכול ושתו למעדנים, למען המשיכו לכמה מיני עבירות על ידי כן, כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** מא יא) כל מקום שאתה מוצא ישיבה לאכול עושה רושם, וישבו לאכול וימכרו את יוסף כו', וכעניין ויהיה כי הקיפו כו'. (איוב א ה) **ועל זה קראו ערל,** כי הערלה היא מותר. **וקראו משה כך**, על כי כל תלונות דורו היו על מותרות, כעניין שאלות בשר ואבטיחים ודגים ושומים ובצלים, והיתר עריות בוכים על עסקי משפחות כו', כי על כן אמר ומלתם את ערלת לבבכם כו'.

ואחר הכנת המותרות, טמא יטמאנו בכל טומאות זמה וגזלות וכיוצא, כי הרבה יין עושה, ועל כן **דוד קראו טמא.**

והנה עד כה היה כאורח בא, כמחלה פניו ישמע בקולו כהלך בבית העשיר, אחר כך נעשה בעל הבית משתרר עליו בעל כורחו, מראה פנים נגדו וכשונא, כי ידע כי לא יבוש כי ישתרר עליו, כעניין שכתבנו על רשעים, שנדמה להם כחוט השערה, ומעיז פניו נגדו, ומצליח כי

נעשה בעל הבית. על כן **שלמה** - אשר כל חכמתו לא שווה לו, כי הרי נעשה כבעל הבית על ידי הרבות סוסים, והרבות נשים וגם נכריות אלו על אלו עד שנשיו הטו את לבבו - **קראו שונא** כמחטיאו בעל כורחו ואינו יכול לו.

ואחר שהוא בעל הבית יבזה בעיניו להחטיא אותו בלבד, כי אם גם ישתדל עד שהאיש ההוא יחטיא את הזולת, וזהו קראו מכשול להפיל את הזולת, על כן **ישעיה קראו מכשול,** שבימיו היו מחטיאי אדם בדבר.

וטרם הגיעו לכלל זה, עדיין היה אפשר לו ישמע לקול מוריו לשוב מרשעו, אך אחר שהגיע לגדר הנזכר, עוד יוסיף כי יקשה את לבו ויעשנו כאבן קשה מלשמוע לקול מוריו ולמלמדו ולמוכיח בשער, על כן **יחזקאל קראו אבן,** על כי בימיו הקשו עורף לבלתי שמוע אמרי מוסרו.

ואחר כך עוד יוסיף לחטא קשה מזה, והוא שעושה מעשה זמרי ומבקש שכר כפינחס, עושה עצמו כמקבל מוסר ועושה טוב, ובקרבו צפון רשעו, על כן **יואל קראו צפוני,** כמאמרם ז"ל (סוכה נב א) למה נקרא צפוני שהוא צפון בלב.

פרק ט

א וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת-נֹחַ וְאֶת-בָּנָיו וַיֹּאמֶר לָהֶם פְּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת-הָאָרֶץ :
ב וּמוֹרַאֲכֶם וְחִתְּכֶם יִהְיֶה עַל כָּל-חַיַּת הָאָרֶץ וְעַל כָּל-עוֹף הַשָּׁמַיִם בְּכֹל אֲשֶׁר תִּרְמֹשׂ הָאֲדָמָה וּבְכָל-דְּגֵי הַיָּם בְּיֶדְכֶם נִתָּנוּ :
ג כָּל-רֶמֶשׂ אֲשֶׁר הוּא-חַי לָכֶם יִהְיֶה לְאָכְלָה כְּיֶרֶק עֵשֶׂב נָתַתִּי לָכֶם אֶת-כֹּל :

הלא כמו זר נחשב, מה שארי או נמר למוד לטרוף טרף אדם אוכל, ואיה מוראו מהאדם, כי הלא מורא לא יעלה על ראשו. אך לזה נדקדק אומרו **ומלאו את הארץ,** כי הלא אין הארץ מתמלאת מהן, כי כמה מהחלקים אין בם יישוב.

אמנם לזה נשית לב גם בנאמר באדם וחוה **פרו ורבו ומלאו כו' ורדו כו',** האם כל הטובה היא רדות בבעלי חיים. אך הוא כי הארץ מצד עצמה חסרת שלמות, כי חומר עכור היא, ומי נותן בה שלמות וממלא חסרונה, בהשרות בה שכינה שמלא כל הארץ כבודה, הלא הם הצדיקים יושביה, ואז כל הבעלי חיים ירודים מהאדם מדרגה אחת ולחמו הם, כי הן האדם צלם אלוהים על פניו. ולא כן הרשעים כי משחת מאיש מראיהם, ונמשלים כבהמות בעיני חיות השדה, ועל כן בפגעו בו הוא ימיתנו, כי אין בו צלם אלוהים יבעתנו. ולכן אמר אלוהים לאדם, **פרו ורבו וגם מלאו הארץ,** וייחס המילוי אליהם, על כי מה שהשכינה בארץ אינה בה

ממש, רק בצדיקים שבה כי היכל ה' המה, על כן יהיה כאילו הם ממלאים אותה בכישרון המעשה מאשר נתרוקנה.

והוא כנודע מרז"ל (עיין **תנחומא** נשא טז א) כי משברא הקדוש ברוך הוא את העולם, נתאווה שיהיה לו דירה בתחתונים, כמפורש אצלנו כי בארץ לא נאמר אלא בתחתונים, שהוא בצדיקים שבה. והיה זה לו על ידי מה שציוה את אדם לעבוד את האדמה, לתקנה על ידי הכישרון, כמאמר רז"ל (**זוהר** ח"א דף כז א) לעבדה אלו מצוות עשה, ולשמרה אלו מצוות לא תעשה. נמצא על ידי כן ממלא הארץ, וזה היה ציוויו יתברך באומרו **ומלאו את הארץ** ועל ידי כן **ורדו כו',** כי תעדיפו מדרגות על הבעלי חיים ותרדו בם, מה שאין כן בהעוותכם שרודים אריות ונמרים באנשים. ולכן לא הרשם מתחילה לאכול בשר, כי כבהמה המה להם, כי חטאו לנפשותם.

א וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת-נֹחַ וְאֶת-בָּנָיו וַיֹּאמֶר לָהֶם פְּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת-הָאָרֶץ :

ואחר צאת נח מן התיבה ויברכם ה', אמר, הנה אדם, אחר שעל ידו שרתה שכינה ומילא את הארץ, חזר לסלקה למעלה בהעוותו, לכן אתם תקנו את הדבר, **ומלאו** אותה מאשר נתרוקנה היא שכינה. וזהו **פרו ורבו ומלאו את הארץ,** כלומר בצדקותיכם, ועל ידי כן –

ב וּמוֹרַאֲכֶם וְחִתְּכֶם יִהְיֶה עַל כָּל-חַיַּת הָאָרֶץ וְעַל כָּל-עוֹף הַשָּׁמַיִם בְּכֹל אֲשֶׁר תִּרְמֹשׂ הָאֲדָמָה וּבְכָל-דְּגֵי הַיָּם בְּיָדְכֶם נִתָּנוּ :

ומוראכם כו' כי יחתו מצלם אלוהים אשר בפניכם, כי מורא וחיתת צלם אלוהים הוא הנופל על הבעלי חיים ומפחידן, כאשר קרה ליוסף בבור מלא נחשים ועקרבים ולדניאל בגובא די אריותא.

ג כָּל-רֶמֶשׂ אֲשֶׁר הוּא-חַי לָכֶם יִהְיֶה לְאָכְלָה כְּיֶרֶק עֵשֶׂב נָתַתִּי לָכֶם אֶת-כֹּל :

ובזה מצאנו ראינו טוב טעם אל התירו יתברך בשר לבני נח, באומרו **כל רמש כו' לכם יהיה לאכלה,** מה שאין כן לאדם ולאשתו. אך הוא כי המה חטאו והיו סיבת מיתת כל חי, ואיך יגרעו מהם להיות לברות למו [פי' למאכל, איכה ד י]. אך נח עשה מצוות קונו והחיה את כל הבעלי חיים, יעדיף עליהם ויאכלם הוא וכל זרעו, כי הכישרון הוא מעדיף את האדם על הבעלי חיים. ולכן הטיבו אשר דברו רז"ל באומרם (פסחים מט ב) עם הארץ אסור לאכול בשר, כי מותר עם הארץ על הבהמה אין.

ה וְאַךְ אֶת-דִּמְכֶם לְנַפְשֹׁתֵיכֶם אֶדְרֹשׁ מִיַּד כָּל-חַיָּה אֶדְרְשֶׁנּוּ וּמִיַּד הָאָדָם מִיַּד אִישׁ אָחִיו אֶדְרֹשׁ אֶת-נֶפֶשׁ הָאָדָם :

אחר אומרו כי בהיות האדם צדיק שלא חטא על הנפש, שמוראו תפול על הבעלי חיים. הנמשך מזה, כי אשר חטא על הנפש, וקלקל צלם אלוהים מעל פניו, כי ימשלו בו חיית השדה. על כן אמר **ואך את דמכם לנפשותיכם**, שהוא אשר הפיל עצמו לחיות, שהייתה מיתתו מיד כל חיה, **אדרשנו מיד** עצמו, שאתבע ממנו דמו ולא יפטר, על כי לא שלם בצלם אלוהים והיה כבהמה, כי אז לא יבצר שתשלוט בו, כי הלא הוא השחית צלם אלוהים מפניו. וכן **מיד איש** שהוא **אחיו** כיוצא בו, איש שהוא חשוב בעל צלם אלוהים, אל אפטור את הממית לבל יחסרון שנים חשובים, כי אם **אדרוש את נפש האדם.**

ו שֹׁפֵךְ דַּם הָאָדָם בָּאָדָם דָּמוֹ יִשָּׁפֵךְ כִּי בְּצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת-הָאָדָם :

ולא עוד כי אם **שופך דם האדם באדם** מיניה וביה, שהוא המלבין פני חברו, דאזיל סומקא ואתי חוורא, **דמו ישפך.** ואל תתמה איך יחייב את ראשו מי שלא הוציא נפש ממש, כי הלא **בצלם אלוהים** שעל הפנים עשה את האדם, שבלעדי זה נמשל כבהמה, ועל כן בהלבין הפנים אשר שם הצלם אלוהים, חייב מיתה, כי פגם במקום צלם אלוהים.

ז וְאַתֶּם פְּרוּ וּרְבוּ שִׁרְצוּ בָאָרֶץ וּרְבוּ-בָהּ :

אומרו ואתם הוא מיותר, כי גם עתה אתם ידבר.

וגם כל הפסוק נאמר למעלה.

וגם מלת **שרצו** מה נשתנית פה מלמעלה.

אך הנה היה מקום לומר מה בצע לדרוש **מיד איש אחיו,** ולא די שמת אחד, כי אם נמית השני?

לזה אמר אל תתמה, כי הנה על ידי מה ש**מיד איש אחיו אדרוש את נפש האדם,** ימשך שואתם הנותרים **פרו ורבו ושרצו בארץ** כשרצים, ורדו בה. מה שאין כן אם יחיו את הרוצח, שיתפקרו כל העם ויחסרו רבים, ונמצאה הפריה ורביה מתמעטת, ולא ישרצו בארץ ולא ירבו בה, רק מתחת לארץ.

ח וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל-נֹחַ וְאֶל-בָּנָיו אִתּוֹ לֵאמֹר :

ט וַאֲנִי הִנְנִי מֵקִים אֶת-בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְאֶת-זַרְעֲכֶם אַחֲרֵיכֶם :

י וְאֵת כָּל-נֶפֶשׁ הַחַיָּה אֲשֶׁר אִתְּכֶם בָּעוֹף בַּבְּהֵמָה וּבְכָל-חַיַּת הָאָרֶץ אִתְּכֶם מִכֹּל יֹצְאֵי הַתֵּבָה לְכֹל חַיַּת הָאָרֶץ :

יא וַהֲקִמֹתִי אֶת-בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְלֹא-יִכָּרֵת כָּל-בָּשָׂר עוֹד מִמֵּי הַמַּבּוּל וְלֹא-יִהְיֶה עוֹד מַבּוּל לְשַׁחֵת הָאָרֶץ :

יב וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים זֹאת אוֹת-הַבְּרִית אֲשֶׁר-אֲנִי נֹתֵן בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין כָּל-נֶפֶשׁ חַיָּה אֲשֶׁר אִתְּכֶם לְדֹרֹת עוֹלָם :

יג אֶת-קַשְׁתִּי נָתַתִּי בֶּעָנָן וְהָיְתָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵין הָאָרֶץ :

יד וְהָיָה בְּעַנְנִי עָנָן עַל-הָאָרֶץ וְנִרְאֵתָה הַקֶּשֶׁת בֶּעָנָן :

טו וְזָכַרְתִּי אֶת-בְּרִיתִי אֲשֶׁר בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין כָּל-נֶפֶשׁ חַיָּה בְּכָל-בָּשָׂר וְלֹא-יִהְיֶה עוֹד הַמַּיִם לְמַבּוּל לְשַׁחֵת כָּל-בָּשָׂר :

טז וְהָיְתָה הַקֶּשֶׁת בֶּעָנָן וּרְאִיתִיהָ לִזְכֹּר בְּרִית עוֹלָם בֵּין אֱלֹהִים וּבֵין כָּל-נֶפֶשׁ חַיָּה בְּכָל-בָּשָׂר אֲשֶׁר עַל-הָאָרֶץ :

יז וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל-נֹחַ זֹאת אוֹת-הַבְּרִית אֲשֶׁר הֲקִמֹתִי בֵּינִי וּבֵין כָּל-בָּשָׂר אֲשֶׁר עַל-הָאָרֶץ :

ראוי לשית לב אל אומרו לאמר, כי אינו בעצם לאמר לזולת.

ועוד אומרו ואני, מה עניין הוי"ו בתחלת הדבור.

ועוד אחרי אומרו הנני מקים כו', למה חזר ואמר **והקימותי את בריתי וכו'.**

ועוד אומרו ויאמר אלוהים, כי אחר שעודנו מדבר הוא יתברך, למה אומר **ויאמר** פעם שנית.

ועוד אומרו זאת אות הברית כו' למה לא נזכר מתחילה.

וגם אומרו פה **לדורות עולם**, והנה גם האמור בפסוק הקודם הוא לדורות עולם, באומרו **ולא יכרת כל בשר עוד**, ולמה לא נזכרו דורות עולם כי אם בזה.

ועוד שאחר אומרו את קשתי נתתי בענן וכו', למה חזר ואמר **והיה בעננו ענן וכו'.**

ועוד אומרו וזכרתי וכו', כי עניין זה כבר יובן מהאמור למעלה.

ועוד אומרו והייתה הקשת בענן הרי נאמר למעלה.

ועוד אומרו וראיתיה לזכור כו', האם הוא יתברך יצטרך לראות כדי לזכור.

ועוד אומרו ויאמר אלוהים אל נח וכו' כי הלא עודנו יתברך מדבר, ולמה אמר **ויאמר** פעם שלישית.

ועוד אומרו למעלה **ויאמר אלוהים אל נח ואל בניו**, ופה לא הזכיר בניו.

ועוד כי פסוק זה נאמר למעלה כמה פעמים.

ועוד דרך כלל ראוי לדעת על מה זה נזכר בעניין ברית שבע פעמים.

וגם איך על ידי הקשת הזה נזכר הברית, מבלתי נכנס אל דרך הסוד.

והנה אל עניין האמר שבע פעמים, יתכן על כי זאת אות הברית מקיים כל מה שנברא בששת ימי בראשית. והעניין לפי פשוטו כי הנה בקשת כמה גוונים, כמפורש ב**ספר הזוהר** (פרשת נח דף עא ב) ירוק סומק וחיור וספיר. ויהיה כי הענן רמז אל חשך הצרה המתעתדת לבוא בעוון הדור. באודם מידת הדין, הדורך קשת משפטו לירות חצים של פורענות. אך מה עושה הוא יתברך, שם לעומתו מידות חסד ורחמים וממזג האודם, ומגין על הארץ ועל הדרים עליה.

וזהו היות כמין ארבע קשתות סמוכות זו לזו, לדרוש כי האודם היה כקשת דרוכה, לולא הוא יתברך הקיף קשתו בקשת לבן של מידת חסד סמוך לו, וגם ירוק ככרתי שהוא מעין מידת רחמים כנודע, וגוון אבן ספיר שהוא רמז אל מידת הדין הרפה. וכללות העניין כי הנה כנגד שתי מידות הדין החזקה והרפה, בין יהיה הרוגז מזו או מזו, מצרף הוא יתברך הלבן של חסד נגד החזקה, והירוק ככרתי של רחמים נגד הרפה, ובזה לא יתקרבו שתי מידות הדין להיות מתקרבין ומתקבלין דא מן דא לפעול הרוגז, כי בקשת יתמזגו בחסד וברחמים. וזה עניין מאמרם ב**בראשית רבה** (לה ד) וזה לשונו:

בין אלוהים הוא מידת הדין של מעלה, ובין כל נפש חיה זו מידת הדין של מטה, של מעלה מידת הדין הקשה, של מטה מידת הדין הרפה ע"כ.

והוא מה שכתבנו ודי למבין.

ונבוא אל ביאור הכתובים, והוא כי הנה ידענו מרז"ל **במדבר רבה** (ג ג) כמו שאמרנו בתחילת הפרשה כי **ואני** הוא ובית דינו כמו **וה'**.

ונבוא אל העניין, כי הנה הערנו כי יש שלש פעמים **ויאמר**, אך הוא כי יש שני סוגים בדורות, אחד שאין צריך להם אות לזכור הברית, והוא כעובדא דרבי יהושע בן לוי עם רבי שמעון בן יוחאי באומרו נראתה הקשת בימיך (כתובות עז ב), כי הצדיקים, בהם ממש מתקיים הברית במקום קשת. וזהו –

ט וַאֲנִי הִנְנִי מֵקִים אֶת-בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְאֶת-זַרְעֲכֶם אַחֲרֵיכֶם :

ואני, כלומר אני מצטרף עם בית דיני, ואומר **הנני מקים את בריתי,** וזה **אתכם** שתהיו אתם במקום אות ברית, ועם **זרעכם** אשר יהיו אחריכם דומים לכם.

יא וַהֲקִמֹתִי אֶת-בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְלֹא-יִכָּרֵת כָּל-בָּשָׂר עוֹד מִמֵּי הַמַּבּוּל וְלֹא-יִהְיֶה עוֹד מַבּוּל לְשַׁחֵת הָאָרֶץ :

ועוד יש זמן שני שהוא לעתיד לבוא, שלא יצטרך לצרף עמו מידת רחמים, כי אם **והקימותי** אני אלוהים לבדי **בריתי אתכם,** בלי צירוף רחמים, כי אומרו **והקימותי** חוזר אל אלוהים המדבר.

יב וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים זֹאת אוֹת-הַבְּרִית אֲשֶׁר-אֲנִי נֹתֵן בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין כָּל-נֶפֶשׁ חַיָּה אֲשֶׁר אִתְּכֶם לְדֹרֹת עוֹלָם :

ואם תאמרו אם כן מה משמש **אות ברית** בעולם, לזה אמר אמירה אחרת **לאמר, זאת אות הברית אשר אני נותן כו',** לא בשבילכם כי אינכם צריכין אות, רק **לדורות עולם** שביני ביני,

שבין דור שלכם, לעתיד לבוא, שהוא הסוג שעל ידי האות ישכילו כי אשמים הם וישובו אל ה' וירוחמו, וגם למען יכירו כי מרחמם אנכי ולא במקרה נתקיימו. ומה טובו לפי זה דברי רז"ל (**בראשית רבה** לה ב) שרמז כי לא לכל הדורות הוצרך אות, כי דורו של רבי שמעון בן יוחאי ורבי יהושע בן לוי לא נראה בימיהם הקשת, שעל כן נכתב **לדרת** חסר, שהוא בשביל אותם הדורות שבהם חסרון.

ולבוא אל שעור שאר הכתובים, נעיר אומרו בין **אלוהים** ובין **כל נפש חיה,** ולא אמר ביני וביניכם או ביני ובין כל נפש חיה.

ועוד שאומרו כל נפש חיה

ואומרו כל בשר,

יראה דבר אחד כפול. והנה קושיות אלו העירו לב רז"ל ב**בראשית רבה** (שם ד) לומר כי בין **אלוהים** הוא מידת הדין הקשה, ובין **כל נפש חיה** זו מידת הדין הרפה, כמו שהעתקנו לשונם.

עוד ראוי לשים לב אל שנוי הכתובים, כי תחילה אמר **ביני ובין הארץ,** ואחר כך אמר **ביני וביניכם ובין כל נפש חיה,** ואחר כך אומר **בין אלוהים ובין כל נפש חיה.** אמנם הנה שלשה סוגים הם, אחד מציאות הארץ הבלתי חטאת, וראוי לרחם עליה לבלתי השחיתה, יותר מהבעלי חיים שנמצא היזק בקצתם. וסוג שני הם הבעלי חיים שראוי לרחם עליהם יותר מבני האדם, שעל כן לפעמים אדם בזכות בהמה יושיע ה' [והסוג השלישי הם בני האדם].

ובזה נבוא אל העניין,

אמר הוא יתברך, לעניין הארץ אינו צריך שתראה הקשת בעולם, רק היות נתונה **בענן,** וזהו

יג אֶת-קַשְׁתִּי נָתַתִּי בֶּעָנָן וְהָיְתָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵין הָאָרֶץ :

יד וְהָיָה בְּעַנְנִי עָנָן עַל-הָאָרֶץ וְנִרְאֵתָה הַקֶּשֶׁת בֶּעָנָן :

אבל על הבריות אפשר יזכו בני האדם ואזכור הברית בשבילם, ואגבן יחיו הבעלי חיים, או בהפך שאדם בזכות בהמה יחיו. וחפצי הוא בל יצטרך האדם לבהמה, ועל כן מה אעשה אראה להם הקשת, שיראוה ויתנו לב כי הם חייבים וצריכים תשובה, ואז אזכור להם הברית. וזהו והיה **בענני ענן על הארץ ונראתה הקשת,** שהוא שתתראה לבני האדם, שאז על ידי שיראוה בני האדם שיתנו לב לשוב שתהיה נראית מהם.

טו וְזָכַרְתִּי אֶת-בְּרִיתִי אֲשֶׁר בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין כָּל-נֶפֶשׁ חַיָּה בְּכָל-בָּשָׂר וְלֹא-יִהְיֶה עוֹד הַמַּיִם לְמַבּוּל לְשַׁחֵת כָּל-בָּשָׂר :

זכו ש**וזכרתי** אתכם ואגב את הבעלי חיים. וזהו **ביני וביניכם,** ואחר כך **ובין כל נפש חיה.**

טז וְהָיְתָה הַקֶּשֶׁת בֶּעָנָן וּרְאִיתִיהָ לִזְכֹּר בְּרִית עוֹלָם בֵּין אֱלֹהִים וּבֵין כָּל-נֶפֶשׁ חַיָּה בְּכָל-בָּשָׂר אֲשֶׁר עַל-הָאָרֶץ :

אך אם לא תתראה, שלא ישימו לב בני אדם לראות ולהביט לשוב, שעם היות **הקשת בענן** לא יראוה, רק וראיתיה אני ולא הם, לא אמיש מלזכור, אלא שאז יחיה אדם בזכות בהמה, שמן הבהמות אעשה עיקר. וזהו **בין אלוהים ובין כל נפש חיה,** שהם בעלי חיים. **בכל בשר** שהוא בשביל כל בשר תועיל זכירת הבעלי חיים.

יז וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל-נֹחַ זֹאת אוֹת-הַבְּרִית אֲשֶׁר הֲקִמֹתִי בֵּינִי וּבֵין כָּל-בָּשָׂר אֲשֶׁר עַל-הָאָרֶץ :

ואחרי אמור **אלוהים**, הוא מידת הדין אל נח, שעל ידי הצטרפו עם מידת רחמים, אין צריך להם קשת, כי אם בהם עצמם תהיה הזכירה כדור רבי שמעון בן יוחאי, אמר הלא תירא אולי בלי הצטרף רחמים, תצטרך לזכות בהמה, לא כן הוא כי אם שתהיו שווין אדם ובהמה. וזהו **ויאמר אלוהים** שהוא מידת הדין לבדו, **זאת אות הברית** יהיה **ביני ובין כל בשר אשר על הארץ,** אדם ובהמה כאחד.

יח וַיִּהְיוּ בְנֵי-נֹחַ הַיֹּצְאִים מִן-הַתֵּבָה שֵׁם וְחָם וָיֶפֶת וְחָם הוּא אֲבִי כְנָעַן :

יט שְׁלֹשָׁה אֵלֶּה בְּנֵי-נֹחַ וּמֵאֵלֶּה נָפְצָה כָל-הָאָרֶץ :

כ וַיָּחֶל נֹחַ אִישׁ הָאֲדָמָה וַיִּטַּע כָּרֶם :

כא וַיֵּשְׁתְּ מִן-הַיַּיִן וַיִּשְׁכָּר וַיִּתְגַּל בְּתוֹךְ אָהֳלֹה :

הלא יקשה כי מי לא ידע כי אלה **היו היוצאים מן התיבה.**

וגם אומרו וחם הוא אבי כנען למה נאמר.

ועוד כי גם אבי כוש ומצרים ופוט היה.

וגם שם ויפת אחיו אבות לבנים היו, ולא הוזכרו כי אם כל אחד בסדר ייחוסו.

ועוד אומרו שלשה אלה בני נח ומאלה נפצה כל הארץ, גם זה ידוע ונכתב בין הדבקים כי אין לו ייחס עם הקודם והמאוחר, והיה ראוי ליכתוב בהזכיר תולדותם.

ועוד אומרו ויחל נח כו', כי אומרו **ויחל** ואומרו **איש האדמה** הוא משולל טעם ועניין.

אמנם בא לתת טוב טעם מה זה היה שזכה חם לצאת מן התיבה, ויוכיח סופו על תחילתו שסירס את אביו או רבעו ולמאן דאמר סרסו ורבעו.

ולא עוד אלא שקשה מאד, כי על כל אשר עשה לאביו לא עצבו רק קלל את בנו כנען.

יח וַיִּהְיוּ בְנֵי-נֹחַ הַיֹּצְאִים מִן-הַתֵּבָה שֵׁם וְחָם וָיֶפֶת וְחָם הוּא אֲבִי כְנָעַן :

על כן בא הכתוב ואמר הנה דע לך כי אין משפטו ודינו יתברך רק באשר הוא שם, והוא כי בצאתם **מן התיבה** כולם טובים היו מתייחסים לאביהם, וזהו **ויהיו בני נח כו'** לומר כי היו מתייחסים לנח בכישרון ראויים ליקרא **בני נח,** ועל כן היו **היוצאים מן התיבה.** אמנם **וחם** אחר כך עזב את אביו מלהדמות אליו, וידמה לכנען בנו הידוע ומפורסם שאין שטוף בזימה כמוהו וזרעו, וזהו **וחם הוא אבי כנען** הידוע, כי ממנו למד חם להיות שטוף בזימה.

יט שְׁלֹשָׁה אֵלֶּה בְּנֵי-נֹחַ וּמֵאֵלֶּה נָפְצָה כָל-הָאָרֶץ :

ועל ידי כן שנדמה לכנען נמשך כי **שלשה אלה בני נח ומאלה נפצה,** שאם לא כן היה נח מוליד יותר שמהם תהיה נפיצות כל הארץ יותר.

והעניין כי -

כ וַיָּחֶל נֹחַ אִישׁ הָאֲדָמָה וַיִּטַּע כָּרֶם :

כא וַיֵּשְׁתְּ מִן-הַיַּיִן וַיִּשְׁכָּר וַיִּתְגַּל בְּתוֹךְ אָהֳלֹה :

כב וַיַּרְא חָם אֲבִי כְנַעַן אֶת עֶרְוַת אָבִיו וַיַּגֵּד לִשְׁנֵי-אֶחָיו בַּחוּץ :

ויחל נח כו' וירא חם להיותו **אבי כנען** שלמד ממנו כמדובר, **וירא את ערות אביו** שסירסו שלא יוליד יותר. ומזה ימשך טעם אל קללו אל כנען ולא אל חם, והוא כי מכנען למד, ואם היה מקלל את חם, היו כל יתר בניו מתקללים כי ממנו יצאו, על כן קלל את זה לבד.

ויחל נח איש האדמה כו'. אמר כי הכל הולך אחר כוונת הפועל, והוא כי הנה ביין יש בחינת שמים, והוא לשמח אלוהים בקידוש והבדלה וכיוצא, ויש בחינת גיבורים לשתות יין ולמסוך שכר, שהוא התחלת כל דבר רע כנודע. אמר כי נח גם כי לא יבצר ממנו כוונה לטובה עם כל זה תחילת מחשבתו לא הייתה רק על בחינה חומרית, וזהו **ויחל נח איש האדמה,** כי כל התחלתו בראשית עניין מחשבתו היה על בחינת היותו **איש האדמה** חומרי, ועל זה נטע הכרם.

כא וַיֵּשְׁתְּ מִן-הַיַּיִן וַיִּשְׁכָּר וַיִּתְגַּל בְּתוֹךְ אָהֳלֹה :

ועל כן **וישת מן היין וישכר,** שלא היה העיקר עבוד את ה' כמקדשים עליו או מנחמים אבלים ואגב המצווה לשמח ליהנות מן היין, כי אם כל העיקר היה לשתות מן היין, ועל כן באת תקלה, כמאמרם ז"ל (נזיר ב א) הרואה סוטה בנוולה יזיר עצמו מן היין, כי היין בוגד ומביא לידי זימה. ועל דרך זה היה שעל ידי היין בא לעשות בו זימה.

כי **ויתגל כו'** -

כב וַיַּרְא חָם אֲבִי כְנַעַן אֵת עֶרְוַת אָבִיו וַיַּגֵּד לִשְׁנֵי-אֶחָיו בַּחוּץ :

וירא חם כו' שרבעו או סרסו או זה וזה למאן דאמר.

וזה אחשוב כוונו חז"ל ב**בראשית רבה** (שם לו ז) באומרם:

בשעה שהיה הולך ליטע כרם אפגע ביה שידא שמדון, אמר לו שותפי עמך אלא אזדהר בך דלא תיעול לחלקי ואם עלת לחלקי אנא חביל בך ע"כ.

ויתכן כוונו מאמרנו, שמתחילה לא כיוון אל עשות מצווה שעל ידה נעשים כחות קדושה, כי אם אל יין הרשות שנעשין שדים וכחות טומאה, וזהו אפגע ביה שידא שמדון, כי מאז הלך ליטע הכרם הפגיע בעצמו כח חצוני, ואמר לו שותפי עמך, כי בחינות יש ביין זו לעומת זו, אלא אזדהר דלא תיעול לחלקי והוא לסעודת הרשות, כי אם בחלק אלוה ממעל לדבר מצווה.

או מעין זה, כי אמרו רז"ל (עירובין סה א) לא נברא יין אלא להאכיל לרשעים שכר זכיותיהם בעולם הזה וזהו תנו שכר לאובד, וגם לנחם אבלים וזהו ויין למרי נפש. והנה אחשוב שלא ניתן להם בשכרם אלא מפני שהוא הביאם להרשיע, שהרבה יין עושה, וכעניין הרואה סוטה בנוולה יזיר עצמו מן היין, נמצא כי ביין יש חלק לה' וחלק לשטן שהוא השכרות, על כן אמר לו השטן שותפי עמך כי ביינך יש לי שותפות, אלא אזדהר דלא תיעול לחלקי כי אם לחלק עבודת ה' כניחום אבלים וכיוצא.

והנה זה הוא לפי הנוסח הזה של מדרש רבה, אבל ב**מדרש אבכי"ר** (וכעין זה **בתנחומא** נח יג) נוסח אחר וזה לשונם:

ויטע כרם, בא לקראתו השטן ואמר לו רצונך שנטענה יחד אני ואתה, אמר לו הן, מיד הביא רחלה אחת ושחטה על הגפן, ואחר כך הביא אריה אחד ושחטו על הגפן, ואחר כך חזיר אחד ושחט על אותה הגפן, מפני מה עשה כן השטן כי כשאדם שותה כוס אחד הוא כרחלה עניו ושפל רוח, וכשהוא שותה שתי כוסות מיד נעשה גיבור כארי, מתחיל לדבר גבורות ואומר מי כמוני, וכשהוא שותה שלשה או ארבעה הוא נעשה כחזיר, שמתלכלך בטיט ורפש, אף הוא מתלכלך, ואף במי רגלים ע"כ.

והלא יקשה מי הכניס את נח ליכנס בשותפות עם השטן שאמר לו רצונך שנטענה יחד ואמר לו הן.

וגם למה הביא השלשה בהמות.

אך הנה אמרו רז"ל ב**בראשית רבה** (שם):

בו ביום נטע בו ביום שתה ע"כ,

ואיך יתכן יצאת נטיעה ביום אחד.
על כן אחשוב כי להיות נח נחוץ לשתות יין, לבלתי המתין שנה או שנתיים לעשות פרי ולשתות יין, על כן אמר לו השטן רצונך שנטענה יחד באופן תמהר לעשות פרי, אז אמר לו הן, ועל כן בו ביום שנטע בו ביום שתה. והורה לו כי היין סרסורא דעבירה הוא, וכאשר יקרה לאדם בהעוותו כן יקרה לו ביין בוגד. והוא כי בפעם הראשונה שאדם חוטא, נעשה היצר הרע כהלך הבא בענווה ושפלות להתחנן לפני העשיר, וזהו ששחט רחלה. שתה כוס שני מתחיל להתגבר כארי שמקנה בו גאה וגאון. בשלישי משתרר כל כך עליו עד שטמא יטמאנו בכל עבירות כחזיר המלוכלך. ועניין השחיטה הוא, כי ניתן כח היצר הרע ביין כאילו כח שלשה דמים בו, ועל ידי כן יקרה לשותיו כמקרה היצר הרע לחוטא ומרגיל עצמו בדבר. ועל פי דרך זה אפשר כי מה שאמרו ב**בראשית רבה** (שם) שאמר לו שידא שמדון לא תיעול לחלקי כו', שהוא לא תשתה יותר משני כוסות כי עד השנים עדיין הוא בחלק שלך, שאינו שולט בו בעצם עד השלישי, שהוא כאילו הוא שלי כי נעשה בעל הבית, וגם הוא מבחינת החזיר כנודע.

עוד אמרו ז"ל (שם) אמר רבי יוחנן לעולם אל תהי להוט אחר היין, שכל פרשת היין כתיב בה וי"ו י' י"ד פעמים, הדא הוא דכתיב. ויחל ויטע וישת ויתגל וירא ויגד ויקח ויפת וישימו וילכו ויכסו ויקץ וידע ויאמר. ואפשר היה הרמז כי גם שנברא היין לשלם שכר לרשעים בעולם הזה ולנחם אבלים, עצת ה' היא כי די ליין לשמש במקום וי הוא לנחם אבלים, שעל כן כתיב ו"י כמנין די.

עוד אפשר כיוון באומרו **ויטע כרם וישת כו'**, כי כל כך היה להוט אחר היין, כי לא שת לבו לאכול מן הענבים תחילה, כי אם מיד אחר שנטע כרם לא אכל מן הענבים תחילה, כי אם **וישת מן היין**, ועל כן זה גרם לו שנפגע.

ואמר ש**נתגל בתוך אהלה** בה"א, יהיה שהיה תוך האהל אשר שם אשתו ולא בוש ממנה חם מלקלקל עמו בפני אמו.
ולא עוד אלא שלא היה כדרך הרשעים שכולם מלאים חרטות, כי אם אדרבה היה אחרי כן כמצחק ובא להגיד **לשני אחיו בחוץ.**

כג וַיִּקַּח שֵׁם וָיֶפֶת אֶת-הַשִּׂמְלָה וַיָּשִׂימוּ עַל-שְׁכֶם שְׁנֵיהֶם וַיֵּלְכוּ אָחֹרַנִּית וַיְכַסּוּ אֵת עֶרְוַת אֲבִיהֶם וּפְנֵיהֶם אָחֹרַנִּית וְעֶרְוַת אֲבִיהֶם לֹא רָאוּ :
הנה אומרו ופניהם אחורנית הוא מיותר.

חזור לעמוד השער

וגם אומרו וערות אביהם לא ראו, מי לא ידע שאם הלכו אחורנית ויכסו את ערות אביהם, שערות אביהם לא ראו.

אך הנה אחרי אומרו **וילכו אחורנית כו',** הוצרך לתת טעם למה זה הפכו פניהם אחורנית, ולא הלכו דרך פנים ויסתמו עיניהם לבלתי ראות ערותו. לזה אמר תדע למה **ופניהם אחורנית,** ולא בדרך ישרה בעיניים אטומות, הלא הוא כי עתה בלכתם אחורנית נמשך כי **וערות אביהם לא ראו**, כי אין צריך לומר עיניהם כי אם גם פניהם הנזכר לא ראו ערות אביהם, שאומרו ראו חוזר את פניהם הנזכר, ותצדק בהם ראיה כד"א בלשון רז"ל (ברכות כה ב) לבו רואה את הערווה, והוא כי הלא צדיקים היו וצלם אלוהים על פניהם, ולא רצו שפניהם אשר בם קדושת צלם אלוהים יראו את הערווה, גם שיטמטמו עיניהם, וקל וחומר הדברים מאשר הקפידו ז"ל על אשר לבו רואה את הערווה בעת תפלה, וכל שכן פני אדם אשר צלם אלוהים נוססה בם.

כו וַיֹּאמֶר בָּרוּךְ יְהוָה אֱלֹהֵי שֵׁם וְיִהִי כְנַעַן עֶבֶד לָמוֹ :

הנה ברכת שם איננו בכתוב, רק ברכתו יתברך, באומרו **ברוך ה' אלוהי שם כו'.** והנה אמרו רז"ל (**ילקוט** רמז קמב) שנתברך בטלית. והנה ברכה זו איננה בכתוב זה, אם לא שנאמר שנרמז באומרו **ויקח שם ויפת את השמלה,** שעל כן נאמר לשון יחיד **ויקח** שהוא אשר היחל ולקח השמלה הוא הטלית, כי על כן יהיה מה שלא נאמר ויקחו אלא **ויקח.** ואפשר הוא בדרך גזירה שווה כדרך מדרשי רז"ל, והוא כי ויקח קרח אמרו רז"ל (**במדבר רבה** יח ב) שלקח שאלת טלית שכולה תכלת שהוא מסמיכות סוף פרשה הקודמת, והוא כי נאמר כאן **ויקח** ונאמר להלן **ויקח**. וגם במספר קטן עולה **ויקח** עם התיבה כמספר טלית. שעל כן נתברך יותר מיפת.

ואחשוב כי ברכתו גדולה מאד ומפורשת בכתוב, והוא באמור אליו **ברוך ה' כו',** ומה ברכו כי מה שיאמר בעולם לא יאמר אלוהי יפת או אלוהי חם, כי אם **אלוהי שם** בייחוד, כעניין ברוך ה' אלוהי ישראל, וברוך אתה ה' אלוהי אברהם כו' וכיוצא, כי לבד בישראל יזכיר שמו יתברך, אשר הם משם. ואמר **ויהי כנען עבד למו** והנה היה לו לומר עבד לו, הנה יש מי שפירש שחוזר אומרו **למו** אל ה' ואל שם, והלא כמו זר נחשב יצרף שם שמים ודבר אחר לכוללם באומרו למו. אך יאמר הנה ברכתי בהיקרא **אלוהי שם,** הנה אין שם זה רק לעם אחד מכל העמים שמזרע שם, ואיך יתברכו השאר, לזה אמר **ויהי כנען עבד למו** גם על השאר.

כז יַפְתְּ אֱלֹהִים לְיֶפֶת וְיִשְׁכֹּן בְּאָהֳלֵי-שֵׁם וְיִהִי כְנַעַן עֶבֶד לָמוֹ :

לא יזכה כשם, להתברך בשם ה', כי אם בשם **אלוהים** הוא שכינה.

ועוד יתרון יהיה לשם, שהאלוהים הנזכר לא ישכון באהלי יפת, כי אם **באהלי שם** הוא בבית המקדש ובתי כנסיות ובתי מדרשות.

או יאמר יפת אלוהים ליפת, בשתי מלכויות מלכות מדי ומלכות יון, אך לא שיתמיד מלכותם כי אם וישכון האלוהים הנזכר **באהלי שם**, שיבנה בית המקדש אחר מלכות מדי ואחר מלכות יון, אלא שגם אחרי כן **ויהי כנען** בלבד **עבד למו** למדי וליון, עם שיתבטל ממשלתם מעל ישראל.

פרק י

ח וְכוּשׁ יָלַד אֶת-נִמְרֹד הוּא הֵחֵל לִהְיוֹת גִּבֹּר בָּאָרֶץ :

ט הוּא-הָיָה גִּבֹּר-צַיִד לִפְנֵי יְהוָה עַל-כֵּן יֵאָמַר כְּנִמְרֹד גִּבּוֹר צַיִד לִפְנֵי יְהוָה :

ראוי להעיר כי הגבורה מאתו יתברך היא, ואיך מייחסה לו לומר שהוא היחל להיות גיבור כאילו היא בחירה.

ועוד אומרו הוא היה גבור ציד לפני ה', האם יהיה גבור שלא בפניו חלילה.

ועוד אומרו על כן יאמר שהם דברים משוללי הבנה. אך קבלו רז"ל (**בראשית רבה** לז ג) שהיה צד הבריות ומקרבן לעבודה זרה, גם **בפרקי רבי אליעזר** (פרק כד) אמרו שהיה מלך במגדל המבקשים לסלק שכינה מעל הארץ ולהשליט החיצונים בה.

ח וְכוּשׁ יָלַד אֶת-נִמְרֹד הוּא הֵחֵל לִהְיוֹת גִּבֹּר בָּאָרֶץ :

וזה יאמר **הוא החל** לשון חלול כעניין אז הוחל כו', כי חילל הקדושה כדי **להיות גבור בארץ** על ידי כחות חיצונים להתגבר בה.

ט הוּא-הָיָה גִּבֹּר-צַיִד לִפְנֵי יְהוָה עַל-כֵּן יֵאָמַר כְּנִמְרֹד גִּבּוֹר צַיִד לִפְנֵי יְהוָה :

ובהם אומרת התורה ראה השוטה ההוא כי דרך הצד בעלי חיים הוא שלא בפני בעליהם, אך זה **הוא היה גבור ציד,** צד ברואיו יתברך ממנו עודנו **לפני ה'**, כי מלא כל הארץ כבודו, ואיך יצוד מלפניו, למי שאינם לפניו שהוא לעבודה זרה. ועל כן כו' אומרת התורה על כן אני גוזרת ואומרת כי **כנמרוד** יהיה, כל מי שיהיה כמוהו **גבור ציד לפני ה'** שיהי אחריתו כמוהו, כי הוא אמרפל שהוליכו יתברך אצל אברהם, שהיה מביא את כל הבריות ומקרבן לה' והרגו, לעומת אשר היה עושה הפך אברהם.

פרק יא

א וַיְהִי כָל-הָאָרֶץ שָׂפָה אֶחָת וּדְבָרִים אֲחָדִים :

ב וַיְהִי בְּנָסְעָם מִקֶּדֶם וַיִּמְצְאוּ בִקְעָה בְּאֶרֶץ שִׁנְעָר וַיֵּשְׁבוּ שָׁם :

ג וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל-רֵעֵהוּ הָבָה נִלְבְּנָה לְבֵנִים וְנִשְׂרְפָה לִשְׂרֵפָה וַתְּהִי לָהֶם הַלְּבֵנָה לְאָבֶן וְהַחֵמָר הָיָה לָהֶם לַחֹמֶר :

ד וַיֹּאמְרוּ הָבָה נִבְנֶה-לָּנוּ עִיר וּמִגְדָּל וְרֹאשׁוֹ בַשָּׁמַיִם וְנַעֲשֶׂה-לָּנוּ שֵׁם פֶּן-נָפוּץ עַל-פְּנֵי כָל-הָאָרֶץ :

ה וַיֵּרֶד יְהוָה לִרְאֹת אֶת-הָעִיר וְאֶת-הַמִּגְדָּל אֲשֶׁר בָּנוּ בְּנֵי הָאָדָם :

ו וַיֹּאמֶר יְהוָה הֵן עַם אֶחָד וְשָׂפָה אַחַת לְכֻלָּם וְזֶה הַחִלָּם לַעֲשׂוֹת וְעַתָּה לֹא-יִבָּצֵר מֵהֶם כֹּל אֲשֶׁר יָזְמוּ לַעֲשׂוֹת :

ז הָבָה נֵרְדָה וְנָבְלָה שָׁם שְׂפָתָם אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמְעוּ אִישׁ שְׂפַת רֵעֵהוּ :

ח וַיָּפֶץ יְהוָה אֹתָם מִשָּׁם עַל-פְּנֵי כָל-הָאָרֶץ וַיַּחְדְּלוּ לִבְנֹת הָעִיר :

ט עַל-כֵּן קָרָא שְׁמָהּ בָּבֶל כִּי-שָׁם בָּלַל יְהוָה שְׂפַת כָּל-הָאָרֶץ וּמִשָּׁם הֱפִיצָם יְהוָה עַל-פְּנֵי כָל-הָאָרֶץ :

ויהי כל הארץ כו'. ראוי לשום לב:

מה עניין היות **כל הארץ שפה אחת** אל עניין זה.

ומה הוא עניין דברים אחדים לפי פשוטו.

והנה אמרו רז"ל (בראשית רבה לח ו) שאמרו **דברים אחדים,** על ה' אלוהינו ה' אחד, ועל אחד היה אברהם בארץ כו', וזה רחוק מפשוטו.

ועוד באומרו ויהי בנסעם כו' מה זו נסיעה ומה זו מציאה מצאו **בבקעה** ההיא.

ועוד באומרו ויאמרו איש אל רעהו הבה נלבנה כו', מה עניין אמור **איש אל רעהו,** והיה לו לומר וילבנו לבנים וישרפו כו'.

ועוד אומרו הבה נבנה כו' מה עניין **עיר ומגדל** זה, והלא לא יתכן היות כל הארץ דרים בעיר ומגדל אחד.

ועוד מה עניין וראשו בשמים שהוא דבר בלתי אפשר.

ועוד אומרו ונעשה לנו שם, מה הוא השם הזה שיעשו בעיר ומגדל,

ועוד שאם הכוונה שישכנו בעיר אחת כולם פן יפוצו, מה הוא **השם** הזה, ומהראוי יאמר נבנה לנו עיר ומגדל פן נפוץ, כי מה עניין **השם** אל העדר הניפוץ.

ועוד האם כל כך הוא עשות **עיר ומגדל,** שעל ידי כן יהיה להם **שם**.

ועוד מה להם אם יפוצו על פני כל הארץ.

ועוד אומרו וירד ה' לראות כו', שאם כל רעתם לא הייתה רק עניין בנין העיר ומגדל מה איכפת לו יתברך, ואם הוא על כוונה רעה למה תולה הדבר בעיר ומגדל.

ועוד אומרו הן **עם אחד כו' ולא יבצר מהם כו',** האם מבלעדי ה' לא יבצר מהם **כל אשר יזמו לעשות.**

ועוד מה הוא העונש הזה לבלבל שפתם ולהפיצם.

ועוד אומרו **על כן קרא שמה בבל כו'** האם כל כך דבר רשום הוא לקרא שם לעיר על זה.

והנה לבוא אל העניין, ראוי לשית לב מה עלה על לב העם ההוא ומה יזמו לעשות. והנה רז"ל (שם) אמרו:

שדברו על ה' אלוהינו ה' אחד, ועל אחד היה אברהם, אמרו אברהם זה פרדה עקרה הוא אינו מוליד, ועל ה' אלוהינו אמרו לא כל הימנו לבור את העליונים וליתן לנו את התחתונים, אלא בואו ונעשה לנו מגדל ונעשה עבודה זרה בראשו וניתן חרב בידו, ותהיא נראה כאילו עושה עמו מלחמה ע"כ.

וראוי לדעת מי הכניס את אברהם בזה,

ומה גם כי שנתיים אחר המבול היחלו ליטפל בעיר ומגדל,

ומי נתן את אברהם בימים ההם.

וגם כי כשנתפלגו היה אברהם בן ארבעים ושמונה שנה ואז דברו זה, הלא אין נראה מהכתובים רק שמספר התחלת עניינם.

וכן מה להם אם אברהם פרדה עקרה ואינו מוליד.

ועוד אומרם לא כל הימנו לבור כו', היתכן היו חפצים לעלות השמימה ושיהיה הוא יתברך בארץ, האם לא ידעו כי אין מבוא לחומריים למעלה ולא לרוחניים למטה.

ועוד אומרו עליונים ותחתונים ולא אמר למעלה ולמטה.

ועוד אומרו נעשה עבודה זרה בראשו, האם בהיות העבודה זרה בראש מגדל יגדל כחו נגד אלוהי עולם יתברך.

ומה היא חרב שבידה, האם נגד ה' יסכון לה חרב ביד.

ועוד אומרו ותהא נראה כאילו עושה מלחמה, מה יתן ומה יוסיף היות נראה, אחר שבפועל אינה יכולה לעשות מלחמה, ואם מפני כבודו יתברך אמרו כן, אך דעתם הייתה להלחם בו יתברך ממש חלילה, הלא יקשה, כי לא ימנע, או היו שוטים והבל מעשיהם ובלי דעת מילין יכבירו, או היה לאל ידם לעשות חלילה לולא הפיצם ה'. אם לא היה לאל ידם לעשות, איך אומר הוא יתברך עתה **לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות,** ואם היה יכולת בידם לעשות, הלא יפלא האם נגד ה' יתכן יוכלו לעשות דבר.

והנה לבא אל העניין, נזכירה מאמרם ז"ל (**מדרש בראשית** פג), וזה לשונו:

התבן והקש מדיינין זה עם זה, זה אומר בשבילי נזרעה השדה וזה אומר בשבילי נזרעה השדה, אמרו החטים המתינו עד שיבוא הגרן ואנו יודעים בשביל מי נזרעה השדה, באו לגורן ויצא בעל הבית לזרותם הלך לו המוץ נטל את התבן והשליכו על

הארץ, נטל את החטים ועשה אותם כרי כו', כך עובדי אלילים אומרים אנו עיקר ובשבילנו נברא העולם, והללו אומרים בשבילנו נברא, ואומרים להם ישראל המתינו עד שיגיע היום, ואנו יודעים בשביל מי נברא העולם, הדא הוא דכתיב. הנה יום בא כו', ועליהם הוא אומר (ישעיה מא טז) תזרם ורוח תשאם כו', אבל ישראל ואתה תגיל בה' ע"כ.

וכן הוא עניין והוו כעור מן אדרי קיט כו'.

ולבוא אל העניין, והוא בהקדים הקדמות, מפורשות אצלנו כל אחת במקומה.

א. כי כאשר יש כחות קדושה כך לעומתן כחות טומאה הנקראים חיצונים, כי זה לעומת זה עשה האלוהים.

ב. כי הקדושה אחת היא תכלית האחדות כי כל בחינותיה אחת הן, אך בחיצוניות יש פירוד וריבוי ונקראים עולם הפירוד.

ג. כי נשמות ישראל מהקדושה המה, ועל כן נקראו גוי אחד ורוב עם מתייחסים לנפש אחת כד"א שבעים נפש. אך זולתם נפשותם מהחיצונים, ועל כן אפילו עם אחד מתייחסים לרבים כאומרו בבני עשו (בראשית לו ו) נפשות ביתו.

ד. כי אין קיום ומציאות העמדה לשום כח חיצוני, אם לא שבאיכותן ופנימיותן מציאות מאור הקדוש, כנודע מחכמי האמת.

ה. כי כל כח חיצוני עליון תאב תמיד ושואב משפע עליון, להריק על אשר נפשותם מהם, כמאמר ספר הזוהר על פסוק הכפירים שואגים לטרף. אך כשישראל עושים רצונו של מקום, נותן השפע לישראל ומתמציתן נהנים גם הם, וכשאין עושים, מתהפך השפע לחיצונים והולך הכל לאומות, וישראל גולים אצלם לאכול מאשר ישאבון שריהם.

ו. כי יותר צער מרגשת השכינה כביכול בהשפיע אל החיצונים ולא לנו, יותר מאשר נרגיש אנחנו, כמאמר **ספר הזוהר**, כי מר לה מאד.

ז. כי מאז ברא אלוהים אדם על הארץ היה בעבור ישראל בעלי נשמות קדושות, להשלים כל נשמות שבגוף, למען באחרית הימים יברור אוכל מתוך פסולת, כי יקום אלהא שמיא מלכו די לעלמין לא תתחבל כו' והדקת כו', והוו כעור מן אדרי קיט, ואומר תזרם ורוח תשאם, כאמור במאמר שהזכרנו.

ח. כי אין העולם הזה למה שהוא גשמי מתקיים, אם לא בהשתלשל שפע מן העולמות העליונים.

והנה אפשר יהיה השתלשלות דרך צינורות הקדושה משער השמים, והוכן לקבל השפע הקדוש על ידי ירושלים וציון, כפי סוד עניינם כנודע, או אפשר יהיה דרך צינורות החיצונים. אמנם אין הכנה בחיצונים להפך ההשתלשלות אליהם בעצם, על דבר הנגדיות אשר להם עם

הקדושה, כי כולה אחדות והמה מעולם הפירוד. וגם נזכירה מאמר **ספר הזוהר** כי אומרו **וימצאו בקעה,** הוא, כי הבקעה ההיא מקום מוכן לכל מיני טומאה מכל החיצוניות, להיעזר לעשות צירופי כחות טומאה להביא כוונתם אל הפועל.

ובזה נאמר, כי האנשים ההמה חכמים היו להרע, ובאצטגנינותם ובמיני חכמות כשפיהם וטומאתם, ידעו כי נפשותם מהחיצונים המה, ושעתיד היה הוא יתברך להביא את אברהם בנפש מהקדושה, ושימשך זרעו אחריו בעלי נפש קדושה מתחת כסא הכבוד. ובאחרית הימים, את האומות שמהחיצונים, יזרם ורוח ישאם, וישראל יגילו בה'. על כן התחכמו לעשות דרך יהיה כל העולם הזה אל החיצונים לבדם, ולא יהיו בו בעלי נפש מהקדושה, ושיתקיים העולם על ידי צינורות החיצונים, באופן שבסוף הדורות לא יבור לו את ישראל, ויזרה ויפיץ את השאר, כי אם יקימם לעד, כי אין זולתם בעולם.

א וַיְהִי כָל-הָאָרֶץ שָׂפָה אֶחָת וּדְבָרִים אֲחָדִים :

והנה ההכנות הצריכות לזה, הם:

ראשונה אחדות כמו שכתבנו בהקדמה שמינית, מה שאין כן בחיצונים כי הם כחות נפרדים, וזה מאמר הכתוב **ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים,** שהיה להם אחדות בזה.

ב וַיְהִי בְּנָסְעָם מִקֶּדֶם וַיִּמְצְאוּ בִקְעָה בְּאֶרֶץ שִׁנְעָר וַיֵּשְׁבוּ שָׁם :

אך זה איננו שווה לבדו כי הנה יש **דברים אחדים,** כוש מכח חיצוני אחד, ומצרים שורשו מכח אחר, וההיקש בכל משפחות, שעם שכל משפחה היא מכח חיצוני אחד, הלא הם אחדים רבים והוא פירוד, ואיך יתכן תעשה השכינה אשר היא מהאחדות מיוחד עיקר מהחיצונים נפרדים, לשלשל שפע לקיים העולם על ידם. על כן לתקן זה **ויהי בנסעם מקדם** שמשם נסעו בני נח אחר המבול מצד מזרח, מציאה מצאו, והיא אותה **בקעה** המוכנת לקבץ כל כוחות הטומאה לייחדם, כי שם מקום כולל להם, כנודע מ**ספר הזוהר**, וזהו **וימצאו בקעה,** ויהיה ייחודם בבנות בניינם בצרופי חכמת טומאותם.

ג וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל-רֵעֵהוּ הָבָה נִלְבְּנָה לְבֵנִים וְנִשְׂרְפָה לִשְׂרֵפָה וַתְּהִי לָהֶם הַלְּבֵנָה לְאָבֶן וְהַחֵמָר הָיָה לָהֶם לַחֹמֶר :

ולמען יבנוהו בנחיצות ולא יתעצלו, מה עשו **ויאמרו איש אל רעהו** שכל איש שבמקרא חשוב, והוא כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** לח י) כוש למצרים ופוט לכנען שהם ראשי אומות זה לזה, אם לא נתחיל אנחנו לעשות בידנו, לא יזדרזו ההמון לעשות, כעצת אבימלך בן ירובעל, על כן אמר איש החשוב אל רעהו כיוצא בו, **הבה נלבנה** בעצמנו **לבנים וכו'** ומה שיראו

שעשינו, ימהרו יעשו כמונו. ובמקום אבנים שאין נמצאות שם, אמרו **ונשרפה לשרפה** שהוא לשורפם בכבשן שיהיו קשים כאבן, וזהו אומרו **ותהי להם הלבנה לאבן כו'.**

ד וַיֹּאמְרוּ הָבָה נִבְנֶה-לָּנוּ עִיר וּמִגְדָּל וְרֹאשׁוֹ בַשָּׁמַיִם וְנַעֲשֶׂה-לָּנוּ שֵׁם פֶּן-נָפוּץ עַל-פְּנֵי כָל-הָאָרֶץ :

עוד שנית ראו והנה שער השמים הוא נגד ציון וירושלים מכוון לשבתו יתברך למעלה, ומשם הוא השתלשלות השפע לקיים העולם ושם הכנת ירושלים וציון, כנודע ליודעי חן, לקבלת שפע הקדושה. על כן נועצו **ויאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל,** עיר כנגד ירושלים ומגדל כנגד ציון, כי מגדל דוד היא ציון, להכין אותם לשלשל שפע אל המקומות ההם, כי מעין ההכנה שיש לציון וירושלים, כפי דוגמתו למעלה נגד שער השמים, כך יהיו לעיר ומגדל אלה מעין דוגמתן בחיצונים שכנגד הבקעה ההיא, כי זה לעומת זה הן כנודע.

ושמא תאמר איך יורק השפע אל העיר ומגדל זה, לזה אמר וראשו בשמים, והוא כי ראשו של מגדל מרמז אל כח זכר המשפיע דרך חיצונים, וראש לכולם הוא סמאל יהיה בשמים נגד הבקעה לשלשל על ידו השפע. והכוונה כי כאשר אין בין ראש גבר לכל התפשטות גופו הפסק, כי אם מהמוח יושפע הכל, כן הכח הנזכר יהיה ראש למגדל, שלא יהיה הפסק, רק מתפשט ומשתלשל דרך צינורותיו עד למטה. ובכלל הדבר הוא כי כל האומות יסכימו לשום להם ראש אחד הוא סמאל, באופן יהיה להם אחדות כל כחות הטומאה, ויהפכום בלהטיהם אל ראש אחד הוא הנזכר, וכל הגויים יעבדוהו, ועל ידי כן ימשך כי יוסיפו אומץ בקליפה ההיא על ידי עבודתם, ויהפך כל הכחות אליו, ובאחדות יוכן לקבל השפע מהשכינה ולהשרות למטה בעיר ומגדל. ועל ידי הריבוי של כל כחות הטומאה בעולם הזה, לא יהיה מבוא לבוא להשרות שכינה בארץ הלזו כנודע, כי על ידי שבעה שחטאו נסתלקה עד רקיע שביעי, כי אינה שורה במקום טומאת עוון, ומה גם עתה על ידי כל הטומאה הזאת, ואם כן על ידי זה ישאר כל העולם הזה אל החיצונים לגמרי, ולא אל קדושי עליונים שנפשותם חלק אלוהים קדושים.

והנה הוקשה להם, כי ראו בלהטיהם ובאצטגנינות שלהם כי יבוא אברהם וימשוך הקדושה אל העולם השפל ותתבטל כוונתם, על כן אמרו שהוא פרדה עקרה ולא יוליד כו', והוא במה שאמרו רז"ל ב**פרקי דרבי אליעזר** כי כל הנפש אשר עשה בחרן ובשאר המקומות, לא נמשך גרותן לדור אחר כלל, באופן לא נמשכה הקדושה רק לזרעו אחריו כמפורש אצלנו (לקמן בפרשת וירא) בפסוק כי ידעתיו למען וכו', ועל כן אמרו מה שינגדנו אברהם להמשיך הקדושה לארץ לא יתקיים, כי לא יוליד זרע להמשיך הקדושה בעולם, שהנפשות אשר יעשה לא יתמידו, באופן תעשה מחשבותינו.

והנה עדיין כל זה אינו שווה להם, כי הלא מה בצע לו יתברך בעולם משולל קדושה והלא יבטל, כי על כן אמרו (תענית ג ב) שאי אפשר לעולם בלא ישראל כנודע. על כן לתקן זה אמרו **ונעשה לנו שם,** והוא במה שכתבנו כי אין קיום לחיצונים בלעדי הקדושה, ועל כן כל ישעם וכל חפץ לידבק בה לעשות נפשות קדושות אצלם, כדעת חכמי האמת על פסוק (קהלת ד א) דמעת העשוקים ואין להם מנחם. ועל כן אמרו הנה בהפליג השראת כחות טומאה בארץ ותסתלק השכינה, הנה על ידי אחדות תשתלשל הקדושה דרך צינורותם, וגם באשר שם ה' נקרא על ישראל ולא על השאר, אז שם ה' יקרא על אחדות החיצונים כי אין זולתם בזה. גם נפשות רבות מהקדושה יתלבשו תוך הקליפות ההם, באופן שעל ידי כן יתלבשו למו ויעשו למו שם, הוא שמו יתברך שיקרא עליהם, ועל ידי כן יתקיים העולם בלי ישראל, וזהו **ונעשה לנו שם.**

וכהתימם כל זה גלו אז ואמרו מה הכניסם לכל זה, ואמרו **פן נפוץ כו',** והוא, כי המה ידעו כי לעתיד יבור לו הוא יתברך את ישראל, הנקראים קדישי עליונים מפאת נשמתם, ואת האומות שמהחיצונים יפיצם ורוח ישאם, כד"א (ישעיה מא טז) תזרם ורוח תשאם כו' ואתה תגיל בה' כו'. על כן אמרו **ונעשה לנו שם** שנגיל בה', כי לא יהיה זולתנו בעולם, **פן נפוץ** ורוח ישאנו לעתיד, והוא מה שכתבנו שזה היה כל ישעם וכל חפץ.

וזהו מאמרם ז"ל (בראשית רבה לח ו) שדברו על ה' אלוהינו ה' אחד, שאמרו למה יאמרו ישראל ה' אלוהינו, ולא יהיה של יתר אומות. ולמה יהיה על ידי ישראל ה' אחד ולא על ידם. כי על כן גם הם יתייחדו, וזה לא כל הימנו לבור לו את העליונים הם ישראל הנקראים קדישי עליונים, שכל נפשותם מהקדושה ואין להם חלק בחיצונים, וליתן לנו את החיצונים התחתונים, הם בחינות תחתונות שיהיה נשמותינו מהתחתונים, ולא יתן בתוכנו תוך הקליפה מן העליונים מכחות הקדושה, כי זה כל ישעם וכל חפץ כאשר כתבנו.

ועל כן מה עשו אמרו בואו ונעשה לנו מגדל ונעשה עבודה זרה בראשו, והוא מה שכתבנו על **וראשו בשמים,** כי כל האומות עשו עבודה זרה כי עבדו את ראש אחד. וזהו **נבנה כו'** כי כל האומות הסכימו ונתאחדו לזה ולא היו תחת שרים רבים. **וניתן חרב,** הוא מה שנוסיף כח ואומץ בראש ההוא הוא סמאל על ידי עבוד כל האומות אותו, והפך כל הכחות החיצונים אליו באחדות, ובזה כחו יהיה נראה כאילו עושה מלחמה עם השכינה. והוא כי על ידי ההכנות הנזכרות שעשו, יש בראש הנזכר כח ליינק מהקדושה של השכינה, אך בהניק אותם הוא כעושה מלחמה, כי היא מר לה מאד בהשפיעה אל החיצונים כאשר כתבנו בהקדמות. נמצאת נותנת מדעתה על ההכנות שהוא משל החרב, ונראה כעושה מלחמה על שהוא חוץ מרצונה, והיא ההקדמה שקשה לפניו יתברך על אשמת ישראל שצריך להשפיע בחיצונים. ומה שסדרו

קדמונינו כי אמרו דור הפלגה נבקיע הרקיע להלחם בו, יהיה בקיעת הרקיע כי מה שהיה שער השמים מתחילה עד ירושלים, יהיה עתה נגד עיר ומגדל שבבקעת דורא בקוע ושער חדש להריק שפע משם. ואומרו להלחם בו, הוא מה שכתבנו על ותהי נראה כאילו עושה מלחמה כמדובר.

ה וַיֵּרֶד יְהוָה לִרְאֹת אֶת-הָעִיר וְאֶת-הַמִּגְדָּל אֲשֶׁר בָּנוּ בְּנֵי הָאָדָם :

וירד יי כו'. הנה ירידה זו היא לדון אותם, ואמר כי מידת רחמים עם בית דינו וזהו וי"ו של **וירד,** כי שתי הבחינות ירדו לעומק הדין.

ו וַיֹּאמֶר יְהוָה הֵן עַם אֶחָד וְשָׂפָה אַחַת לְכֻלָּם וְזֶה הַחִלָּם לַעֲשׂוֹת וְעַתָּה לֹא-יִבָּצֵר מֵהֶם כֹּל אֲשֶׁר יָזְמוּ לַעֲשׂוֹת :

ויאמר ה' להליץ בעדם **הן עם אחד ושפה אחת לכולם,** לומר גם כי לעשות הפך רצונו יתברך כיוונו, עם כל זה אחדות היה ביניהם כי בקשו להדמות אל הקדושה. וזה החילם לעשות, ואף על פי שסופם לרעה, כיון ש**החילם** הוא אחדות שהוא חדא לטיבותא ראוי לרחם עליהם. אך לעומת זה חדא לריעותא, כי **ועתה לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות,** על ידי האחדות והכנתם להרע כנזכר, ונמצא העולם אבד בהגביה הטומאה.

ז הָבָה נֵרְדָה וְנָבְלָה שָׁם שְׂפָתָם אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמְעוּ אִישׁ שְׂפַת רֵעֵהוּ :

על כן לא ימותו כעת, אך נסיר ההכנה לבל תבוא כוונתם אל הפועל, ולכן **הבה נרדה,** כי אמר ה' נכין דרך שנרדה בעולם השפל, ולא תהיה תמיד שכינה מסולקת ממנה כאשר הייתה כוונתם. ואיך יהיה במה ש**נבלה שם שפתם** ויתבטל האחדות, באופן שלא יוכלו לעשות דבר מ**אשר יזמו לעשות.**

ח וַיָּפֶץ יְהוָה אֹתָם מִשָּׁם עַל-פְּנֵי כָל-הָאָרֶץ וַיַּחְדְּלוּ לִבְנֹת הָעִיר :

על כן **ויפץ וכו'.** ובראותם כי על ידי פירוד לא יצליחו, אז **ויחדלו לבנות העיר.** באופן שהיו שני דברים, אחד כי שם בלל שפתם ש**לא ישמעו איש שפת רעהו,** שנית כי **ויפץ ה' אותם** בארץ, ואז על ידי שתים אלה **ויחדלו כו'** מה שאין כן באחת.

ט עַל-כֵּן קָרָא שְׁמָהּ בָּבֶל כִּי-שָׁם בָּלַל יְהוָה שְׂפַת כָּל-הָאָרֶץ וּמִשָּׁם הֱפִיצָם יְהוָה עַל-פְּנֵי כָּל-הָאָרֶץ :

הנה יקשה אם חדלו לבנות את העיר, איך קרא שמה **בבל.**

ולזה נקשה עוד, כי למעלה נאמר **וירד ה' לראות את העיר כו' אשר בנו וכו',** והנה כי בנו אותה ואיך הוא אומר **ויחדלו לבנות כו'.**

אך לזה נעיר שהיה לו לומר ויחדלו מלבנות העיר.

אך היא כי מתחילה התחילו לבנות על הכוונה הנזכרת, ואחר כך **ויחדלו** מעניינם ולא שמו לב רק לבנות העיר ולא על הכוונה ההיא.

וראוי לשים לב למה נקראת **בבל** ולא בלל.

ועוד אף אם הייתה נקראת בלל, אין השם מורה על הנפוץ, ואיך יאמר שהוא גם על כי **משם הפיצם ה' כו'.** אך יאמר תדע למה נקראת **בבל** ולא בלל, על כי לא היה מורה רק על **כי שם בלל ה',** אך לא על זולת זה.

אמנם יש טעם אחר, והוא כי **ומשם הפיצם ה'.** והוא כי בהיות הבי"ת השניה במקום למ"ד, נמצא חסר עשרים ושמונה שעולה כמספר מחוברים עם התיבה במספר קטן, והרי הוא כאומר הסר משם היותם מחוברים כי נפוצים יהיו, וזהו **ומשם הפיצם ה' כו'.** הנה כי טעם אשר בלל רמוז בבי"ת ולמ"ד, ובחילוף הבי"ת השניה במקום למ"ד רמוז הטעם השני.

או יאמר למה לא קראה בלל. על כי **משם הפיצם ה',** והוא כי במספר בלל רומז הטעם השני, כי בבל עולה ל"ד ושלש אותיות הרי ל"ז כמספר בלל והפיץ במספר קטן.

לא וַיִּקַּח תֶּרַח אֶת-אַבְרָם בְּנוֹ וְאֶת-לוֹט בֶּן-הָרָן בֶּן-בְּנוֹ וְאֵת שָׂרַי כַּלָּתוֹ אֵשֶׁת אַבְרָם בְּנוֹ וַיֵּצְאוּ אִתָּם מֵאוּר כַּשְׂדִּים לָלֶכֶת אַרְצָה כְּנַעַן וַיָּבֹאוּ עַד-חָרָן וַיֵּשְׁבוּ שָׁם :

לב וַיִּהְיוּ יְמֵי-תֶרַח חָמֵשׁ שָׁנִים וּמָאתַיִם שָׁנָה וַיָּמָת תֶּרַח בְּחָרָן:

הנה אומרו ללכת ארצה כנען הוא מיותר, והיה לו לומר ויקח תרח כו' ויבאו עד חרן וכו'.

וגם אומרו מאור כשדים מיותר, שהרי נאמר למעלה כי ארץ מולדתו הייתה אור כשדים.

ועוד אומרו ויהיו ימי תרח כו' וימת תרח בחרן כו', כי הלא בן קל"ה שנה היה אברהם כשמת תרח, ואיך נכתבה מיתתו קודם ציוויו יתברך לך לך כו' שהיה בן ע"ה.

והנה אמרו רז"ל (**בראשית רבה** לט ז) שהוא לומר שהיה פטור מכבוד אב כי נחשב כמת, ועל כן נאמר לו לך לך וכו'.

ועוד קשה לפי פשוטו אומרו **בחרן**, כי מה צורך בהודעת המקום. אך הודיענו כי אין אדם זוכה לדירת ארץ ישראל אם לא להולך אליה בגללה, אך **ויקח תרח כו'** לברוח מאור כשדים, הוא הכבשן שהושלך בו אברהם, כי לאו כל שעתא מתרחיש ניסא, וזהו מאור כשדים. ואחר שהיה לברוח מן האש ולא על חיבת ארץ כנען, על כן גם שהיה **ללכת ארצה כנען,** עם כל זה **ויבאו עד חרן וישבו שם.** ובזה גם שחי תרח ר"ה שהוא קל"ה אחרי לידת אברהם, סיפרה תורה שלא זכה בכולן עוד ללכת ארצה כנען, כי אם ששם עמד עד ששם מת, וזהו **ויצאו מאור כשדים כו',** ועל ידי שלא יצא לחיבת הארץ, על כן **ויבאו עד חרן כו',** עד ש**וימת תרח בחרן.**

מה שאין כן אברהם שעל שיצא על חיבת הארץ, על כן זכה שלא נשאר במקום, וזהו אומרו אחר כך (יב ה) **ויצאו ללכת ארצה כנען ויבאו ארצה כנען.**

פרשת לך לך

פרק יב

א וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-אַבְרָם לֶךְ-לְךָ מֵאַרְצְךָ וּמִמּוֹלַדְתְּךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ :

ב וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל וַאֲבָרֶכְךָ וַאֲגַדְּלָה שְׁמֶךָ וְהְיֵה בְּרָכָה :

ג וַאֲבָרְכָה מְבָרֲכֶיךָ וּמְקַלֶּלְךָ אָאֹר וְנִבְרְכוּ בְךָ כֹּל מִשְׁפְּחֹת הָאֲדָמָה :

ד וַיֵּלֶךְ אַבְרָם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֵלָיו יְהוָה וַיֵּלֶךְ אִתּוֹ לוֹט וְאַבְרָם בֶּן-חָמֵשׁ שָׁנִים וְשִׁבְעִים שָׁנָה בְּצֵאתוֹ מֵחָרָן :

ה וַיִּקַּח אַבְרָם אֶת-שָׂרַי אִשְׁתּוֹ וְאֶת-לוֹט בֶּן-אָחִיו וְאֶת-כָּל-רְכוּשָׁם אֲשֶׁר רָכָשׁוּ וְאֶת-הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר-עָשׂוּ בְחָרָן וַיֵּצְאוּ לָלֶכֶת אַרְצָה כְּנַעַן וַיָּבֹאוּ אַרְצָה כְּנָעַן :

ו וַיַּעֲבֹר אַבְרָם בָּאָרֶץ עַד מְקוֹם שְׁכֶם עַד אֵלוֹן מוֹרֶה וְהַכְּנַעֲנִי אָז בָּאָרֶץ :

ז וַיֵּרָא יְהוָה אֶל-אַבְרָם וַיֹּאמֶר לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ לַיהוָה הַנִּרְאֶה אֵלָיו :

ח וַיַּעְתֵּק מִשָּׁם הָהְרָה מִקֶּדֶם לְבֵית-אֵל וַיֵּט אָהֳלֹה בֵּית-אֵל מִיָּם וְהָעַי מִקֶּדֶם וַיִּבֶן-שָׁם מִזְבֵּחַ לַיהוָה וַיִּקְרָא בְּשֵׁם יְהוָה :

לבוא אל ביאור המקראות, נשים לב אל קצת הערות, הלא המה:

א. אומרו ויאמר ה' כו', כי מן הראוי יאמר תחילה וירא אליו ה', ואחר כך מה דבר אליו, ומה גם אם הייתה זו פעם ראשונה, שהיה ראוי יודיע חידוש ההתראות.

ב. מלת **לך** שהיא מיותרת.

ג. אומרו מארצך כו', כי באומרו **לך לך אל הארץ אשר אראך,** מי לא ידע כי מארצו יצא וממולדתו ומבית אביו.

ד. כי נהפוך הוא הסדר האמתי, כי הראוי יאמר מבית אביך וממולדתך ומארצך, כי תחילה יוצא מבית אביו ואחר כך ממולדתו ואחר כך מארצו. ומה גם לרז"ל (**בראשית רבה** לט יב) שפירשו מארצך זו איפרכיא שלך, וממולדתך זו שכונתך, ומבית אביך כמשמעו. אלא שדעת רז"ל אחשבה מאשר פירשו פסוק זה כך על פסוק ושכחי עמך ובית אביך (תהלים מה יא), שדעתם לתרץ קושי סדר הכתוב על שישכח ולא ידאג על פרידת יודעיו, שהוא שישכח אברהם אלו השלשה סוגים ולא ידאג אל פרידתו מהם, ועל כן הנשכח ראשונה הקדים אל המאוחר. אך עדיין ראוי לבקש דרך ישכון אור פשוטו על נכון.

ה. כי אם יאבה אביו לבוא עמו, למה ימנעהו שיאמר לו שאדרבה ילך מבית אביו ויעזבם.

ו. אומרו אשר אראך, ולא אמר אשר אומר אליך, כאשר אמר לו על העקידה, וכן ליצחק שכון בארץ אשר אומר אליך.

ז. אומרו ואעשך כו', כי היתכן שלעשות מצוות קונו יצטרך הבטחות, ומה רב קושי העקידה ולא הבטיחו שום הבטחה ולא נמנע מעשות הדבר.

ח. למה נתייחדו לו ההבטחות האלה פה מזולתן.

ט. אומרו ואברכך, כי הלא גם בעשות אותו **לגוי גדול** גם הוא ברכה.

י. אומרו ואגדלה שמך, היתכן כי חפץ אברהם בגדולות ובנפלאות.

יא. אומרו והיה ברכה, כי איך יהיה הוא הברכה.

יב. אומרו ואברכה מברכיך, מה יתן ומה יוסיף לו שיברך מברכיו ושיקלל מקללו, ומה גם כי חפץ חסד הוא ולא יחפוץ בקללת מקללו.

יג. אומרו ונברכו בך כו', כי הלא מקלליו גם הם ממשפחות האדמה המה, ואיך יתקיים התברך כל המשפחות אם מקללו יארר.

יד. אומרו וילך אברם כאשר דבר אליו ה', כי מי לא ידע כי **כאשר דבר אליו ה'** הלך.

טו. אומרו וילך אתו לוט, כי אחר שהוא עתיד לומר **ויקח אברם את שרי אשתו ואת לוט כו'** למה הזכיר פה תחילה את **לוט**. וגם הזכירו אותו לבדו.

טז. אומרו ואברם בן חמש שנים כו', למה הודיע אלוהים אותנו את כל זאת, ואיך יתקשר עם כל הקודם או עם המאוחר.

יז. אומרו ויצאו ללכת כו', כי מהראוי לא יאמר רק וילכו ארצה כנען.

יח. אומרו והכנעני אז בארץ, כי הוא מיותר ולבלי צורך ובלתי מקושר.

יט. אומרו לה' הנראה אליו, מי לא ידע כי הוא הנראה אליו.

כ. אומרו ויבן שם מזבח לה' ויקרא בשם ה', כי אחר שהמזבח הוא לה' ראוי שיקרא בשם ה'.

אמנם לכאורה אפשר יאמר, כי הנה היה הדעת נוטה יאמר אברם בלבו, מה לי טוב מלזכות את אבי כי אחזירהו בתשובה ואביאהו ואטעהו בנחלת ה', והטוב אשר היחל בצאתו מאור כשדים, שהיה ללכת ארצה כנען, עתה אומר לו גמור ואבואה עמו נטפל אליו כי הוא ראש בית אב. כי הנה אחרי צאת אברם מחרן חיה תרח יותר משש שנה, כמאמרם ז"ל (בראשית רבה לט ז) כי מה שנאמר **וימת תרח** קודם הציווי הזה, אינו אלא שפטרו הוא יתברך מכבוד אב ואם.

עוד שנית הלא היא כי יאמר הנני עושה נפשות, ויותר יקל לי להחזיר בתשובה בני ארצי ומולדתי אשר ידעוני, מן הגוי אשר לא ידעוני רק לשמע אזן ולא ישמעו לי, כאלה שהם מארצי ומולדתי.

ועל פי הדברים האלה לפי דרך זה אפשר לכאורה שאמר לו הקדוש ברוך הוא, על האחד אל תעשה עצמך טפל אל אביך להיות הולך אחריו, שכאשר ילך הוא תלך אתה אחריו, כי אם **לך לך** לעצמך.

ועל השנית אמר **מארצך וממולדתך ומבית אביך** אשר עדן לא למדו ממך כלום, אך לא הנפש אשר עשית בחרן, כי אם תביאם אתך **אל הארץ אשר אראך.** אך לא תתעכב שם לגייר יותר, כי הלא כל מה שאתה מגייר שם, יש בם שתי חסרונות:

א. שאינם מזרעך.

ב. שלא יהיו גדולי האיכות מפאת נפשותם.

אך שם בארץ **אשר אראך אעשך לגוי גדול** שאת עצמך אעשה בריה חדשה להוליד.

ועוד שנית שיהיו לגוי גדול האיכות, והוא מאמרם ז"ל (שם יד) אומר **גוי גדול** אשר לו אלוהים קרובים כו' (דברים ד ז) אני מעמיד ממך, שהם אשר נפשותם חלק אלוה ממעל.

ושמא תאמר כי טוב טוב אגייר עמים רבים במקום שמכירים אותי מעשות גוי גדול. אל תחוש, כי **ואברכך** בריבוי עצום יותר **מארצך וממולדתך.**

ועל אומרי ומבית אביך, אל יתחמץ לבבך על בלתי עשותו עיקר וראש בית אב ממנו לימשך אחריו, כי הלא **ואגדלה שמך** באופן יהיה הוא טפל אליך.

ועל אומרי אל הארץ אשר אראך, דע היתרון אשר תקנה כי על ידה **והיה ברכה,** כי שם תשרה בך שכינה באופן שלא יצטרך לברכך, כי אם כאילו אתה בעצמך הברכה, כי נשמתך קשורה בו יתברך, ולא אצטרך לברך רק את מברכיך וההפך למקללך.

ולא עוד אלא כי בחוצה לארץ אין מתברכים על ידך רק בני המקום אשר אתה שם, אך לא שאר העולם, אך בארץ ההיא מתמצית שיורי ברכתך **נברכו** גם **כל משפחות האדמה.** הנה זה הדרך היה נראה לכאורה.

אמנם אשר אבחר דרכי במקראי קדש אלה, הלא הוא, כי בא אלוהי עולם ה' ללמד לאברהם דעת, למען ישכיל איש הישראלי, מה בין היותו בחוצה לארץ אל היותו באדמת הקודש. והוא כי הלא יאמר איש, הלא ארבעה המה נפלאו ממני דרך יתרונם בדבר הלזה.

א. האדם עצמו.

ב. הארץ הלזו.

ג. עולם הגלגלים

ד. עולם הרוחני אשר עליו.

והוא כי על האחד הוא האדם, כי על עצמו יאמר מה תתן ומה תוסיף ארץ ישראל בי, והלא כאיכותי בחוץ לארץ איכותי בארץ אם טוב ואם רע.

ועל השנית היא עצם הארץ, הלא יאמר הנה הארץ וחוץ לארץ ממזרח שמש עד מבואו גוף אחד הוא, כי סדנא דארעא חד הוא, ומה בין חלק זה לחלק זולתו.
ועל השלישית יאמר מה בין חלק הגלגל אשר לעומת חוץ לארץ לחלק אשר נגד הארץ, ואשר הוברי השמים ישפטו בחוצה לארץ למה יגרע ממנו בארץ, ומה גם כי הגלגל סובב סובב הולך סביב אל כל עצם הארץ הטהורה והטמאה.
ועל הרביעית גם הוא אמור יאמר מה בין חלק אשר לעומת חוץ לארץ, לאשר הוא לעומת הארץ, אחר שכל עולם העליון עליון נורא.

על כן על כל ארבע אלה בא האלוהים ללמד לאדם דעת ולהעמיד את אברם על האמת. ויורהו ויאמר לו:

א וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-אַבְרָם לֶךְ-לְךָ מֵאַרְצְךָ וּמִמּוֹלַדְתְּךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ :
על האחת לך לך, לומר אתה דע לך כי אינך בחוץ לארץ מה שאתה בארץ, והוא, כי הלא כל איש חכם לב, הוא ידע כי לא כנפשות העמים נפשות עם אלוהי אברהם, כי אלה מהחיצונים עולם הפירוד, ואלה מן הקדושים עולם האחדות. כי על כן כל נפשות ישראל אחד יקראו כד"א (בראשית מו) כל נפש ששים ושש, מה שאין כן בגויים שנאמר בעשו נפשות ביתו (בראשית לו), כי על כן כל ישראל ערבים זה לזה.

עוד ידענו מחכמי האמת כי אין דבר רוחני קדוש הולך ממקום למקום, שיעתיק ויעקר לגמרי ממקום שהיה בו, כי אם ששם ישאר עיקר שורשו, וממציאותו מתפשט והולך אל מקום החפץ. אם כן איפה נפשות עם בני ישראל, אשר הן הנה חלק אלוה ממעל, הלא בבואנה אל העולם הזה, ישאירו שורשיהן למעלה תחת כנפי השכינה, היא ארץ העליונה אשר היא לעומת ארץ הקדושה, כי על כן שתיהן ארצות החיים יקראו, באופן כי אין נפש קדושה באה למטה לארץ, שלא ישאר שורשה במקומה העליון, עם ה' אלוהים, ולאיש הצדיק דבקות נמשך אליו משורשו אל נפשו פה, נמצא דבק על ידי כן באלוהיו ועל כן יקרא חי. מה שאין כן החוטא המיסך מסך טומאה על נפשו ומפסיק חוט הקדושה הנמשכת, ומבדיל בינו לקונו הוא האלוהים חיים, שעל כן מי שהוא רשע שרובו עונות נקרא מת, כמי שנחתכו רוב סימני חיותו, וזהו אשר הנביא דבר (ישעיה נט) עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלוהיכם.

וממוצא דבר יצא כי העבד ישראל השוכן בארץ ישראל אשר היא לעומת ארץ העליונה, דבק בשורשו, כי אוויר ארץ ישראל קדוש הוא, וימשך בו דרך ישרה איכות שורש נפשו אל נפשו אשר בקרבו, נמצא כי שלם יקרא בלי פירוד מניה וביה, ממנו לשורשו. מה שאין כן בהיותו בחוץ לארץ שאויר ארץ העמים טמא ומפסיק, כי איזה הדרך ימשך איכות שורש נפשו אשר

בארץ העליונה אשר לעומת התחתונה, דרך עקלתון אל טומאת אויר ארץ טמאה אל נפש קרב איש השוכן אתה בתוך טומאתה.

ונבוא אל העניין כי הלא זה מאמרו יתברך אל אברהם עבדו, אל יעלה על רוחך כי מהותך בחוץ לארץ ומהותך בארץ אחת היא, כי הלא דע כי בהיותך בחוץ לארץ אינך דבק עם שורשך ואינך בעצם שלם, כי אם כאילו נפרד קצתך מקצתך, כי נפרד אתה מעיקרך ושורשך. אך בלכתך אל הארץ אתה כהולך ומתחבר אל עצמך ושורשך. וזהו **לך לך,** שהוא כי לך ולעצמך אתה הולך הוא השורש הדבק באלוהיך, כי איכותך מתעלה ומתקדש ומשתלם בזה. הנה כי אין עצמותך בחוץ לארץ כעצמותך בארץ.

ועל השניה אמר **מארצך,** לומר אל תאמר כי כל גוף הארץ אחת הוא, ואפילו תלך אל קצות הארץ עודך בארצך כי סדנא דארעא חד הוא, כי דע לך כי לא כן הוא, כי מארצך אתה הולך, כי בלכתך שם הוא כאילו בגוף ארץ אחרת אתה, ומה גם לרז"ל (תענית דף י א) האומרים כי בתחילה ברא אלוהים ארץ ישראל בלבד ואחר כך חוץ לארץ שנאמר עד לא עשה ארץ וחוצות.

ועל השלישית עולם הגלגלים אמר **וממולדתך,** לומר דע כי המולד שלך בחוץ לארץ, ממנו אתה הולך. כי מה שגוזר מולדתך פה לא יגזור לך בארץ ישראל. כי בלכתך מארצך אל הארץ, הוא כמהלך גם מתחת שליטת המזלות, וזהו וממולדתך כי המולד שלך הגוזר שלא תוליד יתבטל כאילו אינך תחת המולד שלך.

ועל הרביעית אמר **ומבית אביך,** והוא כי אין לאדם בית בעולם הזה, כי גר הוא כאורח נטה ללון, ולהבל דמה, ימיו כצל עובר, אך הבית האמיתי הוא למעלה כד"א (קהלת יב ה) כי הולך האדם אל בית עולמו. אלא שיש הפרש, כי בית עולמו של איש ישראל הוא תחת כנפי השכינה כי שם ביתו, ובית כל יתר בני נח הוא תחת השרים החיצונים בעולם המלאכים. על כן אמר לו בלכתך מחוץ לארץ, הוא כאילו מתהלך גם בעולם העליון ממה שהוא לעומת ארץ התחתונה גם ממה שהוא מדרגת בית אביך שלא נתגייר, שהוא בין השרים, כי אתה מתעלה ואינך תחת שרי מעלה.

ולעומת אומרו **לך לך,** אמר לו **אל הארץ אשר אראך,** והוא בשום לב אל אשר הערנו כי לא נאמר וירא ה' אל אברם טרם יספר מאמרו יתברך אליו, וגם אומרו אחרי כן **ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו** שהוא מיותר. אמנם הנה למדנו יתברך, מה גדלה מעלת אברהם עם היותו שלם על ידי בא אל הארץ הקדושה. כי כה אמר אליו, הנה למה שאדמת העמים היא טמאה

ואין שכינה שורה בה, וגם נפש האדם שם נפרדת מקדושת מקורה, על כן איננה זוכה לקבלת השראת קדושה שיזכה בעליה להראות אליו הוא יתברך, שבמראה אליו יתודע שם. כאשר מצינו ביעקב עודנו בחוץ לארץ, כי לא נאמר בו וירא אליו ה' רק ויאמר אליו מלאך האלוהים בחלום כו', אך בבואו אל הארץ הוא אומר וירא אלוהים אל יעקב עוד כו', וכן בבית אל בברחו שהיה בארץ ישראל נאמר עלה בית אל כו' הנראה אליך בברחך כו'. כדבר הזה קרה לאברהם כי עודנו בחוץ לארץ היה הוא יתברך מדבר בו אך לא היה מתראה אליו, על כן נאמר **ויאמר ה' אל אברם,** אבל לא נאמר וירא ה' אל אברם, כי עודנו עומד בחוץ לארץ. על כן אמר לו הוא יתברך, אל יתחמץ לבבך באמור אם חפץ בי ה' ודובר בי, למה לא יתראה אלי בצד מה.

כי דע איפה כי המקום גורם, כי פה הוא מקום שאפילו אתה רחוק משורשך, אך לך לך שהוא הקרב עצמך אליך והדבק בשורשך הקדוש, ודע קדושת הארץ בזה, כי הלא תבוא **אל הארץ אשר אראך,** והוא כי עד כה הנני דובר בך ואינני מראה אליך מראה, אך עתה תבוא **אל הארץ אשר אראך** שאהיה מראה לפניך מראה, ולא דבור בלבד משולל מראה. וכן היה לו כי **ויעבור אברם בארץ כו' וירא ה' אל אברם כו',** אז **ויבן שם מזבח להודות לשם ה'.** ועל מה הייתה ההודאה, לזה אמר **לה' הנראה אליו,** שהוא לה' שזיכהו הראות אליו, מה שלא זכה עד כה עודנו עצור בחוץ לארץ. ובזה טעם בנין המזבח מפורש בכתוב, מה שאין כן לרש"י ז"ל שהיה על בשורת הזרע ועל בשורת הארץ. ואושר זה לו מפאת נשמתו אשר תדבק ביוצרה מעלה מעלה, על ידי קדושת הארץ, ותשרה עליו שכינה.

נמצאו באברהם שלשה הדרגות נבואה זו למעלה מזו:

א. והיא טרם היותו בארץ כי שמע את הקול מדבר אליו, ומראה איננו רואה זולתי קול.

ב. כאשר עבר בארץ כי שם ה' נראה אליו, אך עדיין היה נופל בהינבאו.

ג. בהימולו את בשר ערלתו, כי מאז נוסדו יחד אליו שלמות מעמד שלשתן. והוא מאמר הכתוב וירא ה אל אברם כו' והוא יושב כו', לומר כי שני הדברים אשר נתוספו לו שהם מראה והעדר נפילה, הנה הנם על ידי המילה, כי וירא אליו ה' שהוא מראה, וגם עם שהוא יושב ולא נופל. הנה לך הוראות שני הדברים הנאמרים באמת מה שאמרתי **לך לך מארצך.**

ב וְאֶעֱשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל וַאֲבָרֶכְךָ וַאֲגַדְּלָה שְׁמֶךָ וְהְיֵה בְּרָכָה :

ולעומת אומרו **וממולדתך,** אמר **ואעשך לגוי גדול** כי גם שמזלך מונע ממך זרע אני **אעשך לגוי גדול.**

ג וַאֲבָרְכָה מְבָרֲכֶיךָ וּמְקַלֶּלְךָ אָאֹר וְנִבְרְכוּ בְךָ כֹּל מִשְׁפְּחֹת הָאֲדָמָה :

ולעומת אומרו **ומבית אביך** שהוא עולם המלאכים או שרים, אמר **ואברכך** כלומר אני על ידי עצמי ולא על ידי שר או מלאך. וכל זה שאמרתי שאצטרך על ידי עצמי לברכך, הוא בעוד ששמך אברם, אך יבוא זמן שהוא כאשר **אגדלה שמך** שהוא להוסיף אות אחת על שמך ליקרא אברהם, כי אז אחר ש**אגדלה שמך**, תדבק בך שכינה באופן ש**תהיה ברכה**, כי להיותי בך, ממך תמשך הברכה, כאילו אתה בעצמך הברכה, ולא אצטרך לברך רק את זולתך, וזהו **ואברכה מברכך** וההפך במקללך. ומה שלא יהיה על ידי רק על ידי השרים, יהיה ליתר **משפחות האדמה,** וזהו **ונברכו בך וכו'** ולא אמר ואברך בך **כל משפחות האדמה.** וגם זה בך בזכותך.

והנה על פי הדברים האלה אין כוונתו יתברך להבטיחו הבטחות שיעשה המצווה ויקבל פרס חלילה, רק בא להגיד לו מה בין ארץ ישראל לחוצה לארץ. והנה על פי דרכו היה אפשר יעלה על לב הרואה את כל זאת, לדבר ולומר מי יודע אם על ידי כן פתחה אזנו לעשות הדבר על רוב הברכות, על כן בא הוא יתברך והעיד כי לא עשה אברהם רק למה שהיה דבר ה' בלבד ולא על ההבטחות, וזהו אומרו –

ד וַיֵּלֶךְ אַבְרָם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֵלָיו יְהוָה וַיֵּלֶךְ אִתּוֹ לוֹט וְאַבְרָם בֶּן-חָמֵשׁ שָׁנִים וְשִׁבְעִים שָׁנָה בְּצֵאתוֹ מֵחָרָן :

וילך אברם כאשר דבר אליו ה', כלומר על מה שדבר אליו ולא על רוב הברכות היו לו רוב ההודאות.

זולת האמור, אפשר יאמר, כי הנה שלשה מיני אושר העולם הזה הן: **בני, חיי, ומזוני.** על שלשתן יאמר:

על בני ואעשך לגוי גדול.

ועל חיי שהוא על מציאות עצמותו אמר **ואברכך.**

ועל מזוני אמר **ואגדלה שמך כו',**

והוא, כי אין צריך לומר מזוני לעצמך כי אם גם ואגדלה שמך, שהוא על ידי גמילות חסדים שתטיב ותפרנס לכל העולם. ועל כל זה **והיה ברכה.**

ובמדרש (וכן בפסחים קיז ב):

ואעשך לגוי גדול אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם קובע אני לך ברכה בי"ח. **ואעשך לגוי גדול** זה שאומרים אלוהי אברהם. **ואברכך** זה שאומרים אלוהי יצחק. **ואגדלה שמך** זהו שאומרים ואלוהי יעקב. יכול יהיו חותמין בכולן, תלמוד לומר **והיה ברכה** בך חותמין ולא בהם ע"כ.

יורה מה גדלה מעלת נשמת איש הישראלי הדר בארץ ישראל לששורשה משם, עד גדר הקרא ה' אלוהיו בייחוד. והוא בשום לב, מי הכריחם לפרש הכתוב על הברכה.

ב. איך באומרו ואעשך מורה על אומרו אלוהי אברהם.

ג. אומרם ואברכך זהו שאומרים אלוהי יצחק, **ואגדלה שמך** זהו שאומרים אלוהי יעקב, כי הלא זה וזה הוא ברכה לאברהם שיברכהו ה' ויגדל שמו, ואיך יובן מזה אלוהי יצחק ואלוהי יעקב.

ד. לדקדק לשונו באומרו זהו שאומרים, ולא אמר **ואעשך** שיאמרו אלוהי אברהם, **ואברכך** שיאמרו אלוהי יצחק וכן ביעקב.

ה. למה ביעקב הפליג לייחס הדבר אל גדולת שמו מביצחק ואברהם.

ו. מה איכפת ליה אם יהיו חותמין בכולן, שאומר יכול כו' תלמוד לומר **והיה ברכה.**

אמנם הוקשה לו,

א. אומרו ואעשך לגוי גדול כי זאת הלמ"ד בלתי מתיישבת, וטוב טוב היה יאמר כאומרו ביעקב גוי וקהל גויים יהיה ממך, כן יאמר פה גוי גדול יהיה ממך.

ב. כי גם זה ברכה גדולה היא, ואיך יאמר **ואברכך** אחרי כן.

ג. למה בין **ואברכך** ל**והיה ברכה** שהוא מעין הברכה האמורה הפסיק ב**ואגדלה שמך.**

ד. והיא עיקר קושייתו אומרו **והיה ברכה** שהוא משולל הבנה, שהיה לו לומר ותהיה מבורך, **או** אם הכוונה היא שהברכות יהיו בידו יאמר והיה מברך, אך אומרו ברכה קשה, כי אין האדם הברכה.

על כן אמר קובע אני לך **ברכה כו',** והוא כי אין דרך המלך, ומה גם מלך מלכי המלכים לכנות מלכות על איש אחד כי אם על **גוי גדול,** על כן באומרו **ואעשך לגוי גדול,** הוא שאחשיבך ל**גוי גדול** שאכנה אלהותי עליך כאשר על **גוי גדול,** וזהו שאומר אלוהי אברהם. והנה נודע לבקיאים במדרשות כי רוב דרשותיהם הם בגזירה שווה, ובזה הנה באברהם דקדקנו הכרח הלשון. וביצחק מאומרו **ואברכך,** והוא כי ביצחק נאמר גור בארץ הזאת כו' ואברכך, וזהו אומרו **ואברכך** זה שאומרים אלוהי יצחק, כי נאמר כאן **ואברכך** כאשר נאמר ביצחק. וכן **ואגדלה שמך** זה שאומרים אלוהי יעקב, והוא כי נאמר כאן שמך ונאמר ביעקב כי אם ישראל יהיה שמך, וזהו **ואגדלה שמך** זהו שאומרים כו'.

ולעניין כוונת המאמר הלא הוא כי מלבד מה שהוקשה לו בכתובים, גם הוקשה לו בנוסח שייחד עזרא, כי לא ימנע או היא ברכת אבות או ברכת אברהם, אם היא ברכת אבות היה לנו לחתום מגן אברהם יצחק ויעקב. ואם היא ברכת אברהם, למה מזכיר בה יצחק ויעקב,

ועוד למה ביצחק לא הטיל וי"ו כמו ביעקב שאמר ואלוהי.
ועוד אומרו אלוהי שלשה פעמים, ולא נעשה הנוסח אלוהי אברהם יצחק ויעקב.

אך לבוא אל העניין נזכירה מה שכתבנו על פסוק מאמר יעקב באומרו והיה ה' לי לאלוהים (בראשית כח יא), ובפסוק ויבא יעקב שלם כו' (שם לג יח). והוא כי אמר יעקב הנה דרכך שלא לכנות שמך על הצדיקים בחייהם, אך לאבי על היותו סומא אמרת לי ואלוהי יצחק. והנה זה חסדך אשר תעשה עמדי כי ושבתי בשלום אל בית אבי, כלומר בשלום מכל רע ומכל פגם, ועם כל זה והיה ה' לי לאלוהים שיקרא שמך עלי, ולא כאבי שעל העדר שלום שהיה סומא נקראת אלוהיו. וכן היה לו, כי ויעקב שלם בגופו שלם בממונו, שלא היה סומא בלתי שלם בגופו ליחשב כמת, וגם שלם בממונו ולא עני חשוב כמת, ועם כל זה ויקרא לו אל אלוהי ישראל, הנה כי קרא יתברך את עצמו אלוהי ישראל בחייו, עם היותו שלם מכל פגם.

נמצאו בשלשתן שלשה הדרגות זו למעלה מזו, באברהם לא נקרא שמו יתברך עליו בחייו כלל, וביצחק נקרא אך בהיותו סומא, וביעקב אפילו בהיותו בריא אולם שלם בכל. והעניין כי ראה יתברך כאשר גזרה חכמתו לקבוע לאברהם ברכה, פן יאמר אברהם איה כבודי הגדול הזה, כי הלא גדולים ממני החשבת את יצחק ואת יעקב, כי לאחד מהם נקראת אלוהיו בחיים בהיותו סומא, ולאחד גם בהיותו בריא אולם. על כן הוא יתברך בנוסח ברכת אברהם, כלל את כולן איש אשר כהשגתו, וייחס ברכת כל אחד מהם אל אברהם. וזהו **ואברכך** זהו שאומרים אלוהי יצחק, לומר כי לא נאמר אלוהי יצחק ויעקב כי אינן שווין, כי אם **ואברכך** שהוא ברכה נוספת על הקודם, וזהו אומרו זהו שאומרים אלוהי יצחק, שממה שאומרים אלוהי יצחק ולא סמכו אותו אל אברהם לומר ויצחק, וגם נאמר בלא וי"ו, יורה על ברכה נוספת בכנות שם אלהותו יתברך עליו שאינה מעין של אברהם, כי זה אלוהיו במותו וזה בחייו, והוא הנודע כי ביצחק נקרא שם ה' עליו בחייו ליקרא אלוהי יצחק. אך אינה כשל יעקב, כי אם **ואגדלה שמך** שהוא גדולת שם יותר על הברכה האמורה ליצחק, על כן אין זה כי אם על יעקב שנתגדל יותר, כי גם עודנו שלם בגופו נקרא שם ה' עליו ליקרא אלוהיו, וזה שאומרים ואלוהי יעקב, שנאמר פעם שלישית ובוי"ו נוספת ביעקב, שהוא כי למה שאלהות שביצחק הוא בהיותו חשוב כמת, הוא מעין של אברהם, על כן גם שאומרים אלוהי פעם שנית, אומר בלא וי"ו שיש הדמות מה. וזהו אומרו זהו שאומרים ואלוהי יעקב, כלומר ולא אומרים אלוהי יעקב כאשר ביצחק, והוא האמור, כי ביצחק יש הדמות, אך ביעקב שהוא הגדלה יתירה שהוא בהיותו בריא נאמר בוי"ו. והכוונה לומר לאברהם אל יקנא לבך על יתרונותם, כי הלא בך תלוי הדבר כי ברכתם זו לך תחשב, וזהו **ואברכך,** וזהו שאומרים אלוהי יצחק, כי אם לא הייתה אתה אביו לא היה זוכה לכך. וכן ביעקב כי להגדלת שמך יחשב מה שזכה לכך כי נשתלם הזכות.

ושמא תאמר ובמה אדע כי גדולתם זו תלויה בי ולא בהם, ולמה תאמר קובע אני לך ברכה והלא לשלשתנו תתייחס, הלא הוא, כי יכול יהיו חותמין בכולם כמו בך, תלמוד לומר **והיה ברכה,** כי אתה תהיה הברכה כי בך חותמין ולא בהם. ואין עניין הזכרת האלהות בכל אחד, אלא זכות לאברהם שעל ידי זכות שבת אברם בארץ יזכה להוליד את השלמים האלה ולהגדילם כמדובר.

הנה היה אפשר להעלות על לב איש, כי חמדת הסבות האמורות נגעה על לבו **וילך,** והלום אמר כי לא לבו הלך לקראת קבלת פרס, כי גם מה ש**וילך אברם,** לא היה רק כאשר דבר אליו במה שדברו ה' ולא פנה אל רהבים וגדולות.
או יאמר כי כאשר ציוה לו ה' שלא יעשה עיקר מאביו להביאו לבא הוא סמוך אליו, כי אם יעשה עיקר מעצמו כי הוא העיקר לפי האמת, שכן עשה.

ושמא תאמר אם כן שלא שת לבו לפתות את בית אביו אחרי זאת שיבואו עמו איך בא לוט עמו? לזה אמר **וילך אתו לוט** כלומר מעצמו. כי אברם אחר שהוא יתברך ציוה לו יעזב מהם כן עשה.
ושמא תאמר איך עזב לוט את ראש בית אב הוא תרח שבאו כולם סמוכים אצלו והלך אחר אברם? על כן אמר **ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה כו'** לומר כי להיות אברם גם הוא גדול בן חמש ושבעים שנה, ראה להיות סמוך ונטפל עמו, וזהו **ואברם כו'.**

ה וַיִּקַּח אַבְרָם אֶת-שָׂרַי אִשְׁתּוֹ וְאֶת-לוֹט בֶּן-אָחִיו וְאֶת-כָּל-רְכוּשָׁם אֲשֶׁר רָכָשׁוּ וְאֶת-הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר-עָשׂוּ בְּחָרָן וַיֵּצְאוּ לָלֶכֶת אַרְצָה כְּנַעַן וַיָּבֹאוּ אַרְצָה כְּנָעַן :
ואז כאשר ראה כי בא אתו מאליו אז לא ראה לדחותו, כי אם **ויקח אברם את שרי אשתו ואת לוט כו'.** ואמר **ויצאו** אתו כי אומרו **אתו** הוא מיותר. וגם אומרו **ללכת** כאשר הערנו.
וכן אומרו כאשר דבר אליו ה'. אך יאמר הביטו וראו מה בין אברם לזולתו, כי הלא תרח עם היות כי כשיצא מאור כשדים הוא וכל הנלווים אליו **יצאו ללכת ארצה כנען,** עם כל זה לא באו ארצה כנען רק **ויבאו עד חרן וישבו שם,** להיות כי כל ישעו וכל חפץ תרח לא על תאות קדושת מקום היה, כי אם לברוח מאור כשדים, על כן גם שיצא ללכת ארצה כנען לא חש יותר, וזהו **ויצאו מאור כשדים כו'.** אך כאשר וילך אברם למה שהייתה הכוונה לעשות רצון קונו, וזהו **כאשר דבר אליו ה'** אז **ויצאו** אתו **ללכת ארצה כנען ויבאו ארצה כנען,** כי תרח להיותו בלתי קדוש לא נמשך עד ארץ כנען הקדושה, שעם שיצא ללכת ארצה כנען כשבא עד חרן נשאר שם. אך אברם למה שיצאו אתו לא עם תרח, כאשר חשב ללכת ארצה כנען, כך לא שקט עד הדבק וימשך עד הקדושה **וילכו ארצה כנען,** כי ה' גמר בעדם להביא טובתם אל הפועל, עם היות שמתחילה לא נאמר לו רק **אל הארץ אשר אראך** ולא ידע איזו היא.

[א"ה. בפסוק לא נאמר ויצאו אתו, רק ויצאו לבד, רק כוונת רבנו האלשיך ז"ל לדרוש תיבת אתו האמורה בפסוק ד' וילך אתו לוט, שהוא מקושר לכאן, שכיון שהלך אתו, לכן, כיון שיצאו ללכת ארצה כנען באו ארצה כנען].

או יאמר, כי גם שהוא יתברך הסתיר ממנו איזו ארץ הייתה, עם כל זה נתן בלבו האמת ומאליו מתחלה **ויצאו ללכת ארצה כנען,** וכן היה מאתו יתברך כי **ויבאו ארצה כנען.**

ו וַיַּעֲבֹר אַבְרָם בָּאָרֶץ עַד מְקוֹם שְׁכֶם עַד אֵלוֹן מוֹרֶה וְהַכְּנַעֲנִי אָז בָּאָרֶץ :

הודיענו כמה מעלות טובות לתורה אשר שם משה לפני בני ישראל, וכמה מתייחסת ארץ ישראל לקיומה, כי שם בחר ה' לעסוק בה ולקיים מצוותיה כי היא מיוחדת לכך, כמפורש אצלנו בפרשת ראה על פסוק כי אתם עוברים את הירדן כו' ושמרתם לעשות את החוקים כו'.

ונבוא אל העניין, והוא כי שני דברים נתעתד אברהם לקבל בכניסתו לארץ.

אחד מראה, כאשר כתבנו למעלה (פסוק א) כי לא נאמר וירא ה' אל אברם עד היותו בתוכה.

שנית לקבל מתנת הארץ.

אמר הנה **ויעבר אברם בארץ עד מקום שכם,** שהוא יותר מחצי שיעור כל אדמת הקדש מצפונה של ארץ ישראל שנכנס משם עד שכם, ועם כל זה לא נראה אליו ה' ולא נתנה לו הארץ עד הגיעו לאלון מורה, הוא מקום מעותד לקבלת ישראל את התורה באלה ושבועה, כדבר שנאמר שם ונתת את הברכה על הר גריזים כו' הלא המה בעבר הירדן כו' אצל אלוני מורה. ואמר כי אז בהגיעו אל המקום ההוא, עם היות קצת מניעה אל השראת הקדושה והשפע מרעת יושבי בה, כי הלא והכנעני אז בארץ כי טמאים הם וימלאו אותה גלולים בתועבותיהם, עם כל זה נצטרפה זכות הארץ עם זכות התורה העתידה לקבל אותה זרע אברם, ששרתה עליו רוח ה'.

ז וַיֵּרָא יְהוָה אֶל-אַבְרָם וַיֹּאמֶר לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ לַיהוָה הַנִּרְאֶה אֵלָיו :

וירא אליו ה', וגם **ויאמר לזרעך אתן את הארץ הזאת,** כי שם הוא מקום יחס אל מתנה זו על התורה ועל העבודה אשר יקבלו שמה, כי לכך ניתנה למו ועל מנת כן, כנודע.

ח וַיַּעְתֵּק מִשָּׁם הָהָרָה מִקֶּדֶם לְבֵית-אֵל וַיֵּט אָהֳלֹה בֵּית-אֵל מִיָּם וְהָעַי מִקֶּדֶם וַיִּבֶן-שָׁם מִזְבֵּחַ לַיהוָה וַיִּקְרָא בְּשֵׁם יְהוָה :

והנה כנגד שתי מתנות טובות אשר ניתנו לו אז שם:

אחת השגת מראה ש**וירא אליו ה'**, עם היות המקום בלתי מוכן עדיין על גלולי העמים אלילים,

שנית מתנת הארץ.

ראה בחזיונו כי שם מקומות קרובים זה לזה,

שבאחד מהם היו עתידים ישראל להבריח הקדושה ולשום שם טומאת עבודה זרה, שהוא הפך המתנה האחת הוא בית אל, כי שם יתן ירבעם אחד מעגליו.

ובשני היו עתידים לעשות דבר המונע קבלת מתנת הארץ, הוא העי, על מעל החרם אשר ימעול שם עכן.

על כן, עם שעיקר בנין המזבח היה על המראה בזכות הארץ, חס גם כן להגן מעתה בצד מה בל יכביד הוא יתברך עונש העונות ההם לבל ימנע תיקון לגאול הארץ, על כן נטה **אהלה בין** שני המקומות **בית אל מים והעי מקדם,** על דבר החרם בדבר עכן. **ויבן שם מזבח** כלומר שם בארץ ההיא למען תהיה נוחה ליכבש, ועל דבר בית אל המעותד לקרא שם בשם עבודה זרה, על כן הקדים **ויקרא בשם ה'** מעתה. ובזה יתכן לתת טעם למה היו טועים יותר ישראל אחר העגל אשר שם ירבעם בדן מאחר אשר שם בבית אל, כי הועיל בצד מה לזה קריאת שם אברם **בשם ה'.** עם שיש טעם זולת זה ב**ספר הזוהר**, כי זכר ונקבה עשאם ואת הנקבה נתן בדן, ועל כן הייתה מושכת בטומאתה את העם יותר.

ט וַיִּסַּע אַבְרָם הָלוֹךְ וְנָסוֹעַ הַנֶּגְבָּה :

הנה מהראוי יאמר נסוע והלוך.

ועוד כי הלא בכלל ההליכה היא הנסיעה ולמה יזכירנה.

ועוד כי ה' ראשונה של **הנגבה** מיותרת.

אך הנה ידענו כי הר המוריה אשר שם השכינה היא **נגבה** לארץ ישראל. ואשר לו חשק ללכת וליקרב שמה, גם קדושת המקום מתקרבת אליו, וההפך במתרחק, ככתוב אצלנו על פסוק (דברים יב כא) וכי ירבה ממך הדרך וכו' כי ירחק ממך המקום. כי על הראות לך כי רב הדרך ותתרחק מהמקום, גם המקום הקדוש ירחק ממך. אך נהפוך היה באברהם החפץ לידבק בקדושת המקום, כי על כן כאשר היה הולך הוא **הלוך** לעומתו, היה נוסע **הנגבה** הוא מקום הר המוריה, כי קדושתו באה ונוסע לקראתו להקביל פניו, כעניין (שמות יט יד) ויוצא משה את העם לקראת האלוהים, שאמרו רז"ל (**מכילתא**) כי בלכתם אל פני הר סיני, כן האלוהים היה נוסע מהר סיני ובא לקראתם, והוא מאמר הכתוב באומרו ה' מסיני בא ולא אמר לסיני. כן יאמר **וילך אברם הלוך** הוא, **ונסוע הנגבה** הוא מקום בית המקדש, שבא להקביל פניו. ועל כן לא אמר נגבה כי אם גם ה"א בראש תיבה, לומר מי היה נוסע הנגב עצמו. וה"א בסוף

כאומר לנגב, כי אברהם הולך לנגב. באופן שהשני ההי"ן, השניה שהוא הולך לנגב, והראשונה היא שהנגב נוסע לקראתו.

ודרך רמז יאמר, כי בשלחו יתברך את הנפש הזאת אל העולם השפל להלבישה בחומר, לבל יקשה בעיניה, אומר ה' אל אברם הוא הנפש, כאשר כנו אותה ב**מדרש הנעלם לך לך** להנאתך ולטובתך **מארצך** העליונה, **וממולדתך** הן הנפשות שהיו אתך רעותיך משורשך, **ומבית אביך** יתברך, **אל הארץ** הוא הגוף **אשר אראך.** ואל תחושי לדבר ולומר אויה לי כי אתגרש מהסתפח בנחלת ה' ובמלכו של עולם ולדבקה בו יתברך, להתלבש בחרש מחרשי אדמה, כי הלא על ידי כן **ואעשך לגוי גדול** כי תוליד בנים גדולים וטובים חיל רב ועצום, הלא המה פרקליטין שרפי קודש אשר תקנה במצוותיך אשר תעשה, כנודע.
ועוד שנית כי אינו דומה אורך טרם התלבשך באדמה, לאורך אשר אחר שובך מן האדמה, כי אז יאיר אורך שבעתים כי יברכך ה', וזהו **ואברכך.** וגם **ואגדלה שמך,** כי יהללוך בשערים מעשיך בישיבות של מעלה ובישיבות של מטה. אך שמע בקולי איעצך **והיה ברכה,** כי לא בלבד תכשיר את עצמך כי אם תזכה את הרבים והיה אתה לעם ברכה.

ואל תאמרי בלבבך איך אעשה ושאור שבעיסה מעכב על ידי, וימנעני מעשות את הטוב ויקרבני לידי חטאות ואשמות אין מספר, אל תשיתי לב, כי הלא כאשר תעשי את אשר ציוויתיך אני אקרבך לידי זכויות אין מספר וארחיקך מן החטא, כי הנה **אברכה** את **מברכך** הם היצר טוב ושרפי קדש אשר בראת במעשיך הטובים, אשר כל מצווה מהם גוררת מצווה, אברך אותם שירבו מאד כי אקרבך לידי זכויות רבות. ואת היצר הרע הוא **מקללך** ומאבדך **אאור** ואתיש כחו. ועל ידי כן **ונברכו בך** ויושפעו בזכותך **כל משפחות האדמה** ותהיה כמזכה את כולם, כי אז אין קצה לזכותך, מאשר אילו נשארת על השמים תמיד היית ריקה מכל האושר והטובה הזאת.

אז על ידי הדברים האלה הנאמרים באמת, יורדת היא למטה לארץ, וזהו **וילך אברם כאשר דבר אליו ה',** ובהתנהגו כן **וילך אתו לוט** הוא היצר הרע, כי לפתח חטאת רובץ, אך הולך אתו כעני כי יעטוף לפני מלך ושרים, כן היצר הרע מתחילה הוא כהלך, וזהו אומרו **לוט** כמד"א (שמואל א כא) לוטה בשמלה.
ולא עוד כי אם שגם היצר הרע אתו בעזרו לעבוד את ה', כד"א בכל לבבך בשני יצריך (**ספרי** פרשת ואתחנן), וכן אמרו רז"ל (ירושלמי ברכות פ"ט ה"ה) על ומצאת את לבבו נאמן לפניך, שגם יצרו הרע היה אתו נאמן ועובד את ה' כיצר הטוב. ועל ידי כן **ואברם בצאתו מחרן,** הוא חרון אף העולם הזה, יצא בסלוקו מלווה בלויית חן **חמש שנים** הם חמשה חומשי תורה, **והשבעים שנה** אשר חי בעולם הזה, כולם מקדימים והולכים ומתקרבים להעיד כל אחד על

המצוות אשר נעשו בו, כאמור ב**ספר הזוהר** (ויחי דף ריז) על ויקרבו ימי ישראל למות, ויקרבו ימי דוד למות. וזהו **ואברם בן חמש שנים** שהיה כבן חמש לתורה, וגם היו אתו **שבעים שנה בצאתו מחרן** הוא העולם הזה שנקרא חרן.

ועם כל זה מי יבטח בעצמו, ינוח ויעמוד לגורלו לקץ הימין ולא יצטרך להתגלגל. כי דע איפה כי גם אחר כל הדרך הטוב וצאתו בלוית חן מן העולם, לא יבצר ממנו ישנה וישלש, וזהו **ויקח אברם את שרי אשתו,** הוא חומר המתייחס אליו כאשתו שלוקח אותו פעם שנית בעולם הזה, **ואת לוט בן אחיו** הוא היצר הרע אחר שנעשה קרוב אליו כבן אחיו מהפעם הראשונה, **ואת כל רכושם** זכויות **אשר רכשו** יחד הנזכרים בראשונה, **ואת הנפש** אשר החזירו בתשובה, זכות כולם יוצאים אתו לעזור לו אל הכישרון **ללכת ארצה כנען,** להכניע בזה העולם לגמור שיורי טהרה בפעם שנית וזהו **ללכת ארצה כנען.**
ועוד שלישית, וזהו (וילכו) **[ויבואו] ארצה כנען**, כמד"א (איוב לג כט) פעמים שלש עם גבר.

והנה כל זה הוא אם הכשיר מעשיו, אך אם **ויעבור [אברם]** הוא הנפש, שעבר עבירות בהיותו **בארץ** הוא הגוף**, עד מקום שכם** שהגיעו אשמותיו עד גדר היותו כשוקע בהם עד שכמו, מאי תקנתיה הלא הוא כי יבוא **עד אלון מורה,** הוראות, הוא בית המדרש כד"א אם פגע בך כו' משכהו לבית המדרש אם אבן הוא נמוח כו' (קידושין ל ב). וזהו **והכנעני** הוא היצר הרע **אז** על ידי בית המדרש הוא **בארץ**, כי לארץ שפל רומו כי אז יכנע, ולא בלבד יועיל לו השתקעו בבית המדרש לטהר טומאתו, כי אם גם וירא אליו ה', כי יתראה אליו השם יתברך ויופיע עליו חכמת בינה מרוח קדשו.
ועוד שנית כי יאמר לו לזרעך אתן את הארץ הזאת של בית המדרש, כי יבטח שלא תמוש תורה מזרעו. זולת מה ש**ויבן שם מזבח** כי שם זובח את יצרו וקיטרו וקידשו וטיהרו לעבוד את השם גם הוא.

ואז על ידי כן כאשר **ויעתק משם ההרה** שהוא לקברות יובל באחד ההרים כאשר יועתק מן העולם, אז תלך **מקדם לבית אל** כי הוא הולך קדמת בית אל הוא בית המקדש שלמעלה. **ויט** שם **אהלה** צל וחופות מעשיו הטובים. והנה **בית אל מים** היא מפאת השכינה שנקראת ים, כי היא במערב שעזרתו מצד אחד, **והעי** הוא תל מעשיו הטובים **מקדם**, כמה דאת אמר (מיכה א ו) לעי השדה. ועל כן ויבן שם בבית המקדש שלמעלה, מזבח להקריב נפשו על ידי השר הגדול מיכאל. ולא בלבד בשם השכינה, כי אם גם **ויקרא בשם ה'** השם הגדול והנורא. ומאז **ויסע אברם הלוך** עולה ומשיג הנגבה מקום האורה הגדולה כי על כן מנורה בדרום.

י וַיְהִי רָעָב בָּאָרֶץ וַיֵּרֶד אַבְרָם מִצְרַיְמָה לָגוּר שָׁם כִּי-כָבֵד הָרָעָב בָּאָרֶץ :

יא וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִקְרִיב לָבוֹא מִצְרָיְמָה וַיֹּאמֶר אֶל-שָׂרַי אִשְׁתּוֹ הִנֵּה-נָא יָדַעְתִּי כִּי אִשָּׁה יְפַת-מַרְאֶה אָתְּ :

יב וְהָיָה כִּי-יִרְאוּ אֹתָךְ הַמִּצְרִים וְאָמְרוּ אִשְׁתּוֹ זֹאת וְהָרְגוּ אֹתִי וְאֹתָךְ יְחַיּוּ :

יג אִמְרִי-נָא אֲחֹתִי אָתְּ לְמַעַן יִיטַב-לִי בַּעֲבוּרֵךְ וְחָיְתָה נַפְשִׁי בִּגְלָלֵךְ :

יד וַיְהִי כְּבוֹא אַבְרָם מִצְרָיְמָה וַיִּרְאוּ הַמִּצְרִים אֶת-הָאִשָּׁה כִּי-יָפָה הִוא מְאֹד :

טו וַיִּרְאוּ אֹתָהּ שָׂרֵי פַרְעֹה וַיְהַלְלוּ אֹתָהּ אֶל-פַּרְעֹה וַתֻּקַּח הָאִשָּׁה בֵּית פַּרְעֹה :

הנה ראוי לשים לב, האם אחר כל ההבטחות שהובטח על לכתו לארץ **ואעשך כו',** לא שת לבו יפרנסהו יתברך בארץ, כי אם מיד שראה רעב בארץ ירד מצרימה, כי הלא לא נתרוקנה ארץ ישראל, ואשר זן את הנותרים עריצי גויים האם לא יזון את אברם בארץ ואיה הביטחון אשר בטח בה'. והנה הרמב"ן ז"ל (בראשית יב י) כתב כי על עוון זה גלו בניו מצרימה, אך רז"ל (**פרקי דרבי אליעזר** פרק כו) לזכות חשבוהו על אברם, ומנו זה בכלל עשר יסיונות.

עוד קושיא שניה ורבה היא אלי, היתכן גבר כאברהם יעץ תחבולה לאבד נפשו חלילה, להניח את שרה הגדולה ממנו בנביאות, יבואו אליה גויים ויחללוה והיא בעולת בעל, והיא משבע מצוות בני נח, ומה גם מי שקיים אפילו ערובי תבשילין.

ומר ממות באמור אליה **אמרי נא וכו' למען ייטב לי בעבורך כו'** שמורה באצבע כי טובים לו דודי אתנניה והיא את ערלים תשכב, ומי ישמע כדבר הזה ולא תצלנה אזניו. ואף גם זה חשבו הרמב"ן לאברהם לו עוון, אך גם זאת מנו רז"ל (**פרקי דרבי אליעזר** שם) בכלל הניסיונות.

וגם אמרו שבחים עליו שהבטיחו ה' כמה הבטחות, ואדרבה בהגיעו שם מיד **ויהי רעב כו'** והוצרך לבא **מצרימה** ולא הרהר.

ועוד למה בחר במצרים מבשאר מקומות, והן אמת כי לזה אפשר לומר שהוא סמוך אל אומרו בסוף פסוק הקודם **הלוך ונסוע הנגבה**, היא דרומה של ארץ ישראל, ועל כן כאשר **ויהי רעב בארץ וירד מצרימה,** כי היא גם היא דרך נגב הארץ.

עוד ראוי להעיר כי **כאשר הקריב לבוא מצרימה** ומה גם לרז"ל (**בראשית רבה** מ ד) כי ראה אותם שחורים אז גדל לפניו בערכם יופי שרה וחש פן תבער בם אש יצרם, ומה גם כי שטופי זימה המה, שעל כן אמר **הנה נא ידעתי כו'**, למה לא שב מדרכו אל ארץ אחרת.

ועוד אומרו והיה כי יראו כו' כי כל מלת **והיה** היא שמחה, ואדרבה קינה מיבעי ליה.

ועוד אומרו אמרי נא כו', והלא אדרבה היא עת לשתוק והם יהיו נדונים בקרבם עד תתקרר דעתם, ואולי טוב טוב היה לומר אישי הוא, כי לא ימנע, או שומרים מצוות בני נח או לאו, אם שומרים לבלתי בא אל בעולת בעל, הלא גם כן ישמרו מלשפוך דם, ומי הגיד לו שימהרו לשפוך דם.

ועוד באומרו ויהי כבא אברם כו', כי פסוק זה אין לו גזרה, אלא למה שראו אותה אחרי כן **שרי פרעה,** שאינם המצרים הנאמרים בפסוק הקודם.

והנה אין ספק, כי אל אלוהים ה' חושב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח ומתקן מראשית אחרית. והוא כי הנה גלוי היה לפניו יתברך, שעתידין ישראל לגלות מצרימה ואחרי כן לארבע גלויות. והנה במקומות אשר ידחו שמה היה אפשר אבוד יאבדון מהר בין בגלות מצרים בין בגליות אחרים. התעתדו ליאבד במצרים כנודע במאמרם ז"ל (**מכילתא** בשלח ג) על פסוק ויבוא מלאך וילך מאחריהם וכו' שהיו נתונים בדין אם ליגאל אם ליאבד, וגם ב**ספר הזוהר** אומר שאם היו שוהין עוד מעט שם לא הייתה להם תקומה שישתקעו בכח הטומאה, וגם היו עובדי עבודה זרה. ולא שווה למו, כי אם מה שאמרו רז"ל (**ויקרא רבה** לב ה) ארבע מדות שהיו להם במצרים כו' והעיקרית היא שנשמרו מעון זימה, שאלמלא כן היו אבודים, וזהו גן נעול כו' אלו הנקבות גל נעול אלו הזכרים, ואמרו (שם) כי בזכות שבאה שרה מצרים וגדרה עצמה מן הערווה זכו הנשים במצרים לגדור עצמן, ובזכות שיוסף במצרים גדר עצמו מן הערווה גדרו הזכרים עצמם.

ועוד אמרו רז"ל (**בראשית רבה** מ ח) כי כל מה שאירע לאברהם במצרים אירע לישראל שם,
באברהם ויהי רעב כו' וירד,
ובישראל והרעב כבד בארץ וירא יעקב כו' רדו שמה כו'.

באברהם והרגו אותי ואותך יחיו,
ובישראל כל הבן הילוד היאורה כו' וכל הבת תחיון.

באברהם וינגע כו' ועל ידי כן שלחה,
וכן בישראל על ידי עשר מכות ועוד נגע אחד על פרעה וביתו ואחרי כן שלחם.

אברם יצא **כבד במקנה כו',**
וישראל יצאו ברכוש גדול כו'.

ונבוא אל העניין, והוא, כי למען הקל ותת תקווה לישראל לצאת מהגלות ההוא בל יאבדו שמה, הכין מעתה מעין צערם, לאברם ושרה. וגם זכות שרה שגדרה עצמה מן הערווה שעל ידי כן נגאלו ישראל כמדובר. על כן גלגל הוא יתברך ניסיון זה לאברהם להטיב לבניו על גלות מצרים.

ועל הארבע גלויות שלא יתייאשו ישראל לצאת בשלום מתוכם, על כן גלגל הוא יתברך שיפלו ארבעה מלכים יחד תחת אברהם, שהם מלכי אומות הארבע גלויות, כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** מב ז) אמרפל מלך שנער זו בבל כו', אריוך זה מדי, כדרלעומר זה יון, ותדעל מלך גוים זה אדום כו'. הנה שצער אברהם [היה] הכנה אל הבנים להקל מאליהם, וגם ביטחון להחזיק האמונה בלבם, כי כאשר נפלו יחד ביד אברהם, ככה יפלו ביד ישראל באחרית הימים כאשר יתבאר לפנים בס"ד.

עוד יתכן בכוונתו יתברך, כי מעתה התחיל לקיים ההבטחות שבפסוק **ואעשך לגוי גדול כו'** שהם הנוגעים אל עצמו, והוא כי **באומרו ואעשך כו'** אמרו רז"ל (**בראשית רבה** לט יד) אותו הגוי שיאמר עליו ומי גוי גדול כו' שהם מקבלים התורה אוציא ממך. והנה כתבנו במקומו כי גלות מצרים הכנה אל קבלת התורה, שהיה הגלות ההוא כור הברזל להתיך הזוהמא לקבל התורה לשיקראו **גוי גדול.** והכנת צאת הכוונה אל הפועל היה על ידי רדת אברם מצרימה כאשר נבאר במקומו בס"ד, על כן סמך **ויהי רעב בארץ וירד וכו'.**

ועל אומרו ואברכך הוא **ואברם כבד מאד וכו'**.

ועל **ואגדלה שמך** היה עניין **ויהי בימי אמרפל וכו',** כי שם נתגדל אברם בעולם, כמו שאמרו (**בראשית רבה** מב ט) אל עמק שווה שהושוו כל האומות ועשו לו בימה גדולה והושיבוהו עליה ואמרו אתה מלכנו אתה אלוהינו וכו'.

ועל ידי המילה ותוספת הה"א נתקיים **והיה ברכה,** שכל עצמו היה ברכה, שלא היה אבר שיהיה בו פיסול ופגם, ומכל עצמו היה נמשך ברכה. והנה הן אלה קצות דרכיו יתברך, אשר יפול לב אדם עליהם בסמיכות עניינים אלו ומציאותם. אך הנה אברהם מעצמו עשה לתומו, ובכן עדיין צריך טוב טעם לאברהם, תחת מה נסע מצרימה ולא בטח יזון אותו יתברך שמה.

אמנם הנה ידוע מאמר התנא (אבות פרק א משנה ב):

על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים.

והנה על זה אמרו רז"ל (**במדבר רבה** יב יד) כי עד מתן תורה היה עומד העולם על עמוד אחד והוא גמילות חסדים, ומשנתנה תורה היו שנים, ומשהוקם המשכן היו שלשה. והנה ידוע כי העמוד הראשון היה על ידי חסד אברם שהיה גומל חסדים טובים לכל העולם, ועל ידי כן היה מקרבן לדעת את ה' ולעבדו, כבמדרש.

י וַיְהִי רָעָב בָּאָרֶץ וַיֵּרֶד אַבְרָם מִצְרַיְמָה לָגוּר שָׁם כִּי-כָבֵד הָרָעָב בָּאָרֶץ :

ובזה נבוא אל העניין, והוא בשום לב אל הזכירו שם אברם באומרו **וירד אברם מצרימה,** כי אחר שבפסוק הקודם נזכר, היה די יאמר וירד מצרימה ויחזור אל שמו הנזכר. ואין לומר כי על היות פרשה פתוחה בין פסוק לפסוק, לא סמך אל הקודם, כי הלא בראש פרשת וירא,

שאומר וירא אליו ולא אמר אל אברהם, הוא כי סמך אל אברהם הנזכר בשלהי פרשה הקודמת.

ועוד אומרו ויהי כאשר הקריב, שראוי לדקדק על דרך רז"ל (**רש"י** שמות יד י, ועיין **במכילתא** בשלח מסכתא דויהי פ"ב) על ופרעה הקריב קרב לא נאמר וכו'.

אך אמנם למה שראה אברם שבלעדי חסדו אין העולם מתקיים, אמר בלבו אם אמרתי פה אשב, גם שלא יבצר מליזון פה, אך איך אעשה הוותרנות וחסדים טובים עם כל באי עולם לאלפים ולרבבות אם אין בר ולחם ומזון בארץ. על כן נועץ ללכת למקום שבו יוכל לעשות חסדים טובים, הפך אלימלך שיצא מהארץ לבל עשות חסד. נמצא כיוון לקיים העולם, וזהו אומרו **ויהי רעב בארץ כו',** והוא בהזכיר מאמרם ז"ל (ברכות יג א) על פסוק כי אב המון גוים כו' בתחילה היית אב לבני מדינתך, עכשו אב המון של כל העולם, הנה פירשו כי שם אברם הוא היותו אברם לארצו שהיה אב להם להאכילם ולהביאם תחת כנפי השכינה.

ונבא אל העניין, אמר **ויהי רעב בארץ** שהוא אל כללות ארץ ישראל באופן שכולם יבאו אליו יעשה עימהם חסד ולחם אין, על כן **וירד** למה שהוא **אברם** אב לבני מדינתו, **מצרימה** להאכילם ולהכשירם מה שעתה לא יוכל לעשות. וגם לא ירד להשתקע כי אם **לגור שם** וגם **כי כבד וכו'.**

יא וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִקְרִיב לָבוֹא מִצְרָיְמָה וַיֹּאמֶר אֶל-שָׂרַי אִשְׁתּוֹ הִנֵּה-נָא יָדַעְתִּי כִּי אִשָּׁה יְפַת-מַרְאֶה אָתְּ :

ועל כן **ויהי** כי **הקריב**, קרב לא נאמר כי אם הקריב, כי הקריב עמו אוכלוסים, **הנפש אשר עשו בחרן** ורבים מעמי הארץ המתייהדים ומתלווים עמו. ועל כן מה ש**ויאמר אל שרי אשתו היה הנה נא ידעתי כו' אמרי נא כו',** אך לא שוב אחור, כי מי יכלכל כל העם הנלווים אליו לגמול חסד אתם, אם היה שב ממקום השובע. ואז **ויאמר אל שרי אשתו,** אל תאשימני שהבאתיך אל מקום מסוכן שיקחוך, כי הלא **הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את,** כלומר שאילו ידעתי מקודם לא באתי הנה.

יב וְהָיָה כִּי-יִרְאוּ אֹתְךָ הַמִּצְרִים וְאָמְרוּ אִשְׁתּוֹ זֹאת וְהָרְגוּ אֹתִי וְאֹתָךְ יְחַיּוּ :

לכן והיה **כי יראו אותך המצרים** ביופי הגדול הזה לא יעלה על לבם שאשה כמותיך עזבך אישך ביד זולתו, כי אם מיד יאמרו **אשתו זאת.** ולא תאמרי שאם יהרגו אותי, תתקוממי למסור עצמך למות עלי, כי הלא **ואותך יחיו** ובשום פנים לא יכוך כי ירצו להשתמש בך.

יג אִמְרִי-נָא אֲחֹתִי אָתְּ לְמַעַן יִיטַב-לִי בַעֲבוּרֵךְ וְחָיְתָה נַפְשִׁי בִּגְלָלֵךְ :

לכן אל תאחרי מלומר **אחותי את** עד שיתבעו המצרים במצרים, בל יוכר כי תחבולה היא, כי אם **אמרי נא** כלומר מעתה טרם בואנו שם, **אמרי אחותי את** לעיני כל שומע, באופן יהיה הדבר שגור מעתה בפי כל ולא יחשבוך למנכלת.

והעניין בשום לב אל אומרו **וחיתה נפשי בגללך,** אחר אומרו **ייטב לי** שהוא נוסף על החיים. אך הוא כי אמר אוי לי אם אומר כי אשתי את, כי יסתכן גופי כי יהרגוני, ואוי לי אם אומר אחותי [את] ואובד נפשי, שאהיה סיבה לשכב אצלך להיות עמך פריצי גויים ואת בעולת בעל. לכן עשי זאת איפה והינצלי, והוא, כי הנה מהשתי צרות שלפנינו:

האחד שיהרגו אותי,

והשנית שיקחו אותך,

הנה זאת של הריגתי היא יותר ודאית ומוכנת מיד, וזהו **והיה כי יראו אותך כו'** מיד יאמרו אשתו זאת והרגו אותי. לכן **אמרי נא אחותי את למען ייטב** שהוא לגופי על ידך, שלא יהרגוני כי אם אדרבה ייטיבו לי, ואז שתעשי הצלה הזה, מיד בזכות שהצלת גופי ממות, מובטח אני בה' שלא יגעו בך. באופן שלא אשחית נפשי על היותי סיבת קחתם אותך, כי אם **וחיתה נפשי** שלא תמות נפשי בעולם הבא על שאסבב קיחתך, כי אם שלא יגעו בך. והוא **בגללך,** שעל ידי הצילך גופי, תזכי להציל גם נפשי במה שלא יגעו בך, וזהו אומרו **ייטב לי וכו' וחיתה נפשי וכו'.**

והנה עדיין היה אפשר לומר למה תחשדם בשפיכות דמים יותר מבאשת איש, על כן אמר **והיה** שהוא לשון שמחה, והוא כי השמח שמחה גדולה על כל הון יקר אשר מצא, אם מיד יקחוהו ממנו יותר יתעצב וירגיש מאשר יצטער בעליו טרם בא לידו, ועל דרך זה אמר הנה **והיה כי יראו אותך המצרים** כלומר ישמחו הרבה כמוצאי מציאה גדולה מאד, וזהו אומרו **והיה** לשון שמחה, ואחר רוב שמחתם מיד יתנו אל לבם ואמרו **אשתו זאת,** כלומר והיא בעולת בעל ויתעצבו מאד, כי נפל כריסם בבירא כי תהפך שמחתם לאבל, ובמר נפשם יהרגו אותי להשיב שמחתם בם, ועל כן **ואותך יחיו.**

ועל פי דרכנו כיוון בל תאמר הלא טוב הס שלא להזכיר **אחותי את,** עד נראה גלוי דעתם אם רעה בלבבם, ולא שניתן פתחון פה בידם לתובעני באומרי אחותך אני, לזה אמר הנה כי כן היה אם היו נותנים פנאי, אך והיה **כי יראו וכו'** מיד **והרגו אותי.** אך **אמרי נא אחותי את,** לא תהפך לומר אחי הוא, כי באומרה שהיא אחותו עושה ממנו עיקר ושהיא סמוכה אליו, **למען ייטב לי** כי אלי יבואו, שאמהרנה להם, ולא תחושי שאם ייטיב לי שאהיה מוכרח לתתך למו ואמית ואשחית נפשי, כי בה' בטחתי, כי **וחיתה נפשי וכו'** כי לא יגעו בך, והוא מעין הקודם.

יד וַיְהִי כְּבוֹא אַבְרָם מִצְרָיְמָה וַיִּרְאוּ הַמִּצְרִים אֶת-הָאִשָּׁה כִּי-יָפָה הִוא מְאֹד :

הנה פסוק זה משולל גיזרה, כי אין שום נפקותא מאשר ראוה המצרים יפה מאד, ולא היה לו לומר אלא פסוק שאחר זה. ולכאורה היה אפשר לומר שהורה מעלת אברהם, כי הוא היה עם שרה כמה שנים, ולא ידע כי אשה יפה הייתה עד עתה, ואלו שטופי הזמה, **כבוא אברם וכו'** בראיה אחת ש**ויראו המצרים את האשה** מיד הכירו **כי אשה יפת מראה** היא.

עוד אפשר להמשיך הכתובים, שהיה אפשר להתריס נגד אברהם, באמור איך הועילו מועצותיו שסמך עליהם וסיכן את אשתו, שאדרבה על ידי אומרו אחותי היא נלקחה, לזה אמר **ויהי כבוא אברם וכו'** והוא כי אברם לא נתיירא רק מהמצריים, כי לא עלה בדעתו תלקח למלך הבלתי מקבל תואנות ודחיות. וכאשר דמה כן היה, כי הוא לא חשש רק מהמצריים כאומרו **והיה כי יראו אותך המצרים כו'**, והועיל לו נגדם שהרי **כבוא אברם מצרימה ויראו המצרים את האשה כי יפה היא מאד**, ולא עשו דבר ולא הכלימוה, אם לא שראו אותה **שרי פרעה כו'** שעל ידי כן **ותוקח כו'** מה שלא עלה על לב אברם.

טו וַיִּרְאוּ אֹתָהּ שָׂרֵי פַרְעֹה וַיְהַלְלוּ אֹתָהּ אֶל-פַּרְעֹה וַתֻּקַּח הָאִשָּׁה בֵּית פַּרְעֹה :

ושמא תאמר הלא היה לו לחשוב כי אשה כמוה תלקח למלך, לכן הורה הכתוב אופן לקוחיה פתאום, וזהו אומרו **ויראו אותה כו'** ומיד **ויהללו אותה וכו' ותוקח כו'** בלי מיתון כלל, ומי יעלה על לבו יעשה דבר קשה כל כך בנחיצות גדול ולכן לא יאשם אברם על שלא חשב כזאת.

יז וַיְנַגַּע יְהוָה אֶת-פַּרְעֹה נְגָעִים גְּדֹלִים וְאֶת-בֵּיתוֹ עַל-דְּבַר שָׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם :

הנה אומרו אשת אברם הוא מיותר.

ואפילו אומרו על דבר כו', לא היה צריך לאומרו כי ידוע הוא.

והנה רז"ל (**בראשית רבה** מא ב) אמרו שהיה המלאך שואל אותה אכה והיא אומרת הכה, וזהו **על דבר שרי.**

והנה עדיין אומרו **אשת אברם** מיותר.

ואחשוב בא לתת טעם למה נגעו ה', והלא הוא אמר אחותי היא והיא אמרה אחי הוא, לזה אמר **על דבר שרי כו'**, והוא כי אין ספק כי בראות שרי את עצמה בצער ההוא, כי ודאי אמרה לו אינני אחות אברם כי אם אשתו. ועל כן, שלא היה שומע אליה נגעו ה'. וזה יאמר **וינגע ה' את פרעה וגם את ביתו** הבלתי מוחים, תדע למה, הלא הוא **על דבר שרי אשת אברם,** שהוא על דבורה של שרי שדברה אליו, ומה היה דבורה הוא שהייתה אומרת אשת אברם צועקת ואומרת אשת אברם אנכי בעולת בעל ולא אחי הוא. ועל פי דרכו רמז שלא התנגע פרעה על שבא עליה, כי אם **על דבר כו'** כי מיד שדברה והיה ממאן, מיד נתנגע באופן שלא שימש, ומה גם לרז"ל (שם) שאמרו שלקה בראתן המבטל תשמיש וזהו **וינגע כו'.**

יח וַיִּקְרָא פַרְעֹה לְאַבְרָם וַיֹּאמֶר מַה-זֹּאת עָשִׂיתָ לִּי לָמָּה לֹא-הִגַּדְתָּ לִּי כִּי אִשְׁתְּךָ הִוא :

ויקרא פרעה וכו'. הנה יש יתורי דברים בפסוק זה. אמנם יאמר, לו יונח שהיה ראוי להעלים מעם הארץ **כי אשתך היא** כי אם אחותך, לא היה ראוי להסתיר הדבר ממני, כי לא נחשדתי להרוג דם נקי כי השופט כל הארץ לא יעשה משפט. וזהו אומרו **מה זאת עשית לי למה לא הגדת לי.**

יט לָמָּה אָמַרְתָּ אֲחֹתִי הִוא וָאֶקַּח אֹתָהּ לִי לְאִשָּׁה וְעַתָּה הִנֵּה אִשְׁתְּךָ קַח וָלֵךְ :

ושמא תאמר כי אחר שהוצאת קול ואמרת לפני העם כי אחותך היא, לא היה לך פתחון פה לשוב לאמר אלי **כי אשתך היא,** כי תהיה כמו אכזב לבל יראה דעתך למונעה מהמלך עם היותה אחותך. כי הלא מה שאמרתי **למה לא הגדת לי,** הוא לו הונח שיפה עשית במה שאמרת לפני העם **אחותי היא,** אך לפי האמת אעיקרא דדינא פירכא כי למה אמרת מתחילה **אחותי היא,** באופן שלא יכולת לומר לי אחר כך אשתי היא.

ושמא תאמר שמא אחד מהעם יהרגך לקחתה, לא יתכן כי אינה ראויה רק למלך, כמו שאמרו ז"ל (רש"י, וע"ע **תנחומא** ה) על **ויהללו אותה אל פרעה** שאמרו זו ראויה למלך, **וזהו ואקח אותה לי לאשה,** לומר לי בלבד הייתה ראויה לאשה, ולמה יראת יקחנה זולתי. ואם כן מעיקרא היה לך לומר ש**אשתך היא,** כי ממני לא היית ירא שאהרוג אותך, כי מלך במשפט אני, וכל שכן שלא אקח בעולת בעל. והראיה שממני אין פחד, כי הנה **ועתה הנה אשתך קח ולך** שאיני הורגך לקחתה. גם כיוון אל יעלה על לבך שמחמת הנגעים אני מחזירה, רק למה שהיא **אשתך קח ולך.**

כ וַיְצַו עָלָיו פַּרְעֹה אֲנָשִׁים וַיְשַׁלְּחוּ אֹתוֹ וְאֶת-אִשְׁתּוֹ וְאֶת-כָּל-אֲשֶׁר-לוֹ :

עתה שנתפרסם היות הוא בעלה, היה אברהם בסכנה שפחד בראשונה פן יהרגוהו על דבר אשתו, על כן ציוה **עליו אנשים** ללוותו, שאומרו **וישלחו** הוא לוויה כמאמר המתרגם.

פרק יג

ב וְאַבְרָם כָּבֵד מְאֹד בַּמִּקְנֶה בַּכֶּסֶף וּבַזָּהָב :

ג וַיֵּלֶךְ לְמַסָּעָיו מִנֶּגֶב וְעַד-בֵּית-אֵל עַד-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר-הָיָה שָׁם אָהֳלֹה בַּתְּחִלָּה בֵּין בֵּית-אֵל וּבֵין הָעָי :

ד אֶל-מְקוֹם הַמִּזְבֵּחַ אֲשֶׁר-עָשָׂה שָׁם בָּרִאשֹׁנָה וַיִּקְרָא שָׁם אַבְרָם בְּשֵׁם יְהוָה :

הנה אין דומה מסעות ההולך ריקן, להולך כבד מאד במקנה לרגל המלאכה ובכסף וזהב רב שתקצרנה מסעיו.

ב וְאַבְרָם כָּבֵד מְאֹד בַּמִּקְנֶה בַּכֶּסֶף וּבַזָּהָב :

אמר, כי אברהם בצאתו ממצרים היה **כבד מאד במקנה כו'**, ועם כל זה יגע,

ג וַיֵּלֶךְ לְמַסָּעָיו מִנֶּגֶב וְעַד-בֵּית-אֵל עַד-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר-הָיָה שָׁם אָהֳלֹה בַּתְּחִלָּה בֵּין בֵּית-אֵל וּבֵין הָעָי :

וילך למסעיו שבא בהן בעודו ריקם. ואפשר הטעם מדאגת אשר קרה לו במצרים, פן יפגעו בו אנשי רשע, על כן הלך במסעות שעבר בם והיו כשרים.

עוד כיוון, כי למה שיצא לחוץ לארץ, חש פן יאשם ויפגם במתנת הארץ אשר נתבשר בה באלון מורה, על כן בהגיעו הנגבה של ארץ ישראל, לא תקע אהל בשום מקום דרך קבע, רק **וילך למסעיו** כאורח נטה ללון **מנגב עד בית אל.** ומשם **עד המקום אשר נטה שם אהלה כו'** ולא נטה שם עתה אהל, כי אם נסע משם עד –

ד אֶל-מְקוֹם הַמִּזְבֵּחַ אֲשֶׁר-עָשָׂה שָׁם בָּרִאשֹׁנָה וַיִּקְרָא שָׁם אַבְרָם בְּשֵׁם יְהוָה :

מקום המזבח אשר עשה שם בראשונה, הוא המזבח הראשון שבאלון מורה מקום שניתנה לו שם הארץ. ושם **ויקרא בשם ה'** לתת לו תודה, ולא במקום שקרא בשם ה' בתחילה במזבח השני בין בית אל כו', והוא על כי עתה כיוון להתחנן במקום מתנת הארץ, לתקן מה שיצא ממנה.

ה וְגַם-לְלוֹט הַהֹלֵךְ אֶת-אַבְרָם הָיָה צֹאן-וּבָקָר וְאֹהָלִים :

וגם ללוט כו'. הנה פסוק זה היה צודק ליאמר אחר פסוק **ואברם כבד מאד כו'.** אך באה תורה לתת טעם מה זה היה שקרא אברם בשם ה', וה' לא דבר לו מאומה, ומה גם עתה שבא לבית מלונו ממצרים. על כן היה מקום לומר כי הקפיד הוא יתברך על אברם על אשר יצא חוץ לארץ. לזה יאמר ראה נא רצונו יתברך, כי **וגם ללוט** למה שהיה עם אברם ברכו ה' **והיה לו צאן וכו'.**

ו וְלֹא-נָשָׂא אֹתָם הָאָרֶץ לָשֶׁבֶת יַחְדָּו כִּי-הָיָה רְכוּשָׁם רָב וְלֹא יָכְלוּ לָשֶׁבֶת יַחְדָּו :

עד גדר ש**לא נשא אותם וכו' ויהי ריב כו'** עד שהוצרכו להתפרד, והוצרך ללוט את כל ככר הירדן כו' לרוב מקנה קנינו. ושמא תאמר אם כן איפה למה לא דבר לו יי, הלא הוא על התחברו ללוט, כי הנה וה' אמר אל אברם אחרי הפרד לוט מה שאין כן טרם יפרד ממנו.

עוד כיוון להורות, כי בחברת צדיק עם רשע, נמשך לרשע מהצדיק טובה, וההפך מהרשע לצדיק. כי הנה **וגם ללוט** למה שהיה **הולך את אברם היה צאן כו'** עד הוצרך ליפרד על רוב

מקנהו, אך לאברהם נמשך רעה מחברתו, כי מה שוה' אמר אל אברם היה אחרי הפרד לוט, אך עודנו אתו לא נדבר בו.

ולא נשא אותם כו'. אמר שני טעמים:

א. כי **היה רכושם רב.**

ב. כי אין צדיק עם הפכו מתקשרים, כי מי יתן טהור וכו' וזהו **ולא יכלו וכו'.**

ז וַיְהִי-רִיב בֵּין רֹעֵי מִקְנֵה-אַבְרָם וּבֵין רֹעֵי מִקְנֵה-לוֹט וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי אָז יֹשֵׁב בָּאָרֶץ :

ח וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל-לוֹט אַל-נָא תְהִי מְרִיבָה בֵּינִי וּבֵינֶךָ וּבֵין רֹעַי וּבֵין רֹעֶיךָ כִּי-אֲנָשִׁים אַחִים אֲנָחְנוּ :

ויהי ריב וכו'. אומרו **והכנעני כו'** מיותר ובלתי צודק פה. והנה אמרו רז"ל (**בראשית רבה** מא ו) שהיו רועי לוט רועים בשדי תבואות הכנעני והפריזי, והיו רועי אברהם מוכיחים אותם, והיו רועי לוט אומרים כל הארץ לאברם היא וזרע אין לו ולוט יורשו, ומשיבים רועי אברם ואומרים והכנעני אז יושב בארץ כי עדיין לא ניתנה לאברהם.

ועל דרך הפשט נשים לב אל אומרו יושב, ומהראוי יאמר יושבים.

ועוד נשית לב אל אומרו תחלה לשון **ריב** ואחר כך לשון **מריבה** כאומרו **אל נא תהי מריבה.**

ועוד אומרו ובין רועי כו', כי הלא בין הרועים כבר הייתה.

ועוד אומרו אנשים, כי היה לו לומר כי אחים אנחנו.

אך יאמר אוי למי שצריך ללמוד מן הגויים, וזה מקל וחומר כי הנה שני עממין **כנעני ופריזי** היו יחד ולא היה ריב ביניהם, וזהו אומרו **יושב** לשון יחיד כי היו באחדות ושלום, על כן נתעורר אברם ואמר **אל נא תהי כו' כי אנשים אחים אנחנו**, ולמה נגרע משתי אומות שאינן אחים ואין ריב ביניהם ונהיה לבוז בעיניהם. ושיעור הכתוב **ויהי ריב כו'** והנה **הכנעני כו' אז יושב** באחדות, על כן -

ח וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל-לוֹט אַל-נָא תְהִי מְרִיבָה בֵּינִי וּבֵינֶךָ וּבֵין רֹעַי וּבֵין רֹעֶיךָ כִּי-אֲנָשִׁים אַחִים אֲנָחְנוּ :

ויאמר אברם כו' כי אנשים אחים אנחנו, ומכל שכן שראוי יהיה שלום בינינו יותר משתי אומות אלו.

והעניין כי הנה אמרו ז"ל בגמרא (סנהדרין ז א) האי תיגרא דמיא לבידקא דמיא כיון דרווח רווח. כי דרך הריב להתחיל במעט ונעשית הרבה שמתרחבת בין אנשים. וזה יתכן כיוון אברם שאמר הנה עד כה אין הקטטה בינינו רק בין הרועים, וגם בין הרועים לא הגיע לגדר

מריבה יולדת כנקבה ומתרבת ומתפשטת, כי אם לגדר ריב זכר, ועל כן אל נא הריב הזכר שאינו מוליד, תהי מריבה שתעשה מריבה נקבה שתלד ותתרבה עד יהיה ביני ובינך גם כן, וגם בין הרועים תתרחב, שאם עד כה היה מתייחס לריב תהיה עתה מריבה גם ביניהם, וזהו **ובין רועי כו'** כי אם רבו קצת **רועי** עם קצת **רועיך**, עתה תהיה בין כולם. כי זה בלתי ראוי משני טעמים:

אחד כי לא תצדק מריבה רק בין פחותי הערך אך לא בין חשובים,

וכן לא תצדק בין אחים,

וזהו אומרו **כי אנשים אחים,** כי משתי סבות אין ראוי, אחד כי **אנשים** שהם חשובים כנודע שכל אנשים שבמקרא חשובים (**במדבר רבה** טז ד), וגם להיותנו **אחים**, וזהו **כי אנשים אחים אנחנו,** וראוי לישא קל וחומר מהכנעני והפריזי שאינן אחים רק שתי אומות, ואחדות ביניהם, כאומרו **יושב בארץ** ולא נאמר יושבים.

ט הֲלֹא כָל-הָאָרֶץ לְפָנֶיךָ הִפָּרֶד נָא מֵעָלָי אִם-הַשְּׂמֹאל וְאֵימִנָה וְאִם-הַיָּמִין וְאַשְׂמְאִילָה :

י וַיִּשָּׂא-לוֹט אֶת-עֵינָיו וַיַּרְא אֶת-כָּל-כִּכַּר הַיַּרְדֵּן כִּי כֻלָּהּ מַשְׁקֶה לִפְנֵי שַׁחֵת יְהוָה אֶת-סְדֹם וְאֶת-עֲמֹרָה כְּגַן-יְהוָה כְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בֹּאֲכָה צֹעַר :

יא וַיִּבְחַר-לוֹ לוֹט אֵת כָּל-כִּכַּר הַיַּרְדֵּן וַיִּסַּע לוֹט מִקֶּדֶם וַיִּפָּרְדוּ אִישׁ מֵעַל אָחִיו :

יב אַבְרָם יָשַׁב בְּאֶרֶץ-כְּנָעַן וְלוֹט יָשַׁב בְּעָרֵי הַכִּכָּר וַיֶּאֱהַל עַד-סְדֹם :

יג וְאַנְשֵׁי סְדֹם רָעִים וְחַטָּאִים לַיהוָה מְאֹד :

יד וַיהוָה אָמַר אֶל-אַבְרָם אַחֲרֵי הִפָּרֶד-לוֹט מֵעִמּוֹ שָׂא-נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה מִן-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר-אַתָּה שָׁם צָפֹנָה וָנֶגְבָּה וְקֵדְמָה וָיָמָּה :

טו כִּי אֶת-כָּל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-אַתָּה רֹאֶה לְךָ אֶתְּנֶנָּה וּלְזַרְעֲךָ עַד-עוֹלָם :

טז וְשַׂמְתִּי אֶת-זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ אֲשֶׁר אִם-יוּכַל אִישׁ לִמְנוֹת אֶת-עֲפַר הָאָרֶץ גַּם-זַרְעֲךָ יִמָּנֶה :

יז קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ לְאָרְכָּהּ וּלְרָחְבָּהּ כִּי לְךָ אֶתְּנֶנָּה :

ט הֲלֹא כָל-הָאָרֶץ לְפָנֶיךָ הִפָּרֶד נָא מֵעָלָי אִם-הַשְּׂמֹאל וְאֵימִנָה וְאִם-הַיָּמִין וְאַשְׂמְאִילָה :

הלא כל הארץ כו'. אמר מה שאבקש ממך הוא **הפרד נא מעלי** שהוא מעצמי, אך לא מדרכי אשר נהגת בביתי. וכן ראינו במידת הכנסת אורחים שהיה לוט מכניס, גם שיראה שנפרד מהשאר. וזהו **אם השמאל כו'** לומר שלא יהיה הפירוד רק במקומות, **אם השמאל כו'.**

יא וַיִּבְחַר-לוֹ לוֹט אֵת כָּל-כִּכַּר הַיַּרְדֵּן וַיִּסַּע לוֹט מִקֶּדֶם וַיִּפָּרְדוּ אִישׁ מֵעַל אָחִיו :

והורה הכתוב כי גם ש**ויסע לוט** ואברם נשאר במקומו, לא נאמר שלוט נפרד בלבד, כי אם כאילו גם אברהם נפרד ויתרחק ממנו, וזהו **ויפרדו איש מעל אחיו,** והוא כי בהיפרד הטומאה

מהקדושה, כפלים מתרחקת הקדושה ממנה. מעין מאמרם ז"ל (ירושלמי סוף ברכות) כי הפורש מן התורה גם היא פורשת ממנו, משל לשני אנשים אחד פורש למזרח ואחד למערב, שבמהלך יום אחד רחוקים זה מזה שני ימים, כן התורה אומרת אם יום תעזבני יומיים אעזבך.

יב אַבְרָם יָשַׁב בְּאֶרֶץ-כְּנָעַן וְלוֹט יָשַׁב בְּעָרֵי הַכִּכָּר וַיֶּאֱהַל עַד-סְדֹם :

והודיענו התורה כי בהיפרד לוט נדבק ברשעים כי **ויאהל עד סדום.**

יג וְאַנְשֵׁי סְדֹם רָעִים וְחַטָּאִים לַיהוָה מְאֹד :

ואנשי סדום רעים וכו', ואברם נדבק בו יתברך כי מיד נתראה אליו -

יד וַיהוָה אָמַר אֶל-אַבְרָם אַחֲרֵי הִפָּרֶד-לוֹט מֵעִמּוֹ שָׂא-נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה מִן-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר-אַתָּה שָׁם צָפֹנָה וְנֶגְבָּה וְקֵדְמָה וָיָמָּה :

טו כִּי אֶת-כָּל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-אַתָּה רֹאֶה לְךָ אֶתְּנֶנָּה וּלְזַרְעֲךָ עַד-עוֹלָם :

עוד כיוון בשום לב למה לא נאמר לו שיעור ירושת הארץ, באמור אליו יתברך, כאשר ויעבור אברם בארץ ויאמר לזרעך אתן כו'. אך הוא כי עתה שאמר אברם ללוט **אם השמאל ואימינה כו'** שהיה נראה כחולק עמו בארץ, או שיש ללוט שייכות בירושתה, על כן אז בהיפרד לוט מעמו אמר **שא נא עיניך כו',** כלומר **לך ולזרעך** בלבד ירושת הארץ אך לוט אין לו בה חלק, כי גם אשר הוא בחר לו לך הוא, וזהו אומרו **מן המקום אשר אתה שם** אשר משם אתה רואה את כל אשר בחר לו, כמפורש באומרו **וישא לוט את עיניו וירא את כל ככר כו'.** ואמר **שא נא עיניך,** כלומר נא שנפרד לוט שאני מתראה לך ומדבר עמך, כי על ידי כך יש כח בעיניך לראות את כל גבולי הארץ ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה את הכל נתתי לך.

טז וְשַׂמְתִּי אֶת-זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ אֲשֶׁר אִם-יוּכַל אִישׁ לִמְנוֹת אֶת-עֲפַר הָאָרֶץ גַּם-זַרְעֲךָ יִמָּנֶה :

ולעניין המשך הכתובים, ואשר הפסיק בין עניין הארץ באומרו **ושמתי את זרעך כו'.** וגם כפל באומרו **אשר אם יוכל איש למנות וכו'** כי הלא בכלל אומרו **כעפר הארץ** הוא שלא ימנה. והנה רז"ל (**בראשית רבה** מא יב) בברכת העפר הזה אמרו שני הפכים:

א. מה עפר ממלא כל העולם כך זרעך כו',

ומה עפר דייש לכל באי עולם כך זרעך דייש למלכויות, ומה עפר אינו כלה כך זרעך כו'.

ויתכן כי הכל בכתוב, עניין היותם דייש הוא באומרו **ושמתי את זרעך כעפר הארץ** שיהיו דייש ושלא יכלו. והיותם ריבוי נאמר באומרו **אשר אם יוכל איש וכו'.**

ונבוא אל העניין, בשום לב כי אתא לנחומי וצעורי קמצער ליה שיהיו דייש כו', וגם שירמוז שני הפכים. והוא שאפשר רצה הקדוש ברוך הוא מעתה להורות לו עניין המלכויות כסדרן בעניין הארץ. והוא, כי עתידים בניו לנחול את הארץ, ואם יזכו יתמידו בה, ואם לאו יהיו דייש לגלויות בחורבן ראשון ושני, ואחר כך יחזרו בזמן האחרון שאז ירשוה עם אברהם אביהם. וזהו אומרו **שא נא עיניך כו'** שיהיה נחלת יהושע, וזה ימשך לעולם אם יזכו וזהו אומרו **עד עולם.** אך זה הוא על אפשרות הבחירה, אך הנה מה שאני צופה ומביט הוא כי תאבד ותעזב מהם, כי הנה **ושמתי את זרעך כעפר הארץ,** דייש למלכויות בבל ומדי שהם סמוכים בחורבן ראשון, ובכלל הדבר הוא שלא יכלו ביניהם כעפר שמבלה את הכל. ואחרי כן תחזור עטרה ליושנה בבית שלישי. ואז אשר **אם יוכל איש למנות כו'** והוא הריבוי העצום אשר לא ימד ולא יספר, ואז ירושת הארץ לא בלבד ירשוה זרעו כי אם גם הוא עימהם, ועל זה נאמר לו –

יז קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ לְאָרְכָּהּ וּלְרָחְבָּהּ כִּי לְךָ אֶתְּנֶנָּה :

קום התהלך בארץ כו' כי לך אתננה, שיחזיק בה מעתה לקנותה גם לעצמו לעתיד לבוא, וזהו אומרו **כי לך אתננה.**

ואחר הודיע אלוהים אותו עניין הגלות שיהיה דייש לעולם, ושלעתיד תחזור עטרה ליושנה ולא יאבדו בגלויות, רצה הקדוש ברוך הוא להורות לו מעתה כי כן יהיה, כי הלא עין בעין יראה כי הוא ואליעזר יפילו ארבעה מלכים גדולים ועצומים, הנמשלים לארבע מלכויות העתידים עורר גלות זרעו - כאשר יבוא בס"ד ממאמרם ז"ל (שם מב ז) ויהי בימי אמרפל מלך שנער זו בבל, אריוך מלך אלסר זו מדי כו' - למען על ידי כן יהיה נכון לבו בטוח, כי גם לזרעו יציל ה' מידם וירוממם לרשת ארץ, וזהו שסמך ויהי בימי אמרפל מלך שנער אריוך מלך אלסר כו'.

פרק יד

א וַיְהִי בִּימֵי אַמְרָפֶל מֶלֶךְ-שִׁנְעָר אַרְיוֹךְ מֶלֶךְ אֶלָּסָר כְּדָרְלָעֹמֶר מֶלֶךְ עֵילָם וְתִדְעָל מֶלֶךְ גּוֹיִם :

ב עָשׂוּ מִלְחָמָה אֶת-בֶּרַע מֶלֶךְ סְדֹם וְאֶת-בִּרְשַׁע מֶלֶךְ עֲמֹרָה שִׁנְאָב מֶלֶךְ אַדְמָה וְשֶׁמְאֵבֶר מֶלֶךְ (צְבֹיִים) [צְבוֹיִם] וּמֶלֶךְ בֶּלַע הִיא-צֹעַר :

ג כָּל-אֵלֶּה חָבְרוּ אֶל-עֵמֶק הַשִּׂדִּים הוּא יַם הַמֶּלַח :

ד שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה שָׁנָה עָבְדוּ אֶת-כְּדָרְלָעֹמֶר וּשְׁלֹשׁ-עֶשְׂרֵה שָׁנָה מָרָדוּ :

ה וּבְאַרְבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה בָּא כְדָרְלָעֹמֶר וְהַמְּלָכִים אֲשֶׁר אִתּוֹ וַיַּכּוּ אֶת-רְפָאִים בְּעַשְׁתְּרֹת קַרְנַיִם וְאֶת-הַזּוּזִים בְּהָם וְאֵת הָאֵימִים בְּשָׁוֵה קִרְיָתָיִם :

ו וְאֶת-הַחֹרִי בְּהַרְרָם שֵׂעִיר עַד אֵיל פָּארָן אֲשֶׁר עַל-הַמִּדְבָּר :

ז וַיָּשֻׁבוּ וַיָּבֹאוּ אֶל-עֵין מִשְׁפָּט הִוא קָדֵשׁ וַיַּכּוּ אֶת-כָּל-שְׂדֵה הָעֲמָלֵקִי וְגַם אֶת-הָאֱמֹרִי הַיֹּשֵׁב בְּחַצְצֹן תָּמָר :

ח וַיֵּצֵא מֶלֶךְ-סְדֹם וּמֶלֶךְ עֲמֹרָה וּמֶלֶךְ אַדְמָה וּמֶלֶךְ (צְבוֹיִים) [צְבוֹיִם] וּמֶלֶךְ בֶּלַע הִוא-צֹעַר וַיַּעַרְכוּ אִתָּם מִלְחָמָה בְּעֵמֶק הַשִּׂדִּים :

ט אֵת כְּדָרְלָעֹמֶר מֶלֶךְ עֵילָם וְתִדְעָל מֶלֶךְ גּוֹיִם וְאַמְרָפֶל מֶלֶךְ שִׁנְעָר וְאַרְיוֹךְ מֶלֶךְ אֶלָּסָר אַרְבָּעָה מְלָכִים אֶת-הַחֲמִשָּׁה :

י וְעֵמֶק הַשִּׂדִּים בֶּאֱרֹת חֵמָר וַיָּנֻסוּ מֶלֶךְ-סְדֹם וַעֲמֹרָה וַיִּפְּלוּ-שָׁמָּה וְהַנִּשְׁאָרִים הֵרָה נָּסוּ :

יא וַיִּקְחוּ אֶת-כָּל-רְכֻשׁ סְדֹם וַעֲמֹרָה וְאֶת-כָּל-אָכְלָם וַיֵּלֵכוּ :

יב וַיִּקְחוּ אֶת-לוֹט וְאֶת-רְכֻשׁוֹ בֶּן-אֲחִי אַבְרָם וַיֵּלֵכוּ וְהוּא יֹשֵׁב בִּסְדֹם :

יג וַיָּבֹא הַפָּלִיט וַיַּגֵּד לְאַבְרָם הָעִבְרִי וְהוּא שֹׁכֵן בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא הָאֱמֹרִי אֲחִי אֶשְׁכֹּל וַאֲחִי עָנֵר וְהֵם בַּעֲלֵי בְרִית-אַבְרָם :

יד וַיִּשְׁמַע אַבְרָם כִּי נִשְׁבָּה אָחִיו וַיָּרֶק אֶת-חֲנִיכָיו יְלִידֵי בֵיתוֹ שְׁמֹנֶה עָשָׂר וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת וַיִּרְדֹּף עַד-דָּן :

ראוי לשית לב כי באומרו **עשו מלחמה וכו'** נראה שמתחלה התעוררו ארבעה מלכים אלה אל החמשה, ואחר כך הוא נהפך באומרו **ויצא מלך סדום וכו' ויערכו אתם מלחמה.**
ועוד למה הפסיק בינתיים בעניין כדרלעומר **ואשר הכו את רפאים כו' והעמלקי כו',** ומהראוי היה שאחר אומרו **עשו מלחמה כו'** יספר כל הנעשה בה שהוא **ועמק השדים בארות וכו',** ולא יאמר כל מה שמעניין כדרלעומר והלאה עד ועמק השדים, כי אין צורך בו לעניין אברם.
ועוד שביאת **כדרלעומר והמלכים אשר אתו** נראה שהיה על מרד החמשה מלכים הנזכרים שמרדו בו, ואם כן במקום אומרו **ויכו את רפאים כו',** היה לו לומר ויכו את מלך סדום כו'.
ועוד אומרו וישובו ויבואו אל עין משפט, כי לא נאמר עד כה שבאו שם שיאמר עתה ששבו שמה.

והנה לבוא אל העניין נעיר הערה וגדולה היא אלי, הלא היא מה עלה על לב אברם להתאפק לרדוף אחרי ארבעה מלכים גדולי עולם אשר הניסו והכו חמשה מלכים, ומה גם עתה לאומרים (**בראשית רבה** מג ב) כי את אליעזר לבדו לקח עמו, שעולה מספר שמו שמונה עשר ושלש מאות, ואיך ערב אל לבו לרדוף אחר מלכים גדולים הוא ונערו, והלא אין לאדם לשים עצמו בסכנה, כמו שאמרו ז"ל (שבת לב א) שמא אין עושים לו נס ואם עושים מנכים לו מזכויותיו, ואין לך מסתכן גדול מזה. והאיש הירא ורך הלבב, מהמצרים הרואים את אשתו, וציוה לה לאמר אחותי היא פן יהרגוהו על דבר אשתו, איך יתגבר עתה לרדוף אחרי ארבעה מלכים העצומים האלה.

ועוד נשית לב אל מאמרם ז"ל באמרם (**בראשית רבה** מב ה) **אמרפל מלך שנער** זה **בבל** שנאמר כו', **אריוך מלך אלסר** זה **מדי**, **כדרלעומר מלך עילם** זה **יון**, **ותדעל מלך גוים** זה **אדום** ע"כ. והנה דרך כלל הלא כמו זר נחשב עניינם פה, ומה גם אומרו זה אדום שעדיין אדום לא היה ולא נברא.

ועוד נשים לב אל אומרם (**ילקוט** רמז סח) **ויבא הפליט** זה מיכאל כו', למה נתייחד הוא אל שליחות זה. ולמה נקרא פליט, כי גם שאמרו שפלטו אל מן המלאכים שהפיל הוא יתברך לארץ, למה נרמז עניין זה פה.

אמנם הנה כתבנו למעלה, כי רצה הקדוש ברוך הוא טרם בא גלות מצרים וארבע מלכויות להקל עול גלות מצרים מעל עמו, ולבשרם מעתה יצאו ברכוש גדול ממצרים, ושלא יאבדו שם ולא בארבע מלכויות, כי אם דוגמת כולם יראו מעתה, ויבטחו על העתיד. והוא במה שכתבנו למעלה, כי כנגד כל מה שאירע לישראל במצרים, אירע שם לאברהם ושרה, וה' הצילם ויצאו ברכוש גדול, ויקל עול הגלות ההוא על ידם כמפורש למעלה. וכן על הארבע גלויות העתידות, שירך לב שומעם איך יתקיימו ישראל בתוכם ולא יאבדו כמו שכתבנו בסמוך, על כן מעתה הביא דוגמתם ויפילם תחת יד אברהם יחד כולם, לרמוז מעתה כי ככה יפלו יחד לעתיד תחת זרעו כד"א (דניאל ב מד) יקים אלה שמיא מלכו די לעלמיא לא תתחבל וכו' והדקת כו', שהם הארבע מלכויות, שהצלם במיני תכונתו היה משל אליהם.

וזה כיוונו ז"ל באומרם **אמרפל מלך שנער** זה **בבל** כו' שהם ארבע מלכויות, ששרי הארבעה העתידים הן הם שרים של אלו. כי על כן אמר **ותדעל מלך גוים** זה **אדום** כו', כי הלא יקשה כי עדיין לא הולידו יצחק, ואיך היה תדעל מלך על אומתו, אך הוא שהיה מלכותו תחת שרו. והוא נלמד מגזרה שווה מאומרו שני גוים בבטנך. ועל כן להעיר את אברהם ולהחזיקו, גזר יבוא מיכאל כי הוא אשר יעמוד לישראל בימים ההם, כד"א (דניאל י כא) ואין אחר מתחזק עמי כי אם מיכאל שרכם, והוא **הפליט** מהמלאכים המנגדים על בריאת העולם אשר אברהם מקיימו, וזהו אומרו **הפליט**, לומר שממנו יראה כי כאשר פלט ה' את מיכאל מהמנגדים ההם, כן יציל את אברם מהמלכים. והוא כי מיכאל הוא מבחינת חסד לאברהם כי הוא מלאך החסד העוזר את גומלי חסד כאברהם.

וזה אחשוב היא כוונת הנביא (ישעיה מא) באומרו מי העיר ממזרח [צדק יקראהו לרגלו, יתן לפניו גויים ומלכים ירד, יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו]. ירדפם [יעבור שלום ארח ברגליו לא יבא]. מי פעל [ועשה קורא הדורות מראש אני ה' ראשון ואת אחרונים אני הוא]. והוא שמקשה קושייתנו ואומר מי העיר ממזרח, לומר מי העיר את אשר ממזרח הוא אברם שיערב

אל לבו לרדוף ארבעה מלכים גדולים, הלא הוא כי הנה צדק יקראהו לרגלו, והוא כי שתי מידות טובות היו לאברם:

אחת מידת צדקה שהיה מפזר ונותן,

שנית מידת חסד.

שזולת מציאות הצדקה היה עושה בגופו, מהלך ברגליו ממקום למקום שהוא חסד, עם הצדקה שהיא העיקר, כמו שאמרו ז"ל (סוכה מט ב) קצרו לפי חסד (הושע י יב), לפי חסד שבצדקה. ושתי מידות אלו, הן של כתות המליצים ליברא העולם, כמו שאמרו ז"ל (**בראשית** רבה ח ה) חסד אומר יברא שכולו מלא חסדים, אמת אומר אל יברא שכולו מלא שקרים, צדק אומר יברא שכולו מלא צדקות, שלום אומר אל יברא שכולו מלא קטטות. והעניין כי רצה הקדוש ברוך הוא לגלות, כי מה שעשה אברם במלכים ההם היה על העתיד לבשר את ישראל שככה יתן את המלכויות בידם.

והנה ידוע כי צדק הוא הנותן כח לעשות חיל לישראל בימים ההם, כמד"א (ישעיה נד יד) בצדקה תכוני וכו', והיה צדק אזור מתניו (ישעיה יא ה). אמר הנה צדק העתיד להגביר את ישראל, הוא יקראהו אל המתייחס לרגלו. והוא, כי ארבע רגלי המרכבה הן מיכאל גבריאל רפאל נוריאל, והנה מיכאל הוא רגל ראשון שמבחינת החסד לאברהם, וגבריאל רגל המתייחס ליצחק, והשלישי והרביעי ליעקב ודוד. ונבוא אל העניין אמר כי צדק שעשה אברהם, יקראהו למי שהוא רגלו של אברהם, הוא מיכאל רגל החסד שבמרכבה, המתייחסת לאברהם בגמילות חסדו, שיבוא לעורר את אברהם ולהחזיקו לרדוף אחרי המלכים ההם.

והצדק ההוא הוא גם אשר יתן לפניו גויים ומלכים ירד, מעין אשר יעשה למלך המשיח שאליו גויים ידרשו, וירד מים עד ים על ידי צדק אזור מותניו. ולמה הוצרך מלאך, כדי שהוא יתן כעפר חרבו, שיזרוק אברם קומץ עפר על איש אחד וכל אנשים שעמו מתאבקים, כי בהכות אברם את איש היו רבים מוכים. וכן כקש נדף מהרוח שמגיע הקש אל כל קבוץ אנשים הנמצאים, כן חץ קשתו היה מגיע אל קבוץ רב, וזה אין כח באיש לעשותו. אך לא תייחס חץ קשתו אל אברם, כי אם כקש נדף מהרוח אשר עשה ה', כך היה קשתו נדף מרוח אלוהים שמצד החסד הוא מיכאל, כמד"א (תהלים קד ד) עושה מלאכיו רוחות. ושיעור הכתוב כי צדק של אברהם יקראהו לרגלו הוא למיכאל כמדובר, ולמה קראו כדי שיתן מיכאל כעפר חרבו, כקש נדף ממנו קשתו.

ואם יאמר איש מה יועיל צדק על עשות אברם צדקות, אם ינגדהו שלום על ידי עשותו קטטות עם ארבע מלכים, ומה גם לרז"ל (**בראשית רבה** מד ה) האומרים שהיה אברם אומר אוי לי שמא בתוכם היו צדיקים, עד שאמר לו הקדוש ברוך הוא אל תירא אברם כי כלן היו קוצים.

וזה יאמר פה כי אולי עובר מידת שלום שמא היו בהם טובים, ואמרו רז"ל (**בראשית רבה** ח ה) כי כשבא הקדוש ברוך הוא לברוא אדם צדק אומר יברא, שלום אומר אל יברא באומרו שהאדם מלא קטטות. לזה אומר ירדפם וכו', לומר, אם כאשר ירדפם היה לכוונת קטטות שהוא עבור שלום, אורח ברגליו לא יבוא, שלא היה חוזר מפני קטרוג השלום. אך אדרבה הייתה כוונתו לעשות שלום בעולם בהעביר גלולים מן הארץ, ומי פעל ועשה כל הניצחון הזה שלא בדרך טבע שיפיל אברם ארבע מלכים, מי שהוא קורא הדורות מראש מבריאת העולם להבטיחו על העתיד.

ועניין קורא הדורות כו' הוא מאמרם ז"ל ב**בראשית רבה** (ח ו) בנשמות של צדיקים נמלך, שהוא כמפורש אצלנו שם, כי למה שהבחירה חופשית יחויב יחרב העולם על דורות המכעיסים ובאין, על כן נמלך בנשמות הצדיקים אשר מאז ייחד הנאותים לכל דור ודור לקיימן עד סופן, ועל ידי כן בראו כי לא יתבטל. וזהו קורא הדורות העתידים מראש, שקראן לימלך בהם שיש במספר יהיה בכל דור ודור, ולהבטיח בל יתעתד העולם ליאבד בארבע גלויות פן יאבדו בם ישראל, ואם אין ישראל אין עולם. על כן אני ה' ראשון שהשלטתי וכיליתי לארבע מלכויות ביד אברהם, ובזה תבטחו שואת אחרונים שבדורות אחרונים אני הוא, כאשר עשיתי באברם כן אעשה לכלות הארבע מלכויות בידי ישראל. והוא כל מה שכתבנו כי כל כוונתו יתברך הייתה למען החזיק לב האבות וישראל, כי ככה יתן ה' את הארבע מלכויות ביד ישראל, ועל כן נתן בלב אברם על ידי מלאכיו להתעורר ולרדוף אחריהם.

עוד יתכן דרך שנית ובו יתיישבו כל ההערות שהערנו בכתובים, והוא במה שאמרו ז"ל במדרש (**בראשית רבה** מב יב) כי כוונתם הייתה לבוא על אברם, כי הוא יצא להציל את לוט בן אחיו, ויקומו עליו ויהרגוהו כאשר היה לולא ה' היה לו. וראוי לשים לב מה להם אצל אברם, **ועוד** למה ילכו בעקיפין ולא ילכו עדיו להורגו.

אמנם לבוא אל העניין נזכירה מאמרם ז"ל (שם יא):

> באומרם **עין משפט** היא קדש, לא מצינו מקום ששמו עין משפט. אלא עין שעשתה מידת הדין בעולם, בקשו לסמותה, היא קדש שקידש שמו של הקדוש ברוך הוא בכבשן האש ע"כ.

וראוי לדעת מהו עין שעשתה מידת הדין בעולם. אך הוא כי הנה אמרו רז"ל ב**פרקי רבי אליעזר** (פרק כד) כי בהיות כל בני עולם בונים מגדל בדור הפלגה עבר אברם בן תרח וראה אותם בונים, והיה נמרוד מלך עליהם, ואמר אברם מה אתה עושים העל ה' אתם מורדים לא תצליחו, אמרו לנמרוד, והשיב ואמר אברם פרדה עקרה שאינו מוליד, מיד עמד אברם ויקללם בשם ה', מיד וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל ונתפלגו.

ועל פי דרכנו נשית לב אל תשובת נמרוד, כי מה השיב על תוכחת אברם באומרו שהיה פרדה עקרה. אך במקום אחר מבואר אצלנו כי תשובת נמרוד הייתה באומרו כי אברם עקר, למה שנמרוד וכל בוני המגדל הייתה כוונתם להגביר כח החיצונים בעולם, ואברהם היה מקריא שמו של הקדוש ברוך הוא בעולם ומוריד שכינה למטה, שהוא מבטל מחשבותם אשר יזמו לעשות, ועל כן נטמן אברם בארץ כמה שנים מיום הולדו כי מאז בקש נמרוד להורגו, שהוא כי השיג בחכמתו שהוא יהפך כל עניינו, ובהיות אברם בן מ"ח שנה ועבר והביט במגדל אמר שלא יצליחו, כי הוא יבטל מחשבותם בהדבקו בה' ותורתו, ועשותו נפשות רבות. ולזה השיב ואמר אברם פרדה עקרה, והוא כמאמר **פרקי רבי אליעזר** (פרק כט) כי כל אשר גיירו אברם ושרה לא עמדו בניהם אחריהם באמונתו כי אם הם לבדם, ועל כן אמר אין אמונת אברם נמשכת אחר דור זה לכל הנפש שעושה, והוא אינו מוליד שימשך זרעו אחריו באמונתו ויבטל מחשבותינו, כי לא יהיה עניין אברם רק בחייו בלבד. אז קללם בשם ה', וירד ה' בבית דינו לעשות משפט בעולם.

הנה שהעיר אברם מידת הדין שאם לא היה הוא מעורר, היה עדיין הוא יתברך מאריך להם על אחדותם, וזה היה בלב נמרוד הוא אמרפל לינקם מן אברם. וזהו **וישובו אל עין משפט,** כי עין של אברהם שהביט בבוני המגדל ועשתה מידת הדין בעולם על ידי קללו אתם בשם ה' בהביט בם, בקשו אמרפל הוא נמרוד וחבריו לסמותה.

ושמא תאמר איך יוצדק אומרו **וישובו** כאילו פעם אחרת באו עליו, לזה אמר **היא קדש** שקידש כו', והוא כי נמרוד הוא אמרפל שהפילו לכבשן האש, שהתחיל להתנקם ממנו ולא שווה לו, עתה שבו הוא וסיעתו להכותו בחרב אנוש, לומר שאם ניצול מהאש הדומם לא ינצל מידי אדם בעל בחירה, וזהו **היא קדש** שקדש שמו יתברך באש.

או שיעור העניין למה בקשו לסמות עין שעשתה כו' והוא אינו מוליד, כי על זה היה מתנחם נמרוד לזה אמר כי היא קדש שקידש כו', והיה ירא פן על ידי כן ידבקו יחד כל העולם באמונתו, ותתבטל כוונת נמרוד, כי לא היה עוד מתחזק עמו. הנה לפנינו טעם משטימת אמרפל הוא נמרוד על אברם. ומדוקדק בפסוק, כי על כן **וישובו ויבואו כו'.**

ומעתה ראוי לדעת למה עשו בערמה לבלתי לכת מתחילה הלוך ונסוע עדיו. אך הוא כי אינו כבוד מלך וכל שכן ארבעה מלכים ללכת אחר איש אחד.
שנית שאם היו הולכים באופן שיורגש שאליו יבאו, לא יבצר מאברם מלקבץ אתו כל רבים עמים מסביבותיו כי גדול שמו בגויים כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** מב ט) על פסוק **עמק**

שווה כו'. על כן התנכלו להראות כי על זולתו הם באים. ואפילו על סדום לא באו דרך ישרה, עם היות כוונת אמרפל לבא לקחת משם את לוט, למען יצא אברם להצילו ויהרג כלאחר יד, טרם היות פנאי לאברם לקבץ עמים רבים.

ובזה נבוא אל ביאור הכתובים והתכתם, והוא בשום לב אל אומרו **ויהי בימי,** מה צרה הייתה שם.

וגם אומרו בימי אמרפל כו', כי אחר שכל העניין נמשך אחר עניין כדרלעומר שבא על המלכים המורדים בו עם המלכים אשר אתו, ומזה נמשך עניין לוט ואברם, אם כן היה לו לומר מתחלה ויהי בימי כדרלעומר. אך הנה אמר וי הי, כי היה וי על שבאו להרוג את אברם המקיים העולם, שהעיקר בזה הוא **אמרפל** הוא נמרוד שונאו, על כן אמר:

א וַיְהִי בִּימֵי אַמְרָפֶל מֶלֶךְ-שִׁנְעָר אַרְיוֹךְ מֶלֶךְ אֶלָּסָר כְּדָרְלָעֹמֶר מֶלֶךְ עֵילָם וְתִדְעָל מֶלֶךְ גּוֹיִם :

והעניין בל יאמר איש כי הוי היה מתייחס אל **כדרלעומר**, כי על ידו נתגלגל הדבר, על כן הקדים ואמר **ויהי בימי אמרפל כו'** לומר כי הוי אל אמרפל יתייחס אויבו של אברם. כי גם שתראה שעל ידי כדרלעומר נתגלגל עניין סדום, וגם תראה כי אדרבה מלך סדום וחבריו המה יצאו לעשות מלחמה נגד ארבע מלכים, נהפוך הוא כי הנה אמרפל בראש ואחריו השלשה מלכים הם אשר

ב עָשׂוּ מִלְחָמָה אֶת-בֶּרַע מֶלֶךְ סְדֹם וְאֶת-בִּרְשַׁע מֶלֶךְ עֲמֹרָה שִׁנְאָב מֶלֶךְ אַדְמָה וְשֶׁמְאֵבֶר מֶלֶךְ (צְבֹיִים) [צְבוֹיִם] וּמֶלֶךְ בֶּלַע הִיא-צֹעַר :

עשו מלחמה את מלך סדום ומלך עמורה כו', כי לכך באו אלא שעשו בערמה, כי יובן כי כל ישעם וכל חפץ על סדום לשבות את לוט, לשיצא אחריו אברם ויהרגוהו.

ג כָּל-אֵלֶּה חָבְרוּ אֶל-עֵמֶק הַשִּׂדִּים הוּא יָם הַמֶּלַח :

כי גם שתראה סדר העניין הפך זה, הנה דע לך כי **כל אלה חברו אל עמק השדים וכו',** כי מה שחברו כל ארבעה מלכים אלה לא היה רק לבוא אל עמק השדים שלפני סדום, שהוא למען יצא מלך סדום וחבריו אליהם. שאם לא כן מי נתן את אמרפל הגדול מכל מלכי הזמן, וגם אריוך הגדול מכדרלעומר, יצאו אחריו לריב ריבו. כי הנה –

ד שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה שָׁנָה עָבְדוּ אֶת-כְּדָרְלָעֹמֶר וּשְׁלֹשׁ-עֶשְׂרֵה שָׁנָה מָרְדוּ :

ה וּבְאַרְבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה בָּא כְדָרְלָעֹמֶר וְהַמְּלָכִים אֲשֶׁר אִתּוֹ וַיַּכּוּ אֶת-רְפָאִים בְּעַשְׁתְּרֹת קַרְנַיִם וְאֶת-הַזּוּזִים בְּהָם וְאֵת הָאֵימִים בְּשָׁוֵה קִרְיָתָיִם :

שתים עשרה שנה עבדו את כדרלעומר וכו' והמלכים אשר אתו, ומי נתן גדולים ממנו יהיו נגררים אחריו. והראיה כי לא הלכו מיד אתו אל המורדים בו כי אם **ויכו את רפאים כו',** להורות כי לא לנקום נקמת כדרלעומר באו, אך כל ישעם וכל חפץ היה,

כי

ז וַיָּשֻׁבוּ וַיָּבֹאוּ אֶל-עֵין מִשְׁפָּט הִוא קָדֵשׁ וַיַּכּוּ אֶת-כָּל-שְׂדֵה הָעֲמָלֵקִי וְגַם אֶת-הָאֱמֹרִי הַיֹּשֵׁב בְּחַצְצֹן תָּמָר :

וישובו אל עין משפט כו' הוא אברם כמדובר כי להשיגו כוונו. ועל כן את כל סביבותיו של סדום הכו, את העמלקי וגם את האמורי היושב כו', למען יצאו מלך סדום כו' אל עמק השדים הסמוך להם, באומרם כי טוב לצאת חמשה מלכים יחד ולא שיבאו הארבעה אל כל אחד בפני עצמו, וזהו –

ח וַיֵּצֵא מֶלֶךְ-סְדֹם וּמֶלֶךְ עֲמֹרָה וּמֶלֶךְ אַדְמָה וּמֶלֶךְ (צְבֹיִים) [צְבוֹיִם] וּמֶלֶךְ בֶּלַע הִוא-צֹעַר וַיַּעַרְכוּ אִתָּם מִלְחָמָה בְּעֵמֶק הַשִּׂדִּים :

ט אֵת כְּדָרְלָעֹמֶר מֶלֶךְ עֵילָם וְתִדְעָל מֶלֶךְ גּוֹיִם וְאַמְרָפֶל מֶלֶךְ שִׁנְעָר וְאַרְיוֹךְ מֶלֶךְ אֶלָּסָר אַרְבָּעָה מְלָכִים אֶת-הַחֲמִשָּׁה :

והיה נראה כי החמשה הם הבאים על הארבעה כנראה כי **ויערכו כו',** אך לא כן הוא לפי האמת, כי אם **ארבעה מלכים את החמשה.** כי מתחילה כל ישעם וכל חפץ ארבעה היה לבוא עליהם, אלא שעשו בערמה כלאחר יד לבוא על סדום בל יובן, כי על כן באו מתחילה לבל ירגישו תחבולתם על אברם. ועל השלשה מלכים לא רצו להורות כי כל ישעם וכל חפץ לריב ריבו של כדרלעומר, כי אינו לפי כבודם כי הם גדולים ממנו.

יא וַיִּקְחוּ אֶת-כָּל-רְכֻשׁ סְדֹם וַעֲמֹרָה וְאֶת-כָּל-אָכְלָם וַיֵּלֵכוּ :

יב וַיִּקְחוּ אֶת-לוֹט וְאֶת-רְכֻשׁוֹ בֶּן-אָחִי אַבְרָם וַיֵּלֵכוּ וְהוּא יֹשֵׁב בִּסְדֹם :

והורו כוונתם באומרו ויקחו כו', והוא בשום לב אל אומרו **ויקחו** שני פעמים, **ויקחו את כל רכוש וכו' ויקחו את לוט וכו',** ולא נאמר הכל בבת אחת.

וגם אומרו וילכו שני פעמים.

ועוד אומרו והוא יושב בסדום שהוא מיותר.

אך למה שכל חפצם לא היה בעצם על סדום ועמורה כו', רק על מה שיתגלגל מעניין צאת אברם אחר לוט, על כן לא נכנסו תוך הערים לשלול שללם ולשבות שביים, כי אם **ויקחו את כל רכוש סדום ועמורה ואת כל אכלם,** שהוא כל מה שהיה במחניהם חוצה בעמק השדים

וילכו. ואחר כך בראות שעדיין לא עשו כוונתם כי לא נלקח לוט, על כן חזרו - **ויקחו את לוט** למה שהוא **בן אחי אברם,** כלומר כי לכך לקחוהו על היותו בן אחי אברם, שהוא, שיצא להצילו ויהרגוהו.

והראיה כי הנה **והוא יושב בסדום,** ולא היה עם החיל שחוץ לעיר, ועם כל זה נכנסו לקחת אותו ואת כל רכושו ולא את זולתו ורכוש זולתו, כי מהשאר לא לקחו כי אם את הנמצא חוץ לעיר - רכושם ואכלם, אך זה יורה כי כל כוונתם לא הייתה רק על דבר היותו **בן אחי אברם.**

יג וַיָּבֹא הַפָּלִיט וַיַּגֵּד לְאַבְרָם הָעִבְרִי וְהוּא שֹׁכֵן בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא הָאֱמֹרִי אֲחִי אֶשְׁכֹּל וַאֲחִי עָנֵר וְהֵם בַּעֲלֵי בְרִית-אַבְרָם :

ועל כן בבוא **הפליט** שהוא עוג, כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** מב יב), שאמר עוג, אברם קוניון (פירוש קנאי) הוא, ישמע שנשבה אחיו לוט ויצא ויהרגוהו.

יד וַיִּשְׁמַע אַבְרָם כִּי נִשְׁבֶּה אָחִיו וַיָּרֶק אֶת-חֲנִיכָיו יְלִידֵי בֵיתוֹ שְׁמֹנֶה עָשָׂר וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת וַיִּרְדֹּף עַד-דָּן :

ולכן כשמוע **אברם כי נשבה אחיו** כלומר כי לא נשבה כי אם אחיו שיורה כי אליו כוונו, ואם לא יצא אליהם לא יבצר מהם מדלוק אחריו, על כן **וירק כו' וירדוף** אחריהם. או שיעור העניין וישמע והבין אברם כי מה שנשבה היה להיותו אחיו לשיצא להצילו, ועל כן יצא כי גם אם לא יצא לא יניחוהו.

טז וַיָּשֶׁב אֵת כָּל-הָרְכֻשׁ וְגַם אֶת-לוֹט אָחִיו וּרְכֻשׁוֹ הֵשִׁיב וְגַם אֶת-הַנָּשִׁים וְאֶת-הָעָם :

הנה היה הדעת נוטה כי מה שהציל את כל הרכוש, הוא כי בראות את אברם, העם הנה נהפך אל הרודפים בעזרת אברם והצילו את כל הרכוש, אמר כי לא היה כן, כי אם אברם לבד הציל את **כל הרכוש, וגם את לוט** ואחר הכל הציל **את העם,** באופן כי היו העם מהניצולים אחר הרכוש ולא מהמצילים אותו.

יז וַיֵּצֵא מֶלֶךְ-סְדֹם לִקְרָאתוֹ אַחֲרֵי שׁוּבוֹ מֵהַכּוֹת אֶת-כְּדָרְלָעֹמֶר וְאֶת-הַמְּלָכִים אֲשֶׁר אִתּוֹ אֶל-עֵמֶק שָׁוֵה הוּא עֵמֶק הַמֶּלֶךְ :

ויצא מלך כו'. הנה מהראוי יסמוך אחר פסוק זה ויאמר מלך סדום, ולא יפסיק בינתיים בעניין מלכי צדק. אך יאמר ראו נא מה בין מלך סדום למלך שלם, כי מלך סדום, למה שהוא מרעים וחטאים, לא יצא לקראת אברם להקביל פניו בבואו להכות את אויביו, כי אם עתה **אחרי שובו מהכות את כדרלעומר וכו'.** וגם עתה לא נתעורר כי אם **אל עמק שוה וכו'** שהוא כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** מב ט) שהושוו כל האומות ועשו לו בימה והמליכוהו עליהם וזהו אל **עמק**

שוה הוא עמק המלך, ואמר כי שם יצאו מלך סדום, במקום שראה כל האומות מקבילים פניו ומנשאים אותו, נוסף גם הוא כתוספת עליהם, עם שהוא בלבד אשר קבל טובה בפרטות, וגם אז בידיים ריקניות.

יח וּמַלְכִּי-צֶדֶק מֶלֶךְ שָׁלֵם הוֹצִיא לֶחֶם וָיָיִן וְהוּא כֹהֵן לְאֵל עֶלְיוֹן :

אך **מלכי צדק** למה שהוא **מלך שלם הוציא לחם ויין** עם ש**הוא כהן לאל עליון,** ואדרבה מהראוי שהכל יביאו לו דורון.

או יאמר ו**הוא כהן** כי מה שלא האכילו בשר, היו על היותו **כהן לאל עליון** מקריב קרבנות ולא יראה כמאכילו מבשר הזבח אשר לא כדת, וכעניין הממונים על לחם הפנים שלא היה בביתם פת נקיה, ומפטמי הקטורת שלא היה מתבשמים בביתם בל יחשדום שנהנים מהקדש (יומא לח א), כן **מלכי צדק** לא הוציא רק **לחם ויין** ולא בשר, כי בלחם ויין לא היה חשד, כי בימים ההם לא היו נסכי יין ולחמי מנחות או לחם הפנים, כמו שאמרו רז"ל (שם) כי בזכות לחם ויין שנתן לפניו בישרו על שתי הלחם ונסכים לעתיד.

עוד רמז כי במה שהיה **מלך, הוציא לחם ויין.** ובמה ש**הוא כהן לאל עליון, ויברכהו וכו'.**

הנה אמרו רז"ל **בבראשית רבה** (יט יח) כי על ידי שבעה שחטאו נסתלקה שכינה עד רקיע שביעי כאשר מנאום פרשת בראשית, כי האחד סילקה מהארץ לרקיע ראשון, והשני לשני עד שהשביעי סילקה לשביעי. וכשנולד אברם על ידי זכותו הורידה לששי, יצחק לחמישי יעקב לרביעי כו'.

יט וַיְבָרֲכֵהוּ וַיֹּאמַר בָּרוּךְ אַבְרָם לְאֵל עֶלְיוֹן קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ :

ונבוא אל הביאור, והוא כי הנה ידענו כי העולם על צד החסד נברא והיה מתקיים, ואמר ברוך אברם לאל הוא בעל החסד, שבמידת חסד אל ברא העולם והיה כבודו מלא כל הארץ, וגרמו העונות להסתלק עד השביעי, עם שנברא במידת אל שהוא חסד. ועוד מעט היה מסתלק גם משם ונאבד העולם. ובכן ברוך אתה שעם היותו מסולק עד השביעי שהוא עליון, הספיק זכותך שעם כל זה לא נמנע מלברכך.

והטעם שזכה אברם להיות **ברוך**, הוא להיות **קונה** בזכותו **שמים וארץ,** כי מתחילה היה העולם בתורת חסד חנם, ועוד מעט היה מסתלק גם משם והיה העולם אבד שמים וארץ, ואברם קנאם בדמי מעשיו הטובים כאילו שמים וארץ שלו, כי הוא מקיימם בלא תורת חסד חנם.

כ וּבָרוּךְ אֵל עֶלְיוֹן אֲשֶׁר-מִגֵּן צָרֶיךָ בְּיָדֶךָ וַיִּתֶּן-לוֹ מַעֲשֵׂר מִכֹּל :

ומידה כנגד מידה עשה עמך כי **ברוך אל עליון** שעם היותו עליון ברקיע שביעי, לא משם משפיע עליך, כי אם גם בא עדיך למטה לארץ להושיעך, וזהו **אשר מגן צריך בידך.** והוא כי דרכו יתברך שיפקוד על צבא המרום, שממכון שבתו מכניע את השר תחילה ואחר כך ואת מלכי האדמה על האדמה, אך לא עשה כן להכניע את שרי המלכים במרום ואחר כך לומר לך השמד, כי אם גם את מלכי האדמה **מגן** ומסר למטה **בידך**, נמצא כי עם היותו רחוק, עוררת רחמים עד רקיע העליון, וגם הוא יתברך היה עמך גם בארץ מתחת.

או יאמר מעין האמור, והוא במה שכתבנו למעלה כי נמרוד המולך בדור הפלגה שבנו מגדל להשליט החיצונים בעולם, ולסלק הקדושה עד נסתלקה שכינה עד רקיע שביעי, ובא אברהם על ידי הקריא שמו יתברך בכל העולם, חזר וקנה העולם בזכותו. וזהו **ברוך אברם לאל עליון** שנסתלק למעלה, ומה שיבורך הוא להיותו **קונה שמים וארץ** שהיו ביד החיצונים וקנאם הוא. והוא כי עם היות אמרפל - הוא נמרוד - צר לאברהם כי הפילו לכבשן האש, לא כיוון אברם לינקם ממנו, רק לקנות **שמים וארץ** שהיו אבודים על ידו, שהיה גיבור ציד צד את הבריות ומקרבן לעבודה זרה, כי עודנו מחזיק בטומאתו של דור הפלגה, כי מלכם היה.

וברוך אל עליון שלא מסרם ביד אברם על הנוגע אל כבוד עצמו שהיה ממשיך העולם לעבודה זרה ומאבד עולמו יתברך, רק על כבוד אברם שחש יותר על כבוד הצדיק מעל כבוד עצמו. וזהו אשר עם היותו עליון מסתלק עד רקיע שביעי על ידי נמרוד, ועם כל זה **אשר מגן צריך** להיותם צריך. כי נמרוד וסייעתו הפילוהו לכבשן האש ובאו עתה להרגו.
ולבל נאמר כי על שקבל מתנת **מעשר** ממנו ברכו, אמר כי הלא אדרבה אחר שברכו **ויתן לו מעשר מכל.**

או יחזור אומרו קונה אליו יתברך, ואומר **ברוך אברם** שבהיותו בארץ **הקנה אל עליון שמים וארץ,** שהיה העולם אבד בדורות שהיו מכעיסין ובאים. ושיעור הכתוב **ברוך אברם לאל עליון,** שעל ידו היה אל עליון **קונה שמים וארץ** כי עשו קנין קיים, וכאשר אברם מארץ הקנה העולם לאל עליון, גם **ברוך אל** שעם היותו **עליון**, משם **מגן צריך בידיך** בארץ.

עוד כיוון ברוך אברם ולא על גבורתו שנצח ארבע מלכים גדולים, כי אם זכותו שעל ידו **אל עליון קונה שמים וארץ.** אך הגבורה והניצוח לא עשאו אברם כי **ברוך אל עליון אשר מגן צריך בידיך** כי הוא עשה ולא אתה.

כא וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ-סְדֹם אֶל-אַבְרָם תֵּן-לִי הַנֶּפֶשׁ וְהָרְכֻשׁ קַח-לָךְ :

הנה למעלה כתבנו טעם אחד על מה שאחר אומרו **ויצא מלך סדום כו'** לא הזכיר מיד מה דבר אל אברם ומה ענהו, כי אם הפסיק בעניין מלכי צדק.

עוד אפשר דרך שני, והוא כי עד כה חשב מלך סדום אולי אברם יתן לו כל הרכוש כי כל ישעו וכל חפץ לא היה רק על לוט בן אחיו, אך בראותו ש**ויתן לו מעשר מכל,** אז אמר אם לא היה בדעתו לקחתו לעצמו כי אם להחזירו לא היה נותן ממנו **מעשר מכל.** וזהו שסמך **ויתן לו מעשר מכל ויאמר מלך סדום כו' תן כו' והרכוש קח לך.**

ועל דרך זה אפשר גם כן שבתחילה לא חשב שהיה העניין רק להציל את לוט אך לא היו צריו, אך באומרו **מגן צריך** שיורה על היותם צריו גם כן כיוון, ואם כן יאכל שלל צריו, על כן אמר **תן כו' והרכוש קח לך.**

כב וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל-מֶלֶךְ סְדֹם הֲרִמֹּתִי יָדִי אֶל-יְהוָה אֵל עֶלְיוֹן קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ :
כג אִם-מִחוּט וְעַד שְׂרוֹךְ-נַעַל וְאִם-אֶקַּח מִכָּל-אֲשֶׁר-לָךְ וְלֹא תֹאמַר אֲנִי הֶעֱשַׁרְתִּי אֶת-אַבְרָם :
כד בִּלְעָדַי רַק אֲשֶׁר אָכְלוּ הַנְּעָרִים וְחֵלֶק הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר הָלְכוּ אִתִּי עָנֵר אֶשְׁכֹּל וּמַמְרֵא הֵם יִקְחוּ חֶלְקָם:

הנה וי"ו של **ואם אקח** יתירה, ואם הוא שגם לא יקח מאשר לו בביתו, אין צריך לאומרו, כי אם הרכוש שלקח בחרבו ובקשתו לא יקח קל וחומר מהון ביתו.

אך לזה נשית לב אל אומרו תן לי הנפש ולא אמר תן לי האנשים.

אך הנה אמרו רז"ל (**בראשית רבה** מג) שגייר אברם את הבנים ושהם גזרו ערלות אבותיהם, ובזה יאמר **תן לי הנפש** אשר עשית וגיירת מעמי, כד"א ואת הנפש אשר עשו בחרן, וזהו **תן לי** כאילו שלו היו כבר כי קנאם כאילו ילדם, **והרכוש קח לך** כי לא קניתם כנפש בעצם. ועל שתיהן השיב:

על הנפש -

כב וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל-מֶלֶךְ סְדֹם הֲרִמֹּתִי יָדִי אֶל-יְהוָה אֵל עֶלְיוֹן קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ :
כג אִם-מִחוּט וְעַד שְׂרוֹךְ-נַעַל וְאִם-אֶקַּח מִכָּל-אֲשֶׁר-לָךְ וְלֹא תֹאמַר אֲנִי הֶעֱשַׁרְתִּי אֶת-אַבְרָם :

מחוט ועד שרוך מהם אתן, שאמרת **תן לי.** ובכלל השבועה, **ואם אקח מכל אשר לך** הוא **הרכוש,** לא על שאינו שלי כי הלא הצלתי לעצמי, רק על חילול ה' שלא תאמר - אתה החושב שלא זכיתי בו תאמר - **אני העשרתי את אברם.**

כד בִּלְעָדַי רַק אֲשֶׁר אָכְלוּ הַנְּעָרִים וְחֵלֶק הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר הָלְכוּ אִתִּי עָנֵר אֶשְׁכֹּל וּמַמְרֵא הֵם יִקְחוּ חֶלְקָם:

ואמר **בלעדי** כלומר מופרש ממני הוא הרכוש כדי לתתו לך שלא אכלתי ממנו מפני קדוש ה', וזהו אומרו **בלעדי רק כו'** מיעט במלת רק המעשר שנתן לכהן והוא על כי מן הדין של אברהם היה.

פרק טו

א אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הָיָה דְבַר-יְהוָה אֶל-אַבְרָם בַּמַּחֲזֶה לֵאמֹר אַל-תִּירָא אַבְרָם אָנֹכִי מָגֵן לָךְ שְׂכָרְךָ הַרְבֵּה מְאֹד :

הנה בדברי רז"ל (שם מד ה) שלש דעות:

אחת שהיה אברם מהרהר שמא בתוך המומתים היה אדם כשר ויענש עליו, על כן אמר לו הקדוש ברוך הוא **אל תירא כו'.**

ויש דעת אחרת שהוא שהיה אברם ירא פן יקומו עליו גואלי הדם, אמר לו הקדוש ברוך הוא **אל תירא אברם וכו'.**

ויש דעת אחרת שהיה מהרהר שמא אכל זכותו בניצחון ההוא, אמר לו הקדוש ברוך הוא **אל תירא וכו'.**

ויתכן כי מעמד שלשת הדעות כיוונה תורה:

ועל האחד אמר אל תירא אברם,

ועל השני אמר אנכי מגן לך,

ועל השלישי אמר שכרך הרבה מאד.

והנה ראוי לשום לב אל אומרו לאמר שהיא מלה מיותרת.

אמנם הנה אמרו רז"ל ב**בראשית רבה** (מד ז) עשר לשונות הן של נבואה, ואין קשה מכולן אלא דבור כד"א דבר האיש וכו', וחזון כד"א חזות קשה הוגד לי, ובשתיהן התנבא אברם. **וראוי לשים לב** מה יתרונו של אברהם שהתנבא בלשונות קושי. אך יהיה ללמד סיבתו של אברהם אבינו שאפילו כחות הדין הסכימו בטובתו זאת, **אל תירא אברהם כו'**. ובזה יאמר **לאמר.** לומר, **אחר הדברים האלה** זכה אברהם, שבשני כחות של קושי זכה **לאמר.** שדבר ומחזה שהם קושי שימשו **לאמר** בחינת אמירה שהוא לשון חיבה שהוא **אל תירא אברם וכו'.**

ב וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֲדֹנָי יֱהוִה מַה-תִּתֶּן-לִי וְאָנֹכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי וּבֶן-מֶשֶׁק בֵּיתִי הוּא דַּמֶּשֶׂק אֱלִיעֶזֶר :

ג וַיֹּאמֶר אַבְרָם הֵן לִי לֹא נָתַתָּה זָרַע וְהִנֵּה בֶן-בֵּיתִי יוֹרֵשׁ אֹתִי :

ד וְהִנֵּה דְבַר-יְהוָה אֵלָיו לֵאמֹר לֹא יִירָשְׁךָ זֶה כִּי-אִם אֲשֶׁר יֵצֵא מִמֵּעֶיךָ הוּא יִירָשֶׁךָ :

ה וַיּוֹצֵא אֹתוֹ הַחוּצָה וַיֹּאמֶר הַבֶּט-נָא הַשָּׁמַיְמָה וּסְפֹר הַכּוֹכָבִים אִם-תּוּכַל לִסְפֹּר אֹתָם וַיֹּאמֶר לוֹ כֹּה יִהְיֶה זַרְעֶךָ :

ו וְהֶאֱמִן בַּיהוָה וַיַּחְשְׁבֶהָ לּוֹ צְדָקָה :

ראוי לשים לב אל אומרו שני תוארים אלו **אדני ה'**, ולא ענה סתם אל הדובר בו ה' מבלי הזכיר תוארים.

ועוד היתכן יאמר מעשה לעושהו **מה תתן לי.**

ועוד אומרו ואנכי הולך ערירי, והאם שכח מאמרו יתברך אליו ואעשך לגוי גדול ואיך ילך ערירי, או היה מסתפק בהבטחה ההיא חלילה.

ועוד אומרו ובן משק ביתי, למה קראו **בן משק ביתי.**

ולמה הזכיר שם עירו ושמו.

ועוד אומרו שנית ויאמר אברם הן לי כו', כי אחר שאברהם עודנו מדבר למה נאמר **ויאמר** פעם שנית בתוך דבריו.

ועוד אומרו הן לי וכו', כי בכלל אומרו **אנכי הולך ערירי** הוא.

וגם אומרו והנה בן ביתי יורש אותי, הנה בכלל אומרו **ובן משק ביתי** הוא כו' היה, שהוא יורשו.

וגם למה שינה תוארו מ**בן משק לבן בית**.

ומה עניין לשון אומרו הן לי לא נתת זרע, ולא אמר הן אין לי זרע, שהיה יותר כבוד כלפי מעלה.

ועוד אומרו בן ביתי יורש אותי, שנראה עושה עיקר מהירושה, ואין עיקר הבנים לכך.

ועוד אומרו והנה **דבר ה',** והיה לו לומר ויאמר אליו ה', ולא והנה דבר.

וגם למה כפל ואמר **כי אם אשר יצא כו', או** מתחילה יקצר ויאמר אשר יצא ממעיך הוא ירשך.

ועוד אומרו ויוצא אותו החוצה, למה הוציאו, שאם הוא כפשוטו שהוציאו מתוך אהלו החוצה שיראה הכוכבים הלא מבלי שיראה אברם הכוכבים היה יכול לומר זרעך יהיו ככוכבים, ולמה הצריכו להביט בהם, ושלא יוכל לספור אותם, ולומר אחר כך **כה יהיה זרעך.**

והנה רז"ל (שם יד) אמרו **ויוצא אותו החוצה,** וכי מחוץ לעולם הוציאו אלא שהעמידו למעלה מכיפת הרקיע ואמר לו עד דסנדלך ברגלך דרוך כוכבא, ואין הבטה אלא מלמעלה למטה.

והנה ראוי לדעת מה ראו לומר כי מחוץ לעולם הוציאו, והניחו הפשט שהוציאו מתוך האהל לראות הכוכבים לומר לו הבט וספור כו', ואם הוא על לשון הבטה שהיא מלמעלה למטה כאומרו אין הבטה כו', והלא גם זה קשה כי הלא לא כן הוא כי אדרבא מצינו הבטה מלמטה למעלה, כד"א (במדבר כא י) והביט אל נחש הנחשת כו' והיה הנחש על נס, וכן פסוק והביטו

אחרי משה, ואמרו רז"ל (ירושלמי בכורים פ"ג ה"ג, **שמות רבה** נא ו) שהיו מביטין על צוארו [ואומרים ראו כמה עבים הם, מפני שאוכל ושותה משלנו].

ועל פי דרכנו נשים לב אל מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** מט ז) **כה יהיה זרעך,** אין לך דור שאין בו שלשים צדיקים כמנין יהיה, והלא אין נזכר בכתוב כי אם ריבוי והיכן נזכרו הצדיקים.
ועוד אומרו והאמין בה', האם יש להחזיק טובה לאברהם שהאמין בה',
ולא עוד אלא שאומר **ויחשבה לו צדקה.** ואם הוא שאברהם חשבה צדקה לה', גם זה פשוט כי מי הקדימו וישלם.

אמנם הנה ידוע כי השם המתייחס אל העולם הזה הוא שם אדנות היא שכינה השורה בעולם הזה, אך שם ההוויה - ומה גם בנקודות אלוהים - הוא המתייחס אל העולם הבא.

ב וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֲדֹנָי יֱהוִה מַה-תִּתֶּן-לִי וְאָנֹכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי וּבֶן-מֶשֶׁק בֵּיתִי הוּא דַּמֶּשֶׂק אֱלִיעֶזֶר :
ונבוא אל העניין, אמר אברם **הנה** הן שתי בחינות:
אחת המתייחסת אל עולם הזה והיא **אדנ"י,**
והשנית אל העולם הבא וזה **יהו"ה** בנקודת אלוהים.
והנה מאמרך זה **שכרך הרבה מאד,** לא ידעתי אם על טובת העולם הזה הוא או על של העולם הבא. אם הוא של העולם הבא, **מה תתן לי ואנכי הולך** מהעולם **ערירי**, ואין אושר שלם שם להולך ערירי מהעולם הזה.

ושמא תאמר כי הלא המניח בעולם הזה תלמיד הגון עולה לו במקום בן, ואליעזר אמרו רז"ל (יומא כח ב) שהיה דולה ומשקה מתורתו לאחרים, זה איננו שווה לי כי אשר הוא **בן משק ביתי** שמשקה מתורתו לבית מדרשו אינו עולה לי, והטעם כי **הוא דמשק וכו'.** והעניין שני טעמים, אחד באומרו **דמשק** ואחד באומרו **אליעזר**. והוא כי הנה בזה הובדלו זרע אבותינו מעמי הארצות, כי זרע האבות הם ישראל אפילו בהיותם בחוצה לארץ הם מתייחסים אחר ארץ ישראל, ככתוב אצלנו על פסוק (תהלים פז) אזכיר רהב ובבל כו' שישראל תמיד יאמר עליהם זה יולד בציון, וכן כתבנו על לך לך מארצך כו' שאמר לו הקדוש ברוך הוא לאברהם שורש נפשך בארץ ישראל. לך לעצמך לשורשך. מה שאין כן זרע האומות שאפילו בהיותם בארץ ישראל מתייחסים אחר חוצה לארץ, כי שורש נפשותם מהחיצונים שכנגד חוצה לארץ.

והנה זה יאמר הנה **הוא דמשק,** שגם שהוא עמי בארץ ישראל, מתייחס אחר דמשק, כי שורש נפשו לא ממה שלמעלה כנגד ארץ ישראל שהוא אחדות הקדושה. ואם כן איך אתייחס למניח ממלא מקומי, ואינו משורש נפשי רק מהחיצונים.

ועוד טענה שנית והיא כי אילו הייתה תורתו וכשרותו נמשכת ממנו לזרעו אחריו החרשתי, אך אינו רק **אליעזר**, כלומר הוא לבדו ולא לזרעו אתו. והוא במה שידענו מרז"ל ב**פרקי רבי אליעזר** (פרק כט) כי כל הנפש אשר עשו בחרן לא נמשך לזרעם אחריהם כלל רק הם בעצמם בלבד.

ובכלל דבריו נתן טעם אל אומרו **הולך ערירי,** ולא זכר מאמרו יתברך ואעשך לגוי גדול, כי אמר אולי על התלמיד יתקיים, אלא שלא נתקררה דעתו בזה על היותו **דמשק אליעזר** כמדובר.

ג וַיֹּאמֶר אַבְרָם הֵן לִי לֹא נָתַתָּה זָרַע וְהִנֵּה בֶן-בֵּיתִי יוֹרֵשׁ אֹתִי :

והנה זה הוא אם אומרך שכרך הרבה מאוד הוא על טוב עולם הבא. ואם הוא על טוב העולם הזה, על זה אמר **הן לי כו'.**

ולהיות הפרש בין אמירה זו אל הקודמת, עשה ממנה אמירה בפני עצמה, ועל כן נאמר בה **ויאמר** פעם שנית, כי זה על טוב העולם הבא וזה על טוב עולם הזה, שהוא על דבר היות לו מי שיירש ממונו. ולהיות עושה עיקר מעניין עולם הבא, בו התחיל. ועל דבר עולם הזה אמרה באחרונה ובפני עצמה, כי לא ישתווה אל הקודם. ולמעלה שעל טוב העולם הבא ידבר, קרא את עבדו **בן משק** שהוא כי חש פן להיותו תלמיד משקה מתורתו מהנה לו לעולם הבא. ופה שידבר על טוב העולם הזה שיהיה מי שיירש ממנו אמר **בן ביתי.**

ועניין הכתוב, אם על טוב הזה גם זה אין לי, כי **הן לי לא נתת זרע** בשום פנים, אפילו שיהיה לי נחת רוח ליורשני, גם שליותר מזה אין ראוי. והיחל באומרו **הן לי,** לומר אל נא תשת עלי חטאת שאני מפרש הבטחתך באמור ואעשך לגוי גדול על **בן ביתי,** כי הלא הן לי כלומר להיות לי שהמזל מחייבני שלא אוליד, ואינך שודד מזל בשביל יחיד. וגם מסייע לזה כי לא **נתת** עד כה, ואם היה דעתך לתת לי לא איחרת הטובה.

וגם יתכן כיוון באומרו הן, כי ידוע מרז"ל (**ילקוט** במדבר פרשת בלק רמז תשסח) שהן שתי אותיות שאין להם בן זוג, כלומר כאותיות **הן** יש **לי**, כאילו אין לי בת זוג שאין לי הולדה מפאת כוכב מולדתי. וגם מתנה מאתך נגדו **לא נתת זרע** עד כה. **והנה כו'** והוא כי מלת הנה תורה על דבר מזומן כבר, כלומר אל תאמר כי יש זמן עדיין, כי הרי כדבר מוכן כבר הוא ש**בן ביתי יורש אותי,** כלומר כי קרוב סילוקי.

ד וְהִנֵּה דְבַר-יְהוָה אֵלָיו לֵאמֹר לֹא יִירָשְׁךָ זֶה כִּי-אִם אֲשֶׁר יֵצֵא מִמֵּעֶיךָ הוּא יִירָשֶׁךָ :

הנה כתבנו כי אברהם עשה עיקר מהנוגע אל עולם הבא ובו היחל, אלא שכלאחר יד עשה אמירה אחרת אל בחינת העולם הזה. והלא יקשה כי הלא כל שכן שהוא יתברך מבחינת העולם הבא היה לו לעשות עיקר, ולא שכל תשובתו תהיה **לא ירשך זה וכו'** כאילו ירושת הנכסים הוא עיקר. לזה אמר **והנה כו'** ולא אמר ויאמר ה' כו', לומר, כי הוא יתברך בא להשיב אל מאי דסליק מיניה, ואחר כך אל השניה, ואחר כך אל הראשונה, וזהו אומרו והנה דבר ה' שאמרה תורה, לא על עשותו יתברך עיקר מטוב העולם הזה אמר **לא ירשך זה וכו'**, כי אינו אלא שהתחיל לדבר על מה שהוא סמוך, וזהו אומרו **והנה** כלומר מזומנת תשובה אל **והנה** הסמוך. וגם הוא יתברך לא היה מחשיב עניין ירושת הממון להשיב עליה אם לא שהזכיר אברם, וזהו אומרו אליו **לאמר**, שלהיות **אליו לאמר** הזכירו ה' להשיב על דברו, לא שהוא יתברך מחשיב עניין זה. ואמר **לא ירשך זה** הוא אליעזר הנזכר. ולא יהיה על לבך כי לא יהיה זה אך יהיה לוט כמאמר רועיו, **כי אם אשר יצא ממעיך כו'.**

או יאמר, והנה דבר כו' כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** מד יד) שהעלהו למעלה מכיפת הרקיע **ויאמר הבט כו'.** והוא במה שידענו כי טבע לשון הנה הוא על דבר שמזמינים וממציאים אותו מיד כעת. והעניין כי הנה ראינו שדבר עמו עשרה תיבות **לא ירשך זה כו'** עודנו אברהם על הארץ מתחת, ואחר כך הוציאו החוצה למעלה מכיפת הרקיע כמו שאמרו ז"ל, וחזר לדבר עמו ואמר **הבט נא וכו'.** ולמה לא העלהו מיד, וגם את הכל ידבר לו שם מאומרו **לא ירשך זה כו' הבט נא כו'** כיון שהכל עניין אחד, ולא ידבר חציו על הארץ וחציו על השמים. לזה אמר מה שתראה כי **והנה דבר ה' אליו** מיד, ולא המתין לדבר גם זה עד הוציא אותו החוצה, הלא הוא להיות **לאמר לא ירשך זה כו'** להורות כי אם לא היה הדבר רק על דבר הירושה לא היה צריך להוציאו למעלה מכיפת הרקיע ולדרוך כוכבא, כי כאין הוא לפניו דבר זה, אך היה למען הוציא ממנו צדיקים ככוכבים כאשר יבוא בביאור הכתוב בס"ד. וזהו אומרו מה ש**והנה דבר ה'**, שהוא מזומן מיד טרם העלות אותו השמימה, הוא כדי לאמר לו **לא יירשך זה.**

ה וַיּוֹצֵא אֹתוֹ הַחוּצָה וַיֹּאמֶר הַבֶּט-נָא הַשָּׁמַיְמָה וּסְפֹר הַכּוֹכָבִים אִם-תּוּכַל לִסְפֹּר אֹתָם וַיֹּאמֶר לוֹ כֹּה יִהְיֶה זַרְעֶךָ :

אך **ויוצא אותו כו'** הוא לומר **הבט**, שהוא כי זיככו ונתנו עליון על כל העולמות לאמר לו גדולת בניו קדישי עליונין, שהוא דבר טפל אל מציאות ירושה כאשר יבוא בס"ד.

והוא באחד משני דרכים:

אחד כי אחר שהשיב על מה דסליק מניה בא להשיב על אומרו **הן לי וכו'** - שהוא כי חשב שהיה תחת המזל ושלא היה הוא יתברך שודד אותו בשביל יחיד, שעל כן איחר מלתת לו עד כה זרע - לכן **ויוצא אותו החוצה,** שהוא כמאמרם ז"ל שהעלהו למעלה מכיפת הרקיע ואמר

לו דרוך כוכבא. והוא, כי הנה הוקשה לרז"ל כי הלא כלל בידינו כי ה"א בסוף תיבה במקום למ"ד בראשה, כי על כן הקשו (**ילקוט** תהלים תרמג, ו**בראשית רבה** סח ט) מפסוק ישובו רשעים לשאולה (תהלים ט) שיש ה"א בסוף התיבה ולמ"ד בראשה, ואמרו כי הוא להפליג הדבר עד אמבטי התחתונה שבשאול.

ועל דרך זה יהיה שהוקשה להם באומרו **החוצה**, כי יש ה"א בסוף תיבה ובראשה. והנה ה"א הידיעה שבראשה היא תורה יותר סיום חיצוניות מלמ"ד שבראש תיבה, על כן הקשו ואמרו וכי מחוץ לעולם הוציאו ולא מתוך האהל בלבד, שנאמר בה"א בראש התיבה עם היות ה"א בסופה, כי זה יורה על הפלגת החיצוניות. אלא ודאי כי כן הוא, שהעלהו למעלה מכיפת הרקיע, ואמר לו עד דסנדלך ברגלך מלובש בחומר דרוך כוכבא שלא ישלוט כוכב מזלך למשול בך. ואמר אין **הבט** אלא מלמעלה למטה, הוא כי הנה רוב מדרשי הגדה כנודע לבקי בהם הם דרך גזירה שווה, והוא כי בחכמתם דברו בדיוק, כי לא אמרו אין הבטה אלא מלמעלה למטה, כי זה לא כן הוא, כי כמה מצינו שהוא בהפך כנזכר למעלה. אך אמרו אין הבט, והוא שדעתם ללמוד מפסוק הבט משמים וראה שהוא מלמעלה למטה, שהוא הבט כלשון זה ממש. ועל מה שאמרת **ואנכי הולך ערירי וספור הכוכבים כו'.**

ושמא תאמר למה אני מאריך הדבר, או שמא תראה שלא אמהר הזרע, אל תחוש, כי הלא על כן העליתיך למעלה מכיפת הרקיע, ולא אמרתי לך מלמטה שתמשול על המזל, אך היה למען הודיעך חיבתך לפני, והזרע אשר אני חפץ להוציא ממך, כי הלא **כה יהיה זרעך.** והוא בהזכיר מאמרם ז"ל באלה ה**דברים רבה** (א יג) שאמרו למה נמשלו הצדיקים לכוכבים כאומרו ומצדיקי הרבים ככוכבים כו', אלא שחמה ולבנה יש להם בושה שנאמר וחפרה הלבנה ובושה החמה, אבל כוכבים אין להם בושה לעולם.

ונבוא אל העניין אמר אם יתמהמה אל תחוש, כי הלא כה, כלומר **ככוכבים** שאין להם בושה לעולם **יהיה זרעך,** ועל כן צריך שיצאו בעת זקנה ובטהרה גדולה. כמו שאמרו ז"ל ב**בראשית רבה** (מו ב) שלא הוליד אברם את יצחק עד שביטל יצרו ובוטלה תאוותו ונצרר דמו ונקשר דמו.

או יהיה שבישרו ואמר, הנה העליתיך לדרוך על המזל ולא אמרתי לך על הארץ מתחת, הוא להודיעך כי **כה יהיה זרעך** שאיכותן למעלה מכיפת הרקיע שולטים על המזל.

ובין לדרך זה או לקודם, הטיבו אשר דברו רז"ל באומרם שבכל דור יש שלשים כמנין **יהי"ה** צדיקים כאברהם, כי על זה ידבר הכתוב לבשרו שיהיו צדיקים. אלא שהוקשה למו כי הלא לא כל זרע אברהם הם כך, על כן אמרו שהוא כמנין יהיה.

עוד ראו שאם נפרש הכתוב, ש**כה יהיה,** חוזר אל הריבוי שלא יוכלו לספור אותם, היה לו לומר אם תוכל לספור אותם כה יהיה זרעך, מאי ויאמר לו בתוך דבריו. אך הוא על זולת הריבוי, אמירה בפני עצמה שהוא על הכישרון.

ו וְהֶאֱמִן בַּיהוָה וַיַּחְשְׁבֶהָ לּוֹ צְדָקָה :

ובזה יצדק אומרו **והאמין בה' כו',** והוא כי מה שהבטיחו שלא יחסרו הצדיקים מזרעו, ומה גם לרז"ל שהוא בכל דור, הלא כמו זר תחשב הבטחה זו, כי הלא זה תלוי בבחירה כי הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, ואם כן איך תצדק הבטחה זו. אלא שעם כל זה **האמין בה',** כי הוא יתברך ידע איך יקיים הבטחתו עם היות שלא כמידתו יתברך, ועל כן **ויחשבה לו** הוא יתברך **צדקה** שהאמין ולא חש אל ניגוד הבחירה.

ואם יחזור אל אברהם, יאמר **ויחשבה** אברהם לו יתברך **צדקה** כי לא לפי שורת הדין הוא להבטיח בכך מטעם חופשיות הבחירה, אם לא שיעשה כך מפני קיום זרעו בתורת צדקה.

או שיעור הכתוב על דרך זה, כי אחר שחש אברם על ניגוד המזל, תחילה היה לו יתברך להוציאו החוצה ולומר לו ידרוך כוכבו, ואחר כך יאמר לו **לא ירשך זה.** לזה אמר **והנה דבר ה' אליו,** כלומר מה שתראה **דבר ה' אליו,** הוא לאמר אחר כך מה שאחר דבר זה, שהוא **הבט כו'** אלא שהיחל במאי דסליק מיניה, ואחר כך אל מה שאמר **הן לי כו'.**

או יכוון באומרו והנה ולא אמר ויאמר ה', עניין מאמר רז"ל (שם מה ה) למה היו האמהות עקרות מפני שהקב"ה מתאווה לתפלתן של צדיקים, ובזה יאמר כי חפץ היה יתברך לבשר לו שיוציא ממעיו מי שירשנו ושיהיו ככוכבים, אלא שהיה מתאווה שיתפלל על הדבר תחילה, על כן כאשר התפלל ואמר **הן לי לא נתת זרע כו'** מיד בשרו, וזהו **והנה דבר וכו',** והנה - על ידי האמור, מיד - **דבר ה'** - שהיה מתאווה לבוא - בא **אל אברם לאמר כו'.**

ז וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי יְהוָה אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים לָתֶת לְךָ אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ :

ח וַיֹּאמַר אֲדֹנָי יֱהוִה בַּמֶּה אֵדַע כִּי אִירָשֶׁנָּה :

ט וַיֹּאמֶר אֵלָיו קְחָה לִי עֶגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת וְעֵז מְשֻׁלֶּשֶׁת וְאַיִל מְשֻׁלָּשׁ וְתֹר וְגוֹזָל :

י וַיִּקַּח-לוֹ אֶת-כָּל-אֵלֶּה וַיְבַתֵּר אֹתָם בַּתָּוֶךְ וַיִּתֵּן אִישׁ-בִּתְרוֹ לִקְרַאת רֵעֵהוּ וְאֶת-הַצִּפֹּר לֹא בָתָר :

יא וַיֵּרֶד הָעַיִט עַל-הַפְּגָרִים וַיַּשֵּׁב אֹתָם אַבְרָם :

יב וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ לָבוֹא וְתַרְדֵּמָה נָפְלָה עַל-אַבְרָם וְהִנֵּה אֵימָה חֲשֵׁכָה גְדֹלָה נֹפֶלֶת עָלָיו :

יג וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יָדֹעַ תֵּדַע כִּי-גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה :

יד וְגַם אֶת-הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָּן אָנֹכִי וְאַחֲרֵי-כֵן יֵצְאוּ בִּרְכֻשׁ גָּדוֹל :

טו וְאַתָּה תָּבוֹא אֶל-אֲבֹתֶיךָ בְּשָׁלוֹם תִּקָּבֵר בְּשֵׂיבָה טוֹבָה :

טז וְדוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הֵנָּה כִּי לֹא-שָׁלֵם עֲוֹן הָאֱמֹרִי עַד-הֵנָּה:

יז וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ בָּאָה וַעֲלָטָה הָיָה וְהִנֵּה תַנּוּר עָשָׁן וְלַפִּיד אֵשׁ אֲשֶׁר עָבַר בֵּין הַגְּזָרִים הָאֵלֶּה :

ויאמר אליו כו'. ראוי לשים לב, כי הלא עם שלא היה נותן לו את הארץ, הייתה הטבה הוציאו אותו מאור כשדים, ולמה תולה הדבר בנחלת הארץ.

ועוד מה זו שאלה מאברהם **במה אדע כו',** וכי זו היא האמנתו בו יתברך ששואל **במה אדע כו'.** והנה יש מרז"ל (נדרים לב א) אומרים שעל כן גלו בניו למצרים, והוא קשה מאד כי לא קצף עליו ה', כי אם השיבו בנחת **קחה לי וכו'.**

ועוד איך בקחתו **עגלה כו'** הודיע אליו כי ירשנה, ואם על שכרת עמו ברית, גם בזולת מקום זה כרת עמו ברית על הארץ.

ועוד כי הלא מבלי בתר הבעלי חיים הללו היה יכול לכרות ברית, ולמה הוצרך כל זה.

ועוד את הצפור ש**לא בתר** למה לקחה.

ועוד למה הודיענו שירד העיט על הפגרים, ושנשב בהם אברם.

ועוד אומרו ויהי השמש לבא, למה הודיענו הזמן.

ועוד אומרו והנה חשכה כו', כי הנה אמרו רז"ל (**בראשית רבה** מד כ) שהם ארבע גליות שהראה לו, אימה זו בבל כמד"א ואמתני ותקיפא כו', חשיכה זו מדי שהחשיך פניהם של ישראל בצומות, גדולה זו יון שהיו אומרים כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלוהי ישראל, נופלת עליו זו אדום. ואמרו ז"ל (**בראשית רבה** מד כב) שאמר לו הקדוש ברוך הוא שיבחר לבניו גלויות או גיהינום שהוא תנור עשן כו'. ולפי זה קשה למה הפסיק בין הארבע מלכויות לתנור עשן, בגלות מצרים, באומרו **ידוע תדע וכו'.**

ועוד מהו כפל אומרו **ידוע תדע.**

ועוד איך יאמר שימי העבדות והעינוי ארבע מאות שנה, ולא היו רק מאתיים ועשר.

ועוד החילו בלשון יחיד **גר יהיה זרעך** וצאתו בלשון רבים **ועבדום כו'.**

ועוד אומרו ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, אם הוא שינצלו את מצרים ואמר זה לנחמת השיעבוד, היתכן שבשביל רווח מעות ישתעבדו ארבע מאות שנה, והאם יסבול איש עבדות ועינוי כדי שיתנו לו מעות באחרונה, והלא טוב הוא החירות מכל עינוי בהון.

ועוד כי ההון לקחו בני שלשים היוצאים ממצרים, ובמה ינוחמו דור ראשון ודור שני אשר נשתעבדו ולא נהנו.

ועוד האם יחסר כסף וזהב לו יתברך, שיגלה את בנו בכורו ישראל על בצע כסף, ולא עוד אלא שיקראנו רכוש גדול כעושה עיקר מזהב וכסף, והמה הבל לפניו יתברך.

ועוד למה הודיעו פה שיבוא אל אבותיו.

ועוד אומרו ויהי השמש באה כו', למה הודיענו שהשמש באה **ועלטה** היה כשראה **תנור עשן** כו'.

ועוד אומרו ביום ההוא כרת כו', כי אומרו **ביום ההוא** הוא מיותר.

ז וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי יְהוָה אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים לָתֶת לְךָ אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ :

אמנם הנה רצה הוא יתברך להחזיק לבו בירושת הארץ כי זאת הייתה הפעם הראשונה, כי עניין זה קדם למאמר הכתוב למעלה **ויעבור אברם בארץ וכו' וירא ה' אל אברם ויאמר לזרעך וכו',** כי אז היה בן חמש ושבעים שנה, ובמראה זו של בין הבתרים היה בן שבעים, כי מאז עד שנולד יצחק היו שלשים שנה, שעל כן נאמר ויהי בשלשים שנה וארבע מאות שנה כו'. והוא, כי הנה ידענו מרז"ל (פסחים קיח א) כי כשהשליך נמרוד את אברהם לכבשן האש הוא אור כשדים, בא מיכאל ואמר אני אצילנו וכן גבריאל, ולא הניחם הוא יתברך עד שהצילו הוא יתברך בעצמו. ובזה יאמר **אני ה' אשר הוצאתיך,** אני בעצמי ולא מלאך. ולמה עשיתי לך כך, למה שרצוני **לתת לך את הארץ הזאת** שאין עליה שליטת שום מלאך זולת הקדוש ברוך הוא. ושיעור הכתוב **אני ה' אשר הוצאתיך** בעצמי, לכן תבטח שאתן לך ארץ המיוחדת לי.

או יאמר כי רצה הקדוש ברוך הוא להראות את אברהם, איך בתחיית המתים ישוב אברהם ויירש את הארץ. והוא בהזכיר מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** מט כג) על פסוק ואנכי עפר ואפר, שהוא אילו שרפני נמרוד לא הייתי אפר, אילו הרגני אמרפל לא הייתי עפר, הנה שהשוה את זו עם זו. ובזה יאמר הלא את עצמך נדרתי לתת את הארץ, שהוא אחר התחייה. אל תתמה על התחייה מהעפר, כי גדולה היא מניעתי מן האש שלא ישרפך, ממניעתי מן העפר שלא יכלך. והנה **אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים** כאילו מהיותך אפר החייתיך, ובזה תבטח **לתת לך את הארץ הזאת** לך בעצמך. כי מי שקיימך מהיותך אפר שלא בטבע, יקימך מהיות עפר. וזהו אומר **לתת לך** שהוא לו לעצמו ואין זה רק אחר התחייה.

ח וַיֹּאמַר אֲדֹנָי יֱהוִה בַּמָּה אֵדַע כִּי אִירָשֶׁנָּה :

ועל זה השיב ואמר **במה אדע כי אירשנה,** לומר, הנה אם כשתיתן אותה לזרעי ימשך קיומה עד אחר התחייה מובטח אהיה בזה, אך **במה אדע** שביני וביני לא יאבדו ברוע בחירתם באורך הזמן, ומה גם בין הגויים, באופן שתפסק מציאותם מהעולם. ומה גם בגליות שנרמזו לו בעניין המלכים כמדובר למעלה ויבטל עניין התחייה, גם לי גם להם ולא אירשנה.

ט וַיֹּאמֶר אֵלָיו קָחָה לִי עֶגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת וְעֵז מְשֻׁלֶּשֶׁת וְאַיִל מְשֻׁלָּשׁ וְתֹר וְגוֹזָל :

על כן אמר לו **אל תירא כי קחה לי עגלה וכו'**, והוא מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** מד כג), וזה לשונם:

עגלה משולשת זו **בבל** שמעמדת שלשה - נבוכדנצר אויל מרודך ובלשאצר.

ועז משולשת זו **מדי** שמעמדת שלשה - כורש ודריוש ואחשורוש.

ואיל משולש זו **יון** כו'.

ותור וגוזל זו **הרביעי**.

י וַיִּקַּח-לוֹ אֶת-כָּל-אֵלֶּה וַיְבַתֵּר אֹתָם בַּתָּוֶךְ וַיִּתֵּן אִישׁ-בִּתְרוֹ לִקְרַאת רֵעֵהוּ וְאֶת-הַצִּפֹּר לֹא בָתָר :

והראה לו הוא יתברך שכל הארבע מלכויות יתבתרו. **ואת הצפור לא בתר** כי לא יכלו, כמאמרם ז"ל (סוטה ט א) חצי אכלה בם חצי כלים והם אינן כלים.

יא וַיֵּרֶד הָעַיִט עַל-הַפְּגָרִים וַיַּשֵּׁב אֹתָם אַבְרָם :

ושמא תאמר הלא טוב היה לבטל המלכויות ולא נצטרך תפלה ובקשה לינצל מהם. לזה אמר **וירד העיט וכו'**, והוא מאמרם ז"ל (**ילקוט** רמז עו) **וירד העיט וכו'** הוא דוד, על הפגרים הם המלכויות, **וישב אותם אברם**. ופירושו כי רצה דוד לכלות כל האומות, והשיבו אברהם שהוא במה שבירר לבניו את המלכויות במקום גיהינום, ועל כן מנע ה' את דוד מלבוא בדמים. ויתכן הוא מאמר דוד באומרו (תהלים יח לח) ארדוף אויבי ואשיגם וכו' כמפורש אצלנו במקומו. וזה יהיה עניין הכתוב **וירד העיט** הוא דוד, **על הפגרים** הם הרמוזים בפגרים הנזכרים שהם המלכיות.

יב וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ לָבוֹא וְתַרְדֵּמָה נָפְלָה עַל-אַבְרָם וְהִנֵּה אֵימָה חֲשֵׁכָה גְדֹלָה נֹפֶלֶת עָלָיו :

ומה שאמרתי **וישב אותם אברם** את הפגרים מליפול ביד העיט הוא דוד. הוא כי **ויהי השמש לבוא וכו'** כי שם לפניו הוא יתברך את המלכויות, הם **אימה** וכו', ואת גיהינום הוא תנור וכו', ובחר אברם במלכויות, שעל ידי כן היה סיבה שלא נתנם השם ביד דוד, שאם יכלם איך ישעבדו את ישראל, נמצא בזה כאילו ימנעו בידיים.

והעניין כי הנה יש שני זמנים, אחד טרם זמן העתיד, שהוא זמן הדין הגדול המתייחס לנשף **וערב יום**. ועד הזמן ההוא הוא **בעוד יום**. והנה אשרי מי שטרם יחשך היום ברוגז הדין, הוא נקי מפשעיו, ואין זה רק על ידי שעבוד מלכויות, ואם אין שעבוד מלכויות, נשארו אשמותם צרורות בשמלותם על שכמם, עד הדין ההוא לידון בגיהינום העתיד. וזהו מאמר הכתוב **ויהי**

השמש לבא, רמז אל טרם יחשיך, קודם סוף היום של דין הגדול, אז **ותרדמה** של נבואה נפלה על אברם. והנה **אימה וכו'** שהם הארבע מלכויות שיברור, שזה טוב להם, טרם יחשך ויצטרכו לדון בגיהינום העתיד שהוא אחר בא השמש. ובהזכירו ביאת השמש, נרמז כי אז גיהינום הנקרא חשך, כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** יד ב) על חשך מצרים, ועיקר גיהינום הוא **תנור עשן כו'**, כדי שיברור. ויהי כן על ידי מה שהפיס דעתו באומרו **ידוע וכו'** כאשר יבוא ביאורו בס"ד.

ואמר אחרי כן, כי על ידי הבירור נמשך, כי הגיהינום שהעביר לפניו על ידי מה שבירר את השעבוד, ישלוט במשעבדים. וזהו שרמז באומרו (לקמן יז) **ויהי השמש באה ועלטה היה**, רמז כי אז בזמן ההוא שכבר בא השמש ועלטת הדין באה, אז **והנה תנור עשן** הוא גיהינום העתיד אשר עבר לפניו, יהיה בין הגזרים האלה הם האומות ולא על ישראל, כי בירר לבניו השעבוד.

יג וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יָדֹעַ תֵּדַע כִּי-גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה :

ומה שהפסיק באומרו **ידוע תדע כו'**, בין הוראת המלכויות להוראת גיהינום, הלא הוא כי זה דרכו יתברך לבלתי החליט הרע העתיד, על דבר חופשיות הבחירה. כי אפשר יבחרו בטוב ותבטל הרעה. ואילו לא יזכיר רק עניין הצרה העתידה יהיו מוכרחים במעשיהם, כי גם שאין הידיעה מכרעת, הדבור מכריח כמפורש אצלנו. על כן אמר לו הוא יתברך הנני שם לפניך ארבעה גלויות כו' שתבחר בם, ואמר לו הנה גם שעבוד זה אינו מחויב, כי אפשר יהיה להם חירות משעבודיהם בטוב בחירתם. והוא כי הנה כתוב אצלנו בטעם גלות מצרים, כי רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל לתת להם התורה, אשר על ידה יהיה להם חירות משעבוד מלכויות. אשר לינתן לישראל לא היה אפשר, אם לא שתפסק זוהמתן - כאשר הארכנו במקומו - שעל ידי כן זכו ישראל להינבא פנים בפנים בהקיץ לשמוע מפיו יתברך תורה בסיני.

והנה זוהמת נחש לא היה כח ליפסק אם לא באלף דור, כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** כח ד) דבר ציוה לאלף דור זו תורה. אלא שהוא יתברך חשב מחשבות, להתם חלאת הזוהמא ההיא בכ"ו דורות, על ידי אופן לידת יצחק וגירותו וגירות יעקב, ואחר כך בכור הברזל במצרים, כמצרף כסף בתוך הכור עד הגו סגים מכסף, כמפורש פרשת תולדות. וכן היה, כי נכנעה ותמרק הזוהמא, וכאשר נטהר והיה כסף צרוף יצא ממצרים ואשר היה סיגי הזוהמה פירשו ומתו בימי החשך, ולא יצאו רק אחד מחמשה או למאן דאמר מחמשים או מחמש מאות או מחמש אלפים (**ילקוט** בשלח רמז רכז). והיוצאים קנו מעלה גדולה וריווח עצום, כי

הותכה זוהמתן עד גדר שבמעט ימים שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן לגמרי, ויוכנו לשמוע מפיו יתברך תורה, ככתוב אצלנו פרשת שמות, ואמרנו שהוא טעם לגלות מצרים.

ונבוא אל העניין, והוא כי בהראותו יתברך את אברם ארבע גלויות, ראה והנה לא יבצר מהתחמץ לב אברם בהחליט גזרת המלכויות, ומי יודע אם יבחרו בטוב ולמה יגלו. על כן אמר לו **ידוע תדע כו',** לומר כאשר אני מודיעך עניין הגלויות גם כן תדע כי אפשר שלא יגלו, כי הנה **תדע** גם כן כי **גר יהיה כו',** והוא כי בעוד שזרעך מועטין נזכרין בלשון יחיד שהוא בימי יצחק, ורוב ימי יעקב גר יהיה, שיהיה לו גרות אך לא שעבוד כי אם גרות בארץ לא להם, שהוא בארץ ישראל שעדיין איננה להם. אך בהגיעם לכלל ריבוי, אז **ועבדום וענו אותם** שהוא אז במצרים, ובין הגרות והשעבוד הוא **ארבע מאות שנה.**

יד וְגַם אֶת-הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָּן אָנֹכִי וְאַחֲרֵי-כֵן יֵצְאוּ בִּרְכֻשׁ גָּדוֹל :

וגם את הגוי כו' ילקו כי **דן אנכי.** וטעם שאשעבדם הלא הוא כי הנה **ואחרי כן יצאו ברכוש גדול** וריוח גדול, שהוא סילוק זוהמת הנחש על ידי השעבוד, שיוכנו בו לקבל תורה, ויהיה להם חרות על הלוחות חירות משעבוד מלכויות, באופן שאפשר שלא יצטרכו להשתעבד בארבע מלכויות, כי הבחירה חופשית בידם, ואפשר שלא יקלקלו ורק שלום ואמת יהיה תמיד, כי יהיה להם חירות מן המלכויות, באופן כי עניין המלכויות הוא בספק. אך מה שהוא בודאי שלא תאונה רעה, הוא בימיך, כי -

טו וְאַתָּה תָּבוֹא אֶל-אֲבֹתֶיךָ בְּשָׁלוֹם תִּקָּבֵר בְּשֵׂיבָה טוֹבָה :

וגם אל תירא שמא יאבדו בתוך כור הברזל במצרים, כי הנה –

טז וְדוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הֵנָּה כִּי לֹא-שָׁלֵם עֲוֹן הָאֱמֹרִי עַד-הֵנָּה:

ומה שאמרתי **גר יהיה זרעך בארץ לא להם** - והוא בארץ ישראל, הוא ועל כן לא לבניך היא עד **דור רביעי.**

ולמאמרם ז"ל (**בראשית רבה** לח יח) שאמרו **תבוא אל אבותיך בשלום** נתבשר שיעשה תרח תשובה, **תקבר בשיבה טובה** שיעשה ישמעאל תשובה. יאמר, מה שאמרתי שיגלו **ארבע מאות שנה,** לא יעלה על רוחך כי מה ש**גר יהיה זרעך** הוא כי לא יהיה זרע כשר, כי הלא אין צריך לומר מה שיקרא לך זרע, כי אם אפילו תרח שהנחתו עובד עבודה זרה יעשה תשובה וכן ישמעאל. ומה ש**דור רביעי ישובו** הנה בסוף ה**ארבע מאות שנה** ולא ירשו ארץ מעתה, הוא **כי לא שלם עון האמרי עד הנה.** אך אין העיכוב מזרעך.

ועל פי דרכו רמז באומרו **ישובו,** עם היות שדור רביעי לא היו בארץ ישראל מעולם, אך רמז לו איכות קדושת זרעו, כי שורש נפשותם מארץ חיים שלעומת ארץ ישראל, נמצאו אפילו הנולדים חוצה לה בבואם אליה כשבים אל מקום שממנה יצאו, וכמפורש אצלנו על פסוק (תהלים פז) איש ואיש יולד שם, וכעניין האמור על פסוק לך לך מארצך כו'.

ובמה שאמרו ז"ל (נדרים לב א) כי בעוון שאמר אברם **במה אדע כו'** גלו למצרים, יהיה עניין הכתובים, כי זולת הגלות הנזכר, גם בעוון ידוע שאמרת **במה אדע,** תדע גלות אחר והוא **כי גר כו'** כמפורש למעלה. ואל תצר על מה שמשתעבדים בשבילך, כי על פי דרכם קונים ש**יצאו ברכוש גדול** שהוא פיסוק הזוהמא כדלעיל. ועוד ארחם שעודך חי לא יהיה גרות ליצחק, כי אם **ואתה תבא אל אבותיך כו'** עם שהיה שבעים וחמש שנה בימי יצחק, ועם כל זה מלידתו ימנו הארבע מאות שנה, כי הלא **ודור רביעי ישובו הנה,** ואם היו נמנים מדור השבטים או מבניהם שמהם היחל השעבוד, לא ישובו דור רביעי, כי עוד מאה ותשעים שנה, וגם קודם היו שבים אם לא **כי לא שלם עון האמורי עד הנה.**

או יאמר אל תצטער על גלותם שאודיעך, לא על הצרה ולא על שמא יאבדו שם ולא יזכו לרשת הארץ, כי כאשר ידוע הגלות תדע הרווח. ופירש מה שאמרתי ידוע הוא **כי גר כו',** ומה שאמרתי **תדע** הוא כי **ואחרי כן כו'** שיוכנו לקבל תורה כמדובר למעלה. ואל תירא פן יאבדו שם ולא ירשו ארץ, כי **ודור רביעי ישובו הנה** בודאי.

יז וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ בָּאָה וַעֲלָטָה הָיָה וְהִנֵּה תַנּוּר עָשָׁן וְלַפִּיד אֵשׁ אֲשֶׁר עָבַר בֵּין הַגְּזָרִים הָאֵלֶּה :

וכהתימו עניין גלות מצרים, נמשך אל מה שהראה לו ארבע מלכויות, סיים עניין כוונתו להראות לו גיהינום לאמר לו שיבחר כאשר ייטב לבניו, כאומרו **ויהי השמש לבא כו'** וגמר באומרו **אשר עבר כו'** לומר כי בחר בשעבוד, ש**אשר עבר** ה**תנור עשן** היה **בין הגזרים** הם המלכויות ולא בישראל.

ומה שלא אמר עשן תנור כי אם **תנור עשן,** פה הורה עניין כלו בעשן כלו, כי תנורם שכלים בו הוא עשן ולא אש, ואחר שכלים כעשן התנור נותן בהם כח וחיות, וחוזרים וכלים בלפיד אש וזהו כלו כעשן כלו.

יח בַּיּוֹם הַהוּא כָּרַת יְהוָה אֶת-אַבְרָם בְּרִית לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ נָתַתִּי אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת מִנְּהַר מִצְרַיִם עַד-הַנָּהָר הַגָּדֹל נְהַר-פְּרָת :
יט אֶת-הַקֵּינִי וְאֶת-הַקְּנִזִּי וְאֵת הַקַּדְמֹנִי :

הנה בתחלת העניין אמר אני ה' אשר הוצאתיך כו' לתת לך כו', שהוא לתת לאברהם עצמו הארץ לרשתה. והנה כאשר פירש ירושת הארץ, אמר לו ואתה תבוא אל אבותיך כו' ואחר סילוקך דור רביעי ישובו הנה כו'. נמצא כי ברית מתנת הארץ הוא אחר בואו אל אבותיו בדור רביעי, ואם כן איך אמר מתחילה על אברהם עצמו שיוריש את הארץ, לזה אמר מה ש**ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית,** אינו מה שדור רביעי יבואו וירשו ארץ, כי אם לאמר **לזרעך כו'**

יט אֶת-הַקֵּינִי וְאֶת-הַקְּנִזִּי וְאֶת הַקַּדְמֹנִי :

את הקני כו' שהם ארצות עשרה עממין, אשר אין הדבר ההוא מתקיים עד עבור הארבע גליות הנזכרות, שהוא אחר התחיה, לאברהם עצמו. והוא מוכרח כי אחת מהעשרה היא ארץ אדום כנודע, והוא המלכות הרביעי המושל בנו, אך מה שדור רביעי ישובו הנה, אינו מה שכרת ברית עתה, כי אם הברית שבימים אחרים שהם ארצות שבעה עממין.

או יאמר, ידוע תדע כו' והוא כמאמרם ב**ספר הזוהר** על פסוק ויוציאך בפניו (דברים ד), כי כשהוציא הקדוש ברוך הוא את ישראל ממצרים הביא את אברהם והעמידו שם, שיראה איך הכה את מצרים והוציא את ישראל ברכוש גדול. ואמרו עוד ב**ספר הזוהר** כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות, אראך לא נאמר אלא אראנו, שהוא כי כאשר העמיד את אברהם ביציאת מצרים, כן יעמידנו בגאולה העתידה ויראנו נפלאות. ובזה יאמר הנה אמרת **במה אדע כי אירשנה,** אולי יתקלקלו או יכלו בניו בין המלכויות, ולא יזכו אל התכלית לרשת ארץ עם אברהם אביהם. והשיב לו הוא יתברך כי יתבתרו ויאבדו המלכויות, **ואת הצפור** הוא ישראל **לא בתר,** כי החצים כלים והם אינם כלים. אמר הלא תאמר כי זו היא הבטחה, אך עדיין שאלת **במה אדע** במקומה עומדת, על כן אמר **ידוע תדע,** כי הנה מאשר ידוע ביציאת מצרים, תבטח שגם כן תדע לעתיד, וזהו ידוע תדע. ופירש מה שאמרתי ידוע הוא **כי גר יהיה כו' ואחרי כן יצאו** כי שם תהיה, ומזה תדע לעתיד כי גם אז כימי צאתם ממצרים יראוך נפלאות.

ושמא תאמר גם על מה שקודם גאולת מצרים אני דואג פן יאבדו בגילולי מצרים, ואיזה דבר יהיה לסימן מעתה, ועל דרך זה בגליות שאחר יציאת מצרים הלא בחיריים הם, ומי יודע אם יחטאו בדורות שאחרי כן **במה אדע** שישובו ויתוקנו בתשובה ליגאל, לזה אמר הנה אתן לך סימן מעתה, כי הנה **ואתה תבא אל אבותיך בשלום,** שהוא כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** לח יח, וע"ע **תנחומא** שמות יח) שבישרו שיעשה תרח תשובה, **תקבר בשיבה טובה** שיעשה ישמעאל תשובה. כלומר ומזה שתראה בעיניך בחייך, תיקח סימן לבניך שגם הם יעשו

תשובה, והוא מאמרם ז"ל (**במדבר רבה** ז ט) ברית כרותה לישראל שיעשו תשובה באחרית הימים.

ושמא תאמר כי אלו אינן בגלות, אך ישראל בגלות אפשר ילמדו ממעשיהם ויאבדו, לזה אמר סימן אחר עוד, שהוא **דור רביעי** שהוא אחר גלות מצרים ישובו הנה שיזכו לשוב אל מקום אביהם לרשת ארץ, ולא יעכבם מה שהתערבו בגילולי מצרים, וכן גם לעתיד, גם שיתערבו בגויים ומלכויות, **ישובו הנה.**

ושמא תאמר הלא טוב היה יהיה לי סימן מעתה שאראה בעיני איך לי ולזרעי אתה נותן את הארץ, ולא עד **דור רביעי,** לזה אמר **כי לא שלם עון האמורי עד הנה.**

אז קבל אברהם ובירר את המלכויות, וזהו **ויהי השמש באה כו'** כמפורש למעלה, כי **הנה תנור עשן כו'** הוא גיהינום אשר עבר יהיה **בין הגזרים** האלה הם המלכויות ולא בישראל.
וביום ההוא שבטח לב אברם והאמין בו יתברך, אז גם הוא יתברך עשה את שלו וי כרות עמו ברית, שהוא על מה שבאחרית הימים יתן **את הקני כו'** הם ארץ עשרה עממין, שיירש אז אברהם עם בניו.

פרק טז

א וְשָׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם לֹא יָלְדָה לוֹ וְלָהּ שִׁפְחָה מִצְרִית וּשְׁמָהּ הָגָר :
ב וַתֹּאמֶר שָׂרַי אֶל-אַבְרָם הִנֵּה-נָא עֲצָרַנִי יְהוָה מִלֶּדֶת בֹּא-נָא אֶל-שִׁפְחָתִי אוּלַי אִבָּנֶה מִמֶּנָּה וַיִּשְׁמַע אַבְרָם לְקוֹל שָׂרָי :

הנה אומרו **אשת אברם** הוא מיותר, כי מי לא ידע שאשתו היא.
ועוד אומרו עצרני, הלא עקרה הייתה, ואיך תאמר עצרני שמורה כי ראויה היא אלא שעצרה מלדת.
וגם מלת **נא** מיותרת.
אך הנה כתבנו למעלה מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** מד יד) שאמר לו הקדוש ב"ה, עד דסנדלך ברגלך דרוך כוכבא, שהוא מושל על המזל ולא המזל בו, ומעתה יכול להוליד, אלא שמה שמאחר הוא למה שהזרע שהוא יתברך חפץ להוציא ממנו הוא קדוש, ואינו יוצא רק כמו שאמרו ז"ל (שם מו ב) קינמון אני מעמיד כו' כשבוטל יצרו כשבוטלה תאוותו, כמפורש אצלנו פרשת תולדות ופרשת שמות. וזה כתבנו שכוון באומרו כה יהיה זרעך, שלא יקוץ אם יתמהמה, כי זרעו יהיו צדיקים ובאים ברוב הימים. וכן כתבנו במקומות הנזכרים כי למען יצא

יצחק מטיפה קדושה, הוצרך להטיל הזוהמא בהגר שיצא ישמעאל מזוהמא, וישאר הזרע יותר נקי לשרה להוליד את יצחק, אחר המולו.

א וְשָׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם לֹא יָלְדָה לוֹ וְלָהּ שִׁפְחָה מִצְרִית וּשְׁמָהּ הָגָר :

ובזה נבוא אל העניין, אמר ושרי למה שהיא אשת אברם בת זוגו על כן **לא ילדה לו,** כי הזרע העתיד לצאת לו ממנה לא עתה הוא, אך הוא איננו נמנע ההולדה כי כבר נותן המזל תחתיו. **ולה שפחה מצרית** ראויה להטיל בה הזוהמא כעת.

ב וַתֹּאמֶר שָׂרַי אֶל-אַבְרָם הִנֵּה-נָא עָצַרַנִי יְהוָה מִלֶּדֶת בֹּא-נָא אֶל-שִׁפְחָתִי אוּלַי אִבָּנֶה מִמֶּנָּה וַיִּשְׁמַע אַבְרָם לְקוֹל שָׂרָי :

ותאמר שרי הנה עד כה נחשבתי לעקרה, אך הנה נא שבישרך ה' בזרע ודאי הוסר עקרותי, אלא שעצרני בלבד עד תזקין יותר ותיתן זוהמתך, על כן בא נא כעת אל שפחתי, והטל בה הזוהמא, **אולי אבנה ממנה** מעתה ולא תצטרך להאריך בזקנה להתיכה.

ד וַיָּבֹא אֶל-הָגָר וַתַּהַר וַתֵּרֶא כִּי הָרָתָה וַתֵּקַל גְּבִרְתָּהּ בְּעֵינֶיהָ :

ה וַתֹּאמֶר שָׂרַי אֶל-אַבְרָם חֲמָסִי עָלֶיךָ אָנֹכִי נָתַתִּי שִׁפְחָתִי בְּחֵיקֶךָ וַתֵּרֶא כִּי הָרָתָה וָאֵקַל בְּעֵינֶיהָ יִשְׁפֹּט יְהוָה בֵּינִי וּבֵינֶיךָ :

ו וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל-שָׂרַי הִנֵּה שִׁפְחָתֵךְ בְּיָדֵךְ עֲשִׂי-לָהּ הַטּוֹב בְּעֵינָיִךְ וַתְּעַנֶּהָ שָׂרַי וַתִּבְרַח מִפָּנֶיהָ :

ז וַיִּמְצָאָהּ מַלְאַךְ יְהוָה עַל-עֵין הַמַּיִם בַּמִּדְבָּר עַל-הָעַיִן בְּדֶרֶךְ שׁוּר :

ח וַיֹּאמַר הָגָר שִׁפְחַת שָׂרַי אֵי-מִזֶּה בָּאת וְאָנָה תֵלֵכִי וַתֹּאמֶר מִפְּנֵי שָׂרַי גְּבִרְתִּי אָנֹכִי בֹּרַחַת :

ט וַיֹּאמֶר לָהּ מַלְאַךְ יְהוָה שׁוּבִי אֶל-גְּבִרְתֵּךְ וְהִתְעַנִּי תַּחַת יָדֶיהָ :

י וַיֹּאמֶר לָהּ מַלְאַךְ יְהוָה הַרְבָּה אַרְבֶּה אֶת-זַרְעֵךְ וְלֹא יִסָּפֵר מֵרֹב :

יא וַיֹּאמֶר לָהּ מַלְאַךְ יְהוָה הִנָּךְ הָרָה וְיֹלַדְתְּ בֵּן וְקָרָאת שְׁמוֹ יִשְׁמָעֵאל כִּי-שָׁמַע יְהוָה אֶל-עָנְיֵךְ :

יב וְהוּא יִהְיֶה פֶּרֶא אָדָם יָדוֹ בַכֹּל וְיַד כֹּל בּוֹ וְעַל-פְּנֵי כָל-אֶחָיו יִשְׁכֹּן :

יג וַתִּקְרָא שֵׁם-יְהוָה הַדֹּבֵר אֵלֶיהָ אַתָּה אֵל רֳאִי כִּי אָמְרָה הֲגַם הֲלֹם רָאִיתִי אַחֲרֵי רֹאִי :

ה וַתֹּאמֶר שָׂרַי אֶל-אַבְרָם חֲמָסִי עָלֶיךָ אָנֹכִי נָתַתִּי שִׁפְחָתִי בְּחֵיקֶךָ וַתֵּרֶא כִּי הָרָתָה וָאֵקַל בְּעֵינֶיהָ יִשְׁפֹּט יְהוָה בֵּינִי וּבֵינֶיךָ :

ותאמר שרי וכו' חמסי עליך וכו'. ראוי לשום לב אם הגר חטאה, מה פשע אברהם בדבר שתמסור דין עליו. והנה אמרו רז"ל (שם מה ו) כי מסירת הדין היה, אילו אמרת הנה אנו הולכים ערירים פקדני ה' גם אני, אך לא שאלת כי אם על עצמך ונתנו לך. והנה אם כן למה תלה במה שהייתה קלה בעיניה, הלא תלונה זו גם שלא תקל בעיניה, ישנה.

ועוד כי לפי זה מה תקן באומרו **הנה שפחתך בידך וכו'.**

ועוד מה בצע לשרה בהבריח אותה.

ועוד מה שאלת המלאך **אי מזה באת וכו',** האם יפלא מהמלאך מאין באה.

וגם היא מה חידשה לו באומרה **מפני שרי כו',** כי הלא היא הכירה כי מלאך ה' הוא כמו שאמרו ז"ל (שם י).

ועוד כי הנה פירש רש"י והוא מרז"ל (שם), כי בכל אמירה היה מלאך בפני עצמו, ולפי זה יקשה כי הלא מלאך הראשון לא ציוה לה ולא חידש לה כלום, כי אם ששאל **אי מזה באת וכו'** והשיבה לו היא **מפני שרי וכו',** ומלאך אחר אמר לה **שובי וכו'.**

ועוד למה המלאך השלישי אמר לה מריבוי הזרע והרביעי אמר לה מההריון והלידה, ונהפוך הוא כי הלידה היא תחילה.

ועוד למה היו ארבעה מלאכים, ואחד היה מספיק, כי הכל עניין שליחות אחד.

ועוד אומרו ותקרא שם ה' הדובר אליה וכו', והלא מלאכים היו הדוברים אליה ולא ה'.

ועוד אומרו אתה **אל ראי כו'** שיראו דברים משוללי הבנה.

אמנם הנה לכאורה אפשר לומר כי חששה שרי פן מה שהוקלה בעיניה היה כי אברהם אמר לה כי בולדה יקרא לו זרע. ועל כן אמרה הנה **אנכי נתתי שפחתי,** שהייתה שלי שפחת מלוג כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** מה ב), נכנעת לי, ואיך כאשר **ותרא כי הרתה ואקל בעיניה,** כלומר ואין זה כי אם שהבינה ממך כי זרעה נכון לפניך, ואם כן אין לי תקווה. על כן **חמסי עליך וישפוט ה' כו'** כי לא התפללת עלי והיה מתקיים זרעך בי.

ו וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל-שָׂרַי הִנֵּה שִׁפְחָתֵךְ בְּיָדֵךְ עֲשִׂי-לָהּ הַטּוֹב בְּעֵינָיִךְ וַתְּעַנֶּהָ שָׂרַי וַתִּבְרַח מִפָּנֶיהָ :

אז השיב **הנה שפחתך וכו'** כי עדיין שפחתך היא ולא בשפחה יקרא לי זרע, ואם תעיז פניה, לא ממני הוא, **ועשי לה הטוב,** והביאה למוטב.

או יהיה, כי אמרה הנה **נתתי שפחתי בחיקך** שבזכות זה **אבנה ממנה, ואקל בעיניה,** ומכנסת בי קנאה ותחרות, ואיך על ידי עוון זה תמשך לי זכות לבנות ממנה. על כן **חמסי וכו'** שלא התפללת עלי ולא הייתי [בא] ליבנות על ידי תת אותה לך ואקל בעיניה ויקרני עוון. על כן השיב לה אל תקנאי ותכעסי ותחטאי, כי אם **עשי לה הטוב וכו'** לייסר אותה כגברת את שפחתה.

ח וַיֹּאמַר הָגָר שִׁפְחַת שָׂרַי אֵי-מִזֶּה בָּאת וְאָנָה תֵלֵכִי וַתֹּאמֶר מִפְּנֵי שָׂרַי גְּבִרְתִּי אָנֹכִי בֹּרַחַת :

והנה על זכות אברם רצה הקדוש ברוך הוא להמציא לה ארבעה מלאכי המרכבה ושכינה עימהם. ולהיותה אשה ושפחה לא זכתה תדבר עמה השכינה מיד, רק שתעלה בהדרגה. ראשונה תראה המלאך הקטן מארבעה רגלי המרכבה, ואחריו אשר למעלה הימנו עד הרביעי הוא הגדול שבהם. ואחר שהוכנה להשיג קו לקו, תדבר בה השכינה על ידי הכנת ארבעתן בהדרגה. ועל כן הוצרכו לדבר עמה ארבעה מלאכים, שעל ידי דבור עמה כל אחד, הייתה קונה הכנה אל הקדושה. והוא כי הארבעה מלאכים הם מיכאל גבריאל רפאל נוריאל, וידוע כי הקטן הוא מבחינת הדין הרפה היא שכינה, ורפאל בחינת רחמים, וגבריאל בחינת גבורת הדין, ומיכאל מבחינת החסד כנודע. והקטן היחל **ויאמר לה הגר שפחת שרי,** כלומר הנה את שפחה והיא שרה וגבירה לך, **אי מזה באת** מאיזה יחס באת שתגדלי עליה, **ואנה תלכי** שתקני שלימות יותר מבהיותך שפחה נכנעת לה, והן אלה דברי דין ורוגז מעין בחינתו. אז הודת ואמרה הדין עמך, כי מודה אני כי היא **גברתי** ולא תקל עוד בעיני. הנה המלאך היה כלה ענינו והביאה למוטב שתכיר ערכה.

ט וַיֹּאמֶר לָהּ מַלְאַךְ יְהוָה שׁוּבִי אֶל-גְּבִרְתֵּךְ וְהִתְעַנִּי תַּחַת יָדֶיהָ :

ואחר שהוכנה קצת על ידי הקטן, בא רפאל שמבחינת רחמים, ואמר לה **שובי אל גבירתך והתעני** והיי **תחת ידה** כי תרחמך.

י וַיֹּאמֶר לָהּ מַלְאַךְ יְהוָה הַרְבָּה אַרְבֶּה אֶת-זַרְעֵךְ וְלֹא יִסָּפֵר מֵרֹב :

ומזה עלתה אל המלאך גבריאל שלמעלה הימנו, ואמר לה **הרבה ארבה וכו'** שהריבוי הוא מבחינתו כנודע.

יא וַיֹּאמֶר לָהּ מַלְאַךְ יְהוָה הִנָּךְ הָרָה וְיֹלַדְתְּ בֵּן וְקָרָאת שְׁמוֹ יִשְׁמָעֵאל כִּי-שָׁמַע יְהוָה אֶל-עָנְיֵךְ :

ואחר כך עלתה אל דבר אליה המלאך מיכאל ובישרה על ההיריון והלידה, ו**שמע ה'** את עניה שהכל על צד החסד. וגם הוא נתייחס לבשורה זו כי הוא אשר בא לבשר את שרה על הריונה כעת חיה ולשרה בן.

יב וְהוּא יִהְיֶה פֶּרֶא אָדָם יָדוֹ בַכֹּל וְיַד כֹּל בּוֹ וְעַל-פְּנֵי כָל-אֶחָיו יִשְׁכֹּן :

ואחר כך דברה בה שכינה ותאמר לה **והוא יהיה פרא אדם כו'.**

יג וַתִּקְרָא שֵׁם-יְהוָה הַדֹּבֵר אֵלֶיהָ אַתָּה אֵל רֳאִי כִּי אָמְרָה הֲגַם הֲלֹם רָאִיתִי אַחֲרֵי רֹאִי :

אז **ותקרא את שם ה' הדובר אליה אתה אל ראי כו',** והוא כי עד כה דברו בה ארבעה מלאכים אחד לאחד, והייתה רואה את כל מלאך הדובר אליה, ואחר כך עתה שמעה **והוא יהיה פרא אדם כו',** ולא ראתה את הדובר בה, אז אמרה הנה אינך מלאך כי אם **אתה אל**

ראי שהוא רואה ואינו נראה. כי אמרה **הגם הלום** שהוא אשר עתה **הלום** שהוא לפני עתה הוא מיכאל שדבר לי באחרונה, שהוא הגדול בהם זכיתי לראותו אחרי רואי את הקטנים ממנו, ואם גם זה הוא מלאך למה לא **ראיתי אחרי רואי** הגדול, אך אינו כי אם ש**אתה אל** ולא מלאך.

או יאמר, אתה אל ראי ולא מלאך, כי הלא אין ספק שהשכינה פה, כי הלא ארבע מלאכי המרכבה הנם פה, כי הנה שלשה מלאכים נתוספו לדבר בי אחר הראשון ולמה הראשון לא דבר הכל, אך אין זה רק שאראה ארבע מלאכי המרכבה ושאעלה בהדרגה למען אדע כי השכינה שעליהם פה, ושהייתה ההדרגה לשתדבר בי השכינה אחרי כן. וזהו אומרה **כי הגם** נוסף על הראשון - כי כן טבע לשון גם לרבות ולהוסיף על הקודם - וכן אחר, הלום ממנו והלאה, וגם עוד אחר **ראיתי**, שהם שלשה **אחרי רואי** את הראשון, ולמה הראיתי ארבעתן ולא הספיק האחד, כי אם **אחרי רואי** את האחד ראיתי עוד שלשה, אם לא שאתה **אל ראי** שאדע כי אתה פה, ושעל ידי הדרגתן זכיתי לשמוע מפיך עם שלא ראיתיך, כי **אתה אל ראי** רואה ואינך נראה.

פרק יז

א וַיְהִי אַבְרָם בֶּן-תִּשְׁעִים שָׁנָה וְתֵשַׁע שָׁנִים וַיֵּרָא יְהוָה אֶל-אַבְרָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי-אֵל שַׁדַּי הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי וֶהְיֵה תָמִים :

ב וְאֶתְּנָה בְרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֶךָ וְאַרְבֶּה אוֹתְךָ בִּמְאֹד מְאֹד :

הנה ראוי לשום לב:

מה עניין התייחד שמו יתברך זה פה אצל הצווי הלזה.

וכן אומרו התהלך לפני במצווה זו מבזולתה.

וכן אומרו והיה תמים במצווה זו מבזולתה.

וגם עניין נתינת הברית בינו יתברך ובינו, שיראה משולל הבנה.

וכן מה צורך הזכירו מה שייטיב לו על ידי המצווה שנראה שהוא על מנת לקבל פרס.

והנה טרם נבא אל עניין הכתובים, נעלה זיכרון חקירות אשר שמו לב אליהן השואלים ודורשים בעניין המילה.

א. באמרם איך יתכן יוצר הכל אשר לו נתכנו עלילות משוללות שום דופי חלילה רק מעשה ידיו להתפאר, וכמאמרם ז"ל במדרש רבה (**בראשית רבה** יב א) ראה והביטה מה טובו מעשה האלוהים, כי הלא אם יעשה לו אדם בית ויתן ביב בפתחו הלא יגונה, והקב"ה יצר את האדם וישם החוטם שהוא ביב שופכים על הפתח הוא הפה והוא הודו הוא הדרו. והנה

ממוצא דבר הלא יתחמץ לבב אנוש באמת באמור כי הן האדם היה מעשה ידיו, והיתכן עשאו במום, שיצא אחריו אנוש רמה וימלא חסרון מתפארת אדם אשר ברא אלוהים, בהחסיר בשר מבשרו אשר בראו בו.

ב. שאול ישאלו מה היה לאברהם אשר לא עזב מלקיים מכל תורה שבכתב ושבעל פה אפילו עירובי תבשילין, ואנה עזב את המצווה הגדולה הזאת אשר הפליא בה הוא יתברך הפלא ופלא, כי על כל התורה לא כרת רק שלש בריתות ועל ברית מילה שלש עשרה, הלא תהיה עירובי תבשילין בפניה כיציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא.

והנה על עניין הראשון הסתעפו ממנו אל דרושים לכל חפציהם בעניין תועלות המילה, אם לתקן המידות או דבר זולתו. והן אמת כי לפי חכמת האמת הקושיא איננה, כי הלא כאשר עשה אלוהים אדם, שלם משולל ערלה בראו, אך אחרי כן על ידי קלקול הצינורות וערבוב הנשמות, גרם בל יבא דבר משולל זוהמא, וגם הנפש לא תמלא לבוא מבלי אחיזה מה בחיצוניות, על כן לא יבצר מצאת הוראת דבקות החיצוניות עד יתקן האדם בעצמו, זולתי אשר נקבו בשמות שנולדו מהולים שלא עבר כח החיצוניות לשלוט בהם לפי בחינתם כנודע ליודעים חן, ועל כן לא שתו לב רז"ל אל קושיא זו כי ידעו האמת. ולא נמצאת קושיא זו כי אם בפי חכמי הטבע כעניין מאמר טורנוסרופוס לרבי עקיבא איזהו מעשים נאים מעשה הקדוש ברוך הוא או של בני אדם כו' (**תנחומא** פרשת תזריע ה). וכן כללות האומות לאברהם, כי באומרו יתברך לאברם שימול, השיב לו עד שלא מלתי היו כל האומות באים אצלי תאמר משמלתי כו' (**בראשית רבה** מו ב), שהוא כמפורש אצלנו לפנים שלהיות הדבר זר בעיניהם להחסיר מאשר ברא אלוהים לעשות את האדם שלם, ואם לא כן היה מום באדם, על כן ירחקו מאברם כי זר מעשהו בעיניהם. וכן הייתה שאלת המין לר' הושעיא אם חביבה היא המילה מפני מה לא ניתנה לאדם הראשון (**בראשית רבה** יא ז), שהוא העניין בעצמו לומר כי למה שאין הגויים מקבלים באמור להם כי אדם נולד מהול, כי לא יעלה על לבם שגם בנבראים היה שינוי, על כן שאל אם חביבה היא המילה שעל כך תוכל להשיב איזו תשובה שרצה ה' לעשות אחרי כן, למה לא ניתנה לאדם הראשון, אלא ודאי כי מעולם לא היה ומצווה זו אין לה שחר.

והנה **הרמב"ם** (**מורה נבוכים** חלק ג פרק מט) בקש טוב טעם לפי הפשט, ואמר כי לא מום בבריאה יחשב חלילה שיחשב המל למעביר מום כי אם לעושה תיקון להתכשר במידות על ידי התיש כח המביא לכל המותרות והכנות רעות, ודוחה דעת האומר שהוא מום.

נמצאו שלשה דעות בדבר:

האחד אשר כתבנו על דרך הסוד מה שאין דרך לפרסם הדרך ההיא.

ב. לפי הפשט דעת הרמב"ם.

ג. הדעת אשר דחה שהוא היות מום קבוע באדם.

והנה שלש אלה שם נמצאו ושם היו, במאמרם ז"ל ב**בראשית רבה** (יא ז) וזה לשונם:

פילוסופוס אחד שאל לר' הושעיא אם חביבה היא המילה למה לא ניתנה לאדם הראשון, אמר לו מפני מה אותו האיש מגלח פאת ראשו ומניח פאת זקנו, אמר לו מפני שגדל עמו בשטות, אמר ליה אם כן יקטע את ידיו וישבר את רגליו ויקטע את ראשו שגדלו עמו בשטות, אמר לו ולאלין מלייא אתינא, אתמהא, אמר לו להוציאך חלק אי אפשר אלא החרדל צריך למתוק, התורמוסין צריכין למתוק, החטים צריכין ליטחן, אפילו אדם צריך תיקון ע"כ.

והנה זה המאמר כלו מקשה.

לכן אחשוב כי הגוי דעתו שהמחסר קצת מבריאה שברא ה', מורה שמעשה ה' פגום חלילה ואדם מתקן פגימתו, והלא כמו זר נחשב. ולהכריח דעתו זאת אמר אם חביבה היא המילה לפניו יתברך ואינה הוראת פגימה במה שברא, למה החסיר זה מאדם מעשה ידיו לבדו והניחו פגום, כי אמור לו שנולד מהול לא יאמין. והנה רצה ר' הושעיא לומר לו כדעת הרמב"ם ז"ל, כי אין המילה הוראת היות מתחילה בריאה פגומה, לכן שאל לו דבר שישיב מה שהוא יהיה גם כן טעם אל שאלתו, והוא אומרו מפני מה כו' לומר מדבריך נראה כי המחסיר מאשר ברא ה' מורה שנברא מאתו יתברך פגום, ואם כן הוא למה יגלח ראשו אשר שער הראש נברא בו, מה שאין כן הזקן, והיה זה לשיאמר לו זה הוא תיקון בעלמא ולא היה השער פגימה בבריאה, ואם כה יאמר, ישיב לו ר' הושעיא ויאמר מילה גם כן הוא תיקון. אך הוא לבל ישיב לו כך, אמר לו מפני שגדלו עמו בשטות, שהוא כי שער הראש גדל בזמן שאין לאדם דעת, מה שאין כן בזקן שגדל כשיש לו דעת. ור' הושעיא דחה אותו שאם כן גם את ידיו ואת רגליו כו'. ובראות הגוי שיצאו מן העניין, אמר ולאלין מלייא אתינן, שהוא חוץ מן העניין שבאנו אליו. אז גלה דעתו מה שהיה רוצה לומר אליו באומרו החרדל כו'. והיחל ואמר להוציאך חלק אי אפשר, לומר, הנה יש סוד בדבר שהוא העניין הראשון שכתבנו, אלא שאינך ראוי לקבלו. אך מה שתוכל לקבל שלא להוציאך חלק הוא הדרך השנית שהוא החרדל כו'.

והוא כי שלשה המה הדברים הממשיכים את האדם לעשות שלא כרצון קונו:

א. המשכו אחר חריפות שכלו בחקירות לקנות דעות נפסדות.

ב. המשכו אחר רוע טבעו וחומרו בתאוות גופניות.

ג. המשכו אחר גאה וגאון ודרך רע.

ושלשה אלה הן במשנת עקביא בן מהללאל. ולכן צריך תיקון והכל נתקן על ידי הסרת הערלה שמתיש ראש הגויה, ונכנע החומר מהתגאות, ומתמעטת התאווה גופנית, ועל ידי כן לא יפנה חקירות שכלו, כי ההכנעה מבטלת המחשיב עצמו למשיג הכל לפי שכלו. נמצא כי אין זה רק תיקון. והוא מאמר **הרמב"ם** ז"ל שדעתו שאין המילה הסרת פגם ומום שבאדם רק לתיקון. נמצא כי דעת הפילוסוף הוא מה שדחה הרמב"ם שהוא מום, ודעתו [של **הרמב"ם**] כר' הושעיא. ותיקון שלשת הדברים האלה כיוון במשליו.

על החריפות במשל החרדל, שאין בו רוע טבע, רק חריפות, וממתקין אותו.

ועל השניה הוא משל התורמוסין, שטבעם מר כטבע האדם אל התאוות.

ועל השלישית משל החטים, שעל ידי טחינה והכנעה נתקן ליאכל,

כן האדם צריך תיקון.

ולהיות צורך עניין שלשתן באדם הוצרך הסרת בשר מבשרו. נמצאו שלשת הדעות שהזכרנו נזכרים במאמר ההוא הדרך הנסתר, באומרו להוציאך חלק אי אפשר, והשנית בשלשת משליו באמרו החרדל כו' והוא דעת **הרמב"ם**, והשלישית אשר דחה **הרמב"ם** היא דעת הפילוסוף.

א וַיְהִי אַבְרָם בֶּן-תִּשְׁעִים שָׁנָה וְתֵשַׁע שָׁנִים וַיֵּרָא יְהוָה אֶל-אַבְרָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי-אֵל שַׁדַּי הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי וֶהְיֵה תָמִים :

והנה אפשר שגם דעת **הרמב"ם** יתפרש בכתוב, באומרו **אני אל שדי כו',** לומר אל יקשה בעיניך לומר הלא טוב טוב היה לבלתי הניח את הערלה להתפשט ולצאת באדם, מלהניחה ולצוות עליה להעבירה בל יראה כי היה מום במעשהו יתברך, כי הלא **אני אל שדי** שאמרתי לעולמי די, כמו שאמרו ז"ל (חגיגה יב א) שעדיין היו שמים נמתחים והולכים עד שאמרתי להם די, כלומר שגם כן הייתי יכול לומר בבריאת האדם די ולבלתי הניח לערלה שתתפשט ותצא לעולם, אך רציתי לזכותך תעשה תיקון וזכות על ידך, כי תהיה אתה מתהלך על ידי מעשיך לפני ולא לפני כח טומאת הערלה כאשר קודם המילה, מה שאין כן אם מאליך היית משולל ערלה. וגם ת**היה תמים** בכל רמ"ח איבריך, ומה גם בראש הגויה כי שם היה הפגם, כי רצוני תתקן על ידי עצמך.

ב וְאֶתְּנָה בְרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֶךָ וְאַרְבֶּה אוֹתְךָ בִּמְאֹד מְאֹד :

והטעם כי במה שתתהלך לפני על ידי עצמך תזכה **ואתנה בריתי ביני ובינך,** כי את מלאך הנעשה על ידי מצוות המילה אתן למתווך **ביני ובינך,** מה שאין כן אם מאליך היית משולל ערלה כי לא היית זוכה לכך, כי לא היית עושה מצווה ובורא מלאך. וגם על ידי מה שתהיה

תמים על ידי מעשה אשר תעשה לקדש ראש הגויה מטומאה לטהרה, תזכה כי **וארבה אותך כו'.**

והנה בכלל מאמרנו דברנו דופי על הסברא השלישית, לומר, כי הערלה היא מום באדם, והלא נגד עינינו מאמרם ז"ל ב**בראשית רבה** (מו א):

א"ר יודן אמר לו הקדוש ברוך הוא לאברהם, מה תאנה זו אין בה פסולת אלא עוקצה כך אין בך פסולת אלא הערלה, העבר אותה ובטל המום ע"כ.

הנה לא היה לרז"ל לזרה לקרא את שם הערלה מום.

אמנם לבוא אל תוכן כוונתם, נשית לב אל נושאם משל הערלה אל עוקץ התאנה, ומה גם כי מבלי משל היה יכול לומר כוונתו, לומר אין בך מום אלא הערלה העבר וכו'. אמנם אין ספק כי לא עלה על לב רבי יודן כי יתייחס מום בבריאתו יתברך, אך דעתו הוא כדעת **הרמב"ם** ז"ל שהיה לתיקון המידות. אלא שהוקשה לו כי הלא מי לנו גדול מאברהם שלם ומתוקן בכל מידה טובה - ומה גם לרז"ל (שם ב) האומרים כי כשנמול כבר בוטל יצרו ובוטלה תאוותו ונצרר דמו ונקשר דמו. אלא כדי שיצא יצחק מטיפה קדושה קנמון אני מעמיד בעולם ואם כן איפה מה צורך לו לימול לתקן מידותיו, באופן שבצוותו יתברך אותו לימול, יורה כי לא שלם הוא עדיין וצריך למתק מרירות יצרו וטבעו, שעל כן א"ר יודן שאמר לו הקדוש ברוך הוא, התאנה הזאת כו', לומר כי הנה יש פירות שתוכן נאכל והקליפה קשה ונזרקת, ויש פרי שברה נאכל והגרעין קשה בתוכו ואינו נאכל, מה שאין כן התאנה שתוכה וברה נאכל ואין בה פסולת אלא עוקצה בלבד. כך אמר לו הקדוש ברוך הוא לאברהם, הנה אין בך רוע מדות לא בפנים כרוע סברות ודומיהן, ולא בחוץ כהרגל מידות רעות עם שהלב טוב, כי אם כולך יפה רעיתי מבית ומבחוץ, ואינך צריך להתיש אברך לתקן מידותיך, כי אין בך אלא מותר הבשר בלבד כמום בעלמא כעוקץ התאנה, כי הערלה לא שדיא תיכלא בכולך. נמצא כי לא לרבות על תיקון המידות בא, כי אם למעט ולומר כי גם גדר זה לא היה באברהם, כי אם פחות הימנו כמעביר עוקץ תאנה בעלמא, ועל בחינה זו בלבד קראה מום.

ועל פי הדברים האלה כי לא היה לאברהם צורך במצווה זו לתקן עצמו רק לקבל שכר אפשר לפרש הכתוב בדרך שני, והוא כי הלא יתחמץ לבב אברהם בשמעו את דברי המצווה הזאת באמת, באמור, מריה דאברהם, לא ימנע, או אני בלתי טהור וצריך לתקן, או אינו רק העברת עור בעלמא, עם היותי בלתי צריך ליתקן, כי אם לקבל שכר בעלמא. אם אמרתי כי עדיין איני מתוקן, לא כן אנכי עמך. אך אין העניין רק לקבל שכר מה, לומר שאמר ונעשה רצונו. ולמה לא תדחה מצווה זו מלפני עמוד המקיים עולם הוא גמילות חסדים. שלא יבואו עוד כל עמים אצלי, ואתבטל מגמילות חסד שהוא עמוד יחידי שהיה אז מקיים העולם, כמו שיבוא בס"ד

בסמוך מאמרם ז"ל (שם) שעל כן היה מסרב מלמול. על כן לבעבור ישב לבבו, בא האלוהים בפתח דבריו ואמר אני אל שדי כו' והוא כמאמרם ז"ל (עיין **בראשית רבה** מו ב), שהוא אני הוא שיש די באלוהותי לכל בריה לשלם שכר טוב לכל, ועל כן הזהר ואל תהי מהצריכים סעד לתומם, כי אם התהלך לפני, **והיה תמים** מלהרהר כלל.

ולא עוד כי אם שהלא יהיו לך שני שלמויות שאין כמותן בעולם,
האחד כי תחת היות מסך טומאת הערלה מפסקת **ביני וביניך,** עתה מצוות הברית הוא מלאך הנעשה בה הנקרא ברית על שמה על דרך מה שאמרו ז"ל **במדבר רבה** (י יח) שמלאך נזירות שמשון נקרא פליא על שם כי יפליא לנדור נדר נזיר - תהיה **ביני וביניך.**
שנית שיהיה זרעך קדוש מאד, שאינו דומה זרע היוצא מתוך הערלה ליוצא מהמילה, וזהו **וארבה אותך במאד מאד.** והוא כי בבריאה נאמר והנה טוב מאד, ושם ביארנו במקומו שהכוונה לומר כי גם שיש בנבראים טוב ורע והיה קשה אל קיום העולם פן יטו אל צד הרע, אין לחוש, כי הנה וירא אלוהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, כי הטוב הוא מאד אך לא הרע, כי מחלק הטוב הוא קרוב כי הוא מאד. ובזה, על ידי מצווה זו תזכה ש**ארבה אותך במאד** הידוע, שהוא והנה טוב מאד, כי בבחינת ה**מאד** יהיה עוד **מאד**, שהוא הכל מבחינת הקדושה, הוא עם בני ישראל.

ועל החקירה השניה אשר יחקרון מלין לדבר ולומר, מה זה היה אברהם אשר קיים אפילו עירובי תבשילין מבלי יצווהו יתברך, ואת ברית אלוהיו שכח חלילה עד ציוהו יתברך והוא בן מאה שנה.

והנה אפשר להשיב כי אף לזאת פקחו עיניהם רז"ל במאמרם בבראשית רבה (מו ב) וזה לשונם:

> אמר אברהם עד שלא מלתי היו העוברים ושבים באים אצלי, תאמר משמלתי אינם באים אצלי, אמר לו הקדוש ברוך הוא עד שלא מלתה היו בני אדם ערלים באים אצלך, עכשיו אני בא בכבודי ונגלה עליך הדא הוא דכתיב. וירא אליו ה' באלוני ממרא ע"כ.

והלא כמו זר נחשב יסרב על מצוות קונו יתברך, ומה גם בטענת ערלים העוברים ושבים נגד מצוותו יתברך. ועוד מה השיב הוא יתברך שיגלה עליו, וכי האם בלעדי זה לא יקיים מצוותו יתברך.

אמנם הנה כוונת אברהם, שאחר שגמילות חסדים מקיים העולם כמו שאמרו (**בשמות רבה**) [**במדבר רבה**] (יב יד):

כי על שלשה עמודים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים, עד שלא ניתנה תורה היה מתקיים בעמוד אחד הוא גמילות חסדים, משניתנה תורה היה עומד על שנים והיה העולם רותת, עד שהוקם המשכן והייתה עבודה ע"כ.

ובזה יאמר, הנה על ידי עשותי מצווה זו ימנעו עוברים ושבים מלבוא אצלי, והוא, כי לזר יחשבו מצווה זו, כי מי יסיר מאשר ברא אלוהים באדם, ולא לשלמות יחשבוהו כי אם לחסרון, ובהימנעם מלבוא יתבטל גמילות חסדים, ואיך יתקיים העולם. ודעתו שימול זרעו ולא הוא. על כן אמר לו הוא יתברך הנה אינו דומה קיימך העולם על ידי ערלים עודך ערל, כאשר על ידי מילה. והוא, כי באחד משני דרכים יתקיים העולם:
או על ידי שפע מאתו יתברך הנשפע מלמעלה למטה,
שנית על יד השראת שכינה בארץ.

ולמעלה מזה בהיות צדיק בארץ כדאי להיות מרכבה אל השכינה, כי אז אין קצה לקדושה ושפע טובה הבאה לעולם. וזה מאמרו יתברך הנה מה שאתה בזכותך מקיים העולם על ידי גמילות חסדים לערלים, אינו בשלמות, כי שכינה למעלה. אך על ידי שתמול אין צריך לומר שתשרה שכינה פה, כי אם שאני בא בכבודי, הוא במלאכי מרכבתי, ומניחם מלהיות מרכבה אלי ונגלה עליך ממש, שממך אעשה מרכבה ולא עליהם. והוא מה שכתוב אצלנו על וירא אליו ה' והנה שלשה אנשים, שהם מלאכי המרכבה ניצבים עליו לפניו לאכול לחם, אז וישא עיניו וירא כי השכינה על עצמו ולא עליהם, ואז אמר אל נא תעבור מהיות על עבדך ממש, וזה כוונו באומרם נגלה עליך.

עוד רמז באומרו בכבודי, מעין הקודם, כי בהעדר המילה גורם זכותו התפשטות שפע מאתו יתברך לארץ, אך עתה הוא בואו יתברך בכבודו ממש להגלות עליו. הנה על פי מאמרם ז"ל הלזה, כל איש יבין לאשורו, כי לו יונח ידע אברהם מצוות ברית מילה וחין ערכה, משך ידו הימנה מפני תיקון העולם, בל ימנעו לבא אליו כל רבים עמים ותתבטל ממנו מצוות גמילות חסדים ותתבטל העולם.

אמנם הנה בלעדי זה, ברור מללו רז"ל ב**בראשית רבה** (מו ב) על פסוק לכל זמן כו', כי זמן היה לו לאברהם שניתנה לו מילה כו', והאריכו בדבר לומר שלא היה לו אפשר לימול קודם לידת ישמעאל, כדי שיצא יצחק מטפה קדושה, שהוא כמפורש אצלנו במקומו, כי הלא ידוע שעד עמוד ישראל על הר סיני לא פסק זוהמת הנחש, וכתוב אצלנו כי על כן להתחיל התכתם, הוצרך אברהם לקחת את הגר להטיל בה עיקר בחינת הזוהמא. ובזה הוסיפו רז"ל (שם) לומר, כי גם מטעם זה לא נמול אברהם קודם לידת ישמעאל, והוא כי רצה הקדוש ברוך

הוא יטיל אברהם בחינת הזוהמא בהגר, על כן הוכרח יהיה אז ערל, כי הערלה תמשך אליה בחינת הזוהמא, כדי שכשיבוא להוליד את יצחק יהיה מטפה קדושה כדי שקדושת המילה תמשוך אליה בחינת הקדושה. וגם לימול אחר לידת ישמעאל לא נצטווה כאשר סיימו שם באומרם אמר הקדוש ברוך הוא קנמון אני מעמיד בעולם עד שבוטל יצרו וכו'. והנה דעת רז"ל, כי למען הוציא את יצחק קדוש מן הבטן, עיכב יתברך המילה ולידת יצחק אל זמן ביטול יצרו, שיצא כמעט בלי הולדה מכח יצר הרע.

וכן יראה עוד מאמרם ז"ל בבראשית רבה (מט ב) וזה לשונם:

כתיב **סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם,** איזהו **סוד** ה' זו **מילה**, שלא גלה אותה מאדם ועד עשרים דור עד שעמד אברהם ונתנה לו שנאמר ואתנה בריתי ביני ובינך, אמר לו הקדוש ברוך הוא אם תמול תטול סוד ה'. מה **סוד** ה', **ס** ששים, **ו** ששה, **ד** ארבעה, הרי שבעים, שבעים אני מעמיד ממך בזכות המילה שנאמר בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה, ומעמיד אני מהם שבעים זקנים, שנאמר אספה לי שבעים איש מזקני ישראל, ומעמיד אני מהם משה שהוא הוגה בתורה בשבעים לשון שנאמר הואיל משה באר כו', בזכות מי בזכות המילה שנאמר סוד ה' ליראיו. אמר לו הקדוש ברוך הוא לאברהם דיו לעבד שיהיה כרבו. אמר לפניו ומי ימול אותי, אמר אתה בעצמך, מיד נטל אברהם סכין כו' עכ"ל.

וראוי לשים לב מי הגיד לו שאומרו סוד ה' הוא מילה, שאדרבה מאומרו ובריתו להודיעם נראה כי אומרו סוד ה' הוא דבר אחר ולא הברית. ועוד אומרו איזהו סוד וכו' שלא גלה וכו', נראה כי על כן קורא אותה סוד על שלא גלה אותה עשרים דור, ואחר כך אומר מה סוד ה' וכו' שנראה שלא קראה סוד רק על רמזו מספר שבעים. וגם איך נלמד זה מ**ואתנה בריתי כו'.**

ועוד אומרו אם תמול תטול סוד ה', נראה שסוד קורא אל השכר, ובתחילה אמר שהוא המילה בעצמה.

ועוד אומרו שלשת מספרי שבעים אלה, מה ייחס להם אצל המילה, ואם כל מספר שבעים יצדק בה, יכלול גם שבעים סנהדרין וזולת עניינים שמספרם שבעים.

ועוד למה חוזר ואומר בזכות מי בזכות המילה והוא האמור.

וגם איך למד זה מפסוק סוד ה' כו'.

ועוד אומרו אמר לו הקדוש ברוך הוא לאברהם כו', הנה עד פה הוא יתברך המדבר ולמה חזר ואמר אמר לו הקדוש ברוך הוא.

וגם אומרו לאברהם הוא מיותר כי מי לא ידע כי לאברהם אמר.

ועוד אומרו דיו לעבד כו', הוא משולל הבנה, כי במה ידמה לרבו.

וגם האם יותר מרבו היה מבקש אברהם שיאמר לו דיו כו'.

ועוד מה זו שאלה ומי ימול אותי, היחסר לו מוהל, והנה אתו ענר אשכול וממרא ודומיהם. **ועוד** למה אמר לו הוא יתברך אתה בעצמך, ולמה יחויב יהיה הוא ולא אחר.

אמנם הנה מאמר זה הובא ב**בראשית רבה** (שם) על פסוק כי ידעתיו למען אשר יצוה כו' ושמרו דרך ה' כו'. ויהיה שהוקשה להם, אחר שברית מילה שקולה ככל התורה כולה וגדולה יותר, שעל התורה נכרתו עליה שלש בריתות, ועל המילה שלש עשרה בריתות, ולמה כאשר הוזכר פה דרך ה' שהוא גמילות חסדים, כמו שאמרו ז"ל שהוא צדקה ומשפט למה לא הוזכרה המילה שבה תלוי כל היהדות.

ובכלל הדבר הוא הקושי הגדול שהזכרנו כי אחר שאברהם קיים אפילו עירובי תבשילין מעצמו, למה לא קיים ברית מילה עד שלא נצטווה אחר תשעים ותשע שנה. על כן הביא פסוק סוד ה' וכו', והוא כי הוקשה להם בפסוק כי יותר היה צודק יאמר ברית ה' ליראיו וסודו להודיעם, כי בסוד תצדק הודעה ובברית נתינה.

ועוד הוקשה לו הקושיא הנזכרת למה לא קיים מצוות מילה כל ימיו כיתר מצוות עד תשעים ותשע שנה. על כן פירש כי אומרו סוד ה' הוא מציאות המילה, כי לא גלה אותה מאדם וכו', כי אדם וחנוך ומתושלח ונח ושם לא נתגלה להם מצווה זו בפרט עד שעמד אברהם. ולא מאז הכיר את בוראו אלא עד עת שנתנה לו. וזהו סוד ה' היה שמור ליראיו, הוא אברהם, שנאמר בו כי ירא אלוהים אתה, ולא מיד אלא עד עת בא זמנו להודיעם, שהוא בן תשעים ותשע שנה שאז הודיעם ולא מקודם.

והוא מה שאמרו רז"ל ב**בראשית רבה** שם (מו ב) למעלה ממאמר זה, כי לא היה זמן הנתן מילה לאברהם עד שהיה ראוי להוליד את יצחק, שהוא משנקשר דמו משנצרר דמו משבוטל יצרו משבוטלה תאוותו, ואז ימול כדי שיצא יצחק מטפה קדושה. והוא לומר, שאם היה מגלה לו מתחילה, היה נמול מעצמו כאשר קיים כל המצוות, ולא היה יוצא יצחק מטפה קדושה קנמון בעולם כמפורש היטב במאמר ההוא, כי על כן לא נמול טרם יוליד את ישמעאל. שהוא מה שכתבנו שם, כדי שעל ידי הערלה יטיל בהגר טיפה מבחינת עיקר זוהמת נחש, וההפך ביצחק שטיפתו תבוא בסמוך למילה אחר בטול יצרו של אביו שהוא עד שנת תשעים ותשע. והביא ראיה מפסוק **ואתנה בריתי** שיורה שעד כה לא ניתנה לו כלל.

ועתה הוקשה לו אומרו ובריתו, שמורה שהוא דבר אחר ולא הסוד האמור, שאם כן היה לו לומר והסוד להודיעם או בבאו להודיעם, ולא יאמרו ובריתו, שהוא שם אחר, שיורה על דבר זולת הסוד.

ועוד למה אפקה למילה בלשון סוד. על כן אמר שאמר לו הקדוש ברוך הוא אם תמול תטול כו', באופן שבאומרו סוד ה' כולל שני דברים:

א. המילה עצמה שלא גלה אותה וכו'.

ב. מדאפקיה בלשון סוד רמז השכר. אך אומרו ובריתו הוא על מציאות המילה בלבד, ועל כן נשתנה תוארה.

ועניין שלשת רמזי השבעים האלה, הוא, כי הלא תחת שלש יתחמץ לבב אברהם במצווה זו, על התורה ועל הנבואה ועל הפריה ורביה שנאמר לו ככוכבי השמים לרוב. והוא כי עיקר ישראל הם על התורה והנבואה כי בהן נפלינו מכל גויי הארץ, כי בהם לבדם הוא הדבקות עמו יתברך, ולשתיהן זכו כאחד במתן תורה. וגם ריבוי הזרע הוא הדבר הראשון שנתברך אברהם ואעשך לגוי גדול, וגם אחרי כן הבט נא השמימה וכו'. והנה שלש אלה מתמעטים על ידי תישות כח, כי התורה מתשת כחו של אדם, והנבואה אחת מתנאיה היא הגבורה כי קדושת השראתה מתשת החומר, וגם הפריה ורביה גם כן צריכה חיזוק. והלא על ידי הברית מילה מתישין כח ראש הגויה, ואיככה יוכל קבל מאהבה מצווה המבטלת ריבוי שלשה דברים כאלה. על כן רמז הוא יתברך נהפוך הוא, כי אדרבה בזכותה יתרבו, כי הנה על ריבוי הזרע בשבעים נפש ירדו כו'.

ועל כן לא הביא מן התורה כל הנפש הבאה מצרימה שבעים, כי אם מפסוק זה שאומר ועתה שמך ה' אלוהיך ככוכבי השמים לרוב, כי היו אותם השבעים, כמבועים, לפרות ולרבות ביותר. ועל הנבואה הביא מאספה לי שבעים איש, שעם היותם זקנים ומדוכאים ממצרים לא נמנע הנבואה מהם. ועל התורה הביא ממשה, שהוגה בשבעים לשון ולא הותש כחו. ולמד מאומרו הואיל משה כי הוא בגזירה שווה, נאמר כאן באר ונאמר להלן באר היטב, מה להלן שבעים לשון אף כאן שבעים לשון. ולהלן נלמד מאומרו היטב, שהוא במספר מרובע, ה"א - חמשה, ה"א ויו"ד - עם החמשה - הרי עשרים, ה"א ויו"ד וטי"ת עם העשרים הם מ"ד, וכל התיבה [שהיא עשרים ושש] עם המ"ד הרי שבעים.

ועדיין צריך טעם מי יאמר לי ששלשת הדברים האלה הם בזכות המילה, ושיכלול באומרו סוד ה' שלש אלה לא פחות ולא יותר ממספרי שבעים, לזה אמר ושלשתן בזכות מי, בזכות המילה, שנאמר סוד ה' ליראיו. והוא בגזירה שווה, כי בריבוי עם, ונבואה, ותורה, נאמר בהם סוד. בריבוי עם כד"א (תהלים קיא) בסוד ישרים ועדה, וגם בששים ריבוא ישראל אומרים ברוך חכם הרזים (ברכות נא א), ובנבואה נאמר (עמוס ג) כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים, ותורה כד"א (משלי ג) ואת ישרים סודו.

והנה על כל הטעמים האלה היה מקום יאמר לו אברהם הנה כל הדברים האלה הם לזרעי, ואם כן ימולו בני ולא אני, ומה גם למה שאמרו ז"ל ב**בראשית רבה** (מו ב) שאמר לו אברהם להקב"ה עד שלא מלתי היו בני אדם באים אצלי תאמר משמלתי שיבואו אצלי. שהיה מחזר לבלתי עשות הוא מצווה זו הוא בעצמו, כאשר ביארנו דעתו במאמר ההוא בס"ד. ואם כן אומרו יתברך אם תמול תיטול כו' איננו שווה לו. לזה אמר אמר לו הקדוש ברוך הוא לאברהם, דיו כו', לומר גם שמה שאמר לו אם תמול תיטול סוד ה' הוא בזרעו, הנה גם כן אמר לו הקדוש ברוך הוא לאברהם, כלומר דבר הנוגע לאברהם עצמו, ומה אמר לו דיו לעבד שיהיה כרבו. והוא כי הנה שם שדי רמוז במהול, כי טרם ימול יש לו שי"ן ודל"ת [שי"ן בפניו ודל"ת בזרועו], ובהמולו מגלה היו"ד ונשלם השם הקדוש, ובזה ידמה לו יתברך כמאמרו יתברך על מלאכו ששמו בקרבו, על שעולה שם מטטרון כמנין שם שדי, וכל שכן שבנימול שנרשם השם בבשרו, שיאמר עליו שדומה לרבו, כלומר גם שלא היה לך כי אם זה די, לבלתי תדחה הדבר לזרעך. וזהו אומרם, לאברהם, ולא אמר כמו שכתבנו למעלה אמר לו הקדוש ברוך הוא אם תמול כו' ולא נאמר לאברהם, אך הוא כי פה כיוון על הנוגע אל אברהם עצמו כמדובר.

וכשמוע אברהם כך, אמר, אם כן שעל ידי כן אדמה לך, ויהיה כרושם בי וכותב שם של קדושה, מי ימול אותי שיהיה ראוי לכך. על כן אמר לו אתה בעצמך, כי אין בדורך ראוי לכך זולתך.

ועל פי הדברים האלה יתכן לבאר הכתוב, שאמר לו יתברך תדמה אלי בשני שמותי אלה, כי אני אל שדי עושה חסד כי חסד אל, ובזה אתה דומה לי גומל חסדים תמיד, וגם אני שדי ובזה אינך דומה לי כי מסוימים בך שי"ן ודל"ת ולא יו"ד, שאדרבה הוא הפך קדושת שדי. על כן **התהלך לפני** במצווה זו **והיה תמים** ושלם בשני שמותי אלה, שם אל כי אתה גומל חסדים טובים, ועל ידי מצווה זו שיש לך שי"ן ודל"ת, ותעשה יו"ד להשלים השם, נמצאת תמים במה שאני אל שדי. ובזה **ואתנה בריתי כו'**, והוא כי תואר אל חפץ חסד להרבות אותך, אך שם שדי מעכב, על חסרון זה השם ממך, כי פגמו הוא בברית שממנו הזרע יוצא, אך בהמולך כי תעשה בך שם שדי, אז אין צריך לומר שלא יעכב שם שדי משם אל לעשות חסד ריבוי זרעך, כי אם אדרבה **ואתנה בריתי ביני ובינך** והברית עצמו יעזור ש**ארבה אותך במאד מאד**.

או יאמר הנה אני אל שדי שהוצרכתי לומר לעולמי די, למה שלפי גדולתי שאני בלתי בעל תכלית, כן מעשי יאות יהיו בלתי בעלי תכלית, ועם כל זה שאין כל העולם כולו כדאי לאלוהותי, כמות שהוא בעל גבול, עם כל זה, למעשה ידי אכסוף להשרות שכינתי בך. כי עד כה אין לך נחת רוח בהשרות שכינתי עליך, כי מיד אתה נופל, אך רצוני שאין צריך לומר שלא

תפול אלא שתהיה מתהלך עודך לפני, שאני שורה עליך שאז אתה לפני, מה שאין כן בהיותך ערל, כי טרם ימול לא היה יכול להתנועע עודנו לפניו יתברך בהשרות שכינתו עליו בהינבאו כי היה נופל. אך אחר נימולו אין צריך לומר שלא היה נופל, כי אם גם היה מתהלך אנה ואנה והשכינה על ראשו. כאשר נכתוב בס"ד, שהוצרך לבקש מלפניו יתברך בהתהלכו לבקש סעודת המלאכים ולהכין אותה, שלא יעבור מעליו, באומרו אדנ"י אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור מעל עבדך. ולא עוד אלא שאברהם הולך עמם לשלחם סדומה, וה' לא סר מעליו עודנו הולך, כאומרו ואברהם עודנו עומד לפני ה', והוא תיקון סופרים כאילו יאמר וה' עודנו כו'. ואין זה לו רק על ידי המילה. וזה יאמר לו הוא יתברך מה שאני מבקש הוא הגיעך לגדר תהיה לפני מתהלך, כי עודך לפני שאני שורה עליך תהיה מתהלך ולא נופל, כי כוסף אני תהיה מרכבה אלי, כי עודך לפני תהי מתהלך, כאשר היה לו כמדובר.

והנה זה הוא על הנוגע אלי, כי לנחת רוח לפני תהיה מתהלך לפני. וגם על הנוגע אל עצמך, בל יהיה פגם באבריך כי אם והיה תמים. וגם לא בלבד ישולל אותו אבר ממום, כי אם גם קדושתו על ידי המצווה תתווך **ביני וביניך,** ולא בלבד כסוי קדושה יהיה עליך, כי אם גם יבורכו היוצאים ממך, וזהו **וארבה אותך כו'.**

ג וַיִּפֹּל אַבְרָם עַל-פָּנָיו וַיְדַבֵּר אִתּוֹ אֱלֹהִים לֵאמֹר :
ד אֲנִי הִנֵּה בְרִיתִי אִתָּךְ וְהָיִיתָ לְאַב הֲמוֹן גּוֹיִם :

ראוי לשים לב מה היה שהתחיל בלשון ויאמר שהוא לשון חיבה, וסיים בלשון וידבר שהוא לשון קושי.
ועוד כי הלא כל דבריו ברכות וייעודים טובים, ואיזה קושי יש בדבר שיצדק בו לשון וידבר.
וגם נדקדק אומרו לאמר, שאינו לאמר לזולת.
ועוד כי אחר שעודנו ערל, למה לא נאמר ויפול, כשהתחיל לדבר אתו אני אל שדי כו'.

אמנם לזה נשים לב אל אומרו אני, בפסוק שלמעלה, ובזה. אך תחילה דברה עמו מידת רחמים, שהיא כנודע מזוגה מחסד ודין, והבטיחתו הבטחות. ואחר כך מידת הדין - היא שכינה - הבטיחתו גם היא. והיחלה מדת רחמים, וזהו ויאמר ה' אני אל שדי שמידתו מזוגה מחסד ודין שהוא אל שדי, **התהלך לפני והיה תמים** שיהיו בך שני תוארים אלה על ידי מצווה זו כמפורש למעלה, ובזה **ואתנה בריתי** בשמי **ביני וביניך כו'.**

ואחר כך **דבר אתו אלוהים,** ואמר, הנה שם ה' דבר לך והבטיחך. אני מוסיף ואומר, הנה לומר לך **ואתנה בריתי** כמאמר השם הגדול אין צריך, כי אני **הנה בריתי אתך** כי שכינה

תמיד הייתה דבקה בו. ובכן מה שאני מוסיף, הוא לומר והיית כו'. ולהיות הדבור הראשון ממידת רחמים, לא נפל. אך כאשר בא לדבר אתו אלוהים נפל וזהו **ויפול כו' וידבר כו'.** וגם יש קושי בהמשך דבריו, כמו שיבוא לפנים, שהוא שאם לא ימולו לא יכנסו לארץ ולא יהיה להם לאלוה ולפטרון, וזהו אומרו לשון **וידבר.**

או יהיה טעם אחר למה שלא נאמר למעלה **ויפול,** וידוקדק אומרו **לאמר,** כי אינו לאמר לזולת. והוא כי הורה לו הוא יתברך מעלת המילה, כי אין צריך לומר אחר העשותה, כי אם אפילו בצואת אותה לו, תגין עליו מליפול. כי באמור לו **התהלך לפני והיה תמים,** בהסרת הערלה, **ואתנה בריתי,** היא המילה, בכל זה שהוא ציווי המילה ושלא תעכב אל ריבוי הזרע, לא נפל. אך כשנעתק לדבר מה שירוויח בה שיהיה **אב המון גויים,** ושלא יקרא אברם, ושיפרה אותו, ושיתן לו את הארץ ולזרעו אחריו, לדברים האלה הוצרך ליפול כדרכו, וזהו אומרו **ויפול אברם על פניו.** ולמה נפל עתה מה שלא היה בקודם, הלא הוא כי היה למה ש**וידבר אתו אלוהים לאמר** אני **הנה בריתי כו'.** שכדי לאמר דברים אלו שאינן ציווי המילה הוא שנפל, אך לא בעיקר ציוויה. ובזה מצאנו ראינו טוב טעם אל אומרו **וידבר אתו,** עם היות כי גם עד כה אתו היה מדבר.

ה וְלֹא-יִקָּרֵא עוֹד אֶת-שִׁמְךָ אַבְרָם וְהָיָה שִׁמְךָ אַבְרָהָם כִּי אַב-הֲמוֹן גּוֹיִם נְתַתִּיךָ :
ו וְהִפְרֵתִי אֹתְךָ בִּמְאֹד מְאֹד וּנְתַתִּיךָ לְגוֹיִם וּמְלָכִים מִמְּךָ יֵצֵאוּ :

הנה רז"ל ב**בראשית רבה** (מו ו) הקשו שלא היה ראוי ליקרא אלא אבהם רמז ל**אב המון גויים**, ותירצו שנשארה הרי"ש להשלים נוטריקון של **רמ"ח**. אך אין מזה בכתוב כלום. ויתכן בהעיר כי אומרו **והפרתי כו'** היה לו לומר לאומרו למעלה באומרו **וארבה כו'.** אך הוא שהכתוב עצמו נותן טעם לדבר שאמר **לא יקרא כו' כי אב המון כו'.**

ושמא תאמר אם כן איפה תתחלף הר' בה' ואקרא אבהם, לא כן הוא כי הלא **והפריתי כו' ונתתיך לגוים ומלכים** ועל כן צריך רמז הר', כי הנה תיבת גויים ותיבת מלכים מספרם עולה קצ"ט, ועם כללות התיבה ר', על כן לרמוז זה נשארה הר' ולא הפסיקה בין ה"א למ"ם, למען ידרש דרשת **אב המון** עם אב, והר' אל **גויים ומלכים** שבקרב ההמון.

או בדרך אחרת, והיא כי דרך רז"ל לדרוש מספר מרובע, כאומרם (סוטה לו א) באר היטב שנכתבה בשבעים לשון, כמספר היטב ה הי היט היטב עולה שבעים כמפורש למעלה במאמר סוד ה'.

ונבוא אל העניין והוא כי באומרו **כי אב המון גוים נתתיך,** הוא שני דברים:

א. היות **אב המון.**

ב. שם הנותן. נמצא שצריך לרמוז היות **אב המון,** וגם ששם אלוהים נתנו ל**אב המון,** כי הוא האומר נתתיך כי שם אלוהים הוא הדובר. ואומר **והיה שמך אברהם,** אבהם על כי **אב המון גוים,** והר' להיות כי אני שם אלוהים נתתיך, שאני במספר הנזכר עולה ר'.

ז וַהֲקִמֹתִי אֶת-בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֶךָ וּבֵין זַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ לְדֹרֹתָם לִבְרִית עוֹלָם לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ :

ח וְנָתַתִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ אֵת אֶרֶץ מְגֻרֶיךָ אֵת כָּל-אֶרֶץ כְּנַעַן לַאֲחֻזַּת עוֹלָם וְהָיִיתִי לָהֶם לֵאלֹהִים :

ט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל-אַבְרָהָם וְאַתָּה אֶת-בְּרִיתִי תִּשְׁמֹר אַתָּה וְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ לְדֹרֹתָם :

י זֹאת בְּרִיתִי אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּ בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין זַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ הִמּוֹל לָכֶם כָּל-זָכָר :

ראוי לשית לב:

באומרו להיות לך לאלוהים, היתכן כי עד המולו לא היה ה' לאלוהים לאברהם. ואם הוא שיכונה עליו לאלוהים בחייו, לא כן היה כי לא נקרא אלוהיו עד אחר מותו.

ב. אומרו ונתתי כו' את ארץ מגוריך, מי הכניס עניין הארץ פה.

ג. למה חזר ואמר **והייתי להם לאלוהים.**

ד. כי למעלה תלה היותו לאלוהים בברית מילה ופה בארץ.

ה. כי למעלה תלה האלוהות באברהם, באומרו להיות **לך לאלוהים ולזרעך,** ופה אמר להם **לאלוהים** ולא הזכיר את אברהם עם היות שהזכירו בתחילת הפסוק.

ו. אומרו ואתה את בריתי וכו', שהרי כבר נאמר למעלה.

ז. אומרו זאת בריתי כו' ביני וביניכם כי גם זה כבר נאמר למעלה **והקימותי את בריתי ביני וביניך ובין זרעך וכו'.**

אמנם הנה הן כל אלה אחשוב הוקשו לר' יודן ב**בראשית רבה** (מו ז) וזה לשונו:

> **ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך,** רבי יודן אומר חמש, אם מקבלים בניך אלוהותי אני אהיה להם לאלוה ולפטרון, ואם לאו לא אהיה להם לאלוה ופטרון. אם נכנסים בניך לארץ הם מקבלים אלוהותי, ואם לאו אינם מקבלים. אם מקיימים בניך את המילה הם נכנסים לארץ, ואם לאו אין נכנסים לארץ. אם מקבלים בניך את השבת הם נכנסים לארץ ואם לאו אינם נכנסים ע"כ.

והוא כי הנה ראוי לשית לב על מאמרו:

א. אומרו חמש ואינו מונה רק ארבע.

ועוד כי מניינא למה לי.

ועוד מהו כפל אומרו אלוה ופטרון.

ועוד למה כופל ואומר ואם לאו לא אהיה כו' והלא מכלל הן אתה שומע לאו.

ועוד למה תלה קבלת אלוהותו יתברך בנחלת הארץ ולא בדבר אחר.

וגם אינה תלויה בבחירתם.

ועוד למה לא קיצר ואמר אם נכנסים בניך לארץ אהיה להם לאלוה ופטרון.

ועוד אם הכניסה לארץ תלויה במילה ובשבת ליערבינהו וליתנינהו, ולא יאמר כל אחת בפני עצמה.

וגם למה נתייחדו דברים אלו מכל יתר מצוות אל הכניסה לארץ.

ועוד כי שבת אינו בכתוב.

אמנם אומר כי הנה מלכותא דרקיעא כעין מלכותא דארעא, והוא כי דרך המלך המולך על הארץ, כי עיר ממלכתו אשר הוא יושב בה תתנהג על ידו, אך שאר עיירות יפקד המלך פקידים ושרים, להיות כל איש שר ושופט מנהיג אנשי עירו. באופן כי דרך כלל, המלך ההוא מלך כל הארץ ליושבי עירו וליושבי כל יתר עיירות יקרא, אך לא יקרא מנהיג זולת על הדרים אתו בעיר ממלכתו. כן מלכותא דרקיעא, עם שדרך כלל, אלוהי כל הארץ יקרא, אך לא ייחד ההנהגה על ידו כי אם לשוכני ארץ ישראל, כי שם בחר ה' לשבתו כנודע. והוא מאמר הכתוב (דברים יא) ארץ אשר ה' אלוהיך דורש אותה תמיד כו'. וזה עניין אומרו לאלוה ופטרון, שיקרא יתברך אלוהיו וגם יהיה **לפטרון** להנהיגו, ולא יתנהו ביד שר ומושל. וזהו אומרו אם מקבלים בניך אלהותי אהיה להם לאלוה ופטרון. ואם לאו, לא תהיה השלילה, שלא אהיה להם לא זה ולא זה, כי אם, ואם לאו לא אהיה להם לאלוה ולפטרון, כלומר כי אם לאלוה בלבד, אך לא גם כן לפטרון להנהיג על ידי עצמי, וזהו שחזר ואמר ואם לאו כו'.

ובדבר זה נתיישבו כל קושיות הכתובים, כי באו כסדרן והלכתן אומרים אמור כל אמריו, והוא בהקדמה שהניח, באומרו רבי יודן אומר חמש, לומר הנה כל רואה הכתובים לא ימצא רק ברית מילה ונחלת הארץ והם שנים, ועם קבלת האלוהות באומרו **להיות לך לאלוהים** ימצא שלשה, ועדיין כל קושיות הכתובים במקומם.

והנה לתרץ קצת קושיותיו היה מקום לומר, כי מה שאומר אחר כך **זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם** הוא עניין שבת כד"א (שמות לא) ביני ובין בני ישראל, אך נמצאו ארבעה דברים, ועדיין רוב הקושיות במקומם. על כן א"ר יודן הנה חמשה דברים הם, והוא שמוסיף על

הארבעה שהזכרנו היותו פטרון נמצאו חמשה. אלוה ופטרון הרי כאן שנים והארץ וברית מילה ושבת הרי חמש.

וזה עניין הכתובים **והקמותי את בריתי ביני ובינך** דהיינו פטרון, שלא יכנס שר בינתיים והיינו אלוה ופטרון, שבכלל מאתיים מנה, ומה גם כי היות לאלוה אין צריך לאומרו, כי גם עד כה היה. ומה שאהיה להם לאלוה ופטרון הוא אם מקבלים בניך אלהותי וזהו **ביני וביניך כו' להיות לך לאלוהים,** שמה שאהיה גם לפטרון הוא אם מקבלים אלוהותי.

ח וְנָתַתִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ אֵת אֶרֶץ מְגֻרֶיךָ אֵת כָּל-אֶרֶץ כְּנַעַן לַאֲחֻזַּת עוֹלָם וְהָיִיתִי לָהֶם לֵאלֹהִים :

ופירש מה היא קבלת האלוהות, הכניסם לארץ. וזהו **ונתתי כו' את ארץ מגוריך** וזו היא קבלות האלוהות שאמרתי. וזהו שסיים ואמר **והייתי להם לאלוהים** שהוא שתקבלו אלוהותי, כי הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה.

ט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל-אַבְרָהָם וְאַתָּה אֶת-בְּרִיתִי תִּשְׁמֹר אַתָּה וְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ לְדֹרֹתָם :

ואם מקיימים את המילה הם נכנסים לארץ, וזהו **ואתה את בריתי תשמור,** לומר מה שאמרתי שיכנסו לארץ, הוא בתנאי ש**אתה את בריתי תשמור** היא ברית מילה, שאם לאו אין נכנסין.

י זֹאת בְּרִיתִי אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּ בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין זַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ הִמּוֹל לָכֶם כָּל-זָכָר :

וגם אם מקיימים את השבת הם נכנסים, היינו שסמך ואמר **זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם,** לומר מה שאמרתי מהכניסם לארץ, הוא בתנאי כי **וזאת בריתי אשר תשמרו,** היא אותה שהיא **ביני וביניכם** היא שבת, כד"א ביני ובין בני ישראל כו'.

ובזה נתישבו כל הקושיות הכתובים, ואומרו שני פעמים היותו יתברך **לאלוהים,** שהוא על קבלת ישראל אלוהותו יתברך. וכוונת העניין, שאומר הוא יתברך אם מקבלים בניך אלוהותי אהיה להם לאלוה ולמנהיג ואם לאו לאלוה בלבד. ומה שאמרתי מקבלים אלוהותי אינו כמשמעו, כי הפנה ראשונה אינה נכנסת בתנאי אם נכנסים לארץ. ולמה קראתי לזאת קבלת אלוהותי, ולמה על ידה אהיה לאלוהים וגם לפטרון, הלא הוא על כי צריך לה ברית מילה ושבת. ועל ידי ברית מילה הוא קבלת האלהות, שעל ידי כן אהיה להם לאלוה, ועל ידי קבלת שבת שהיא ביני ובין בני ישראל, על כן גם אהיה לפטרון שלא יכנס שר בינו יתברך לבין בני ישראל. וכמו שאמרו ז"ל באלה ה**דברים רבה** (א יח) גוי ששבת חייב מיתה כי נכנס בין המלך

והמלכה. נמצא שעל ידי כניסה לארץ שהיה על ידי שני דברים אלו, תקרא קבלת האלהות לזכות להיות לנו לאלוה ולפטרון.

ט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל-אַבְרָהָם וְאַתָּה אֶת-בְּרִיתִי תִּשְׁמֹר אַתָּה וְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ לְדֹרֹתָם :
י זֹאת בְּרִיתִי אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּ בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין זַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ הִמּוֹל לָכֶם כָּל-זָכָר :
יא וּנְמַלְתֶּם אֵת בְּשַׂר עָרְלַתְכֶם וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם :

ט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל-אַבְרָהָם וְאַתָּה אֶת-בְּרִיתִי תִּשְׁמֹר אַתָּה וְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ לְדֹרֹתָם :
אומרו אתה פעם שנית הוא מיותר. אך יאמר במה שאתה נמול, שממך ימשך גם לכל זרעך, כל מי שימול אחריך כאילו אתה נמול עמו, כי גם כל זכותם תלוי בך.
או יאמר נמשך אל מה שאחר זה, בשום לב אל ייתורי לשון שבפסוקים.
ואל אומרו לשון רבים, ואחר כך לשון יחיד **זרעך אחריך.** והוא במה שידענו מרז"ל (**פרקי דרבי אליעזר** פרק כט) כי כל הנפש שגייר אברהם לא נמשך לזרעם. בזה יאמר הלא ציוויתי על המילה, דע כי לא תדמה אל שאר גרים, כי הנה **אתה את בריתי תשמור,** וכמו שאתה תשמור כך זרעך אחריך בלבד ישמרו לדורותם, אך לא אשר לא מזרעך המה, וזהו אומרו **אתה** פעם שנית, להשוות זרעו לו. ואם תהיה אומה כישמעאל ודומה להם שישמרו הברית, לא ידמו למילת אשר יקרא לך בו זרע, כי דע כי -

י זֹאת בְּרִיתִי אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּ בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין זַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ הִמּוֹל לָכֶם כָּל-זָכָר :
זאת בריתי אשר תשמרו דרך כלל **ביני וביניכם,** עם מה ש**בין זרעך אחריך** שהוא מיעקב, אין צד שווה בין הכל, אלא **המול לכם כל זכר** שהוא מציאות המילה, אבל אינו דומה, כי מולי האומות אין נקראים מולים, וזהו –

יא וּנְמַלְתֶּם אֵת בְּשַׂר עָרְלַתְכֶם וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם :
ונמלתם את בשר ערלתכם זרעך אחריך הנזכרים, כי אתם תקראו נמולים. והטעם כי למה שקדש אתם לה' על ידי המילה, תהיה קשר אמיץ **ביני וביניכם** כי תתגלה אות י', ויושלם שם שדי בקרבך קדוש, מה שאין כן לבלתי קדושים, כי בכם תתהווה הוויית אות מאותיות שמו היא [יו"ד] משדי, וזהו **והיה לאות ברית** היא אות יו"ד **ביני וביניכם,** שבזה יצדק מה שאמרתי שיהיה **ביני וביניכם.**

טו וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל-אַבְרָהָם שָׂרַי אִשְׁתְּךָ לֹא-תִקְרָא אֶת-שְׁמָהּ שָׂרָי כִּי שָׂרָה שְׁמָהּ :

אמר **לא תקרא שמה שרי** שיורה שהיא **שרה** לך, או לאנשי מקומה שהייתה מגיירת הנשים, כי **שרה** סתם נקרא **שמה**. ולא אמר והיה שמה שרה, לומר, כי מאז נקראת אברהם, הי' שלה נחלקה חציה לאברהם נשאר שרה שמה, וראה חשיבותה להיות **שרה** לכל בלעדי זכותך.

טז וּבֵרַכְתִּי אֹתָהּ וְגַם נָתַתִּי מִמֶּנָּה לְךָ בֵּן וּבֵרַכְתִּיהָ וְהָיְתָה לְגוֹיִם מַלְכֵי עַמִּים מִמֶּנָּה יִהְיוּ :

כי הלא עם היות שמסרתי הברכות בידך כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** לט יז) על והיה ברכה, עם כל זה וברכתי אותה בעצמי, ולא הנחתי לך שתברך אותה, **וגם נתתי ממנה** מי שיקרא לך בן. מה שאין כן הגר בישמעאל, שישמעאל נקרא בנה כמפורש בפסוק גרש האמה כו'. **וברכתיה** עוד, והוא כי לך אמרתי ונתתיך לגויים דרך מתנה, אך היא **והייתה לגויים והייתה** כמאליה. וגם לך אמרתי ומלכים ממך יצאו, ובה אני מוסיף כי **מלכי עמים** הם שלמה ומשיח, מלכים המושלים בכל העמים דרך כלל **ממנה יהיו** לך.

יז וַיִּפֹּל אַבְרָהָם עַל-פָּנָיו וַיִּצְחָק וַיֹּאמֶר בְּלִבּוֹ הַלְּבֶן מֵאָה-שָׁנָה יִוָּלֵד וְאִם-שָׂרָה הֲבַת-תִּשְׁעִים שָׁנָה תֵּלֵד :

יח וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל-הָאֱלֹהִים לוּ יִשְׁמָעֵאל יִחְיֶה לְפָנֶיךָ :

יט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֲבָל שָׂרָה אִשְׁתְּךָ יֹלֶדֶת לְךָ בֵּן וְקָרָאתָ אֶת-שְׁמוֹ יִצְחָק וַהֲקִמֹתִי אֶת-בְּרִיתִי אִתּוֹ לִבְרִית עוֹלָם לְזַרְעוֹ אַחֲרָיו :

כ וּלְיִשְׁמָעֵאל שְׁמַעְתִּיךָ הִנֵּה בֵּרַכְתִּי אֹתוֹ וְהִפְרֵיתִי אֹתוֹ וְהִרְבֵּיתִי אֹתוֹ בִּמְאֹד מְאֹד שְׁנֵים-עָשָׂר נְשִׂיאִם יוֹלִיד וּנְתַתִּיו לְגוֹי גָּדוֹל :

כא וְאֶת-בְּרִיתִי אָקִים אֶת-יִצְחָק אֲשֶׁר תֵּלֵד לְךָ שָׂרָה לַמּוֹעֵד הַזֶּה בַּשָּׁנָה הָאַחֶרֶת :

ראוי לשית לב:

אם הוא לשון שחוק היתכן ישחק למאמרו יתברך, ואם הוא לשון שמחה איך הוא שמח ומסתפק.

ב. איך יתכן נאמין באברהם יסתפק במאמרו יתברך, ההוא אמר **וגם נתתי ממנה לך בן** ולא יעשה, ואחרי דברו יתברך מה זו תמיהה **הלבן מאה שנים יולד ואם שרה הבת תשעים שנה תלד.**

ג. כי הלמ"ד של הלבן מיותרת והיה לו לומר **הבן מאה שנה.**

ד. אומרו יולד והיה לו לומר יוליד.

ה. אומרו לו ישמעאל יחיה כו', שיראה כאומר הלוואי ישמעאל יחיה ובלי יצחק, והלא אם הוא יתרצה בזה לבדו שרה לא תתרצה כי מה לה בטובת ישמעאל.

ועוד מי שנותן לו הוא יתברך מתנה גדולה, האם יאמר זו הקטנה תספיק לי ואי אפשי בגדולה שנתת לי, ואם הוא שאומר אולי מה שאמרת שתתן לי בן הוא ש**ישמעאל יחיה לפניך,** לא יתכן, כי הלא על שרה אמר **וגם נתתי ממנה לך בן.**

ו. אומרו יחיה לפניך, מה הם החיים אשר שאל ממנו יתברך.

וגם אומרו לפניך האם יש חי שלא בפניו יתברך.

ז. אומרו ויאמר אלוהים אבל שרה כו' מה בא לשלול במלת **אבל.**

ח. קשה שהרי נאמר לו למעלה **וגם נתתי ממנה לך בן.**

ט. למה הזכיר לו מעתה את שמו באמור לו **וקראת את שמו יצחק,** ואם הוא על אשר נפל על פניו ויצחק, הנה פירשו ז"ל **ברבה** פרשת וירא (נג יא)

מה שנקרא **יצחק** הוא:

י על עשרה הדברות,

צ על שרה שהייתה בת תשעים בלדתה אותו,

ח על שמונת ימי המילה,

ק על שאברהם בן מאה שנה הולידו,

ושם כתבנו כי הכריחו לרז"ל לומר כך הפסוקים הנאמרים שם כאשר יבוא לפנים בס"ד במקומו.

י. מה צורך לומר **והקמותי את בריתי אתו,** כי אחר שהוא בן לאברהם ושרה ודאי שברית אברהם יתקיים בו.

יא. אומרו ולישמעאל שמעתיך, כי אומרו **שמעתיך** היא מלה מיותרת, כי מי לא ידע ששמע. אם על שהיה בלבו בלבד שמע והשיב על הדבר, מה גם עתה מה שדבר בפיו.

יב. אומרו הנה ברכתי אותו לשון עבר ושאר הברכות לשון עתיד.

יג. כי אין זו שאלת אברהם רק ש**יחיה** לפניו יתברך, ואיך יאמר **שמעתיך** ואומר עניינים אחרים.

יד. אומרו ואת בריתי אקים את יצחק כו', הרי נאמר למעלה **והקמותי את בריתי אתו.**

טו. למה סיים לו זמן ואמר **למועד הזה וכו'.**

יז וַיִּפֹּל אַבְרָהָם עַל-פָּנָיו וַיִּצְחָק וַיֹּאמֶר בְּלִבּוֹ הַלְּבֶן מֵאָה-שָׁנָה יִוָּלֵד וְאִם-שָׂרָה הֲבַת-תִּשְׁעִים שָׁנָה תֵּלֵד :

אמנם הנה אברהם בשומעו, צחק ושמח בלבו, ואמר הלא עת רצון היא זאת לי, כי האם לזולתי היה נעשה לו הנס וההטבה הזאת. וזהו **הלבן מאה שנה יולד,** כי היא ה"א התימא, כלומר הלמי שהוא **בן מאה** שנה יולד לו בן, כלומר ודאי שלא יהיה כן לזולתי. וכן ואם שרה אילו הייתה נשואה לזולתי **הבת תשעים שנה תלד.** באופן כי למעני עושה כן הוא יתברך.

יח וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל-הָאֱלֹהִים לוּ יִשְׁמָעֵאל יִחְיֶה לְפָנֶיךָ :

ואם כן אחר כי זו עת רצון היא לי, אשאל על ישמעאל שהוא רשע, כי מת היה מצד החיצונים חשוב כמת ש**יחיה** לפניו יתברך, שהוא בעולם הבא המתייחס אל היות לפניו יתברך, כי יהיה עמו להחזירו בתשובה שלמה, שיקרא חי שחיותו בעולם הבא, וכן היה לו כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** לח יח) תקבר בשיבה טובה, בישרו שיעשה ישמעאל תשובה.

או שיעור הכתוב מעין זה, שאומר אברהם הנה ישמעאל אינו מצד הקדושה, וצריך יעשנו יתברך בריה חדשה להביאו אל הקדושה, שיהיו חייו לעולם הבא כישראל, ולא כאומות שחייהם בעולם הזה. ולשאלה זו לא מצא אל לבו קודם לעת ההוא, כי יקשה לשאול, אך עתה באמור אליו יתברך **וברכתי אותה,** שהוא כפירוש **רש"י** מרז"ל (**בראשית רבה** מז ב) שיחזירנה לנערותה וגם ינתן לו ממנה בן, אז שחק ושמח ואמר הלמי שהוא **בן מאה שנה** זולתי יולד לו ולד, כלומר ואין זה כי אם שהוא יתברך מחזקני ומשנה אותי לטוב. **ואם שרה הבת תשעים שנה תלד,** הלא ודאי כי אם שהוא יתברך עושה אותה בריה חדשה כבת עשרים שנה כי מחזירה לנערותה, למען תת לי ממנה בן, ואם כן איפה לא יהיה כמו זר נחשב שיביא את ישמעאל אל הקדושה שישנהו לטוב ויביאהו אל הקדושה שיחיה לפניו בעולם הבא. על כן אז ערב אל לבו **ויאמר לו ישמעאל יחיה לפניך.**

יט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֲבָל שָׂרָה אִשְׁתְּךָ יֹלֶדֶת לְךָ בֵּן וְקָרָאתָ אֶת-שְׁמוֹ יִצְחָק וַהֲקִמֹתִי אֶת-בְּרִיתִי אִתּוֹ לִבְרִית עוֹלָם לְזַרְעוֹ אַחֲרָיו :

ואז השיב לו הוא יתברך ואמר לו הנה שאלתך זו כוללת שני דברים:

אחד בישמעאל עצמו שיעשה תשובה,

שנית שגם בו יקרא לך זרע להקים את בריתי גם עמו.

אבל זו השנית אי אפשר כי הלא שרה אשתך שהיא בת זוגך ונשמתה קדושה כמוך, היא ה**יולדת לך בן,** כלומר שיקרא לך בן מיוחס אחריך שיקרא זרעך, כלומר אך לא כן שפחה מצרית שמסטרא דשמאלא. והראיה כי הלא **וקראת את שמו יצחק,** שהוא כי לצאת ממך מי שיקרא זרעך שהוא שיצדק בו שם זה, והוא מאמרם ז"ל ב**בראשית רבה** פרשת וירא (נג יא) למה נקרא יצחק?

י כנגד עשרת הדברות,

צ ששרה הייתה בת תשעים שנה,

ח שנמול לשמנה,

ק שהיה אברהם בן מאה שנה.

וזהו **שרה אשתך וכו' וקראת את שמו יצחק,** שהיו"ד היא על עשרת הדברות שכדי שיקבל עשרת הדברות צריך שתלד אותו שרה והיא בת תשעים שנה וזה **י'** וצ', וגם צריך יהיה נמול לשמונה שהוא עולה תמימה צריך שתהיה אתה בן מאה שנה וזהו ה**ח'** וה**ק'** כמפורש פרשת וירא בס"ד, כלומר וזה אי אפשר בישמעאל. וזהו אומרו **אבל שרה** לשלול את הגר שילדה לישמעאל, וזה משמעות אבל כלומר לא כדברך אבל משרה בלבד. ועל כן את הבן שהוא ממך ומשרה אקים **את בריתי אתו לברית עולם ולזרעו אחריו,** שהוא הדבר השני שכיוונת בשאלתך באמור **לו ישמעאל יחיה לפניך.**

כ וּלְיִשְׁמָעֵאל שְׁמַעְתִּיךָ הִנֵּה בֵּרַכְתִּי אֹתוֹ וְהִפְרֵיתִי אֹתוֹ וְהִרְבֵּיתִי אֹתוֹ בִּמְאֹד מְאֹד שְׁנֵים-עָשָׂר נְשִׂיאִם יוֹלִיד וּנְתַתִּיו לְגוֹי גָּדוֹל :

אך **ולישמעאל** כלומר מצד עצמו שהוא הדבר הראשון שיחיה וישוב אל ה', הנה לזה כבר שמעתיך שאחיה אותו, שאחזירהו בתשובה ויחיה לפני לעולם הבא כאשר כתבנו, שהוא מה שבא אל הפועל ובישרו יתברך בדבר באומרו תקבר בשיבה טובה, וגם אטיב לזרעו בריבוי כי **והרבתי אותו כו'.** וגם במעלה כי **שנים עשר נשיאים יוליד וכו'.**

כא וְאֶת-בְּרִיתִי אָקִים אֶת-יִצְחָק אֲשֶׁר תֵּלֵד לְךָ שָׂרָה לַמּוֹעֵד הַזֶּה בַּשָּׁנָה הָאַחֶרֶת :

אך לא להקים בריתי אתו כי אם **ואת בריתי אקים את יצחק אשר תלד לך שרה,** ולא אשר ילדה הגר המצרית. כי על כן קראתיו יצחק כי הוצרך זכות היות שרה בת תשעים שנה ואתה בן מאה. **למועד הזה** הוא מועד חג הפסח בשנה האחרת ולא קודם, כי אז אתה משלים המאה שנה כד"א ואברהם בן מאה שנה בהולד לו את יצחק בנו ושרה בת תשעים שנה כו'. ואמר **למועד וכו'** כי במועד הפסח היה כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** מח) כי באומרם המלאכים כעת חיה, הלכו לסדום, ואכלו בבית לוט מצוות, כמאמרם ז"ל (**סדר עולם** ה) כי פסח היה.

או שיעור הכתובים, אבל **שרה** דווקא **יולדת** מה שיהיה **לך בן** אבל לא הגר המצרית. והטעם כי שלשה שותפים באדם **אביו ואמו והקב"ה.** אך זה היה בך עם שרה שאני עמכם, אך לא עם הגר. וזהו אומרו אבל לחיות לפני, יהיה מה ש**שרה אשתך יולדת לך בן,** כי על ידי שניכם אני השלישי. וזהו אומרו **וקראת את שמו יצחק,** כלומר כי מקריאת השם יתגלה לך הטעם. והוא כי בשם יש חבור שלשתנו, והוא מה שאמרו רז"ל ב**בראשית רבה** פרשת וירא כי **בצדי"ק** רמוזה שרה וב**קו"ף** אברהם שהיא הייתה בת תשעים שנה והוא בן מאה, נינקוט מיהא אל שתי אותיות אלו והשנים הנותרות הם **ח"י** שירמוז בו חי העולמים עם שניהם, נמצאו רמוזים יחד בשם **יצחק** העשותו על ידי שלשה שותפין שבאדם. מה שאין כן אם היה

באברהם עם הגר, כי אין בה הכנה להיות השותף השלישי, הוא יתברך, להיות בישמעאל הדמות עם יצחק. ולכן ליצחק בלבד אני אומר **והקימותי את בריתי אתו לברית עולם כו'.**

והנה עד כה ביצחק קיימתי עניין טרם יקראו ואני אענה, כי לא בקשתם עליו ולא קראתם ועניתי. אך ולישמעאל לא כן, כי אם עד שמעתי השאלה מפיך, על כי אינו כדאי, וזהו **ולישמעאל שמעתיך,** ועם כל זה לא איחרתי לגזור הטובה כי אם מיד שדברת הנה **ברכתי אותו כו'.** והשאר כדלעיל.

פרשת וירא

פרק יח

א וַיֵּרָא אֵלָיו יְהוָה בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא וְהוּא יֹשֵׁב פֶּתַח-הָאֹהֶל כְּחֹם הַיּוֹם :

ב וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיַּרְא וְהִנֵּה שְׁלֹשָׁה אֲנָשִׁים נִצָּבִים עָלָיו וַיַּרְא וַיָּרָץ לִקְרָאתָם מִפֶּתַח הָאֹהֶל וַיִּשְׁתַּחוּ אָרְצָה :

ראוי לשית לב:

אל אומרו אליו ואת שמו לא הזכיר, כי להיות פרשה פתוחה אין לסמוך אל הנזכר בקודמת.

ועוד מה צורך לדעת היכן היה יושב ושהיה **כחום היום.**

ועוד אומרו וירא שני פעמים.

ועוד למה רץ לקראתם והם **ניצבים עליו.**

ועוד אם היה בלבו שהיו ערביים למה חרד עליהם את כל החרדה ההיא **וישתחו ארצה.**

ועוד כאשר **רץ לקראתם וישתחו** למה לא דבר להם כלום.

ועוד אמרו אל נא תעבור והיה לו לומר אל נא תלך או אל נא תעלה.

וגם אם שם זה הוא קדש, שהוא הפירוש היותר צודק, למה לא נאמר קודם לאומרו **וירץ לקראתם,** שהוצרך **רש"י** ז"ל לומר שנכתב הפך הסדר.

אמנם בא להורות כמה מעלות טובות מקנה המצווה בעושיה, כי תקדשנו ותזככנו עד יהיה כבריה חדשה, כנוסח ברכותינו אשר קדשנו במצוותיו, כי על ידי מצוותיו מתחדשים האברים העושים אותם. ועל כן הם רמ"ח מצוות עשה לעומת רמ"ח איברים ושס"ה מצוות לא תעשה כנגד שס"ה גידים. וכמאמרנו על פסוק (קהלת יב יג) את האלוהים ירא ואת מצוותיו שמור, שהוא את האלוהים ירא מלעבור מצוות לא תעשה, ואת מצוותיו שמור לקיים מצוות עשה כי זה ו כללות כל האדם, בין איברים וגידים ליקדש בם, רמ"ח מצוות עשה ושס"ה מצוות לא תעשה הוא כללות כל האדם שהוא רמ"ח איברים ושס"ה גידים כמספרן.

א וַיֵּרָא אֵלָיו יְהוָה בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא וְהוּא יֹשֵׁב פֶּתַח-הָאֹהֶל כְּחֹם הַיּוֹם :

וזהו עניין מאמר תורתנו פה באומרו **וירא אליו ה'**, לומר ראה והביטה המעלות אשר קנה אברהם על ידי המילה הנזכרת כי הנה נתקדש איכותו על מה שהיה מתחילה בכמה דברים. **א.** כי **וירא אליו ה'**, והוא עניין מאמרם ז"ל על מה שמצינו פעם מזמור לדוד ופעם לדוד מזמור, ואמרו (**ילקוט** איוב תתקיז) על דרך פירושם על פסוק (איוב כט יד) צדק לבשתי וילבישני, יש אדם נאה ללבושו ויש שלבושו נאה לו וכו', כך אמר איוב אני נאה לצדקה להתלבש בה והיא נאה להתלבש בי. כך לא בלבד המזמור נאה לדוד כי אם גם דוד נאה אל המזמור ועל כן נאמר גם כן לדוד מזמור.

על דרך זה יאמר שקנה אברהם על ידי המילה, כי הנה עד שלא נמול אברהם לא נאמר רק ויאמר ה' אל אברם, וירא ה' אל אברם, היה דבר ה' אל אברם. כי ה' שנזכר תחילה הוא נאה אל אברם להתפאר ולהנאות בו אברם, אך לא היה הוא נאה לה' בעצם להתפאר, כי ערל היה, כי על כן לא היה יכול לסבול השראת קדושת נבואה מבלי יפול. אך עתה שנימול אינו אומר וירא ה' אליו כי אם **אליו ה'**, כי הוא נאה לה' על דרך לדוד מזמור. וזהו אומרו **אליו** כלומר אל הנימול הנזכר ולא אמר אל אברהם, בל יראה שה"א שניתוספה בו ליקרא אברהם גרמה לו, על כן לא הזכיר אברהם כי אם אליו שהוא אל הנימול הנזכר בסמוך. כי המילה עשתה זאת שנתקדשו כל אבריו לגמרי מה שאין כן אם היה נקרא אברהם ועודנו ערל.

ועוד שנית והוא כי **והוא יושב פתח האהל** מה שאין כן בתחילה שהיה נופל ולא יושב.
ועוד שלישית והוא **פתח האהל** כי דרך הנביא להתבודד במקום שאין אנשים להשיג הנבואה, אך עתה על ידי זכות המצווה נראה **אליו ה' פתח האהל** מקום שנכנסים ויוצאים ואי אפשר להתבודד שם.
עוד רביעית והוא **כחום היום** והוא כי אין נבואה שורה אלא מתוך שמחה ולא מתוך צער. והנה אברהם היה מצטער הרבה שהיה מכה בו שרב ושמש, ומה גם למה שאמרו ז"ל (בבא מציעא פו ב) שהוציא הקדוש ברוך הוא חמה מנרתקה ואין צער גדול מזה, ועם כל זה לא נמנעה ממנו נבואה ויכול לסובלה עם היות כי המילה מתשת כח כל הגוף, אך אין זה כי אם זכות המילה היא שעמדה לו כמדובר.

ועל פי דרכנו נשית לב אל אומרם ז"ל שהקב"ה הוציא חמה מנרתקה, ומהם אמרו שנקב נקב מגיהינום והרתיח העולם. מהיכן יצא להם, וגם אם הוא מפני שהחום יפה למכה, למה היה מגיהינום או חמה מנרתקה שהוא הגיהינום שלעתיד לבא המלהט הרשעים, כמו שאמרו ז"ל (עבודה זרה ג ב) על פסוק הנה יום בא בוער כתנור והיה כו' וליהט אותם היום הבא,

שהוא כי הקדוש ברוך הוא יוציא חמה מנרתקה ותלהטם. אך הנה הוקשה למו אומרו **כחום היום** ולא אמר בחום היום, על כן אמרו שהוא כמו חום אותו היום הידוע שאמר הנביא הנה יום בא לה' ולהט אותם היום הבא. ולמה עשה כן הוא יתברך לאברהם אוהבו ומה גם לאומרם שבא לבקרו. אך יתכן שהטעימו הקדוש ברוך הוא מעין העתיד, והוא כי אמרו רז"ל כי חמה מנרתקה שהוא גיהינום העתיד היא תלהט רשעים ותרפא הצדיקים, וזהו הנה יום בא וכו' ולהט אותם היום הבא, והיא תרפא הצדיקים, וזהו שסמוך וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה וכו'. ויתכן כי כן עשה הוא יתברך באברהם, שאותו היום הוציא חמה מנרתקה שתלהט רשעים היא תרפא וכו'. ושיעור הכתוב לפי זה **והוא יושב פתח האהל** בשובה ונחת, יען היה לו כחום אותו היום שמה ששורף את הרשעים מרפא הצדיקים.

עוד אמרו (**בראשית רבה** מח ז) אמר ר' לוי לעתיד לבוא אברהם יושב על פתח גיהינום ואינו מניח אדם מהול מישראל לירד לתוכה, ואותן שחטאו יותר מדאי מהו עושה להם, מעביר את הערלה מעל גבי תנוקות שמתו עד שלא מלו ונותנה עליהן ומורידן לגיהינום כו'. והלא יקשה היכן נזכר בכתוב שיושב על פתח גיהינום ולמה נרמז פה. וגם מה עניין מלת התינוקות ההם אצל זה. וגם מי מנה אלו ואלו שיהיו כל כך תינוקות שלא מלו כמספר החוטאים ולא יותר מדאי.

אך הוא מה שכתבנו כי הוקשה לו כ"ף של **כחום**. על כן פירש **והוא יושב פתח האהל** ולמה היה פתח האהל, הלא הוא כמו חום היום הוא היום הבא שהוא גיהינום שלעתיד לבא, כי אז ישב בפתח גיהינום להציל בניו, מעתה עשה דוגמתו והוא שהתורה אומרת כי זה שהיה **יושב פתח האהל** היה כמו מה שיהיה בחום גיהינום העתיד. ולא יבצר כי זכות מעשהו עתה הוא מה שיועיל לו אז, שהיה מצטער פתח האהל בחולי שמחמת מילה, כי על ידי כן זוכה להציל כל בניו הנמולים מגיהינום.

והנה במסכת עירובין (יט א) מביא עניין זה שאברהם אינו מניח מהול כו', ומסיים בה ואשר בעל גויה מעביר ערלת תינוקות כו'. ואפשר כי לא ייחדו ב**בראשית רבה** העוון ההוא, כי אם חטאו יותר מדאי, לכלול כל מטמאי מילתם בעריות ולא שבו, שבשר קודש יעברו מעליהם, וזהו מעביר כו' שמביאן ה' יתברך בגלגול ואינן מגיעין למילה כאילו חוזרת הערלה ראשונה למקומה ומבטלת המילה שטמאה כשהיה לו, נמצא כי הן הם התינוקות אשר טמאו המילה בראשונה.

ב וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיַּרְא וְהִנֵּה שְׁלֹשָׁה אֲנָשִׁים נִצָּבִים עָלָיו וַיַּרְא וַיָּרָץ לִקְרָאתָם מִפֶּתַח הָאֹהֶל וַיִּשְׁתַּחוּ אָרְצָה :

חזור לעמוד השער

ג וַיֹּאמַר אֲדֹנָי אִם-נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ אַל-נָא תַעֲבֹר מֵעַל עַבְדֶּךָ :

לבוא אל העניין נשית לב אל מאמרם ז"ל ב**בראשית רבה** סוף פרשה הקודמת (מז יג), וזה לשונם:

אמר אברהם עד שלא מלתי היו העוברים והשבים באים אצלי תאמר משמלתי באים אצלי, אמר לו הקדוש ברוך הוא עד שלא מלתה היו בני אדם ערלים באים אצלך עכשיו אני בכבודי בא ונגלה עליך, הדא הוא דכתיב. וירא אליו ה' כו' ע"כ.

והנה ראוי להעיר מה ראה על ככה אברהם לטעון נגד מאמרו יתברך, מי שלא פצה את פיו באמור אליו ה' קח נא את בנך את יחידך כו' לאמר לו הלא אתה אמרת כי ביצחק יקרא לך זרע, איך בציווי זה בקש טענה ליפטר, וגם מה לו ולעוברים ושבים ערביים ערלים נגד צוויו יתברך.

ועוד תשובתו יתברך עכשיו אני בכבודי בא כו', האם לו יונח שלא היה בא ונגלה עליו היה הדין עם אברהם לעבור ציוויו יתברך.

וגם נשים לב אל אומרו בכבודי כי מי לא ידע כי בכבודו בא.

וגם איך למד זה מאומרו **וירא כו'** שאומר הדא הוא דכתיב. וירא כו'.

אך לזה נקדים כי הנה ידענו כי על שלשה דברים העולם עומד על התורה כו', ואמרו רז"ל (ב**שמות רבה**) [**במדבר רבה**] (יב יד) כי משנברא העולם עד מתן תורה היה העולם עומד על עמוד אחד שהוא גמילות חסדים הוא של אברהם, והוא כמו שאמרו ז"ל שהיה כמריש שבאמצע הבירה שסובל קורות שמכאן ומכאן, כך הדורות שלפניו ושלאחריו היו סמוכים עליו.

ונבוא אל העניין והוא כי בעל המאמר הוקשה לו אומרו **וירא אליו** ולא אמר אל אברהם. על כן אמר כי עברו דברים בין אברהם ובינו יתברך, כי אברהם בענוותנותו היה חש יותר על קיום העולם מהנוגע אל עצמו, על כן על אומרו יתברך קח נא את בנך כו' לא דבר מאומה. אך על עניין המילה להיותה דבר זר בעיני ההמון, באומרם היתכן ברא אלוהים אדם שיחשוב לבעל מום עד החסיר מאשר ברא אלוהים לשיהיה שלם. והיא תמיהת טורנוסרופוס, מעשה הקדוש ברוך הוא נאים או מעשה בני אדם נאים כו' (**תנחומא** פרשת תזריע ה). על כן אמר אברהם הנה אין העולם מתקיים אלא על ידי גמילות חסדים שאני עושה, והנה על ידי מצווה זו יתבטל, כי תאמר משמלתי יהיו באים, ואם כן איך אעשה הגמילות חסדים, ולמה לא תדחה מצווה אחת מפני מה שמקיים העולם. אז השיב לו הוא יתברך ואמר שעד שלא מלתה כו', לומר הנה גדול יהיה כחך על ידי המילה לקיים העולם מעתה. כי הלא עד כה היו ערלים אשר השכינה רחוק מהם כנודע, ועם כל זה על ידם שהיית גומל להם חסד היה העולם מתקיים, כי

גם שלא הייתה שכינה שורה בעולם, לא יבצר שזכות הגמילות חסדים היה משפיע שפע לקיימו. כל שכן עכשיו שעל ידי המילה תשרה עליך שכינה שתהיה ממש מרכבה אליה.

ולא עוד אלא שיבחר בך מבמלאכי מרכבתו שיניח אותם ויעשה מרכבה ממך. נמצא יהיה זה העולם כעולם המלאכים, ואיך לא יתקיים העולם אז יותר. וזהו אומרו אני בכבודי בא, כלומר בארבע מחנות מרכבתי בא ומניח אותם ונגלה עליך, כלומר עליך ממש כי אעשה מרכבה ממך כמפורש כל מאמר זה למעלה בפרשת ציווי המילה. וכן היה כי בא במלאכי מרכבתו ונתראה עליו ממש, ואת מלאכי מרכבתו הלביש כאנשים ויציבם לפני אברהם שיגמול להם חסד. ועל כן היטיב אשר דבר **אל נא תעבור מעל עבדך** שהוא מהיותו יתברך עליו ממש כאשר יבוא בס"ד. ואמר הדא הוא דכתיב. **וירא אליו ה' כו'** והוא לומר כי בזה יתיישב אומרו אליו, שהוא אל הנימול שהעניין היה בזכות המילה כמדובר למעלה. וגם בזה יתיישב שלא מצינו דבר אליו דבר, אך אין זה כי אם להודיע מציאות המראה שהייתה ביתר שאת על הקודמת להניח מרכבת מלאכיו לעשות מרכבה ממנו.

ב וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיַּרְא וְהִנֵּה שְׁלֹשָׁה אֲנָשִׁים נִצָּבִים עָלָיו וַיַּרְא וַיָּרָץ לִקְרָאתָם מִפֶּתַח הָאֹהֶל וַיִּשְׁתַּחוּ אַרְצָה :

ובזה נבוא אל עניין הכתובים, אמר הנה עוד קנה מעלה חמישית, והיא כי על ידי מילה זכה כי בא הוא יתברך במרכבת מלאכיו והניחם ועשה מרכבה מאברהם. וזהו **וישא עיניו וירא** כי נשא עיניו למעלה מעצמו, **וירא** בשכינה על ראשו שעשה מרכבה ממנו. **והנה שלשה אנשים נצבים עליו** כלומר שלא ראה אותם באים מרחוק ומתקרבים עד גשתם אליו, כדרכן של בני אדם, כי אם **והנה כו' נצבים עליו,** כי אחר ש**וישא עיניו** למעלה **וירא** בשכינה וכשבא מיד להביט למטה, **והנה שלשה אנשים נצבים עליו וירא** היותם **נצבים** לפניו כהרף עין. והוא כי הוא יתברך בעשותו מרכבה מאברהם הוריד מלאכי מרכבתו מיכאל גבריאל רפאל והציבם לפניו מלובשים כאנשים למען זכות את אברהם להסעידם.

והנה אברהם בשתי ראיות אלו שראה ראה עצמו במבוכה גדולה. והוא כי הלא אמרו רז"ל (**בראשית רבה** מח ט) שפתח אהלו היה לפני אורך הדרך, ובראותו כי לא ראה אותם באים בדרך ומתקרבים כי אם **נצבים** לפניו כנופלים מן השמים כאשר היה, ועל כן לא יבצר מלעלות על לב אברהם אולי מלאכים הם. ומה גם לרז"ל (שם יא) שאמרו כי אמר **וסעדו לבכם** ולא לבבכם כד"א ולחם לבב אנוש יסעד, על שהמלאכים אין להם אלא לב אחד, באופן שלא יבצר לפחות מלהסתפק אם מלאכים המה או בני אדם קלי המרוץ מאד שעל ספק זה לא אמר לבבכם.

ומה שהיה נדון בקרבו אולי מלאכים היו, כי על כן לא ראם באים בדרך כי אם **נצבים** לפניו כרגע, והיו בדמות **אנשים** מלובשים גשמיות, הוא כי האלוהים עשה למען יקיים בהם מצוות גמילות חסדים שיתן לפניהם ויאכלו.

או אפשר כי **אנשים** הם קלי המרוץ כי טרם ירגיש אותם מרחוק ראם **נצבים עליו.** על כן אמר הנה שתי מעלות טובות זכיתי עתה:

אחד היותי מרכבה אל השכינה,

שנית מצוות גמילות חסדים.

אם אטפל במצוות גמילות חסד אולי השכינה תסתלק מעלי, ואם אמרתי לפניו יתברך ש**אל נא יעבור** ויעזוב אותי, אולי אצטרך להאריך בתחינה ובין כך ובין כך יסתלקו האנשים, כי גם אם הם **אנשים**, כאשר קלו מנשרים לבוא יקלו להסתלק, ואוי לי אם אומר להם תחילה המתינו לי עד דברי בו יתברך, כי כן לא יעשה להתחיל לדבר בם טרם אדבר עמו יתברך כי הוא מיעוט דרך ארץ. על כן לתקן את הכל עשה בחכמה ולא דבר אתם דבר, רק רמז להם שהיה חפץ לדבר בם כדי שיתעכבו. ועל כן **וירץ לקראתם** עם היותו קרוב מ**פתח האהל,** למען יבינו כי חושק לדבר בם וזה הוא אם **אנשים** הם. ואם הם מלאכים על כן **וישתחו ארצה.** ועל ידי כך בטח לבו שימתינו לו ולא יסעו בעוד ידבר עמו יתברך, כי המה יכירו כי חפצו בם ולא ישקוט עד ידבר אתם.

ג וַיֹּאמַר אֲדֹנָי אִם-נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ אַל-נָא תַעֲבֹר מֵעַל עַבְדֶּךָ :

ואז דבר אתו יתברך ואמר **אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור מעל עבדך** על מלאכי מרכבתך. והוא, שאם מלאכים הם יסתלקו להיות מרכבה אל השכינה, וימנע ממנו מצוות גמילות חסד, וגם היותו מרכבה אל השכינה. ואם **אנשים** הם לבל יחסר ממנו היותו מרכבה אל השכינה בעוד שמתעסק בגמילות חסדים. ומה גם לרז"ל (**בראשית רבה** מח י) שאמרו כי על ידי גמילות חסד זה זכו בניו במדבר ובארץ ולעתיד למתנות גדולות עד מאד.

ד יֻקַּח-נָא מְעַט-מַיִם וְרַחֲצוּ רַגְלֵיכֶם וְהִשָּׁעֲנוּ תַּחַת הָעֵץ :

ה וְאֶקְחָה פַת-לֶחֶם וְסַעֲדוּ לִבְּכֶם אַחַר תַּעֲבֹרוּ כִּי-עַל-כֵּן עֲבַרְתֶּם עַל-עַבְדְּכֶם וַיֹּאמְרוּ כֵּן תַּעֲשֶׂה כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ :

ראוי לשים לב למה לא אמר אקח כי אם **יוקח** על ידי שליח.

ומה גם לרז"ל (שם יב) שאמרו כי כאשר עשה כן שלם לו אלוהים, כי המים שאמר על ידי שליח ניתן לבניו על ידי משה, והלחם שהיה על ידו גם ה' נתן על ידו כאומרו הנני ממטיר לכם

לחם כו', ואם כן איפה על אברהם יפלא, למה גם מימיו לא נתן על ידי עצמו, כי לא יבצר ממנו הפרש העושה המצווה בידו לעושה על יד שלוחו.

וגם אומרו תחת העץ ולמה לא באהל.

ועוד אומרו אחר תעבורו כמיצר על התעכבם וכן לא יעשה.

וגם אומרו כי על כן עברתם, היאמר בעל הבית לאורח שלאכול מלחמו בא.

וגם אורח אם יאמר לבעל הבית **כן תעשה כאשר דברת** והאכילני, כי על כן אמרו ב**בראשית רבה** (שם נ ז) שאמרו כדין תעביד לבר דכר דיתייליד לך.

אמנם הנה אמרו רז"ל (שם) כי חשש אברם פן היו ערביים העובדים לאבק רגליהם שעל כן ציוה לרחוץ רגליהם. ועל כן להיות גם זה בכלל ספקותיו, אפשר כי שירות הנעשה עודם בעבודה זרה על רגליהם לא רצה עשוהו על יד עצמו. אך מה שהוא אחר הטהרם מעבודה זרה עשה על ידו.

ד יֻקַּח-נָא מְעַט-מַיִם וְרַחֲצוּ רַגְלֵיכֶם וְהִשָּׁעֲנוּ תַּחַת הָעֵץ :

ולהתכת הכתובים יאמר, כי הנה תחת אחד מארבעה סיבות ימנעו אורחים מהתארח אצל בעל הבית:

א. לבל הטריח את הבעל הבית בשירותם.

ב. על טורח בני הבית לפנות כלי הבית ומטלטליו ממקום למקום.

ג. לבלתי הפסידו ממון.

ד. להיותם נחפזים ללכת לדרכם.

על כן על האחד אמר יוקח נא כו' על ידי שליח, כלומר כי הרבה שלוחים יש לי לשרת, כי רק בעיקר אכילתם אעשה בעצמי בפת לחם.

ועל השנית אמר **והשענו תחת העץ** שאין שם דבר לפנות.

ועל השלישית אמר **ואקחה פת לחם וכו'** שאין בזה הוצאה רבה.

ועל הרביעית אמר **אחר תעבורו** שהוא אחר סמוך.

ה וְאֶקְחָה פַת-לֶחֶם וְסַעֲדוּ לִבְּכֶם אַחַר תַּעֲבֹרוּ כִּי-עַל-כֵּן עֲבַרְתֶּם עַל-עַבְדְּכֶם וַיֹּאמְרוּ כֵּן תַּעֲשֶׂה כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ :

ומה שלא אמרתי רק דבר מועט, הוא **כי על כן עברתם על עבדכם,** ולא על פיזור רב רק לזכותני במצווה. **ויאמרו** אל תהיה אומר מעט ועושה הרבה כדרך הצדיקים כמוך פן נהיה עליך לטורח, רק תעשה מועט **כאשר דברת** ולא הרבה כאשר עם לבבך.

ו וַיְמַהֵר אַבְרָהָם הָאֹהֱלָה אֶל-שָׂרָה וַיֹּאמֶר מַהֲרִי שְׁלֹשׁ סְאִים קֶמַח סֹלֶת לוּשִׁי וַעֲשִׂי עֻגוֹת :

הורנו שתי הדרכות טובות אשר יעשה אותו האדם בעשותו כל מצווה:

א. הזריזות.

ב. שכל מה שיכול לעשות בכבודו בעצמו יעשה, ולא יניח למשרתיו עושי רצונו.

וזהו שעל האחד אמר: וימהר אברהם. וגם בדברו אליה לא אמר לושי כו' במהרה, כי אם טרם גלותו הציווי אמר **מהרי,** לומר כי קודם כל דבר תשים נגד פניה הזריזות והמהירות, אחר כך אמר הציווי.

ועל השנית אמר לושי כו' והוא בשום לב אל אומרו **לושי**, כי האם ללמדה סדר עשיית הפת בא אברהם, כי מי לא ידע שעל ידי לישה יעשה העוגות. אך כיוון אל תאמרי הנה שפחתי הגר וחברותיה הן יעזרוני ותהיה אחת לשה ואחת מקטפת ועושה העוגות, על כן אמר אליה אוחזי במצווה על ידי עצמך כי את **לושי** וגם **עשי העוגות.** ולמאן דאמר כי פסח היה שעל כן לוט מצוות אפה ויאכלו, אפשר כיוון **לושי** ומיד **עשי עוגות,** ואל תאחרי בין לישה ועשיית העוגות.

ז וְאֶל-הַבָּקָר רָץ אַבְרָהָם וַיִּקַּח בֶּן-בָּקָר רַךְ וָטוֹב וַיִּתֵּן אֶל-הַנַּעַר וַיְמַהֵר לַעֲשׂוֹת אֹתוֹ׃
ח וַיִּקַּח חֶמְאָה וְחָלָב וּבֶן-הַבָּקָר אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּתֵּן לִפְנֵיהֶם וְהוּא עֹמֵד עֲלֵיהֶם תַּחַת הָעֵץ וַיֹּאכֵלוּ׃

ואל הבקר רץ כו'. הנה אמרו רז"ל (בבא מציעא פז א) כי שלש בהמות שחט, **בן בקר** וגם **רך** וגם **טוב,** להאכילם שלש לשונות בחרדל. וראוי לדעת למה שלשה בהמות ולא היו שלשה נתחים טובים מאחת או משתים.

ועוד שאם כן מאי **לעשות אותו** אותם מיבעי ליה.

וכן אומרו ובן הבקר אשר עשה, כי אם שלשה היו היה לו לומר **ובן הבקר רך וטוב אשר עשה.**

ועוד אומרו ויקח חמאה כו' ובן הבקר כו' כי מי שקיים אפילו עירובי תבשילין יתן לפני האורחים בשר וחלב.

אך הנה יקרה יזמין איש שנים או שלשה אורחים ויאכילם וישקם היטב, אך כל כוונתו על הגדול שבהם ואגבו יאכלו כל השאר, ואם הם שווי הערך יעשה בשביל כל אחד ואחד. כדבר הזה אמר אברהם הנה בעיני יקרה נפש כל אחד מהם, ולא שכל החרדה הזאת הייתה בשביל האחד ואגבו אעשה לשאר. ועל כן שחט שלש בהמות, בהמה אחת לכבוד כל אחד ואחד. ואם יעשה שלשה נתחי בשר ויתן לפני כל אחד, במה יודע איפה כי שלשה בהמות שחט, אחד אל כל אחד, אם לא היו שלש לשונות, כי הלא אין שלש לשונות בפחות משלש בהמות, כי אינן כנתח שימצאו שנים או שלשה דומים זה לזה בבהמה אחת או בשתים. והנה להיותו זקן וגם לזכות את ישמעאל בנו, מה עשה עמד ויחלק הלשונות. האחד לקח לבשל

הוא, והשני נתן לנער ישמעאל לחנכו במצוות וזהו **ויקח בן בקר,** אך **רך וטוב ויתן** שניהם **אל הנער לעשות** אותם. אך להיות אברהם זריז במצוות יותר, על כן **וימהר** הוא **לעשות אותו** מיד, הוא את **בן הבקר** האחד.

ח וַיִּקַּח חֶמְאָה וְחָלָב וּבֶן-הַבָּקָר אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּתֵּן לִפְנֵיהֶם וְהוּא עֹמֵד עֲלֵיהֶם תַּחַת הָעֵץ וַיֹּאכֵלוּ׃

ובראותו כי הנער לא עשה עדיין את ה**רך וטוב** כי לא מיהר כמוהו, והוא עשה ורצה לתת לפניהם מהרה, על כן לא המתין עד שיעשה אותם הנער. ואז אמר אם אחתוך הלשון לשלשה חלקים אינו כבוד, ומה גם שרצה להורות שלכל אחד נותן מנה אחת לבדו, ולא יראה שלא החשיב רק את האחד ואגבו זימן את השאר. וגם בימים ראשונים כל אורח היה נותן לפניו מנתו בפני עצמו. על כן מה עשה לקח **חמאה** לתת לפני האחד, **וחלב** לשני, ו**בן הבקר** לשלישי. **אשר עשה,** כי אשר נתן לעשות הנער לא עשאו עדיין, כי הוא מיהר לעשות את שלו כאומרו **וימהר לעשות אותו.**

ולהיות שהיה מסתפק אם היו מלאכים כמו שכתבנו, עם שהיה זקן וחולה ומצטער להיות בעמידה, עם כל זה לראות אם יאכלו או אם הסתלק המאכל מלפניהם, על כן לא סר מלעמוד עליהם. והם בראותם כי **והוא עומד עליהם** כלומר הוא הידוע שהוא זקן וחולה, ו**תחת העץ** חוץ מאהלו, על כן בושו ממנו **ויאכלו,** ולא סלקו המאכל מאליו.

או נדקדק הוי"ו של והוא, והעניין מה שכתבנו שהייתה שכינה עליו כי עשה מרכבה ממנו, וזהו אומרו **והוא** כלומר לא הוא בלבד, כי אם **והוא** נוסף על זולתו. וזהו אומרו **והוא** בוי"ו כלומר עם השכינה הנזכרת לעיל, ועל כן בושו והכלמו **ויאכלו.**

או יאמר דרוש אחר, הכתוב אצלנו בשערים, על מאמרם ז"ל (**שמות רבה** כח א) שכשעלה משה למרום ורצו לפגוע בו מלאכי השרת, אמר להם הקדוש ברוך הוא אי אתם בושים ממנו אמש ירדתם אצלו ואכלתם בתוך ביתו וכו', שכתבנו שכיוון הוא יתברך להורות למלאכים כי היו צריכין כולם לגמילות חסדים של אברהם, שעל ידי חסדו מתקיים גם עולם המלאכים, ועל כן רצה יתברך כי שם יאכלו להורות כי נהנים הם מגמילות חסדו, כי גדול הוא מהם ומקיימם. וזה הורה יתברך בהניח אותם ועשות מרכבה ממנו, כי בזה נכנעו הם **ויאכלו** ולא עשו כמלאך את גדעון. וזה יאמר **והוא עומד עליהם,** שהוא מרכבה אל השכינה והם למטה. וזהו **והוא עומד עליהם** במעלה, ואיך הוא עליהם הוא כי הם תחת העץ ולא תחת השכינה כמוהו, ועל כן **ויאכלו** מפתו כצריכים אליו.

ט וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו אַיֵּה שָׂרָה אִשְׁתֶּךָ וַיֹּאמֶר הִנֵּה בָאֹהֶל :

י וַיֹּאמֶר שׁוֹב אָשׁוּב אֵלֶיךָ כָּעֵת חַיָּה וְהִנֵּה-בֵן לְשָׂרָה אִשְׁתֶּךָ וְשָׂרָה שֹׁמַעַת פֶּתַח הָאֹהֶל וְהוּא אַחֲרָיו :

הנה שאלתם **איה שרה** נראה לבלי צורך. וגם מיעוט דרך ארץ לשאול האורחים איה האשה. וגם למה יחסו הבשורה אל שרה ולא אל אברהם.

ועוד כי גם ה' בישרו ששרה תלד, באומרו **וגם נתתי ממנה לך בן וכו'** ומה צורך בשורה זו עתה.

ועוד היפלא מהמלאכים שהייתה **באהל** שישאלו **איה שרה,** עד שהוצרכו רז"ל (שם) לומר לחבבה על בעלה או לתת לה כוס של ברכה.

ועוד למה כפל באומרו שוב אשוב

וגם מה עניין אומרו והוא אחריו. ומה צורך הודעה זו.

אמנם הנה אמרו רז"ל (בבא מציעא פז א) כי למה לא הובא לפניהם לחם מפני ששרה פירסה נדה כשהייתה לשה ונטמאת העיסה. והנה לא יבצר תצר לה מדאגה מדבר אשר לא זכתה להיעשות מצווה זו ממעשה ידיה, אולי לא הגונה היא. על כן להורות כי נהפוך הוא כי אדרבה פקד אותה ה' מאז התחילה במצווה, והיה הדם ההוא לאות כי החזירה יתברך לנערותה לתת לה הריון. ועל כן שאלו **איה שרה אשתך,** כלומר הלא אכלנו מאשר עשית ולא מאשר עשתה היא, אל תהרהר אחריה כי הלא אדרבה היא הזוכה ואליה הבשורה כי ראויה היא. כי הלא **איה שרה אשתך,** והוא כדי שיענה ויאמר **הנה באהל,** כלומר צנועה בירכתי ביתה, לענות אחריו ולומר **שוב אשוב וכו' והנה בן לשרה,** כי בזכות צניעותה ראויה לבנים כמו שאמרו ז"ל (**ילקוט** תהלים תתפא) על פסוק (תהלים קכח ג) אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך, אימתי אשתך כגפן פוריה כשהיא בירכתי ביתך.

י וַיֹּאמֶר שׁוֹב אָשׁוּב אֵלֶיךָ כָּעֵת חַיָּה וְהִנֵּה-בֵן לְשָׂרָה אִשְׁתֶּךָ וְשָׂרָה שֹׁמַעַת פֶּתַח הָאֹהֶל וְהוּא אַחֲרָיו :

ויאמר שוב אשוב אליך, הנה בזה היחל לגלות כי מלאך ממלאכי המרכבה הוא, בכפל אומרו **שוב אשוב.** והוא כי הנה הבאים אז אל אברהם היו שכינה ושלשה מלאכים, ועל השכינה אמר **שוב,** ועל ידה **אשוב,** כי אין שכינה בלי מלאכי המרכבה, כי בלידת יצחק אין ספק תבוא השכינה שמה, כעניין בלידת משה רבנו ע"ה ותרא אותו כי טוב הוא שנתמלא הבית אורה מזיו השכינה. וכן היה כי הוא יתברך אמר אליו **למועד אשוב אליך וכו'.**

ושרה שומעת פתח האוהל, ושמא תאמר איה צניעותה בירכתי ביתה אם היא בפתח לפני האורחים, לזה אמר **והוא אחריו,** כי אברהם היה אחריו של המלאך הדובר בו, נמצא אברהם מפסיק בין אחורי המלאך ובין הפתח ששרה שם, שאם לא כן הייתה פנימה.

יא וְאַבְרָהָם וְשָׂרָה זְקֵנִים בָּאִים בַּיָּמִים חָדַל לִהְיוֹת לְשָׂרָה אֹרַח כַּנָּשִׁים :
יב וַתִּצְחַק שָׂרָה בְּקִרְבָּהּ לֵאמֹר אַחֲרֵי בְלֹתִי הָיְתָה-לִּי עֶדְנָה וַאדֹנִי זָקֵן :
יג וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-אַבְרָהָם לָמָּה זֶּה צָחֲקָה שָׂרָה לֵאמֹר הַאַף אֱמְנָם אֵלֵד וַאֲנִי זָקַנְתִּי :

ואברהם ושרה זקנים וכו'. אמר כי הצד השווה שבהם, כי **אברהם ושרה זקנים באים בימים,** אך מה ש**חדל להיות לשרה** הוא **אורח כנשים,** כלומר **אורח** טבעי **כנשים**, אך אורח שלא כנשים שהוא דרך נס אחר תשעים שנה לא חדל ממנה, כי חזרה לנערותה ופירסה נדה אחרי זקנתה הפך הנשים.

יב וַתִּצְחַק שָׂרָה בְּקִרְבָּהּ לֵאמֹר אַחֲרֵי בְלֹתִי הָיְתָה-לִּי עֶדְנָה וַאדֹנִי זָקֵן :
ועל כן **ותצחק שרה בקרבה,** וגם שלא דברה, הנה היה **לאמר** הנה ממני אין עיכוב כי הנה **אחרי בלותי כבר הייתה לי עדנה,** כי פרסתי נדה וחזרתי לנערותי אך העיכוב אינו אלא כי **ואדוני זקן.** וזה אפשר כוונו רז"ל ב**בראשית רבה** (מח כ) באומרם בתר דסיבית תהי לי עדונין, גם שאין לשונם ברור. ובזה יתיישב מאמרם ז"ל (יבמות סה ב) באומרם מכאן שמותר לשנות מפני השלום שהיא אמרה ואדוני זקן והקב"ה אמר ואני זקנתי. ואם כפשוטו של מקרא אינו משנה מאמרה, כי אם שהיא אמרה על שניהם והקב"ה לא אמר כי אם חצי מאמרה. אך במה שאמרנו ש**אחרי בלותי הייתה לי עדנה** אינו בתמיה רק שהיא חזרה לנערותה, יצדק מאמרם ז"ל כמדובר.

יג וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-אַבְרָהָם לָמָּה זֶּה צָחֲקָה שָׂרָה לֵאמֹר הַאַף אֱמְנָם אֵלֵד וַאֲנִי זָקַנְתִּי :
והשיב יתברך ואמר **למה זה** כלומר למה היה זה המבשר האם חנם שלחתיו כי **צחקה שרה,** וגם שלא דברה בפיה, הנה כוונת הצחוק הייתה **לאמר האף** כי **אמנם** ודאי הוא ש**אלד** עם כל זה אתמה כי **אני זקנתי.**

יד הֲיִפָּלֵא מֵיהוָה דָּבָר לַמּוֹעֵד אָשׁוּב אֵלֶיךָ כָּעֵת חַיָּה וּלְשָׂרָה בֵּן :
אמר הנה אינו מן התימה ש**צחקה שרה** כמסתפקת כי אולי חשבה כי האורח לא דבר נכונה, ומה גם אם היה בדעתה שהיו ערביים. וגם אם עלה בדעתה כי מלאך ה' צבאות הוא, מסתפקת אם מה יצא הדבר או מעצמו או דרך ברכה. על כן הנה עתה אני ה' אומר **היפלא**

ויתכסה **מה' דבר** בתמיהה, כלומר במלאך אינו ודאי שלא יתכסה, והנה עתה אני עצמי אומר **למועד אשוב וכו' ולשרה בן** כי עתה שפי המדבר אין להסתפק.

טו וַתְּכַחֵשׁ שָׂרָה לֵאמֹר לֹא צָחַקְתִּי כִּי יָרֵאָה וַיֹּאמֶר לֹא כִּי צָחָקְתְּ :

ראוי לשים לב:

למה כחשה מאמר ה'.

ועוד אומרו כי יראה, שנהפוך הוא כי על כן היה לה להודות פן יקצוף ה' על קולה. אך היא ראתה שינוי כי היא צחקה באומרה **ואדוני זקן,** והוא אמר לה ש**צחקה לאמר ואני זקנתי.**

והנה הצחוק היה אמת אך לא מטעם זה, והיא לא ידעה שמותר לשנות, על כן אמרה אולי נאמר לו מאתו יתברך **ואדוני זקן,** והוא משנה עד אודה במציאות הצחוק ואחר כך יריב אתי על שתליתי בו העיכוב. על כן הכחישה הצחוק כלומר שהוא מאומד דעתו היה אומר ומעיד הוא יתברך, כי לא מבלתי האמנה בנבואתו כיחשה, רק **כי יראה** פן יתקוטט עמה אם תודה בצחוק באמור לה כי גם הטעם שהוא על כי **ואדוני זקן** הוא אמת. אז הבין אברהם בחכמתו כי לא על חנם כיחשה כי אם אולי הוא שינה מפני השלום, אך טעמה לא היה רק עליו שהוא זקן. על כן **ויאמר לא כי צחקת,** לומר הנה הטעם אפשר היה כאשר אמרתי או הפכו, אולי היה שינוי מפני השלום, אך הצחוק בלבד בעצמו אמת הוא ואל תכחשי, אז שתקה והודת.

טז וַיָּקֻמוּ מִשָּׁם הָאֲנָשִׁים וַיַּשְׁקִפוּ עַל-פְּנֵי סְדֹם וְאַבְרָהָם הֹלֵךְ עִמָּם לְשַׁלְּחָם :

יאמר כי אחר שהאכילם והשקם רצה לזכות בעצמו למצוות לוויה, וילך **לשלחם** שהוא ללוותם כמאמר המתרגם. והנה אומרו **האנשים** יראה מיותר.

וכן באומרו וישקיפו היה לו לומר וילכו סדומה.

אך הנה סיפרה תורה כי עשו באופן שיזכה אברהם במצוות לוויה, והוא כי הנה הראותם כאנשים לא היה רק למען יאכילם אברהם, אך אחרי אכלם היו יכולים לשוב אל רוחניותן, וברגע ימצאו בסדום ואפילו בדמות אנשים, כי שלישו של עולם הוא המלאך, ובפסיעה אחת ימצאו בסדום. ואמר כי **ויקומו משם האנשים** שהוא כדרך אנשים ההולכים הלוך ונסוע, וגם **וישקיפו** משם **על פני סדום,** ולא קפצו כרגע בלי השקפה, היה על כי **ואברהם הולך עמם לשלחם,** שלא היה הלוכם יותר מהלוך אברהם כדי לשלחם, שהוא למען קיים מצוות לוויה, ואילו קפצו כמו רגע לא היה מקיים המצווה.

יז וַיהוָה אָמַר הַמְכַסֶּה אֲנִי מֵאַבְרָהָם אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה :

יח וְאַבְרָהָם הָיוֹ יִהְיֶה לְגוֹי גָּדוֹל וְעָצוּם וְנִבְרְכוּ-בוֹ כֹּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ :

יט כִּי יְדַעְתִּיו לְמַעַן אֲשֶׁר יְצַוֶּה אֶת-בָּנָיו וְאֶת-בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְשָׁמְרוּ דֶּרֶךְ יְהוָה לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט לְמַעַן הָבִיא יְהוָה עַל-אַבְרָהָם אֵת אֲשֶׁר-דִּבֶּר עָלָיו :

ראוי לשית לב:

מה זו תמיהה **המכסה אני מאברהם וכו'**, היתכן שלא היה עושה הוא יתעלה דבר שלא יודיע תחילה לאברהם, ומה זו תמיהה.

ועוד אומרו **ואברהם** בלתי צודק, כי מה יתן ומה יוסיף אל העניין מה ש**יהיה לגוי גדול וכו'** ש**נברכו בו וכו'.**

וגם אומרו **כי ידעתיו וכו'**, שהוא נתינת טעם, ויראה בלתי צודק.

וכן אומרו **למען הביא וכו'** היה לו לומר למען הביא על בניו, כי איך יאמר ש**יצווה את בניו ושמרו אחריו דרך ה' למען הביא על אברהם וכו'.**

אך יאמר במה שידענו כי **וה'** הוא ובית דינו. והעניין נמשך אחר הקודם. והוא כי הנה **וישקיפו** שהיא השקפה לרעה, שהביטו בהתלבשות הבטת רוגז. והנה **אברהם הולך עמם לשלחם** וירא השקפתם לרעה. וחש הוא יתברך פן בראות אברהם מיד את סדום הפוכה כמו רגע וגפרית ואש מן השמים, הלא יהרהר בלבו לומר מה זה האכזריות חמה. היתכן לא היו חמישים צדיקים או יותר במקום ההוא. אך אין זה כי אם רשות שנתן הוא יתברך למלאכים להשחית, ולא הבחינו בין צדיק לרשע וכלו הכל.

או לפחות יחשוב כי על פי מידת הדין לבדה בלי שתוף רחמים נעשה הכליה ההיא ויגדל הכאב מאד, כי הוא היה הולך ללוות את ההולכים לעשות שלא כרצונו. על כן בא הוא יתברך ואמר הנה **וישקיפו** השקפה לרעה על פני סדום, שמורה כי משחיתים הם, ויחשוב כי על כן לא הבחינו בין צדיק לרשע. **ואברהם הולך עמם** ורואה העניין, וגם הוא **הולך לשלחם** ללוות את עושי הפך רצונו.

יז וַיהוָה אָמָר הַמְכַסֶּה אֲנִי מֵאַבְרָהָם אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה :

על כן **וה'** הוא ובית דינו באחדות אחד **אמר המכסה אני מאברהם** כי לא מאת המשחיתים הוא העניין, כי אם אשר **אני** הוא הנזכר שהוא **וה'**, עושה בעצמו ולא המשחיתים. וגם לא מידת הדין לבדה, כי אם בשיתוף מדת רחמים העושה.

יח וְאַבְרָהָם הָיוֹ יִהְיֶה לְגוֹי גָּדוֹל וְעָצוּם וְנִבְרְכוּ-בוֹ כֹּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ :

ושמא תאמר יעשה הוא יתברך משפט צדקו ולא יחוש אל המהרהר, לזה אמר הנה מכמה טעמים אין לכסות ממנו.

א. כי **ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום,** ועל כן יפקפק בביטחון, שיאמר איך תבוא ברכת ואעשך לגוי גדול לידי גמר, אם ככה הוא יתברך מתנהג להניח הדבר אל המשחיתים, או את מדת הדין בלי שתוף רחמים. והלא לא יבצר מזרעו אשמת דבר, ויתעתדו לכליה חלילה.
ושמא תאמר, עם בניו לא יתנהג כך, רק עם גויי הארץ זולתם, לזה אמר עוד יש טעם שני, כי הלא אמרתי לו **ונברכו בו כל גויי הארץ,** ועתה לא די שלא נברכו כי אם גם כלו מן העולם.

יט כִּי יְדַעְתִּיו לְמַעַן אֲשֶׁר יְצַוֶּה אֶת-בָּנָיו וְאֶת-בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְשָׁמְרוּ דֶּרֶךְ יְהוָה לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט לְמַעַן הָבִיא יְהוָה עַל-אַבְרָהָם אֵת אֲשֶׁר-דִּבֶּר עָלָיו :
ועוד שלישית, והוא **כי ידעתיו וכו' לעשות צדקה ומשפט.** והוא כי הנה ציוויי אליו הוא שיצווה את בניו ושמרו דרך ה' לעשות וכו', שיאמר להם דרך ה', שהדרך שהוא יתברך עושה יעשו הם ומה הוא עושה צדקה ומשפט אף אתם כן. והנה בעיני אברהם, אין צריך לומר צדקה, כי אם אפילו משפט לא היה בעניין סדום, כאומרו השופט כל הארץ לא יעשה משפט, ואם כן איך יאמר אברהם יעשו דרך שעושה ה' שהוא צדקה ומשפט, ולדעתו אפילו משפט אינו עושה חלילה, וזהו כי ידעתיו וכו' דרך ה' לעשות צדקה ומשפט, על כן אודיענו האמת.

ועוד כי ה**צדקה ומשפט** שיעשו בניו לא בלבד נוגעים אל בניו כי אם גם אל עצמו, ולמה אכסה ממנו. כי על ידי עשות ישראל צדקה ומשפט, ימשכו ויתקיימו הדורות עד לעתיד שתתקיים מתנת הארץ לאברהם ולזרעו, מה שאין כן אם ח"ו יהיה הפסק בקיום הדורות על העדר **צדקה ומשפט,** שלא יתקיים המעותד לעתיד לאברהם. ובראות כי אין זה דרך ה' חלילה לא יעשו הם צדקה ומשפט, וימנע טוב גם מאברהם עצמו, וזהו **למען הביא ה' על אברהם וכו',** והוא כי עליו ממש דבר לך ולזרעך אתן ומתי יתקיים אומר לך, הלא הוא לעתיד לבא כנודע, שאז יתקיימו עשרה עממים את הקיני והקניזי וכו'. וכל האושר שלעתיד לבוא הוא ב**צדקה ומשפט** שיקדימו כד"א (ישעיה א כז) ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה, וכמו שאמרו ז"ל על וארשתיך לי וכו'.

או יאמר כי ידעתיו וכו', והוא, שמא תאמר איך אני אומר **המכסה וכו' ואברהם וכו',** והלא אדרבה בר עונש הוא אברהם שהיה קרוב אל סדום וידע כי המה רעים וחטאים ולא השיבם לה' יתברך כדרכו את כל עמים רבים. לזה אמר לא יאשם על זה, כי מה שידעתיו ואהבתיו בעצם, אינו על מה שהיה מגייר גויים כי אם **למען אשר יצווה את בניו וכו'.** והוא מה שאמרו ז"ל ב**פרקי דרבי אליעזר** (פרק כד) כי כל הנפש אשר עשה אברהם מכל הגויים לא נמשך אל זרעם אחריהם כלל כי אם הם עצמם בלבד, אך לא כן זרעו כי נמשך עד עולם, וזה יאמר **כי ידעתיו וכו',** אינו אלא על ש**יצווה את בניו ואת ביתו אחריו,** מה שאין כן הנפש אשר עשה

שלא היה אל זרעם אחריהם, ועל כן לא יאשם על מה שלא עשה בסדום. ולא שאין לו זכות על מה שגייר כל הנפש אשר עשה בחרן, אלא ש**אשר יצווה את בניו** הוא גדול מספיק **למען הביא וכו'**, מה שאין כן הנפש אשר עשה כי איננו גדול כזה.

כ וַיֹּאמֶר יְהוָה זַעֲקַת סְדֹם וַעֲמֹרָה כִּי-רָבָּה וְחַטָּאתָם כִּי כָבְדָה מְאֹד :

אמר מה שראית השקפה לרעה, אל תתמה על החפץ. כי הנה **זעקת סדום ועמורה כי רבה.** ולפעמים יקרה לא יהיו כל כך חטאת החוטאים כצעקות שצועקים עליהם, אך בזה נהפוך הוא כי אם הזעקה רבה, והחטאת **כבדה מאד** על הזעקה.

כא אֵרְדָה-נָּא וְאֶרְאֶה הַכְּצַעֲקָתָהּ הַבָּאָה אֵלַי עָשׂוּ כָּלָה וְאִם-לֹא אֵדָעָה :

אמר הנה עוד אעשה למענך כי בלי השקפת מדת הדין **ארדה נא** אל עומק הדין, ולא בחינת מדת הדין כי אם **הכצעקתה הבאה אלי,** כלומר אם הצעקה המגעת אלי, מידת רחמים הוא ה' הדובר בך בלתי מספקת לשאעשה משפט כי אם הבאה אל מידת הדין לא אביט אליה, כי אם אל **הבאה אלי.** ואם עשו שיעור שתהא כדאית לבוא אלי אעשה כלה. אך ואם לא עשו רק הבאה אל מידת הדין להיות ראוי תעשה המידה ההיא דין, אדעה וארחם.

עוד יאמר כי היו שני מיני זעקות. יש צועקים על הרעה שעושים להם. ויש על שלא הטיבו להם כעניין יד עני ואביון לא החזיקה וכיוצא. אמר **הכצעקתה הבאה אלי לעשות משפט** עשו - שהיא צעקה על מעשה ש**עשו** - אעשה **כלה.** ואם לא אלא שאין שיעור להיות **באה אלי** לכלותם אלא בצירוף העדר טובה בלי מעשה, **אדעה** וארחם.

עוד יאמר לא אעלה בחשבון מה שצועקים עליהם אשר לא מבני עירם המה העוברים ושבים עם שרב היה כנודע מרז"ל (**ילקוט** רמז ע) כי אם **הכצעקתה** של עצמה **עשו כו'.**

עוד כיוון כמו שאמרו ז"ל (**ילקוט** פרשת לך לך רמז ע, ופרשת בחוקותי סימן תרעג) **רעים וחטאים וכו'** יודעים את קונם ומכוונים למרוד, כי הכוונה קשה מהמעשה. אמר שעם כל זה לא אעלה בחשבון רק המעשה, עם היות שבגויים מחשבה רעה הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה, וזהו **הכצעקתה כו' עשו.** ועם כל זה לא זכו בדינם.

ויפנו משם האנשים וילכו סדמה ואברהם עודנו עמד לפני יי. (כב).

כב וַיִּפְנוּ מִשָּׁם הָאֲנָשִׁים וַיֵּלְכוּ סְדֹמָה וְאַבְרָהָם עוֹדֶנּוּ עֹמֵד לִפְנֵי יְהוָה :

הורה גודל בטחון אברהם בקונו, וגודל חשקו לזכות את הבריות, שאף אחרי לכת המלאכים לסדום להשחיתם בגזירתו יתברך, לא השיב ידו מתפלה רק **עודנו עומד לפני ה'** לבקש רחמים, וכמו שכתב המתרגם משמש בצלו כו'.

כג וַיִּגַּשׁ אַבְרָהָם וַיֹּאמַר הַאַף תִּסְפֶּה צַדִּיק עִם-רָשָׁע :
כד אוּלַי יֵשׁ חֲמִשִּׁים צַדִּיקִם בְּתוֹךְ הָעִיר הַאַף תִּסְפֶּה וְלֹא-תִשָּׂא לַמָּקוֹם לְמַעַן חֲמִשִּׁים הַצַּדִּיקִם אֲשֶׁר בְּקִרְבָּהּ :
כה חָלִלָה לְךָ מֵעֲשֹׂת כַּדָּבָר הַזֶּה לְהָמִית צַדִּיק עִם-רָשָׁע וְהָיָה כַצַּדִּיק כָּרָשָׁע חָלִלָה לָךְ הֲשֹׁפֵט כָּל-הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט :

ראוי לשים לב,
שטרם יאמר **האף תספה**, היה ראוי יאמר **אולי יש חמשים כו'.**
ועוד למה בפסוק השני חוזר ואומר **האף תספה.**
ועוד כי בראשון נאמר **צדיק עם רשע** ובשני **האף תספה** סתם.
ועוד שנכנס בעיר ויצא במקום, ואחר כך אמר **אשר בקרבה** ולא אמר בקרבו, ויחזור אל המקום דסמיך ליה.
ועוד שאומר אחר כך **חלילה לך כו' להמית צדיק עם רשע,** כי מהראוי יאמר חלילה לך שלא תשא למקום למען הצדיקים אשר בקרבה.
ועוד למה כופל ואומר והיה **כצדיק כרשע חלילה לך.**
ועוד שיראה כמו זר אומרו **השופט כל הארץ וכו'.**

אמנם הנה אפשר יש צדיקים אך לא יגיעו לכלל עשרה לכל עיר וזהו היותר קרוב. גם אפשר שיגיעו לסכום חמישים, עשרה לכל כרך, ואולי היה אפשר יהיה תוך כל כרך עשרה או חמישים בכרך אחד מכולן, כגון בסדום לוט וכל הנלווים אליו. ולעומת בחינות אלו אפשר כוונתו יתברך, אחד מאלה, או **להמית צדיק עם רשע** יחד.
או לבלתי המית הצדיקים אך לא יצילו את יושבי עירם, כי אם המה בצדקתם יצילו נפשם.
או אפשר שגם את זולתם יצילו.
ואשר נראה לי ראוי כעת הוא שאם יש פחות מעשרה יצילו את עצמם. ואם יש עשרה לכל כרך יצילו את כל חמשת הכרכים, גם שלא יהיו החמישים מחולקים עשרה בכל כרך כי אם חמשים בעיר אחת.

כג וַיִּגַּשׁ אַבְרָהָם וַיֹּאמַר הַאַף תִּסְפֶּה צַדִּיק עִם-רָשָׁע :

וזה החלו, **האף תספה צדיק עם רשע** שהוא בבחינה היותר קרובה שיש פחות מחמשים, כלומר האם לא יצילו הצדיקים את נפשם, כלומר ראוי הוא יצילו את נפשם בצדקתם ולא תמית אלו עם אלו. וזהו אם יונח שאין חמישים צדיקים שהוא היותר קרוב.

כד אוּלַי יֵשׁ חֲמִשִּׁים צַדִּיקִם בְּתוֹךְ הָעִיר הַאַף תִּסְפֶּה וְלֹא-תִשָּׂא לַמָּקוֹם לְמַעַן חֲמִשִּׁים הַצַּדִּיקִם אֲשֶׁר בְּקִרְבָּהּ :

אך **אולי יש חמישים צדיקים** שיבואו עשרה לכל עיר. אין צריך לומר אם יהיו עשרה בכל עיר כי אם אפילו יהיו החמשים בתוך העיר האחת לבדה. והוא חשב על סדום שהיה לוט וביתו וכל הנלווים אליו. וזהו אומרו **העיר** בה"א הידיעה. **האף תספה,** ולא אמר צדיק עם רשע שאינו חוזר אלא אל זולת צדיקים, או אל הארבע העיירות הנותרות. **ולא תשא למקום,** לומר לחמשה הכרכים שנכללים בשם מקום ולא את העיר שבה החמשים בלבד, ולזה אמר **ולא תשא למקום למען חמשים הצדיקים אשר בקרבה** של עיר האחת, וזהו אומרו **בקרבה** ולא בקרבו כי אינו חוזר אל המקום הכולל את כולן, כי אם שישא את כולן בשביל החמישים שבעיר אחת.

ועל החלוקה האחת שאמר **האף תספה צדיק עם רשע** שהוא בהיות פחות מחמישים, אמר -

כה חִלִּלָה לְךָ מֵעֲשֹׂת כַּדָּבָר הַזֶּה לְהָמִית צַדִּיק עִם-רָשָׁע וְהָיָה כַצַּדִּיק כָּרָשָׁע חִלִּלָה לָּךְ הֲשֹׁפֵט כָּל-הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט :

חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע כי אם שיצילו נפשם. והנה על חלוקה זו היה אפשר לאמר לו, כיון שלא מיחו ברשעים גם המה חייבים, והוא כקטרוג מידת הדין בעת החורבן על שלא מיחו עד שנגזר וממקדשי ממקודשי תחלו. על כן להשיב על זה אמר גם אם תחייבם על שלא מיחו, אין ראוי תהיה לקותם שווה אלא שאם הרשעים יתחייבו מיתה יתחייבו צדיקים יסורין, וזהו **והיה כצדיק כרשע חלילה לך.**

ועל השני **אולי יש חמשים** שעם היותם בעיר אחת יצילו את כל המקום, ואל תאמר כי כל כרך אתה דן בפני עצמו באופן שלא יצילו רק את העיר שנמצאו בה, כי הלא השופט, זה **השופט כל הארץ, לא יעשה משפט,** כלומר אם היה המשפט לאחד ממלכי הארץ או לשרי מעלה שלא יעצרו כח לשפוט כל הארץ כאחד, לא יפלא ישקיף אל כל כרך בפני עצמו, ולא ימחול אל עיר אחת על חמשים צדיקים שבחברתם, כי ישפטו כל אחד בפני עצמו. אך **השופט כל הארץ** שלפעמים דן את כל העולם כאחד לא יעשה פה משפט. והוא כי להיותו שופט כל הארץ יחד מצרף זכיות כל העולם, ולפעמים בעיר אחת הרבה זכויות או בהפך, ואינו שופט כל עיר בפני עצמה, להיות הזכויות בשווה בכל עיר ועיר. כן תעשה עתה כי כל החמשה

כרכים כאחת יחשבו כי אדון הכל אתה. ועל ידי כך הוא היות החמשים בעיר אחת כבהיותן מוחלקים, כי תדונם חמשתן יחד.

או יאמר על דרך המתרגם שאומר הברגז תשיצי, וכן יראה ב**בראשית רבה**. והוא כי יקרא אף אל מידת הדין. ואמר הנה **האף** הוא מידת הרוגז **תספה צדיק עם רשע** על שהצדיק לא מיחה כעניין בחרבן, אך לא כן מידתך שם ה' של מידת רחמים הדובר בי, וכל שכן כי **אולי יש חמשים צדיקים כו'.** כי הנה **האף תספה** מטעם הנזכר שתכריע את מידת הרחמים, אדרבה ראוי שמידת הרחמים תכריע את מידת הדין למחול על כולן בזכותם. וזהו אומרו כמתמיה **ולא תשא** שם הרחמים הדובר בי ותכריע את מידת **האף**. ומה שאני מייחס האסיפה והכיליון אל **האף**, הוא כי **חלילה לך** שם הרחמים ל**עשות כדבר הזה.**

ושמא תאמר כי אין מספיקים לכל, כי אם אחר הרוב, שאם יש אלף רשעים יהיו אלף ואחד צדיקים. זה לא יתכן, כי אם כן צדיק ורשע שווים לפניך להכריע הכף, ואין צדיק אחד מכריע כנגד רשעים רבים, ולא יאות כי יהיה **כצדיק כרשע** בגדר אחד. **חלילה לך** כי הלא מרובה מידה טובה, ועשרה צדיקים יצילו את כל יושבי עירם. וכל זה מבחינת הרחמים, וכל שכן שאפילו היה נעשה על ידי מידת הדין **השופט כל הארץ לא יעשה משפט,** כי אינו חלילה כמשחית שכשניתן לו רשות אינו מבחין בין צדיק לרשע, כי אתה שופט כל הארץ שודאי יעשה משפט לבלתי המית צדיק עם רשע, ולישא למקום בחמשים הצדיקים אשר בקרבה.

עוד יתכן במה שכתבנו בפרשת נח כי בעשותו יתברך פקודת העוון על ידי אף או חימה אינו מבחין בין צדיק לרשע, וכמאמרם ז"ל (בבא קמא ס א) כיון שניתן רשות כו', אך בהיעשות על ידו יתברך מבחין. ובזה יאמר הנה אפשר תהיה פקידה זו על ידי האף שהוא משחית או על ידך. והנה מידת **האף** היא ש**תספה צדיק עם רשע** כיון שניתן רשות כו'. ולא עוד אלא ש**אולי יש חמשים וכו'** מדת ה**אף** הוא ש**תספה ולא תשא כו'.** אך מידתך לא כן היא, כי **חלילה** לבלתי הבחין וזהו **חלילה לך וכו'.** ולא זו בלבד כי אם גם בהיות הצדיק ראוי ליענש על שלא מיחה אינך מדמה פקידה של זה לזה. ועל כן מה שאשאלה ממך לא תניח המשפט ביד משחית כי אם על ידך. וזהו **השופט כל הארץ** לזכות או לחייב, לא יעשה הוא בעצמו המשפט באופן שיבחין אפילו יהיה במידת הדין.

כו וַיֹּאמֶר יְהוָה אִם-אֶמְצָא בִסְדֹם חֲמִשִּׁים צַדִּיקִם בְּתוֹךְ הָעִיר וְנָשָׂאתִי לְכָל-הַמָּקוֹם בַּעֲבוּרָם :

הסכים עמו שאמר שאם יהיו חמשים צדיקים. עם שיהיו כולם תוך עיר אחת, ישא **לכל המקום** הכולל חמשה כרכים. וזהו **אם אמצא בסדום** שהיא עיר אחת **חמישים צדיקים וכו'**

ונשאתי לכל המקום, עם שבארבעתן אין גם אחד. וסיים סדום על כי היא העיר שאפשר ימצאון שם יותר משאר עיירות כי שם לוט. ואמר אין צריך לומר שלא אשחית כי אם ונשאתי לאשמותם ולא ישאר חוב עליהם.

כז וַיַּעַן אַבְרָהָם וַיֹּאמַר הִנֵּה-נָא הוֹאַלְתִּי לְדַבֵּר אֶל-אֲדֹנָי וְאָנֹכִי עָפָר וָאֵפֶר :

אמר אברהם עד כה דברתי עם השם הגדול, ו**הנה נא הואלתי לדבר אל אדני** הוא שם אדנות, והוא כי בוש לסרב לפני השם הגדול ומה גם בהיותו הולך וחסור בחשבון **ואנכי וכו'.**

כח אוּלַי יַחְסְרוּן חֲמִשִּׁים הַצַּדִּיקִם חֲמִשָּׁה הֲתַשְׁחִית בַּחֲמִשָּׁה אֶת-כָּל-הָעִיר וַיֹּאמֶר לֹא אַשְׁחִית אִם-אֶמְצָא שָׁם אַרְבָּעִים וַחֲמִשָּׁה :

הנה אברהם אמר את כל העיר, והקב"ה השיב **לא אשחית** סתם. וגם היה לו לומר המקום ולא העיר. אך אברהם אמר **אולי יחסרון וכו'** ועל החסרון איני אומר שתשא ותמחול להם כי אם ש**לא תשחית,** ואף לא אל כל הכרכים כי אם אל העיר. והוא כי בארבעים וחמשה יש כדי כפרה לארבעה כרכים וחצי, אמר **התשחית בחמשה את כל העיר** החמישית כולה ולא יצילו החמשה את חציה. והשיב הוא יתברך **לא אשחית** סתם כלומר לא אעשה השחתה לגמרי אפילו את חציה, כי איזה חצי אשחית ואיזה אשאיר. כי אם אייסר את כולם.

כט וַיֹּסֶף עוֹד לְדַבֵּר אֵלָיו וַיֹּאמַר אוּלַי יִמָּצְאוּן שָׁם אַרְבָּעִים וַיֹּאמֶר לֹא אֶעֱשֶׂה בַּעֲבוּר הָאַרְבָּעִים :

ל וַיֹּאמֶר אַל-נָא יִחַר לַאדֹנָי וַאֲדַבֵּרָה אוּלַי יִמָּצְאוּן שָׁם שְׁלֹשִׁים וַיֹּאמֶר לֹא אֶעֱשֶׂה אִם-אֶמְצָא שָׁם שְׁלֹשִׁים :

לא וַיֹּאמֶר הִנֵּה-נָא הוֹאַלְתִּי לְדַבֵּר אֶל-אֲדֹנָי אוּלַי יִמָּצְאוּן שָׁם עֶשְׂרִים וַיֹּאמֶר לֹא אַשְׁחִית בַּעֲבוּר הָעֶשְׂרִים :

לב וַיֹּאמֶר אַל-נָא יִחַר לַאדֹנָי וְאֲדַבְּרָה אַךְ-הַפַּעַם אוּלַי יִמָּצְאוּן שָׁם עֲשָׂרָה וַיֹּאמֶר לֹא אַשְׁחִית בַּעֲבוּר הָעֲשָׂרָה :

הנה למעלה אמר **לא אשחית** ובמנין הארבעים והשלשים אמר **לא אעשה.** ובארבעים ובעשרים ובעשרה אמר **בעבור** מה שאין כן בשלשים.

והנה בעניין ירידת המנין פירש **רש"י** ז"ל כי תחילה אמר חמשים על חמשה כרכים ואחר כך ארבעים על הארבעה ושלשים על השלשה עד עשרה לאחת.

ויתכן דרך אחרת בשום לב אל מה שהערנו באופן אחר, ושתהיה תוספת חנינה בכל חלוקה, ולא חמשים לחמשה ולא ארבעים לארבעה שעניינם שווה לפי הערך. והוא כי בפעמים

הראשונות בקש על הכל ואחר כך על קצתם. והוא כי עד שלשים שהיו עשרה לכל אחד מהשלשה שהם רוב החמשה, בקש יתבטלו השתים ברוב, להינצל גם הם. אך בעשרים או בעשרה שהם כנגד המיעוט, בקש יספיקו העשרים לשנים ועשרה לאחד ולא ידונו אחר הרוב שהיו רעים וחטאים, שלא יתבטלו ברוב, על כן לא אמר בעבור השלושים. ובזה יתבאר אשר הערנו. והוא תחילה נאמר **לא אשחית אם אמצא שם ארבעים וחמשה,** אמר לשון השחתה על כי אברהם אמר **התשחית בחמשה את כל העיר** שלא ישחית את כל העיר החמישית, והשיב **לא אשחית** סתם, לא אשחית כל העיר כי אם יסורין. אך באמור אליו אברהם **אולי ימצאון שם ארבעים** ולא הזכיר השחתה, אם היה משיב לו הוא יתברך לא אשחית, היה נראה שלא יעשה גדר השחתה שהוא כליון כי אם מעט על כן אמר –

כט וַיֹּסֶף עוֹד לְדַבֵּר אֵלָיו וַיֹּאמַר אוּלַי יִמָּצְאוּן שָׁם אַרְבָּעִים וַיֹּאמֶר לֹא אֶעֱשֶׂה בַּעֲבוּר הָאַרְבָּעִים :

לא אעשה כלומר שום עשיה, וזהו בעבור הארבעים כי הלא יש עשרה לכל אחת מהארבעה, ועל כן החמישית תבטל ברוב גדול, אחד בין ארבעה בעבור זכות הארבעה.

ל וַיֹּאמֶר אַל-נָא יִחַר לַאדֹנָי וַאֲדַבֵּרָה אוּלַי יִמָּצְאוּן שָׁם שְׁלֹשִׁים וַיֹּאמֶר לֹא אֶעֱשֶׂה אִם-אֶמְצָא שָׁם שְׁלֹשִׁים :

אך על ה**שלשים** גם שאמר **לא אעשה** שלא יעשה כלל כי עדיין יש מציאות רוב, עם כל זה אינו בעצם בעבור ה**שלשים** רק ברחמנותו יתברך.

לא וַיֹּאמֶר הִנֵּה-נָא הוֹאַלְתִּי לְדַבֵּר אֶל-אֲדֹנָי אוּלַי יִמָּצְאוּן שָׁם עֶשְׂרִים וַיֹּאמֶר לֹא אַשְׁחִית בַּעֲבוּר הָעֶשְׂרִים :

אך ב**עשרים** אמר **לא אשחית** כלומר לא אשחית הכל, כי השתים אשאיר, וההטבה היא שלא יתבטלו השתים ברוב, כי מרובה מידה טובה. והנה להיות שלא יצילו רק השתים, יצדק אומרו **בעבור העשרים** כי אל השנים מספיק זכותם.

לב וַיֹּאמֶר אַל-נָא יִחַר לַאדֹנָי וַאֲדַבְּרָה אַךְ-הַפַּעַם אוּלַי יִמָּצְאוּן שָׁם עֲשָׂרָה וַיֹּאמֶר לֹא אַשְׁחִית בַּעֲבוּר הָעֲשָׂרָה :

ועל דרך זה אמר ב**עשרה לא אשחית,** וגם אומרו **בעבור העשרה.**

לג וַיֵּלֶךְ יְהוָה כַּאֲשֶׁר כִּלָּה לְדַבֵּר אֶל-אַבְרָהָם וְאַבְרָהָם שָׁב לִמְקֹמוֹ :

יאמר שכל כך היה חשק אברהם לעמוד בפרץ להצדיקם, שעל ש**וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם** ולא נתעכב אחרי דבורו, על כן **ואברהם שב למקומו,** שאם היה מתעכב עוד מעט היה אברהם שב כפעם בפעם להתחנן. אך בראותו שהלך כהתימו לדבר ולא נתעכב כלל אז שב למקומו. וגם המלאכים עד ראותם שאברהם שב למקומו לא באו סדומה. וזהו שסמך שב למקומו, **ויבאו כו'** כי חשו פן יתעשת האלוהים למו.

פרק יט

א וַיָּבֹאוּ שְׁנֵי הַמַּלְאָכִים סְדֹמָה בָּעֶרֶב וְלוֹט יֹשֵׁב בְּשַׁעַר-סְדֹם וַיַּרְא-לוֹט וַיָּקָם לִקְרָאתָם וַיִּשְׁתַּחוּ אַפַּיִם אָרְצָה :

ב וַיֹּאמֶר הִנֵּה נָּא-אֲדֹנַי סוּרוּ נָא אֶל-בֵּית עַבְדְּכֶם וְלִינוּ וְרַחֲצוּ רַגְלֵיכֶם וְהִשְׁכַּמְתֶּם וַהֲלַכְתֶּם לְדַרְכְּכֶם וַיֹּאמְרוּ לֹא כִּי בָרְחוֹב נָלִין :

ג וַיִּפְצַר-בָּם מְאֹד וַיָּסֻרוּ אֵלָיו וַיָּבֹאוּ אֶל-בֵּיתוֹ וַיַּעַשׂ לָהֶם מִשְׁתֶּה וּמַצּוֹת אָפָה וַיֹּאכֵלוּ :

ד טֶרֶם יִשְׁכָּבוּ וְאַנְשֵׁי הָעִיר אַנְשֵׁי סְדֹם נָסַבּוּ עַל-הַבַּיִת מִנַּעַר וְעַד-זָקֵן כָּל-הָעָם מִקָּצֶה :

ה וַיִּקְרְאוּ אֶל-לוֹט וַיֹּאמְרוּ לוֹ אַיֵּה הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר-בָּאוּ אֵלֶיךָ הַלָּיְלָה הוֹצִיאֵם אֵלֵינוּ וְנֵדְעָה אֹתָם :

ויבאו וכו'. ראוי להעיר:

מה היה שלמעלה קראם אנשים ויקומו משם האנשים, ופה קראם **מלאכים**,

ואם הוא שעתה באו שלא בדמות אנשים איך אכלו בבית לוט,

וגם אחרי כן קוראם **אנשים.**

וגם למה יודיע כי **לוט יושב בשער סדום.**

ועוד איך ערב אל לבו לוט לאמר להם **סורו נא כו'** ולא חש פן יהרגוהו אנשי המקום על הכניסו אורחים.

ועוד באומרו הנה נא אדוני, כי מלת **הנה** מיותרת.

וגם למה אמר הגשה בלשון הסרה.

ועוד באומרו ורחצו אחר הלינה, הפך אשר עשה אברהם שציוה על הרחיצה תחילה.

א וַיָּבֹאוּ שְׁנֵי הַמַּלְאָכִים סְדֹמָה בָּעֶרֶב וְלוֹט יֹשֵׁב בְּשַׁעַר-סְדֹם וַיַּרְא-לוֹט וַיָּקָם לִקְרָאתָם וַיִּשְׁתַּחוּ אַפַּיִם אָרְצָה :

אמנם הנה רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את לוט במצוות הכנסת אורחים למען הצילו. אך ראה יתברך כי אם יבאו אליו בדמות אנשים והוא יושב בשער המשפט מקום שיש אנשים אילי הארץ עם המון עם הנדונים, הלא יסתכן לוט או יקומו עליו ולא יעשה המצווה. על כן **ויבאו שני המלאכים** כלומר בדמות מלאכים. והטעם מפני ש**לוט יושב בשער סדום** מקום המשפט

מקום רואים, שלא יראו אותם כי אם לוט לבדו. וזהו **וירא לוט** לומר לוט ראה אך לא הם. והוא כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** מה ז) כי כל בני בית אברהם היו מכירים במלאכים שעל כן הגר הכירתם, ודרשו על זה פסוק צופיה הליכות ביתה. ורצה לזכות בגמילות חסד כי למד מאברהם, ויאמר בלבו אם אדבר בם ממקומי בשער הזקנים בפניהם הלא ישמעו שאני מזמינם ויחרדו, על כן קם מאתם **וירץ לקראתם** עד רחק מהם, עד מקום שלא ישמע קולו בדברו אתם. ואז **וישתחו ארצה.**

ב וַיֹּאמֶר הִנֵּה נָא-אֲדֹנַי סוּרוּ נָא אֶל-בֵּית עַבְדְּכֶם וְלִינוּ וְרַחֲצוּ רַגְלֵיכֶם וְהִשְׁכַּמְתֶּם וַהֲלַכְתֶּם לְדַרְכְּכֶם וַיֹּאמְרוּ לֹא כִּי בָרְחוֹב נָלִין :

ויאמר הנה נא אדני, כלומר הנה נא אתם רוחניים מתייחסים אל השכינה הוא שם **אדנ"י.** אך כדי לזכות בגמילות חסד **סורו נא** ממציאות זה, והיו לאנשים **אל בית עבדכם** לזכותני. וזהו **ולינו** ואחר כך בקר השכם **ורחצו רגליכם** הוא הפשטת מלבוש גשמות אשר התלבשתם, הנמשל לרגל, כנודע. ואז **והשכמתם והלכתם** שלא ירגישו.

או יאמר אם הייתם אנשים ממש לא הייתי יכול עשות מצוות גמילות חסד, כי גם שבהיותי בבית היה אפשר להחביא אתכם אך בלכתכם בדרך עד ביתי הייתי צריך אני או שלוחי ללכת אתכם לראותכם ביתי לחנותכם. אך הנה נא אתם **אדני** מתייחסים לרוחניים דומים לשם שכינה, על כן לא תצטרכו לא למורה מקום ולא להוליך אתכם בדרך, כי אם **סורו נא וכו'** כי בהסרה בלבד שתסורו מפה, הנכם **אל בית עבדכם** ולא תשגו. **ולינו** ואחר כך **ורחצו רגליכם** מההתלבשות הגשמיות **והשכמתם והלכתם לדרככם,** הוא לדרך המיוחד לכם הוא הרוחניות. **ויאמרו לא כי ברחוב נלין** שלא ירגישו בך.

ג וַיִּפְצַר-בָּם מְאֹד וַיָּסֻרוּ אֵלָיו וַיָּבֹאוּ אֶל-בֵּיתוֹ וַיַּעַשׂ לָהֶם מִשְׁתֶּה וּמַצּוֹת אָפָה וַיֹּאכֵלוּ :

[ויפצר בם מאד] ויעשו כמאמרו שבלי הליכה ומנהיג ומורה ביתו הלכו אל ביתו. וזהו **ויסורו** ועודם **אליו** סמוכים לו **ויבאו אל ביתו** כי כמו רגע נמצאו בתוך ביתו.

ד טֶרֶם יִשְׁכָּבוּ וְאַנְשֵׁי הָעִיר אַנְשֵׁי סְדֹם נָסַבּוּ עַל-הַבַּיִת מִנַּעַר וְעַד-זָקֵן כָּל-הָעָם מִקָּצֶה :

ובעוד עשותו מצוות גמילות חסדים לא הורגש עד אחר שעשה **להם משתה ומצוות אפה ויאכלו.** גם לא אחר האוכל מיד כי אם **טרם ישכבו** שהוא אחר ברכת המזון וששהו אחרי אכלם עד **טרם ישכבו וכו'.**

וראוי לשים לב:

למה נסבו על הבית ולא נכנסו תוך הבית.

חזור לעמוד השער

וגם למה אמרו לו שיוציאם ולא נכנסו הם להוציאם.

אך לזה נדקדק אומר **איה האנשים** שהוא מיותר ולבלי צורך.

אך הנה המה ידעו כי אורחים שם, או כמו שאמרו ז"ל (שם נב ז) על ידי אשתו שהלכה מבית לבית לשאול מלח לאורחים שעל כן נעשתה נציב מלח, וזהו **ומצוות אפה** לשון מצות ומריבה. או שהיו שומעים קול אנשים מדברים תוך הבית, והיו נגשים אל הפתח שעדיין היה פתוח כי לא נסגר עד שיצא עליהם לוט והדלת סגר אחריו. ובעוד הפתח פתוח הביטו משם ולא היו רואים אדם כי המלאכים לא היו מתראים להם, ועל כן תחילה **נסבו על הבית** לבל יהיה למו בית מנוס מסביב.

ה וַיִּקְרְאוּ אֶל-לוֹט וַיֹּאמְרוּ לוֹ אַיֵּה הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר-בָּאוּ אֵלֶיךָ הַלָּיְלָה הוֹצִיאֵם אֵלֵינוּ וְנֵדְעָה אֹתָם :

ויקראו אותו בפתח כי לא היו רואים אותם, ואמרו לו **איה האנשים** כי אינם נראים לנו. לכן אתה הרואה אותם **הוציאם אלינו,** ואל תירא מלהוציאם פן נמיתך על הכניסך אורחים כמשפטנו. כי הנה אין עליך אשמת דבר כי לא קראתם אתה כי אם הם **באו אליך** מעצמם, וזהו אומרו **אשר באו אליך הלילה** ובחושך הלילה לא הרגשת.

ז וַיֹּאמַר אַל-נָא אַחַי תָּרֵעוּ :

ח הִנֵּה-נָא לִי שְׁתֵּי בָנוֹת אֲשֶׁר לֹא-יָדְעוּ אִישׁ אוֹצִיאָה-נָּא אֶתְהֶן אֲלֵיכֶם וַעֲשׂוּ לָהֶן כַּטּוֹב בְּעֵינֵיכֶם רַק לָאֲנָשִׁים הָאֵל אַל-תַּעֲשׂוּ דָבָר כִּי-עַל-כֵּן בָּאוּ בְּצֵל קֹרָתִי :

אמר לא יבצר או דעתכם להרע אותי במוצאכם אותי על שאספתים הביתה, או להנאתכם, או לקנוס אותם על הסכמת העיר לבל יאכל וישתה שם אורח. אם הוא להרע לי **אל נא אחי תרעו,** לשתי סבות:

אחת להיות עתה (כי נא פירושו עתה כידוע) שמניתם אותי לשר ושופט. וגם להיותכם **אחי** בבחינת האהבה **אל תרעו.** ואם הוא להנאתכם **הנה נא לי וכו'**. ואם הוא על דבר ההסכמה, הלא לא יאשמו כי על כן לא לאכול ולא לשתות באו, רק להיות **בצל קורתי** בלבד באו.

ט וַיֹּאמְרוּ גֶּשׁ-הֲלְאָה וַיֹּאמְרוּ הָאֶחָד בָּא-לָגוּר וַיִּשְׁפֹּט שָׁפוֹט עַתָּה נָרַע לְךָ מֵהֶם וַיִּפְצְרוּ בָאִישׁ בְּלוֹט מְאֹד וַיִּגְּשׁוּ לִשְׁבֹּר הַדָּלֶת :

הנה **גש** הוא הפך **הלאה**.

ועוד וישפוט שפוט כי הלא לא משפט עשה לוט במאמרו.

אך יאמר **גש** אם תעשה מאמרנו, **או הלאה** אם לא תעשה, כי לא נרצך עוד,

ומה גם להיות דיין עלינו.

ושמא תאמר כי הלא דיין אתה עלינו, וכך עושים לשר ושופט. זה אינו כלום, כי הלא **האחד בא לגור וכבר שפט שפוט,** ודי לך אשר שפטת היום פעם ושתים אחר היותך גר. עתה שאנו מעבירים אותך מהדיינות נרע לך מהם. ויפצרו תחילה באיש דרך חשיבות בבחינת היותו מתייחס לאיש שהוא חשוב, ואחר כך בלוט בלי בחינת חשיבות וזהו באיש בלוט.

י וַיִּשְׁלְחוּ הָאֲנָשִׁים אֶת-יָדָם וַיָּבִיאוּ אֶת-לוֹט אֵלֵיהֶם הַבָּיְתָה וְאֶת-הַדֶּלֶת סָגֶרוּ:
יא וְאֶת-הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר-פֶּתַח הַבַּיִת הִכּוּ בַּסַּנְוֵרִים מִקָּטֹן וְעַד-גָּדוֹל וַיִּלְאוּ לִמְצֹא הַפָּתַח :

הנה אחר שלחם יד בלוט **ויביאו את לוט וכו'** ואחר ש**הדלת סגרו** מבפנים, **הכו את האנשים** שהיו חוצה **בסנורים**, שאפילו בפתח פתוח **נלאו למצא הפתח.** וזהו אומרו **הפתח** ולא אמרו הדלת. וזהו שאחר כך אומר ויצא לוט כו' הנה שגם שהפתח פתוח לא היו נכנסים.

ואם באנו לשים לב, איך בהיותם **פתח הבית נלאו למצא הפתח.** וגם כי מאומרו **וילאו** יראה כי אחר הלאות מצאוהו. וגם אומרו **הפתח** בפת"ח הפ"א שהוא הפתח הידוע.
ועוד כי אחר ש**הוכו בסנורים** למה בקשו הפתח, אדרבה היה להם לברוח פן ימיתום.
אך אפשר יאמר כי בהיותם סומים בחרו לברוח **וילאו למצוא הפתח** הגדול היותר מסוים הוא פתח החצר להימלט על נפשם.

יב וַיֹּאמְרוּ הָאֲנָשִׁים אֶל-לוֹט עֹד מִי-לְךָ פֹּה חָתָן וּבָנֶיךָ וּבְנֹתֶיךָ וְכֹל אֲשֶׁר-לְךָ בָּעִיר הוֹצֵא מִן-הַמָּקוֹם :
יג כִּי-מַשְׁחִתִים אֲנַחְנוּ אֶת-הַמָּקוֹם הַזֶּה כִּי-גָדְלָה צַעֲקָתָם אֶת-פְּנֵי יְהוָה וַיְשַׁלְּחֵנוּ יְהוָה לְשַׁחֲתָהּ :
יד וַיֵּצֵא לוֹט וַיְדַבֵּר אֶל-חֲתָנָיו לֹקְחֵי בְנֹתָיו וַיֹּאמֶר קוּמוּ צְאוּ מִן-הַמָּקוֹם הַזֶּה כִּי-מַשְׁחִית יְהוָה אֶת-הָעִיר וַיְהִי כִמְצַחֵק בְּעֵינֵי חֲתָנָיו :

ראוי לשים לב על אומרו ובניך, ובנים לא היו לו.
וכן אומרו חתן והיו שנים.
ועוד כי הלא לא יבצר מהם כי חתניו לא היו ראויים לינצל, ולמה אמר עוד **מי לך פה חתן.**

אך המה ידעו את אשר יקרה לו עם בנותיו שיוליד שני בנים מהן. וזהו שאמרו לו **עוד מי לך פה** כלומר אל תחוש אל מי שילך חוץ מהבית, כי הלא **עוד מי לך, פה** הוא ולא בחוץ, כלומר כי אין לך זולת אלה כי כל חתניך שבחוץ לא לך יהיו כי היו כלא היו, כי הנה במה שיש לך פה

הוא **חתן ובניך ובנותיך.** כי **חתן** שלך בעצם הוא **פה** וגם **בניך ובנותיך.** והוא כי הוא עצמו **ובנותיו,** ממנו ומהן יש **חתן,** כי הוא חתן לעצמו, ובנים הן עמון ומואב, **ובנותיך** הן השתי בנות, כי הוא בעל בנותיו והבנים בניו והבנות בנותיו. ועם כל זה **כל אשר לך בעיר הוצא מן המקום,** אולי יועיל למו, כלומר כי הוא יראה כי אין בם מועיל. ואז **יצא וידבר אל חתניו כו'** **ויהי** הדבר כל כך להם כמו זר שאפילו לא חשבו כי אם שהיה הוא **מצחק** ולא מלבו.

טו וּכְמוֹ הַשַּׁחַר עָלָה וַיָּאִיצוּ הַמַּלְאָכִים בְּלוֹט לֵאמֹר קוּם קַח אֶת-אִשְׁתְּךָ וְאֶת-שְׁתֵּי בְנֹתֶיךָ הַנִּמְצָאֹת פֶּן-תִּסָּפֶה בַּעֲוֹן הָעִיר :

טז וַיִּתְמַהְמָהּ וַיַּחֲזִיקוּ הָאֲנָשִׁים בְּיָדוֹ וּבְיַד-אִשְׁתּוֹ וּבְיַד שְׁתֵּי בְנֹתָיו בְּחֶמְלַת יְהוָה עָלָיו וַיֹּצִאֻהוּ וַיַּנִּחֻהוּ מִחוּץ לָעִיר :

יז וַיְהִי כְּהוֹצִיאָם אֹתָם הַחוּצָה וַיֹּאמֶר הִמָּלֵט עַל-נַפְשֶׁךָ אַל-תַּבִּיט אַחֲרֶיךָ וְאַל-תַּעֲמֹד בְּכָל-הַכִּכָּר הֶהָרָה הִמָּלֵט פֶּן-תִּסָּפֶה :

יח וַיֹּאמֶר לוֹט אֲלֵהֶם אַל-נָא אֲדֹנָי :

יט הִנֵּה-נָא מָצָא עַבְדְּךָ חֵן בְּעֵינֶיךָ וַתַּגְדֵּל חַסְדְּךָ אֲשֶׁר עָשִׂיתָ עִמָּדִי לְהַחֲיוֹת אֶת-נַפְשִׁי וְאָנֹכִי לֹא אוּכַל לְהִמָּלֵט הֶהָרָה פֶּן-תִּדְבָּקַנִי הָרָעָה וָמַתִּי :

כ הִנֵּה-נָא הָעִיר הַזֹּאת קְרֹבָה לָנוּס שָׁמָּה וְהִוא מִצְעָר אִמָּלְטָה נָא שָׁמָּה הֲלֹא מִצְעָר הִוא וּתְחִי נַפְשִׁי :

כא וַיֹּאמֶר אֵלָיו הִנֵּה נָשָׂאתִי פָנֶיךָ גַּם לַדָּבָר הַזֶּה לְבִלְתִּי הָפְכִּי אֶת-הָעִיר אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ :

כב מַהֵר הִמָּלֵט שָׁמָּה כִּי לֹא אוּכַל לַעֲשׂוֹת דָּבָר עַד-בֹּאֲךָ שָׁמָּה עַל-כֵּן קָרָא שֵׁם-הָעִיר צוֹעַר :

הורה הוא יתברך איך נהפך למו הרחמים, כי אחר עלות השחר שהוא עת רחמים הייתה להם פקודתם.

טו וּכְמוֹ הַשַּׁחַר עָלָה וַיָּאִיצוּ הַמַּלְאָכִים בְּלוֹט לֵאמֹר קוּם קַח אֶת-אִשְׁתְּךָ וְאֶת-שְׁתֵּי בְנֹתֶיךָ הַנִּמְצָאֹת פֶּן-תִּסָּפֶה בַּעֲוֹן הָעִיר :

וראוי לשים לב אל אומרו תחילה **פן תספה בעון העיר,** ואחר כך אומר **פן תספה** ולא אמר בעון העיר.

ועוד כי אחר שביאת המלאך הייתה בשבילו למה מפחידו ואומר **ההרה המלט פן תספה,** **ומה גם לרש"י** ז"ל שאומר **ההרה** הוא שילך אל אברהם.

עוד אומרו **ויחזיקו האנשים בידו וביד שתי בנותיו** ולא הוציאו רק אותו לבדו שאומר **ויוציאוהו ויניחוהו מחוץ לעיר.**

ועוד שאחר כך אומר **ויהי כהוציאם אותם** יורה כי יחד הוציאום.

ועוד אומרו פה **בחמלת ה' עליו** ולא מקודם יאמרו לו קום קח אשתך וכו'.

ועוד למה הפחיד אותו ולא את הנשים שאומר **המלט על נפשך וכו' פן תספה.**

ועוד למה לא הזהירו טרם הוציאו רק **כהוציאם החוצה.**

ועוד אומרו החוצה בה"א בסוף תיבה וה"א בראשה.

ועוד כי אחר שהשנים היו המחזיקים בידם למה אחר כך אומר **ויאמר המלט** ולא נאמר ויאמרו.

ועוד אומרו ויאמר אליהם אל נא אדני, בלתי מובן.

ועוד אומרו הנה נא מצא עבדך חן וכו' ותגדל חסדך וכו', כי הלא זה הדבר הוא יתברך העושה ולא מלאך כי אין בידו להציל מבלעדי ה'.

ועוד אומרו הנה נשאתי פניך לבלתי הפכי וכו', כי אין זה צודק רק לה'.

ועוד כי אומרו ויאמר אליהם, והאמירה היא כמדבר עם אחד בלבד.

ועוד אומרו ואנכי לא אוכל להמלט ההרה פן תדבקני הרעה, איזה רעה תדבקנו שם שלא תדבק בו בעיר.

ועוד כי אחר שביאת המלאך מיכאל לא הייתה רק להצילו מה הייתה יראתו הגדולה הזאת.

אמנם הן אמת כי מיכאל מצד החסד בא להציל את לוט כמו שגבריאל מצד הדין הלך להפך את סדום, ומתחילה גם גבריאל הסכים להיות ידו עם מיכאל בהצלה, ויחד האיצו עליו ויאמרו **קום קח וכו' פן תספה בעון העיר.** גם שאין בך עון.

טז וַיִּתְמַהְמָהּ וַיַּחֲזִיקוּ הָאֲנָשִׁים בְּיָדוֹ וּבְיַד-אִשְׁתּוֹ וּבְיַד שְׁתֵּי בְנֹתָיו בְּחֶמְלַת יְהוָה עָלָיו וַיֹּצִאֻהוּ וַיַּנִּחֻהוּ מִחוּץ לָעִיר :

אך מיד חטא כי **ויתמהמה** כקטן אמנה. ועם כל זה **ויחזיקו**, גם אותו שמצד הדין, ולא מלבו כי אם **בחמלת ה'** מדת רחמים **עליו,** שראו כי ה' חפץ להצילו. **ויוציאוהו מחוץ לעיר** עם היותו בלתי כדאי. וקרה להם כרבי חנינא בן דוסא שאמרו **במדרש חזית** שרצה להוליך אבן גדולה לירושלים וביקש פועלים וזימן לו הקדוש ברוך הוא חמשה מלאכים בדמות פועלים והשכירם, ואמרו לו תן ידך בידינו ונשאו אותו ואת האבן כהרף עין לירושלים. שהכוונה אצלי שעל ידי תת ידו תועיל זכותו גם לישא את האבן כרגע. ועל דרך זה יהיה כי על עוון לוט מה שלא היה לנשים, לא היה נושא הוא כהרף עין טרם נחיצות הרוגז. על כן עשו כמלאכי רבי חנינא שאחזו ביד לוט וביד אשתו ובנותיו העתידות להוציא מלכות בית דוד מהן לצדקתן, ואגבן נישא גם לוט. וזהו **ויחזיקו האנשים בידו וכו' ויוציאוהו** גם הוא **מחוץ לעיר,** שאם לא כן הוא לא היה זוכה, וזהו **ויחזיקו כו' ויוציאוהו וכו'.**

יז וַיְהִי כְהוֹצִיאָם אֹתָם הַחוּצָה וַיֹּאמֶר הִמָּלֵט עַל-נַפְשֶׁךָ אַל-תַּבִּיט אַחֲרֶיךָ וְאַל-תַּעֲמֹד בְּכָל-הַכִּכָּר הֶהָרָה הִמָּלֵט פֶּן-תִּסָּפֶה :

ואחר צאתם חוץ לעיר ובא להוציאם הרחק מן העיר דרך כל הככר אשר בחר בו לוט, שנאמר וירא את כל ככר הירדן, נזכר לו עוון מה שעליו בא להתחבר עם אנשי סדום, ונתוסף גם הוא עם הראשון, על כן **כהוציאם אותם החוצה** שהוא רחוק הרבה, כי על כן יש ה"א בסוף תיבה שהיא במקום למ"ד בראשה, וגם ה' בראשה שהוא להורות הפלגה, כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** נ ד) על לשאולה (תהלים ט) שיש ה"א בסוף ולמ"ד בראשה, שהוא לומר אל אמבטי התחתונה שבשאול, כך החוצה הוא הרבה ממקום הכיכר שעל ידו חטא לוט. וידוע שמקום שאדם חוטא בו שם שורה כח טומאה שנעשה בעוון, ועל כן הרפה ממנו המלאך גבריאל. ובראות כך מיכאל שבא להצילו אז **ויאמר המלט** ולא מצד נפש הנשים, רק **על נפשך** שאתה חטאת. **אל תביט אחריך** מקום שהתמהמהת, **ואל תעמוד בכל הככר** מקום שעל ידו חטאת, רק דרך העברה **ההרה המלט** כפירוש **רש"י** שילך בנחיצות עד מקום אברהם שיעמוד לך זכותו **פן תספה** על ידי שני עונות אלו.

יח וַיֹּאמֶר לוֹט אֲלֵהֶם אַל-נָא אֲדֹנָי :

אז **ויאמר לוט אליהם אל נא.** אמר לא עתה עת לדבר אליהם כי אם אל **אדני** שאליו השלטון.

יט הִנֵּה-נָא מָצָא עַבְדְּךָ חֵן בְּעֵינֶיךָ וַתַּגְדֵּל חַסְדְּךָ אֲשֶׁר עָשִׂיתָ עִמָּדִי לְהַחֲיוֹת אֶת-נַפְשִׁי וְאָנֹכִי לֹא אוּכַל לְהִמָּלֵט הֶהָרָה פֶּן-תִּדְבָּקַנִי הָרָעָה וָמַתִּי :

ואליו אמר **הנה נא מצא עבדך חן וכו' להחיות את נפשי.** בפרט כי אני חטאתי לך, **ואנכי לא אוכל להמלט ההרה** כעצת המלאך פן בעברי דרך הככר גם שלא אעמוד בו, **פן תדבקני** ותאחז בי **הרעה** הוא טומאת אשמתי שעל ידי הככר בעברי **ומתי**. או שאם אלך עד אברהם אסתכן כי יערוך יתברך מעשי עם מעשיו ותדבקני הרע שעשיתי ומתי.

כ הִנֵּה-נָא הָעִיר הַזֹּאת קְרֹבָה לָנוּס שָׁמָּה וְהִוא מִצְעָר אִמָּלְטָה נָא שָׁמָּה הֲלֹא מִצְעָר הִוא וּתְחִי נַפְשִׁי :

וטוב לי כי **הנה נא העיר קרובה** טרם עבור הככר **והיא מצער** שאין בה כל כך עונות כשאר שהיא חדשה מהם (עי' שבת י ב), **אמלטה נא שמה** כי טוב לי בה כי **הלא מצער היא** ממני כי בערכה אני גדול בזכות. וכשאערך עמה אזכה ש**ותחי נפשי** מה שאין כן עם אברהם. ובזה אינו מיותר אומר פעם שנית שהיא מצער.

כא וַיֹּאמֶר אֵלָיו הִנֵּה נָשָׂאתִי פָנֶיךָ גַּם לַדָּבָר הַזֶּה לְבִלְתִּי הָפְכִּי אֶת-הָעִיר אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ :

אז **ויאמר אליו ה' הנה נשאתי פניך לבלתי הפכי וכו',** כי לומר שהם דברי המלאך קשה, שאינו בידו. ואחשבה שהוא כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** סג ח) על פסוק ויאמר ה' לה שני

גויים וכו' שהוא על ידי שם בן נח, שלא דבר לה ה' רק שם בשם ה'. כך אומר פה **ויאמר אליו הנה נשאתי פניך וכו'** הם דברי ה' על ידי המלאך. ובזה לא יקשה סוף הפסוק (כב)

כב מַהֵר הִמָּלֵט שָׁמָּה כִּי לֹא אוּכַל לַעֲשׂוֹת דָּבָר עַד-בֹּאֲךָ שָׁמָּה עַל-כֵּן קָרָא שֵׁם-הָעִיר צוֹעַר :
כי לא אוכל וכו' שהם דברי המלאך. לכן טוב לומר שגם ראש הכתוב כך אלא שהוא מפיו יתברך.

כד וַיהוָה הִמְטִיר עַל-סְדֹם וְעַל-עֲמֹרָה גָּפְרִית וְאֵשׁ מֵאֵת יְהוָה מִן-הַשָּׁמָיִם:
הנה אומרו מאת ה' מיותר.
וגם היה לו לומר מאתו כי כבר נזכר ה'.
אך הנה אמרו רז"ל (**בראשית רבה** נא ה) כי אין דבר רע יוצא מלמעלה, אלא מתחילה יצא מטר ואחר כך נעשה **גפרית ואש** (**מכילתא** פרשת בשלח). ויתכן לפי זה יאמר **וה' המטיר** שהוא מטר ממש ואחר כך נעשה **גפרית ואש.** ופירש, מה שאמרתי המטיר שהוא מטר ממש הוא בצאת מאת ה'. ומה שנראה **גפרית ואש** הוא **מן השמים** ולמטה.

או יתכן מה שלא אמר מאתו כי אם **מאת ה',** לומר אל יעלה על רוחך כי מה ש**וה'** הוא ובית דינו גזרו היה בהכרעת הבית דין, אך לא כן היה על פי בחינת שם הרחמים, כי דע איפה כי גם היה **מאת ה',** כי ארורים הרשעים שמהפכין מידת רחמים למידת הדין. ולהורות כן אמר **מן השמים** להורות כי לא נהפך ל**גפרית ואש** באוויר למטה מיסוד האש, כי אם גם **מן השמים** בצאת המטר **מן השמים** מסוף גבולה, להורות כי יד ה' עליהם חזקה.

או יאמר כמו שאמרו ז"ל פרק אין דורשין (חגיגה יב ב) כי מכון הוא רקיע ששם אוצרות שלג וברד וקיטור וסערה וכו', ובגמרא הקשו הרי בארץ הם שנאמר הללו את ה' מן (השמים) [הארץ] וכו' אש וברד, ומשני דוד התפלל והורידן לארץ. הנה כי בתחילה היו בשמים מקום מלאכי השרת, כי מכון למעלה ממעון אשר גם שם כתות מלאכים.

ונבוא אל העניין אמר **וה' המטיר וכו'.**
ושמא תאמר אם כן מה עשו המלאכים שאמרו וישלחנו ה' לשחתה, לזה אמר **מאת ה'** כלומר הגזרה הייתה מאתו יתברך, אך הפועל היה **מן השמים** הוא מן הרקיע הששי, וזה היה על ידי המלאכים.

כה וַיַּהְפֹּךְ אֶת-הָעָרִים הָאֵל וְאֵת כָּל-הַכִּכָּר וְאֵת כָּל-יֹשְׁבֵי הֶעָרִים וְצֶמַח הָאֲדָמָה :

ראוי להעיר כי הלא יושבי הערים החלה בהם הפורענות על ידי **גפרית ואש**, ואיך מזכירם אחר הפיכת הערים והככר.

ועוד אם **הערים** נהפכו מפני יושביהן **הככר וצמח האדמה** מה חטאו.

אך הנה רצה הקדוש ברוך הוא יהיה כל טובה כעיר הנדחת, בל יהנו מכולה שום הנאה כל יושבי תבל. והנה ארבעה המה חלקי מציאותה:

א. הדומם.

ב. הצומח.

ג. הבעלי חיים.

ד. בני האדם.

אמר כי כולם לקו לבל יתהנו עוד מהן. הדומם **ויהפוך את הערים האל.** והצומח ובעלי חיים, אשר שנים אלה הווייתם בככר כי כולה משקה כי הוא מחיה הבעלי חיים, עליהם אמר **ואת כל הככר.** ועל בני האדם אמר **ואת כל יושבי הערים.** ועל כן הוזכרו בני האדם אחר הערים והככר להזכיר הארבע הדרגות כסדרן. ועדיין היה אפשר לומר שלא יקפיד הוא יתברך בצומח שלא תהיה מהם הנאה לבריות אלא במה שנעשה על ידן, ככרמים וזתים וגנות ופרדסים שזרעו ונטעו בידם, אך **צמח האדמה** שצמחה מאליה לא יקפיד, על כן אמר שגם צמח האדמה הפך ה' ממקום שהיה בו, שגם לא יהנו ממה שצמח בחייהם.

כו וַתַּבֵּט אִשְׁתּוֹ מֵאַחֲרָיו וַתְּהִי נְצִיב מֶלַח :

יתכן שאומרו **מאחריו** ולא אמר מאחריה שהוא כמד"א וראית את אחורי. והוא כי אמר **וה' המטיר** הוא ובית דינו **ויהפוך וכו',** כי הפיכת הערים הייתה על ידו יתברך, ועל כן הוזהר אל תבט אחריך, **ותבט אשתו מאחריו** שהוא אל בחינת אחורים, שלא הביטה אלא מקצת אחוריים במאוחר מהן, וזהו **מאחריו** של **וה'** הנזכר.

ותהי נציב מלח, והוא כי שלשה דברים היו בסדום, **גפרית ומלח ואש** שנאמר (דברים כט כב) גפרית ומלח שרפה כל ארצה כמהפכת ה' את סדום וכו', אלא שלא הזכיר בפסוק **וה' המטיר וכו'** אלא **גפרית ואש** ולא מלח, לפי שלא הזכיר רק מה שהיה **מן השמים.** ועל כבוד לוט לא שלטו באשתו **גפרית ואש** רק מלח ולא נשרפה.

כז וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם בַּבֹּקֶר אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר-עָמַד שָׁם אֶת-פְּנֵי יְהוָה :

כח וַיַּשְׁקֵף עַל-פְּנֵי סְדֹם וְעֲמֹרָה וְעַל כָּל-פְּנֵי אֶרֶץ הַכִּכָּר וַיַּרְא וְהִנֵּה עָלָה קִיטֹר הָאָרֶץ כְּקִיטֹר הַכִּבְשָׁן :

כט וַיְהִי בְּשַׁחֵת אֱלֹהִים אֶת-עָרֵי הַכִּכָּר וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת-אַבְרָהָם וַיְשַׁלַּח אֶת-לוֹט מִתּוֹךְ הַהֲפֵכָה בַּהְפֹּךְ אֶת-הֶעָרִים אֲשֶׁר-יָשַׁב בָּהֶן לוֹט :

ראוי לשים לב למה הודיענו שהשכים **אל המקום** ההוא. ואם הכוונה לומר כי משם ראה והנה עלה קיטור הארץ, הוא עניין בלי גיזרה, כי מה יצא לנו מאשר ראה **קיטור הארץ,** ושהיה מן המקום אשר עמד שם.

ועוד אומרו **ויהי בשחת וכו',** מה חידש לנו עתה אחרי אשר סיפר כל ההצלה בכל פרטיה. ועוד כי מתחילת העניין כששלח מלאך להצילו היה ראוי לאומרו.

ועוד אומרו **בהפוך כו'** מי לא ידע בכל אלה.

כז וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם בַּבֹּקֶר אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר-עָמַד שָׁם אֶת-פְּנֵי יְהוָה :

ולבוא אל העניין נזכיר מאמרם ז"ל (ברכות ו ב) כל הקובע מקום לתפלתו אלוהי אברהם יהיה בעזרו, שנאמר **וישכם אברהם אל המקום אשר עמד שם וכו'.** הנה למדנו מדבריהם כי השכמה זו הייתה להתפלל.

גם נשים לב אל אומרו **את פני ה',** כי ידוע כי פני ה' חילה שם.

וכן באומרו **ויהי בשחת אלוהים ויזכור אלוהים וכו'**, מה עניין הזכירו שמו יתברך זה פעמים ובתואר **אלוהים.**

אך יתכן כי בראות אברהם כי מה שהתפלל על סדום היה אל בחינת שם הרחמים. והנה בתפלתו כלל שני דברים:

א. להציל את הערים.

ב. שגם אם יעשה בהם משפט לא ילקו הצדיקים אגב הרוב, כאומרו **חלילה לך להמית צדיק עם רשע.**

והנה על האחד לא הודה לו הוא יתברך, על כי לא נמצאו עשרה צדיקים.

אך השני הודה לו ובכלל הדבר הוא שינצל לוט. ובבקר השכם שב להתפלל על לוט. והטעם שהוצרך לכך הוא כי **המקום אשר עמד שם** הוא את **פני ה'** הוא מדת רחמים, וחש פן בבוא רוגז אל הפועל תקטרג מידת הדין על שלא מיחה.

כח וַיַּשְׁקֵף עַל-פְּנֵי סְדֹם וַעֲמֹרָה וְעַל כָּל-פְּנֵי אֶרֶץ הַכִּכָּר וַיַּרְא וְהִנֵּה עָלָה קִיטֹר הָאָרֶץ כְּקִיטֹר הַכִּבְשָׁן :

וישקף וירא כי הנה עלה קיטור הארץ וכו', ולא ידע כי מידת הדין הסכימה, כי מאז, שלח מלאך בזכות אברהם,

כט וַיְהִי בְּשַׁחֵת אֱלֹהִים אֶת-עָרֵי הַכִּכָּר וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת-אַבְרָהָם וַיְשַׁלַּח אֶת-לוֹט מִתּוֹךְ הַהֲפֵכָה בַּהְפֹךְ אֶת-הֶעָרִים אֲשֶׁר-יָשַׁב בָּהֶן לוֹט :

וזהו **ויהי בשחת אלוהים** הוא מידת הדין את ערי הככר אשר ממנה היה ירא אברהם, היה לו לישועה מאז, כי **ויזכור אלוהים** הוא מידת הדין **את אברהם** ולא הביט אל לוט מצד עצמו, עם היות ראוי ליספות על דבר כי ויאהל עד סדום עם היות כי ואנשי סדום רעים וחטאים. וזהו **בהפוך את הערים אשר ישב בהן לוט,** כי לא לקה בכלל הערים, עם היות ראוי על שישב בהן עם רעים וחטאים.

או יהיה, כי באמור אברהם **אולי ימצאון שם עשרה** היה על סדום, כי חשב שלוט עם בני ביתו יהיו עשרה צדיקים. ובאומרו יתברך **לא אשחית בעבור העשרה,** נסתפק אם היה כך שיהיו בסדום עשרה ותנצל אם לאו. ובהשקיף על פני סדום וראה **קיטור וכו'** אמר אם כן לא היו בסדום עשרה אז התפלל על לוט. ושיעור הכתוב **וישכם וכו'** להתפלל ולמה הוצרך לכך, הלא הוא כי השקיף **על פני סדום וכו' וירא והנה עלה וכו'.** על כן הייתה התפלה על בל יספה בכלל העיר, ולא ידע כי כבר מאז שהיה בשחת אלוהים וכו' וישלח וכו' בזכות אברהם. והוצרך זה להיות בהפוך את הערים שישב בהן לוט כי לא היו עשרה צדיקים בעירו, והוצרכה תפילה בל יבטל ברוב.

ל וַיַּעַל לוֹט מִצֹּעַר וַיֵּשֶׁב בָּהָר וּשְׁתֵּי בְנֹתָיו עִמּוֹ כִּי יָרֵא לָשֶׁבֶת בְּצֹעַר וַיֵּשֶׁב בַּמְּעָרָה הוּא וּשְׁתֵּי בְנֹתָיו :

קשה שהיה לו לומר וישבו **במערה,** וידוע שהן **הוא ושתי בנותיו.**

אך אפשר בא להורות שהתנהג בצניעות. כי כשהיו במקום מפורסם היו יחד שתי בנותיו עמו, אך כאשר היו במערה מקום ייחוד, פירש מהן **וישב הוא וכו'**, כלומר הוא בפני עצמו, **ושתי בנותיו** לצד אחר, שלא יהיה ייחוד גמור, עם היות שהבנות בנותיו ולא היה צריך דבר.

לא וַתֹּאמֶר הַבְּכִירָה אֶל-הַצְּעִירָה אָבִינוּ זָקֵן וְאִישׁ אֵין בָּאָרֶץ לָבוֹא עָלֵינוּ כְּדֶרֶךְ כָּל-הָאָרֶץ :

אומרה **אבינו זקן** אין לו עניין, שאם הוא שאינו ראוי להוליד, אם כן איך אמרה **ונחיה מאבינו זרע.** אך אמרה, אם אומר **איש אין בארץ לבא וכו'** ולא אומר **אבינו זקן,** הלא תענה אחותי אולי לא ירצה להשתכר, ובאיזה טענה נאמר לו שישתכר. על כן אמרה שני דברים:

א. אבינו זקן.

ב. ואיש אין בארץ וכו'.

מה שאמרתי **אבינו זקן וכו',** לכן –

לב לְכָה נַשְׁקֶה אֶת-אָבִינוּ יַיִן וְנִשְׁכְּבָה עִמּוֹ וּנְחַיֶּה מֵאָבִינוּ זָרַע :

לכה נשקה כו' שלא יהיה לו כמו זר בעיניו שנרבה להשקותו יין, כי נאמר שלהחזיקו כי זקן הוא אנו עושות, ומה גם אחר צער וטלטול. ועל מה שאמרתי **ואיש אין בארץ וכו'** אמרה **ונשכבה עמו,** ולא לחיבת תשמיש כי לא נתמיד, רק **ונחיה מאבינו זרע** מציאות זרע, ודי לנו ולא יוסיף עוד לדעתנו.

או יאמר אל תאמרי אולי לא נתעבר ונעשה נבלה לבלתי הועיל, לזה אמרה **ואיש אין בארץ כו'** ועל ידי עשותנו על כוונה זו על קיום העולם, ודאי נצליח **ונחיה מאבינו זרע.**

והנה לפי מה שנראה שחשבו שלא היו בני אדם זולת הן ואביהן בעולם. ראוי לשית לב למה עשו בערמה ולא אמרו לאביהן נחיה ממך זרע, כי אין זולתך לקיים העולם על ידו והוא יעשה. אך אפשר שאם כך יאמרו יקח אחת מהן ולא תעשה המצווה על יד השנית. וזהו אומרה **לכה נשקה וכו'** ועל ידי כן **ונחיה** כלומר שנינו **מאבינו זרע** ולא אחת בלבד. ולמה שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** נא יא) כי אין אשה מתעברת מביאה ראשונה אלא שהוציאו עדותן לחוץ, שהוא אצלי שהוציאו בידן דם בתוליהן הנקרא עדות שלא נטמאו. בזה יאמר **ונחיה וכו',** נעשה באופן ש**נחיה מאבינו זרע,** שהוא על ידי הסרת בתולים תחילה.

לג וַתַּשְׁקֶיָן אֶת-אֲבִיהֶן יַיִן בַּלַּיְלָה הוּא וַתָּבֹא הַבְּכִירָה וַתִּשְׁכַּב אֶת-אָבִיהָ וְלֹא-יָדַע בְּשִׁכְבָהּ וּבְקוּמָהּ :
לד וַיְהִי מִמָּחֳרָת וַתֹּאמֶר הַבְּכִירָה אֶל-הַצְּעִירָה הֵן-שָׁכַבְתִּי אֶמֶשׁ אֶת-אָבִי נַשְׁקֶנּוּ יַיִן גַּם-הַלַּיְלָה וּבֹאִי שִׁכְבִי עִמּוֹ וּנְחַיֶּה מֵאָבִינוּ זָרַע :
לה וַתַּשְׁקֶיָן גַּם בַּלַּיְלָה הַהוּא אֶת-אֲבִיהֶן יַיִן וַתָּקָם הַצְּעִירָה וַתִּשְׁכַּב עִמּוֹ וְלֹא-יָדַע בְּשִׁכְבָהּ וּבְקֻמָהּ :

אומרו בלילה הוא ובצעירה נאמר **בלילה ההוא.**

לזה נשים לב אל אומרו **ותשקין** חסר ה"א בסוף התיבה בראשונה ובשניה. ויהיה כי שתי נשמות היו עתידות לצאת מבין החיצונים על ידי שני העיבורים, כמאמרם ז"ל (שם) על **ונחיה מאבינו זרע.** על כן בלילה הראשונה בהעלם שני ההי"ן נרמזו שתי נשמות שהיו נעלמות, כי ה"א רמז אל הנקבה לחכמי האמת. אך בלילה השנית שכבר נתעברה האחת, והוכן גלוי האחת, לא חסרו בו כי אם ה"א של ותשקן ולא של ההוא.

עוד יתכן כי ב**בכירה** שיצאה ממנה רות, נאמר **הוא**, שרמזה תורה עליה, כי הוא עולה שנים עשר כמו רות במספר קטן. ובצעירה נאמר **ההוא,** שעולה עם הארבע אותיות עשרים ואחד,

כנעמה במספר קטן. וכן בתולדות הבכירה קראה בן היוצא ממנה **מואב** שעולה במספר קטן עם התיבה ארבעה עשר כמספר דוד היוצא מרות. והצעירה קראה את הבן היוצא ממנה **בן עמי,** שעולה במספר קטן עם האותיות עשרים וארבעה, כמספר רחבעם היוצא מנעמה עם התיבה. אך התורה לא קראתו רק עמון, שבלי אותיות השם רק עם כללות התיבה עולה כמספר רחבעם. וגם שבו נרמזת אמו עם תיבת נעמה.

ומאשר הפליגו רז"ל (שם) בחכמת הבכירה שכיוונה להוציא מזה מלך משיחנו, שאמרה אותו **זרע** העתיד לצאת ממקום אחר **נחיה מאבינו.** שאחשוב נרמז באומרה **ונחיה** ולא אמרה לשון הולדה או הזרעה, שעל דוד מלך ישראל חי וקיים שהוא משיחנו כוונה. ושעליו נאמר (תהלים כא ד) חיים שאל ממך נתת לו. וגם מלת **זרע** כד"א (שם יח נא) ועושה חסד למשיחו לדוד ולזרעו, וכן פסוק זרע אדם וכו'. על כן אחשבה שהיא עצמה רות שהייתה צדקת ושלמה מנעמה. וכן בכירה במספר קטן עולה רות. אף על פי שבביאור רות כתבנו שגם נעמה היא הצעירה.

לד וַיְהִי מִמָּחֳרָת וַתֹּאמֶר הַבְּכִירָה אֶל-הַצְּעִירָה הֵן-שָׁכַבְתִּי אֶמֶשׁ אֶת-אָבִי נַשְׁקֶנּוּ יַיִן גַּם-הַלַּיְלָה וּבֹאִי שִׁכְבִי עִמּוֹ וּנְחַיֶּה מֵאָבִינוּ זָרַע :

ומשלמותה יש טעם אל מה שחזרה לצוות את אחותה בלילה השנית ולומר **הן שכבתי אמש וכו'.** ואומרה שנית **ונחיה מאבינו זרע.** לומר היזהרי בל תכווני לחיבת ביאה, כי הן שהוא באותיות הן שאין להן בן זוג היה לי הדבר, וכמוני **בואי שכבי וכו',** כי כמוני כמוך אין הכוונה רק ש**ונחיה מאבינו זרע,** שהוא אותו הזרע וכו' שהוא לשם שמים, ולזה תכווני גם את.

לו וַתַּהֲרֶיָן שְׁתֵּי בְנוֹת-לוֹט מֵאֲבִיהֶן :

הנה אמרו רז"ל (**בראשית רבה** שם) שרמז נקודה של **ובקומה** (לעיל פסוק לג), הוא, כי בקומה ידע בשתיהן.

ועוד אמרו כי לוט מתחילה נתאווה לבנותיו. ועל כן אפשר יאמר **ותהרין שתי בנות לוט, מאביהן** יצא הדבר. ועל כן אחשוב שלהיות כוונת בנותיו לשמים, ולא כן הוא, סייע אל היתר הנקבות לבוא בקהל ולא הזכרים. וגם חלקן במלכות בית דוד על ידי נקבות ולא על ידי זכר.

פרק כ

ב וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל-שָׂרָה אִשְׁתּוֹ אֲחֹתִי הִוא וַיִּשְׁלַח אֲבִימֶלֶךְ מֶלֶךְ גְּרָר וַיִּקַּח אֶת-שָׂרָה :

ג וַיָּבֹא אֱלֹהִים אֶל-אֲבִימֶלֶךְ בַּחֲלוֹם הַלָּיְלָה וַיֹּאמֶר לוֹ הִנְּךָ מֵת עַל-הָאִשָּׁה אֲשֶׁר-לָקַחְתָּ וְהִוא בְּעֻלַת בָּעַל :

ד וַאֲבִימֶלֶךְ לֹא קָרַב אֵלֶיהָ וַיֹּאמַר אֲדֹנָי הֲגוֹי גַּם-צַדִּיק תַּהֲרֹג :

ה הֲלֹא הוּא אָמַר-לִי אֲחֹתִי הִוא וְהִיא-גַם-הִוא אָמְרָה אָחִי הוּא בְּתֻם-לְבָבִי וּבְנִקְיֹן כַּפַּי עָשִׂיתִי זֹאת :

ו וַיֹּאמֶר אֵלָיו הָאֱלֹהִים בַּחֲלֹם גַּם אָנֹכִי יָדַעְתִּי כִּי בְתֻם-לְבָבְךָ עָשִׂיתָ זֹאת וְאֶחְשֹׂךְ גַּם-אָנֹכִי אוֹתְךָ מֵחֲטוֹ-לִי עַל-כֵּן לֹא-נְתַתִּיךָ לִנְגֹּעַ אֵלֶיהָ :

ז וְעַתָּה הָשֵׁב אֵשֶׁת-הָאִישׁ כִּי-נָבִיא הוּא וְיִתְפַּלֵּל בַּעַדְךָ וֶחְיֵה וְאִם-אֵינְךָ מֵשִׁיב דַּע כִּי-מוֹת תָּמוּת אַתָּה וְכָל-אֲשֶׁר-לָךְ :

הנה כמו זר נחשב, ישוב לומר **אחותי היא,** ולא חש פן יקרנו כאשר קרה לו עם פרעה, ולמה סמך על הנס, ולאו כל שעתה מתרחיש ניסא.

ועוד במאמר אבימלך **הגוי גם צדיק** היה לו לומר הגם צדיק תהרוג, מאן דכר שמיה דגוי.

וכן מה מרבה **הגם.**

ועוד מי הגיד לו שיהרגנו בהיותו צדיק, אולי מאמרו יתברך **הנך מת,** הוא אם לא ישיבנה ויחטא בה.

ועוד אומרו והיא גם היא, ומהראוי שלא יאמר אלא וגם היא אמרה, אך אומרו **והיא** מיותר.

ועוד אומרו ובניקיון כפי מיותר ובלתי צודק.

ועוד במאמרו יתברך **ואחשוך וכו',** למה כפל **ואחשוך וכו'** (כי) **על כן וכו'.**

וגם נדקדק אומרו מחטו בלא אל"ף.

ועוד שנראה שאילו ברשע היה עושה היה מניחו הוא יתברך לחטא בה, הלא קל וחומר הדברים אם לפרעה שגם הוא חשב שלא הייתה אשת אברהם נגעו ה' ואת כל ביתו, ומה גם אם ברשע היה עושה.

ועוד אומרו ויתפלל בעדך וחיה, שנראה שגם אחר שישיבנה ימות אם לא יתפלל אברהם עליו, ולמה יומת מה עשה, כי הלא **הוא אמר אחותי היא, והיא אמרה אחי הוא.**

ועוד אומרו השב וכו' כי נביא הוא, שיראה שאם לא היה נביא שיתפלל אין להשיבה.

ועוד במאמר אבימלך **מה ראית וכו'** הם דברים כפולים ומכופלים, **מה עשית לנו ומה חטאתי לך וכו' מעשים וכו',** ומה חזר לומר **מה ראית וכו',** שהוא הקודם, **ולא עוד** אלא שנאמר **ויאמר** פעם שנית בתוך דברי אבימלך.

ועוד בהתנצלות אברהם **כי אמרתי רק וכו',** שאדרבה קוצים הוא נותן בעיניו.

ועוד אומרו ויהי כאשר התעו אותי וכו', שהוא משולל הבנה.

וכן אומרו הנה נתתי אלף כסף וכו', יראו דברים משוללי טעם.

ב וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל-שָׂרָה אִשְׁתּוֹ אֲחֹתִי הִוא וַיִּשְׁלַח אֲבִימֶלֶךְ מֶלֶךְ גְּרָר וַיִּקַּח אֶת-שָׂרָה :

אמנם הנה אברהם להיות נגד עיניו אשר קרה לו עם פרעה, לא אמר לה עתה **אמרי אחותי את,** שלא תתן היא אצבע בין שיניה לומר כך מעצמה, ומה גם כי מר לה מאד על מה שקרה

להם עם פרעה. אך הוא היה אומר עליה **אחותי היא,** וזהו **ויאמר אברהם וכו' אחותי היא,** אך לא הכריח אותה. והן אמת שלא יבצר שהיא מעצמה לבלתי הכזיבו תאמר לשואליה כי אחיה הוא. וכוונתו הייתה שאם יתבעוה לינשא כדרך מזווגי זווגים, יבואו לו יום או יומיים לדבר עליה אליו, שיוכל לבקש תואנות, כעניין אמור נשואה היא לאיש פלוני שבמדינת הים וכיוצא. אלא שאבימלך להיותו מלך, פתאום שלח **ויקח את שרה.**

ג וַיָּבֹא אֱלֹהִים אֶל-אֲבִימֶלֶךְ בַּחֲלוֹם הַלָּיְלָה וַיֹּאמֶר לוֹ הִנְּךָ מֵת עַל-הָאִשָּׁה אֲשֶׁר-לָקַחְתָּ וְהִוא בְּעֻלַת בָּעַל :

ואז **ויבא אלוהים וכו' ויאמר לו הנך מת וכו'.** ולבוא אל העניין נשית לב אל מאמר סוף העניין **כי עצר ה' וכו' בעד כל רחם וכו', על דבר שרי אשת אברהם.** מי לא ידע בכל אלה כי **על דבר שרה** היה העניין.

אך הנה ביאור העניין הוא כי בא הוא יתברך ללמדנו דעת, בל יקשה בעינינו לומר למה **עצר ה' בעד כל רחם וכו'** והוצרכה תפילת אברהם, והלא בנקיון כפיו לקחה, וכשידע החזירה בנכסים רבים.

ולא עוד אלא שאמר לו יתברך **ויתפלל בעדך וחיה,** שמורה שגם אחר החזירו אותה לא יחיה והוא פלא כי צדיק בדינו היה. על כן באה תורתנו בחיתום העניין, ואמרה **כי עצור עצר ה'** שהוא סתימת נקביהם, אשר אם יסתם אחד מהם אי אפשר להתקיים וימות. ואמרה אל תתמה על החפץ, שהוא **על דבר שרה** שהוא על הדבר היוצא מפי שרה, ומה היא הדבר שדברה, הלא הוא כי הייתה אומרת אליו **אשת אברהם,** כי מאמרה אליו היה **אשת אברהם** אני ולא פנויה. ומה מתקו דברי אבימלך באומרו **הלא הוא אמר לי אחותי היא,** ובאומרו **והיא גם היא וכו'** לא אמר אמרה לי, רק אמרה **אחי הוא.** אך הוא כי הוגד לו כי היא הייתה אומרת בביתה לשואלים ממנה **אחי הוא,** אך לו לא אמרה, כי אם שאדרבה הייתה אומרת **אשת אברהם** כמדובר ולא שווה לה. ושיעור הכתוב והיא גם האומרת לי שהייתה אשת אברהם, **גם היא אמרה** לזולתי **אחי הוא.**

ובזה נבוא אל העניין. והיא כי על כן אמר לו הוא יתברך **הנך מת על האשה** גם שתשיבנה במאמרי, והוא על כי לא חש לדבריה **והיא בעולת בעל** כמאמרה. והוא על ידי **עצור כל רחם** האמור למטה, הוא סתימת נקבים אשר ימותו בם. ולבל תגע בה יד אבימלך אפילו באצבעה, אמר **הנך מת** שלא תתקיים אפילו שעה אחת, רק טרם תבעול תמות מיד, וזהו אומרו **הנך מת על [האשה] אשר לקחת.**

ד וַאֲבִימֶלֶךְ לֹא קָרַב אֵלֶיהָ וַיֹּאמַר אֲדֹנָי הֲגוֹי גַּם-צַדִּיק תַּהֲרֹג :

ועל ידי כן **אבימלך לא קרב אליה** אפילו שום קריבת נגיעה. ובהיות שכל בני ביתו מזכר עד נקבה נסתמו נקביהם למות על שלא מיחו אמר **הגוי גם וכו',** לומר הנה ארבע היו בפעולה זו.

א. אברהם שהיה סיבה ראשונה שאקחנה באמור **אחותי היא.**

ב. היא **גם היא,** כי לשואליה טרם תלקח **אמרה אחי הוא**.

ג. המון כל עם העיר עם כל בני ביתו שלא מיחו, שלא שתו לב כי מדאגה מדבר פן יהרגוהו על דבר אשתו אמר **אחותי היא**.

ד. המלך עצמו שלקחה. אמר אבימלך הנה אני אין לי אשם כלל, ואם תחשבני עם כל זה לאשם ותענישני על שלא חששתי כי מיראה אמר **אחותי היא,** הלא אם כן למה ענשת בלבד את בני ביתי, גם את העם הבלתי מוחים תבוא להעניש. וגם את אברהם עצמו מכל שכן, כי הוא היה עיקר הסיבה. וזהו אומרו לפי מה שאמר **הנך מת,** ימשך שגם את **הגוי** שלא מיחו ו**גם צדיק** הוא אברהם המפורסם לצדיק תהרוג, שהוא היה העיקר וריבה הגם על שרה. נמצא כלל שלשה הגוי ושרה ואברהם באומרו **הגוי גם צדיק.**

ה הֲלֹא הוּא אָמַר-לִי אֲחֹתִי הִוא וְהִיא-גַם-הִוא אָמְרָה אֲחִי הוּא בְּתֻם-לְבָבִי וּבְנִקְיֹן כַּפַּי עָשִׂיתִי זֹאת :

ועל הצדיק הנזכר אמר **הלא הוא אמר לי אחותי היא,** ובזה לא אמר הלא אברהם אמר לי כי אם **הלא הוא,** שחוזר אל הצדיק הנזכר. והיא שאמרה לי אשת אברהם אנכי, הלא **גם היא אמרה אחי הוא,** כי גם שלי לא אמרה, הלא לזולתי אמרה, כמו שכתבנו שלא אמר אמרה לי, ולמה אעשה עיקר מחזרתה באופן כי **בתם לבבי עשיתי.**

או יאמר, הנה לגוי הפרשת מישראל, שמחשבה רעה תצרפה למעשה, אבל מחשבה בטעות האם על כי גוי אנכי תהרגני. וזהו **הגוי גם צדיק תהרוג** והלא **בתם לבבי עשיתי** כי אמר **אחותי וכו'.** ואין לומר כי מיראתה פן אהרוג את בעלה לקחתה אמרו כן, כי הלא גם כפי היו נקיות משפוך דם וזהו **ובנקיון כפי עשיתי זאת.**

ו וַיֹּאמֶר אֵלָיו הָאֱלֹהִים בַּחֲלֹם גַּם אָנֹכִי יָדַעְתִּי כִּי בְתֻם-לְבָבְךָ עָשִׂיתָ זֹאת וָאֶחְשֹׂךְ גַּם-אָנֹכִי אֹתְךָ מֵחֲטוֹ-לִי עַל-כֵּן לֹא-נְתַתִּיךָ לִנְגֹּעַ אֵלֶיהָ :

והשיב לו הוא יתברך היעלה על רוחך שנעלם ממני תם לבבך שבמחשבה, **גם אנכי ידעתי כי בתם לבבך עשית זאת** ועל כן **ואחשוך גם אנכי אותך**. ומה שאמרתי שחשכתיך מן החטא לא מלשכב עמה כי זה בשבילה עשיתי, כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים, אך הוא **מחטו לי** שהוא שאם היית בועל היית חוטא לי ולבעלה. אך אני חשכתיך גם מחטוא לי לבדי שהוא כי **על כן לא נתתיך לנגוע אליה** אפילו מציאות נגוע אליה, שהוא חטא לי לבדי

מהרהור רע וזרע לבטלה. וזה אפשר רמז באומרו **מחטו** בוא"ו ולא באל"ף, והוא כי ו' עולה ששה, נמצא עודף על האחד שהייתה ראויה להיות במקומה חמשה, לרמוז כי מנעו יתברך **לנגוע אליה** אפילו באצבעותיו שהם ה'.

ז וְעַתָּה הָשֵׁב אֵשֶׁת-הָאִישׁ כִּי-נָבִיא הוּא וְיִתְפַּלֵּל בַּעַדְךָ וֶחְיֵה וְאִם-אֵינְךָ מֵשִׁיב דַּע כִּי-מוֹת תָּמוּת אַתָּה וְכָל-אֲשֶׁר-לָךְ :

ועתה השב וכו' וחיה שאם לא כן גם שישוב אחר כך ימות בעיצור כמדובר על דבר שרה. וטרם אומרו יתברך **ויתפלל בעדך וחיה,** חש פן יאמר אבימלך איך יתפלל עלי והוא בחשש אולי טמאתי את אשתו ואפילו אנוסה נפסלה לו כי כהן הוא, מאז נמצא לפני מלכי צדק. ואיך אמרתי **השב אשת האיש** הרי אינה אשתו. על כן הקדים ואמר **כי נביא הוא,** ולא יבצר ממנו שלא נגעת בה, ובזה **ויתפלל בעדך וחיה.** [כי] גם שתשיב אם לא יתפלל עליך [לא תחיה] כאומרו למעלה **הנך מת על [האשה] אשר לקחת.** ואל תאמר אם כן מה אועיל בהשבה, הלא הוא כי **אם אינך משיב**ה, **מות תמות** מיתה כפולה בעולם הזה ובעולם הבא.

ט וַיִּקְרָא אֲבִימֶלֶךְ לְאַבְרָהָם וַיֹּאמֶר לוֹ מֶה-עָשִׂיתָ לָּנוּ וּמֶה-חָטָאתִי לָךְ כִּי-הֵבֵאתָ עָלַי וְעַל-מַמְלַכְתִּי חֲטָאָה גְדֹלָה מַעֲשִׂים אֲשֶׁר לֹא-יֵעָשׂוּ עָשִׂיתָ עִמָּדִי :

י וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ אֶל-אַבְרָהָם מָה רָאִיתָ כִּי עָשִׂיתָ אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה :

יא וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם כִּי אָמַרְתִּי רַק אֵין-יִרְאַת אֱלֹהִים בַּמָּקוֹם הַזֶּה וַהֲרָגוּנִי עַל-דְּבַר אִשְׁתִּי :

יב וְגַם-אָמְנָה אֲחֹתִי בַת-אָבִי הִוא אַךְ לֹא בַת-אִמִּי וַתְּהִי-לִי לְאִשָּׁה :

יג וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִתְעוּ אֹתִי אֱלֹהִים מִבֵּית אָבִי וָאֹמַר לָהּ זֶה חַסְדֵּךְ אֲשֶׁר תַּעֲשִׂי עִמָּדִי אֶל כָּל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר נָבוֹא שָׁמָּה אִמְרִי-לִי אָחִי הוּא:

ט וַיִּקְרָא אֲבִימֶלֶךְ לְאַבְרָהָם וַיֹּאמֶר לוֹ מֶה-עָשִׂיתָ לָּנוּ וּמֶה-חָטָאתִי לָךְ כִּי-הֵבֵאתָ עָלַי וְעַל-מַמְלַכְתִּי חֲטָאָה גְדֹלָה מַעֲשִׂים אֲשֶׁר לֹא-יֵעָשׂוּ עָשִׂיתָ עִמָּדִי :

אמר לא ימנע או יחשב לי להעדר כבוד וחרפה דבר זה ולא לעוון, או יחשב לעוון. אם הוא החלוקה הראשונה **מה עשית לנו,** כלומר לה עשית ולא לנו כי אינו דומה החרפה הנשארת לאשה מאשר לאיש. ואם החלוקה השנית, **מה חטאתי לך,** שעל כן **הבאת עלי חטאה גדולה,** כי לא חטאתי לך דבר, שתחתיו תשלם לי גמול זה. ואם לא חטאתי לך אלא אתה חטאת לי, ועלי נשאר לשלם לך גמול רעה זו מה אעשה לך שיהיה גמול מתייחס אל רעתך כי הלא דברים **אשר לא יעשו** כהם **עשית עמדי.** כי האם אעשה ששלא במתכוון תיקח את אשתי כאשר עשית לי שיהיה כיוצא במה שעשית לי וזהו **מעשים אשר לא יעשו וכו'.**

י וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ אֶל-אַבְרָהָם מָה רָאִיתָ כִּי עָשִׂיתָ אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה :

והנה עד כה היה דברי תלונה והיה נראה ככועס עליו והוא לא כן נצטווה כי אם לפייסו שיתפלל בעדו, על כן לדבר דרך חיבה ופיוס עשה אמירה בפני עצמה לאמר לו **מה ראית וכו'.** לומר ודאי כי לא לרעה כיוונת חלילה ולא על חנם עשית, אך אין שאלתי רק שתודיעני **מה** היה הדבר ש**ראית כי עשית וכו'.** ובכלל מאמרו כוון אם עשיתי לבל יהרגוך על דבר אשתך, **מה ראית,** האם עשית זה או כיוצא בו לזולתך.

יא וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם כִּי אָמַרְתִּי רַק אֵין-יִרְאַת אֱלֹהִים בַּמָּקוֹם הַזֶּה וְהָרָגוּנִי עַל-דְּבַר אִשְׁתִּי :

ואז השיב לו **כי אמרתי רק אין יראת אלוהים במקום הזה,** כלומר לא אותך חשדתי כי אם ש**אמרתי רק אין יראת וכו'** והוא כי רק הוא ממעט, כלומר בכללות המקום **אין יראת אלוהים** כי אם בך שזה מיעט הרק, ויראתי פן יהרגוני כלומר המון העם ולא אתה.

וגם לא שקרתי כי -

יב וְגַם-אֲמָנָה אֲחֹתִי בַת-אָבִי הִוא אַךְ לֹא בַת-אִמִּי וַתְּהִי-לִי לְאִשָּׁה :

יג וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִתְעוּ אֹתִי אֱלֹהִים מִבֵּית אָבִי וָאֹמַר לָהּ זֶה חַסְדֵּךְ אֲשֶׁר תַּעֲשִׂי עִמָּדִי אֶל כָּל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר נָבוֹא שָׁמָּה אִמְרִי-לִי אָחִי הוּא:

ושמא תאמר אם כן איפה למה לא הלכת לגור במקום אחר שיהיה יראת אלוהים במקום ההוא.

ועוד שאם אתה אמרת **אחותי**, למה היא לא חששה על עצמה, שלא יטמאוה באומרה **אחי הוא.** על האחד אמר **ויהי כאשר התעו אותי אלוהים** שהוציאני הוא יתברך **מבית אבי,** ולא אמר לי להיכן כי אם אל הארץ אשר אראך והייתי כתועה ממקום למקום במקומות זרים בלתי ניכרים, אז דרך כלל אמרתי לה **זה חסדך אשר תעשי עמדי אל כל המקום אשר נבא וכו'.** נמצא שלא על מקום זה בלבד יראתי ואמרתי ש**אין יראת אלוהים,** כי אם בכל מקום אשר נבוא, ואם כן על כל המקומות הוא כך, ואיך הייתי הולך אל מקום אחר. ובכלל הדבר כיוון שלא תאשם שרה שגם היא אמרה **אחי הוא** כי הלא מצווה ועומדת הייתה.

טו וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ הִנֵּה אַרְצִי לְפָנֶיךָ בַּטּוֹב בְּעֵינֶיךָ שֵׁב :

ויאמר אבימלך אל תירא שיהרגוך על דבר אשתך כי **הנה ארצי לפניך בטוב בעיניך שב,** כי תהיה בטוח כי אהיה שומר לראשך.

טז וּלְשָׂרָה אָמַר הִנֵּה נָתַתִּי אֶלֶף כֶּסֶף לְאָחִיךְ הִנֵּה הוּא-לָךְ כְּסוּת עֵינַיִם לְכֹל אֲשֶׁר אִתָּךְ וְאֶת-כֹּל וְנֹכָחַת :

ולשרה אמר ראי מה הרווחת לשמוע לקול אישך לומר **אחי הוא,** כי הוא הרוויח ואת הפסדת כבודך. מה שהרוויח הוא, כי **הנה נתתי אלף כסף לאחיך,** כלומר שעל אומרך כי אחיך הוא הרוויח כי את היית לו להועיל. אך **הנה הוא לך** לבושה **לכסות עינים לכל אשר אתך** כי לא יהיו לך עיניים לראות לכל הנמצאים אתך וכל שכן בפני זרים שלא הכירוך מהבושה, כי תהיה בעיניהם למקולקלת, ואין זה לך רק על שמוע בקולו לאמר **אחי הוא**. ויש לך להחזיק טובה לקונך, שהיה מכשולך זה אתי, כי נחשבתי בעיניו יתברך לדבר בי שלא אחטא, כי אם היה זולתי היה הוא יתברך מניחו בבחירתו ותתקלקלו. וזהו **ואת כל ונוכחת** כלומר הביטי בחינת אם היה לך עניין זה עם כל הוא עם כל כללות בני אדם. **ונוכחת,** ותקבלי תוכחת ומוסר בל יקרך עוד כדבר הזה לומר **אחי הוא** כי לא יקרך תמיד עם כיוצא בי.

או יאמר, אל תאמרי כי תבטחי בצדקתך, שלא בלבד יעשה לך נס באמור **אחי הוא,** כי אם אדרבה תצאי בכל טוב עושר ונכסים כאשר בפרעה ובי. כי אינו כבודך שיקחוך ותהיה לבוז, כי הנה אם יש **לך כסות עינים** לבלתי הביט בך בעין היותך מקולקלת הוא **לכל אשר אתך** כי מכירים צדקתך וזכותך. אך **ואת כל** שהוא עם שאר ההמון, לא כן, ויביטו בך בעין חרפה, על כן **ונוכחת** שלא יקרך עוד כזה.

יח כִּי-עָצֹר עָצַר יְהוָה בְּעַד כָּל-רֶחֶם לְבֵית אֲבִימֶלֶךְ עַל-דְּבַר שָׂרָה אֵשֶׁת אַבְרָהָם :

היות לו עונש זה ולא נגעים כפרעה, יהיה כי הייתה עתידה ללדת מאברהם למועד אשר דבר אתו אלוהים, והיה בזמן יוכלו ליצני הדור לומר כי מאבימלך נתעברה. על כן **עצר ה' כל רחם** ויסתום כל נקביהם למען יאמרו אם פתוחים נסתמו על המעשה ההוא, איך שרה שה' סגר רחמה נפתחה רחמה ללדת ממנו. וזהו שסמך **כי עצור וכו' וה' פקד את שרה וכו'** כי בזה יוכר כי **ה' פקד** ולא שעשה ניסא לשקרי כי קל וחומר הוא כנזכר.

פרק כא

א וַיהוָה פָּקַד אֶת-שָׂרָה כַּאֲשֶׁר אָמָר וַיַּעַשׂ יְהוָה לְשָׂרָה כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר :

ב וַתַּהַר וַתֵּלֶד שָׂרָה לְאַבְרָהָם בֵּן לִזְקֻנָיו לַמּוֹעֵד אֲשֶׁר-דִּבֶּר אֹתוֹ אֱלֹהִים :

ג וַיִּקְרָא אַבְרָהָם אֶת-שֵׁם-בְּנוֹ הַנּוֹלַד-לוֹ אֲשֶׁר-יָלְדָה-לּוֹ שָׂרָה יִצְחָק :

ד וַיָּמָל אַבְרָהָם אֶת-יִצְחָק בְּנוֹ בֶּן-שְׁמֹנַת יָמִים כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ אֱלֹהִים :

ה וְאַבְרָהָם בֶּן-מְאַת שָׁנָה בְּהִוָּלֶד לוֹ אֵת יִצְחָק בְּנוֹ :

ו וַתֹּאמֶר שָׂרָה צְחֹק עָשָׂה לִי אֱלֹהִים כָּל-הַשֹּׁמֵעַ יִצְחַק-לִי :

ז וַתֹּאמֶר מִי מִלֵּל לְאַבְרָהָם הֵינִיקָה בָנִים שָׂרָה כִּי-יָלַדְתִּי בֵן לִזְקֻנָיו :

ח וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד וַיִּגָּמַל וַיַּעַשׂ אַבְרָהָם מִשְׁתֶּה גָּדוֹל בְּיוֹם הִגָּמֵל אֶת-יִצְחָק :

ראוי לשים לב אל ההערות הראויות להעיר.

א. וי"ו של **וה'** שהיא מיותרת. ואם הוא כעניין כלל שבידנו לרז"ל (**בראשית רבה** נא ג) שכל מקום שנאמר **וה'** הוא ובית דינו, יקשה כי הלא אמרו רז"ל על פסוק ה' נתן וה' לקח, מלך בשר ודם כשהוא פועל דין אינו נוטל עצה, כשהוא נותן מתנות אינו נותן עד שמתייעץ עם שריו. אבל הקדוש ברוך הוא כשהוא מטיב אינו עושה בית דין להימלך בו, אך כשהוא מלקה אז נמלך בבית דינו, וזה שאמר הכתוב ה' נתן, אך כשלקח וה' הוא ובית דינו נמנו, וזהו וה' לקח. **ולפי זה קשה** כי הלא אין הטבה כמעט גדולה מזו כי **ה' פקד לשרה**, ויראה כי נמלך בבית דינו באמור וה'.

ב. למה כפל **פקד וכו' ויעש וכו'.** ולמה נכנס בפקידה ויצא בעשיה, ונכנס באמירה ויצא בדבור.

ג. אומרו ותהר וכו' בן לזקניו מי לא ידע כי לזקוניו היה.

ועוד שהיה ראוי שיאמר לזקוניהם.

ד. אומרו למועד וכו' מה צורך להודיענו זה, האם היה עולה על לב יעביר המועד אשר דבר אלוהים.

ה. באומרו את שם בנו הנולד לו וכו', כי אומרו הנולד לו ואומרו **אשר ילדה לו שרה** מיותר.

ו. כי אחרי אומרו **וימל אברהם וכו' בן שמונת ימים,** אומר **ואברהם בן מאת שנה בהולד לו וכו',** ומהראוי היה שיקדים זמן הלידה, אל המילה שהייתה לשמונה ימים אחרי כן.

ז. אומרו ותאמר שרה צחוק וכו', אם הכוונה הוא שעל כן קראתו יצחק, היה ראוי לאומרו טרם יאמר כי אברהם קראו יצחק, וגם לייחס הקריאה אליה כאשר בלאה שקראה שם לבניה על הנוגע אליה.

ח. אומרו ותאמר שרה פעם שנית מבלי היות דברי זולתה בינתיים.

ט. אומרה מי מלל וכו', שאם הוא לשון דבור מה זו תמיהה על אברהם מעל עצמה. הלא האיש אינו מזקין כמאמרם ז"ל (**בראשית רבה** מז ד).

י. כי מן הראוי יאמר **מי מלל לאברהם** כי ילדתי בנים, אך עניין הנקת בנים אינו מהעניין.

יא. למה עשתה עיקר הנס מהנוגע אל אברהם ולא מהנוגע אליה, **ומה גם** כי עקרה וזקנה הייתה, ואפילו עיקר מטרון לא היה לה.

א וַיהוָה פָּקַד אֶת-שָׂרָה כַּאֲשֶׁר אָמָר וַיַּעַשׂ יְהוָה לְשָׂרָה כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר :

אמנם הנה לאשר הערנו בפסוק ראשון לפי פשוטו מהוי"ו של **וה'** מה בא להוסיף. יאמר עמוד והתבונן נפלאות אל, כי בשם שסגר רחם היולדת פתח רחם העקרה, וזהו **כי עצר עצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך וכו', וה'** הנזכר בעצמו **פקד את שרה וכו'.**

או יאמר תדע למה היה ש**עצר עצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך** ולא היה עונש אחר, להודיע כי **וה' פקד את שרה כאשר אמר** שהוא מאברהם ולא מאבימלך, כי יאמרו אם על שלקח את שרה נעצר כל רחם לבית אבימלך, ואיך להתעבר ממנו נפתח רחמה.

ובמה שהערנו שנראה הפך מאמרם ז"ל על ה' נתן וה' לקח, כי להטיב אינו נמלך בבית דינו. יאמר על דרך מאמר פסיקתא, על פסוק וה' נתן קולו לפני חילו, שאמרו וה' נתן קולו בראש השנה, כי רב מאד מחנהו אלו ישראל וכו'. כי שם כתבנו מאין לרז"ל שעל ראש השנה ידבר, אך הוא מאומרו וה' שהוא ובית דינו, כי איזהו זמן שהוא ובית דינו יחד הוי אומר זה ראש השנה. והוא כי כלל הוא בידינו כי כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו. ויאמר בדרך הנזכר - ויתיישב בו אשר הערנו ממאמרם ז"ל כי כדי להטיב אין הקדוש ברוך הוא נמלך בבית דינו שנאמר ה' נתן והוא כמאמרם ז"ל (ראש השנה יא א) בראש השנה נפקדה שרה וכו'. והנה ידוע כי יום מיוחד להיות הוא יתברך ובית דין יחד הוא ראש השנה. ובזה יאמר וה' כלומר בהיות הוא ובית דינו יחד שהוא בראש השנה פקד את שרה, אך הפועל לא הוצרך אל הבית דין, כי אם **ויעש ה'** לבדו, **כאשר דבר** מאז, בלי בית דין.

או יאמר עניין מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** לג ד) אשריהם הצדיקים שמהפכים מידת הדין למידת הרחמים, שנאמר ברוגז רחם תזכור, ויזכור אלוהים את נח. ואוי להם לרשעים שמהפכים מידת רחמים למידת הדין, ויאמר ה' אמחה את האדם. ועל דרך זה יאמר פה, כי לרשעים הם אבימלך וביתו הפכו הרחמים לדין, **כי עצור עצר ה'** הוא מידת רחמים **בעד כל רחם לבית אבימלך.** אך לצדיקים כאברהם ושרה **וה'** הוא ובית דינו **פקד את שרה וכו',** כי הדין גם הוא נהפך לו לרחמים. ובזה גם כן עלתה ארוכת הקושי שהקשינו, איך הוצרך המלכה בבית דין להטיב, הלא אין הכוונה שהוצרך בית דין כי אם שגם הבית דין היה לה לעזר ולהועיל ונהפך לרחמים.

ושמא תאמר במה נדע כי הדין נהפך לחיבה, ולא שהודה אל מידת הרחמים, מבלי שיתהפך גם הוא לרחמים, על כן דקדק בלשונו ואמר, **כאשר אמר**. והוא כי בשני מקומות הייתה בשורת לידת יצחק לאברהם, אחד אחר המולו ואז נאמר ויאמר אלוהים שרה אשתך וכו' וגם נתתי ממנה לך בן וכו', ואומר ויאמר אלוהים אבל שרה אשתך. ואחד בשם ה' היה דבר ה' אל אברהם וכו' לא יירשך זה כי אם אשר יצא ממעיך. והנה כשנאמר לו על ידי שם אלוהים שהוא מידת הדין, נאמר לשון אמירה שהוא לשון חיבה, כאומרו ויאמר אלוהים וכו' וגם נתתי ממנה לך בן, ובאומרו ויאמר אלוהים אבל שרה אשתך יולדת וכו', ואין זה כי אם שהדין נהפך לרחמים. וזהו אומרו **וה'** שהוא ובית דינו **פקד את שרה,** ולא שהודה אל בחינת הרחמים, כי

אם שנהפך לו לרחמים כי הלא הוא כאשר אמר, כי אז, האלוהים לא בלשון דבור אמר, כי אם בלשון אמירה שמורה חיבה.

ועוד כי **ויעש ה' לשרה כאשר דבר,** והוא באומרו והנה דבר ה' וכו' לא יירשך זה וכו' שהיה שם ה' בלשון דבור. והוא בהזכיר מאמרם ז"ל ב**בראשית רבה** (מד ז) על המראה ההיא, וזה לשונו:

היה דבר ה' אל אברם במחזה עשרה לשונות נבואה **חזון הטפה דבור אמירה** וכו' ואיזו היא קשה שבכולן ר' אלעזר אומר חזון וכו', רבי יוחנן אמר דבור וכו', גדול כחו של אברהם שנדבר עמו בדבור ובחזון שנאמר היה דבר ה' אל אברם במחזה וכו' ע"כ.

וראוי לשים לב מה זו כחו שהיה לו קושי כפול בנבואתו. אך יאמר כי גם שתי כחות של רוגז ודין נתאחדו לייעדו ייעודי טובה וברכה:

אנכי מגן לך שכרך וכו'

ובנך אשר יצא ממעיך הוא ירשך,

ואין כח גדול מזה, שאין צריך לומר שהדין והרוגז יודו בטובתו, כי אם שגם כח הדין והרוגז יאשרוהו. ועל זה אמר **ויעש ה' לשרה כאשר דבר,** רצה לומר **ויעש ה'** הוא מידת רחמים, לשרה, **כאשר דבר** על ידי קושי הדבור ודין, כמה ברכות טובות ובשורת הזרע. כי הדבר ההוא, הוא הוראת חיבת מידת הדין אליו, והוא הנרצה בכתוב כמדובר.

וכוונת הכתוב כי גם ששם לא נזכרה שרה, כי אם שיתן בן לאברהם, עשה ה' לשרה ולא מאשה אחרת **כאשר דבר.**

עוד יתכן בכל כללות הכתובים, והוא כי להסיר לזות שפתים מבני אדם, ולהורות השגחתו יתברך כי הוא אמר **ויעש,** בא האלוהים לבל יהרהר אדם על ה' תועה חלילה. והוא כי הנה בעניין הפרשה היה מקום להקשות ולדבר ולומר, או להרהר נגד ה' ונגד משיחו, הלא הוא, כי יראה הרואה, כי הייתה שרה עם אברהם מילדותה עד אחרי זקנתה ולא הרתה, ואחרי שבתה לילה אחת בבית אבימלך הרתה וילדה. מי ישמור מחסום מפי דוברי שקר, לומר כי מאבימלך נתעברה שרה. והיא רעה חולה נוגעת עד כבוד ה' **אשר דבר** וגם נתתי ממנה לך בן אבל שרה אשתך יולדת לך בן, וכדאי בזיון וקצף נגד אברהם, וחדל מהיות לשרה אורה ושמחה, כי אם קיא קלון על כבודה. על כן לתקן הדבר בא האלוהים בכתובים אלו. והוא כי שתים הנה האותות אשר עשה, להסיר מלב רשעי עם הארץ כי מאבימלך נתעברה שרה. והוא בהזכיר מאמר רז"ל (**בראשית רבה** מח טו) כי שרה החזירה הוא יתברך לנערותה

ויעשנה בריה חדשה, וחזרה לה וסתה. כי על כן לא נתן אברהם פת לחם לפני מלאכי עליון, בהיותם באוכלי שולחנו, כי פירסה נדה עודנה לשה העיסה.

ונבוא אל עניין הכתוב, אמר **וה' פקד את שרה** ולא מאבימלך חלילה, והנה בעיני הכל שני מופתים:

א. היות **כאשר אמר** שהוא למועד הזה כעת חיה ולשרה בן.

ב. כי **ויעש ה' לשרה כאשר דבר,** כי עשה בה עשייה ממש כי חזרה לנערותה כעושה בריה חדשה בעיני כל רואיה, ואם לא להוליד מאברהם לא היה הוא יתברך עושה פלא, דלא עביד קב"ה ניסא לשקרי.

ב וַתַּהַר וַתֵּלֶד שָׂרָה לְאַבְרָהָם בֵּן לִזְקֻנָיו לַמּוֹעֵד אֲשֶׁר-דִּבֶּר אֹתוֹ אֱלֹהִים :

ותני והדר מפרש באומרו **ותהר ותלד שרה לאברהם וכו',** כלומר הנה לך שני אותות כי **ותהר ותלד שרה לאברהם** כלומר ולא לאבימלך, והיחל במאי דסליק מניה, לומר האות האחד שאמרתי **ויעש ה' לשרה,** פירושו כי ילדה בן לזקוניו, כלומר כי היה **לזקוניו** של אברהם, ולא לזקוניה של שרה כי הלא הוחזרה אל הילדות כי נעשה בה עשייה חדשה. ומה שנאמר **כאשר אמר** שהוא האות האחר, הוא למועד אשר דבר וכו', והוא האות דפתח ביה. נמצאו שני הכתובים כתני והדר מפרש.

והן אלה דברי שרה באומרה **מי מלל וכו',** אלא שעשתה עיקר מאות הנערות יותר מאות המועד, כי הלא הפסוק קשה ההבנה, אך לפי דרכנו יתבאר על אופניו, כי אמרה **מי מלל** ודבר כדובר וממלל במופת חותך כי לאברהם ולא לאבימלך **הניקה בנים שרה,** אות ומופת לעיני הכל הוא **כי** מה ש**ילדתי בן** הוא **לזקוניו** ולא לזקוני, כי אם שחזרתי לנערותי גלוי לכל. והוא כי הנה שני ראיות הנה:

אחת חזרתה אל הנערות,

והשנית היות ביום מועד.

והנה מופת היותר חותך, יראה החזרה אל הנערות שהוא דבר ניכר בחוש, כי על השניה היה פקפוק מה. על כן אמרה מי משני האותות הוא אשר **מלל** וחתך במופת חותך שהוא **לאברהם**, הלא הוא שהייתה נערה ולא זקנה כמוהו כמדובר. ונחזור אל הכתובים הקודמים.

ג וַיִּקְרָא אַבְרָהָם אֶת-שֵׁם-בְּנוֹ הַנּוֹלַד-לוֹ אֲשֶׁר-יָלְדָה-לּוֹ שָׂרָה יִצְחָק :

ויקרא כו'. לבוא אל הביאור נזכירה מאמר רז"ל (**בראשית רבה** נג יא) על פסוק זה, וזה לשונם:

אמר רבי יצחק חפושיה:

י עשרה כנגד עשרת הדברות,

צ תשעים ואם שרה הבת תשעים שנה תלד,

ח כנגד המילה שניתנה לשמונה

[**ק** מאה הלבן מאה שנה], ע"כ.

וראוי לשים לב תחת מה הניח פשט המקרא, שנקרא כך על פי ה' שאמר לו שרה אשתך יולדת לך בן וקראת את שמו יצחק, ויהיה על מה שויפול אברהם על פניו ויצחק, **או** על מה שצחקה שרה, והלך לדרוש גימטריאות. אך ראה, כי אם היה על צחוק אברהם יקראנו בלשון עבר, ולא יצחק לשון עתיד. ואם על צחוק שרה, קשה, אחד כי אחר שהוא יתברך הקפיד עליה כי אשר לא טוב עשתה כאומרו למה זה צחקה שרה וכו', ואיך יקרא את שם הצדיק בזה שיהיה הוא לה למזכיר עוון.

ועוד כי הוא לשון זכר.

ועוד שהוא לשון עתיד, והיה שנה תמימה טרם יקרא אביו אותו יצחק. על כן דרש האותיות.

ועל הכל הוא כי הוקשה לו לבעל המאמר בכתובים כל אשר הערנו.

א. אומרו את שם בנו הנולד לו, שהוא מיותר, כי מי לא ידע שנולד לו.

ב. אומרו אשר ילדה לו שרה שגם זה לבלי צורך כלל.

ג. שהקדים לספר מה שמל אותו לשמונה ימים קודם לסיפור בן כמה שנים היה אברהם בעת לידתו.

ד. מה צורך להודיענו שהיה **אברהם בן מאה שנים בהולד לו את יצחק.**

על כן פירש כי הכתובים מפרשים למה נקרא **יצחק**, שהם על מספר כל אות ארבעתן, שהוא:

י על עשרת הדברות,

צ על שנות שרה,

ח על שמונת ימי מילתו,

ק על שנות אברהם מאה.

והוא כי הבן אשר יקרא לו בן, זרע לאברהם, הוא יצחק. ואין זה, רק על דבר שעתיד לקבל עשרת הדברות, מה שאין כן ישמעאל, והרי הוא כאילו לא נולד לאברהם כי אם יצחק.

ועל כן על זה היה רמז ה**י'** שהוא על עשרת הדברות, שעל כן זה הוא אשר יתייחס לנולד לו בלבד. וזהו **ויקרא את שם בנו הנולד לו,** כלומר שזה הוא המיוחד לו, שהוא על שהוא הראוי לקבל עשרת הדברות.

ועל הצ אמר **אשר ילדה לו שרה וכו'** שהייתה בת תשעים שנה.

ד וַיִּמָּל אַבְרָהָם אֶת-יִצְחָק בְּנוֹ בֶּן-שְׁמֹנַת יָמִים כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ אֱלֹהִים :

ועל הח אמר **וימל אברהם וכו' בן שמונת ימים.**

ה וְאַבְרָהָם בֶּן-מְאַת שָׁנָה בְּהִוָּלֶד לוֹ אֵת יִצְחָק בְּנוֹ :

ועל הק' אמר **ואברם בן מאת שנה וכו'.** הנה כי על פי דבריו אלו יבואו הכתובים על נכון איש על מקומו ומשוללי ייתור.

אך עדיין צריך לדעת טוב טעם, מה בצע יהיה ברמז בשמו, עשרת הדברות ומספר שנות אביו ואמו ושנימול בשמונה.

ועוד למה נפרדו אברהם ושרה, כי בין שנות שניהם הפסיק ברמז שמונת ימי מילה.

וגם הפריד בין ברית ותורה בצ' של מספר שנות שרה.

אמנם הנה כתבנו על מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** כח ד) דבר ציוה לאלף דור זו תורה. כי אין ראויים לקבל תורה אם לא דור משוללי זוהמת נחש, כי על כן היא לא ניתנה לנו עד פסקה זוהמתנו. והיא הקדמה מפורשת אצלנו לתשובת שאלת השואלים, איך יתכן איש לא נעדר במתן תורה משולל ההכנות הראויות אל הנבואה, שכולם התנבאו לא בחלום כי אם בהקיץ פנים בפנים. ודחינו תשובת האומר כי באמצעות המוכנים, שמעו הבלתי מוכנים בתשובה ניצחת. אך הוא כי אין דבר מבדיל בין אדם לקונו להשגת נבואה כי אם זוהמת נחש כאשר הכרחנו שם מעניין אדם הראשון, ועל כן ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן, ויוכנו כולן לנבואה.

וצורך היות כולם נביאים הוא כי רצה הקדוש ברוך הוא לתת לכל אחד ואחד מישראל כל התורה ולא דרך כלל, כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** כט א, **שיר השירים רבה** א יג) שהיה הדבור מדבר עם כל אחד מישראל. וזהו שכל לשון עשרת הדברות לשון יחיד. על כן הוצרך בל יהיה באיש זוהמת נחש, בל תעכבנו מלשמוע מפיו יתברך שהיא נבואה ובהקיץ. וראה הוא יתברך כי בהניח הדבר אל טבעו, היה צריך אלף דור להתיך הזוהמא, אלא שראה את בחירתם רעה, על כן סילק תתקע"ד דורות ונשארו כ"ו.

ועל כן הוצרך עשות דרך, שמה שהיה עתיד להתיך באלף דור יותך בכ"ו דורות. על כן עשה יתברך שלא תתעבר שרה את יצחק בבחרותה, בל יתהווה מדם נדותה אשר הוא מחלאת זוהמת נחש, וגם חלב שדים כי יינק לא יהיה מתהוה מדם טומאה, רק אחרי זקנתה. כי אז גם

אם פירסה נדה - למאן דאמר, אינו דם טבעי הבא מן הזוהמא רק נסיי. שעל ידי שיתהווה בלי זוהמת דם נידות, בהלו נרו יתברך עלי ראשו בבטן, אשר אז מלמדים לו כל התורה, תדבק בו איכות התורה בעצם. מה שאין כן הגדל בבטן על ידי זוהמא, שהתורה רפויה בו שעל כן תשכח ממנו בצאתו. אך ביצחק למה שהוא המעותד לקבל התורה, רצה יתברך יתהווה באופן יהיה דבק בה'.

עוד הוא מאמרם ז"ל (ב**בראשית רבה** מו ב) כי לא רצה הוא יתברך יצא יצחק עד יבוטל יצרו של אברהם ותתבטל תאוותו ותתקשר דמו ומשנצרר בו דמו, כי אמר הקדוש ברוך הוא קנמון אני מעמיד בעולם כו'. כוונת מאמרם שיתהווה בלי היות כח יצר הרע באברהם, והוא שעל ידי כן יהיה עולה תמימה, שלא יהרהר בדבר רק ירצה ליעקד מאהבה כמשולל יצר הרע, כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** נו ה) על וילכו שניהם יחדיו, כי על כן יתכן מה שניסיון העקידה לא נתייחס ליצחק.

כלל הדברים, כי על דבר הכנתו לקבלת התורה, שהוא להתיך הזוהמא מהרה, המנגדת להשגתה, הוצרך תהיה אמו זקנה כאשר הייתה בת תשעים שנה. ולהיות מוכן להיות קרבן תמים, הוצרך יהיה אברהם בן מאה שנה. וזה נרמז בשמו, כי למה שהיה עתיד מיצחק לצאת מקבלי התורה, שהוא רמז ראש שמו שהוא יו"ד שהיא כנגד עשרת הדברות, על ידי כן הייתה שרה בת תשעים שנה. ועל כן נסמכה ה**צ'** אל ה**יו"ד**. וה**ח'** שהוא שנימול לשמונה למה שהוא עתיד להיות עולה תמימה בגדלו שעל כן בשמונה ניתן לה' ליכנס בברית מילה, כד"א בבכור שבעת ימים יהיה עם אמו וביום השמיני תתנו לי על שעתיד להיות קרבן לה' - על כן היה אביו בן מאה שנה שבוטל יצרו, ולכך נסמכה **ק'** על ה**ח'**.

ועל פי דרך זה אף אנו נאמר על דרך הפשט, שאחר אומרו **וימל אברהם כו' בן שמונת ימים כו',** אמר טעם אל המול **יצחק בן שמונה ימים,** ולא המתין הוא יתברך עד יגדל ויעשה מילתו על ידי עצמו, וגם יהיה בזמן בחיריי וטהור יותר, כי בקטנותו בלי יצר הרע, לזה אמר **ואברהם בן מאת שנה** באופן היה משולל יצר הרע בהעשותו וטהור היה מאז, ומשולל יצר הרע כאשר בגדלו, ומוכן לינתן לה' מאז כבכור בן שמונה. וכבר כתבנו ממדרש **תנחומא** כי אחריו כל אדם נצטוו למול לשמונה כמוהו.

ו וַתֹּאמֶר שָׂרָה צְחֹק עָשָׂה לִי אֱלֹהִים כָּל-הַשֹּׁמֵעַ יִצְחַק-לִי :

וכשמוע שרה כי קראו **יצחק**, חששה פן יהיה שם יצחק מזכרת עוון מה שצחקה היא באומרה אחרי בלותי כו', על כן קדמה ואמרה לא כן הוא, רק כי **צחוק עשה לה אלוהים** כי שמחה ה'. ומי יוכיח כי הפירוש הוא זה ולא האחר, לזה אמר **כל השומע כו'.** והוא כי בפירוש הזה נפרש

אומרו יצחק לשון עתיד, על שם כי כל השומע יצחק. אך אם הפירוש הוא האחר, לא יצדק בו לשון עתיד כלל, והיה ראוי יקרא צחק לשון עבר. וזהו **כל השומע יצחק כו'.** וזהו מה שהשיבה על מאי דסליק מניה הוא קריאת השם.

ז וַתֹּאמֶר מִי מִלֵּל לְאַבְרָהָם הֵינִיקָה בָנִים שָׂרָה כִּי-יָלַדְתִּי בֵן לִזְקֻנָיו :

ועל מה שנרמז למעלה שני טעמים להוכיח לכל כי מאברהם נתעברה ולא מאבימלך. על זאת עשתה אמירה בפני עצמה, ותאמר **מי מלל וכו'** לומר כי ההכרח הגמור הוא מה שנעשית נערה שהייתה **לזקוניו** ולא לזקוניה כמפורש למעלה.

או שיעור הכתוב מי מלל והכריח היות ילד זה **לאברהם** ולא מאבימלך. הלא הוא כי **הניקה בנים שרה.** הוא ריבוי החלב, כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** נג יג) שבאו כל השרות עם ילדיהן, לנסותה והניקה כל ילדיהן. ואמר כי איך הוא זה סימן שהוא מאברהם, לזה אמר כי **ילדתי בן לזקוניו** כלומר ולא לזקוני. כי החזירני ה' אל הנערות, כי זה הוראה, כי אם היה גם לזקוני, לא היה לי כל כך חלב. ובכן ודאי שלא החזירני הוא יתברך אל הנערות ללדת מאבימלך דלא עביד הקדוש ברוך הוא ניסא לשקרא. ותעש עיקר מריבוי החלב יותר מהכרת פניה, להיות זה ניכר לכל גם לאשר לא ראוה מתחילה ולא הכירו פניה כי פניה לא היו לה עוד, כי זה ידעו רוב העולם כי צנועה בירכתי ביתה הייתה. לכן הכרה מפורסמת לכל היה ברבות החלב לה כאחת הנערות, כי על ידי כן הניקה בנים שרה. כמאמרם ז"ל שהניקה כל ילדי השרות ומלכות הבאות לה, כי היו דדיה כמעיינות.

ח וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד וַיִּגָּמַל וַיַּעַשׂ אַבְרָהָם מִשְׁתֶּה גָּדוֹל בְּיוֹם הִגָּמֵל אֶת-יִצְחָק :

ובגלל הדבר הזה עשה **אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק.** והוא בשום לב אל אומרו **ויגדל ויגמל,** כי איזה גדלות הוא אם אחר כן היה זמן ההגמל. אך הוא כי למה שהמופת החותך לומר כי לא מאבימלך נתעברה שרה היה מה שחזרה לנערות, שהוכר גם לבלתי מכירה מאז על ידי ריבוי החלב כמדובר. על כן להחזיק בזה אחר ש**ויגדל הילד ויגמל,** כי לא גמלוהו קודם זמנו כאשר יקרה ליולדות בימי זקנה או ספק קרוב לה, כי לחוסר חלב יגמלוהו טרם הכ"ד חדש, כי אין לאמו למלאת ספקו אמר כי פה **ויגדל הילד** ואחר כך **ויגמל** מחמת בוריו כמאליו, שעל כן לא אמר ותגמלהו כי חלבה רב הוא מאד, על כן עשה **משתה גדול** ומפורסם. ומה גם לרז"ל (**בראשית רבה** נג יד) שהוא משתה גדולים שהם כל שלושים ואחד מלכי ארץ ישראל הן ונשיהן, למען יראו כי גם אז חלב רב בדדיה, ואינה גומלת את בנה רק מחמת בוריו כי גדול הוא. ובכן יגזרו אומר הכל כי חזרה אל הנערות ולא עביד קב"ה ניסא להתעבר מאבימלך, והראיה מרוב חלב שאין זה אלא שחזרה לנערותה, וידעו הכל כי מה' יצא הדבר לקיים אשר דבר לאברהם.

ולמה שאמרו ז"ל (**פרקי דרבי אליעזר** פרק כט, הובא **בתוספות** שבת קל א) **ביום הגמל,** ביום **הג מל** שהוא ביום השמיני שנמול בו. יתכן דאפקיה בהאי לישנא לרמוז מה שהניחה מלהניק את יצחק כדי להניק כל ילדי השרות, להראות ריבוי החלב שהוא הוראה אל היותו מאברהם. ולהורות מה שחשקה להניק כל היום ילדי השרות, כי לא הניקה את בנה, אמר הגמל כאילו גמלתו. וגם מפני דרשת רז"ל (פסחים קיט ב) לרמוז שעתיד הקדוש ברוך הוא לגמול חסד לזרעו של יצחק וכו'.

ט וַתֵּרֶא שָׂרָה אֶת-בֶּן-הָגָר הַמִּצְרִית אֲשֶׁר-יָלְדָה לְאַבְרָהָם מְצַחֵק :
י וַתֹּאמֶר לְאַבְרָהָם גָּרֵשׁ הָאֲמָה הַזֹּאת וְאֶת-בְּנָהּ כִּי לֹא יִירַשׁ בֶּן-הָאָמָה הַזֹּאת עִם-בְּנִי עִם-יִצְחָק :
יא וַיֵּרַע הַדָּבָר מְאֹד בְּעֵינֵי אַבְרָהָם עַל אֹדֹת בְּנוֹ :
יב וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל-אַבְרָהָם אַל-יֵרַע בְּעֵינֶיךָ עַל-הַנַּעַר וְעַל-אֲמָתֶךָ כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלֶיךָ שָׂרָה שְׁמַע בְּקֹלָהּ כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע :
יג וְגַם אֶת-בֶּן-הָאָמָה לְגוֹי אֲשִׂימֶנּוּ כִּי זַרְעֲךָ הוּא :

הלא כמו זר נחשב שתבקש שרה לגרש אותה ואת בנה, לבל יירש בנה את אברהם עם יצחק, והלא היה אפשר לתקן שיתן את כל אשר לו ליצחק מעתה כאשר עשה אחר כך, ולא כלה גרש יגרש אותו ואת אמו על הירושה.

ועוד כי אשה כמוה לא תעשה עיקר מטובות העולם הזה, כי לא ירעיב ה' נפש צדיק, אם יירש ישמעאל עמו.

ועוד איה איפה רחמיה לגרש גם שניהם על נקלה.

ועוד אומרו וירע הדבר כו', כי אומרו **על אודות בנו** הוא מיותר, ואם הוא לומר שלא הרע לו על אמתו כי אם **על אודות בנו,** הנה טוב היה שלא לאומרו, כי מה בצע להודיע כי לא ריחם על שוכבת חיקו.

ועוד אומרו יתברך **אל ירע בעיניך וכו'** כי אומרו **כל אשר תאמר כו'** הוא מיותר כי הוא בכלל הקודם. ואין לומר כי בא לומר על כל אשר תאמר זולת עניין זה, כי הרי אחר כך הוא נותן טעם ואומר **כי ביצחק כו',** ואין זה רק על עניין הכתוב.

וגם נשים לב אל אומרו מלת **כל** בלי ריבוי דברים, כי אם עניין אחד. וגם על ה' יפלא, האם לבל יירש עם יצחק, יצווה לשלח אותו ואת אמו.

ט וַתֵּרֶא שָׂרָה אֶת-בֶּן-הָגָר הַמִּצְרִית אֲשֶׁר-יָלְדָה לְאַבְרָהָם מְצַחֵק :

אמנם הנה על אומרו **ותרא כו' את בן הגר המצרית מצחק** אמרו רז"ל (**בראשית רבה** נג טו) אין צחוק אלא עבודה זרה כד"א ויקומו לצחק. וכן זו רציחה כד"א וישחקו לפנינו. וכן זו גלוי עריות כד"א לצחק בי. ובזה כאשר **ותרא שרה** הדבר הרע הזה, ותתאבל באמת באמור אם לוקח יצחק אחד ממידות ישמעאל כאלה למה לי חיים. על כן חרדה לאמר –

י וַתֹּאמֶר לְאַבְרָהָם גָּרֵשׁ הָאָמָה הַזֹּאת וְאֶת-בְּנָהּ כִּי לֹא יִירַשׁ בֶּן-הָאָמָה הַזֹּאת עִם-בְּנִי עִם-יִצְחָק :

גרש כו' בל ילמד יצחק ממנו. ולבל יאמר לה האם בני מחלצי אשר הוא ראשית אוני בכלל הזרע אשר הבטיחני בו ה ' אגרשנו מעל פני. על כן הקדימה ותאמר לו **גרש האמה הזאת ואת בנה,** לומר לו, כי בנו הבא מן השפחה קרוי בנה, וזו אמו שפחה היא ולא אשתך כמוני, ולכן **בנה** יקרא ולא בנך. וזהו אומרו **האמה הזאת ואת בנה.** והראיה שאין זה קרוי בנך כי הלא מן הדין **לא יירש בן האמה הזאת וכו'.** ויצא זה לשרה ממאמרו יתברך באומרו אבל שרה אשתך יולדת לך בן כו' והקימותי את בריתי אתו לברית עולם. והנה הברית הוא ירושת הארץ ואמר שלא יירש, ומינה לכל ירושת אברהם. וזו ראיה כי לא יקרא בנך.

יא וַיֵּרַע הַדָּבָר מְאֹד בְּעֵינֵי אַבְרָהָם עַל אֹדֹת בְּנוֹ :

אך הנה אברהם דעת אחרת עמו, שדעתו שלהיות קודם מתן תורה, וייחדה לו לשם אישות זרעו ממנה **בנו** יקרא. ואם ברית הארץ יקים את יצחק, ירושת אביהם תהיה בין שניהם. וזהו אומרו **וירע הדבר מאוד בעיני אברהם על אודות בנו,** כלומר שהיה בעיניו כי **בנו** יקרא, הפך מאמר שרה באומרה שקרוי בנה ולא בנו. ואמר כי גם שקשים גירושין, עם כל זה, מה שהיה לו קשה מאד היה **על אודות בנו** שהוא היות בנו בעיניו והיא קראתו בנה.

יב וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל-אַבְרָהָם אַל-יֵרַע בְּעֵינֶיךָ עַל-הַנַּעַר וְעַל-אֲמָתֶךָ כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלֶיךָ שָׂרָה שְׁמַע בְּקֹלָהּ כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע :

על כן השיב לו הוא יתברך **אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך,** לא בלבד על גרושיהם כי אם גם על מה שאמרה כי בנה יקרא ושלא יירש כו', כל מה ש**תאמר שמע בקולה כי ביצחק יקרא לך זרע** לירש, כראיה שלה, ואם כן בנה יקרא ולא בנך.

יג וְגַם אֶת-בֶּן-הָאָמָה לְגוֹי אֲשִׂימֶנּוּ כִּי זַרְעֲךָ הוּא :

וגם שיקרא **בן האמה** יועיל לו זכותך כי **לגוי גדול אשימנו,** כי בצד מה **זרעך הוא.**

יד וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם בַּבֹּקֶר וַיִּקַּח-לֶחֶם וְחֵמַת מַיִם וַיִּתֵּן אֶל-הָגָר שָׂם עַל-שִׁכְמָהּ וְאֶת-הַיֶּלֶד וַיְשַׁלְּחֶהָ וַתֵּלֶךְ וַתֵּתַע בְּמִדְבַּר בְּאֵר שָׁבַע :

טו וַיִּכְלוּ הַמַּיִם מִן-הַחֵמֶת וַתַּשְׁלֵךְ אֶת-הַיֶּלֶד תַּחַת אַחַד הַשִּׂיחִם :
טז וַתֵּלֶךְ וַתֵּשֶׁב לָהּ מִנֶּגֶד הַרְחֵק כִּמְטַחֲוִי קֶשֶׁת כִּי אָמְרָה אַל-אֶרְאֶה בְּמוֹת הַיֶּלֶד וַתֵּשֶׁב מִנֶּגֶד וַתִּשָּׂא אֶת-קֹלָהּ וַתֵּבְךְּ :
יז וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת-קוֹל הַנַּעַר וַיִּקְרָא מַלְאַךְ אֱלֹהִים אֶל-הָגָר מִן-הַשָּׁמַיִם וַיֹּאמֶר לָהּ מַה-לָּךְ הָגָר אַל-תִּירְאִי כִּי-שָׁמַע אֱלֹהִים אֶל-קוֹל הַנַּעַר בַּאֲשֶׁר הוּא-שָׁם :
יח קוּמִי שְׂאִי אֶת-הַנַּעַר וְהַחֲזִיקִי אֶת-יָדֵךְ בּוֹ כִּי-לְגוֹי גָּדוֹל אֲשִׂימֶנּוּ :

ראוי לשים לב למה נתן הכל להגר ולא נתן גם לנער, כי מאז נימול היה בן שלש עשרה שנה, מלבד אשר גדל אחרי כן שהיה בן שבעה ועשרים שנה למאמר רז"ל (**בראשית רבה** נו).
ועוד שהיה לו לומר ותשם על שכמה ולא שם על שכמה. וגם הזכיר **את הילד** כלאחר יד אחר **הלחם והמים,** ולא הזכירו עם אמו.
ועוד אם היה ה' עמה כנראה מאשר דבר לה אחרי כן איך הניחה למקרה ש**ותלך ותתע**.
וגם אומרו מן החמת הוא מיותר.
ועוד שאם היא בכתה היה לו לומר **וישמע אלוהים** את קולה ולא **את קול הנער.**
ועוד למה חזר ואמר **ותשב מנגד** פעם שנית.
ועוד אומרו מה לך הגר מה זו שאלה.
ועוד כי הלא יפלא ישלח איש את אשתו ואת בנו ערירים ימותו במדברות ולא ישלח אתם אחד מעבדיו ולא ירכיבם על צמד חמורים. וגם לחם ומים לא נתן די סיפוקם, והלא הוא האומר לו יתברך לו ישמעאל יחיה לפניך.

אך הנה אמרו רז"ל (שם נג יט) שאמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא מי שעתיד להמית שמונים אלף פרחי כהונה בצמא בנודות נפוחים, אתה מעלה לו באר, אמר הקדוש ברוך הוא **באשר הוא שם** כי עתה צדיק הוא.

יד וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם בַּבֹּקֶר וַיִּקַּח-לֶחֶם וְחֵמַת מַיִם וַיִּתֵּן אֶל-הָגָר שָׂם עַל-שִׁכְמָהּ וְאֶת-הַיֶּלֶד וַיְשַׁלְּחֶהָ וַתֵּלֶךְ וַתֵּתַע בְּמִדְבַּר בְּאֵר שָׁבַע :
והנה יתכן כי לא נעלם זה מאברהם, כאשר לא נעלם ממנו חלוק מלכות בית דוד בשכם ועניין בית אל ועניין העי, שהתפלל עליהם כמו שאמרו רז"ל (שם לט כד) על ויבוא עד מקום שכם ויט אהלה בין בית אל ובין העי. ומה גם ל**פרקי רבי אליעזר** שאמרו ז"ל שם (פרק ל) ולישמעאל שמעתיך, עתיד אני לשמוע נאקת ישראל ממה שיעשו לו בני ישמעאל. על כן אמר אם אני נותן לחם ומים לישמעאל, אולי יחסרון מימיו במדברות וימות בצמא על העתיד, על כן נתן להגר שהיא תהיה עיקר, אך ישמעאל טפל אליה כמשא על כתפה. וזהו **שם על שכמה ואת הילד** באופן שרשעו לא יפגום כיון שבהגר אין עוון, והוא אתכא דידה קסמיך. ולחזק ידה

וישלחה שהוא לויה כמו שאמרו **בתנחומא** (ריש פרשת בשלח) על בשלח פרעה. ואף על פי כן על קטרוג המלאכים על מה שהיה זרעו עתיד לעשות במדבר, על כן **ותתע במדבר** באופן -

טו וַיִּכְלוּ הַמַּיִם מִן-הַחֵמֶת וַתַּשְׁלֵךְ אֶת-הַיֶּלֶד תַּחַת אַחַד הַשִּׂיחִם :

ש**ויכלו המים מן החמת** כלומר מסיבת **החמת,** כי גם הייתה לו למזכרת על החמתות נפוחות שהיה עתיד להמית את ישראל בהן.

הנה להיותן תועים במדבר גם שניהם בסכנת מות בצמא, מה עשתה היא, **השליכה את הילד תחת אחד השיחים.** והוא בשום אל לב אל הנקד האל"ף בפת"ח שהוא מיוחד שבאילנות. אך גם שלא ידעה העניין העתיד, חששה על היותו מצחק. ותשם אותו **תחת** מיוחד **השיחים**, לרמוז זכות אברהם כי אחד היה אברהם.

טז וַתֵּלֶךְ וַתֵּשֶׁב לָהּ מִנֶּגֶד הַרְחֵק כְּמְטַחֲוִי קֶשֶׁת כִּי אָמְרָה אַל-אֶרְאֶה בְּמוֹת הַיֶּלֶד וַתֵּשֶׁב מִנֶּגֶד וַתִּשָּׂא אֶת-קֹלָהּ וַתֵּבְךְּ :

ותרחק **כמטחוי קשת,** לרמוז שבזכות אברהם ירחיק ה' היותו רובה קשת. כי מה שהיה מצחק, הוא שפיכות דמים כד"א וישחקו לפנינו, היה על ידי קשת.

ותשב לה מנגד להתפלל, כי נראה מרז"ל (שם נג יט) כי שניהם היו מתפללים באומרם כי למה **וישמע אלוהים את קול הנער** על שהיה חולה ויותר נשמעת תפילת החולה עצמו מאשר מתפלל עליו, הנה למדנו כי שניהם היו מתפללים. ולפי דברנו יתכן כי זהו אומרו **מנגד.** ואחשוב כי היא התחכמה לבלתי התפלל על עצמה, עם שגם היא תמות בצמא, רק עליו, וזהו אומרו **לה** כי הנוגע **לה** שמה **מנגד**, **כי אמרה אל אראה במות הילד,** לומר כי מה שאמרה בתפילתה, הוא **אל אראה במות הילד,** שתמות תחילה, כי עליו היא צערה. אך בראותה כי **ותשב מנגד** שהתעכבה ולא ראתה אצלה שנעשה נס לצאת מים, אז אמרה הנה כל המתפלל על חברו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחילה (בבא קמא צב א), ואיך בהיותי צריכה מים והתפללתי על בני לא נעניתי אז **ותשא את קולה ותבך,** על כי שערי דמעה לא ננעלו.

יז וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת-קוֹל הַנַּעַר וַיִּקְרָא מַלְאַךְ אֱלֹהִים אֶל-הָגָר מִן-הַשָּׁמַיִם וַיֹּאמֶר לָהּ מַה-לָּךְ הָגָר אַל-תִּירְאִי כִּי-שָׁמַע אֱלֹהִים אֶל-קוֹל הַנַּעַר בַּאֲשֶׁר הוּא-שָׁם :

ועם כל זה לא שווה לה להוציא מים במקומה, כי **וישמע אלוהים את קול הנער** ולא את קולה, על כן הייתה מרת נפש. לכן **ויקרא מלאך כו' ויאמר לה מה לך הגר,** על שלא נענית אל תראי באמור אולי שנאתך ה', כי לא כן הוא, כי מה ש**שמע את קול הנער** ולא את קולך לא למענו הוא, רק על שהיה קולו בהתפללו אמור **באשר הוא שם,** שלא יביט הוא יתברך אל עצמו כי אם בשביל **אשר הוא שם,** הוא אברהם, שסיבב שיהיה שם בשלחו אותו. או בשביל

מי שהוא שם, שאמו שם אותו שם תחת אחד השיחים, לזכור זכות אברהם שהוא אילן מיוחד, ושאליו נאמר כי לגוי גדול אשימנו. ועל כן נשמע יותר מהגר.

יח קוּמִי שְׂאִי אֶת-הַנַּעַר וְהַחֲזִיקִי אֶת-יָדֵךְ בּוֹ כִּי-לְגוֹי גָּדוֹל אֲשִׂימֶנּוּ :

ועם כל זה גם זכותך הגר תעמוד לו להקימו מחליו. כי **קומי שאי וכו'** כעניין (ברכות ה ב) הב לי ידך ואוקמיה מהיסורין, כן **קומי שאי** כי טרם ישתה מים יקום על עמדו.

ובמה שהקשינו למעלה מאשר שלחם אברהם יחידים ובלא סיפוק צרכם בעצם, יאמר **מה לך הגר כו'** ואומרו **באשר הוא שם** יהיה בדרך אחרת.

והוא, כי אברהם להיותו חושש על קטרוג שעל ישמעאל, התחכם לבלתי שלחו במעדנים, כי אם אדרבה כמגורש ונעזב למען יהיה כעני כי יעטוף, שעל ידי כן ירוחם מן השמים כעניין כי אבי ואמי עזבוני וה' יאספני, וכן היה כי על כן **וישמע אלוהים את קול הנער.** והנה אין ספק כי הייתה אמו מרת נפש באמת באמור איה חסדי אברהם עם כל עריצי גויים, ולישמעאל בן אמתו התאכזר עליו לבלתי צוות אחד מעבדיו להיות עמו בדרכים ורגלי ובלי סיפוק צרכו הראוי. על כן אמר לה מלאך ה' **מה לך הגר** מדאגתך אל תראי כי דעי איפה כי מה ש**שמע ה' את קול הנער,** היה **באשר הוא שם** כלומר הוא לבדו ולא אחר עמו, והיותו שם מושלך בחוסר כל. וזה היה עם לב אברהם כמדובר.

יט וַיִּפְקַח אֱלֹהִים אֶת-עֵינֶיהָ וַתֵּרֶא בְּאֵר מָיִם וַתֵּלֶךְ וַתְּמַלֵּא אֶת-הַחֵמָת מַיִם וַתַּשְׁקְ אֶת-הַנָּעַר :

ויפקח אלוהים וכו'. אם בריאה ברא ה' **באר מים** גלוי לכל, מה פקיחת עיניים היה צריך. אך יראה שהיה דבר רוחני בלתי נראה רק לה שפקח אלוהים את עיניה. ויתכן כי מעין באר שהיה לישראל במדבר, כי היה רוחני מבחינת שכינה הוא שם אלוהים. שעל כן היה הולך עימהם ממקום למקום, זולת יתר נפלאות אל אין מספר שהיו נעשים בו, על כן פקח יתברך את עיניה **ותרא באר מים.** והיא השכילה כי מאת האלוהים הוא. ותאמר בלבה כי מה שישתה ממימיה יהיה לו לרפואה לקום מחליו אשר הוא מושכב בו וכן עשתה כי **ותלך ותמלא כו' ותשק את הנער.** ואז על ידי ההשקאה ההיא הושפעה בו רפואה מאת האלוהים, כי מיד -

כ וַיְהִי אֱלֹהִים אֶת-הַנַּעַר וַיִּגְדָּל וַיֵּשֶׁב בַּמִּדְבָּר וַיְהִי רֹבֶה קַשָּׁת :

ויהי אלוהים את הנער ויגדל, כי באר אלוהים הוא כמדובר.

כב וַיְהִי בָּעֵת הַהִוא וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ וּפִיכֹל שַׂר-צְבָאוֹ אֶל-אַבְרָהָם לֵאמֹר אֱלֹהִים עִמְּךָ בְּכֹל אֲשֶׁר-אַתָּה עֹשֶׂה :

כג וְעַתָּה הִשָּׁבְעָה לִּי בֵאלֹהִים הֵנָּה אִם-תִּשְׁקֹר לִי וּלְנִינִי וּלְנֶכְדִּי כַּחֶסֶד אֲשֶׁר-עָשִׂיתִי עִמָּךְ תַּעֲשֶׂה עִמָּדִי וְעִם-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-גַּרְתָּה בָּהּ :

כד וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אָנֹכִי אִשָּׁבֵעַ :

כה וְהוֹכַח אַבְרָהָם אֶת-אֲבִימֶלֶךְ עַל-אֹדוֹת בְּאֵר הַמַּיִם אֲשֶׁר גָּזְלוּ עַבְדֵי אֲבִימֶלֶךְ :

כו וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ לֹא יָדַעְתִּי מִי עָשָׂה אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה וְגַם-אַתָּה לֹא-הִגַּדְתָּ לִּי וְגַם אָנֹכִי לֹא שָׁמַעְתִּי בִּלְתִּי הַיּוֹם :

אמר כי בעת ההוא הנזכר למעלה שהחזיר לו את אשתו, שהיא עת למצוא חן בעיני אברהם אז ויאמר כו'. **וראוי לשית לב**:

א. אל אומרו לאמר כי אינו לאמר לאחרים.

ב. איך מתייחס אל שאלתו אומרו **אלוהים עמך כו'.**

ג. אומרו ועתה שהיא תיבה מיותרת.

וכן אומרו הנה.

ד. אומרו כחסד כו', כי אשר עשה עמו אינו לנינו ולנכדו.

ה. אומרו אנכי אשבע, למה ייעד ולא עשה מיד.

ו. אומרו לא ידעתי מי עשה כו', שיורה שידע הגזלה ונעלם ממנו מי היה העושה ואין זה התנצלות, שיהיה מי שיהיה היה לו לדרוש ולמחות.

ז. אומרו וגם אתה לא הגדת לי, על מה בא הגם הזה לרבות. וכן **הגם** השני. וכל שאר הכתוב מיותר.

ח. שסותר הקודם, כי תחילה אמר **לא ידעתי** מי עשה שנראה שמציאות הגזלה ידע, ועתה אומר לא ידעתי בלתי היום.

כב וַיְהִי בָּעֵת הַהִוא וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ וּפִיכֹל שַׂר-צְבָאוֹ אֶל-אַבְרָהָם לֵאמֹר אֱלֹהִים עִמְּךָ בְּכֹל אֲשֶׁר-אַתָּה עֹשֶׂה :

אמנם הנה אמרו רז"ל (**בראשית רבה** נד ה) שהקפיד הוא יתברך על אשר כרת ברית עם אבימלך. ויתכן כי זה היה פחד אבימלך, פן אברהם יתן אל לבו פן לא יהיה רוח אלוהים נוחה מכרות אברהם את הברית הזאת, ויירא פן יאמר אברהם אקרא לאלוהים עליון, ואשאלה את פיו אם אשבע לך אם לאו. על כן הערים ואמר **אלוהים עמך כו'** כלומר ואינך צריך לימלך באלוהיך תחילה, כי אלוהים עמך בכל אשר אתה עושה מעצמך הוא מסכים. וזו הקדמה אל מה שרצה לשאול ולומר **השבעה לי כו'** לבל ימאן עד ימלך. וזה יכוון באומרו **לאמר,** שמה שויאמר אל אברהם פתח דבריו, הוא כדי לאמר שאלתו, ופירש כי אמירה ראשונה שעליה אמר ויאמר הוא **אלוהים עמך וכו'.**

כג וְעַתָּה הִשָּׁבְעָה לִּי בֵאלֹהִים הֵנָּה אִם-תִּשְׁקֹר לִי וּלְנִינִי וּלְנֶכְדִּי כַּחֶסֶד אֲשֶׁר-עָשִׂיתִי עִמָּךְ תַּעֲשֶׂה עִמָּדִי וְעִם-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-גַּרְתָּה בָּהּ :

ומה שהיה לאמר מה שאמר הוא לאמר **ועתה השבעה לי,** וזהו אומרו **ועתה** כלומר עתה טרם תתיישב בדבר או תמלך בזולת.

והשבועה אשר תשבע, הוא באלוהים אשר הוא הנה, הוא אלוהיך שמלא כל הארץ כבודו, והוא נמצא פה אתנו כי התפללת עלי ומיד נתקן עצורנו.

והשבועה היא עלי ועל **ניני** ועל **נכדי**. ואל תאמר די שאשבע על עצמי ולא גם על **ניני ונכדי**, כי הלא על עצמי אין צריך שבועה, כי ודאי שכחסד **אשר עשיתי עמך תעשה עמדי ועם הארץ כו'** בלי שבועה, באופן שאין צורך השבועה רק על **ניני** ועל **נכדי**.

כד וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אָנֹכִי אִשָּׁבֵעַ:

ויאמר אברהם אנכי אשבע בתמיהה כלומר ולא אתה.

כה וְהוֹכַח אַבְרָהָם אֶת-אֲבִימֶלֶךְ עַל-אֹדוֹת בְּאֵר הַמַּיִם אֲשֶׁר גָּזְלוּ עַבְדֵי אֲבִימֶלֶךְ :

ואין לומר כי אתה אינך צריך כי נאמן לי אתה, לא כן הוא כי הנני מוכיחך **על אודות באר המים אשר גזלו כו'.** וזהו **והוכיח אברהם את אבימלך כו'** כי אינו כבודי לריב עם עבדיך כי אם עמך, כי אשמת העבדים היא על אדונם.

כו וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ לֹא יָדַעְתִּי מִי עָשָׂה אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה וְגַם-אַתָּה לֹא-הִגַּדְתָּ לִּי וְגַם אָנֹכִי לֹא שָׁמַעְתִּי בִּלְתִּי הַיּוֹם :

ויאמר אבימלך לא ידעתי מזה כלום, וזהו **לא ידעתי.**

ואחר אומרו שלא ידע שאל את פיכל שר צבאו שעמו כי שלשתם היו יחד, מי עשה את הדבר הזה שמן הסתם השר יודע הנעשה בעיר יותר מהמלך, כי וגם אתה פיכל שמן הסתם ידעת לא הגדת לי כמו שלא הגיד אברהם. השיב פיכול ואמר –

כז וַיִּקַּח אַבְרָהָם צֹאן וּבָקָר וַיִּתֵּן לַאֲבִימֶלֶךְ וַיִּכְרְתוּ שְׁנֵיהֶם בְּרִית :

אפשר כי בוש אברהם מלומר למלך שישבע גם הוא, על כן על ידי דורון צאן ובקר ערב אל לבו לאמר לו שישבע גם הוא. וזהו **ויקח אברהם צאן ובקר ויתן לאבימלך ויכרתו שניהם ברית.**

כח וַיַּצֵּב אַבְרָהָם אֶת-שֶׁבַע כְּבָשֹׂת הַצֹּאן לְבַדָּהֶן :

כט וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ אֶל-אַבְרָהָם מָה הֵנָּה שֶׁבַע כְּבָשֹׂת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר הִצַּבְתָּ לְבַדָּנָה :

ל וַיֹּאמֶר כִּי אֶת-שֶׁבַע כְּבָשֹׂת תִּקַּח מִיָּדִי בַּעֲבוּר תִּהְיֶה-לִּי לְעֵדָה כִּי חָפַרְתִּי אֶת-הַבְּאֵר הַזֹּאת :

לא עַל-כֵּן קָרָא לַמָּקוֹם הַהוּא בְּאֵר שָׁבַע כִּי שָׁם נִשְׁבְּעוּ שְׁנֵיהֶם :

לב וַיִּכְרְתוּ בְרִית בִּבְאֵר שָׁבַע וַיָּקָם אֲבִימֶלֶךְ וּפִיכֹל שַׂר-צְבָאוֹ וַיָּשֻׁבוּ אֶל-אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים :

ראוי לשים לב מה עניין **שבע כבשות הצאן** אשר הציב לבדן.

ואם נאמר שזאת הייתה שאלת אבימלך, מה השיב לו באומרו **כי את שבע כבשות תקח מידי בעבור תהיה לי לעדה וכו',** איך על ידי הציב אותן לבדן תהיה לו לעדה שחפר את הבאר ההיא.

כח וַיַּצֵּב אַבְרָהָם אֶת-שֶׁבַע כִּבְשֹׂת הַצֹּאן לְבַדָּהֶן :

אך הנה אמרו רז"ל (**בראשית רבה** נד ז) שהיו רועי אברהם מריבים עם רועי אבימלך, מי מהם חפרו הבאר. ואמרו רועי אברהם בזאת יבחן, אם בבא צאן אברהם יעלו מי הבאר לקראתם אנו חפרנוהו, ואם יצאו לקראת צאן אבימלך אתם חפרתם אותו. ויתכן כי זה הוא העדות אשר אמר אברהם **בעבור תהיה לי לעדה.** והוא, כשנתן לאבימלך צאן ובקר השאיר לעצמו שבעה כבשות לתתן אחרי כן.

כט וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ אֶל-אַבְרָהָם מָה הֵנָּה שֶׁבַע כְּבָשֹׂת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר הִצַּבְתָּ לְבַדָּנָה :

אמר לו אבימלך **מה שבע כבשות אשר הצבת לבדנה.**

ל וַיֹּאמֶר כִּי אֶת-שֶׁבַע כְּבָשֹׂת תִּקַּח מִיָּדִי בַּעֲבוּר תִּהְיֶה-לִּי לְעֵדָה כִּי חָפַרְתִּי אֶת-הַבְּאֵר הַזֹּאת :

והשיב אברהם **כי את שבע כבשות תקח** אחר כך **מידי,** ומה שהצבתי אותן לבדן ולא נתתים עם השאר הוא **בעבור תהיה לי לעדה,** על ידי מה שיעלו המים לקראת אלו שעדיין הן שלי ואחר כך תקחם. וכן שמתי לבי כי מספר אותיות שמתיבת בעבור (פירוש מלבד תיבת את שבמקרא) עד סוף הפסוק עם הכולל, עולים כמספר לקראת כבשות אברהם עלו המים מן הבאר.

לא עַל-כֵּן קָרָא לַמָּקוֹם הַהוּא בְּאֵר שָׁבַע כִּי שָׁם נִשְׁבְּעוּ שְׁנֵיהֶם :

והנה היה נראה שעל השבע כבשות קרא לבאר **באר שבע,** וזהו אי אפשר כי לא סימן יפה היה לאברהם, כי הלא אמרו רז"ל (**בראשית רבה** נד ה) שאמר לו הקדוש ברוך הוא אתה נתת שבע כבשות חייך שאני משהה בשמחת בניך שבע דורות וכנגד כן הורגים מבניך שבעה צדיקים, ואיך התורה תקרא תמיד למקום ההוא **באר שבע** שיהיה תמיד זיכרון אל הרעות. על

כן אמר ראו עתה כי לא על שבע כבשות נקרא כן שאם כן היה נקרא שבע בצר"י השי"ן ולא בקמ"ץ, אך על כן קרא למקום באר שבע בקמ"ץ, על היות שעל ידי הבאר נשבעו באופן כי אומרו שבע הוא על השבועה.

לג וַיִּטַּע אֵשֶׁל בִּבְאֵר שָׁבַע וַיִּקְרָא-שָׁם בְּשֵׁם יְהוָה אֵל עוֹלָם :

ויטע וכו'. לפי מה שאמרו ב**ספר הזוהר** (וירא דף קב ב) על פסוק והשענו תחת העץ שכך היה דרכו של אברהם שהיה לו עץ שתחתיו היה מאכיל לאורחים, ולמי שהיה קולט האילן היה מבחין איכותו. ובזה יאמר כי גם שם נטע **אשל** הוא אילן, ועל ידי האכיל תחתיו אורחים היה קורא **בשם ה' וכו'.** שאשר היו מזכירין שם ה' בתחילה לא היו אומרים שהוא **אל עולם,** כי אם שעל השמים כבודו. והוא הקריא בפיהם כי **בשם ה'** שהיו מזכירים לסמוך בשם ולומר **אל עולם,** שיאמרו **ה' אל עולם** ולא ה' בלי הזכיר בו **אל עולם.**

לד וַיָּגָר אַבְרָהָם בְּאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים יָמִים רַבִּים:

ואמר **ויגר בארץ פלשתים ימים רבים** שעם היותו שם **ימים רבים** לא קבע מקום כי אם כגר הולך ונוסע בכללות ארץ פלשתים, להקריא שמו של הקדוש ברוך הוא בכל הארץ ההיא, וזהו **ויגר** שהיה כגר עם היותו שם ימים רבים.

פרק כב

א וַיְהִי אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְהָאֱלֹהִים נִסָּה אֶת-אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הִנֵּנִי :

ב וַיֹּאמֶר קַח-נָא אֶת-בִּנְךָ אֶת-יְחִידְךָ אֲשֶׁר-אָהַבְתָּ אֶת-יִצְחָק וְלֶךְ-לְךָ אֶל-אֶרֶץ הַמֹּרִיָּה וְהַעֲלֵהוּ שָׁם לְעֹלָה עַל אַחַד הֶהָרִים אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ :

ויהי כו'.

ראוי לשית לב:

א. איך נמשך זה מהקודם שיאמר **ויהי אחרי הדברים האלה,** כי על כן רז"ל (**בראשית רבה** נה ד) פירשו על דברים שעל פה, ואמרו אחר דברי יצחק וישמעאל, או אחר דברי מלאכי השרת, שאמרו שלא הקריב שום קרבן על לידת בנו, והשיב הוא יתברך אפילו את בנו עצמו יקריב בשבילי. והלא כמו זר נחשב יחזור על מה שאינו בכתוב, ומה גם באומרו האלה כמורה באצבע.

ב. אומרו והאלוהים נסה וכו' כי האם עתה היחל הוא יתברך לנסותו, והלא זה ניסיון עשירי הוא.

ג. כי הלא על זאת יתחמץ לבב אנוש באמרו היפלא מה' קרב איש ולב עמוק, שיבוא לנסות את איש אם יעשה ואם יחדל את אשר יצוונו, והלא מי כמוהו צופה ומביט כל מעשה אשר יעשה האדם מראש ועד סוף.

ד. למה ייחס הניסיון לאברהם ולא ליצחק.

ה. אומרו ויאמר אליו אברהם, כי הלא מהראוי יאמר ויקרא אליו אברהם, כי אין לשון אמירה צודקת בקריאת שם בלבד, ואם הוא על אומרו **קח נא** הרי חזר ואמר **ויאמר קח נא וכו'.**

ו. אומרו קח נא, כי הנה מה שאמרו לשון בקשה לא יצדק להיותו נאם ה', ואם הוא כאומרו עתה הוא מיותר.

ז. אומרו את בנך את יחידך וכו', שאמרו רז"ל (**בראשית רבה** נה ז) שבאומרו **את בנך,** אמר לו שנים הם, אמר לו **את יחידך,** אמר לו זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו, אמר לו **אשר אהבת,** אמר לו לשניהם אני אוהב, אמר לו **את יצחק.** כי הלא יקשה כי מאז אמר לו **את יחידך** היה מובן כי על יצחק ידבר, כי לא שכח מאמרו יתברך באומרו אליו כי ביצחק יקרא לך זרע.

ח. מה עניין שם **המוריה,** והרבה דברים פירשו ז"ל אך בלתי מתיישבים במשמעות התיבה.

ט. אומרו והעלהו שם, כי מלת **שם** מיותרת, כי באומרו והעלהו לעולה על אחד ההרים יובן כי שם הוא.

א וַיְהִי אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְהָאֱלֹהִים נִסָּה אֶת-אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הִנֵּנִי :

והנה על זרות מציאות הניסיון כי רב הוא מאד. אחשבה להעלות ארוכתו במאמרם ז"ל ב**בראשית רבה** (נה ב) וזה לשונם:

> ה' צדיק יבחן וכו' אמר רבי יונתן הפשתני הזה כשפשתנו לוקה אינו מקיש עליו ביותר מפני שהיא פוקעת, וכשפשתנו יפה הוא מקיש עליו ביותר למה שהיא משתבחת והולכת. כך הקדוש ברוך הוא אינו מנסה את הרשעים למה שאין יכולים לעמוד, ואת מי מנסה את הצדיקים שנאמר ה' צדיק יבחן. ויהי אחר הדברים האלה ותשא אשת אדוניו את עיניה אל יוסף. ויהי אחר הדברים האלה אמר רבי יונתן היוצר הזה כשהוא בודק את הכבשן שלו אינו בודק את הכלים המרועעים, למה שאינו מספיק להקיש עליו אחת עד שהוא שוברו, כך אין הקדוש ברוך הוא מנסה את הרשעים אלא את הצדיקים ה' צדיק יבחן. אמר רבי אלעזר לבעל הבית שהיו לו שתי פרות אחת כחה יפה ואחת כחה רע. על מי הוא נותן את העול לא על אותה שכחה יפה, כך אין הקדוש ברוך הוא מנסה אלא את הצדיקים ע"כ.

והנה מאמר זה הובא ב**בראשית רבה** גם בפרשה לב (ג), ומסיים בה במשל הפרות ה' צדיק יבחן זה נח. ובמשל היוצר מסיים בה **והאלוהים נסה את אברהם** כאשר גם פה מתחיל

בפסוק זה להביא משל היוצר. נמצא כי במשל הפשתני מביא מיוסף, ובמשל היוצר מביא מאברהם, ובמשל הפרות מנח. והלא יקשה שאם כוונת כל ניסיון הוא אחד משלשת בחינות אלו, בכל ניסיון היה ראוי יהיה צודק כל אחד מהמשלים, וגם מה עניין המשלים האלה.

אמנם הנה אין ספק כי הקושי הגדול הזה הניעם להביא כל המשלים האלה, כי יתחמץ לבבם באמור האם ינסה ה' לדעת את מעשה המנוסה, אם יעשה ואם יחדל, אחרי כי ממנו יתברך לא יפלה דבר חלילה. והנה באברהם מצינו בדברי רז"ל (שם א) טעם מפורש שהוא כי כל האומות היו תמהים על כל הטובה אשר עשה ה' עם אברהם ואשר מגן צריו בידו, והיו חוששין להיות משא פנים בדבר חלילה, על כן רצה לפרסם הוא יתברך גודל שלמותו כי לא חשך את בנו יחידו ממנו. אך לא נתקררה דעת חכמינו ז"ל בטעם זה בלבד כי הלא אם נתפרסם מעשה אברהם אחרי כן, הלא בניסיון של יוסף לא יצדק טעם זה, שאדרבה חשדוהו באשת איש ושמו אותו בבור. וכן יש ניסיון שהוא על ידי ייסורין כי מנסה השם את הצדיק אם יסבול או יבעוט, ולא יצדק בו לומר להודיע צדקו להמון שסובל ייסורין שאדרבה יחשדוהו לחוטא כי יאמרו מי הוא נקי אבד וכו'.

על כן נשא משלו מפשתני הזה כו', והוא כי יש שלשה מיני נסיונות, יש ינסה ה' למען הכשיר וקדש את הצדיק, ולהסיר ממנו חלאת סיגי יצר הרע לטהרו מהם כמטהר וכמצרף כסף. והוא כי יביאנו לידי עבירה ואז יערכו מלחמה היצר הטוב והיצר הרע והוא בצדקתו יגבר על יצרו, ויכבשנו תחתיו כיום הילחמו ביום קרב. ומן היום ההוא ומעלה, יצרו הרע יפול תחת רגליו, עוד לא ירים ראש. ואגבו גם כל סיגי מחשבות רעות או שיורי פורענות מדברי עונות או מידות בלתי טובות גם הם יפלו עמו, עד קדוש יאמר לו.

עוד יש בחינה שניה והוא למען הודיע צדקתו לזולת שיתפרסם שלמותו, והוא כעניין אברהם שהיו בני העולם כמעט נוגעים בכבודו יתברך שהיה בעיניהם כנושא לו פנים חלילה, על כן פרסם יתברך גודל חיבתו עם קונו.

עוד יש בחינה שלישית והוא שינסה הוא יתברך את הצדיק בהביא עליו ייסורין לנסותו שיקבלם באהבה בעד הדור.

ושיעור העניין כי הבחינה הראשונה היא תועלת המנוסה שיטהר ויכשר בעצם בעבודת קונו. **והשניה** תועלת המנסה יתברך בפרסם את אהובו בל יחשד לנושא לו פנים חלילה. **והשלישית** תועלת הדור שיסבול ייסורין לכפר ולהגין עליהם כי חליים הוא נושא ומכאובם הוא

סובלם. ובכלל הדבר הוא כי הראשון הוא ניסיון בדבר עבירה, והשני במצוות עשה, והשלישית ייסורין.

ובראשון היחל ואמר הפשתני הזה וכו', כי כאשר בהכות את הפשתן הטוב הוא משתבח, כן בניסיון הצדיק. והוא עניין יוסף ודומה לו, ועל כן הביא לזה פסוק של יוסף.

ועל הבחינה השנית שהוא להודיע כשרון הצדיק לזולת, הביא מהיוצר כי כשמכה בכלים שלמים אינו עושה רק למען ידעו הרואים כי שלמים הם ויחשיבום לקנותם. וזה היה עניין אברהם כאשר כתבנו מרז"ל. ועל כן הביא על זה מ**ויהי אחר הדברים** של ניסיון אברהם. ובזה צריך יהי הניסיון על מצוות עשה שיראו עושה בפועל דבר מבהיל, כעניין שוחט את בנו בקום עשה. אך בניסיון של מצוות לא תעשה לא ישובח בעיני ההמון מה שימנע מעשות רע, על כן היה באברהם מצוות עשה. אך ביוסף שהוא להשתבח על ידי כבוש את יצרו, עיקר הניסיון הוא במצוות לא תעשה אשר יצרו של אדם חומדתן כעניין יוסף ודומה לו.

ועל הבחינה השלישית הביא משל הפרות שלתועלת ההמון להוציא תנובת השדה נותן העול על היותר חזקה, כן לתועלת הדור נותן הוא יתברך עול אשמתם על אשר כח בו לסבול ולא יבעוט. ועל כן הביא מנח, והוא מה שכתבנו במקומו כי עול ייסורין גדולים היו לנח בתיבה.

ולבוא אל עניין הכתובים נזכירה שני מאמרי רז"ל:
א. אומרם כי הקפיד הוא יתברך על אברהם על כבדו את אבימלך והביא לו מנחה צאן ובקר, כי אמר לו אלוהים קרובים אליו, למה ילמד עליו אלופים לראש מעם אחר. והנה בזה הגביר כח החיצונים והתיש כח ישראל, ושעל כן אמר אליו חייך כו' שמנה מלכים ימלוכו על האומות לפני מלוך מלך לבני ישראל.
עוד אמרו רז"ל (**בראשית רבה** נו ו) על פסוק כי עד סירים וכו' כי בשעה שהיה אברהם עוקד את יצחק היה הקדוש ברוך הוא ממרום עוקד את השרים שלמעלה, ושעל כן היו סומכים ישראל בהינבא עליהם הנביא הגלות, באמרם אליו הלא כפתם ה', ואז אמר להם הנביא אל תבטחו על זה, כי הלא אש עונותיכם בערה במאסריהם ותאכלם, הדא הוא דכתיב. כי עד סירים סבכים, וכסבאם סבואים אכלו כקש יבש מלא.

ונבוא אל העניין, והוא כי הוא יתברך בראותו ילדיו עם בני ישראל כבושים תחת כחות האומות, על ידי הגביר אברהם את כח אבימלך שהביא לו מנחה וכרות עמו הברית, כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** נד ה) שאמר הקדוש ברוך הוא אתה נתת לו שבע כבשות חייך ששבעה דורות אשהה מלכות בניך ושיהרגו שבעה צדיקים מבניך. אז אלוהינו מרחם חשב

מחשבות להפך השיטה, והוא לצוות את אברהם מה שלא בלבד יגביר את כח ישראל, כי אם גם עקוד יעקוד את שרי האומות, ואין זה רק על ידי עקוד את בנו באופן שיתקן את אשר עוותו. וזהו אומרו **אחר הדברים האלה,** שהוא אחר עניין אבימלך שהגביר אברהם את כח האומות, אז **והאלוהים נסה את אברהם.** ועל כן היה ניסיון קשה מתייחס אל רוגז מידת הדין לשחוט את בנו בידו. וזה אומרו **והאלוהים נסה את אברהם** לומר הנה אין ספק כי גם עד כה נתנסה אברהם, אך היו הניסיונות בלתי קשים כזה, שהיה מקום ליחסם אל מידת הרחמים. אך על זה יאמר היום כי **האלוהים** הוא בחינת מדת הדין **נסה את אברהם.** וזה יכוון בוי"ו לומר כי אם עד כה נתנסה בשם רחמים, כעניין ויאמר ה' אל אברם לך לך שהוא אחד מן הניסיונות וכן השאר. עתה **והאלוהים** גם כן **נסה** וכו' כמידת רחמים שנסהו עד כה.

ואם נפרש הוי"ו על דרך וה' שהוא הוא ובית דינו, יתכן לפי דרכנו יאמר אם תראה ניסיון קשה כזה, אל תתמה על החפץ, כי הלא והאלוהים הוא ובית דינו נתאחדו, כלומר שאם יש בחינת רוגז גם יש בחינת רחמים בה לעקוד את שרי האומות ולזיכרון טוב לישראל, וזהו **והאלוהים** כו' כמדובר.

ב וַיֹּאמֶר קַח-נָא אֶת-בִּנְךָ אֶת-יְחִידְךָ אֲשֶׁר-אָהַבְתָּ אֶת-יִצְחָק וְלֶךְ-לְךָ אֶל-אֶרֶץ הַמֹּרִיָּה וְהַעֲלֵהוּ שָׁם לְעֹלָה עַל אַחַד הֶהָרִים אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ :

ובזה מצאנו ראינו טוב טעם אל כפל אומרו **את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק.** והוא כי הנה השרים אשר היה צורך לכפות אותם הלא ארבעה המה:

שרו של בבל,

ושרו של מדי,

ושרו של יון,

ושרו של אדום,

כי הן המה היו העתידים עורר לויתן כנודע, והם אשר הראה הוא יתברך לאברהם שהם אימה חשיכה וכו' כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** מד כ). ואם כן איפה איככה יעצור כח זכות עקידה אחת לעקוד בגינו ארבעה שרים. על כן היה דבר ה' אל אברם לאמר לו, הנה ארבעה בנים אני מעלה עליך שאתה מעלה עולה. כי ארבע בחינות ימצאו בזה, זו למעלה מזו.

האחד היות **בנך**, גם אם היו לך שבעה בנים, כי הלא מי זה יתן אחד מבניו להריגה ומה גם עתה לשוחטו בידו.

עוד בחינה שניה שעולה על מדרגה גדולה מזו והיא **את יחידך**, כי גם אשר אפשר יתן בן בין הבנים וינחם עם יתר בניו אשר יותיר, אך אם יהיה בן יחיד לו לא יעצר כח להסכים ולהורגו, כי יימר לו מנפש ועד בשר, כי אין שריד לאבלו לינחם בו, נמצא כי בתתו את יחידו, לשנים

יחשב לו. והנה עדיין אפשר יהיה בן יחיד ובלתי אהוב לאביו כי לבו בל עמו בעצם, ועם כל זה להיות כי אין לו זולתו, יחוס ויחמול עליו, ככל הכתוב. אך אם הוא אהוב לו הרבה, תשתלש מידת רחמיו עליו, לשום נפשו תחת נפשו, ועל זה אמר **אשר אהבת.**

ואם על כל זה יטה שכמו לסבול להעלותו עולה לה', כמקריב שלשה בנים יתייחס, על שלשת הבחינות העולות זו על זו. והן כל אלה יהיו גם אם הבן הוא בלתי רשום ושלם, אך אם גם מצד עצמו הוא אדם גדול ושלם ורשום בעולם, הלא תעלה עוד מדרגה אחרת על כולנה כי כתר שם טוב עולה על גבי הכל. אז בעלות בן כזה אשר לו ארבעה מעלות טובות לשוחטו, כמעלה ארבעה בנים על גבי המזבח יחשב. ועל זה אמר **את יצחק,** כי מצד עצמו היה רשום בעולם כנודע, ובגלל הדבר הזה לא יקל גדר עקידת יצחק לעקוד הוא יתברך על ידה ארבעה שרים, כי גם בו ארבע בחינות כאילו היה - אחד שהיא ארבע. ועל כן לא אמר **בנך יחידך** ש**אהבת יצחק** כאילו כל בחינות תרבה בו בפני עצמו.

והנה על יחסו יתברך הניסיון לאברהם לאמר נסה את אברהם, עם היות כי גם גדול היה ניסיון יצחק גם הוא, והיה מהראוי שיאמר נסה את אברהם ואת יצחק. הנה שמעתי בשם **הרשב"א** הלוי ז"ל כי זה כיוונו רז"ל (**בראשית רבה** נה ד):

באומרם אחר הדברים האלה של יצחק עם ישמעאל, באמור אליו אני גדול כי אתה נמולת בן שמונת ימים ולא היה בך כח למאן, ואני בן שלש עשרה שנה שהייתי יכול לסרב ולא סירבתי. והשיב לו יצחק הנה זה היה לך בחלק אבר אחד ואני אם היה הוא יתברך רוצה לשוחטני הייתי מקיים, אז **אחר הדברים האלה והאלוהים נסה וכו',** ע"כ עניין רז"ל.

והיה למד הוא מזה כי על כן לא הוצרך לנסות את יצחק כי כבר היה מנוסה בתשובתו הרמתה, אך מה שצריך לנסות הוא את אברהם. אך קשה לי כי אם הדבור הוא ניסיון, גם אם יודה אברהם לשחוט את בנו גם כן יחשב לו לניסיון מבלי יעשה בפועל. ועוד כי אילו היה הניסיון לדעת את לבו, היה טוב לאמר כבר גלה את לבו. אך הכל גלוי לפניו יתברך, ואין הניסיון רק על אחד משלש בחינות שהזכרנו למעלה באופן שאין התגלות לבו מספיק לשום אחד מהם.

ואחשבה כי הלא אין מידות אברהם ויצחק שווין כי זה חסד וזה דין. ועל כן מידת יצחק היא לבלתי חמול על עוברי מאמרו יתברך, כמו שאמרו ז"ל (שם סז ו) שציוה את עשו אם יעברו בני יעקב על התורה גזור עליהם שמדות ולא תחמול. אך לא כן אברהם כי חפץ חסד הוא ואפילו לאנשי סדום טרח לזכותם. ועל כן להיות מידת יצחק למות על קיום מאמרו יתברך כי יקוב הדין את ההר, על כן ודאי שבאמור הוא יתברך להקריבו על גבי המזבח כי לא יהרהר

ואדרבה זה כל ישעו וכל חפץ. אך אברהם כי חפץ חסד הוא לאמר לו שיהפך לדין ובידו יקח את המאכלת וישחוט את בנו, זה יחשב לניסיון גדול שמהפך טבעו ומדתו על בנו יחידו ואפילו לא יאמר הלא אמרת כי ביצחק יקרא וכו'. וזה יאמר והאלוהים שהוא מידת יצחק **נסה את אברהם** לעשות הפך מידתו, אך נסות האלוהים את יצחק אינו ניסיון כי כך היא מדתו וטבעו להתאכזר נגד הכל לקיים מאמרו יתברך.

עוד היה אפשר לאמר במאמרם ז"ל ב**בראשית רבה** (מו ב) על הולדת יצחק בהיות אברהם בן מאה שנה, שאמר הקדוש ברוך הוא קנמון אני מעמיד בעולם משבוטל יצרו משבוטלה תאוותו משנצרר דמו משנקשר דמו וכו'. והוא כי למה שהיה עתיד יצחק להיות קדוש עולה תמימה ונפסל במחשבה, על כן לא הוציאו הוא יתברך לעולם אלא שלא על ידי יצר הרע, כי כבר בוטל יצרו של אברהם ותאוותו ודמו, באופן לא ימצא מקום היצר הרע למשול בו. ואם כן איפה אמור מעתה איזה הדרך ימשול היצר הרע ביצחק למאן, אם גם בהולדתו נעשה גופו בלי יצר הרע בעבור כן, ואם כן איפה לא יתייחס הניסיון כי אם באברהם.

ובבואו לדבר הוא יתברך אתו אמר אליו **אברהם**. והנה הערנו שמהראוי יאמר ויקרא אותו אברהם. אך הנה באמור אליו אברהם לא קריאת שם בלבד כיוון כי אם אמירה. והוא כי הנה ב**תנחומא** - על אשר קראו ה' אברהם - אמרו שאמר לו הוא יתברך הנה מרמ"ח איבריך לא נתקנו רק רמ"ג כמנין אברם, והנה צריך לתקן חמישה אברים על ידי המילה ותקרא אברהם כמנין רמ"ח. והם ה' אברים שנאמר בהם **ערלה**:

שני אוזניים - שנאמר הנה ערלת אזנם,

השפתיים - שנאמר ערל שפתים,

וערלת הלב - שנאמר ערלי לב,

וערלת הגוף.

ויהיה העניין שבמצווה ההיא לא יהרהר בלב נגדה שאז יהיה לו ערלה בלב, וכן לא ימנע מלשומעה שהיא ערלת האוזן, וגם לא יבטא בשפתיו למאן בה. ועל ידי כן נמצא כי בקיום מילת הגוף בלי הרהור ויטה אזנו לעשות ולא ידבר דבר נגדה, נמצא מתוקן גם בחמשה אברים ויצדק יקרא **אברהם**.

ובזה נבוא אל העניין, כי בא הוא יתברך לאמר לו לשחוט את בנו לעולה, והיה אפשר לו להרהר או לבלתי שמוע או לדבר דבר כעניין אתה אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע. על כן הקדים הוא יתברך ואמר אליו **אברהם**, כלומר האם עודך מחזיק בשם **אברהם**, שענייננו שהחמש ערלות מתוקנות, באופן לא תהרהר בלב ותשמע ולא תדבר נגד צווי. אז אמר לו **הנני**. מיד **ויאמר אליו קח נא את בנך את יחידך וכו'.**

חזור לעמוד השער

והנה אמרו רז"ל (**בראשית רבה** נה ו) ויאמר הנני, שאמר הנני לכהונה הנני למלכות. והלא כמו זר נחשב יובנו שתים אלה במלת הנני. וגם מה זה שייכות יש בזה לשתי אלו. אך הנה הוקשה לרז"ל אשר הקשינו מאומרו **ויאמר** ולא אמר ויקרא, על כן פירשו כי אמירה ועניין אמר לו בזה. והוא, כי הנה מאז הקדים מלכי צדק ברכת אברהם לברכתו של מקום, נשבע ה' ולא ינחם להעמיד את אברהם כהן במקומו, כמו שאמרו ז"ל (נדרים לב ב) בפסוק ההוא נשבע ה' על דברתי מלכי צדק. והנה לא הוכשר להיות כהן עד הסירו בשר ערלתו, כמאמרו יתברך התהלך לפני והיה תמים וכו'.

וכן אמרו רז"ל ב**בראשית רבה** (מו ד) בשם רבי ישמעאל מהיכן ימול ויהיה כשר להקריב [הוי אומר] זו ערלת הגוף. ועל כן אז נקרא **אברהם** על תיקון הערלה עם שאר הערלות הסמוכים אליה כמדובר. וגם על ידי הקרא **אברהם** נאמר לו והיה שמך אברהם וכו' ומלכים ממך יצאו. ובזה באמור לו הוא יתברך **אברהם**, כיוון האם אתה מוכן למה שניתן לך על ידי הקראך **אברהם** שהוא כהונה, על ידי תיקון החמשה אברים הרמוזים בה"א. וגם במלכות אשר נתייעד לך על ידי שם זה, שהוא ומלכים ממך יצאו. אז ענה ואמר **הנני** לכהונה ולמלכות. אז אמר לו הוא יתברך אם כן איפה **קח נא וכו'**, וחנוך הכהונה בעלות בנך לעולה ויתקיים בך. וגם המלכות כמו שכתבנו מרז"ל שעל ידי כן עקד הוא יתברך השרים של מעלה למען יתקיים המלכות לישראל. ולא אמרו רז"ל זה אלא במלת **הנני** שהשיב אברהם, והעניין כי רוב דרשות רז"ל דרך גזירה שווה לבקי בדבריהם, והנני נאמר כשנתכהן פנחס, הנני נותן לו וכו' והייתה לו ברית כהונת עולם, וכן הנני נאמר כשחדש שמואל המלוכה לשאול, הנני ענו בי נגד ה' ונגד משיחו הוא המלך.

ב וַיֹּאמֶר קַח-נָא אֶת-בִּנְךָ אֶת-יְחִידְךָ אֲשֶׁר-אָהַבְתָּ אֶת-יִצְחָק וְלֶךְ-לְךָ אֶל-אֶרֶץ הַמֹּרִיָּה וְהַעֲלֵהוּ שָׁם לְעֹלָה עַל אַחַד הֶהָרִים אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ :

הנה אומרו נא לא יצדק לשון בקשה. אך הנה היה מקום יאמר אברהם הלא לא פתאום יעשה הדבר הזה, כי גם שאני אחפוץ לעשותו אולי לא יאבה יצחק, כי מי נער במיטב ימיו יאמרו לו לשוחטו, ולא יתחמץ לבבו לפחות לסרב מעט. ועל כן טוב טוב הוא לאט לי לנער, לדבר אל לבו יום יום עד אקריב אותו לרצונו. לזה אמר **קח נא** כלומר עתה, בעת הזאת לבו שלם. והוא כמו שכתבנו מרז"ל (**בראשית רבה** נה ד) כי בעת ההיא היה דבר יצחק אל ישמעאל, מה תתפאר שמלו אותך בן שלש עשרה שנה ולא מיאנת, הלא לא היה זה לך כי אם בקצת אבר אחד, ואני אילו יצווה ה' לשוחטני לשמו הייתי עושה. ובזה יאמר **קח נא** כי לא יסרב ולא תצטרך לאמר לו דבר, כי אם קחנו עמך **ולך לך וכו', והעלהו** מבלי שתודיע לו דבר מעתה, כי

רוצה הוא, ולא אצטרך לומר דבר כי אם אליך ולא אליו, וזהו אשר אמר אליך, כי אשר אצטרך לומר הוא אליך בלבד.

ומה שאצווך לאמר **לך לך,** ולא בכל מקום אשר תראה, הלא הוא כי שם היא **ארץ המוריה.** והעניין כי אינו דומה הקרבן הנעשה שם לנעשה במקום אחר, כי הלא הוא שם שער השמים מכוון כנגד בית המקדש של מעלה, והמקריב שם הוא כמקריב למעלה. וזה יאמר **לך לך אל ארץ המוריה,** כלומר אל מקום המורה שם יה, והוא כי ביה ה' צור עולמים, העולם הזה בה"א והעולם הבא ביו"ד. והנה היכן מתקשרים שתי אותיות אלו אם לא במקום המכוון כנגד העליון, כאילו הה"א של מטה והיו"ד של מעלה מתחברים שם, וזהו **המוריה** שהוא מקום **המורה יה**, שהם כאילו שם יה מתחבר שם.

ומה לנו אל היות במקום ההוא, הלא הוא כי **והעלהו שם**, כלומר במקום של שתי האותיות, כי גם במקום של היו"ד שם תעלהו לעולה על מקדש העליון. וכן אמרו רז"ל (**ילקוט** רמז קא) וישם אותו ממעל לעצים מכוון כנגד כסא הכבוד, כד"א (ישעיהו ו ב) שרפים עומדים ממעל לו. ושיעור הכתוב **והעלהו שם** שהוא למעלה עם היות **על אחד ההרים,** וכל מה שאצטרך לאמר הוא אליך, וזהו **אשר אומר אליך.**

ג וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם בַּבֹּקֶר וַיַּחֲבֹשׁ אֶת-חֲמֹרוֹ וַיִּקַּח אֶת-שְׁנֵי נְעָרָיו אִתּוֹ וְאֵת יִצְחָק בְּנוֹ וַיְבַקַּע עֲצֵי עֹלָה וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר-אָמַר-לוֹ הָאֱלֹהִים :

לשלא ירגישו בדבר ויגיע לאזני שרה, ולבלתי הניח לה מקום לשאול אנה פניכם מועדות והנה האש והעצים ואיה השה לעולה. על כן מיהר בהשכמה **ויחבוש** בעצמו את חמורו טרם ירגישו אפילו נעריו. כי אם יחבשו הם החמור או הוא לפניהם, לא יבצר מלשאול להם שרה מה זה ועל מה זה, לכן חבש הוא את חמורו. ואחר כך **ויקח את שני נעריו אתו** מיד נגררים אחריו. ואחר כך כלאחר יד **ואת יצחק בנו** בל יראה כי יצחק נוגע בדבר כי אם הנערים, אלא שאגבן יצא גם יצחק. ואחשוב כי נכתוב **חמרו** חסר, לרמוז אל חומרו שחבש וכבש אותו, כי החמר נכתב חסר כד"א והחמר היה להם לחמר וכן בחמר ובזפת. אבל אחרי כן באומרו שבו לכם פה עם החמור נכתב מלא, כי הוא כמשמעו ואין שם רמז.

ה וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל-נְעָרָיו שְׁבוּ-לָכֶם פֹּה עִם-הַחֲמוֹר וַאֲנִי וְהַנַּעַר נֵלְכָה עַד-כֹּה וְנִשְׁתַּחֲוֶה וְנָשׁוּבָה אֲלֵיכֶם :

הנה אמרו רז"ל (**ילקוט** וירא רמז קא) שהיו הנערים מדברים, זה אומר עתה ישחוט אברהם את יצחק ואני אירש את אבא, וזה אומר הנה אביך כבר גרשך, אך אני אירש שאני זקן ביתו. אמר להם אברהם **שבו לכם פה** עם הדומה לחמור שאינו יורש. ואפשר לנו לבוא אחריהם

ולהשלים הפסוק לפי דרכם, שהוא **ואני והנער** מובטחני ש**נלכה עד כה** הוא שיתקיים בנו כה יהיה זרעך, כי אולי יחנן ה' ויתרצה מבלי שישחט, באופן כי **נשובה** שנינו **אליכם** ולא אני לבדי.

והנה במסורה **ונשובה** ששה במקרא,

ונשובה אליכם,

ונשובה מצרימה,

ונשובה אל עיר ה',

נחפשה וכו' **ונשובה,**

השיבנו כו' **ונשובה,**

לכו **ונשובה** אל ה'.

ויהיה העניין על פי דרך רמזי **מדרש הנעלם** בפרשיות אלו, שהוא כי אברהם הוא רמז אל הנשמה העליונה שלמעלה מרוח ונפש.

ובזה נבוא אל העניין, אמר כי בבוא האדם אל העולם הזה אומרת הנשמה אל האברים שהם הנערים ומשרתים לעבוד את ה', שבו לכם פה בעולם הזה, **ואני והנער** הוא יצר הטוב ילד מסכן, **נלכה עד כה** למעלה עד הי"ג שנה למצער, ואחרי כן **ונשובה אליכם,** כנודע כי אין הנשמה באה מיד עד ימים ושנים. משיבים האברים אם תעזבונו נתנה ראש את היצר הרע, ונשובה מצרימה אל גילולי התועבות. ואם רע בעיני ה' הדבר, נחטא ונשוב אל עיר ה', כי גם שלא נשוב בעצם עד ה' נשוב עד עיר ה' העליונה, שנדבק אל הקדושה בצד מה, לא תשובה שלמה עד ה'. משיבה הנשמה ולמה זה לא תשובו עד ה' עצמו, וטוב נחפשה כו' ונשובה עד ה'. משיבים האברים לגדר זה צריך ישיבנו הוא יתברך, כי לא נוכל מעצמנו, וזהו השיבנו כו', וזהו ונשובה עד ה'. אז תשיב היא אמריה, הנה אנכי אעזור לך עם היצר הטוב, וזהו לכו ונשובה שיהיה עד ה'.

ו וַיִּקַּח אַבְרָהָם אֶת-עֲצֵי הָעֹלָה וַיָּשֶׂם עַל-יִצְחָק בְּנוֹ וַיִּקַּח בְּיָדוֹ אֶת-הָאֵשׁ וְאֶת-הַמַּאֲכֶלֶת וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו :

ויקח אברהם את עצי העולה וישם על יצחק בנו. אמרו רז"ל (**בראשית רבה** נו ד) כצלוב שצלובו על כתפו. ואפשר שעשה כן לשים העצים על יצחק, למען יתעורר כי אליו נוגע הדבר לראות מה בפיו, ושיבוא לו הדבר לאט לאט ולא פתאום כמו רגע. וגם שיבין מעצמו ולא יצטרך לאמר אליו הדבר בפירוש, וטוב הוא שישאל יצחק איה השה, וישיב לו אלוהים יראה לו השה כו', כמשיב על דבר ולא כמתחיל לאומרו מאליו, כי לא יעצר כח פתאום להתחיל מעצמו

לאמר לבנו יחידו הנני בא לשוחטך, מה שאין כן אם יצחק יבין מעצמו ומתחיל מאמריו, ויבוא אביו אחריו וימלא את דבריו.

ז וַיֹּאמֶר יִצְחָק אֶל-אַבְרָהָם אָבִיו וַיֹּאמֶר אָבִי וַיֹּאמֶר הִנֶּנִּי בְנִי וַיֹּאמֶר הִנֵּה הָאֵשׁ וְהָעֵצִים וְאַיֵּה הַשֶּׂה לְעֹלָה :

ח וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֱלֹהִים יִרְאֶה-לּוֹ הַשֶּׂה לְעֹלָה בְּנִי וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו :

ויאמר יצחק אל אברהם אביו.

הנה אומרו אברהם הוא מיותר, כי מי לא ידע כי שמו אברהם. **ועוד** כי אומרו **ויאמר אבי,** מלת **ויאמר** מיותרת, כי הלא גזרת הויאמר הראשון נמשך אל מלת אבי, שאם לא כן אין שום גזרה בויאמר הראשון.

ועוד אומרו הנני בני, כי מלת **בני** היא מיותרת.

וגם באומרו הנה האש, למה לא הזכיר גם **המאכלת** כי אם **האש והעצים**.

ועוד אומרו אלוהים יראה לו, כי מלת **לו** מיותרת.

אך הנה על שתי בחינות תמה, בין על היותו אברהם גומל חסדים ומרחם לכל, אפילו על אנשי סדום רעים וחטאים ואיך לא ירחם עליו. שנית להיותו אביו. וזהו **ויאמר יצחק אל אברהם אביו** שכולל שני הדברים. אך **ויאמר אבי,** כי באמירה לא אמר רק בחינת היותו **אביו** באומרו **אבי,** אך לא היותו אברהם, כי אין הבן מזכיר שם אביו בפניו. לזה אמר **ויאמר** כי לא קריאה בלבד הייתה כי אם אמירת עניין.

אך בהשיב אביו השיב על שתי הבחינות וזהו **הנני בני,** כלומר הנני מצד עצמי, כי עודני מחזיק במידת חסד ורחמים, וגם בבחינת היותך **בני.**

ואמר **הנה האש וכו',** לומר הנה מהמאכלת לא יפלא כי לא ימצא בהר, אך **אש ועצים** יותר נמצאים בהר שכולו עצים, וגם אש אפשר להוציא מרעפים וכיוצא שתביא עמך. אך ממה שהבאת מוכן הוא למהר מיד ואיך הכינות להביא מה שנמצא בהר, ולא **השה** הבלתי נמצא שם, וזה **ואיה השה לעולה.**

ויתכן, כי יצחק, העולה על רוחו היה, כי אברהם מעצמו נתעורר לכבד את ה' בהעלות לעולה בנו, שאם ידע כי מה' יצא הדבר לא דבר מאומה.

ח וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֱלֹהִים יִרְאֶה-לּוֹ הַשֶּׂה לְעֹלָה בְּנִי וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו :

אז השיב לו אברהם **אלוהים יראה לו וכו'**, והוא לומר כי לא כל דורון יאות אל המלך מלכי המלכים, אם לא נפש יקרה לפי כבודו יתברך ולא קרבן מן הבהמה. וזהו **ויאמר אלוהים יראה**, כי להיות הקרבן לו כי גדול כבודו כי יהיה **לעולה בני**, כי אין ראוי לו יתברך זולתך.

עוד אפשר, כי בכלל מאמר יצחק היה עניין כי ביצחק יקרא לך זרע, וזהו אומרו **אבי** כלומר האם אתה נקרא אב לישמעאל, לא כן הוא כי אם **אבי** בלבד, כלומר ואם כן איפה איך יתקיים הזרע בי. והשיב לו אביו אם שם הרחמים אמר אלי כי ביצחק וכו', הנה **אלוהים** הוא מידת הדין, **יראה לו** כי **השה לעולה** יהיה **בני**. כעניין כמה פעמים שמצינו שמידת הדין מקטרגת ומהפכת, כעניין (יחזקאל ט) והתוית תיו על מצחות וכו', שקטרגה מידת הדין גם על הצדיקים שלא מיחו (שבת נה א).

עוד יתכן בשום לב אל אומרו השה ולא אמר הבהמה, כי אולי היה שור ראוי ליקרב. אך הוא כי לא נעלם מיצחק שעתיד יעקב לצאת ממנו שנקרא שה, כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** צו ו) כי על כן יעקב לא רצה ליקבר במצרים כי אמר אני שה ומצרים חמורים, לא יפדו בי, כעניין ופטר חמור תפדה בשה. ואפשר כי זה רמז **הנה האש והעצים** שיורה כי אלי נוגע הדבר, ואם כן **איה השה** העתיד, כי איך יצא בהיותי **לעולה**. והשיב **אלוהים יראה לו השה**, אך באשר הוא שם הנה עתה **לעולה בני**. וחזר ואמר **וילכו שניהם יחדו** לומר כי מתחילה כשהיה בספק היה לבו כלב אביו לקבל עליו, אך אין להחזיק לו טובה כל כך כאשר עתה שפירש לו **לעולה בני**, ועם כל זה **וילכו שניהם יחדו** בלב אחד.

ט וַיָּבֹאוּ אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר-לוֹ הָאֱלֹהִים וַיִּבֶן שָׁם אַבְרָהָם אֶת-הַמִּזְבֵּחַ וַיַּעֲרֹךְ אֶת-הָעֵצִים וַיַּעֲקֹד אֶת-יִצְחָק בְּנוֹ וַיָּשֶׂם אֹתוֹ עַל-הַמִּזְבֵּחַ מִמַּעַל לָעֵצִים :

הנה אחר אומרו ויערוך את העצים שהוא על המזבח, אם כן היה די יאמר וישם אותו ממעל לעצים, וידוע כי על המזבח היה, ואם כן אומרו **על המזבח** הוא מיותר.

אך לזה נזכיר מאמרם ז"ל (**ילקוט** קא) באומרם **ממעל לעצים** מכוון כנגד כסא הכבוד כד"א שרפים עומדים ממעל לו. והוא כי הוקשה למו שהיה לו לומר על העצים, אך היה לגזרה שווה. ועל דרך זה יתכן במה שידענו והזכרנוהו למעלה כי המקריב במזבח של מטה כאילו מקריב במזבח של בית המקדש של מעלה כי נגדו הוא. וזה יאמר הנה **ויבן שם אברהם את המזבח** שם על ההר. אך דע איפה כי כאשר שם אותו, לא בלבד **על מזבח** זה הושם, כי אם **על** אותו **המזבח** אשר הוא **ממעל לעצים** הוא המזבח שבמקדש של מעלה, ולא בלבד על המזבח שתחת לעצים. ובזה מבלי הגזרה שווה יאמר העניין כפשוטו, כי שם אותו על המזבח שהוא ממעל לעצים ולא על אשר מתחת לעצים. והטיב אשר דבר באומרו **ממעל** ולא על העצים לרמוז על מה שהוא **ממעל** ברחוק שהוא העליון.

י וַיִּשְׁלַח אַבְרָהָם אֶת-יָדוֹ וַיִּקַּח אֶת-הַמַּאֲכֶלֶת לִשְׁחֹט אֶת-בְּנוֹ :

להעלות עליו הוא יתברך כאילו שחטו המתין עד הושלם במחשבה ובדבור ובמעשה. במחשבה כי לכך הלך. בדיבור באומרו **השה לעולה בני.** במעשה כי **וישלח אברהם את ידו ויקח כו'.** ואמר שלא עשה על כי בה' בטח לבו יחזור בו או ימירנו בשה, כי לא לבו הלך בזה כי אם לשחוט את בנו בכל לבו.

יא וַיִּקְרָא אֵלָיו מַלְאַךְ יְהוָה מִן-הַשָּׁמַיִם וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הִנֵּנִי :

מיד **ויקרא אליו ה' וכו',** וטעמו וראו מה גדל חשק אברהם, כי בציווי המצווה בקרוא אותו שיקח את בנו וכו' בקריאת אברהם פעם אחת הספיק, אך בקרוא אותו לשלא ישחטנו לא הספיקה קריאת פעם אחת כי עדיין היה עוסק במצווה בחשק נמרץ עד שהוצרך לקראו **אברהם** פעם שנית.

יב וַיֹּאמֶר אַל-תִּשְׁלַח יָדְךָ אֶל-הַנַּעַר וְאַל-תַּעַשׂ לוֹ מְאוּמָה כִּי עַתָּה יָדַעְתִּי כִּי-יְרֵא אֱלֹהִים אַתָּה וְלֹא חָשַׂכְתָּ אֶת-בִּנְךָ אֶת-יְחִידְךָ מִמֶּנִּי :

הנה בכלל אומרו אל תשלח ידך, הוא שלא יעשה לו מאומה.

ועוד למה לא אמר אל תשחטהו.

על כן אמרו רז"ל במדרש (**בראשית רבה** נו י):

> כי נשרו שלש דמעות ממלאכי השרת ונשחת הסכין, אמר אחנקהו, אמר **אל תשלח ידך כו',** אוציא ממנו מעט דם, אמר לו **ואל תעש לו מאומה** ע"כ.

וראוי לשים לב איך הם דמעות המלאכים, כי לא בשר המה, ומה בכי נערוך למו.

ועוד איך על ידי כך נפגם הסכין.

ועוד איך היה עולה על לב ירצה ה' שיחנקהו שהוצרך לומר לו **אל תשלח ידך.**

אמנם לבוא אל העניין נקדים שתי הקדמות:

אחת לבאר מה עניין הדמע האמורה בו יתברך, או בשרפי קדש משוללי בשר. והוא כי הנה גדר דמעה הוא הוציא לחוץ הוראת יגון הפנימי, כי כן באדם הדמעה תורה יגון הלב. ועל כן בעשות הוא יתברך או מלאך הוראה לחוץ על מה שדואג עליו, דמעה תקרא.

עוד הקדמה שנית הוא מאמרם ז"ל שבכלל אותם שמנו שהוא יתברך ביטל טבע דבר טבעי בשבילם, כעניין חרב פרעה למשה, ושיני עשו ליעקב, אריות לדניאל מנו גם הסכין ליצחק. הנה נראה שקהה הברזל מלחתוך בבשרו.

ונבוא אל העניין והוא כי הנה אמרו רז"ל (שם ז):

כששלח אברהם את ידו לשחוט את בנו, בכו מלאכי השרת ואמרו נשמו מסילות של עוברים ושבים. שבת זכות עובר אורח, כד"א חדל להיות לשרה אורח כנשים. היפר ברית, ואת בריתי אקים את יצחק. מאס ערים וישב בין קדש ובין ברד. לא חשב אנוש לא חשבת זכות לאברהם ע"כ.

הנה כי בדאגת לבם הזכירו שלשה זכויות:

זכות אברהם,

זכות שרה,

זכות יצחק.

והנה בשלש זכויות שהזכירו הורו דאגת לבם שבפנים, על כן יתייחסו לשלש דמעות, שגדרן הוא הוראות דאגות שבפנים. ועל כן על ידי שלש זכויות אלו שהזכירו נשחת הסכין ולא יכול לשלוט ביצחק. והוא מה שכתבנו מרז"ל (שם) שהשלים הקדוש ברוך הוא הסכין ליצחק. והנה ראות כן אברהם אמר אחנקנו, כי עלה על רוחו כי כאשר כלי ברזל פסול לעבודה, כי הוא קטיגור וחיצוני, ולא הוכשר לשחיטת הקרבנות אלא משום שאין קדושת הקרבן אלא לאחר השחיטה כמו שכתב ה**רמב"ן** ז"ל. אך חשב אברהם כי יצחק שאני, כי קדוש היה, ומקודם השחיטה קדוש יאמר לו, לבלתי ישחט לעולה על ידי ברזל, על כן אמר אחנקנו. כלומר אם קהה הברזל על קדושת יצחק ככל עבודת בית המקדש, וכבנין המזבח, הלא מאז ציוויתני ידעת כן, ועם כל זה ציווית להעלותו לעולה, ועל כן אין ספק כי הייתה הכוונה שיהיה על ידי כח קדוש, ולא על ידי ברזל, לכן אחנקנו. אמר לו **אל תשלח ידך.** אוציא ממנו דם ליחשב כשחוט, אמר ליה **ואל תעש לו מאומה.**

והנה באומרו כי **עתה ידעתי,** יתחמץ לבב אנוש איך אלוהי עולם אשר לא נעלם ממנו קרב איש ולב עמוק, יאמר **עתה ידעתי** כי נתחדשה לו ידיעה חלילה וחס. והנה לפי אחד ממאמרי רז"ל (**ילקוט** רמז קא), שנראה שהם דברי המלאך, החרשנו. והוא אומרם כי בשמוע אברהם **אל תשלח ידך כו',** אמר לו מי אתה, אמר לו מלאך, אמר לו הקדוש ברוך הוא אמר לי שאשחטנו ואתה תבטל דבריו, עד שאמר לו הקדוש ברוך הוא בי נשבעתי נאם ה', כי נאם ה' הוא. והנה לכאורה היה נראה כי עד כה היו דברי המלאך, אך לא כן פשט הכתוב. וכן בפירוש אמרו רז"ל בתחילת **ויקרא רבה** (א ט) כי זה היה יתרון למשה, כי אברהם, המלאך היה קורא אותו והקב"ה מדבר עמו, אבל משה גם הקריאה הייתה על ידי הקדוש ברוך הוא. הנה כי לא היו דברי המלאך רק הקריאה **אברהם אברהם** בלבד, אך **אל תשלח ידך כו'** הכל הם דבריו יתברך, ואם כן איפה מה שאמר מי אתה ואמר לו מלאך, הוא שעלה על רוחו שהכל היו דברי המלאך, על כן אמר לו שהוא הפך מאמר הקדוש ברוך הוא. אך אחר כך אמר לו הוא יתברך

בי נשבעתי, שמה שאמרתי לך **אל תשלח ידך וכו'** נאם ה' היה. ואחר כך התחיל בייעוד ואמר כי יען כו'. באופן שגם על פי מאמר זה נשארה הקושיא במקומה.

ויתכן יאמר הנה **עתה**, מה שהוא עתה ידעתי מתחילה. **ושמא תאמר** למה ניסיתיך. הלא הוא למען תוסיף בכישרון על ידי בואך לידי ניסיון. כי מתחלה הנה ירא אלוהים אתה סתם. אך עד גדר זה לשחוט את בנך את יחידך לא היית עוצר כח בטבעך לשחטו בידך בפועל, כי רחמן וחפץ חסד אתה, אך מה ש**לא חשכת את בנך את יחידך** בפועל היה **ממני**, ששמתי כך בלבך, וזהו **ולא חשכת את בנך את יחידך ממני,** כי היה לך שעל שהודית בניסיון סייעתי אותך שגם זה תעשה.

עוד יתכן בשום לב אל אומרו ירא אלוהים ולא אמר ירא ה'. אך יאמר **אל תשלח ידך כו', ושמא תאמר** האם תבטח בי שאגמור הדבר אם תניחני, הנה גם מאז דברת אלי והודיתי, ידעת כי אעשנו. ואם כן למה לא צרפת המחשבה וההודאה למעשה מאז כי אם עתה, כי גם מאז ידעת כן. והנה היינו יכולים להשיב כי עשה כן לזכותו גם על דבור באומרו **השה לעולה בני,** ועל מעשה כי בנה המזבח וערך העצים ועקד אותו **וישלח ידו ויקח את המאכלת.** אך יותר מזה רצה הקדוש ברוך הוא לאמר לו, והוא לומר מה שמנעתיך עתה ולא מאז הודית, הלא הוא כי הרווחת ביני וביני. כי הנה לא בלבד מה שהיה בלבך מאז באתי לצוותך ידעתי, כי אם גם מה שנתחדש בך **עתה ידעתי** מאז. והוא כי הן שתי מציאות:
אחת כי ירא אלוהים אתה, כי כאשר נאמר לך **קח נא את בנך כו',** הייתה על ידי מידת הדין, כאומרו **והאלוהים נסה כו' ויאמר קח נא את בנך כו',** מעצמך **ירא אלוהים אתה** כי מיראת מידת הדין הודית. ועל ידי שהתחלת ועסקת במצווה העדפת, עד שמה ש**לא חשכת את בנך את יחידך,** לא ממנו שהוא מהאלוהים, שהוא ממידת הדין, כי אם **ממני** מדת רחמים הדובר בך, כאומרו מלאך ה' כו', כי המלאך קראו, והשם הנזכר דבר בו. כי נשתנה דעתך לעשות מאהבה, על ידי עסק המצווה קנית קנין טוב, שאפילו לא יעשה בך דין כי אם רחמים, לא תמנענו מלהעלותו. וכל זה מאז ידעתי, על כן הנחתיך לפעול עד תזכה להקנות בך קדושה זו, שתעשה מאהבה ולא מיראת הדין.

או יאמר עתה ידעתי בתמיה, לומר אל תתקשה לפרוש לבל יראה כי לא מלבך היית עושה, כי האם **עתה ידעתי כי ירא אלוהים אתה** בתמיה, על ידי הפועל, לא כן הוא, כי הלא מה ש**לא חשכת את בנך,** ממני יצא הדבר, שגמרתי עם טוב רצונך. מה שלא היה בטבע תגמור הדבר בלי עזרתי. ואיך אפשר שנתחדש לי מה שמאז יצא ממני.

או יהיה פירושו ידעתי לשון רחמים כד"א וידע אלוהים. ויאמר **אל תשלח ידך כו'.**

חזור לעמוד השער

ושמא תאמר אם כן למה הבאתני עד הפועל, הלא הוא כי הרחמים שכוונתי לרחם על בניך על ידי העקידה, לא היה על ידי מה שהודית לעשות, עד בא הפועל. וזהו כי **עתה ידעתי** ורחמתי. **כי** הלא בהודאה **ירא אלוהים אתה,** שהאלוהים נסה אותך ויראת ממידת הדין. אך עתה בפעולה היא לשם הגדול הדובר בך, כי אין קרבן לשם אלוהים כי אם קרבן לה', ואתה עתה **לא חשכת את בנך כו' ממני,** שלא אמרת הלא אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע, שבעת הקרבן הוא שם הרחמים, והיה אפשר לבטוח בשם הגדול ולדבר.

יג וַיִּשָּׂא אַבְרָהָם אֶת-עֵינָיו וַיַּרְא וְהִנֵּה-אַיִל אַחַר נֶאֱחַז בַּסְּבַךְ בְּקַרְנָיו וַיֵּלֶךְ אַבְרָהָם וַיִּקַּח אֶת-הָאַיִל וַיַּעֲלֵהוּ לְעֹלָה תַּחַת בְּנוֹ :

ראוי לשום לב. מה ראה אברהם לדעת שחפץ ה' היה להמיר את יצחק באיל, שנשא עיניו ויראהו ויקחהו לעולה תחת בנו.

וגם מה עניין אומרו **אחר,** והראוי יאמר והנה איל נאחז וכו'.

ועוד מה יתן ומה יוסיף כי נדע אם היה **נאחז בסבך** וגם שהיה **בקרניו.**

ועוד למה עשה ה' ככה להביא תמורה תחת יצחק מה צורך אל תמורתו.

ועוד למה בראו בין השמשות של ערב שבת של בריאה ולא בראו שנה או שנתיים קודם לעקידה.

והנה לבוא אל העניין נזכירה מאמרם ז"ל (**פרקי דרבי אליעזר** פרק לא):

> והוא, אותו איל שנברא בין השמשות לא היה בו דבר לבטלה, גידיו הן עשר מיתרי נבלו של דוד. עורו עור אזור במתניו של אליהו. קרניו של שמאל במתן תורה, של ימין והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול, ע"כ.

והלא יראו דברים תמוהים מי נתן לדוד גידי אילו של יצחק. והעור לאליהו.

ולמה שם אותו במתניו.

ולמה אזר עצמו בו הוא יותר מזולתו.

וגם דוד למה נתייחדו לו גידיו מלזולתו.

וכן שתי קרניו היתכן כי קרן מתן תורה ושופר גדול יהיו של איל, והלא אמרו רז"ל (**ילקוט** רמז רפד) ויהי קול השופר הולך וחזק קולו של הקדוש ברוך הוא אינו כקולו של בשר ודם שהולך ונחלש, כי אם הולך וחזק. הנה כי קול שופר מתן תורה הוא קולו של הקדוש ברוך הוא, ואיך יעלה על לב יותן קולו יתברך תוך שופר של איל.

ועוד כי אחר שמימינו אש דת למו, גם השופר יהיה קרן של ימין לא של שמאל. וגם נדקדק בלשונו שלא אמר אילו של יצחק לא היה בו דבר לבטלה, אלא איל שנברא בין השמשות.

אמנם כל כוונת רז"ל הוא להשיב על מה שהקשינו למה בראו יתברך בין השמשות ולא שנה או שתים קודם לעקידה. או יצווה על אברהם יקח שה מהעדר שלו. או יקנה ממקום קרוב מזולתו, ולא שיקריב מן הבא לידו בלא כסף ובלא מחיר. על כן היחל ואמר איל שנברא בין השמשות, תדע מה יתרון היה לו מה שאין כן אם היה נברא ממקום אחר בזמן אחר, הלא הוא כי לא היה בו דבר לבטלה, כי בהיבראו בזמן ההוא היה לו איכות אל כל הכבוד ההוא. והוא כי למה שעל ידי קלקול אדם ואשתו מצא מקום היצר הרע לשלוט בעולם בכח אמיץ והנה על כן בכל העשרים דור שמאדם ועד אברהם היו כל הדורות מכעיסין ובאין, כי על כן לא יצא זרע ישראל כי אם מאז והלאה. ועדיין כל זה איננו שווה נגד היצר הרע שלא תשש כחו מאז ועודנו מחזיק בטומאתו דור דור.

והנה תיקון קלקול אדם איננו עד לעתיד לבוא, ואיך יבוא התיקון לידי גמר אם עד עבור הזמן הרב שמאדם ועד ימות משיחנו ירבו לפשוע, וכאדם יעברו ברית, וישוב הרע אל קלקולו הראשון ואיך יתוקן. על כן הוצרך יעקוד אברהם את יצחק למען תהיה עקידתו זיכרון לבני ישראל ביום סליחה, כי אז הייתה עקידתו, כמו שאמרו ז"ל. ועל ידי כן ימשך שהעולם יהיה הולך ונתקן עד הסוף. והוא מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** נו טו) שאמר אברהם יהי רצון שכל מה שמסתבכים ישראל בעבירות כל השנה תזכור להם עקידת יצחק וכו'.

והנה אם הייתה עקידתו יוצאה אל הפועל היו נתקנים על ידה כל יתר הדברים המסתעפים מחטאו. אך כאשר עלה במחשבה להשאירו לאביו, הוצרך להשאיר תמורתו איל לעולה, למען ישאר דבר מסוים להיות תמיד נגד המנגדים על ישראל, כאילו רואים אפרו של יצחק.
והנה עדיין אפשר לומר יהי נא איל אחר נולד סמוך לעקידה. על כן אמר שהיה בין השמשות למען יוכן לתקן על ידו שלשה דברים:

אחד בגידיו,

ואחד בעורו,

ואחד בשני קרניו,

כל אחד בזמן המיוחד לו.

והנה לבוא אל הביאור נקדים שלש הקדמות:

ראשונה, כי הנה פגימות אשר נפגם העולם יוכללו בשלשה תחת שלשת גופי עבירות:

אחד כי מלבד המוות נתקללו אדם ואשתו עשרה קללות, כמו שאמרו ב**ספר הזוהר** (פרשת תולדות דף קמג ב) שעל כן לעומתן נתברך יעקב עשרה ברכות. והוא כי מין היה או למאן דאמר כופר בעיקר היה, ובחינותיו יתברך הם עשרה כנודע ליודעי חן.

שנית להיותו משוך בערלתו, כי מזה נמשך שטוף זימה ליוצאי ירכו, ומזה יצאו קלקולי המשפחות עד יבוא מלאך הברית הוא אליהו להשיב לב אבות על בנים וכו' ולטהר אותם כצרוף את הכסף.
שלישית המוות הזה לו ולזרעו לדורותם שהיה זה על שאכל מן העץ ההוא. כי גם לכל הסברות לא יבצר שהייתה גם אכילה ממש. כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** יט ט) כי כל הבעלי חיים אכלו ומתים זולת החול (פירוש שם עוף) וחי לעולם שנאמר וכחול ארבה ימים.

ועל כן יתכן **שעל הראשונה** ניטל זיוו הוא זיו השכינה שכפר בה. כמאמרם ז"ל כי בעצמו לקה בשלשה דברים שניטלו ממנו **זיוו קומתו חייו.**
ועל השנית ניטלה **קומתו** שהיה מגיע השמימה, כי השומר בריתו תוארו צדיק כדעת חכמי האמת והוא יסוד עולם. כך היה יסודו מגיע השמימה מקיים ומחבר השני עולמות, ובמשוך ערלתו נגדעה קומתו מהגיע איכותה השמימה.
ועל השלישי נעכר חומרו וניטלו חייו, כי בטלה תקנת השראת שכינה על האדם עד ימות מפאת זוהמת הנחש, וישוב בתחיה זך, על ידי טל אורות, וחי לעולם.

עוד הקדמה שנית והיא מה שאמרו רז"ל (**פרקי דרבי אליעזר** פרק יט) כי לולי בא שבת סמוך לחטאו של אדם היה מת ביומו אלא ששבת הגין עליו. ועמד וזימר מזמור שיר ליום השבת.

עוד הקדמה שלישית והיא כל מה שנברא בין השמשות איכותו רם ונשא מכל יצורי עולם, והוא מה שכתבנו למעלה בפסוק ויכלו השמים וכו', כי עד בא שבת היה כל העולם שמים וארץ וכל צבאם, כגוף בלי נשמה. וכבוא השבת באה רוח קדושה לעולם ויהי כנופח בו נשמה. וכמו שכתבנו על פסוק וביום השביעי שבת וינפש, כי ניתן נפש לעולם. ואם כן איפה אין ספק כי כל מה שנברא בעת ההיא אינו מאיכות כל הנברא בעולם עודנו מתייחס לגוף בלי נשמה, לנברא בעת שפע הנשמה.

ועל כן כל העשרה דברים שנבראו בערב שבת בין השמשות אינן כאיכות הדומים למו מהנברא תחילה.
והוא, **פי הארץ** אינו כאשר כי יכרה איש בור או כי יפתח איש בור, כי יפול הנופל בתוכה כי יעבור על פיו, אך אם רחוק יהיה מפיו לא ימשיכנו פי הבור עדיו ויבלענו, כי אין בו רוח חיים. אך פי הארץ היה מושכם מרחוק ובולעם כבלע פי איש בכורה בתאנה בראשיתה. ומה גם לרז"ל שאמרו שאפילו אם אשת אחד מהם השאילה כברה לאשה שבקצה המחנה היה פי הארץ ממשיכו אליו ובולעו.

וכן פי הבאר היה רוחני הולך עם ישראל בכל מסעיהם וממשיכים ממנו נהרות במשענותם. ושוטח לגויים האמוריים לפני מחנה ישראל איברים איברים.

וכן פי האתון אינו כיתר אתונות, כי אם בו כח רוחני על הבראה בין השמשות.

וכן השני לוחות שהיו רוחניות באמת וכמו שאמרו חכמינו ז"ל כי במתן תורה היו כל אחד מעשרה הדברות הולך ונחקק על הלוח שנאמר (תהלים כט) קול ה' חוצב להבות אש, הנה כי קראו אל הלוחות להבות אש. וגם איך היו בידו יתברך בתת אותם ביד משה אם גשם היו. אלא שאחרי כן הלבישם ה' ליתפש בידי בני אדם. וההיקש בכל שאר העשרה דברים כאשר יתבאר במקומו בס"ד.

והנה על דרך הזה יהיה עניין אילו של יצחק שלא על חנם נחשב אפרו לפניו יתברך כאפרו של יצחק עצמו, והוא קיים עדיין. ולא על חנם חיה אלפים ומאת שנה מאז עד זמן העקידה, וגם היה בגן עדן כל אותו הזמן תחת עץ החיים שבתוך הגן כאשר נזכיר מאמרם ז"ל בסמוך בס"ד. והנה תחת עץ החיים הוא מקום לנשמות הצדיקים כמאמרם ז"ל, ואיך שם ירעה איל מבהמות ארץ בגוף ונפש, האם נמצא כזה למין האדם בלעדי אשר נמנו שנכנסו חיים לגן עדן, ואיך בהמת הבקעה בצלו תחיה. אך אין ספק כי לא כיתר כל בהמה חיה ועוף אשר על פני כל הארץ היה, אשר הוציאה האדמה ואשר שרצו המים הגשמיים, היה האיל ההוא, כי אם גבוה מעל גבוה מאיכותן, ומרוח אשר נשב הוא יתברך על הארץ לתת לעולם חיות וקיום, שהיה מהתפשטות קדושת שבת, היה רוח של האיל אשר לא ככל נפש בהמה וחיה.

ונבוא אל העניין והוא כי זה דרכו יתברך כי בעת בא המכה מאז תצמח ישועת רפואתה. והעניין כי מאז קלקל אדם, הציץ ופרח קדושת שבת לתקן את אשר עוותו. ובמקום עצמו אשר קלקל, שם בגן עדן הצמיח ישועת תרופתו, כי מאז ברא איל אחד, ושם מתחת עץ החיים היה רועה, ומן המים שתחת עץ החיים היה שותה כמאמרם ז"ל, והיה מעין המקום שנברא בו, זך האיכות, למען קדושת שבת אשר נברא בה. למען זולת גופו אשר יבוא תמורת יצחק, גם כל הדברים הנמצאים בו יועילו, שעל ידי הקרבתו יהיה זכות כל דבר מעלה ארוכת כל הדברים אשר נתקללו סמוך לבין השמשות אשר נברא מאז. והוא כי לעומת העשר קללות זכה דוד שהוא אדם כנודע, לתקן על ידי נבל עשור, כי יהלל ישבח ויברך יה, לתקן על ידו לעתיד, מה שמין או כופר בה' היה. ולבטל העשר קללות שנתקלל אדם. כמפורש אצלנו שאמר אדם טוב להודות כו' עלי עשור וכו', כי יבוא תיקונו בהודות עלי עשור כו'. ועל כן היה בשלילת שינה כי לא ישן שיתין נשמי יחד לבל יכנס בכלל מוות, וכמאמר **ספר הזוהר** כי על כן נאמר עליו דוד חי וקיים. ויהיה לפי דרכנו להיותו מתקן בעד אשר הביא את המוות, למען יועילו הודאותיו לה' לתקן, הוצרך להיות על ידי מי שלא יטעום טעמה. ובאיזה זכות זכה להיעשות התיקון ההוא על ידו, בזכות גידי האיל שהוקרב תחת יצחק. ועל כן היה רוח צפונית שהוא מבחינת יצחק

מנשב במיתרי הנבל לעוררו להלל את ה', כי כל זה על ידי יצחק, כמאמר חכמי האמת האומרים כי עקידת יצחק הייתה לכפר בעד אדם, כי גם בו היה צד גלגול אדם, על כן באילו של יצחק היה תיקון לאדם.

ובזכות העור מהאיל ההוא, שהוקרב גם כנגד עורו, כי גם בו היה איכות כנודע, ניתן כח וזירוז מתנים למלאך הברית הוא אליהו לתקן אשר משכו עור ערלתם בטמאם מילתם, שיהיה לו זכות עור בעד עור, שעל ידו יטהר ויזקק כל פיסול הבא מטומאת הברית.

ועל השלישית הנה נתקן פעם אחת שפסקה זוהמתן, והיה להם חירות ממלאך המוות במתן תורה, כי היה השופר להיות חירות ממלאך המוות, ולא הועיל, כי חזרו וקלקלו בעגל כי היה של שמאל. ולא נמשכה תקנתו, עד בא זכות קרן של ימין במהרה בימינו כי אז יבולע המוות לנצח. ועניין השמאל והימין הוא כי הנה ב**מדרש חזית** אמרו רז"ל כי כששמעו ישראל דברותיו יתברך, אמרו למשה אמור לפני הקדוש ברוך הוא ויסיר ממנו יצר הרע, אמר להם אין זה עתה אלא לעתיד לבוא. וזה יאמר כי קרן החירות של מתן תורה היה של שמאל כי צד שמאל הוא יצר הרע היה עדיין, ועל כן עשו את העגל וחזר הקלקול למקומו. אך לעתיד יהיה של ימין משולל סיטרא דשמאלא, שיוסר לב האבן, ואז יבולע המוות לנצח. באופן כי בזכות הקרבת אותו איל למה שנברא בין השמשות, הועיל זכות כל פרטיו אפילו הטפלים לגופו, והוא מצד איכותו והיות רוחו מצד שפע השבת שהגין על אדם כמדובר.

והנה לפי זה יראה כי צורך גדול היה האיל כמדובר. על כן העיר את אברהם ישית לב לבקש את האיל ויקרבנו. והוא כי אמר אלוהים **אל תשלח ידך כו' ואל תעש כו'** כי הנה מלת **הנער** ומלת לו מיותר. אך כיוון, **אל הנער אל תשלח יד,** כי אם לזולתו. וכן **אל תעש לו כו'** כלומר לו **אל תעש** כי אם לזולתו. אז נתעורר אברהם לבקש מה זה האחר, **וישא עיניו** לראות **וירא והנה איל,** ואחר שראהו בלתי מסובך ראהו מיד **נאחז בסבך בקרניו,** וזהו אחר שהוא סמוך נאחז ולא מתחילה. אז אמר מה זה ש**נאחז**, אם מאתו יתברך הוא זה שאקרבנו איך מתאחז אחר כך. אך בהסתכלו כי מה ש**נאחז בסבך** היה **בקרניו**, אז אמר כי אין זה כי אם שאיל זה יועיל לדברים הנזכרים, שבכללם הקרנות להיות חירות ממלאך המוות הוא שטן כנודע, ועל כן השטן מאחז אותו בקרניו, כי על שופר מתן תורה ושלעתיד לבא שיבלע המוות לנצח מקפיד ומיצר, על דרך מה שמתערבב בשופר בראש השנה. על כן אז נחרץ וילך וכו' ויהי מאתו יתברך **תחת בנו** ממש והוא מהטעמים הנאמרים.

יד וַיִּקְרָא אַבְרָהָם שֵׁם-הַמָּקוֹם הַהוּא יְהוָֹה יִרְאֶה אֲשֶׁר יֵאָמֵר הַיּוֹם בְּהַר יְהוָֹה יֵרָאֶה :

הנה דברים אלה קשים להולמם ובלתי מיושבים על טבע הלשון. ואפשר בהזכיר מאמר **ספר הזוהר** על דרכי ציון אבלות כי בכל מקום שנעשה מצווה שם ינוח המלאך שנעשה במצווה. ומה גם אם היא בהתמדה או מצווה רבה כזאת. ואמרו כי המלאכים אשר נבראו בדרכים ההם על ידי עולי רגלים, הם המתאבלים בחורבן, ועליהם אמר דרכי ציון אבלות. והנה על דרך זה בהיעשות מצווה רבה כזאת בהר ה', אין ספק כי שם נמצא ושם היה מלאך הנעשה מהמצווה, מהלל ומשבח לה', ומליץ טובה על אברהם כי לא חשך את בנו יחידו. וזה מלבד מה שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** נו י) שהיו שם מלאכים בוכים ששלשה דמעות שנשרו מהם פגמו הסכין.

ונבוא אל העניין והוא כי הלא היה אברהם במבוכה גדולה באמת, באמור אוי מי יצילני מריב לשונות למה יאמרו הגויים איה גדולת אברהם ומעשהו, כי היעלה על רוחנו שלבו הלך לשחוט את בנו, והנה שב עמו, ואין זה כי אם גנב דעתנו. על כן אמר כמתפלל ואומר **ה' יראה** וישגיח. והוא כי כ**אשר יאמר היום בהר ה'** מפי המלאך הנעשה במצווה, הוא אשר **יראה** בעולם, שיתפרסם ויתגלה בעולם. והוא על דרך ויהללוה בשערים מעשיה, כי המעשים עצמם הם המלאכים הנעשים בם, המה יפרסמוהו וישימוהו בלב הכל מעשיה אשר עשתה בסתר. והנה סייע לזה היות גם רוח האיל מכח רוחניות טהור, כי המצווה הנעשית בו התפרסם על ידי המלאך הנעשה בה.

וזה אחשוב בכוונת מאמרם ז"ל (**ילקוט** וירא רמז קא), וזה לשונם:

האיל שנברא בין השמשות מתחת עץ החיים היה רועה וממים שתחת עץ החיים היה שותה והיה ריחו נודף מסוף העולם ועד סופו ע"כ.

ואפשר כיוונו לתת טעם איך יצאת האמנה זו בכל העולם, ולא היה איש משים שום ספק בדבר עם שובו עם בנו, לזה אמר אל תתמה כי הלא תקשה לך קושיא אחרת, כי הלא נברא בין השמשות ואיך חיה אלפים ומאה שנה. אך הוא כי תחת עץ החיים היה רועה וממים שתחת עץ החיים היה שותה, ואם כן לא יפלא מה שהיה ריחו נודף שיצא שומעו בכל הארץ כי מלאך ריח ניחוחו נדף בכל העולם למה שאיכותו גדול, גם מלאך הנעשה בו יעלה עמו. מה שלא היה כך אם תחבולה הייתה מאברהם לבלתי עקוד את בנו.

גם אפשר כוונת מאמר זה כעניין המאמר הקודם, והוא מה שכתבנו למעלה כי זכות האיל ההוא, למה שנברא בין השמשות שהיה גדרו גדול, על כן הספיק זכות הקרבתו להגין מאדם עד לעתיד לבוא, שיהיה הולך פגם אדם ונתקן עד הסוף ולא יתבטל בינתיים על כל מיני הפגימות שהזכרנו שבא לטהרם, כמדובר. וזה יאמר **הנה איל** שנברא בין השמשות זך

האיכות היה, כי על כן מתחת עץ החיים היה רועה וממים שתחת עץ החיים היה שותה שעל כן התקיים, ואין זה כי אם שרוב איכותו שלא היה ניתן במקום שאר חיה ובהמה כי אם במקום שצדיקים עומדים. ועל כן אל תתמה שהספיק ריח ניחוחו להיות נודף מסוף העולם וכו' שהוא מאדם עד לעתיד לבוא, להיות הולך ומתקן ומכלכל העולם מפגימותו הנאמרים באמת.

או יאמר ויקרא אברהם וכו' והוא כי הנה נאמר ושם העיר מיום ה' שמה, אל תקרי שמה אלא שמה, כי המקום עצמו יקרא ה', וכמו שכתבנו על פסוק כי שמך נקרא על עירך ועל עמך. וראוי לשים לב מהו אומרו מיום מאיזה יום הוא. ואפשר שהוא מיום העקידה הוא יום הנזכר פה באמור **אשר יאמר היום.** והוא שאמר **ויקרא אברהם את שם המקום ה'** כי קרא ל**מקום ה'**, ושמא תאמר איך תכנה שם ה' על הר דומם לזה אמר **יראה,** כי **המקום ההוא יראה** כי יהיה לו רוחניות עד גדר שהמקום עצמו יהי לו ראות ורוחניות מופלג. אך אין זה עתה, כי אם לעתיד, כי **אשר יאמר היום** אינו גדר זה רק ש**בהר ה' יראה ה'** הנזכר, אך לא שהמקום עצמו יראה. ובזה מצאנו ראינו טוב טעם אל המקרא ואל המסורת. שהוצרך לומר אל תקרי שמה אלא שמה, כי באשר הוא שם ה' שמה, כי שם הוא ודאי ושם יראה. אך לעתיד, ה' יקרא שמה.

או יאמר ויקרא שם המקום ה' יראה, שיראה אותו תמיד שיהיו עיניו ולבו שם כל הימים. ועוד אוחילה לאל **כי אשר יאמר היום** בזכות זה בשמים, יהיה כי **בהר ה'** שהוא הר עתה, יבוא זמן יראה בו ה' הנזכר, והוא כד"א ונגלה כבוד ה' ואומר ועליך יזרח ה'.

ולפי מה שכתבנו (ריש פרשת ויצא) על מה שאמרו ז"ל אברהם קראו הר כי בית ראשון שנבנה בזכות אברהם היה עתיד ליחרב וליעשות הר. יאמר על דרך זה, יהי רצון כי בהיעשות הר ה' שלא ישאר כי אם שישוב ויבנה שה' הנזכר יראה שם.

או יאמר במה שכתבנו על דע מה למעלה ממך עין רואה. כי עין האדם אינה רואה באמת רק שמקבלת מאור העולם שעל כן לא תראה באפלה. אך עין ה' רואה באמת שעל כן ידע מה בחשוכה ורואה ללבב.

ונבוא אל העניין אמר אברהם ירא אני פן יאמרו כי מעצמי הנחתיו חי, כי כך היה לבי מתחילה להשיבו, לכן אומר כי ה' ודאי יראה שהוא ללבב ולא בני אדם. ואוחילה כי מה ש**יאמר היום** פה **בהר ה',** שתהיה גוזרת לפני ה' השוכן בו יהיה, **כי יראה** בעולם מה שה' יראה שהוא הלבב, כי שלם היה.

טו וַיִּקְרָא מַלְאַךְ יְהוָה אֶל-אַבְרָהָם שֵׁנִית מִן-הַשָּׁמָיִם :

טז וַיֹּאמֶר בִּי נִשְׁבַּעְתִּי נְאֻם-יְהוָה כִּי יַעַן אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה וְלֹא חָשַׂכְתָּ אֶת-בִּנְךָ אֶת-יְחִידֶךָ :

יז כִּי-בָרֵךְ אֲבָרֶכְךָ וְהַרְבָּה אַרְבֶּה אֶת-זַרְעֲךָ כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכַחוֹל אֲשֶׁר עַל-שְׂפַת הַיָּם וְיִרַשׁ זַרְעֲךָ אֵת שַׁעַר אֹיְבָיו :

יח וְהִתְבָּרְכוּ בְזַרְעֲךָ כֹּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ עֵקֶב אֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ בְּקֹלִי :

ראוי לשום לב מה צורך אל השבועה הזאת ואל אומרו **נאם ה'.**

ועוד אומרו הדבר הזה ולא חשכת וכו' כי הלא הדבר הזה הוא שלא חשך את בנו.

אך הנה ידענו כי החשיב הוא יתברך אפרו של האיל כאפרו של יצחק. והלא אם אמור יאמר לו הוא יתברך כי חשב קרבן האיל כאילו נקרב יצחק, הלא כמו זר יחשב בעיניו. על כן אמר הנה –

טז וַיֹּאמֶר בִּי נִשְׁבַּעְתִּי נְאֻם-יְהוָה כִּי יַעַן אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה וְלֹא חָשַׂכְתָּ אֶת-בִּנְךָ אֶת-יְחִידֶךָ :

בי נשבעתי, ואל תחשוב שהם דברי מלאך כי אם **נאם ה'** שאינו מדבר כמגזים רק דברים צדיקים. כי הנה השני דברים שקולים בעיני, שאני מחשיב הקרבת האיל ומה ש**לא חשכת את בנך.** וזהו **יען אשר עשית את הדבר הזה** הוא הקרבת האיל וגם **לא חשכת את בנך.**

יז כִּי-בָרֵךְ אֲבָרֶכְךָ וְהַרְבָּה אַרְבֶּה אֶת-זַרְעֲךָ כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכַחוֹל אֲשֶׁר עַל-שְׂפַת הַיָּם וְיִרַשׁ זַרְעֲךָ אֵת שַׁעַר אֹיְבָיו :

ובמה תראה כי שקולים הם הלא הוא **כי ברך אברכך. ברך** על האחד **אברכך** על השני. **והרבה** על האחד **ארבה** על השני. **ככוכבי השמים** על האחד **וכחול** על השני. **ויירש זרעך את שער אויביו** על האחד –

יח וְהִתְבָּרְכוּ בְזַרְעֲךָ כֹּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ עֵקֶב אֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ בְּקֹלִי :

והתברכו על השני.

ושמא תאמר הלא מתחילה היה גלוי שאעשנו ואיך אקבל שכר על הניסיון, לזה אמר **עקב אשר שמעת בקולי,** ולא אמרת הלא אמרת לי ואעשך לגוי גדול, וכי ביצחק יקרא לך זרע ואיך אשחטהו. וגם שברכת הכוכבים נאמרה בין הבתרים, וברכת והתברכו בזרעך נאמרה למעלה והתברכו בך וכו' ובזרעך וכו', הוא כי שם נאמרו הייעודים, ופה נאמר בזכות מה יהיו.

והנה באומרו שנית ראוי לשים לב כי יראה מיותר.

ולבא אל העניין נשים לב גם אל אומרו תחת בנו.

ועוד אל אומרו עשית את הדבר הזה ולא חשכת וכו' שהיה לו להפך ולומר שלא חשכת את בנך ועשית את הדבר הזה.

אך אמרו רז"ל (**תנחומא** סוף פרשת וירא) שהיה אומר אברהם יהי רצון שתחשיב אפרו של איל כאילו הוא של יצחק. ויהיה כי זהו אומרו **תחת בנו.** כלומר הנני מעלהו אם תקבלהו תחת בני שאם לאו הנה בני אקרבנו. נמצא כי גם עתה היה חפץ להקריבו אחר האיל אם לא יקבלהו תחת בנו. ובא יתברך למונעו כאשר בפעם הראשון. וזהו אומרו **שנית** כלומר כי גם זאת הפעם הוא כראשונה למנוע הקרבת יצחק, וזהו **יען כי עשית את הדבר הזה** של האיל, ועל זה **לא חשכת את בנך את יחידך,** שאילו לא החשבתי את האיל כבנך היית מעלה את בנך גם הוא.

יט וַיָּשָׁב אַבְרָהָם אֶל-נְעָרָיו וַיָּקֻמוּ וַיֵּלְכוּ יַחְדָּו אֶל-בְּאֵר שָׁבַע וַיֵּשֶׁב אַבְרָהָם בִּבְאֵר שָׁבַע :
הנה אמרו רז"ל (**פרקי דרבי אליעזר** פרק לא) כי יש אמרו כי יצחק הלך לגן עדן להתרפאת מאשר היחלה הסכין לחתוך בו, ויש אמרו למקום אחר.

ובזה נבוא אל העניין והוא כי הלא כתבנו למעלה כי אברהם בטח בה', ישוב עליהם עם יצחק, כאומרו **ונשובה אליכם** ולא אמר ואשובה. ועל כן אמר בלבו הנה אמרתי להם שנשוב שנינו. והנה אם ישוב עמי הלא יאמרו לא על חנם אמר **ונשובה** לשון רבים, כי אם שמאז היה זה בדעתו מורה כי ילך לשוחטו, אך לא כן לבו רק להשיבו עמו, כאשר אמר, והנה כן עשה. על כן **וישב אברהם אל נעריו** הוא לבדו, ולא יצחק עמו, עד שובו ממקום שהלך להירפא, ואז ידעו כי התחיל לשוחטו כי הנה בא מהתרפא מהשחיטה.

ואחרי כן אמר אם אלך לי אל חברון כי שם ביתו, הלא שם שרה ותשאל מה היה לנער ויוכרח לספר העניין ותתפעל ותמות. כאשר על ידי זולתו, שאפילו באמור אליה שלא נשחט אלא שכמעט כפשע היה בינו ובין המוות פרחה נשמתה. על כן חש אברהם פן יהיה הוא גורם מיתתה שתהיה על ידו על כן **וילכו וכו'. וישב אברהם בבאר שבע** ישיבת קבע עד יראה מה תהיה משרה כי תדע על ידי אחר. ויהי לה כן שמתה. ואם נדקדק אומרו **וישב אברהם** ולא נאמר **וישב בבאר שבע.** כי בזה רמז מי היו המגידים לשרה, באמור, שעם לכתם יחד, אברהם לבדו ישב בבאר שבע, כלומר אך הם הלכו חברונה להגיד לה, שעל ידי כן מתה, ואחרי כן ויבא אברהם לספוד לשרה כי מתה.

כ וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיֻּגַּד לְאַבְרָהָם לֵאמֹר הִנֵּה יָלְדָה מִלְכָּה גַם-הִוא בָּנִים לְנָחוֹר אָחִיךָ :

הנה אמרו רז"ל **ויהי אחר הדברים** שהיה אברהם מהרהר בלבו ואומר לא יפה עשיתי שלא לקחתי אשה ליצחק זה כמה שנים, כי הלא לעת כזאת היו לו כמה בנים ואילו היה נשחט על ידי העקידה הייתי מתנחם בזרעו. אך עתה אילו היה נשחט איך הייתי נשאר בלא נין ונכד. על כן מיד **ויהי אחר הדברים האלה ויוגד לאברהם וכו'.**

כג וּבְתוּאֵל יָלַד אֶת-רִבְקָה שְׁמֹנָה אֵלֶּה יָלְדָה מִלְכָּה לְנָחוֹר אֲחִי אַבְרָהָם :

ובתואל ילד את רבקה וכו', אמר לו הקדוש ברוך הוא הנה עדיין לא נולדה בת זוגו של יצחק עד עתה.

ובזה נבוא אל עניין אומרו לאמר, כי הלא לא יתיישב כי למי יתעתד לאמר אברהם העניין. אך הוא לתת טעם מה יתן ומה יוסיף לאברהם מה שהוגד לו כי **ילדה מלכה בנים את עוץ ואת בוז כו'.** על כן אמר מה שהוגד לאברהם אינו בשביל עוץ ובוז כו' מצד עצמם, כי אם למה שנמשך מאלה מה ש**בתואל ילד את רבקה,** שיהיה ככובר בכברא עד מצוא המרגליות ואז זורק את החול ונוטלה. והוא כי היה בשורתו שהיא בת זוגו של יצחק וזהו אומרו **לאמר,** כלומר מה ש**ויוגד** הוא כדי **לאמר** הנמשך, שהוא **ובתואל ילד את רבקה.**

פרשת חיי שרה

פרק כג

א וַיִּהְיוּ חַיֵּי שָׂרָה מֵאָה שָׁנָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה וְשֶׁבַע שָׁנִים שְׁנֵי חַיֵּי שָׂרָה :

ב וַתָּמָת שָׂרָה בְּקִרְיַת אַרְבַּע הִוא חֶבְרוֹן בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיָּבֹא אַבְרָהָם לִסְפֹּד לְשָׂרָה וְלִבְכֹּתָהּ :

ג וַיָּקָם אַבְרָהָם מֵעַל פְּנֵי מֵתוֹ וַיְדַבֵּר אֶל-בְּנֵי-חֵת לֵאמֹר :

ד גֵּר-וְתוֹשָׁב אָנֹכִי עִמָּכֶם תְּנוּ לִי אֲחֻזַּת-קֶבֶר עִמָּכֶם וְאֶקְבְּרָה מֵתִי מִלְּפָנָי :

ראוי לשים לב אל אומרו ויהיו ולא אמר ותחי שרה.

וגם אומרו שנה בכל פרט ופרט.

ולמה חזר וכלל **שני חיי שרה.**

וכן אומרו בקרית ארבע היא חברון למה הזכיר שני שמותיה.

וגם אומרו בארץ כנען כי ידוע הוא.

וגם אומרו לשרה הוא מיותר והיה לו לומר לסופדה ולבכותה.

וגם למה הקדים ההספד לבכי.

ועוד שהיה לו לומר ולקוברה.

אך הנה ידענו מחכמי האמת כי אברהם ושרה באו לתקן את אשר עוותו אדם וחוה. וכן נראה מדברי רז"ל באומרם ב**בראשית רבה** (יד ו) למה לא נברא אברהם תחילה מפני שמה שקלקל אדם בא אברהם ותיקן, ואם היה נברא הוא תחילה מי יתקן אחריו, הנה כי לתקן בא אברהם. והוא כי אדם וחוה הביאו מיתה לעולם, ואברהם ושרה הביאו חיים לעולם. אלו גרמו קללה, ואלו ונברכו בך וכו'. אדם סילק שכינה אל הרקיע, ואברהם ושרה הורידוה מרקיע שביעי, כמאמרם ז"ל ב**בראשית רבה** (יט יג):

אלו קלקלו הנפש,

ואלו עשו הנפש, שנאמר ואת הנפש אשר עשו בחרן.

אלו אכלו והאכילו מה שמביא מיתה לעולם,

ואלו אכלו והאכילו מה שמביא חיים לעולם, כי על ידי מה שהיה מאכיל וגומל חסד נתקיים העולם כמו שאמרו ז"ל ב**שמות רבה** (עיין שם פרשה ב יג) כי משלשה דברים שהעולם עומד עליהם, בתחילה היה עומד על עמוד אחד הוא גמילות חסדים של אברהם וכו'.

וכן חוה הטיל בה נחש זוהמא (שבת קמו א)

ושרה נלקחה שני פעמים ונשמרה לבל יוטל בה זוהמא.

ובזה מצאנו ראינו טעם אל הביא הוא יתברך את שרה בניסיון ההוא כי צרה גדולה הייתה לה, אך הוא לתקן קלקולי חוה. וגם רבקה הוצרכה לתקן במקומה כי עדיין לא נגמר התיקון, והוא כי כל שלשת האבות יש להם שייכות עם אדם כנודע ליודעים חן. וגם שלשה דברים שקלקלה חוה שעל כן נצטוו הנשים **בנדה וחלה והדלקת הנר** נתקן על ידי שרה, שעל כן אמרו ז"ל (**בראשית רבה** ס טו) שהייתה עיסת שרה מתברכת שהוא בלי ספק על דבר החלה, ונר דלוק מערב שבת לערב שבת על דבר הנר, וענן קשור על פתח האהל על פתחי נדה שהייתה טהורה מהן, ונכנסה במקומה רבקה בברכות אלה כמפורש בעניין אומרו ויביאה יצחק האהלה וכו'.

ונבוא אל העניין. והוא כי תחת שלש היה ראוי להתאבל אברהם על שרה:

א. על הנוגע אל תיקון העולם שהייתה מתקנת לקיימו כמדובר.

ב. על צרת עצמה, ומה גם לרז"ל (**בראשית רבה** מה ז) שעל שמסרה דין על אברהם חסרו מחייה (ל"ג) [מ"ח] שנה.

ג. על הנוגע אל אברהם, כי אשר מתה אשתו ראשונה כאילו נחרב בית המקדש בימיו (סנהדרין כב א).

חזור לעמוד השער

על כן על האחד סמך הכתוב זה אל אומרו למעלה **ויוגד לאברהם וכו' ובתואל ילד את רבקה,** שכבר נולדה ממלאה מקומה. והוא מה שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** נח ב) עד שלא שקעה שמשה של שרה זרחה שמשה של רבקה. וכמו שכתבנו על ויביאה יצחק האהלה שרה אמו. הנה כי מבחינה זו אין להתאבל. וגם לא על השנים כי הנה **ויהיו וכו',** לומר כי גם שנשתנית הוויית חייה כי חסרו מהן, אין לה פגם מזה לומר כי לא עשתה מצוות בשנים הנותרות ויחסר משלמותיה, כי הלא לא הייתה צריכה אל כל תשלום שנותיה לשלמות הראוי לה, כמו שאמרו ז"ל ב**מדרש חזית** (שיר השירים רבה ו ו) יש זוכה בשנים מועטות כבמרובות. וזה יאמר **מאה שנה ועשרים שנה וכו'** ולא אמר שנה בסוף מאה ועשרים ושבע שנים, כי אם שנה בכל פרט, לומר כל פרט הוא כאילו נשלמו חייה, כי כשהשלימה מאה נשלם שלמותה. וזהו **ויהיו חיי שרה מאה שנה** שהוא כאילו כל הוויות **חיי שרה** היו **מאה שנה,** כי בם קנתה הוויית חייה בעולם. וכן ב**עשרים** שאחרי כן היה די במה שעשתה בהן לשלמותיה. וכן ב**שבע** שנים שאחר הכל, ככל פרט, נמצא כאילו חייתה כל **שני חיי שרה** אשר היו ראויים אילו לא מסרה דין על אברהם כאילו לא חסרו דבר.

ב וַתָּמֻת שָׂרָה בְּקִרְיַת אַרְבַּע הִוא חֶבְרוֹן בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיָּבֹא אַבְרָהָם לִסְפֹּד לְשָׂרָה וְלִבְכֹּתָהּ :

ועל השלישי אמר. ותמת שרה בקרית ארבע כלומר שלא עשתה מיתתה רושם כי אם לעירה ולא לבעלה. אך מצד כשרותה ראוי להספידה כי הלא **קרית ארבע** זו **היא חברון כו',** והוא כי הקרא **חברון**, יתכן, הוא על התחברות של מערה ההיא עם העולם העליון כנודע אצלנו, כי היא כניסה לגן עדן הארץ. ובזה יאמר כי לכשרותה ושלמותה לא שהתה בין מותה אל ההתחברות אל גן עדן של מעלה, כי מיד נתחברה למעלה. ועל כן הזכיר השם הזה לומר כי בחינתה נתקיימה בה. וזהו אומרו **בארץ כנען** הוא מקום המיוחד לזה. הנה כי על שתי בחינות אלה אין לבכותה, לא על העדר תיקון העולם ולא על העדר תיקון לעצמה. וגם לא על פגם הבא לאברהם שיהיה כאילו נחרב בית המקדש בימיו, כי אם שמה ש**ויבא אברהם** לא על הנוגע אליו כי אם **לספוד לשרה,** כי האבות הן הן המרכבה ואין להם צורך בית המקדש, כעניין יהיה ה' אלוהינו עמנו שיהא מרכבה עלינו, כאשר היה עם אבותינו שהם האבות. וגם לא להתאבל על העדר שלמותה רק **לשרה** למה שהיא שרה מפאת עצמה. כאשר חובה להתאבל על כל צדיק שנפטר.

או יאמר לספוד לשרה שאם היה אומר לסופדה ולבכותה, היה נראה שעל היותה אשתו נתחייב בזה, ולא כן הוא, כי אין האיש חייב לסופדה בעצמו ולא לבכותה רק להשכיר לה שני חלילין ומקוננות, לזה אמר **לשרה** לומר שלא על בחינת אשתו עשה, רק למה שהיא **שרה** מפאת עצמה שחייב אדם להספיד ולהוריד דמעות על אדם כשר, וזהו אומרו **לספוד לשרה,**

אך במה שהוא חייב שהוא לקוברה אם מתה, על זה אמר **ויקם אברהם מעל פני מתו** שהוא להיותה מתו.
ואומרו הבכי אחר ההספד, והוא קודם, הוא בשום לב אל וי"ו של ולבכותה שהוא כי תחילה אדם בוכה, וכשנלאה מספידין, וההספד גורם בכי אחרי כן. וזהו אומרו **לספוד לשרה.** ולשוב **לבכותה** שנית.

או יאמר ויהיו חיי שרה וכו'. כמאמרם ז"ל ב**ספר הזוהר** (פרשת ויחי דף ריז) על ויקרבו ימי דוד כי הימים שהצדיק חי ועושה מצוות בהם גם כי למהותם אין ממש, קונים הויה וקיום רוחני קדוש, ומתקרבים בעת למות להעיד על כל זכות הנעשה בהן. וזה יאמר **ויהיו חיי שרה** לומר כי קנו הויה וקיום חיי שרה בין כללות ה**מאה שנה** בין ה**עשרים** שנים בין ה**שבע** שנים.

ושמא תאמר הלא זה יצדק בשנים שעשתה בהן מצוות, אך לא ימי הקטנות, לזה אמר **שני חיי שרה,** לומר, כי מה שאמרתי שכל הפרטים הנזכרים קנו הויה שכולל גם של קטנות, הוא על כי כללות הכל משפיע קדושה הרוב אל המיעוט של קטנות שבכללם, באופן שישוו כל **שני חיי שרה.** ולהיות הימים באים ומתקרבים סמוך למיתה, על כן, קודם הזכיר מיתתה, אמר עניין הוויית קיום שנותיה, לומר כי אלה חברו קרבו ויאתיון, באופן שאשה אשר אלה לה ראויה לכבוד והספד, אלא ש**ותמת** במקום בלתי ראויים לכבדה כי **ותמת שרה בקרית ארבע,** על כן **ויבא אברהם** כי אין זולתו.

עוד יתכן דרך כלל נמשך בכל עניין לקח טוב אשר קנה אברהם את השדה והמערה. והוא בשום שכל והבין מה טעם לשני שמות יקראו לעיר ההיא, **קרית ארבע היא חברון.**
וגם אומרו בארץ כנען.
ועוד אומרו ויבא אברהם לספוד כו' ולמה זה לא אמר ולקוברה שהוא העיקר,
ומה גם כי לקוברה הוא מוטל עליו, מה שאין כן **לבכותה** שאין האיש חייב לבכות את אשתו וגם לא לסופדה בעצמו. אך הוא כי אברהם עשה בחכמה להתנכל להביא כוונתו אל הפועל, וה' עזרו ויטה את לבם לעשות רצון אברהם.

והעניין כי לו מתה שרה בארץ אחרת ולא בעיר קבורתה ממש, ויראה עפרון יביאוה מעיר אל עיר לקוברה במערה ההיא, הלא אז יחרץ לומר מה זה, המבלי אין קברים בעיר שמתה בה הובאת פה, הלא דבר הוא כי יקרה היא המערה ההיא ונגלה סודה אל אברהם בחיר ה'. ויקחנה לעצמו, או לא יתן כי אם בהון רב מאוד. אך מה' יצא תמות במקום מיוחד לקבורתה. וזהו **ותמת שרה בקרית ארבע** כלומר מתה במקום קבורתה, וזהו **קרית ארבע** שהוא **קרית**

ארבע זוגות המעותדים ליקבר שם, אשר היא מהם, באופן לא יצטרכו ללכת אל עיר אחרת לקוברה.

ועדיין היה מקום לעפרון לומר אולי אברהם מבקש אחוזת קבר שם היות מושב העיר ההיא טוב מאד, כי חברון נבנתה שבע שנים לפני צען מצרים, ואמרו רז"ל (כתובות קיב א) וכי אדם בונה עיר לכנען בנו הקטן שבע שנים קודם למצרים שהוא בנו הגדול, אלא שעם היות מצרים שהיא יפה משאר העולם כי כגן ה' כארץ מצרים, עם כל זה, צוען היא מיטב כל כללות מצרים, כי על כן היו בצוען שריו, חברון הייתה מבונה ביופי שבע פעמים יותר מצוען. ועל כן היה אפשר יוקיר עפרון מפז אחוזת קבר בעיר ההיא החמודה, לזה אמר **היא חברון בארץ כנען.** והוא כי הנה אמרו רז"ל (**במדבר רבה** טז ט) בפסוק עלו זה בנגב כו' כדרך התגרים שמראים הפסולת תחלה, כי עם היות חברון שבע פעמים טובה מצוען שהוא מיטב ארץ מצרים אשר היא טובה משאר העולם, עם כל זה היא פסולת ארץ ישראל, שעל כן הקצוה לבית הקברות שכולה טרשים. ובזה יאמר כי גם שהיא טובה מצוען לא ישית לב עפרון כי על כן בחר אברהם במקום ההוא, כי הלא אם היא משובחת היא בערך שאר ארצות, אבל לא בערך ארץ כנען כי אדרבה היא פסולת של ארץ כנען שכולה טרשים, כמאמרם ז"ל (כתובות שם) שעל כן הקצוה לבית הקברות, באופן כי גם שבערך שאר ארצות יקרה היא, הלא בערך ארץ כנען לפסולת תחשב, ובכן לא יחשבוהו לחומד אותה, באופן שמה' יצא בל יוקר הדבר בעיני עפרון.

ועם כל זה לא בטח אברהם, עד התנכל עוד להראות כי לא היו עיניו ולבו במערה ההיא כי אם כלאחר יד. והוא, כי מלבד אשר לא בקש לקנותה מאז נכנס בן הבקר שמה וירא מה שבתוכה, פן יאמר עפרון הלא דבר הוא, ועל כן אחר עד עתה, שמתו מוטל לפניו כבלתי חפץ רק לסלקו מלפניו באשר ימצא.

עוד שנית עשה, כי בבוא חברונה לא הורה שעיקר ביאתו הייתה לקנות לה שם קבר, או כעושה עיקר ממקום מיוחד, רק כאילו לא בא רק **לספוד לשרה ולבכותה,** וזהו שלא אמר ולקוברה. ולא עוד אלא שהטפל בהספד אשר הוא המשך יותר מבכי ולא שת לבו מיד בבואו על עסקי קבורה רק לספוד כו'.

ג וַיָּקָם אַבְרָהָם מֵעַל פְּנֵי מֵתוֹ וַיְדַבֵּר אֶל-בְּנֵי-חֵת לֵאמֹר :

ואחר כך, **ויקם אברהם מעל פני מתו,** כלומר לא כמבקש קבורה חשובה לאשה יקרה כמוה, רק כמי שיש מת לפניו ומבקש להעבירו, **וזהו מעל פני מתו** ולא מעל פני שרה כאומרו **לספוד לשרה** ולא אמר לסופדה.

וגם התחכם לדבר אל בני חת תחילה, והוא בהעיר:

א. מה עניין אומרו לאמר, אם הוא שיאמרו הדברים לעפרון, הרי בפירוש הוא אומר **שמעוני ופגעו לי בעפרון בן צוחר.**

ב. כי פה לא סיים מקום, ובמה שציוה ידברו לעפרון היה על המערה בפירוש.

ג. למה הגדיל הדבר לבקש סרסורים, וידבר נא דבר מיד באזני עפרון ויתן לו את מערת קצה שדהו בכסף מלא לא ימנעהו ממנו.

ד. מה צורך להסתיר דבר אל בני חת לדבר סתם לבקש **אחוזת קבר** ולבלתי הזכיר מיד המערה.

ה. מה צורך הזכירו היותו **גר ותושב.**

וגם אומרו מלפני היא תיבה מיותרת.

ו. אומרו ויענו בני חת וכו', שאומרו **את אברהם לאמר לו** הוא לבלי צורך, ויאמר נא **ויענו בני חת שמענו אדוני וכו'** וידוע שהיה לאברהם ושהוא לאמר לו.

ז. אומרו שמענו אדני שהיא תיבה אחת בלשון רבים והשנית לשון יחיד. ועניין יחס אומרו **נשיא אלוהים וכו'.**

ח. כפל עניין באומרו **במבחר קברנו וכו' איש ממנו את קברו וכו'.**

ט. אומרו וישתחו לעם הארץ וכו' עם הארץ מאן דכר שמייהו.

י. אומרו וידבר אתם לאמר כי הלא מלת **לאמר** מיותרת אחרי שעתיד לומר שמעוני ופגעו לי וכו'.

יא. אומרו לקבור את מתי מה מרבה מלת **את**, ולא אמר כמו שאמר למעלה קבור מתך ולא אמר את מתך.

יב. אומרו בתוככם שהיא מלה מיותרת.

יג. אומרו לכל באי שער עירו לאמר, מי הכניסם בזה ולא אליהם היה משיב.

יד. אומרו לאמר אין לו שחר.

טו. אומרו לא אדוני כי איך יתחיל מאמר בלשון שלילה ויאמר לא אדני שמעני.

וגם שדה מאן דכר שמיה.

טז. שמחלקן והיה לו לומר השדה **והמערה נתתי לך וכו'.**

ומה עניין אומרו לעיני בני עמי.

יז. מה עניין השתחויה זו שנאמר **וישתחו אברהם לפני עם הארץ** ועדיין לא נגמר דבר.

יח. אומרו וידבר אל עפרון באזני עם הארץ לאמר למה יניח בני חת וידבר באזני עם הארץ.

יט. מלת **לאמר** אין לה טעם. ולא גם כן מלת **אך** אם אתה לו שמעני מה ממעט האך. ומלת **אתה** גם היא מיותרת.

כ. למה יזכיר השדה ולא המערה.

ואומרו נתתי כסף השדה קח ממני.

כא. עניין אומרו את מתי שמה ולא אמר ואקברה מתי כמאמר עפרון קבור מתך.

וכן עפרון חזר ושנה לשונו למטה באומרו **ארבע מאות שקל ואת מתך קבור** שאמר פה מלת **את.**

כב. באומרו ויען עפרון את אברהם וכו' כי אומרו **לאמר לו** הוא מיותר.

ועוד באומרו וישקול וכו' את הכסף אשר דבר באזני בני חת כי הלא גם באזני עם הארץ היה.

כג. באומרו לאברהם למקנה וכו' מה עניין אומרו **בכל באי שער עירו.**

כד. באומרו ואחרי כן קבר וכו', ויאמר ויקבור אברהם וכו' שידוע הוא שאחרי כן היה.

כה. אומרו ויקם השדה וכו' הרי נאמר למעלה.

כו. אומרו מאת בני חת ואיננו רק מאת עפרון.

אמנם לבוא אל הביאור נזכיר מאמר ה**רמב"ן** ז"ל (בראשית כג ד) והוא כי חק היה להם בימים ההם שלא לתת מקום מיוחד לאחוזה לאיש לקבור כל מתיו בו אם גר הוא במקום ההוא כי אם לתושב בלבד.

ובזה נבוא אל דרך הכתובים על נכון בס"ד. והוא כי הנה אברהם לא לשרה לבדה היה חפץ המקום כי אם לכל הארבע זוגות, לכן היה צריך **אחוזת קבר** כתושב. ואילו שם פניו לבקש מאת עפרון ימכור לו המערה הלא לא ימכרנה לו אחוזת קבר כי גר היה, וגם כי יתרצה בכך לא כל הימנו כי הלא גדולי העיר יעכבו בידו לקיים חוקם לבלתי תת אחוזה לגר, ומה גם כי גם עפרון יתאנה ויאמר כי אין לאל ידו כי אילי הארץ יעכבו בידו. על כן מה עשה התנכל וילך לו תחילה אל גדולי הארץ, וישאל מאתם יהי נא חסדם להחשיבו כתושב שינתן לו אחוזת קבר בעיר ההיא, למען תהיה הודאתם הכנה לדבר אל עפרון, ולא עוד אלא שהיכולין לעכב הן הם יהיו סרסורים לבל ישאר לעפרון עוד פתחון פה לעכב. וזהו **וידבר אל בני חת לאמר** כלומר מה שדבר אל בני חת, ולא בעלי המערה הם, הוא כדי לאמר אחר כך לעפרון למכור המערה לאחוזת קבר ולא יהיה לו פתחון פה. או יאמר **לאמר** שדבר אליהם כדי לאמר הם תשובה אם יודו באחוזה אם לאו, לדעת אשר יעשה אם יקנה ואם יחדל.

ד גֵּר-וְתוֹשָׁב אָנֹכִי עִמָּכֶם תְּנוּ לִי אֲחֻזַּת-קֶבֶר עִמָּכֶם וְאֶקְבְּרָה מֵתִי מִלְּפָנָי :

ופתח דבריו אליהם אמר **גר ותושב וכו'** לומר לפי האמת **גר** אני אך **ותושב אנכי עמכם,** כלומר עמכם כפי טוב מדתכם שלתושב תחשבוני.

ובזה יבחן טוב לבכם שלתושב תחשבוני בשאלתי זאת והוא **תנו לי אחוזת קבר.** ואין שאלתי זאת אלא מפני הכבוד שלא אתייחס לגר שתושבי הארץ קוברים מתו מלפניו בתורת צדקה, כי אם **ואקברה מתי מלפני.**

ה וַיַּעֲנוּ בְנֵי-חֵת אֶת-אַבְרָהָם לֵאמֹר לוֹ :
ו שְׁמָעֵנוּ אֲדֹנִי נְשִׂיא אֱלֹהִים אַתָּה בְּתוֹכֵנוּ בְּמִבְחַר קְבָרֵינוּ קְבֹר אֶת-מֵתֶךָ אִישׁ מִמֶּנּוּ אֶת-קִבְרוֹ לֹא-יִכְלֶה מִמְּךָ מִקְּבֹר מֵתֶךָ :

ויענו בני חת. הנה אמרת שיתרונך אצלנו הוא שנחשיבך לתושב, והנה מה שמץ דבר הוא זה בערך מה שאתה בעינינו כי **שמענו וכו' נשיא אלוהים אתה וכו'.** והנה היה אפשר כי חניפות מידתם עשתה זאת וגם לזולת אברהם היו דוברים כן, לזה אמר **לאמר לו** לומר כי לאמר לו לאברהם בלבד היו אומרים **נשיא אלוהים וכו'** מה שאין כן לזולתו, כי אין להם גדול כאברהם ולא ממידת חנופה היה הדבר כי אם בלבב שלם.

והנה מהראוי היה אחד ידבר בעד כולם, אך היה מקום לחשוב כי אולי לב הבלתי מדברים לא כן כדברי המדבר, על כן אמרו **שמענו** את כולנו, ולא יעלה על לבך שמא אין לב כל המדברים אחד כי אם כולנו בלב אחד בלי פחת וייתור, וזהו אומרו **אדוני** ולא אמרו אדוננו, כלומר כאילו כולנו איש אחד ואומרים לך **אדוני אתה.**

והנה על שאלתך אנו אומרים כי אילו היית נשיא עלינו מצד מלך או שר בשר ודם שהיה ממנה אותך עלינו, היה אפשר לנו לומר, חלילה לנו מעבור נימוסנו לתת אחוזת קבר לגר כי גם המלך לא יחפוץ בעבור הנימוס, אך לא כן אתה, כי נשיאותך עלינו מאת אלוהים הוא כי **נשיא אלוהים אתה בתוכנו** ולכן אנו ונימוסינו משועבדים לך, לכן **במבחר וכו'.**

עוד יתכן באומרו בתוכנו הוא על דרך מקרא שכתוב (שמות כה ח) ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, כי ממה שלא נאמר בתוכו הוא בתוכם וקרבם של ישראל הנזכר כי היכל ה' המה. ועל דרך זה יאמר פה **בתוכנו**. והעניין, שאמרו לו, אל יראה בעיניך כי אך דבר שפתים נאמר לך **אדוני**, אך פתלתול ועיקש לבנו כי לא אדון לנו אתה בלבנו, כי הלא נהפוך הוא כי יותר מאשר נדבר לפניך כתוב על לוח לבנו בקרבנו, כי הנה **שמענו אדוני** כי מה שתשמע הוא אמרנו אדוני, אך לא בלבד גדר זה הוא בקרבנו כי הלא **נשיא אלוהים אתה בתוכנו** ובקרבנו, שהוא יותר מגדר אדון. והנה ראה בפועל כי **במבחר קברינו קבר את מתך,** והוא כי הנה ידענו כי כל את לרבות הוא בא.

ונבוא אל העניין והוא כי המה ראו הפרש בין פתח דברי אברהם לסופן, כי החל באומרו **תנו לי אחוזת קבר** שהוא אחוזה למתים הרבה, ואחר כך אמר **ואקברה מתי** ולא אמר ואקברה את מתי, יורה כי על שרה לבדה הייתה עיקר הכוונה, על כן אמרו לו אם עיקר כוונתך הוא כפתח דבריך על מתים הרבה **במבחר קברינו קבור את מתך** שמרבה האת על מתים הרבה

שהיא אחוזת קבר, ואם עיקר הכוונה הוא על מתך זה באומרך **ואקברה מתי** ולא אמרת את מתי, ולא שאלת אחוזה רק מפני הכבוד, אם כן הוא אין צריך לומר במבחר קברינו כי אם גם איש ממנו היותר חשוב שהוא תואר איש את קברו לא יכלה אשר הכין וחפר לעצמו לא יכלה ממך מקבור מתך בו. וזהו החילם באת וצאתם בלא את כי אם מקבור מתך.

ז וַיָּקָם אַבְרָהָם וַיִּשְׁתַּחוּ לְעַם-הָאָרֶץ לִבְנֵי-חֵת :

בא להחזיק טובה על הודאתם לתת **אחוזת קבר** לגר כמוהו. וירא והנה עיכוב תת אחוזת קבר לגר תלוי בגדולי העיר, וגם בכללות המון העם, שגם אחר הודאת אילי הארץ יכולים להתקומם ההמון על ביטול הנימוס. על כן אמר אברהם בלבו אם אשתחווה לבני חת שהם אילי הארץ להחזיק להם טובת ההודאה יקפידו ההמון ויתקוממו, על כן עשה בחכמה ובתנועת השתחווייתו החל כלפי עם הארץ וסיים בבני חת, כעושה עיקר מהם כי הכל הולך אחרי החיתום.

ח וַיְדַבֵּר אִתָּם לֵאמֹר אִם-יֵשׁ אֶת-נַפְשְׁכֶם לִקְבֹּר אֶת-מֵתִי מִלְּפָנַי שְׁמָעוּנִי וּפִגְעוּ-לִי בְּעֶפְרוֹן בֶּן-צֹחַר :

הנה היה ראוי שיאמר ויען אברהם ולא **וידבר,** כי אינו תחילת דבורו אליהם.

וגם אומרו אתם הוא מיותר כי גם עד כה אתם היה מדבר.

אמנם הנה כתבנו שבני חת נסתפקו בעיקר כוונת אברהם אם הייתה על אחוזה למתים רבים או על שרה לבדה, על כן רצה לדבר אתם פעם שנית לגלות כוונתו אליהם. שאם לא כן אחר שהודו לו מה צורך לדבר עוד אתם ולא דבר מיד לעפרון כי שם היה בתוך בני חת. וזהו אומרו **וידבר אתם לאמר,** לומר, מה ש**וידבר אתם** ולא לעפרון הוא כדי **לאמר אם יש את נפשכם כו' שמעוני וכו',** לבאר דבריו לומר הלא נסתפקתם בדברי אם העיקר הוא על רבים או על שרה. והתחלתם בהודאת אחוזה וסיימתם באחד, ואולי הוא כי בסוף הוצאתם תוכן מה שיש את נפשכם וההתחלה הייתה דרך כבוד בעלמא, לכן דעו כי **אם יש את נפשכם** כאשר אמרתם תחילה שתוככם טוב ואינו מן השפה ולחוץ באמרכם **במבחר קברינו קבור את מתיך** שהוא לקבור את מתי שהוא למתים הרבה שזהו ריבוי האת, אם כך הוא שהוא מהנפש פנימה בזאת יבחן כי **שמעוני ופגעו כו'**

ט וְיִתֶּן-לִי אֶת-מְעָרַת הַמַּכְפֵּלָה אֲשֶׁר-לוֹ אֲשֶׁר בִּקְצֵה שָׂדֵהוּ בְּכֶסֶף מָלֵא יִתְּנֶנָּה לִי בְּתוֹכְכֶם לַאֲחֻזַּת-קָבֶר :

ויתן לי את מערת המכפלה אשר לו כו' לאחוזת קבר כי מזה אני עושה עיקר. ורצה יהיו הם הפוגעים בעפרון, מיראתו פן יתאנה עפרון לאמר לו אם תתן לי מלא ביתך כסף וזהב לא אוכל

לעבור הנימוס לבלתי מכור אחוזת קבר לגר, ומה שמודים בני חת הוא לפנים, שבוטחים בי שלא אעבור על חוק העיר, על כן עשה שגדולי הארץ שבהם הייתה לו תואנה, הם יהיו הפוגעים בו באופן יסכר פיו מלבקש תואנה. ולא אשאל כל מה שהתנדבה נפשכם באמור **במבחר קברינו** כי אם מערה שבקצה שדהו בקרן זווית שלו. וגם לא בחנם כדבריכם כי אם **בכסף מלא.** ואחשיבנה למתנת חנם וזהו יתננה לי. למה שהוא בתוככם בקרב אנשים חשובים ככם.

י וְעֶפְרוֹן יֹשֵׁב בְּתוֹךְ בְּנֵי-חֵת וַיַּעַן עֶפְרוֹן הַחִתִּי אֶת-אַבְרָהָם בְּאָזְנֵי בְנֵי-חֵת לְכֹל בָּאֵי שַׁעַר-עִירוֹ לֵאמֹר :

יא לֹא-אֲדֹנִי שְׁמָעֵנִי הַשָּׂדֶה נָתַתִּי לָךְ וְהַמְּעָרָה אֲשֶׁר-בּוֹ לְךָ נְתַתִּיהָ לְעֵינֵי בְנֵי-עַמִּי נְתַתִּיהָ לָּךְ קְבֹר מֵתֶךָ :

יב וַיִּשְׁתַּחוּ אַבְרָהָם לִפְנֵי עַם-הָאָרֶץ :

יג וַיְדַבֵּר אֶל-עֶפְרוֹן בְּאָזְנֵי עַם-הָאָרֶץ לֵאמֹר אַךְ אִם-אַתָּה לוּ שְׁמָעֵנִי נָתַתִּי כֶסֶף הַשָּׂדֶה קַח מִמֶּנִּי וְאֶקְבְּרָה אֶת-מֵתִי שָׁמָּה :

י וְעֶפְרוֹן יֹשֵׁב בְּתוֹךְ בְּנֵי-חֵת וַיַּעַן עֶפְרוֹן הַחִתִּי אֶת-אַבְרָהָם בְּאָזְנֵי בְנֵי-חֵת לְכֹל בָּאֵי שַׁעַר-עִירוֹ לֵאמֹר :

הנה דיבר בזיוף נמרץ ואמר מאמרך זה שתרצה לאחוזת קבר הנה זה אינו תלוי בי כי **לכל באי שער עירו** ראוי **לאמר** זה, ולא לי, כי עניין האחוזת קבר נוגע אל הכל, וזהו אומרו **לאמר**. ושיעור הכתוב שמה שאמר עפרון לאברהם הוא, כי זה **לכל באי שער עירו** ראוי **לאמר**, אך –

יא לֹא-אֲדֹנִי שְׁמָעֵנִי הַשָּׂדֶה נָתַתִּי לָךְ וְהַמְּעָרָה אֲשֶׁר-בּוֹ לְךָ נְתַתִּיהָ לְעֵינֵי בְנֵי-עַמִּי נְתַתִּיהָ לָּךְ קְבֹר מֵתֶךָ :

לא אדוני תבקש אחוזת קבר, רק **שמעני**. וזה אוסיף להטיב לך, כי הנה רצית המערה לבדה **בכסף מלא** ואני אתן לך בחנם גם **השדה**. והשדה הוא שעתה נתתי לך אך המערה אשר בו מאז דברתי לך נתתיה. וזה לא כמתנתא טמירתא כי אם גלויה ומפורסמת לעיני בני עמי נתתיה לך, אך **קבור מתך** בלבד לא את מתיך שהוא אחוזת קבר, כי בזה הכל יודו לך. והיה כמראה נדיבות ותחתיה תעמוד הבהרת, כי ידע כי אין זה רצון אברהם, והשאיר עניין האחוזה עד ידע סך המעות, והיה זה מובן ביניהם ומראה נדיבות חנם בעיני ההמון.

או מעין זה ויען עפרון דברים הנכנסים **באזני בני חת.** מורה כעושה למענם ומצד אחד נותן פתחון פה **לכל באי שער עירו לאמר** כלומר **לאמר** ולדבר ערעור. ומה שאמר **באזני בני חת**

שעושה למענם הוא **השדה נתתי וכו'.** ומה שעשה לעורר את ההמון לערער, הוא אומרו **קבר מתך** כלומר זה בלבד ולא את מתיך שהוא על רבים.

יב וַיִּשְׁתַּחוּ אַבְרָהָם לִפְנֵי עַם-הָאָרֶץ :

והנה בני חת וכל עם הארץ לא ענו דבר הורו כי אין רצונם לערער ועל כן **וישתחו אברהם לפני עם הארץ** על דרך הקודם כמחזיק טובה לכל המודים לו.

יג וַיְדַבֵּר אֶל-עֶפְרוֹן בְּאָזְנֵי עַם-הָאָרֶץ לֵאמֹר אַךְ אִם-אַתָּה לוּ שְׁמָעֵנִי נָתַתִּי כֶסֶף הַשָּׂדֶה קַח מִמֶּנִּי וְאֶקְבְּרָה אֶת-מֵתִי שָׁמָּה :

אז **וידבר אל עפרון באזני עם הארץ** ואמר **אך כו'** לומר הלא תלית בכל באי שער עירך לעניין אחוזת קבר למתים רבים, והריני אומר באוזניהם **אך אם אתה לו שמעני,** לומר אך בך לבדך תלוי הדבר כי כולם מודים, לכן **נתתי כסף השדה קח ממני ואקברה את מתי,** שמרבה האת על מתים רבים.

או יאמר ויען עפרון כו' לכל באי שער עירו לאמר שהוא לעיניהם הוא לא אדוני מאמרך זה בכסף מלא, רק **שמעני** אתה תוכן מאמרי כי אינן כמשמען. כי אתה שאלת מערה, ואני **השדה והמערה** אני נותן. ועל זה אמר **שמעני** כלומר כי איני מוסיף גם השדה כי אם להרבות במחיר, כי **לעיני בני עמי נתתיה לך,** אך לא ביני לבינך.

ולבל יעשה אברהם עצמו כבלתי מבין יחזיק במתנה, על כן הטיל תנאי להשאיר מקום לפרש הדבר, והוא אומרו **קבור מתך** ולא אמר את מתך, כי בזה לא יודה אברהם ויהיה מקום לשוב להזכיר הכסף.

והנה אברהם עשה בחכמה, אמר בלבו אם אומר לו איני חפץ כי אם אחוזה לרבים או לא אקח חנם כי אם במחיר, הלא יתבטל הכל כי ישוב יאמר עפרון גם אנכי לא נדרתי אלא חנם ולמת אחד, נמצאת כל מתנתי בטלה כאילו לא היה והנני חוזר בי לגמרי לא בחנם ולא בכסף, על כן מה עשה קם והשתחווה לעפרון בפני כל עם הארץ כמחזיק טובה ומקבל מתנתו לבל ישוב ממנה, ועל שלא הודה לו רק למת אחד וידע שהוא על כי עדיין לא שמע סך מעות, על כן **וידבר אל עפרון באזני עם הארץ** כדי **לאמר אך וכו' ואקברה את מתי** שהוא על מתים רבים שהוא ריבוי **האת,** שישמעו ויודו ויוסר פתחון פה ממנו. ופירש ואמר **אך אם אתה לו שמעני** לומר הנה נתת חנם וקבלתי המתנה, אך גם אני נתתי מתנה גם כן **נתתי כסף השדה קח ממני.** ופירש מה שאמר **באזני עם הארץ לאמר** שהוא **ואקברה את מתי** כמדובר.

או יאמר, על המערה קבלתי מתנתך, **אך כסף השדה קח ממני** בתורת מקח. והוא הבין דרכו כי עפרון היה בוש לשאול כסף על המערה לבדה על כן צירף עמה השדה, על כן אברהם אמר מתנתך חנם על המערה קבלתי ומהשדה תקח כסף.

יד וַיַּעַן עֶפְרוֹן אֶת-אַבְרָהָם לֵאמֹר לוֹ :
טו אֲדֹנִי שְׁמָעֵנִי אֶרֶץ אַרְבַּע מֵאֹת שֶׁקֶל-כֶּסֶף בֵּינִי וּבֵינְךָ מַה-הִוא וְאֶת-מֵתְךָ קְבֹר :
טז וַיִּשְׁמַע אַבְרָהָם אֶל-עֶפְרוֹן וַיִּשְׁקֹל אַבְרָהָם לְעֶפְרֹן אֶת-הַכֶּסֶף אֲשֶׁר דִּבֶּר בְּאָזְנֵי בְּנֵי-חֵת אַרְבַּע מֵאוֹת שֶׁקֶל כֶּסֶף עֹבֵר לַסֹּחֵר :

אומרו לאמר לו, אפשר הוא שדבר דברים כדי לאמר אברהם לו לעפרון שהזכיר סך הכסף. שעל פי הדברים ההם יאמר אברהם לו שיקח הסך ההוא כאשר היה.
או יאמר, שלא כמדובר אל אזני עם הארץ שלא יבינו אלא ש**ארץ ארבע מאות כו'** היה נותן לו במתנה אלא כמדובר. ואומרו לו אברהם המבין הכוונה שלקבלם יכוון.

טו אֲדֹנִי שְׁמָעֵנִי אֶרֶץ אַרְבַּע מֵאֹת שֶׁקֶל-כֶּסֶף בֵּינִי וּבֵינְךָ מַה-הִוא וְאֶת-מֵתְךָ קְבֹר :
וזהו אומרו אדוני שמעני כלומר הבינני מה שאינו כפשוטו כי **ארץ כו',** ועל ידי כן **ואת מתך** בריבוי האת **קבור** שהיא אחוזה למתים רבים.
עוד כיוון באומרו ואת מתך קבור שאחר הכסף תהיה קבורת המת.

טז וַיִּשְׁמַע אַבְרָהָם אֶל-עֶפְרוֹן וַיִּשְׁקֹל אַבְרָהָם לְעֶפְרֹן אֶת-הַכֶּסֶף אֲשֶׁר דִּבֶּר בְּאָזְנֵי בְּנֵי-חֵת אַרְבַּע מֵאוֹת שֶׁקֶל כֶּסֶף עֹבֵר לַסֹּחֵר :
ועל שני אלה אמר **וישמע אברהם כו',** כי אברהם לבדו הבין שני כוונותיו:
א. שאומרו ארץ ארבע מאות שקל כו' אין דעתו לתת סך זה חנם כי אם שרוצה מחיר זה.
ב. ש**וישקול** תחילה **את הכסף** ואחר כך **ויקם כו'** ואחרי כן **קבר כו'.**
ואומרו עובר לסוחר אפשר כי סוחר יקרא הסובב סובב הולך ממקום למקום כי תרגומו של סביב הוא סחור. והנה המהלך ממקום למקום צריך שקלים יפים ותקילין שלא יגעלו בם בשום מקום. וזהו אומרו **עובר לסוחר.**

יז וַיָּקָם שְׂדֵה עֶפְרוֹן אֲשֶׁר בַּמַּכְפֵּלָה אֲשֶׁר לִפְנֵי מַמְרֵא הַשָּׂדֶה וְהַמְּעָרָה אֲשֶׁר-בּוֹ וְכָל-הָעֵץ אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה אֲשֶׁר בְּכָל-גְּבֻלוֹ סָבִיב :
הנה בתחילה היה אומר עפרון שהיה נותן לו במתנה השדה והמערה, ואברהם אומר **נתתי כסף השדה,** כלומר אם המערה חנם השדה בכסף. אך עתה בגמר העניין נתברר איך שדה ומערה הכל במכר. **השדה והמערה כו'** הכל –

יח לְאַבְרָהָם לְמִקְנָה לְעֵינֵי בְנֵי-חֵת בְּכֹל בָּאֵי שַׁעַר-עִירוֹ :

לאברהם למקנה וגם **לאחוזת קבר** וזה **בכל באי שער עירו.** ולא כאשר חשב עפרון להורות בפני הכלל כי במתנה נתנם ושלא יבין שהיה במחיר כי אם אברהם בלבד, והיה דעת עפרון שבינו לבינו יתן הכסף, רק הייתה ה**מקנה לעיני כל באי שער עירו.**

יט וְאַחֲרֵי-כֵן קָבַר אַבְרָהָם אֶת-שָׂרָה אִשְׁתּוֹ אֶל-מְעָרַת שְׂדֵה הַמַּכְפֵּלָה עַל-פְּנֵי מַמְרֵא הִוא חֶבְרוֹן בְּאֶרֶץ כְּנָעַן :

אמר כי אברהם אמר **ואקברה מתי מלפני** שאהיה אני הקובר מתי ולא כגר שבני העיר קוברים מלפניו. וכן היה לו כי **ואחרי כן קבר אברהם כו'** ולא שהם קברו מתו מלפניו.

כ וַיָּקָם הַשָּׂדֶה וְהַמְּעָרָה אֲשֶׁר-בּוֹ לְאַבְרָהָם לַאֲחֻזַּת-קָבֶר מֵאֵת בְּנֵי-חֵת:

היה לו לומר מאת עפרון ולא **מאת בני חת.** אך במה שכתבנו כי חק למקומות ההם לבלתי תת אחוזת קבר לגר כי אם לתושב, באופן שגם אם היה מוכר עפרון היו גדולי הארץ יכולים למחות מלהיות **אחוזת קבר** רק לאזרח הארץ. נמצא כי מה ש**ויקם השדה כו' לאחוזת קבר** לא מעפרון היה לפי האמת רק **מאת בני חת,** שהייתה ידם עם אברהם להחזיק בידו.

פרק כד

א וְאַבְרָהָם זָקֵן בָּא בַּיָּמִים וַיהוָה בֵּרַךְ אֶת-אַבְרָהָם בַּכֹּל :

ב וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל-עַבְדּוֹ זְקַן בֵּיתוֹ הַמֹּשֵׁל בְּכָל-אֲשֶׁר-לוֹ שִׂים-נָא יָדְךָ תַּחַת יָרֵכִי :

ג וְאַשְׁבִּיעֲךָ בַּיהוָה אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וֵאלֹהֵי הָאָרֶץ אֲשֶׁר לֹא-תִקַּח אִשָּׁה לִבְנִי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר אָנֹכִי יוֹשֵׁב בְּקִרְבּוֹ :

ד כִּי אֶל-אַרְצִי וְאֶל-מוֹלַדְתִּי תֵּלֵךְ וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי לְיִצְחָק :

ה וַיֹּאמֶר אֵלָיו הָעֶבֶד אוּלַי לֹא-תֹאבֶה הָאִשָּׁה לָלֶכֶת אַחֲרַי אֶל-הָאָרֶץ הַזֹּאת הֲהָשֵׁב אָשִׁיב אֶת-בִּנְךָ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-יָצָאתָ מִשָּׁם :

ו וַיֹּאמֶר אֵלָיו אַבְרָהָם הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן-תָּשִׁיב אֶת-בְּנִי שָׁמָּה :

ז יְהוָה אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לְקָחַנִי מִבֵּית אָבִי וּמֵאֶרֶץ מוֹלַדְתִּי וַאֲשֶׁר דִּבֶּר-לִי וַאֲשֶׁר נִשְׁבַּע-לִי לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת הוּא יִשְׁלַח מַלְאָכוֹ לְפָנֶיךָ וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי מִשָּׁם :

ח וְאִם-לֹא תֹאבֶה הָאִשָּׁה לָלֶכֶת אַחֲרֶיךָ וְנִקִּיתָ מִשְּׁבֻעָתִי זֹאת רַק אֶת-בְּנִי לֹא תָשֵׁב שָׁמָּה :

ט וַיָּשֶׂם הָעֶבֶד אֶת-יָדוֹ תַּחַת יֶרֶךְ אַבְרָהָם אֲדֹנָיו וַיִּשָּׁבַע לוֹ עַל-הַדָּבָר הַזֶּה:

לבוא אל ביאור הכתובים נשים לב,

אחד, מה עניין הקדמה זו אשר הקדים אל בקשת אשה לבנו לאמר שהיה **זקן ובא בימים,** ושה' **ברך את אברהם בכל,** כי הלא בלעדי כל אלה ראוי להשיא את יצחק אשה כי כבר היה בן (ל"ז) [מ'] שנה.

וגם אין לדברים האלה יחס אל העניין.

וגם אומרו בא בימים מיותר. ואשר ברכו בכל בלתי מקושר אל הקודם.

ועוד מה זה היה לאבינו אברהם אשר מנע מיצחק הציווי הלזה והלך לצוות את העבד, והלא לא קטן היה, למה לא ציוה לו שלא יקח אשה אלא מבנות בתואל והוא יקיים מצוות אביו.

והנה באומרו בכל, לרז"ל (**בראשית רבה** נט י) שלש דעות, לר' יודן הוא שהייתה לו נקבה, ולרבי נחמיה הוא שלא נתן לו נקבה כל עיקר, ולר' לוי השליטו ביצרו.

והנה יחס כל פירוש אצל העניין יהיה, כי לדעת האומר שהייתה לו בת, כוונת הכתוב לתת טעם למה אברהם לא נשא אשה טרם טיפל בנישואי בנו כי קרוב אדם אצל עצמו וראוי יעשה תחילה המצווה המוטלת על עצמו ואחר כך המוטלת על בנו כנודע. וידוע כי חיוב הנישואין משתי סבות:

אחת להינצל מהרהור,

שנית לקיים מצוות פריה ורביה.

לזה אמר **ואברהם זקן בא בימים** שלא היה ירא מהרהור, וגם חיוב פריה ורביה כבר קיים שהייתה לו בת גם כן וכבר קיים שהיו לו זכר ונקבה, ועל כן ראוי יטפל בנישואי בנו שעדיין לא קיים כלל. ועל כיוצא בזה אמרו רז"ל ב**בראשית רבה** (ס טז) על ויוסף אברהם ויקח אשה וכו', שתחילה ראוי ישיא אדם את בנו אשה ואחר כך לעצמו, שאם האב לא קיים אין ספק שהאב קודם שקרוב אל עצמו.

ודעת השני שלא הייתה קפידה בימים ההם על הבת, ומה גם בהיות בלתי נמצא אז ראוי להשיאה לו שהיה זרעו רצוי לפניו יתברך, כנודע, כי כל אשר החזיר אברהם למוטב לא נמשכו זרעם אחרי ה' כי אם זרע ישראל. והרי מצינו ביצחק שלא הוליד נקבה, ואם מה שלא היה לו זכר ונקבה יתייחס לחסרון, אז קושי גדול הוא יהיה זה ביצחק עולה תמימה. ואפילו יעקב אלמלא בקשה לאה יתהפך הריונה לבת בשביל אחותה שתלד שני זכרים לא ילדה את דינה, לדעת רבי נחמיה (**בראשית רבה** פד יט) בעל מאמר זה שכנעניות נשאו בני יעקב שלא היו להם אחיות. ולדעתו תהיה כוונת הכתוב **ואברהם זקן** שעל כן לא השיא עצמו תחילה שהרי אין לו הרהור, וגם לא היה לו בת שיטפל בנישואיה קודם ינשא הבן, לכן נתעסק בעניין הבן.

או כיוון למה לא השיאו אחותו כאשר עשו בני יעקב ורבים בזמן ההוא, לזה אמר **וה בירך את אברהם בכל** שלא היה לו בת ועל כן בקש זולתה.

ולדעת האומר שהיה מושל ביצרו, כל כוונת הכתוב הוא לתת טעם למה להינצל מן ההרהור לא השיא עצמו תחילה. ואמר שלהיותו **זקן בא בימים** לא היה לו הרהור, ואפילו יבוא לידי הרהור כי **ה' בירך** אותו שהיה מושל ביצרו.

ולבוא אל הפשט, נשית לב עוד אל אומרו ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו המושל כו',

מה צורך אל הודעת היותו **זקן ביתו** וכי הוא **מושל בכל אשר לו.**

ועוד באומרו ואשביעך וכו' אשר לא תקח וכו', מה צורך אל שלילה זו, ישביענו הלוך ילך ביתה בתואל לקחת את בתו ליצחק ובכלל הדבר יהיה שלא יקח מבנות כנען.

ועוד באומרו ואשביעך וכו' אשר לא תקח וכו' כי אל ארצי וכו' היה לו לומר לקחת ולא **ולקחת,** כי הלא איך יוכל להתחייב לקחתה כי אינו בידו. ולבד בזה היה יכול להתחייב ללכת לקחת, אך לא אם אולי לא יתנוה לו.

וגם אומרו לבני ליצחק, מהראוי לא יאמר כי אם ליצחק ומי לא ידע כי בנו הוא.

ועוד במאמר העבד **אולי לא תאבה האשה וכו'** יש כפל לשון, הן באומרו **אל הארץ הזאת** כי מי לא ידע כי על הארץ הזאת ידבר, **וגם** מלת **אחרי** יתירה.

וכן אומרו ההשב אשיב שהוא כפול.

וגם היות ה**שי"ן** שבתיבה ראשונה בנקודת צר"י והשניה בחיר"ק.

וכן אומרו את בנך ולא אמר ההשיב אשיבנו.

וגם אומרו אל הארץ אשר יצאת משם, שמהראוי יאמר ההשיב את בנך שמה.

ועוד באומרו עניין אזהרת ההשבה את יצחק שתי פעמים, ראשונה **השמר לך פן תשיב,** שנית **רק את בני לא תשב שמה.** והראשון בכל תוקף החיזוק באומרו **השמר לך,** והשני ברפיון באומרו **רק את בני לא תשב,** ונהפוך היה מהראוי להיות הולך וחזק, וגם היות הראשון בחיר"ק השי"ן והשני בצר"י.

ועוד באומרו ה' אלוהי השמים, למה לא אמר ואלוהי הארץ כמו שאמר למעלה.

ועוד באומרו מבית אבי ומארץ מולדתי, והיה יכול לקצר ולומר אשר לקחני משם.

וגם אומרו ואשר דבר לי ואשר נשבע לי, בכלל נשבע לי היה הדבור.

וגם מלת **לאמר** לא תצדק כמשמעה לאמר לזולת, וגם היא מיותרת.

וגם באומרו הוא ישלח מלאכו וכו', כי מלת **הוא** מיותרת.

ועוד באומרו ואם לא תאבה וכו', כי אחר אומרו **הוא ישלח מלאכו וכו'** איך יתכן שלא תאבה האשה ללכת ואם כן מה כח המלאך יפה.

ועוד אומרו וישבע לו על הדבר הזה, כי הלא איזה דבר אחר היה שם שיאמר על הדבר הזה.

א וְאַבְרָהָם זָקֵן בָּא בַּיָּמִים וַיהוָה בֵּרַךְ אֶת-אַבְרָהָם בַּכֹּל :
ב וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל-עַבְדּוֹ זְקַן בֵּיתוֹ הַמֹּשֵׁל בְּכָל-אֲשֶׁר-לוֹ שִׂים-נָא יָדְךָ תַּחַת יָרֵכִי :
ג וְאַשְׁבִּיעֲךָ בַּיהוָה אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וֵאלֹהֵי הָאָרֶץ אֲשֶׁר לֹא-תִקַּח אִשָּׁה לִבְנִי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר אָנֹכִי יוֹשֵׁב בְּקִרְבּוֹ :

אמנם בהיות כי על ידי פנות האדם בנישואיו אל פניות אשר לא טובות הנה כדאי להפסידו ולאבד בת זוגו ממנו, על כן לראות את עצמו **זקן בא בימים** כי גם שהזקנה זרקה בו פתאום כמאמרם ז"ל (מדרש **תנחומא** חיי שרה ד) עם כל זה לא הייתה בלתי טבעית כי אם גם **בא בימים** ולכן לא ידע את עתו וחש פן יקרבו ימיו למות, ויותר יצחק לבדו עם עבדו זקן ביתו. ולאחד משתי סבות יחויב יתנהג יצחק בעצת עבדו:
אחד כי הוא זקן בית אביו בן משק ביתו מילדותו, והוא כמנהיג בבית שעל פיו ישק אברהם וכל בני ביתו, כי איננו גדול בבית ההוא ממנו.
שנית כי עם שה' בירך את אברהם בכל ואין קצה לאוצרותיו, עם כל זה יחד כולם היו תחת ידו כי הוא המושל בכל אשר לו, כלומר במה שאמרתי ש**ה' בירך את אברהם בכל,** הנה בכל ההוא האמור באברהם הוא מושל בו. ואם כן איפוא אחרי מות אברהם הוא יהיה המוציא והמביא ועל פיו ישק גם יצחק. ועל כן בעצתו יתנהג ולא יחטיא, והוא לא ייעץ אותו רק שיקח כנענית כמאמרם ז"ל (שם נט יב) שהיה בלבו להשיא את יצחק בתו, כאשר רמז הכתוב במלת **אלי** חסר וי"ו. ודרשו על זה בפסוק (הושע יב) כנען בידו מאזני מרמה וכו' שהיה שוקל אם ראויה בתו לינשא ליצחק. ולכן נתחכם לתת עול הציווי על מי שחשש יבטלנו לעשות מן הקטגור סנגור.

ב וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל-עַבְדּוֹ זְקַן בֵּיתוֹ הַמֹּשֵׁל בְּכָל-אֲשֶׁר-לוֹ שִׂים-נָא יָדְךָ תַּחַת יָרֵכִי :
ועל כן בטרם בא יומו יעצוהו כליותיו השבע ישביע את האפשר יבטל כוונתו, ומה גם לרז"ל האומרים כי היה עם לבבו להשיאו בתו, כי עתה יתהפך כי אדרבה הוא יהיה הסרסור. ושיעור הכתובים **ואברהם זקן וכו'** ולא ידע עתו **וה' בירך אותו בכל**. והנה זולת היות **עבדו זקן ביתו** גם הוא **מושל בכל אשר** ברכו ה' בו, על כן לא ימיש יצחק מהתנהג בעצתו כאמור, על כן שם ידו תחת ירכו וישביעהו בה' וכו'.

או יאמר בא בימים על פי הדרך הזה, והוא כי בא הכתוב להגיד מה ראה אברהם שאימת מות נפלה עליו, הלא הוא כי ראה כי היה **בא בימים** והוא עניין מאמרם ז"ל ב**ספר הזוהר** (פרשת ויחי דף רכא) על פסוק ויקרבו ימי ישראל כי בהתקרב זמן פטירת הצדיק מתקרבים ימיו להעיד כל אחד על כל התורה והמצווה אשר נעשה בו על ידו. כי על ידי הכישרון הנעשה

בו קנו הימים הויה ורוחניות קיים ונצחי לעמוד ולהתייצב לפני המלך הקדוש כל אחד מהם על אשר עשה בו. ועל כן אפשר כי אברהם כי היו ימיו מתלווים אליו מאז ברוח קדשו כי נביא היה, וזהו **ואברהם זקן ובא בימים** כי לוית חן היו כבר בראשו, ועל כן חש פן בא יומו. ולא היה רק כי מרוב קדושתו קדמו ויתלוו לו מאז. ועל כן השביע את עבדו כמדובר. ויאמר בלבו, אם אעשה עיקר להשביעו ילך אל ארץ מולדתי לקחת את רבקה ולא לבל יקח לו מבנות כנען, אולי יעלה על רוחו שאם **לא תאבה האשה,** שהותרה השבועה ויוכל לקחת לו כנענית, ואז טוב לו שישיאנה בתו, ובזה ירפה ידו בשליחות באופן ירפו ידי אביה ואמה ותעשה כוונתו. על כן התחכם אברהם ותחילת דברי פי השבועה הייתה להחליט בל יקח לו מבנות כנען בשום פנים, ואחר כך אמר **כי אל ארצי וכו',** למען ידע כי כלתה אליו תקוות התחתן במלך. וזה רמז לו באומרו **אשר אנכי יושב בקרבו** למען יבין כי גם בבתו לא בחר, כי תועבה היא לו התחתן בבנות כנען, ואז על ידי כן יתאמץ בכל עוז לעשות שליחותו, ונפש אדוניו ישיב.

עוד יתכן באומרו ואברהם זקן וכו', והוא כי בא הכתוב לתת טעם למה עשה אברהם שליחות כזה על ידי עבדו ולא על ידי עצמו או אנשים גדולים ובני חורין. ולא חש פן ימאנו על הסתר פניו, או על מוסרם בתולה יפה עד מאד לעבד בדרכים ומדברות. ואף אם נאמן יהיה, יחושו אל הכבוד לתת את בתם ולשלחה על יד עבד איש אם לא שיבואו לכבודה כראוי אל בת גדולים כמוה. לזה אמר **ואברהם זקן** כלומר ולא יוכל לצאת אל ארץ מרחקים, ולא חשש פן ימאנו כאשר לא יראו פניו, כי **ה' ברך את אברהם בכל** ענייניו, ויצליחהו ולא יחטיא כי הוא ובית דינו נמנו לברכו, וזהו אומרו **וה'** כנודע. וגם לא חש מפני החשד או מפני הכבוד כי הוא אמר אל עבדו, שישתדל בכל מאמצי כח בודאי מלב ומנפש. ועל עניין החשד הנה היה **זקן ביתו** כי נתגדל אצלו מקטנותו וידע טוב מידותיו. ומה גם למה שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** נט יב) שהיה זיו אקונין דומה לו, או זקן זה שקנה חכמה שודאי אין לחשדו. ולעניין הכבוד אמר **המושל בכל אשר לו.** ואם כן אף שהיה עבדו, שר וגדול בעולם יחשב אצל הכל, כי כל מעשה תקפו של אברהם היה על ידו. ורז"ל אמרו ב**בראשית רבה** (שם) **המושל בכל אשר לו** שהיה מושל ביצרו כמותו. נראה שדעתו באומרו **בירך את אברהם בכל** שהשליטו ביצרו, ואמר כי גם אליעזר היה מושל בכל אשר לאברהם, הוא **בכל** הנזכר באברהם שהוא היצר הרע. ותהיה כוונת הכתוב על דרך מה שאמרנו שבא לתת טעם למה לא נשמר מהחשד כי הלא גם יצחק היה חושש כשלא מצא לה בתולים, כמו שאמרו ז"ל (**ילקוט** חיי שרה קט) ואמר לה שמא נזדווג לך העבד בדרך, והוצרכה להוליכו אל מקום שנפלה מעל הגמל והראת בתוליה לו כי שם נעשתה מוכת עץ. וגם הוא יתברך אמרו רז"ל (שם) שחשש על זה וקפצה לו הארץ לבל יערב להם השמש בדרך ולא יתייחד עמה ולמה לא חשש לזה אברהם, לזה אמר שהיה **זקן ביתו** כמו שאמרו שם (**בראשית רבה** נט יב) שהיה זיו איקונין דומה לו שמורה על

צדקתו, ומפני שלפעמים אף הצדיק נכשל, לזה אמר **המושל בכל** שהוא היצר הרע ויוכל לכובשו ולעמוד נגדו.

ד כִּי אֶל-אַרְצִי וְאֶל-מֹולַדְתִּי תֵּלֵךְ וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי לְיִצְחָק :

ידוע הוא כי אומרו **ולקחת** אינו מן השבועה, שהרי אין בידו לקיים. אך הבטחה היא, כלומר אינך צריך רק ללכת כי בלכתך **ולקחת** בלי ספק בהכפל שתי סבות. והן בעבורי ובעבור יצחק. וזהו **לבני** כלומר במה שהוא בני, ובעד עצמו וזהו **ליצחק**. והנכון במה שחזר ואמר **ליצחק** וגם שלא אמר לבני יצחק אלא **לבני ליצחק,** לרמוז לו שודאי יקחנה ולא ימאנו, במה שהוא לבני ולא ישיבו פניו. ועוד כי האשה אשר תקח היא המוכנת ליצחק שהיא בת זוגו. וידע זה אברהם כמו שאמרו ז"ל (שם נז ב) שאחר העקידה שהיה אברהם מהרהר ואומר הלוואי הייתי משיא אשה ליצחק מכמה שנים, שהרי אם הייתי שוחטו עכשיו היה מת בלא בנים, והשיב לו הקדוש ברוך הוא עכשיו נולדה בת זוגו ונתבשר מיד הנה ילדה מלכה וכו' ובתואל ילד את רבקה וכו', וזהו אומרו **ליצחק** כלומר אותה המיוחדת **ליצחק**, ואם כן מעצמו יעשה ולא יכבד בעיניך.

ה וַיֹּאמֶר אֵלָיו הָעֶבֶד אוּלַי לֹא-תֹאבֶה הָאִשָּׁה לָלֶכֶת אַחֲרַי אֶל-הָאָרֶץ הַזֹּאת הֲהָשֵׁב אֶשִׁיב אֶת-בִּנְךָ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-יָצָאתָ מִשָּׁם :

והנה להיות כוונת העבד התחתן בו, היה מתאנה בל ישלחהו ואמר **אולי לא תאבה וכו',** לומר הן אמת כי להיותה בת זוגו יתרצו להשיאה אליו, אך ימאנו בעניין הבאתה פה. וזה באחד משני פנים:

או שתרצה לבוא אבל לא עמי רק עם רבים ונכבדים ממני כי עבד אנכי,

או על ידי בעלה כי זה הוא כבודה,

או שתחשדני ותמאן לבא עמי וזהו **ללכת אחרי.**

שנית אפשר שאפילו עם זולתי לא תבוא כי לא תחפוץ לדור בארץ הזאת שלא ניסתה בה, ולהרחיק נדוד מבית אביה, וזהו **אל הארץ הזאת.** ועל שתי אלה אמר **ההשב אשיב** שרמז בכפל שתי מיני השבות:

אחד שיצטרך יצחק ללכת להביאה משם אם תהיה העכבה שלא תבוא מצדי מפני הכבוד או מפני החשד, ושמא לא תתרצה לבוא אם לא על ידי בעלה, וכנגד זה אמר **ההשב,** שהוא השבה בעלמא להביאה לדור פה.

וכנגד השנית שהיה **אולי לא תאבה** לבוא **אל הארץ הזאת** ותרצה לדור שמה, אמר **אשיב** שהיא השבה גמורה, כאשר גר שם אברהם, שישוב גם יצחק לדור שם לקחת את בת זוגו, וכל זה היה לתת מורך בלבבו בל ישלחנו בעדה ותעשה כוונתו שהזכרנו. ולזה אמר **אשר יצאת משם** כלומר **ההשב אשיב את בנך** הנולד בארץ והוא עולה תמימה **אל הארץ אשר**

יצאת משם ודאי לא תעשה כה לרצות באשר מאסת, ומה גם אם ידע שלא היה רשות ליצחק לצאת חוצה לארץ להיותו עולה תמימה כמאמרם ז"ל.

ו וַיֹּאמֶר אֵלָיו אַבְרָהָם הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן-תָּשִׁיב אֶת-בְּנִי שָׁמָּה :

ועל שתי אלה השיב אברהם ויצא לנו טעם אל כפל דברי אברהם ולשנותו את טעמו. תחילה אמר **פן תשיב** ואחר כך אמר **לא תשב שמה** ולא אמר תשיב כאשר בתחילה.

והוא כי ראשונה השיב למאי דסליק מיניה, שהוא השיב שאמר העבד על דירת יצחק שמה אם לא תבוא **האשה אל הארץ הזאת,** על זה השיב ואמר **השמר לך פן תשיב את בני שמה,** ולא תחשוב שאהיה מוכרח לעשותו כי –

ז יְהוָה אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לְקָחַנִי מִבֵּית אָבִי וּמֵאֶרֶץ מוֹלַדְתִּי וַאֲשֶׁר דִּבֶּר-לִי וַאֲשֶׁר נִשְׁבַּע-לִי לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת הוּא יִשְׁלַח מַלְאָכוֹ לְפָנֶיךָ וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי מִשָּׁם :

ה' אלוהי השמים אשר לקחני וכו' שכל כך השתדל לעקור דירתי **מבית אבי** ולא זו בלבד אלא אפילו מכל **ארץ מולדתי,** ואחר כך השתדל לקבוע דירתי **בארץ הזאת**, ודבר לי בין הבתרים ונשבע בציווי הברית לאמר לזרעך אתן את הארץ הזאת, אם כן מובטחני **ישלח מלאכו לפניך ולקחת אשה** כלומר שתעשה הלקוחין ויהיה **משם,** כלומר שהיא תתרצה לבוא **משם** ואם כן לא יצטרך בני ללכת לשוב שמה. וכן אמרו רז"ל ב**בראשית רבה** (נט יד) כי שני מלאכים הלכו אחד ללוות את אליעזר ואחד לעקור ולהוציא את רבקה משם. ועל זה השני יאמר **ישלח מלאכו וכו'** הרי אמר שהעיכוב השני היה מובטח שלא יצטרך יצחק לגור שמה.

ח וְאִם-לֹא תֹאבֶה הָאִשָּׁה לָלֶכֶת אַחֲרֶיךָ וְנִקִּיתָ מִשְּׁבֻעָתִי זֹאת רַק אֶת-בְּנִי לֹא תָשֵׁב שָׁמָּה :

אך עדיין היה אפשר תמאן לבוא אם לא בבוא בעלה לקחתה ולא ביד העבד, לזה אמר **ואם לא תאבה האשה ללכת אחריך ונקית כו'** אף שלא היה צריך לאומרו שידוע הוא שאם לא תרצה שינקה מהשבועה, אך כיוון לומר מה שאז תנקה לא תנקה כי אם **משבועתי זאת, רק את בני לא תשב שמה** כי בזה לא אפטור לך. וציווי זה הוא על ההשבה הראשונה **ההשב** שהוא להביא את רבקה.

ובזה נתיישב אומרו שני פעמים באליעזר לשון השבה ושתי פעמים באברהם. ובאחד אמר תשוב ובאחד תשב. ובפעם הראשונה אמר אזהרה יתירה באומרו **השמר לך וכו'** שהוא להיותו מדבר על הדירה שם, מה שאין כן באומרו **רק את בני לא תשב** שמדבר על לכתו להביאה שאינו כל כך קשה. וגם יתיישב אומרו **ואם לא תאבה וכו'** אחרי אומרו **ישלח מלאכו לפניך ולקחת וכו'.**

ועוד אפשר כיוון באומרו **משבועתי זאת רק את בני וכו',** למעט שני דברים:
אחד לא תנקה רק **משבועתי זאת** שהוא מהשליחות אך לא מלישא כנענית. וזה לבל יחשוב בתואנה זו התחתן בו, ופירש לו מה שמיעט בל יתחלף, ואמר שהוא **רק את בני לא תשב שמה.**
ולעניין התכת כל תיבות הכתוב ועניינו באומרו **ה' אלוהי השמים אשר לקחני כו',** אפשר אמר **ה' אלוהי השמים כו'** מה ש**לקחני מבית אבי וכו'** אינו אלא על כי שם לא הייתי זוכה לבנים כי ינגדני המזל, שתאמר כי אך יצחק שאין לו טענה זו יוכל ללכת שם. כי הלא **ה' אלוהי השמים** הוא שהשמים וצבאם והמזלות שלו הם, יוכל לשדדם, ואף על פי כן **לקחני** כי מאוסה הייתה חוצה לארץ לפניו יתברך.

עוד יתכן שאמר אברהם אם אמור אומר לעבד שהקב"ה **ישלח מלאכו** אתו, הלא יענה ולמה לא יעשה על ידו יתברך. לזה אמר בהדרגה, הוא, אם הייתי הולך אני בעצמי היה הקדוש ברוך הוא עושה על ידי עצמו, אך בלכת שלוחי יהיה על יד שלוחו. וזהו **ה' אלוהי השמים** שכולל היותו אלוהי הצבאות שבהם כל משרתי עליון, והיה אפשר ישלח אחד ממשרתיו לקחת אותי משם, ואף על פי כן לא על ידי אחד מהם פעל ועשה עמי רק בעצמו **לקחני מבית אבי כו'.** אך עתה הוא שהיא מלה יתירה ובטעם רביע כמגביה קול ואומר הוא כלומר בעצמו יעלה בדעתך ילך עמך, לא כן הוא, רק **ישלח מלאכו** למה שהוא **לפניך,** שליח לשליח.

ולבל יאמר העבד אני אעשה הדרגה אחרת והיא כי עמך היה עושה על ידי עצמו, אך עם בנך יהיה על ידי מלאך, ועמדי לא זה ולא זה. על כן אמר **ואשר דבר לי ואשר נשבע לי לאמר לזרעך וכו'** שלבשורות והבטחת זרעי היה גם כן על ידי עצמו, שהוא בעצמו אמרה ולא על ידי מלאך כבשורת שרה בהריון. וגם דבר פעם אחת ושב ונשבע למען זרעי.

ושמא תאמר כי הלא זה היה על הנוגע אלי שאמר לך ולזרעך, ואגב הנוגע אלי לעתיד אמר על ידי עצמו ונגרר אחרי גם זרעי, לזה אמר **לאמר** כלומר שנשבע כדי לאמר ולזרעך ולא כדי לאמר לך ולזרעך, כי לפעמים נאמר לך ולפעמים לא נאמר, ואם כן הדרגתך תהיה ש**ישלח מלאכו לפניך.** ומה גם כי בזה הוא עניין הנוגע אל שנינו, **לבני ליצחק.**

יב וַיֹּאמַר יְהוָה אֱלֹהֵי אֲדֹנִי אַבְרָהָם הַקְרֶה-נָא לְפָנַי הַיּוֹם וַעֲשֵׂה-חֶסֶד עִם אֲדֹנִי אַבְרָהָם :
יג הִנֵּה אָנֹכִי נִצָּב עַל-עֵין הַמַּיִם וּבְנוֹת אַנְשֵׁי הָעִיר יֹצְאֹת לִשְׁאֹב מָיִם :
יד וְהָיָה הַנַּעֲרָ אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיהָ הַטִּי-נָא כַדֵּךְ וְאֶשְׁתֶּה וְאָמְרָה שְׁתֵה וְגַם-גְּמַלֶּיךָ אַשְׁקֶה אֹתָהּ הֹכַחְתָּ לְעַבְדְּךָ לְיִצְחָק וּבָהּ אֵדַע כִּי-עָשִׂיתָ חֶסֶד עִם-אֲדֹנִי :

טו וַיְהִי-הוּא טֶרֶם כִּלָּה לְדַבֵּר וְהִנֵּה רִבְקָה יֹצֵאת אֲשֶׁר יֻלְּדָה לִבְתוּאֵל בֶּן-מִלְכָּה אֵשֶׁת נָחוֹר אֲחִי אַבְרָהָם וְכַדָּהּ עַל-שִׁכְמָהּ :

טז וְהַנַּעֲרָ טֹבַת מַרְאֶה מְאֹד בְּתוּלָה וְאִישׁ לֹא יְדָעָהּ וַתֵּרֶד הָעַיְנָה וַתְּמַלֵּא כַדָּהּ וַתָּעַל :

יז וַיָּרָץ הָעֶבֶד לִקְרָאתָהּ וַיֹּאמֶר הַגְמִיאִינִי נָא מְעַט-מַיִם מִכַּדֵּךְ :

יח וַתֹּאמֶר שְׁתֵה אֲדֹנִי וַתְּמַהֵר וַתֹּרֶד כַּדָּהּ עַל-יָדָהּ וַתַּשְׁקֵהוּ :

יט וַתְּכַל לְהַשְׁקֹתוֹ וַתֹּאמֶר גַּם לִגְמַלֶּיךָ אֶשְׁאָב עַד אִם-כִּלּוּ לִשְׁתֹּת :

כ וַתְּמַהֵר וַתְּעַר כַּדָּהּ אֶל-הַשֹּׁקֶת וַתָּרָץ עוֹד אֶל-הַבְּאֵר לִשְׁאֹב וַתִּשְׁאַב לְכָל-גְּמַלָּיו :

כא וְהָאִישׁ מִשְׁתָּאֵה לָהּ מַחֲרִישׁ לָדַעַת הַהִצְלִיחַ יְהוָה דַּרְכּוֹ אִם-לֹא :

כב וַיְהִי כַּאֲשֶׁר כִּלּוּ הַגְּמַלִּים לִשְׁתּוֹת וַיִּקַּח הָאִישׁ נֶזֶם זָהָב בֶּקַע מִשְׁקָלוֹ וּשְׁנֵי צְמִידִים עַל-יָדֶיהָ עֲשָׂרָה זָהָב מִשְׁקָלָם :

כג וַיֹּאמֶר בַּת-מִי אַתְּ הַגִּידִי נָא לִי הֲיֵשׁ בֵּית-אָבִיךְ מָקוֹם לָנוּ לָלִין :

כד וַתֹּאמֶר אֵלָיו בַּת-בְּתוּאֵל אָנֹכִי בֶּן-מִלְכָּה אֲשֶׁר יָלְדָה לְנָחוֹר :

כה וַתֹּאמֶר אֵלָיו גַּם-תֶּבֶן גַּם-מִסְפּוֹא רַב עִמָּנוּ גַּם-מָקוֹם לָלוּן :

כו וַיִּקֹּד הָאִישׁ וַיִּשְׁתַּחוּ לַיהוָה :

כז וַיֹּאמֶר בָּרוּךְ יְהוָה אֱלֹהֵי אֲדֹנִי אַבְרָהָם אֲשֶׁר לֹא-עָזַב חַסְדּוֹ וַאֲמִתּוֹ מֵעִם אֲדֹנִי אָנֹכִי בַּדֶּרֶךְ נָחַנִי יְהוָה בֵּית אֲחֵי אֲדֹנִי :

כח וַתָּרָץ הַנַּעֲרָ וַתַּגֵּד לְבֵית אִמָּהּ כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה :

כט וּלְרִבְקָה אָח וּשְׁמוֹ לָבָן וַיָּרָץ לָבָן אֶל-הָאִישׁ הַחוּצָה אֶל-הָעָיִן :

ל וַיְהִי כִּרְאֹת אֶת-הַנֶּזֶם וְאֶת-הַצְּמִדִים עַל-יְדֵי אֲחֹתוֹ וּכְשָׁמְעוֹ אֶת-דִּבְרֵי רִבְקָה אֲחֹתוֹ לֵאמֹר כֹּה-דִבֶּר אֵלַי הָאִישׁ וַיָּבֹא אֶל-הָאִישׁ וְהִנֵּה עֹמֵד עַל-הַגְּמַלִּים עַל-הָעָיִן :

ראוי לשים לב ולבקש טוב טעם אל אליעזר, אחרי הודיע רז"ל (יומא כח ב) אותנו כי איש היה. ומי כמוהו חכם ורב ורם, הוא דמשק אליעזר, דולה ומשקה מתורתו לאחרים וזיו איקונין דומה לאברהם. מה ראה על ככה ומה הגיע אליו ומה צורך היה לו לעשות הדבר ההוא.

אמנם אומר כי שנים הם הדברים אשר אליהם נתן אל לבו לעשות כן.

א. כי אמר הנה אין ספק כי הבחירה חופשית ביד כל אדם, ואולי כי אחי אדוניו יתנו כתף סוררת לבלתי שמוע אל דבריו וימאנו לתת את בתם למרחקי ארץ לאיש אשר לא ידעוהו, ומה גם אם גלוי דעת היה לו כי הארמים ההם קשים מסלע וערומים המה. על כן רצה לסכור את פיהם בניסיון הלזה באמור להם הנה כזה וכזה שאלתי מאת ה', ויקם ה' את דברי ככל היוצא מפי, כי אמרתי כי האשה אשר אומר אליה השקיני נא כו' ותענה כי גם לגמלי תשקה היא האשה אשר הוכיח ה' לבן אדוני, וכן הייתה, ואין השגחה מוחשת גדולה מזו, כי אין זה כי אם

שמה' יצא הדבר, ובגלל הדבר הזה מי עז כנמר יעיז פניו למאן בדבר. וכאשר דמה כן הייתה כי ענו ואמרו מה' יצא הדבר לא נוכל דבר אליך רע או טוב.

ב. כי היה ירא וחרד פן יעשה הדבר ולא על ידו, כי יאמרו לו אביה ואמה, הנה רבקה לבן אדוניך לאשה אך לא תלך עמך כי אם עם רבים ונכבדים גדולים ובני חורין, כי חרפה היא לנו לתת את בתנו ביד עבד איש מקנת כסף. על כן על האחד אמר **אשר אומר אליה כו' אותה הוכחת לעבדך ליצחק** כלומר ובזה אסכר פי הממאנים לתתה.

ועל השנית אמר **ובה אדע כי עשית חסד עם אדוני,** כלומר כפי מציאות הניסיון אבין **כי עשית חסד עם אדוני,** כלומר כי כבר עשית שהוא עתה על ידי ולא שיתעתד עדיין לעשות על ידי זולתי. והוא כאשר יבוא ביאורו בס"ד כי כאשר דקדק במציאות הניסיון ידע כי על ידו יצליחהו ה'. ובזה, אומרו **ובה אדע כי עשית חסד עם אדוני** אינו מיותר אחרי אומרו **אותה הוכחת וכו'.**

ונבוא אל ביאור הכתובים בשום לב אל הערות הראויות להעיר:

א. אומרו הקרה נא וכו', למה זה כינה הדבר אל מקרה.

ב. אומרו היום הוא מיותר. ועל פי דרכנו נשים לב אל אומרו **אלוהי אדוני אברהם** ולא אמר אלוהי השמים ואלוהי הארץ.

ג. אומרו הנה אנכי נצב וכו', כי הרי נאמר שהיה על עין המים, והיה מספיק יאמר הנה בנות אנשי העיר יוצאות לשאוב וכו'.

וגם אומרו אנשי מיותר, שהיה לו לומר בנות העיר כד"א לראות בבנות הארץ.

ד. איך לא חשש אל חששת רז"ל (תענית ד א) האומרים ששאל שלא כהוגן שמא תהיה חגרת או סומא או שפחה.

ה. איזה ייחס יש לניסיון הזה אצל הנדון ולמה בחר בזה מבזולתו.

ו. אומרו ויהי הוא טרם כלה לדבר, שמלת **ויהי** הוא מיותר ומהראוי יאמר וטרם כלה כו'.

וגם אומרו והנה רבקה וכו' היה לו לומר ותצא רבקה.

ז. אומרו ותרד העינה, כי הלא בכלל אומרו **ותמלא כדה** הייתה ירידתה העינה, ולמה נאמר.

ח. למה שינה, כי הוא אמר **והיה הנערה אשר אומר אליה הטי נא כדך,** ואחר כך אמר **הגמיאני נא.**

ט. כי לא נעשה מאמרו, כי היא לא אמרה שתה וגם לגמליך אשקה כי אם עד אחרי כלותה להשקות.

י. אומרו ותרץ עוד אל הבאר לשאוב, כי מלת **עוד** מיותרת.

יא. אומרו והאיש משתאה לה מי לא ידע כי היה משתאה לה.

יב. אומרו מחריש לדעת ההצליח כו', היתכן היה עדיין מסתפק אחרי תת לו הוא יתברך את כל אשר שאל.

וגם איך על ידי היותו **מחריש** ידע ש**הצליח ה' כו'.**

יג. למה המתין מלשים הנזם על אפה עד אשר כלו הגמלים לשתות ולא עודם שותים כי לא היה הניסיון תלוי גם בזה.

יד. אם היה מסתפק אם **הצליח ה' דרכו** איך נתן לה הנזם והצמידים ובמה נסתלק הספק. ואם הייתה מגדת מולדתה ואת עמה טרם תתו הנזם והצמידים החרשנו, באמור כי בו שבת מדאגת הספק, אך לא כן עשה כי אם טרם התחיל להגיד דבר נתן הוא ואמרה היא אחרי כן בת מי היא, ואם על הספק נתן, לא מחכמה תחשב לו, כי היה לו להשקיף וירא פן מה יעשה באחריתה אם תגיד כי מולדת חוץ ממשפחת אדוניו היא.

טו. כי כאשר מספר שיתו שומו הצמידים על ידה היה לו לומר גם כן כי שם הנזם גם כן על אפה, כמאמרו אליהם אחרי כן ואשים הנזם וכו'. ואם לבלתי האריך לא אמר כן הלא טוב היה יזכיר הנתינה מהלקיחה שלקחם לתת לה ויאמר ויתן האיש וכו' ולא **ויקח האיש וכו'.**

טז. באומרו הגידי נא לי, כי מי לא ידע כי להגיד לו הייתה שאלתו.

יז. יפלא על שלמה כמותה תאריך פה תרחיב לשון כל כך, ומהראוי היה בל תאמר רק **בת בתואל אנכי.**

יח. אומרו ותאמר שנית בתוך מאמריה.

יט. גם תבן גם מספוא וכו', כי הלא הוא שאל על עצמו מקום ללון, ומה השיבה לו בתבן ומספוא.

כ. באומרו אנכי בדרך נחני ה' וכו', למה הניח העיקר ש**לא עזב חסדו** על הצליחו ושיבחו על מה שבדרך נחהו ה' בית אחי אדוניו.

וגם מלת **אנכי** והזכרת השם פעם שניה בכתוב עצמו מיותר.

כא. כי אחר אומרו **וירץ לבן אל האיש החוצה אל העין** חוזר ואומר **ויהי כראות את הנזם כו',** והלא לא בעין הייתה אז רבקה כי אם בבית ואיך אחרי לכתו אל העין ראה את הנזם כו' על ידי אחותו ושמע את דבריה.

כב. אומרו וכשמועו את דברי רבקה אחותו לאמר כו', כי הנה מלת **לאמר** שלא כדרכה שאינה לאמר לזולת וגם מיותרת.

כג. ויבא אל האיש כו', והלא כבר נאמר **וירץ לבן כו' אל העין.** וגם שינוי הלשון מריצה אל ביאה.

יב וַיֹּאמַר יְהוָה אֱלֹהֵי אֲדֹנִי אַבְרָהָם הַקְרֶה-נָא לְפָנַי הַיּוֹם וַעֲשֵׂה-חֶסֶד עִם אֲדֹנִי אַבְרָהָם :

אמנם הנה כתבנו למעלה כי אמר לו אברהם אל תדמה תהיה מושגח כמוני, כי הלא אם הייתי הולך בעצמי היה הוא יתברך בעצמו הפועל בי, כי הוא אשר בעצמו **לקחני מבית אבי כו'.** אך אתה כי עבדי אתה גם ה' ישלח אחד מעבדיו מלאכי שרותיו, וזהו **ישלח מלאכו לפניך.** וכן היה, כי שנים הלכו עמו אחד ללוותו בדרך ואחד להוציא את רבקה ללכת אתו. על כן כאשר

בא לנסות בזה, אשר לזה לא ניתן לו המלאך, וגם לא יעשה שתי שליחויות, הקשה לשאול שאלה גדולה עד מאד, ואמר, הנה מה גדלה מעלת אדוני אברהם, כי עם היותך בורא כל לא תמנע מלהיקרא **אלוהי אדוני אברהם,** ואם כן איפה אל תהי נא מדרגתי יורדת ממדרגתו כל כך, שעמו תלך בעצמך ועמי על ידי מלאך, שאם כל כך ארד לא אזכה שתשמע קולי כרגע, ומה גם בשאלה שלא כהוגן. רק עם אדוני אתה דבק תמיד בעצמך עמי יהיה במקרה פעם אחת, וזהו **הקרה נא לפני** הקרה היום בעצמך. וגם כי הלא אתה החלות היום, כי הקפצת לי הארץ כמאמרם ז"ל (**בראשית רבה** נט טו) הרעשת ארץ באברהם פצמתה באליעזר, נמצא שהוא יום רצון למצוא חן, וזהו אומרו **היום.**

ואם איני כדאי להדרגה זו כי לא תעשה בעצמך רק עם **אברהם,** הנה גם עתה **ועשה חסד עם אדוני אברהם** כי בבחינת האמת גם זה הוא עמו. ועל פי דרכו רמז כי כאשר אברהם היה עושה חסד בעצמו ולא על ידי שליח כעניין ואל הבקר רץ אברהם גם עשה אתה עמו מידה כנגד מידה, וכן היה כי הקרה ה' לפניו וכמאמרו אחר כך **אנכי בדרך נחני ה' בית אחי אדוני,** לומר ראו נא אשר הפליא חסדו יתברך, כי עם היות אנכי ולא אדוני, **נחני ה'** בעצמו **בית אחי אדוני.** ולא בלבד בעיקר השידוכין כי אם בלכתי בדרך, וזהו **אנכי בדרך,** כי עם היות **אנכי** והיות **בדרך נחני ה' וכו'.**

עוד יתכן באומרו הקרה נא כו' כי הנה רז"ל (תענית ד א) מנו את אליעזר בכלל אשר שאלו שלא כהוגן, כי היה אפשר תזדמן לו שפחה או חיגרת או בעלת מום, אלא שנענה כהוגן. ועל כן יתכן כי על זה פקח עיניו ואמר **הקרה נא לפני,** כלומר זאת שאלתי כי גם שלפי טבע העניין הוא שלא כהוגן, הקרה נא שייקר מקרה חלקת יצחק שלא בטבע, ש**אותה** ש**הוכחת ליצחק** תהיה **שאומר לה כו' ואמרה כו'.** ושמא תאמר כי הלא הסכלתי עשה בשאלה זו, כי אינו דרך ארץ לשאול שני דברים כאחד כעובדא דגמרא, ואם כן איפה בדבר הזה אשר בו שתים שלש שאלות כאחת הלא כמו זר יחשב,

א. אולי כל השואבות שפחות, ואף אם יהיו מבנות הארץ יהיו מדלת העם אך לא מבנות ראשי עם הארץ עשירי עם כבתואל ולבן, כי לא יחסר למו עבדים ושפחות וכסף וזהב עם מימיהם במחיר יבואו. נמצאו שאלות רבות, שלא ישלחו את אמתם כדרכם כי אם את בתם וכדאי בזיון לבת מלכים, וגם שתשיב אמריה לו **גם לגמליך וכו'.** על כן ענה ואמר אחת שאלתי בלבד כי הלא -

יג הִנֵּה אָנֹכִי נִצָּב עַל-עֵין הַמָּיִם וּבְנוֹת אַנְשֵׁי הָעִיר יֹצְאֹת לִשְׁאֹב מָיִם :

אנכי נצב על עין המים ועין בעין רואה אני כי **בנות** ולא שפחות יוצאות. ולא בלבד בנות עניים כי אם **בנות אנשי העיר,** הן שריה, כנודע, כי כל אנשים שבמקרא חשובים. ואם כן אחר

שבנות גדולים הנה, אין שאלתי כי אם אחת והיא **והיה הנערה אשר אומר וכו'.** והנה אחת שאל שתים עשה לו ה', כי **והנה רבקה יוצאת** שלא יצאה מעולם כמאמרם ז"ל (ב**פרקי רבי אליעזר** פרק טז) וזהו אומרו והנה וכו'.

או יאמר הקרה נא וכו' על דרך הקודם. הנה ירא אני פן אתייחס לשאול שלא כהוגן אולי תהיה שפחה או מדלת העם או חגרת או סומא, כמאמרם ז"ל (תענית שם) כי על חגרת או סומא ייחסהו לשואל שלא כהוגן. אך יאמר על מומין שבסתר **הקרה נא לפני** כי הנסתרות לה'. אך על הנגלות אני אדע כי **הנה אנכי נצב על עין המים** ורואה אני כי אין שפחות באות ולא בנות דלת עם הארץ לבדן, רק **בנות אנשי העיר יוצאות** שהם בנות החשובים. אם על חגרת או סומא –

יד וְהָיָה הַנַּעֲרָ אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיהָ הַטִּי-נָא כַדֵּךְ וְאֶשְׁתֶּה וְאָמְרָה שְׁתֵה וְגַם-גְּמַלֶּיךָ אַשְׁקֶה אֹתָהּ הֹכַחְתָּ לְעַבְדְּךָ לְיִצְחָק וּבָהּ אֵדַע כִּי-עָשִׂיתָ חֶסֶד עִם-אֲדֹנִי :

והיה הנערה אשר אומר אליה וכו', כלומר כי אני אחזה לי ואשתמרה לבלתי דבר לבעלת מומין. והוא יתברך הפליא לעשות לו כי בנות גדולים לא היו שם, והוא **טרם כלה לדבר והנה רבקה יוצאת** שלא יצאת מימיה כמו שאמרו ז"ל (**פרקי רבי אליעזר** שם). וגם כי מאמר רז"ל יורה כי גם לחגרת או סומא היה חפץ לשאול כאשר יבוא בס"ד זה יורה התכת הכתוב.

או יאמר הנה אנכי נצב וכו' בשום שכל והבין מה זה היה לו לנסות בדבר הזה מבזולתו. והנה לכאורה יתכן כי למה שמדת אברהם היה להכניס אורחים ומאכילם ומשקם ומצווה את בניו לעשות כמעשהו, על כן לא יבצר מבת זוגו של בנו להדמות אליהם, על כן נסה בויתור הכנסת האורח הבא אליהם. והן אמת כי עיקר הניסיון היה ראוי שיהיה בבר ולחם ומזון שהם שווה כסף ולא במים שהם חנם לעולם, על כן אמר **הנה אנכי וכו'** לומר לא יבצר כי טוב טוב היה לנסות בלחם. אך **הנה אנכי נצב על עין המים** על כן אמרתי אנסה נא בנמצא **והיה הנערה וכו'.**

עוד יתכן, באשר נשים לב אל אומרו **אותה הוכחת לעבדך ליצחק,** שייחס הדבר **ליצחק** ולא לאברהם כאשר עשה בכל שאר העניין, והוא כי ביצחק מצינו במידת צדקו להוסיף מעצמו יתרון במעשים טובים יותר על הנאמר אליו כמו שאמרו רז"ל (**בראשית רבה** נה ד) על ויהי אחר הדברים והאלוהים נסה וכו', אמרו רז"ל אחר דברים שבין יצחק וישמעאל. שאמר לו ישמעאל אני צדיק ממך שנמלתי בן שלש עשרה שנה ולא עכבתי ואתה בן שמנת ימים ואולי אם היית גדול הייתה מעכב, והשיב לו יצחק אתה נמולת באבר אחד ואני אין צריך לומר שלא הייתי מעכב בזה אלא אפילו היה הקדוש ברוך הוא גוזר לשחוט אותי לא הייתי מעכב נמצא

מעדיף על הטובה שאומרים לו. על כן אמר העבד בלבו בזאת יבחן אשר בת זוגו היא, אשר תהיה לה מידה כמידתו לעשות מעצמה נדיבות והטבה יתירה על הנשאל ממנה, שאומר לה **הטי וכו' ואשתה** ותוסיף **ותאמר וגם לגמליך וכו',** וזהו אומרו **אותה הוכחת לעבדך ליצחק** שמתחילת ברייתה אותה הוכחת והזמנת אותה לו כי בת זוגו היא. ועל כן הזכיר יצחק מה שאין כן בכל שאר העניין שמתייחס הכל לאברהם. ועל ידי ידיעתי שהיא בת זוגו אדע שתצליחני על ידי, ות**עשה חסד עם אדוני אברהם,** וזהו ובה אדע כי עשית חסד. ואמר עשית לשון עבר שיהיה על ידי עצמו שהוא כאילו כבר נעשה, ולא על ידי אחר שיבוא אחרי כן.

טו וַיְהִי-הוּא טֶרֶם כִּלָּה לְדַבֵּר וְהִנֵּה רִבְקָה יֹצֵאת אֲשֶׁר יֻלְּדָה לִבְתוּאֵל בֶּן-מִלְכָּה אֵשֶׁת נָחוֹר אֲחִי אַבְרָהָם וְכַדָּהּ עַל-שִׁכְמָהּ :

ויהי הוא. הנה מלת **ויהי** ומלת היא מיותרת. אמנם הנה ב**בראשית רבה** (שם ס ד) אמר רבי שמעון בן יוחאי שלשה נענו במענה פיהם, **אליעזר ומשה ושלמה.**

משה, שנאמר ויהי ככלותו לדבר את כל הדברים האלה ותבקע האדמה וכו',

ושלמה, שנאמר ויהי ככלות שלמה להתפלל ואש אלוהים ירדה מן השמים. והנה אומרו מנין, יהיה לשלול את יהושע, שנאמר (יהושע י יב) אז ידבר יהושע וכו', על כן אמר שלשה למעט את יהושע שהיה בשב ואל תעשה. וכוונת העניין כי לא נענו אחר יום או יומיים, כי אם מיד אחר דבורם.

והנה **באליעזר** מצאנו ראינו בזה יתר שאת, שלא בלבד לא נתאחר הדבר זמן מה, כי אם גם לא נתאחר עד כלותו לדבר, כי אם **טרם כלה לדבר והנה רבקה יוצאת,** שלא יצאת מעולם עד הוציאה אז יתברך. וזה יאמר ויהי הוא, לומר הויה מיוחדת לו מבזולתו הנענים במענה פיהם, כי הוא היה טרם כלה לדבר, והאחרים אחר כלותם לדבר. וזהו אומרו ויהי הוא כלומר כי הוא נשתנה מהזולת.

והנה מן התימה ישתנה כל כך לטובה בהיותו הוא אחד מאשר שאלו שלא כהוגן, כמאמרם ז"ל במסכת תעניות (ד א) אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן שלשה שאלו שלא כהוגן לשנים השיבו כהוגן ולאחד השיבו שלא כהוגן. ואלו הן:

אליעזר עבד אברהם,

ושאול בן קיש,

ויפתח הגלעדי.

אליעזר דכתיב והיה הנערה אשר אומר אליה וכו', יכול אפילו חגרת אפילו סומא, נזדמנה לו רבקה.

שאול דכתיב והיה האיש אשר יכנו יעשרנו המלך עושר גדול ואת בתי וכו', יכול אפילו עבד אפילו ממזר, נזדמן לו דוד.

יפתח דכתיב והיה היוצא אשר יצא מדלתי ביתי וכו', יכול אפילו דבר טמא, נזדמנה לו בתו וכו'.

ולבא אל העניין נשית לב על שתים ושלש הערות הראויות:

א. מנינא למה לי.

ב. כי שאול ויפתח נדרו נדר ולא שאלו מה' דבר.

ג. כי אליעזר לא שאל שלא כהוגן כי חגרת או סומא הלא יראנה ויביט ויבדוק, ואם צולעת על ירכה או ממשמשת בצהרים לא יאמר לה השקיני נא. וגם על רז"ל יפלא למה הזכיר מי שלא השיבו לו כהוגן.

ועוד אומרו יכול אפילו דבר טמא, כי הלא בכלל אשר הוא שלא כהוגן היא בתו, ואיך יאמר יכול אפילו דבר טמא נזדמנה לו בתו, כאילו הזדמנות הבת הוא תיקון הדבר טמא, והרי הוא כמוהו.

אמנם כללות המאמר, אחשבה, בא ללמד לאדם דעת, יהי כבוד שמים תמיד נגד עיניו. כי כל השואל מאתו יתברך ובוטח בו באמת לא ישוב ריקם. אך בזאת שלא ישאל דרך אפשרי לצאת דבר אשר איננו כבוד שמים. והוא כי הנה שלשה אלה נפרדו בשלש בחינות זה מזה, **אליעזר** שאל באופן שאם לא יזכה שישיבוהו כהוגן, לא היה מפסיד רק הנזם והצמידים אם היה נותנם לה, כי יצחק לא יקחנה חגרת או סומא. ומה גם אם אליעזר בראותו שהמשיבה לו כך היא חגרת או סומא לא יתן לה דבר, שלא היה הפסדו רק מעט העדר כבוד לו בלבד.

אך בשאול היה יותר מזה, כי אם לא יזכה שישיבוהו כהוגן היה מפסיד עושר גדול, והעדר כבוד לו שעלה בגורל בתו גם כן עבד או ממזר, גם שלא תינתן לו, אך בכל אלה לא היה העדר כבוד שמים באמצע.

אך יפתח שאל דבר שאם לא ישיבוהו כהוגן והיה יוצא מדלתי ביתו כלב, או חתול היה, אשר לא בכבוד שמים יעלה בגורל מזבח ה' דבר טמא, על כן בגלל הדבר הזה, אשר לא חס על כבוד שמים, השיבוהו שלא כהוגן ויצאה בתו.

וזה יורה לשון המאמר, כי באליעזר מה שהיה יכול להיות, הוא חגרת או סומא, ולא היה רק העדר כבודו, על כן נזדמנה לו רבקה. וכן בשאול הוא אומר יכול אפילו עבד אפילו ממזר, כלומר מה שהיה יכול להיות הוא יזדמן עבד או ממזר, ועדיין אינו רק הפסד ממון והעדר כבוד לו שיעלה עבד או ממזר בגורל בת מלך ישראל, ולא שיקחנה. אך ביפתח מה שהיה יכול להזדמן הוא יצא דבר טמא ככלב או חתול, והוא העדר כבוד שמים לשאול דבר יהיה אפשר יזדמן שלא לפי כבודו יתברך, עם שלא יקרב, על כן הושב אשמו בראשו. וזהו אומרו יכול אפילו דבר טמא, נזדמנה לו בתו. כלומר בעוון שנתעתד בשאלתו זאת לצאת דבר טמא ולא חש על כבוד קונו, על כן נזדמנה לו בתו. זהו כללות הכוונה.

ועל יתר ההערות נאמר כי זולת מה שכיוון במנין באומרו שלשה שאלו שלא כהוגן לשלול אחרים הנאמרים בגמרא למאן דאמר. גם כיוון, בל נאמר כי הלא אליעזר לא שאל שלא כהוגן, שהרי יראה בעיניו אם חגרת או סומא היא או יתר מומין, על כן אמר שלשה. והטעם כי הנה הרגיש כי בשלשה אלה נאמר והיה בכל אחד מהם, והיה הנערה וכו', והיה האיש אשר יכנו וכו'. ואין זה כי אם לומר שכל כך סומך על הניסיון שלא יבחין בין טובה לרעה, כי אם תהיה מי שתהיה. וזהו והיה הנערה כי אם לא תענה האחת גם לגמליך וכו' לא ימיש מלנסות אחת מכל הנערות הנמצאות שם אפילו תהיה חגרת או סומא שיראה מומה בעיניו, זהו **והיה הנערה אשר אומר אליה וכו',** כי מי יודע אם בת זוגו בעלת מום. וכן שאול לא ידקדק באומרו שיבטח בה' להכות את הפלשתי לחקור אם עבד הוא או ממזר, כי אם יהיה בלתי כשר לא יתן לו רק העושר גדול, זהו והיה האיש וכו', ועל כן היה שלא כהוגן. וההיקש ביפתח באומרו והיה היוצא, אלא שהיה דעתו בין יהיה שור או כשב או עז, ולא שת לבו כי גם אפשר יהיה טמא.

ובכלל הדבר הוא כי גם שאול ויפתח לשואלים יתייחסו. כי זולת הבנת אומרו והיה שדקדקנו. גם הן תיבות מיותרת. כי מהראוי יאמר האיש אשר יכנו יעשרנו כו', מאי והיה האיש. וכן ביפתח. אך יתכן כוונו כדרך המדרש שרוב דרשותיהם בגזירה שווה כנודע לבקיאים בדבריהם. וכי בשלשתן נאמר והיה, וילמדו השנים מאליעזר. כי גם הם שאלו מה' כמוהו. וגם על זה פקח עיניו בעל המאמר בהזכיר המנין, כי היה אפשר לשלול את שאול ויפתח מהכלל, כי נודרים הם ולא שואלים, אם לא מן הטעם שכתבנו. וממוצא דבר מצאנו ראינו גודל חשק אליעזר ושאול, זה לעשות רצון אבות העולם ושליחותם כראוי, וזה לעשות מלחמת ה' כראוי. ששמו את כבודם וטובם מנגד, על כן הצליחם ה'. על כן לא נפלא על גודל מציאת חן אליעזר בעיני ה' לתת את שאלתו ככל אשר שאל מאתו יתברך.

ונחזור אל העניין. והוא כי הגיד הכתוב כי אחת דבר שתים זו השיב לו הוא יתברך, כי אפשר לפי הפשט עלה על רוחו שמכלל בנות אנשי העיר היוצאות לשאוב הייתה גם בת אחי אדוניו, ולא כן היה, כי אם גם היציאה הייתה על צד הפלא, כי ויהי הוא וכו' **והנה רבקה יוצאת** ולא מקודם וזה משני טעמים:

א. כי הלא הייתה בת גדולים אילי הארץ וזהו **בת בתואל וכו'.**

ב. כי הלא –

טז וְהַנַּעֲרָ טֹבַת מַרְאֶה מְאֹד בְּתוּלָה וְאִישׁ לֹא יְדָעָהּ וַתֵּרֶד הָעַיְנָה וַתְּמַלֵּא כַדָּהּ וַתָּעַל :

והנערה טובת מראה מאד. אשר אין מדרך ילדה יפיפיה כמוה לצאת, ומה גם במקום שיש אנשים בין משאבים על העין. וסיפרה תורה כי **ותרד העינה ותמלא.** והנה באומרו **ותמלא** היה נודע רדתה העין, ולשתוק מיניה כאשר שתק מן השאיבה.

יז וַיָּרָץ הָעֶבֶד לִקְרָאתָהּ וַיֹּאמֶר הַגְמִיאִינִי נָא מְעַט-מַיִם מִכַּדֵּךְ :

אמנם הנה רז"ל (**בראשית רבה** ס ו) - על אומרו **וירץ העבד לקראתה** אמרו כי ראה שעלו המים לקראתה. והנה מן התימה שבל יראה ובל ימצא רמז בכתוב מעליית המים. לכן אחשבה כי זה מאמר הכתוב, כי דרך יתר נשים הייתה לרדת העינה ולשאוב ולמלא, אך זאת לא נצרכה רק ותרד ומיד ותמלא בלי שאיבה, ואין זה אם לא מעלות המים לקראתה. ועל כן **וירץ העבד** בשביל כך. וזהו **לקראתה.** עוד הכריחם שאחר עלותה לא יבצר שהייתה עומדת או התחילה ללכת לביתה, ואם כן היה לו לומר וירץ אליה או אחריה, מאי **לקראתה?**

שלא יצדק רק כשזה הולך וזה בא נגדו. אך הוא **וירץ** בשביל הקרי שהיה לה שעלו המים לקראתה.

והיות למ"ד יתירה, שאחר היות ה"א בסוף תיבה במקום למ"ד בראשה, הראשונה מיותרת. ובעניין האמור יתכן שכל כך המים עלו מהעין למעלה, שהיה נראה כאילו העין ירדה, שהייתה ירודה ממימיה. וזהו **ותרד העינה** שרומז הירידה גם אל העין.

והנה ראוי לשים לב אל שנותו יתברך את טעמו לכנותו בשם **עבד** בפסוק זה מה שאין כן ביתר הכתוב. אמנם סיפרה תורה כי שני דברים עשה שלא כדרך אנשים חשובים:

אחת הריצה **לקראתה,** וכן לא יעשה איש חשוב לרוץ לקראת נערה יפה מאד לדבר אליה, ומה גם בקרב בלתי יפות, כי יאמרו כי רתיחת יצרו הרדיפו לרוץ, על כן מהראוי היה ללכת לאטו כלאחר יד.

עוד שנית בדרך שאלתו, כי איש המעלה והחשיבות להיותו יקר בעיני עצמו לא יראה לו כמקשה לשאול מחשוב או חשובה כמוהו ישקהו מים עד רוות צימאונו. מה שאין כן עבד איש מאיש או אשה חשובים, כי לא יערב אל לבו כי אם בתחנון כדי גמיעה להשיב נפש.

ועל שתי אלה שהתנהג כ**עבד** אמר **וירץ העבד.**

א. על הריצה כמדובר שלא חס על העדר כבוד.

ב. כי ויאמר **הגמיאני** כדי גמיעה, וגם אמר **נא** לשון בקשה, כי הכיר חשיבותה והוא **עבד** איש.

יח וַתֹּאמֶר שְׁתֵה אֲדֹנִי וַתְּמַהֵר וַתֹּרֶד כַּדָּהּ עַל-יָדָהּ וַתַּשְׁקֵהוּ :

על כן פיה פתחה בחכמה ואמרה **שתה אדוני.** כלומר הלא בהחשיבך אותי לגברת ואותך לעבד ודל, וגם לא שאלת כדי שתיה, אך נהפוך. אני אומרת **שתה** לגמרי ולא גמיעה לבד, כי **אדוני** אתה חשוב בעיני. וזהו **שתה אדוני** וכמאמר רז"ל במסכת קידושין (ז א) שאם נתנה היא ואמר הוא אם אדם חשוב הוא מקודשת, כי בנחת רוחה על קבלו ממנה יחשב כנותן לה. אפשר כי על דרך זה אמרה רבקה **שתה** ובקבלך ממני אחזיק לך טובה כי על כן אקראך **אדוני**. ובזה יתכן מה ששינה ממאמרו כי אמר **אשר אומר אליה הטי נא כדך ואשתה** ואחר כך אמר **הגמיאני נא וכו'.**

עוד יתכן על השינוי הלז, בהמשך הכתוב הקודם **והנערה כו',** והוא, כי אחרי אומרו **הנערה אשר אומר אליה הטי נא כו',** והיה בלבו לדבר בה, וראה והנה נגד פניו נערה טובת מראה מאד וכדה על שכמה, אז אמר בלבו אוי לי אם אומר לה **הטי נא כדך ואשתה,** כי הלא בהטות כדה משכמה יבוא פי כדה בצד פניה ואשר יביט מרחוק לא יבחין אם פי בפי הכד, או בפיה, או זה אגב זה, וכדאי בזיון וקצף. והן לא הייתה בלתי יפה לא יחשד כאשר בעזבו כל השואבות וידבק בטובת מראה מאד. ועל כן אמרה תורה כי בראותו כי **והנערה טובת מראה כו',** אז שינה את טעמו ולא אמר הטי נא רק הגמיאני נא מכדך. והיא גם היא שתה לבה **ותורד כדה** על ידה למען זאת.

יט וַתְּכַל לְהַשְׁקֹתוֹ וַתֹּאמֶר גַּם לִגְמַלֶּיךָ אֶשְׁאָב עַד אִם-כִּלּוּ לִשְׁתּוֹת :

זו הוראת דרך ארץ לבלתי אמור לו שתה אדוני וגם לגמליך אשאב בל תראה כסומכת ומשוה אותו לגמליו, על כן המתינה עד כלותה **להשקותו** ואחרי כן **ותאמר גם לגמליך וכו'.**

כ וַתְּמַהֵר וַתְּעַר כַּדָּהּ אֶל-הַשֹּׁקֶת וַתָּרָץ עוֹד אֶל-הַבְּאֵר לִשְׁאֹב וַתִּשְׁאַב לְכָל-גְּמַלָּיו :

והנה בשום לב אל מלת **עוד** המיותרת באומרו **ותרץ עוד,** יתכן הורה הכתוב את אשר הפליא חסדו לה הוא יתברך, כי היא אמרה **לגמליך אשאב עד אם כלו לשתות,** שהוא שאיבות הרבה מאד, די סיפוק עשרה גמלים בבואם מן הדרך נלאים וצמאים. והאלוהים עשה כי לא נצרכה ללכת לשאוב אל הבאר כי אם פעם אחת **ותשאב לכל גמליו.** וזהו אומרו **ותרץ עוד** כי ריצה אחת היה מה שהיה עוד על הקודם, ולא פעמים רבות. ונשתלח ברכה במעשה ידיה שהספיק לכל גמליו.

כא וְהָאִישׁ מִשְׁתָּאֵה לָהּ מַחֲרִישׁ לָדַעַת הַהִצְלִיחַ יְהוָה דַּרְכּוֹ אִם-לֹא :

הנה במה שכתבנו יבא על נכון. כי בא הכתוב לתת טוב טעם ודעת מה היה לו ומה הגיע אליו לבלתי שים הנזם על אפה והצמידים על ידיה מאז ראה ניסיונו עלה כהוגן, באומרה אליו **וגם לגמליך אשאב,** כי אם היה כ**מחריש**. כי הנה היה מקום לחשוב, אולי היה מפקפק

בניסיון, או אולי לא ישרה בעיניו, לזה אמר לא כן הוא, כי אם אדרבה והאיש משתאה לה משתוקק אליה, ומה שהוא **מחריש** ומתעצל מתת לה הוא **לדעת וכו'.** והוא כי אמר בלבו הנה מהניסיון ידעתי כי היא האשה אשר הוכיח ה' לבן אדוני, אך עדיין אפשר יגמור הדבר ולא על ידי בדרכי זה, רק עד בא זולתי מאת אדוני, גדולים ובני חורין להוליכה אליו. וזהו אומרו **מחריש** בטעם זק"ף גדו"ל כמרים קול ומתמיה על הדבר. ומשיב ואומר כי הטעם שהוא **מחריש** עם שהוא **משתאה**, הוא לדעת **ההצליח ה' דרכו,** כלומר הדרך שלו על ידו בדרכו זה עתה, אם לא תבוא כי אם על ידי זולתו, וזהו אומרו **אם לא.** ולכן בראותו –

כב וַיְהִי כַּאֲשֶׁר כִּלּוּ הַגְּמַלִּים לִשְׁתּוֹת וַיִּקַּח הָאִישׁ נֶזֶם זָהָב בֶּקַע מִשְׁקָלוֹ וּשְׁנֵי צְמִידִים עַל-יָדֶיהָ עֲשָׂרָה זָהָב מִשְׁקָלָם :

אשר כלו הגמלים לשתות לגמרי והיה על ידי שאיבה אחת כמדובר, אז נחה דעתו באומרו הלא גם בלי נס זה, כי אם שתתחיל להשקותם ותלאה כי נערה קטנה היא, ואגמור אני להשקות עשרה גמלים, היה מתקיים הניסיון בצד מה, כי הלא כבר השיבה **גם לגמליך** אשקה כשאלתי. אך הוא יתברך כל כך החשיב את אליעזר, שרצה שיתקיימו כל דבריו לגמרי גם בפועל ההשקאה, שעל ידה לבדה יכלו לשתות כל העשרה גמלים. אז אמר אחר שכל כך החשיבני הוא יתברך, גם יחשבני להצליחני שיגמר על ידי, ולא יגעלו בי ויעשה על ידי זולתי. וגם בראות כי כלו לשתות על ידי שאיבה אחת, הורה כי ממהר האלוהים לעשות הדבר, ומכל שכן שלא יאחר עד היעשות אחר כך על ידי זולתו, וזהו **ויהי כאשר כלו הגמלים וכו'** וישם **הנזם וכו'.** והראיה כי האמין לניסיון ולא היה מחריש כי אם על הסבה הנזכרת כי הלא וישם הנזם וכו' ואחר כך ויאמר בת מי את, כי אילו לא היה לבו שלם בהאמנת הניסיון לא היה נותן נזם וצמידים עד ישאל בת מי היא, ויתאמת לו כי ממשפחת אברהם היא.

או יאמר והאיש משתאה לה וכו' קרוב אל הדרך הקודם. והוא כי הנה מעת ראותו מענה לשון הנערה כאשר שאל מאתו יתברך, הודע אליו כי זאת האשה אשר הוכיח ה' לבן אדוניו, והיה **משתאה לה.** אך מה שהיה **מחריש** מלתת הנזם והצמידים ולשאול לה בת מי היא, הלא הוא לדעת **ההצליח ה' וכו'.** והוא כי הנה שאל מאתו יתברך יעשה הוא עצמו את שאלתו באומרו **ה' אלוהי וכו' הקרה נא וכו',** ובראותו תשובת רבקה אליו על נכון עדיין היה מסתפק אם החשיבו ה' ויעש הדבר על ידי עצמו או על ידי אחד ממלאכיו. וזהו אומרו לדעת **ההצליח ה' דרכו** שהוא ה' בעצמו אם לא אלא על ידי מלאך. אך **ויהי כאשר כלו הגמלים לשתות** שהוא כמאמרנו שעל ידי שאיבה [אחת] כלו לשתות שהיה נס ופלא. אז הכיר כי מה' יצא הדבר, כי אילו היה על ידי מלאך שנשתלח לשים בפי רבקה הדברים האלה לא היה המלאך ההוא עושה גם את זאת לברך שאיבה אחת להשביע עשרה גמלים, כי אין מלאך אחד עושה

שתי שליחות. ומה גם כי מציאות הברכה איננה כי אם ממנו יתברך מזה כי כל הניסיון היה על ידו יתברך.

אז נחרץ **ויקח האיש נזם וכו'.** ובמדרש אמרו רז"ל (**בראשית רבה** ס ז):

אבן טובה היה בה ומשקלה בקע. **ושני צמידים** כנגד שתי לוחות, **עשרה זהב משקלם** כנגד עשרת הדברות, ע"כ.

וראוי לשים לב מי הכריחם לכל זה, והיכן הוזכרה אבן יקרה. ולמה דרשו רמז הצמידים ומשקלם, ולא רמז הנזם ואבן יקרה ומשקלה. וגם מה עניין הרמז הלז אצל סבלונות רבקה. אך הוקשה להם כי איך הנושא עשרה גמלים וכל טוב אדוניו בידו אשר היה כמלך גדול, משלח סבלונות בעד בנו יחידו בקע משקל זהב שהוא דורון של דלות. על כן פירשו על אבן שבה, ולא על חנם רק לרמז דבר עשה אברהם, כי נביא הוא. ויהיה כי אין ספק כי לפי הנמשך מהפעולה אם טוב ואם רע תהיה הצלחת הפעולה, ועל כן למה שמנישואי רבקה עם יצחק היה עתיד לצאת עשו לעולם, וגם שלעומתו יעקב, הלא גם יתעתדו בניו כי יעשו עגל בחורב וישתחוו לו, ובכלל הדבר הזה הלא תמנע הצלחת הזיווג.

על כן אברהם אשר נגלו אליו הדברים העתידים כאשר ידע מה שעתיד להיות בשכם כמו שאמרו ז"ל שהלך עד מקום שכם להתפלל על מכירת יוסף ויתר צרות ונטה אוהלו בין בית אל ובין העי להתפלל על דבר עכן וכו', כי לא נעלם ממנו הדברים האמורים. על כן מה עשה, שלח סבלונות יהיו בהן מזכרת תיקון הדברים הרעים המנגדים אל הצלחת הפעולה. והוא כי אם יבוא עשו, הנה לעומתו אבן יקרה כי הנה הזיווג הלז משם רועה אבן ישראל.

ומה מתקו מליהם באומרם אבן ולא אמרו מרגלית טובה כדרכם, לרמוז אל אבן ישראל. ואם מיעקב יצאו חוטאים בעגל הלא לעומת זה משקל בקע שהוא כופר נפשם אשר יביאו בקע לגולגולת לכפר על עוון העגל. ואחר רמז סילוק הניגוד רמז הדברים העוזרים, הם לוחות הברית ועשרת הדברות, בשני הצמידים ומשקלם.

ויקח האיש וכו'. מהראוי יאמר וישם נזם זהב באפה ושני צמידם בידיה. אמנם יתכן בשום לב אל מאמר אליעזר אליהם, באומרו ואשאל אותה **בת מי את ותאמר בת בתואל וכו'** ואשים הנזם, שאומר שלא שם הנזם על אפה עד אומרה שהייתה **בת בתואל** והנה היה בהיפך. אך אפשר כי בבטחו בניסיון מיד **ויקח האיש נזם זהב** לתתו לה **ושני צמידים.** אך למה שהייתה בו אבן יקרה שדמיה מרובים חזר ועכב בידו עד ישאל **בת מי את,** לדעת אם בית אבי אברהם היא, אך הצמידים שלא היו שווים הרבה מיד נתן על ידיה. וזהו **ויקח האיש נזם זהב** שתהיה

בידו מוכנת אך לא נתן מיד כי אם **שני צמידים על ידיה,** עד ששאל **בת מי את** וידע כי מבית אחי אדוניו היא, אז שם הנזם על אפה. והוא מאמרו אליהם **ואשאל וכו' ואשים וכו'.**

או אפשר כי בתחילה **ויקח האיש נזם זהב** שהוא לתלות באפה **ושני צמידים** בזרועה כדרך הצמידים. אך אחר כך חזר וחש מפני הרואים שיראוהו ממשמש בפניה ונוקב נחירה ומשים הצמידים בזרועה ויחשדוהו ויתקבצו עליו המון עם והיה לבוז. על כן מה עשה, הנזם והצמידים הכל נתן על ידיה, ולא הנזם באף ולא הצמידים בזרועה. וזהו **ויקח האיש נזם וכו' ושני צמידים על ידיה.**

ובזה יובן עניין לבן, הלא יקשה באומרו **ולרבקה אח ושמו לבן וירץ וכו'.** כי אחר שרץ אל העין, איך אחר כך ראה את הנזם ואת הצמידים על ידי אחותו הנשארת בבית, ושמע את דברי אחותו שאומר **וכשמעו וכו'.**

ועוד כי מתחילה נאמר **וירץ,** ואחר כך **ויבא אל האיש** שיורה על ביאה לאט בלי ריצה.

וגם אומרו לאמר כי לא יצדק בו לאמר לזולת.

ועוד היתכן כי עד שלא רץ לא ראה את הנזם ואת הצמידים ולא שמע מה שדבר אליה האיש שאומר אחרי כן **ויהי כראות וכו' וכשמעו וכו'.**

אמנם הנה בבא רבקה **ותגד לבית אמה,** כי אמה תקבל דבריה יותר מאחיה ואביה ולא יחשדוה שהתנית אהבים וקבלה אתנן. **ותאמר** כדברים האלה בכ"ף הדמיון, כי בהגיעה לא אמרה רק הנה נזם וצמידים נתן לי איש אחד על שהשקיתי אותו ואת גמליו, ולא סיפרה הנס ושאלתו על ייחוסה ואשר הודה לה' שהנחהו בית אחי אדוניו. אז לבש קנאה באומרו היתכן כי על מעט מים נתן לה כל זה, אך אין זה כי אם חשק בה או זימה עשה, והראיה כי לא הגידה רק לבית אמה ולא לאביה ולאחיה, ואין זה כי אם מפני היראה על דבר בלתי טהור. וזהו **ותגד לבית אמה כדברים האלה** מיד נתלהב לבן וירץ.

וכוונת ריצתו הייתה ללכת אל האיש בין אם ימצאהו מיד החוצה בין על העין לריב עמו, וזהו **החוצה אל העין.**

אך מיד אחרי החילו לרוץ עודנו בחצר החיצונה נתן אל לבו לשוב וראה אולי אין רע, וירא והנה הנזם והצמידים אינן במקומם הנזם באפה והצמידים סביב זרועה כדרך הנחתן, רק הנזם והצמידים על הידיים אמר בלבו אין זה כי אם דרך צניעות. וזהו **ויהי כראות את הנזם ואת הצמידים על ידי אחותו.**

עוד שנית והוא **וכשמעו את דברי רבקה אחותו** אשר שמע דבריה כדי לאמר לאיש דברים לפי מה שדבר הוא אליה אם טוב ואם רע. וזהו **וכשמעו את דברי רבקה אחותו לאמר** שהוא כדי לאמר הוא לאיש כי שמע ממנה **כה דבר אלי האיש** שהוא הגמיאני נא מעט מים מכדך,

כי אין בזה דברי עגבים, כי אם אדרבה שמחזיק טובה למהנה ממנו ומרבה שכרו. וגם מאומרו **היש בית אביך מקום וכו'** יש הוראת צניעות כי לא היה רודף ללון בביתה כי חשק בה כי הלא שאל היש מקום, שמורה שאם תאמר שאין מקום ימנע מלכת אחריה.

ומזה למד לאמר לו **בא ברוך ה' וכו'** למען ירבה לו מתת לפי הערך. אז נחה דעתו וביטל מרוצתו ויבא לאטו. וזהו **ויבא אל האיש וכו' ויאמר וכו'.** ושיעור העניין כי בחשבו כי רעה בלב איש זה רץ בחפזון אליו ובדעתו לדבר לו סרה. אך בראות את הנזם והצמידים על ידי אחותו הכיר כי לא היה רע המעשה, שעל כן לא שם הנזם על אפה והצמידים על ידיה סביב זרועה, ועל כן נח ממרוצתו. וזה כוון בשנותו את טעמו מאומרו **וירץ** לאומרו **ויבא**. ותחת אשר כיוון לדבר לו סרה נתן אל לבו לשמוע דברי אחותו אשר דבר אליה האיש כדי לאמר הוא אליו על פי הדברים ההם. וזהו אומרו **וכשמעו את דברי רבקה אחותו לאמר** ועל כן **ויאמר בא ברוך ה' וכו'** כי אחר שעל גמיאת מים נתן נזם וצמידים, מה יעשה על הכניס אותו בדברי חבה וכבוד ועל כן **ויאמר וכו'.**

ומה שאמר להם ואשים את הנזם על אפה, אמר כך להורות להם בטחונו בניסיון כי מיד החשיבה כאשת יצחק וקישטה לו, ועם כל זה לא אמר באפה אלא על אפה לומר שלא שת אותו בנקב האף כמנהג, כי אם על אפה שאינו דרך ארץ לנקוב אף נערה כמוה לשים הנזם, ומה גם במקום רואים פן יחשד, כי אמר כי היא תשימנו באפה. ובראותו כי לא עשתה לקחו ונתנו בידיה עם הצמידים.

ונחזור אל העניין.

כג וַיֹּאמֶר בַּת-מִי אַתְּ הַגִּידִי נָא לִי הֲיֵשׁ בֵּית-אָבִיךְ מָקוֹם לָנוּ לָלִין :

כד וַתֹּאמֶר אֵלָיו בַּת-בְּתוּאֵל אָנֹכִי בֶּן-מִלְכָּה אֲשֶׁר יָלְדָה לְנָחוֹר :

הנה יפלא ממנה היות דרך נשים לה להרבות בדברים, כי אחת שאל ושתים השיבה. והיה די לה שתאמר **בת בתואל אנכי** ולא תאריך **בן מלכה אשר ילדה לנחור**. והלא ברוריה קראה לרבי יוסי הגלילי גלילי שוטה על אומרו באיזה דרך נלך ללוד ולא אמר באיזה ללוד, (עירובין נג ב) ומה גם עתה כל זה. וכמה סיפרו רז"ל (ברכות מח ב) בגנות הנשים אשר האריכו למעניתם על שאלת שאול באומרו איה הרואה.

ועוד כי הנה לדעת אם ממשפחת אברהם היא לא יוכר בהגידה בת מי היא עד תפרש שאביה **בן מלכה בת נחור,** ואם כן מה היה לו שלא שאל רק **בת מי את,** אחרי שאם תאמר שהיא **בת בתואל** עדיין לא נעשה כוונתו.

חזור לעמוד השער

אמנם לזה נשים לב אל אומרו הגידי נא לי שהוא מיותר אחרי אומרו **בת מי את.** אך הנה אין ספק כי יש הפרש בין אמירה ודבור להגדה, כי אמירה ודבור הלא יצדק גם על עניין קצר המציאות, אך הגדה לא תצדק רק על דברי ספור נמשך וארוך עד גמר המכוון. וזהו אומרו **בת מי את** ולא אחפוץ באמירה שתאמרי בת פלוני בלבד רק **הגידי נא לי** רצה לומר הגדה באורך עד ראש היחס. על כן היא הבינה בדבריו והגידה עד עיקר היחס שהוא עד נחור.

כה וַתֹּאמֶר אֵלָיו גַּם-תֶּבֶן גַּם-מִסְפּוֹא רַב עִמָּנוּ גַּם-מָקוֹם לָלוּן :

כז וַיֹּאמֶר בָּרוּךְ יְהוָה אֱלֹהֵי אֲדֹנִי אַבְרָהָם אֲשֶׁר לֹא-עָזַב חַסְדּוֹ וַאֲמִתּוֹ מֵעִם אֲדֹנִי אָנֹכִי בַּדֶּרֶךְ נָחַנִי יְהוָה בֵּית אֲחֵי אֲדֹנִי :

מה שלא אמרה בר ולחם ומזון רק מאכל בהמות, הלא הוא כי רצתה לעשות במזון כאשר עשתה במים, להוסיף על השאלה גם בעד הגמלים. והוא כי הוא גם הוא רצה לנסות גם בזה, אמר **היש בית אביך מקום לנו ללון** שהוא לאנשים בלבד ולא לגמלים. אז הוסיפה ואמרה אין צריך לומר שאוסיף לאנשים המאכל, כי אם **גם** לגמלים **תבן ומספא.** ולא עוד אלא שהיותר מוכן הוא המזון, ולתוספת אני אומרת **גם מקום ללון** לינות הרבה וגם לגמלים. ותתחכם בשני דברים:

האחד שלא פירשה מזון האנשים, כי אם הסתירה בריבוי הגם, לשתי סבות:

א. לבלתי השוות מאכלם למאכל בהמתם.

ב. לבלתי ביישם בהזכירה אותו לפניהם.

עוד התחכמה באומרה עמנו ולא אמרה לנו, כלומר לא לנו היא רק פיקדון עמנו הוא מאתו יתברך, כי ממנו הכל וממנו יתנו לו. והוא מעין מאמר אברהם לאורחיו כמו שאמרו ז"ל שהיה אומר בריכו למריה דהאי פיתא (סוטה י ב), והיה מודיעם כי לא לו הוא כי אם לאל עליון. והיה נמשך מזה יחזיק לה טובה על אשר הרבתה לוותר אליו, אך הוא לא כן עשה רק החזיק טובה לראוי להחזיק לו ולעושה הכל. וזהו –

כו וַיִּקֹּד הָאִישׁ וַיִּשְׁתַּחוּ לַיהוָה :

כי גם כל דבריה, מאתו יתברך הייתה סבה.

כז וַיֹּאמֶר בָּרוּךְ יְהוָה אֱלֹהֵי אֲדֹנִי אַבְרָהָם אֲשֶׁר לֹא-עָזַב חַסְדּוֹ וַאֲמִתּוֹ מֵעִם אֲדֹנִי אָנֹכִי בַּדֶּרֶךְ נָחַנִי יְהוָה בֵּית אֲחֵי אֲדֹנִי :

ואמר מה שאודה לה' שעשה עמי ידעתי כי לא בשלי הוא, כי איני כדאי, רק למען אדוני אברהם. וזה אומרו **ברוך ה' אלוהי אדוני אברהם** אשר הפליא חסדו לי למענו, ואילו היה

שאברהם עצמו היה בא בשליחות זה לא יפלא יעשה ה' למענו כל הכבוד הזה, אך להיות אנכי שאני עבד לו, הוא הוראה על גודל חיבתו יתברך אל אדוני.

ועוד כי דרך הבא לבקש קרוביו או קרובי זולתו בארץ נכריה, יכנס לעיר ושואל בעדם מרשות לרשות ומחצר לחצר ומבית, לבית כן היה הדעת נוטה יקרה לו גם כן. אך הוא יתברך הקרה לפניו כי **עודנו בדרך נחהו ה'** שמה.

עוד שלישית כוון באומרו **נחני ה',** והוא כי אברהם אמר לו ישלח מלאכו אתך ולקחת אשה לבני ליצחק, אמר יותר מזה היה, שלא המלאך עשה עמי זה כי אם **ה'** כביכול הוא **נחני בית אחי אדוני,** שהרי לא נתייחד אל המלאך רק לקחת את האשה ולא שינחהו באופן זה. ועל שלשת הדברים אמר **אנכי בדרך וכו'.**

על האחד אמר **אנכי,**

ועל השני אמר **בדרך,**

ועל השלישי אמר **נחני ה'.**

ומפני שעד כה לא גמר העניין ושמא לא יתרצו לתתה לו וגם שמא הנערה תמאן לצאת ממולדתה, על כן אמר אודה נא ה' על מה שעבר שהנחני **בית אחי אדוני** עודני **בדרך**, וזה יהיה סימן יפה על העתיד.

כח וַתָּרָץ הַנַּעֲרָ וַתַּגֵּד לְבֵית אִמָּהּ כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה :

כט וּלְרִבְקָה אָח וּשְׁמוֹ לָבָן וַיָּרָץ לָבָן אֶל-הָאִישׁ הַחוּצָה אֶל-הָעָיִן :

ל וַיְהִי כִּרְאֹת אֶת-הַנֶּזֶם וְאֶת-הַצְּמִדִים עַל-יְדֵי אֲחֹתוֹ וּכְשָׁמְעוֹ אֶת-דִּבְרֵי רִבְקָה אֲחֹתוֹ לֵאמֹר כֹּה-דִבֶּר אֵלַי הָאִישׁ וַיָּבֹא אֶל-הָאִישׁ וְהִנֵּה עֹמֵד עַל-הַגְּמַלִּים עַל-הָעָיִן :

נתבאר לעיל בפסוק כב.

לא וַיֹּאמֶר בּוֹא בְּרוּךְ יְהוָה לָמָּה תַעֲמֹד בַּחוּץ וְאָנֹכִי פִּנִּיתִי הַבַּיִת וּמְקוֹם לַגְּמַלִּים :

הנה כתבנו כי נשא קל וחומר ואמר, הנני רואה נזם וצמידים על ידי אחותי, ושומע את דברי אחותי שעל שהשקתה אותו ואת גמליו נתנן לה, ומה יעשה כשאכבדהו במלון ואכל ושתה, הלא יעשרני עושר גדול. על כן נתן אל לבו לאמר **בא ברוך ה' וכו'.** ולהפליג בדבר נעשה כמתלונן על עומדו חוץ באומרו **למה תעמוד בחוץ.** ומפני שהיה יכול להשיב הלא זאת תלונתי שלא באת לא אתה ולא זולתך בשבילי ולכן איחרתי עד כה, לזה אמר **ואנכי פניתי הבית** כי בזה נתעכבתי מלבוא לקראתך. כי מאשר יקרת בעיני **אנכי** בעצמי **פניתי הבית** ולא על ידי שליח או עבד. ואם איחרתי הרבה הוא כי גם בכלל מה שפניתי הוא ומקום לגמלים. ולשלא יראה שעל חמדת הנזם והצמידים היה עושה למען ירבה גם הוא מהר ומתן, אמר **בא ברוך ה' וכו'** לומר אם אמרתי כבד אכבדך אין זה כי אם על היותך **ברוך ה'**, ובכן בא תבוא כי אשר אכבדך, עם האלוהים אני עושה.

לב וַיָּבֹא הָאִישׁ הַבַּיְתָה וַיְפַתַּח הַגְּמַלִּים וַיִּתֵּן תֶּבֶן וּמִסְפּוֹא לַגְּמַלִּים וּמַיִם לִרְחֹץ רַגְלָיו וְרַגְלֵי הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אִתּוֹ :

הוא מה שאמרו רז"ל (ברכות מ א) על ונתתי עשב וכו' ואכלתם וכו', שנותנין תחילה מאכל לבהמה ואחר כך לפני האדם וזהו **ויתן תבן וכו'. ויושם לפניו וכו'.**

לג) וַיָּשֶׂם) [וַיּוּשַׂם] לְפָנָיו לֶאֱכֹל וַיֹּאמֶר לֹא אֹכַל עַד אִם-דִּבַּרְתִּי דְּבָרָי וַיֹּאמֶר דַּבֵּר :

לד וַיֹּאמַר עֶבֶד אַבְרָהָם אָנֹכִי :

לה וַיהוָה בֵּרַךְ אֶת-אֲדֹנִי מְאֹד וַיִּגְדָּל וַיִּתֶּן-לוֹ צֹאן וּבָקָר וְכֶסֶף וְזָהָב וַעֲבָדִם וּשְׁפָחֹת וּגְמַלִּים וַחֲמֹרִים :

לו וַתֵּלֶד שָׂרָה אֵשֶׁת אֲדֹנִי בֵן לַאדֹנִי אַחֲרֵי זִקְנָתָהּ וַיִּתֶּן-לוֹ אֶת-כָּל-אֲשֶׁר-לוֹ :

לז וַיַּשְׁבִּעֵנִי אֲדֹנִי לֵאמֹר לֹא-תִקַּח אִשָּׁה לִבְנִי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר אָנֹכִי יֹשֵׁב בְּאַרְצוֹ :

לח אִם-לֹא אֶל-בֵּית-אָבִי תֵּלֵךְ וְאֶל-מִשְׁפַּחְתִּי וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי :

לט וָאֹמַר אֶל-אֲדֹנִי אֵלַי לֹא-תֵלֵךְ הָאִשָּׁה אַחֲרָי :

מ וַיֹּאמֶר אֵלַי יְהוָה אֲשֶׁר-הִתְהַלַּכְתִּי לְפָנָיו יִשְׁלַח מַלְאָכוֹ אִתְּךָ וְהִצְלִיחַ דַּרְכֶּךָ וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי מִמִּשְׁפַּחְתִּי וּמִבֵּית אָבִי :

מא אָז תִּנָּקֶה מֵאָלָתִי כִּי תָבוֹא אֶל-מִשְׁפַּחְתִּי וְאִם-לֹא יִתְּנוּ לָךְ וְהָיִיתָ נָקִי מֵאָלָתִי :

מב וָאָבֹא הַיּוֹם אֶל-הָעַיִן וָאֹמַר יְהוָה אֱלֹהֵי אֲדֹנִי אַבְרָהָם אִם-יֶשְׁךָ-נָא מַצְלִיחַ דַּרְכִּי אֲשֶׁר אָנֹכִי הֹלֵךְ עָלָיהָ :

מג הִנֵּה אָנֹכִי נִצָּב עַל-עֵין הַמָּיִם וְהָיָה הָעַלְמָה הַיֹּצֵאת לִשְׁאֹב וְאָמַרְתִּי אֵלֶיהָ הַשְׁקִינִי-נָא מְעַט-מַיִם מִכַּדֵּךְ :

מד וְאָמְרָה אֵלַי גַּם-אַתָּה שְׁתֵה וְגַם לִגְמַלֶּיךָ אֶשְׁאָב הִוא הָאִשָּׁה אֲשֶׁר-הֹכִיחַ יְהוָה לְבֶן-אֲדֹנִי :

מה אֲנִי טֶרֶם אֲכַלֶּה לְדַבֵּר אֶל-לִבִּי וְהִנֵּה רִבְקָה יֹצֵאת וְכַדָּהּ עַל-שִׁכְמָהּ וַתֵּרֶד הָעַיְנָה וַתִּשְׁאָב וָאֹמַר אֵלֶיהָ הַשְׁקִינִי נָא :

מו וַתְּמַהֵר וַתּוֹרֶד כַּדָּהּ מֵעָלֶיהָ וַתֹּאמֶר שְׁתֵה וְגַם-גְּמַלֶּיךָ אַשְׁקֶה וָאֵשְׁתְּ וְגַם הַגְּמַלִּים הִשְׁקָתָה :

מז וָאֶשְׁאַל אֹתָהּ וָאֹמַר בַּת-מִי אַתְּ וַתֹּאמֶר בַּת-בְּתוּאֵל בֶּן-נָחוֹר אֲשֶׁר יָלְדָה-לּוֹ מִלְכָּה וָאֶשֶׂם הַנֶּזֶם עַל-אַפָּהּ וְהַצְּמִידִים עַל-יָדֶיהָ :

מח וָאֶקֹּד וָאֶשְׁתַּחֲוֶה לַיהוָה וָאֲבָרֵךְ אֶת-יְהוָה אֱלֹהֵי אֲדֹנִי אַבְרָהָם אֲשֶׁר הִנְחַנִי בְּדֶרֶךְ אֱמֶת לָקַחַת אֶת-בַּת-אֲחִי אֲדֹנִי לִבְנוֹ :

מט וְעַתָּה אִם-יֶשְׁכֶם עֹשִׂים חֶסֶד וֶאֱמֶת אֶת-אֲדֹנִי הַגִּידוּ לִי וְאִם-לֹא הַגִּידוּ לִי וְאֶפְנֶה עַל-יָמִין אוֹ עַל-שְׂמֹאל :

נ וַיַּעַן לָבָן וּבְתוּאֵל וַיֹּאמְרוּ מֵיהוָה יָצָא הַדָּבָר לֹא נוּכַל דַּבֵּר אֵלֶיךָ רַע אוֹ-טוֹב:

נא הִנֵּה-רִבְקָה לְפָנֶיךָ קַח וָלֵךְ וּתְהִי אִשָּׁה לְבֶן-אֲדֹנֶיךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָֹה :

נב וַיְהִי כַּאֲשֶׁר שָׁמַע עֶבֶד אַבְרָהָם אֶת-דִּבְרֵיהֶם וַיִּשְׁתַּחוּ אַרְצָה לַיהוָֹה :

נג וַיּוֹצֵא הָעֶבֶד כְּלֵי-כֶסֶף וּכְלֵי זָהָב וּבְגָדִים וַיִּתֵּן לְרִבְקָה וּמִגְדָּנֹת נָתַן לְאֲחִיהָ וּלְאִמָּהּ :

נד וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ הוּא וְהָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר-עִמּוֹ וַיָּלִינוּ וַיָּקוּמוּ בַבֹּקֶר וַיֹּאמֶר שַׁלְּחֵנִי לַאדֹנִי :

נה וַיֹּאמֶר אֲחִיהָ וְאִמָּהּ תֵּשֶׁב הַנַּעֲרָ אִתָּנוּ יָמִים אוֹ עָשׂוֹר אַחַר תֵּלֵךְ :

נו וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אַל-תְּאַחֲרוּ אֹתִי וַיהוָֹה הִצְלִיחַ דַּרְכִּי שַׁלְּחוּנִי וְאֵלְכָה לַאדֹנִי :

נז וַיֹּאמְרוּ נִקְרָא לַנַּעֲרָ וְנִשְׁאֲלָה אֶת-פִּיהָ :

הנה ראוי לשים לב:

א. על מה זה נמנע לאכול עד דבר דבריו.

ב. למה פתח דבריו היו **עבד אברהם אנכי.**

ג. מה צורך הודעה מה ש**ה' ברך את אדוניו מאד** ו**שנתן לו צאן ובקר וכו'.**

ד. אומרו שנולד יצחק אחרי זקנתה, מה יתן ומה יוסיף למו הולדו אחרי זקנתה או בבחרותה.

וגם למה לא כלל גם את אברהם לאמר אחרי זקנתם.

וגם למה הודיעם שנתן לו את כל אשר לו.

ה. אומרו **וישביעני אדוני לאמר,** כי מלבד שאין צורך בהודעת השבועה, גם אומרו **לאמר** לא יצדק, כי אינו לאמר לאחרים.

ו. אומרו **אם לא וכו',** למה שינה, כי אברהם אמר כי אם אל ארצי וכו' והוא אמר **אם לא וכו'.**

ז. אומרו **ה' אשר התהלכתי וכו',** שהם דברים אשר לא כן דבר אברהם, כי אם אשר לקחני וכו' **וגם** אברהם אמר ישלח מלאכו לפניך והוא אמר אתך.

ח. אומרו **אז תנקה וכו',** שלא נאמר לו כן.

ט. אומרו **אם ישך נא מצליח דרכי וכו',** כי אין זה לשון שאלתו כלל.

וכן בכל ספור אמרי הניסיון אין דבר שלא יהיה משונה הניסיון והלשון מהנזכר למעלה.

במקום נערה עלמה.

במקום הגמיאני השקיני.

במקום ותרד העינה ותמלא הוא אומר ותשאב.

ובמקום ותשאב לכל גמליו הוא אומר וגם הגמלים השקתה.

ושם נתן הנזם טרם ישאל בת מי את ופה הוא אומר **ואשאל וכו' ואשים הנזם וכו'.**

י. למה הודיעם שהשתחווה לה' ומה שבירך וכו', מה שלא זכר למעלה רק מציאות הקידה וההשתחוויה.

יא. אומרם **תשב הנערה אתנו ימים או עשור וכו',** איך חזרו ממאמרם למעלה **הנה רבקה לפניך קח ולך.**

ומה הוסיף הוא אחר כך באומרו **אל תאחרו אותי וכו'** על מה שאמר תחילה.

יב. אומרו נקרא לנערה וכו' כי מהראוי יאמר נשאלה לנערה ולא את פיה.
וגם אומרו נקרא לנערה הוא מיותר, כי בכלל אומרו **נשאלה לנערה** הייתה הקריאה.

לג) וַיֵּישֶׁם) [וַיּוּשָׂם] לְפָנָיו לֶאֱכֹל וַיֹּאמֶר לֹא אֹכַל עַד אִם-דִּבַּרְתִּי דְּבָרָי וַיֹּאמֶר דַּבֵּר :
אמנם הנה טרם יענה אליעזר, בא להסיר מלבם פן יחשבו כי הנזם והצמידים פיזר נתן על השקאתה אותו ואת גמליו או על המלון והאכילה, כי על כן בתת לה הנזם והצמידים אמר לה **היש בית אביך מקום לנו ללין,** באופן שאם ימאנו בזיווג יפסיד חפציו. על כן הקדים ואמר **לא אוכל עד אם דברתי דברי וכו',** למען הודיעם כי לא על הלחם אשר הוא אוכל פיזר נתן, רק סבלונות הזיווג נתן לה.

עוד יתכן במאמרם ז"ל (**ילקוט** חיי שרה קט, **ותרגום יונתן**) כי חמדו להם את כבוד עשרו ויתנו בברותו ראש ליורשו, והמלאך אשר אתו היפך הקערות ואשר בה הסם שם לפני בתואל. ועל כן אחרי אכלם לא נזכר כי אם אחיה ואמה. וזה יורה גם כן אומרו **ויושם** ולא נאמר ויתן כאומרו ויתן תבן וכו', וגם אומרו **לפניו לאכול** לומר לפניו הושם לאכול אך לזולתו הושם לבלתי אכול כי אם להמית והוא בתואל.

ובזה נבוא אל העניין, והוא כי יתכן כי למה שהמלאך היה בא עמו כמאמר אדוניו ישלח מלאכו לפניך, ומה גם למאמר רז"ל (**בראשית רבה** נט יד) כי שני מלאכים הלכו אתו אחד ללוותו ואחד להוציא את רבקה. ועל כן לא יבצר ממנו ידיעת מעשה מלאכו אשר אתו, על דרך מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** מה י) בהגר שהכירה במלאך ה' בדרך כי הייתה למודה לראות בבית אברהם, ומה גם עתה אליעזר שהיה זקן ביתו חכם גדול וחסיד, שידע בלי ספק את מעשה המלאך בהפכו הקערות. על כן אמר בלבו הנה עתה יאכל בתואל וימות ואיך אדבר על נשואי בתו, והלא יענו לי לאמר כלך מדברותיך מנישואין ושמחה, כי עת רעה היא כי מת אבי הכלה וכל ביתו בתאניה ואניה, עד יארכו הימים, באופן לא יהיה מצליח דרכו. על כן התחכם יותר, וטרם אכול ושתו, בעוד בתואל חי, דבר דבריו שיודה בתואל גם הוא בזיווג לבל יהיה פתחון פה ללבן אחרי מות אביו למאן. ואדרבה יהיו כמצווים לקיים דברי המת. וזהו אומרו אחרי יודעו מה שהושם לפניו לאכול **לא אוכל עד אם דברתי דברי** שהוא פן באוכלם ימות בתואל ותקולקל כוונתו כמדובר.

לד וַיֹּאמַר עֶבֶד אַבְרָהָם אָנֹכִי :
הנה כציר נאמן ראה להרים מכשול כל טעם לפגם אשר היה לאל ידם לדבר ולומר, לבלתי עשות שאלתו ובקשתו. הלא המה:

א. למה על דבר גדול כזה לא בא אברהם עצמו, ולא היה העדר כבוד, כי אנשים אחים המה.
ב. כי למה יתנו את בתם לאיש אשר לא ידעו מה הוא חשוב או בלתי חשוב. ואדרבה מאשר לא מצא אשה מצא טוב בארצו, יורה כי לא איש חמודות הוא, ועל כן שלח למקום אשר לא ידעוהו.
ג. אם יאמרו לא ניתן בת גדולים ומלכים כזאת אם לא למרבה לה מוהר ומתן הרבה מאד לפי כבודה, ושיהיו לו נכסים רבים ידועים לו לבדו בקרב אחיו.
ד. פן יבקשו תואנה לאמר כי גם שלא בא אברהם ויצחק לכבודנו, למה לא שלח נשיאי עדה אנשי שם להוליכה לפי כבודה, ולא שנמסור בת מלכים יפה עד מאד לעבד איש מקנת כסף כי שתים רעות בדבר:
אחת מפני הכבוד.
והשנית מפני החשד.
כי גם אחרי הוליכו אותה לא היטהר מזה כמאמרם ז"ל (**ילקוט** חיי שרה קט) כי כאשר לא מצא לה יצחק בתולים אמר לה אולי העבד פגע ביך, אז הלכה להראות בתוליה במקום אשר נפלה מגמל מבושת פניה בראותה אותו לקראתה בדרך.
ה. פן יאמרו לא נכון הדבר להשיא קטנה כזאת לאיש בן (ל"ז) [מ'] שנה. ומן הטעם הזה ירחק בעיניהם היותה בת זוגו. כי לא יתכן יאחר הוא יתברך מהביא בת זוגו של איש עד היותו בן ל"ז שנה או קרוב אליהן. ומה גם בימים ההם שהיו נושאים נשים עודם קטנים כמאמרם ז"ל ב**בראשית רבה** (לח כ) כי הרן הוליד את מלכה בעודנו בן שש שנים, שהרי אברהם לא יבצר לפחות להיות גדול מהרן שני שנים שהרי נולד נחור בינתיים, ושרה שהיא יסכה בת הרן נולדה עשר שנים אחר לידת אברהם, נמצא שהיה הרן בעיבורה בן שבע שנים, ולעיבורה של מלכה אחותה לפחות בן שש. וכן ער ואונן נשאו אשה בני שבע שנים כנודע. על כן על דבר חמשת העיכובים האלה, ערך מערכת מאמריו לסלקם ולפנותם מלפניהם אחת לאחת.

ועל הראשון היחל ואמר **עבד אברהם אנכי.** לומר אל יקשה בעיניכם מדוע לא בא אדוני אברהם לדבר כזה. כי הלא מלך גדול הוא ובלתי ראוי לבוא כי אם שלוחו. והראיה כי ממני תראו גדולתו, כי הלא תראוני בכל הכבוד והגדולה הזאת **עבד אברהם אנכי,** ומהעבד תוכר מעלות האדון.

לה וַיהוָה בֵּרַךְ אֶת-אֲדֹנִי מְאֹד וַיִּגְדָּל וַיִּתֶּן-לוֹ צֹאן וּבָקָר וְכֶסֶף וְזָהָב וַעֲבָדִם וּשְׁפָחֹת וּגְמַלִּים וַחֲמֹרִים :

והביטו וראו יקר תפארת גדולתו, כי הלא **וה'** הוא ובית דינו יתברך נמנו לברכו. וזהו וה' בירך את אברהם בכל **וה' בירך את אדוני מאד,** כי את הכל זכה בדין עליון לפי רוב צדקתו. ולא הייתה עיקר הגדולה מציאות העושר כדרך בני אדם, כי אם ויגדל במעלה מצד עצמו על כל

ברואי עולם כנודע. ואחר כך **ויתן לו צאן ובקר כסף וזהב וכו'.** ועל פי דרכו הזכיר ה**עבדים** בין צאן ובקר וכסף וזהב, **וגמלים וחמורים.** לומר שעם היות העבדים לפני אברהם במדרגה שפלה, היה הוא בהיותו עבד אברהם באותה הגדולה, ומה גם אדוניו, שהוא מה שרצה באומרו **עבד אברהם אנכי.**

לו וַתֵּלֶד שָׂרָה אֵשֶׁת אֲדֹנִי בֵן לַאדֹנִי אַחֲרֵי זִקְנָתָהּ וַיִּתֶּן-לוֹ אֶת-כָּל-אֲשֶׁר-לוֹ :

ועל השני אמר ותלד שרה וכו'. לומר טעמו וראו כי טוב ורשום לפניו הוא **בן אדוני,** כי הלא הוא בן הגבירה וזהו ותלד שרה ולא כישמעאל בן השפחה, שעל כן הוא בן לאדוני מיוחס אחר האב, ולא כבן הבא מן הגויה או השפחה שקרוי בנה ככתוב אצלנו על מקרא שכתוב גרש האמה הזאת ואת בנה בס"ד, וזהו אומרו **בן לאדוני.**

שנית שהיה **אחרי זקנתה** כלומר הביטו וראו מה טובו ומה יופיו, כי הלא על דרך נס הפליא לעשות הוא יתברך להביאו לעולם, כי הלא לא ילדתו אמו בזקנתה כי אם **אחרי זקנתה,** כי נסתלקה הזקנה והלכה לה כי חזרה לנערותה להתעבר ממנו, ולא עביד קב"ה ניסא להוליד אחד הריקים, וזהו אומרו **אחרי זקנתה** שאם לא כן אין אחר הזקנה רק המוות.

ועל השלישי ממוהר ומתן ואם יירש הרבה או מעט, אמר **ויתן לו את כל אשר לו.** באופן שאין בעולם עשיר ממנו. ובכלל הדבר הוא כי ירבה לה מוהר ומתן.

לז וַיַּשְׁבִּעֵנִי אֲדֹנִי לֵאמֹר לֹא-תִקַּח אִשָּׁה לִבְנִי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר אָנֹכִי יֹשֵׁב בְּאַרְצוֹ :

ושמא תאמרו אם כן איפה איך לא ימצא עזר כנגדו בביתו אחר שכל כך הגון הוא. דעו איפה כי **וישבעני אדוני וכו',** וממוצא דבר תדעו כי רעות בנות כנען בעיני אברהם, ועל כן לא לקח משם אשה. ואומרו **לאמר** עם שאינו לאמר לזולת. וגם אומרו **אם לא אל בית אבי** ולא אמר כי אם אל בית אבי כמאמר אברהם. הלא הוא על פי דרכו רצה להעלים להם שהייתה השבועה גם לבוא אל בית אביו, פן תיקר הדבר בעיניהם ויסרבו. על כן אמר מה שהשביעני לא היה רק לאמר אלי לא תקח אשה מבנות הכנעני.

לח אִם-לֹא אֶל-בֵּית-אָבִי תֵּלֵךְ וְאֶל-מִשְׁפַּחְתִּי וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי :

אם לא אל בית אבי תלך אבל אם אלך אל בית אביו ולא יתנו אקח מן הכנעני. וגם רמז למו שלא עיכב רק על כנעני שבארנו, אך לא שבארץ אחרת או מיתר עמים שבכל מקום.

לט וְאֹמַר אֶל-אֲדֹנִי אֵלַי לֹא-תֵלֵךְ הָאִשָּׁה אַחֲרָי :

ועל הרביעי אמר ואומר אל אדוני אולי לא תלך וכו', לומר הלא ראיתי אשר הייתם יכולים לבקש תואנה לאמר כי עבד אנכי ותהיו משיבים מפני הכבוד, ומפני היראה על חשד, כי לא טוב היות נערה יפה עד מאד בת גדולים ביד עבד איש בדרכים. ועל כן קדמתי ואומר אל

אדוני אולי לא תאבה האשה, למה שהיא אשה וחשובה כנרמז בה"א הידיעה ללכת אחרי כי עבד אנכי, והשיב לי כי לעניין הכבוד אין חשש כי –

מ וַיֹּאמֶר אֵלַי יְהוָה אֲשֶׁר-הִתְהַלַּכְתִּי לְפָנָיו יִשְׁלַח מַלְאָכוֹ אִתְּךָ וְהִצְלִיחַ דַּרְכֶּךָ וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי מִמִּשְׁפַּחְתִּי וּמִבֵּית אָבִי :

ה' ישלח מלאכו ואם כן אין לכם כבוד גדול מזה, כי בא מלאך ה' שלוח מאתו יתברך בעד בתכם. ועל דבר החשד כי סתם עבד שטוף בזימה, גם כן אל תחושו. כי הנה אמר אלי **ה' ישלח מלאכו אתך,** וטעמו וראו כי עשה את המלאך טפל אלי, כי אמר שהמלאך יבוא אתי ולא שאני אבוא אתו כי אני העיקר, ואין זה רק על כי איני כשאר כל העבדים, כי כשר וצדיק אני, כי על כן אני חשוב ממנו. ואם כן איפה לא אחשד בלכתי בדרך אתה, כי לא אצא עמה כצאת העבדים זולתי.

וכן אמרו רז"ל (**בראשית רבה** נט יא) המושל בכל אשר לו מושל ביצרו כמותו. ולהחזיק העניין שינה מאמר אברהם כי הוא אמר אליו ישלח מלאכו לפניך, ופה שינה ואמר **מלאכו אתך,** והוא כי הנה אמרו רז"ל (**פסיקתא רבתי** לה) כי בחנניה מישאל ועזריה להיותם צדיקים גדולים נאמר בהם וריויה די רביעאה דמי לבר אלוהין. כי קדמאה לא נאמר אלא רביעאה, מלמד שהיו מהלכין שלשתן תחילה והמלאך אחריהם. אמנם העבד הלז לא החשיבו אברהם בכל הכבוד הזה, אמר כי ישלח מלאכו לפניך, כי הוא ילך לפניך ואתה אחריו, אך הוא אמר אתך להורות כי המלאך טפל אליו בעצם, ולא אמר לפניך, והוא מן הטעם שכתבנו. אמר הראיה כי אני העיקר והמלאך טפל אלי, כי הלא לא אמר רק שיבוא המלאך אתי, ועל זה בטח בי שלבדי אקח את האשה, כי אמר **ולקחת אשה לבני.**

עוד כיוון, כי אין המלאך מצליח דרכי כי אם השם יתברך בעצמו. וזהו אומרו **ה' כו' הוא ישלח מלאכו אתך,** וגם ה' הנזכר **והצליח דרכך,** כי אין המלאך רק לשמרך בכל דרכיך להורות חשיבותו כמאמרו אליהם. וזהו אומרו **והצליח וכו'.** ולא אמר להצליח, כי שתים יעשה לך ה' הנזכר **ישלח כו' והצליח כו',** ועל כן אמר **ולקחת וכו'** לומר כי אחרי שהוא מצליח דרכי לא אתייחס לתובע מכם כי אם ללוקח מעצמי.

ואם נאמר כי אומרו **והצליח דרכך** הוא על הדרך שמארץ ישראל לחרן. יאמר כי ממה שיצליח בדרך ימשך שיקח האשה מעצמו כי בא ביום אחד שקפצה לו הארץ, כי יראו ויבושו מלמאן. ועל כן אמר להם **ואבוא היום אל העין,** שהוא כמאמרם ז"ל (סנהדרין כה א) היום יצאתי והיום באתי.

ועל פי דרכו רמז למו כי לא היה הויכוח עם אדוניו רק על בואה עמו, אך מציאות הזיווג בטוח היה כי ה' הצליח דרכו ולקח אותה. ועם כל זה אמר אלי שעם שבידי ליקח אותה עם כל זה אינו דרך ארץ, כי אם שאם לא יתנו בבחירתם אהיה נקי מאלתו. וזהו –

מא אָז תִּנָּקֶה מֵאָלָתִי כִּי תָבוֹא אֶל-מִשְׁפַּחְתִּי וְאִם-לֹא יִתְּנוּ לָךְ וְהָיִיתָ נָקִי מֵאָלָתִי :

אם לא יתנו וכו'. והנה מהראוי יאמר ולא יתנו לך, מאי ואם לא יתנו.

וגם אומרו שנית והיית נקי הוא מיותר.

אך עוד כיוון לאמר להם כי בין אם יחליטו לבלתי תת אותה כלל בין אם יאמרו לתת אך לא על ידי העבד רק על ידי זולתו, לכל צד מאלה הוא נקי מאלתו ויוכל להשיאו אחרת. וזהו אומרו **אז תנקה וכו' כי תבא אל משפחתי** בזה בלבד עם שלא יועיל. וגם **אם לא יתנו לך** כלומר כי אם לזולתך ציר בן חורין, גם בזה **והיית נקי מאלתי,** להורותם כי היא לא יקרה מאוד שלא יהיה אפשר בלתה. וגם להחשיב עצמו כי יקר הוא בעיני אדוניו, שעל בלתי תתה לו בעצמו, גם שיודו על ידי זולתו, ישיאוהו זולתה.

מב וָאָבֹא הַיּוֹם אֶל-הָעַיִן וָאֹמַר יְהוָה אֱלֹהֵי אֲדֹנִי אַבְרָהָם אִם-יֶשְׁךָ-נָא מַצְלִיחַ דַּרְכִּי אֲשֶׁר אָנֹכִי הֹלֵךְ עָלֶיהָ :

ועל החמישי אמר ואבא היום אל העין לומר ראו עתה איך גם שהיא קטנה לגדול, היא בת זוגו מאתו יתברך. כי הלא **ואבא היום וכו'** שהיום יצאתי והיום באתי.

ב. הניסיון הנפלא כי הנה ואומר **ה' אלוהי אדוני וכו'.**

והתחכם לומר כי הניסיון לא היה לדעת אם בת זוגו היא כי אם לדעת אם הוא יתברך בעצמו הוא המצליחו. וזהו **אם ישך נא מצליח וכו'.**

שנית אם ההצלחה תהיה על ידו ולא שיודו בזיווג רק על ידי זולתו, וזהו אומרו **דרכי וכו'.**

ועל פי דרכו רמז מה שכתבנו למעלה כי אמר לו אדוניו אם הייתי אני הולך, היה הוא יתברך מצליחני על ידי עצמו וזהו ה' אשר לקחני וכו'. אך להיות אתה ההולך ישלח מלאכו. על כן אמר **אם ישך** בעצמך **מצליח דרכי** עם היות אשר אני הולך עליה ולא אברהם בעצמו, וכל זה למען הגדיל עניינו בעיניהם.

מג הִנֵּה אָנֹכִי נִצָּב עַל-עֵין הַמָּיִם וְהָיָה הָעַלְמָה הַיֹּצֵאת לִשְׁאֹב וְאָמַרְתִּי אֵלֶיהָ הַשְׁקִינִי-נָא מְעַט-מַיִם מִכַּדֵּךְ :

שינה ואמר **העלמה** ולא אמר הנערה. וגם אמר **היוצאת לשאוב** והוא לא אמר כן בניסיונו. הוא מה שאמרו ב**פרקי רבי אליעזר** כי הייתה בת מלכים ולא ניסתה לשאוב מים, כי הייתה כבודה בת מלך פנימה, ומה' היה שיצאת בעת ההיא וכדה על שכמה. ועל כן אם היה אומר

להם ובנות אנשי העיר יוצאות לשאוב מים והיה הנערה וכו', היה להן פתחון פה לומר המן הבזויות שדרכן לשאוב מים הייתה הראויה לבן אדוניך. ועוד יאמרו שהוא לא שאל רק על הנהוגות לצאת, ולא על זאת שלא ניסתה באלה רק בפעם הזאת ומקרה הוא היה להם להשיב לו כדברים האלה ולא מחמת ניסיונו. על כן אמר **והיה העלמה** כאומר הנעלמת והצנועה בבית היוצאת עתה לשאוב לא מן הרגילות לצאת תמיד.

מה אֲנִי טֶרֶם אֲכַלֶּה לְדַבֵּר אֶל-לִבִּי וְהִנֵּה רִבְקָה יֹצֵאת וְכַדָּהּ עַל-שִׁכְמָהּ וַתֵּרֶד הָעַיְנָה וַתִּשְׁאָב וָאֹמַר אֵלֶיהָ הַשְׁקִינִי נָא :

וזהו **והנה רבקה יוצאת** שגם היציאה היה בכלל הניסיון. ושתצא ב**כדה על שכמה** מה שלא ניסתה בדבר.

ולהורות גודל הצלחת הניסיון שינה בלשונו כי [מתחלה] אמר אשר אומר אליה **השקיני נא מעט מים מכדך** ואחר כך אומר **השקיני נא** ומניח את הכד. אך כיוון כי יש בני אדם נדיבי לב מיד בשאול מאתם דבר נותנים. ויש שבראשונה מתאמץ לבם ואחר כך נותנים, אמר הנה הארכתי בדברים לומר השקיני נא מעט מים מכדך לתת לה מקום שהות לשוב להתנדב אם מתאמצת היא בראשונה, אך היא הייתה כל כך נדיבה כי לא הספקתי לגמור דברי כי מיד באמרי **השקיני נא** טרם אכלה לומר מעט מים כו', מיד מיהרה ותאמר גם אתה **שתה כו'.** וזהו אומרו ואומר אליה **השקיני נא ותמהר וכו'.**

ולבלתי הראות חין ערכה בעיניהם כי רב הוא, פן ימאנו עד ירבה למו מתנות גדולות או יקשו לשאול. על כן הסתיר דבר הנס אשר עלו המים לקראתה כאשר דקדקנו בכתוב שאומר ותרד העינה ותמלא ולא נאמר ותשאב, כי בלי שאיבה עלו המים ותמלא כדה, אך עתה אמר **ותרד העינה ותשאב.** מן הטעם הזה לא אמר שאמר לה הגמיאיני כמעשה שהיה, רק **השקיני,** לבל תהיה תשובתה הוראת ויתור רב מגמיעה להשקותו וגם את גמליו.

ובאומרו **אני טרם אכלה לדבר** כי מלת **אני** מיותרת. הורה מאמרנו למעלה על ויהי הוא טרם כלה לדבר, כי משלשה שנענו במענה פיהם, נשתנה הוא מהשנים אחרים שהיה טרם יכלה לדבר והאחרים ככלותם לדבר, וזהו אמרו פה גם כן אני **טרם אכלה** כלומר אני הוא ולא אחר.

מו וַתְּמַהֵר וַתּוֹרֶד כַּדָּהּ מֵעָלֶיהָ וַתֹּאמֶר שְׁתֵה וְגַם-גְּמַלֶּיךָ אַשְׁקֶה וָאֵשְׁתְּ וְגַם הַגְּמַלִּים הִשְׁקָתָה :

ואמרו **ותורד כדה מעליה ואשת,** ולמעלה נאמר ותורד כדה על ידה ותשקהו. בל יחשדוהו שחשק לשתות מידה, כי אם ששתה מעצמו בכד שעל הארץ.

מז וְאֶשְׁאַל אֹתָהּ וְאֹמַר בַּת-מִי אַתְּ וַתֹּאמֶר בַּת-בְּתוּאֵל בֶּן-נָחוֹר אֲשֶׁר יָלְדָה-לּוֹ מִלְכָּה וְאָשִׂם הַנֶּזֶם עַל-אַפָּהּ וְהַצְּמִידִים עַל-יָדֶיהָ :

וגם שינה, כי למעלה אמר שאחר תת הנזם והצמידים שאל בת מי את, ופה היפך, להורות כי לא על ההשקאה נתן לה מתנות כי אם על החיתון שהייתה בת אחי אדוניו. ומן הטעם הזה לא אמר שאמר לה היש בית אביך מקום לנו ללין, פן יראה ששכר לינה נותן לה, רק על החיתון.

מח וָאֶקֹּד וְאֶשְׁתַּחֲוֶה לַיהוָה וָאֲבָרֵךְ אֶת-יְהוָה אֱלֹהֵי אֲדֹנִי אַבְרָהָם אֲשֶׁר הִנְחַנִי בְּדֶרֶךְ אֱמֶת לָקַחַת אֶת-בַּת-אֲחִי אֲדֹנִי לְבְנוֹ :

ואמר **ואקוד ואשתחוה לה' ואברך וכו'** לא אמר כמאמרו למעלה בדרך נחני ה' בית אדוני, רק **לקחת את בת אחי אדוני לבנו.** כי לא היה מסופק בלקוחין. ועל ודאותם הייתה ההודאה לה'.

מט וְעַתָּה אִם-יֶשְׁכֶם עֹשִׂים חֶסֶד וֶאֱמֶת אֶת-אֲדֹנִי הַגִּידוּ לִי וְאִם-לֹא הַגִּידוּ לִי וְאֶפְנֶה עַל-יָמִין אוֹ עַל-שְׂמֹאל :

הנה הוראתי כי ה' עשה הדבר ולא אני, אשר הנחני לקחת וכו'. ועם כל זה הנני מיחס הדבר מאתכם ל**חסד ואמת,** כי בחיריים אתם. וזהו אומרו **ועתה** לומר ועתה שהוראתי כי מה' הוא, עם כל זה **אם ישכם עושים.**

ועל פי דרכו רמז להם שלא יקוו מוהר ומתן לאבי הנערה כעניין יעקב שעבד את לבן שבע שנים. כי אם **אם ישכם עושים חסד ואמת** שהוא חסד חנם הגידו לי, כלומר הגדה שהיא תשובה מפורשת שהוא עניין הגדה, ולא באופן שתראה הגדה והודאה ותחתיה תעמוד הבהרת תחבולה מה.

ואם לא הגידו לי. חזר ואמר לי, כלומר אל תבושו מלומר שלא תחפצו בבן אברהם, כי הלא אין אברהם בפניכם כי אם אני, ולכן אין כאן בושה. וזהו **הגידו לי** כי לי אתם אומרים ולא לאברהם.

נ וַיַּעַן לָבָן וּבְתוּאֵל וַיֹּאמְרוּ מֵיהוָה יָצָא הַדָּבָר לֹא נוּכַל דַּבֵּר אֵלֶיךָ רַע אוֹ-טוֹב:

הנה כתוב אצלנו על דרוש הידיעה אלוהית, כי לא תכריח לפעולות אדם אם טוב ואם רע כל עוד שהדבר לא יצא מפיו יתברך כי אם מחשבה בלבד כמפורש אצלנו יפה. ובזה יאמרו הלא אמרת שתייחס אלינו לחסד ואמת אם נודה בזיווג, אך לא כן הוא, כי אילו הייתה ידיעה בלבד לפניו יתברך ולא יצא מפיו היה הדבר נשאר אל בחירתנו, אך הנה **מה' יצא הדבר** ואחר

שיצא מפיו יתברך בת פלוני לפלוני כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** נז ב) על פסוק הנה ילדה מלכה וכו'. שאחר העקידה שהיה אברהם מהרהר לא יפה עשיתי שלא לקחתי אשה ליצחק זה כמה שנים, שאילו עתה היה נעקד לא הניח אחריו בנים, ואמר לו הקדוש ברוך הוא אל תחוש, כי הנה עתה נולדה בת זוגו, כי הנה ילדה מלכה וכו' ובתואל ילד את רבקה. כלל הדברים כי הדבר יצא מפיו יתברך, ולכן אין להם בחירה. וזהו **לא נוכל דבר אליך** אפילו לומר **רע או טוב,** זה החיתון מה טיבו, רע או טוב הוא, לדעת אם נודה אם אין, כי בטלה בחירתנו כי לא יבצר מהיעשות.

ו**במדרש רבה** וז"ל (שם ס יב):

ויען לבן ובתואל ויאמרו מה' יצא הדבר, מהיכן יצא, רבי יהושע בר נחמני בשם רבי חנינא בר יצחק אמר מהר המוריה יצא. ורבנן אמרין, מהיכן יצא, ותהי אשה לבן אדוניך כאשר דבר ה' ע"כ.

וראוי לשים לב מה זו שאלה מהיכן יצא הלא הכתוב אומר **מה' יצא.**

ועוד אומרו מהר המוריה יצא, איך יצא מההר ההוא.

ועוד לרבנן גם אם דעתם הוא כי **מה' יצא,** למה הביאו מפסוק שאחר זה שאינו מפורש בו היציאה מהיכן, ולא הביאו מפסוק **מה' יצא הדבר** שמפרש כי **מה' יצא.**

ועוד למה רבנן חזרו לומר מהיכן יצא, ולא סמכו אל האמור מתחילה מהיכן יצא ויאמר ורבנן אמרי ותהי אשה וכו'.

ולבוא אל העניין נשית לב. למה תפסו מ**ויען לבן ובתואל** לשאול מהיכן יצא, ולא תפסו מאומרו **מה' יצא הדבר.** אך הנה הוקשה להם כי הנה פשט הכתוב הוא שאמר על פי דבריך בניסיוניך יראה כי **מה' יצא הדבר** ולכן **לא נוכל וכו'.**

והוקשה להם, אחד, שהיה לו לומר מה' הדבר, או מה' הוא, כאשר נאמר בשמשון (שופטים יג ד). כי במה שנענה בניסיון אינו אלא הוראה כי מה' הוא, כי אילו היה הוא יתברך מדבר דבר תצדק לשון יצא כד"א יצא מפי צדקה (ישעיה מה כג), כן יהיה דברי אשר יצא מפי (שם נה יא). אך מאומרו מ**ה' יצא הדבר**, יורה, על דבור שיצא באיזה מקום, מה' יצא.

ועוד אומרו לא נוכל וכו' מי יעכב ביד בחירתם שלא יאמרו **רע או טוב.** על כן בא לתרץ, ותפס מאומרו **ויען לבן וכו',** והוא שעל פי דרכו הוקשה לו על מה זה הקדים הבן לאב באומרו לבן ובתואל, שעל זה יש מרז"ל אמרו שהורה לבן רוע מוסר, שקפץ בראש קודם לאביו (עיין **רש"י** שם). על כן להשיב על הכל אמר מהיכן יצא, כלומר שאם הוא מהוראת הניסיון לא היה לו לומר יצא. אך הוא כי מהר המוריה יצא, שהוא ממה שאמר לו הוא יתברך שם כי כבר

נולדה בת זוגו של יצחק אז, כמו שכתבנו מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** נז יב) על ויהי אחר הדברים האלה ויוגד וכו' ובתואל ילד את רבקה וכו'. ועל כן אמר יצא, כי מההר ההוא יצא הדבר מפיו יתברך, ועל כן אמרו לא נוכל דבר אליך רע או טוב, כי גם שידיעתו יתברך אינה מכרחת לאדם, אמירתו מכרחת כשיוצא מפיו יתברך, וזהו **מה' יצא** ועל כן **לא נוכל וכו'.** מה שאין כן אם היא על ידי הוראת הניסיון שהיא ידיעה ולא אמירה.

ועל כן התחכם לתפוס מאומרו **ויען לבן וכו',** כי בזה נתיישב אומרו ויען לבן קודם לבתואל. והוא כי למה שבתואל מי הגיד לו מה שהיה בהר המוריה, אך לבן כי נביא הוא לא יבצר ממנו, על כן הוא היחל ואביו סייע אחריו.

אך רבנן הוקשה להם איך יתכן יאמר מה' יצא ולא יפורש בכתוב מהיכן יצא. על כן בחרו לומר כי הכל הוא בדברי לבן ובתואל, והוא כתני והדר מפרש, וזהו מהיכן יצא ותהי אשה וכו', והוא פירוש דבריהם שאמרו **מה' יצא הדבר** ועל כן **לא נוכל.** והם עצמם אומרים מה שאמרנו **מה' יצא הדבר** תדע מהיכן יצא, הלא הוא **ותהי אשה לבן אדוניך,** הוא בת פלוני לפלוני, כאשר דבר ה' מאז ארבעים יום קודם יצירת הוולד שאומרים פלונית תהיה אשה לפלוני, ואז דבר בפירוש. ועל כן **לא נוכל דבר אליך וכו'** כי אינה ידיעה בלבד כי אם אמירה ממש. ולרבנן יהיה הזכירו את לבן תחילה כי גם בתואל לא היה בקי במה שמכריזים בת פלוני לפלוני כי אם לבן, אך אם היה חוזר על הניסיון גם בתואל שמע את דברי אליעזר.

או תהיה מחלוקתם בדרך אחרת, והוא כי הדרך הנכון אצלנו בעניין כאן בזיווג ראשון כו' הוא דעת חכמי האמת, כי קודם יצירת הוולד יכריזו הזיווג המתייחס אל נפשו והוא הזיווג הראשון. אך אחרי בואו לעולם והגיע עת נשוא ידינוהו כפי מעשיו, ואם יזכה יטלנה, ואם לאו יעבירוה ממנו ותינתן לאחר הטוב ממנו, והוא זווג שני לפי מעשיו. ובזה יהיה דעת החולקים האלה בכוונת לבן ובתואל. כי לדעת רבי יהושע, כי אמרו קרוביה כי לולא זכות עקידת יצחק בהר המוריה לא נתנה לו רבקה לאשה, כי כשדנו אותם כאן בזיווג שני לפי מעשיו בעקידה, היא נתנה לו. כי אולי מעת זווג ראשון לא היה שווה כישרונו אליה. נמצא שהיה זה לו לפי מעשיו של הר המוריה וזהו מהר המוריה יצא. וידוקדק כל אשר דקדקנו לדעתו בכתוב. ודעת רבנן שלא אמרו שהיה לפי מעשיו כי אם לפי זוג ראשון שאמר הוא יתברך **ותהי אשה וכו'** שהיא בת פלוני לפלוני, כי מאז לא היה שנוי לבלתי היותו ראוי אליה.

נא הִנֵּה-רִבְקָה לְפָנֶיךָ קַח וְלֵךְ וּתְהִי אִשָּׁה לְבֶן-אֲדֹנֶיךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָֹה :

אמרו הנה שני דברים לפנינו:

א. מציאות הזיווג שנמהרנה לו,

ב. שנשלחה על ידך מבלי שיבוא הוא או אנשים גדולים ובני חורין.
מה שתלוי בבחירתנו שהוא לשלחה עמך או לאו, אנו מודים לך **כי הנה רבקה לפניך קח ולך.**
אך מעניין מציאות הזיווג אינו בידינו כי אם **ותהי אשה וכו' כאשר דבר ה',** ולא נוכל לעכב.

עוד יתכן כיוונו, והוא, כי הנה אמרו רז"ל (סוטה ב א) שמכריזין למעלה בת פלוני לפלוני. ואין אומרים פלונית לפלוני או פלונית לבן פלוני. והוא כי למה שהאיש חשוב מצד עצמו נזכר בשמו, מה שאין כן האשה כי אם אחר אביה. ובזה יאמר כי הנה העבד אמר **אשר הנחני בדרך אמת** הוא הזיווג אמתי מן השמים, ולא אמר בת בתואל ליצחק, רק **בת אחי אדוני.** שלא החשיב את בתואל להתחתן ביצחק, כי אם ייחס אותה אל אברהם באומרו **בת אחי אדוני.** ואגבה גם ביצחק לא הזכירו בשם רק אמר **לבנו.** ואמר עם כל זה בחיריים אתם, **אם ישכם וכו'.** והשיבו בעניין הזיווג **לא נוכל וכו'** אך בסגנון שאמרת **בת אחי אדוני לבנו, הנה רבקה לפניך.** והוא כי בימים ההם אנשי החכמה היו מכירים כשרון האדם או הפכו בפנים, והנה אליעזר זיו איקונין דומה לאברהם, ודולה ומשקה מתורתו לאחרים, ומושל בכל אשר לו מושל ביצרו כמותו, אין ספק שגם הוא היה מכיר בפרצוף. ועל כן אמר **הנה רבקה לפניך** כלומר הסתכל בפניה ואחר שהיא חשובה זכה במקחך **קח ולך.**

ולפי זה ממנה נעשה עיקר מפאת עצמה כאשר אמרנו **הנה רבקה** מבלי תאמר **בת אחי אדוני** או בת פלוני. אך בחתן לא נאמר ליצחק כי אם **לבן אדוניך כאשר דבר ה'.** כלומר כי גם שדרכו יתברך לומר בת פלוני לפלוני, שאת האשה שאינה חשובה מצד עצמה מייחסים אותה אחר האב לומר בת פלוני, אך האיש שהוא חשוב מעצמו מזכירין שמו ואין אומרים בן פלוני. אך בזה נהפך הדבר ולא אמרו רק רבקה לבן אברהם לחשיבותה. וזהו **רבקה וכו' אשה לבן אדוניך.** וזהו **כאשר דבר ה'** מאז, שלא אמר בת פלוני לפלוני כי אם פלונית לבן פלוני.

נב וַיְהִי כַּאֲשֶׁר שָׁמַע עֶבֶד אַבְרָהָם אֶת-דִּבְרֵיהֶם וַיִּשְׁתַּחוּ אַרְצָה לַיהוָה :
למדנו דעת לבלתי החזיק טובה ללבן ובתואל, כי [אם] אליו יתברך אשר נתן כזאת בלבם להשיב לו. והנה על שני דברים ראה להחזיק טובה אליו יתברך.
אחד, על הודאות הזיווג,
והשנית, על אומרם **קח ולך,** שהודו לשלחה על ידו עם היותו עבד ואינו לפי כבודה.
ועל זאת השנית אמר כאשר שמע עבד אברהם, ועל מציאות הזוג אמר את דבריהם, ועל שני הדברים **וישתחו ארצה לה'.**
או יאמר כי על היותו עבד אברהם השתחווה לה' ולא להם.

נה וַיֹּאמֶר אָחִיהָ וְאִמָּהּ תֵּשֶׁב הַנַּעֲרָ אִתָּנוּ יָמִים אוֹ עָשׂוֹר אַחַר תֵּלֵךְ :

הלא כמו זר נחשב, אחרי אומרו **קח ולך** יחזרו בהם **ויאמרו תשב הנערה וכו'.** אך הנה לבן נתן עיניו בממון, כי ראה שעל מעט מים נתן נזם וצמידים, ומה גם אחרי הסעידו אותו ואת אנשיו וגמליו, אז יתן מנה יפה לקרובי הכלה כדרך המתחתנים, ועל כן הפליגו להוראת טוב לבם באומרם **הנה רבקה לפניך קח ולך** למען יוותר להם. אך הוא הוביש עצתם –

נג וַיּוֹצֵא הָעֶבֶד כְּלֵי-כֶסֶף וּכְלֵי זָהָב וּבְגָדִים וַיִּתֵּן לְרִבְקָה וּמִגְדָּנֹת נָתַן לְאָחִיהָ וּלְאִמָּהּ :

ויוצא כלי כסף וזהב ויתן לרבקה כי ישארו עמה בית אישה, אך **ומגדנות** בלבד הוא מה ש**נתן לאחיה ולאמה**. אך בראותם כי לשקר שמרו ונהפך לאבל מחולם, אז נהפכו לו והטילו כעסם באמור **תשב הנערה וכו'** להכעיסו, ולמען יתקן את אשר עוותו בממון. וגם לא אמרו אחר תוליכה כי אם **אחר תלך** כלומר ולא עמך.

נו וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אַל-תְּאַחֲרוּ אֹתִי וַיהוָה הִצְלִיחַ דַּרְכִּי שַׁלְּחוּנִי וְאֵלְכָה לַאדֹנִי :

אז השיב הוא אל יעלה על רוחכם כי אותי אתם מפחידים, כי אם לה' אתם מכעיסים, כי הוא העושה מה שאני עושה ומצליחני, ואותו אתם מנגדים, וזהו אומרו **אל תאחרו אותי וה' הצליח דרכי.** וגם עשו בגין אדוני וזהו **שלחוני ואלכה לאדוני.**

נז וַיֹּאמְרוּ נִקְרָא לַנַּעַר וְנִשְׁאֲלָה אֶת-פִּיהָ :

אז להסיר האשם מעל עצמם אמרו **נקרא לנערה וכו'.** וכדי לשום בלבה שתמאן דברו לה בלשון תמיהה

נח וַיִּקְרְאוּ לְרִבְקָה וַיֹּאמְרוּ אֵלֶיהָ הֲתֵלְכִי עִם-הָאִישׁ הַזֶּה וַתֹּאמֶר אֵלֵךְ :

התלכי כלומר האם תלכי. ואמרו **עם האיש הזה,** כלומר שהוא איש ואינו כבוד. וגם הזה שהוא עבד והוא העדר כבוד וחשד. ועם כל זה **ותאמר אלך.**

ס וַיְבָרְכוּ אֶת-רִבְקָה וַיֹּאמְרוּ לָהּ אֲחֹתֵנוּ אַתְּ הָיִי לְאַלְפֵי רְבָבָה וְיִירַשׁ זַרְעֵךְ אֵת שַׁעַר שֹׂנְאָיו :

אומרו ויאמרו לה הוא מיותר.

וכן אומרו אחותינו.

ואומרו את.

וכן אומרו וירש זרעך וכו',

כי מה חידשו לה בברכה זו, הלא בברכה זו כבר נתברך בה יצחק אחר העקידה, כי נאמר לאברהם ויירש זרעך את שער שונאיו. אך הנה המה ידעו כי בזה נתברך יצחק, בין בריבוי כעניין כה יהיה זרעך, בין מה שיירש זרע אברהם את שער אויביו. אלא שחששו פן יקרה ליצחק כאשר קרה לאברהם שנשא שתי נשים ובזרע האחת נתקיימו הברכות ולא בזרע

השנית, כן חששו אולי יצחק ישא אחרת ויתקיימו בזרעה ממנו כל ברכות יצחק. על כן ברכו את רבקה שיתקיימו ברכות יצחק בזרעה ממנו, וזהו **ויברכו את רבקה** כלומר ולא את יצחק כי ברוך הוא. **ויאמרו לה** כלומר **לה** ולא לו. והוא **אחותנו את היי** ולא אחרת. **לאלפי רבבה** שהוא על הריבוי, וכן הברכה השנייה והיא **יירש זרעך את שער שונאיו** ולא זרע אחרת.

ובמסרה **רבבה** ארבעה במקרא, **את היי לאלפי רבבה,** ושנים יניסו רבבה, ומאה מכם רבבה ירדופו, רבבה כצמח השדה וכו'. יאמר מה שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** ס יג) שכדי שלא יאמרו אחיה ואמה תפילתנו עשתה פירות, על כן לא ילדה רבקה עד שהתפלל יצחק. וזה יאמר **את היי לאלפי רבבה,** ולא היה מתקיים כי שנים שהן לבן ואמו יניסו ברכת רבבה זו, לבל תלד רבקה להוציא הרבבה, פן יאמרו שתפילתן עשתה פירות. אך לעומת אמה של כלה ואחיה שיניסו רבבה, מאה מכם, הוא מי שנולד למאה שנה הוא יצחק, עם מי שהוא מכם היא רבקה ברכת רבבה - בתפלתן שהיו מתפללים זה בזוויות זה וזו בזוויות זה - ירדופו. וזהו רבבה כצמח השדה נתתיך כאשר צמח השדה באה על ידי תפלת ישראל להמטיר על הארץ הגשמים, כך זרע יצחק אינם באים כי אם על ידי תפילת יצחק ואשתו, ולא על ידי לבן ואמו.

סא וַתָּקָם רִבְקָה וְנַעֲרֹתֶיהָ וַתִּרְכַּבְנָה עַל-הַגְּמַלִּים וַתֵּלַכְנָה אַחֲרֵי הָאִישׁ וַיִּקַּח הָעֶבֶד אֶת-רִבְקָה וַיֵּלֶךְ :

אמר כי אפילו להרכיבה על הגמל לא היה על ידי האיש, כי אם היא **ונערותיה ותרכבנה** והוא הולך לפניהן והן אחריו. וזהו **ותלכנה אחרי האיש,** וכאשר החזיקו בדרך ותשובנה המלוות, **ויקח העבד את רבקה,** לא לן שום לינה עמה, כי אם הלך מציאות הליכה, ומיד –

סב וְיִצְחָק בָּא מִבּוֹא בְּאֵר לַחַי רֹאִי וְהוּא יוֹשֵׁב בְּאֶרֶץ הַנֶּגֶב :

ויצחק בא וכו' ופגעו בו. והוא מאמרם ז"ל (**ילקוט** חיי שרה קט) כי קפצה לו הארץ גם בשובו כדי שלא יתייחד עמה.

ואמר והוא יושב בארץ הנגב להורות כי לעבד קפצה הארץ, כי היה מיטפל בנישואי יצחק, ולהוציא ממנו ומרבקה את יעקב זרע אמת. אך ליצחק שהיה בא להביא את קטורה להוציא זרע ההוא, לא קפצה הארץ, כי אם **והוא יושב בארץ הנגב** ולא בביתו, כי אם חוץ מהיישוב המתואר לארץ הנגב. ובזה יתיישב אומרו מלת מבוא שהיא יתירה, ולא אמר בא מבאר לחי רואי, אך כיוון **בא מבוא** כלומר בא מביאה כהלכתה ולא מקפיצה כאליעזר. ושיעור הכתוב **ויצחק בא מבוא.** אך אליעזר לא בא מבוא, כי אם מקפיצה.

סג וַיֵּצֵא יִצְחָק לָשׂוּחַ בַּשָּׂדֶה לִפְנוֹת עָרֶב וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיַּרְא וְהִנֵּה גְמַלִּים בָּאִים :

אמר כי כאשר נשא עיניו, לא נתן אל לבו על אליעזר שמא הוא הבא בגמליו, כי אם **והנה גמלים באים.** והוא כי ראה גמלים באים, והוא מהטעם האמור כי הנה אתמול יצא אליעזר מעם אברהם ואיך היום חזר עם האשה, שלא ידע כי קפצה לו הארץ בהליכה ובחזרה, ולא לן בבית לבן כי אם לילה אחת. ולא עלה על לב יצחק שלעבד יהיו שתי קפיצות, והוא **בא מבוא,** כמדובר.

ועוד טעם שני כי הנה **יצא לשוח בשדה וירא והנה גמלים באים** בשדה, ולא תפסו דרך כבושה לחברון אשר שם בית אברהם, ועל כן לא שת לבו אל ההולכים על הגמלים מי הם, כי אם על הגמלים עצמן.

או יספר מענוותנותו שלא הביט אל רבקה שעל הגמל, כי לא ידע כי אשתו היא, רק אל הגמלים, וזהו **וירא והנה גמלים.**

סד וַתִּשָּׂא רִבְקָה אֶת-עֵינֶיהָ וַתֵּרֶא אֶת-יִצְחָק וַתִּפֹּל מֵעַל הַגָּמָל :

מה שהפילה עצמה **מעל הגמל** אפשר שנבעתה מזיו צלם אלוהים שעל פניו, וחששה אולי הוא יצחק כי מי חוץ ממנו או אביו יהיו לו כן. ועל הזיו הלז ריבה האת באומרו **את יצחק.** ואם נשית לב על ריבוי **האת** באומרו **את עיניה** יהיה כי האבות הן הם המרכבה ושכינה הייתה עמו, וזהו **האת** כעניין ותראהו את הילד שאמרו רז"ל (**שמות רבה** א כח) שראתה עמו שכינה, וכל שכן רבקה שראתה זיו השכינה, ונבעתה **ותפול מעל הגמל** כי בושה מחתנה וזיו שכינה שעמו.

סה וַתֹּאמֶר אֶל-הָעֶבֶד מִי-הָאִישׁ הַלָּזֶה הַהֹלֵךְ בַּשָּׂדֶה לִקְרָאתֵנוּ וַיֹּאמֶר הָעֶבֶד הוּא אֲדֹנִי וַתִּקַּח הַצָּעִיף וַתִּתְכָּס :

וזהו מאמרה אליו באומרה **מי האיש הלזה וכו'** והוא לאמר לו אל תתמה שהפלתי עצמי מעל הגמל כאילו נתתי אל לבי כי הוא אישי, כי הלא שני דברים ראיתי כן תמהתי.

האחד זיו פרצופו שמורה חשיבות נמרץ, וזהו אומרו **מי האיש הלזה** כי איש הוא לשון חשיבות, וכן אומר **הלזה** כמו שאמרו חכמינו ז"ל (**בראשית רבה** ס יד) שראתהו הדור כיוסף שנאמר בו הלזה, שכיוונו כיוסף שהיה ה' עמו, כד"א ויהי ה' את יוסף.

ועוד טעם שני והוא בשום לב אל אומרה **ההולך בשדה לקראתנו,** שהיה לו לומר בא בשדה לקראתנו. וגם אומרו בשדה הוא מיותר.

אך הוא כי להיות זוגו של יצחק בא אצלו כמו שאמרו ז"ל גם בזה, כי יצא לשוח בשדה ומה' יצא יניחו הגמלים הדרך כבושה ויכנסו בשדה לעומת יצחק, כי היה זווגו בא אצלו. וזהו אומרו **וירא והנה גמלים באים.** ולא אמר עוברים כי אם באים, שהיו באים לעומתו. והן זאת תמיהת רבקה באומרה **ההולך בשדה** שאינו הולך בדרך כבושה רק בשדה בתוך השדה משולל דרך, ואיך הוא **לקראתנו** כי מי הכניסנו בתוך השדה, ואנה עזבנו הדרך ואיך נזדמן היות **לקראתנו.**

אך זה יורה היות לו אצלנו שייכות מן השמים ומזלי ומזלו חזו, ושלא בכוונה נעשה הדבר. כלומר ועל כן הפלתי עצמי באמור אולי הוא זה.

אז השיב ואמר **הוא אדוני,** וכדברך הוא שזווגו בא אצלו, ושלא בכוונה אחד באחד יגשו. אז בראותה כי לא הייתה השערה ואומד בעלמא כי אם באמת, אז **ותקח הצעיף ותתכס.**
ו**במדרש** (שם) שנים נתכסו בצעיף וילדו תאומים, רבקה ותמר. ותהיה הכוונה להורות כי לפי רוב צניעות האשה כן תפקד בבנים, כעניין (תהלים קכח) אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך, וזה יורה בזה כי שנים נתכסו בצעיף שהוא כסוי ועטוף יתר, ונפקדו ללדת שנים שנים. ואחר שהיה בשתים, לא מקרה הוא, כי אם בעצם מן השמים על צניעותן ביותר. ויתכן שעיקר הכוונה ללמד לתמר מרבקה, כי עם שעניין תמר יראה בלתי הגון, היקש הכסות בצעיף ולדתה תאומים כרבקה יורה שווי, כי גם שם היה דרך צניעות להכסות מזולת יהודה, כמפורש במקומו.

סו וַיְסַפֵּר הָעֶבֶד לְיִצְחָק אֵת כָּל-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר עָשָׂה :
לבל יהי לבו נוקפו אל בא אשה יפה עד מאד ביד עבד איש בדרכים, על כן ספר לו **את כל הדברים אשר עשה,** איך ענהו ה' בנסיונו, וה' ענהו במענה פיו, ופרטי הצלחת הדרך, כלומר שאם לא מרוב צדקו לא עביד קב"ה ניסא לשקרי.

סז וַיְבִאֶהָ יִצְחָק הָאֹהֱלָה שָׂרָה אִמּוֹ וַיִּקַּח אֶת-רִבְקָה וַתְּהִי-לוֹ לְאִשָּׁה וַיֶּאֱהָבֶהָ וַיִּנָּחֵם יִצְחָק אַחֲרֵי אִמּוֹ:
הנה אומרו האהלה ה"א שבראש תיבה מיותרת, כי ה"א שבסוף תיבה היא במקום למ"ד בראשה.
ועוד למה יגיד לנו שהביאה האהלה, ולא היה לו לומר אלא **ויקח את רבקה.**
ועוד אומרו ויאהבה, היעלה על לב שלא יאהבנה.
ועוד אומרו וינחם יצחק וכו', מה ענינו פה.

והנה במדרש **בראשית רבה** וזה לשונם (ס טו):

ויביאה יצחק וכו' כל הימים שהייתה שרה קיימת היה ענן קשור על פתח אהלה, וכיון שמתה שרה פסקה, וכיון שבאת רבקה חזר אותו ענן. כל ימים שהייתה שרה קיימת היו דלתות פתוחות לרוחה, וכיון שמתה שרה פסקה אותה רוחה, וכיון שבאת רבקה חזרה אותה הרווחה. כל ימים שהייתה שרה קיימת הייתה ברכה משתלחת בעיסה, וכיון שמתה פסקה אותה ברכה, כיון שבאת רבקה חזרה. כל ימים שהייתה שרה קיימת היה נר דלוק מליל שבת עד ליל שבת, וכיון שמתה פסק אותו הנר ע"כ.

וראוי לשים לב מה עניין ארבעה דברים הללו שנתייחדו לשרה ולרבקה. אך הנה כתבנו במקומו (לעיל כג א) כי מה שקלקלו אדם וחוה תקנו אברהם ושרה, ואחריהם יצחק ורבקה. ומה גם ל**ספר הזוהר** (פרשת ויחי) כי האבות כולן יש להן שייכות על פי הגלגול עמו כמפורש שם. ועל כן אחשוב כי נתייחדו שם בקבורה אדם והאבות. והנה על מה שקלקלה חוה, ניתן לאשה לתיקון שלש מצוות, **נדה, חלה, הדלקת הנר.** והוא כמאמרם ז"ל (**ילקוט** בראשית רמז לב):

היא כבתה נרו של עולם **תדליק את הנר,**

היא שפכה דמו של עולם תשפך דמה ותקיים **מצוות נדה,**

היא קלקלה חלתו של עולם **תפריש חלה**.

והוא כי הן האדם מורכב מארבעה דברים **נשמה ורוח ונפש וחומר.** וחוה קלקלה השלשה כי את הנשמה לא קלקלה, כי הלא היא דעת חכמי האמת כי הנשמה העליונה אינה נפגמת בעוון, כי טרם יחטא אשר היא בו תסתלק מעליו. אך יופגמו בחטא השלשה הנותרים. ואת שלשתן קלקלה חוה בהחטיאה את האדם. ואחשוב כי חומרו של אדם הייתה חלתו של עולם, והוא כמו שאמרו חכמינו ז"ל (שם) על פסוק ואד יעלה מן הארץ וכו' וייצר וכו', אמרו רז"ל כאשה שמקשקשת עיסתה במים ומפרשת חלתה, כן ואד יעלה מן הארץ וכו' והשקה וכו', ומהעפר השרוי במים נטל וייצר את האדם. הנה כי עפר שממנו נברא אדם נתייחס להפרשת חלה, והוא הוראת היות מין האדם בערך כל הארץ וצאצאיה, כחלה בערך כל שאר העיסה. כי היא קדש ושאר העיסה חול, ושאין הנאה מכל הארץ עד יברא אדם כאשר אין נהנים מהעיסה עד הפריש חלתה. ועל כן ממקום כפרתו נברא, הוא מקום המזבח כנגד שער השמים, כי שם קדושת השכינה והוא טוב הארץ, ומשם נוטל חלתו של עולם קדש לה'. והנה חוה היסבה עכירות החומר ומיתתו והפסדו, על כן תתקן **במצוות חלה.**

ועל הנפש שקלקלה אותה תתקן **במצוות נדה** כי הדם הוא הנפש.

וכנגד הרוח המאירה יותר והיא כבתה אורו תתקן **בנר שבת.**

אך הנשמה אינה נפגמת בעוון כדעת חכמי האמת, כי בבא אדם לחטוא היא מסתלקת ועולה, ולא ידבק בידה פגם, על כן לא הוצרך תתקן רק השלש, ובתיקונן היא שבה על האדם.

ובזה נבא אל העניין. כי במה ששרה היא מתקנת קלקולי חוה, במה יוודע, אם לא בהוראת שפע טובה וברכה במה שכנגד הדברים שהם תיקון מה שקלקלה חוה. והוא,

כי כנגד **החלה** הייתה **עיסתה מתברכת.**

וכנגד **הנר** היה **דולק מליל שבת לליל שבת** להורות שתקנה שני הדברים.

וכנגד עניין **הנדה** היו **דלתות פתוחות לרוחה** להורות כי טומאת זוהמת דם נידות לא היה לה, או שהייתה זהירה בה והיו דלתות פתוחות כנגד פתחי נדה, שאם לא כן לא הייתה ברכה שורה שם תוך אהלה בטומאה ההיא. ואילו הייתה בימי טהרתה לא תמצא בימי נדותה, אך כל הימים שהייתה קיימת היו דלתות פתוחות לרוחה, כי אין זה רק להיות קדושה שרויה שמה, וזהו אומרו כל ימים שהייתה כו'. ועל הנשמה שלמעלה מהכל, השורה בתיקון השלשה שנפגמו, על כן היה **ענן קשור פתח אהלה.** רמז אל הנשמה שעל הכל. והוא, כי ענן השכינה היה שם קשור עם הנשמה, כדרך שכינה השורה על כל שלם, ששורה על הנשמה ומתפשטת עד הנפש ועד הבשר.

וגם שמה שהוצרך לתקן לא היו כי אם השלש כשבא בעל המאמר לספר שבחה בכל ארבעת חלקיה הזכיר את ארבעתן. ובגדולה היא הנשמה העליונה היחל, ואמר שהיה לה ענן קשור כו'. ומה שלא הובאו במאמר על הסדר, הוא כי השנים המורים על השראת קדושה, אחת על האהל והשנית תוך האהל, סמך אותן יחד. וברכת עיסה ונר שהייתה ברכה בשני דברים פרטיים, ועיקרן ערב שבת, ונכרים ברכותם לעין, סמכם יחד גם הם. ולהורות שעל זכותם היה אמר שפסקה במותה. ולבלתי נגוע בכבוד אברהם אמר פסק אותו, וכן אמר פסקה אותה רווחה, וכן אמר אותה ברכה, אותו הנר. לומר כי גם שלא יבצר בזכות אברהם, אך לא היה כל כך כאשר בימי שרה. ומה שפסק הוא אותו המציאות שהיה בחייה, וכשחזרה היא אותו ענן אותה רוחה כו' כאשר בימי שרה.

והנה על פי הדברים האלה נבוא אל עניין הכתוב, כי רצה יצחק לנסות את רבקה אם תמלא מקום אמו והיא ראויה אליו, ומה גם שהייתה בת ואחות כומרים והוא עולה תמימה, על כן **ויביאה יצחק האהלה** לנסות אם יהיו לה מדות אמו, אם יראו בה הסימנים שהיו לאמו. על כן הכניסה באהל אמו, וירא והנה שרה אמו, כי היה כאילו היא שרה אמו. וזה אפשר יכוון בה"א יתירה כי היה לו לומר אהלה, שהוא כאומר לאהל כי ה"א בסוף תיבה במקום למ"ד בראשה נמצאת ה"א ראשונה יתירה, לרמז כי בהיותה היא תוך האהל היו באהל חמשה דברים, היא וארבעה דברים הנאמרים במאמר. ובראותו כי כן אז **ויקח** אותה שהוא הנישואין.

ועדיין לא ניחם בעצם אחרי אמו כי אמר כי גודל זכות אמו גרם שבמיעוט צדקות רבקה יספיק להחזיר מה שכבר היה, כעניין מידה הקרובה להמלאות שבתוספות מעט ימלא על כל גדותיו. ומה גם שכל איכות קדושה המסתלק לא יעקר לגמרי כי אם נשאר מציאותו שם. על כן אחר שלקח אותה ונשאה, הסתכל בצניעותה ומעשיה וירא כי היא **לו לאשה** נאותה אליו, שעם היותו עולה תמימה היא נערכת אליו **להיות לו לאשה,** אז **ויאהבה וינחם וכו'** מה שאין כן מתחילה.

פרק כה

ז וְאֵלֶּה יְמֵי שְׁנֵי-חַיֵּי אַבְרָהָם אֲשֶׁר-חָי מְאַת שָׁנָה וְשִׁבְעִים שָׁנָה וְחָמֵשׁ שָׁנִים :

טעם אומרו אשר חי מה שלא נאמר בשום צדיק זולתו.

אפשר במה שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** סג טז) כי על שלא יראה את עשו יוצא לתרבות רעה מת חמש שנים קודם זמנו, וזהו אומרו **אשר חי** כלומר שלא היו כל חייו כי אם **אשר חי** מהם. **או אפשר** על כי אברהם היה גר, למאן דאמר בן שלש שנים הכיר אברהם את בוראו ולמאן דאמר בן ארבעים ושמונה שנה (**בראשית רבה** סד ד), והנה היה אפשר שלא יחשבו לו ימי צדקות מאז היוולדו רק מאז הכיר את בוראו. על כן אמר כי לא כן הוא. והוא כי חי נקרא הצדיק כמו שאמרו ז"ל (ברכות יח א) מפסוק ובניהו בן יהוידע בן איש חי, וכי כולי עלמא בני מתים נינהו, אלא שהיה צדיק שהצדיק נקרא חי. ועל דרך זה יאמר **אלה ימי שני חיי אברהם** שיקרא בכל שנים אלו חי, מאה וחמש שכולל מיום היוולדו.

ח וַיִּגְוַע וַיָּמֻת אַבְרָהָם בְּשֵׂיבָה טוֹבָה זָקֵן וְשָׂבֵע וַיֵּאָסֶף אֶל-עַמָּיו :

הנה אומרו שבע הוא דבר בלתי מובן, ואם הוא שבע ימים מה יתן ומה יוסיף הודעה זו שהלך שבע ימים.

והנה אמרו רז"ל ב**בראשית רבה** וז"ל (סב ג):

> כתיב עוז והדר לבושה וכו' כל מתן שכרן של צדיקים מתוקן להם לעתיד לבוא, ומראה להם הקדוש ברוך הוא עד שהם בעולם הזה מתן שכרם שהוא עתיד ליתן להם לעתיד לבוא, ונפשם שבעה והם ישנים. אמר רבי אליעזר משל לסעודה שעשה אותה המלך וזימן את האורחים והראה להן מה שהן אוכלין ושותין ושבעה נפשן וישנו להן. כך הקדוש ברוך הוא מראה להם לצדיקים עד שהם בעולם הזה מתן שכרן מה שהוא עתיד ליתן להם לעתיד לבוא ונפשם שבעה והם ישנים, שנאמר כי עתה שכבתי ואשקוט. הוי בשעת סילוקן של צדיקים הקדוש ברוך הוא מראה להם מתן שכרן. כד דמך רבי אבהו חזו ליה תלת עשר נהרי דאפרסמונה דכיא, אמר להון אלין דמאן, אמרו דידך, אמר אלין דאבהו ואני אמרתי לריק יגעתי לתהו והבל כחי כליתי אכן משפטי את ה'.

והנה אין ספק כוונו לבאר פסוק **זקן ושבע** שהוא ששבעה נפשו מרוב טוב אשר הראו לו מתן שכרו.

ולבוא אל ביאור המאמר דרך כלל, גם שלא נבוא אל התכת כל דבור ודבור ממנו. **נשית לב. א.** אל הקדמתו זו באומרו כל מתן שכרן כו' מתוקן להם לעתיד לבוא ומראה להם כו', והיה די יאמר הקדוש ברוך הוא מראה להם מתן שכרן כו' וידוע שהוא מתוקן.

וראוי גם כן לשית לב אל מלת מתוקן מה הוא התיקון ומהראוי יאמר צפון להם.

ב. איך על ידי שמראה להם נפשם שבעה ואדרבה תשתוקק יותר.

ג. למה נשתנית שעת מיתה מעת זולתה.

ד. מאמר רבי אליעזר משל לסעודה כו', מה צורך אל המשל כי הלא מובן מבלי המשל.

ה. אומרו לסעודה כו', מה הוא האריכות הלזו, והוי ליה לקצר ולומר למלך שזמן אורחים והראה להם מה שהם כו'.

ו. למה מביא פסוק כי עתה שכבתי וכו', הלא הביא פסוק ותשחק ליום אחרון, ואם אין משם ראיה יביא פסוק זה בלבד.

ז. כי אין בפסוק הזה שביעת הנפש.

ח. בעניין רבי אבהו, כי הלא יפלא האם איש כמוהו יאמר ואני אמרתי לריק יגעתי וכו', האם היה מסכל שכר טוב לצדיקים חלילה.

אמנם הנה בזולת מקום זה הזכרנו עניין המאמר, ואבואה אליו כעת דרך קצרה, והוא שהוקשה לו בכתוב שהיה לו לומר ותשחק בשו"א הוי"ו. וגם היה לו לומר ביום אחרון ולא ליום בלמ"ד. על כן אמר כל מתן כו', והוא כי הנה אין ספק כי בצאת נפש צדיק ממנו בעת למות, לא יבצר מהצר לנפש מצד עצמה ולחומר מצד עצמו. נפשו תאבל באומרה אויה לי כי אפסיד מלסגל מצוות ומעשים טובים להתענג בדשן עד בלי די, כעניין הצדיק אבד כו', כי לא נאמר נאבד, אך הוא שמצטער בלכתו בעוון הדור שאבד מלסגל מצוות לבלתי הועיל למו כי אין איש שם על לב וכו'. וגם בשרו עליו יכאב באמור אוי לי כי אני עניתי מאוד בייסורין ועבוד את ה', ועתה הנפש תעלה לאכול מפריו ואני לקברות אובל למקום עפר רמה ותולעה. על כן למען העלות ארוכת שניהם מה עושה הוא יתברך מראה להן מתן שכרן כו' טרם צאת הנפש מהגוף, באופן שבאמצעות הנפש אשר בו עדיין, ומה גם בעת למות שנתוסף בה שפע קדושה רבה כמו שאמרו ב**ספר הזוהר** על פסוק תוסף רוחם יגוועון, אז גם הגוף קונה שפע מאותה הארה של מתן שכר, כי שבעה בעריבת האור התענוגיי. באופן שבאותו עריבות שיערב למות, באותה ראיה הנפש תשבע ובלתי מצירה על מה שלא תסגל עוד מצוות. וגם החומר לא ירקב בקבר רק ישאר כישן שינת עריבות מאשר הראו לו ולא ידאג על אשר יתבלה כי לא ירקב כי אם יישן. כעניין רבי אלעזר ברבי שמעון ורבי אחאי בר יאשיה ודומיהם שהם ישיני עפר עד שעה אחת קודם תחיית המתים כמאמר רב אחאי בגמרא.

ולהמתיק הדבר לתת טוב טעם אל העניין הקדים ואמר כל מתן כו', והוא כי דעתו כי גם שמעלות הנפש למעלה תתענג בדשן, עיקר מתן השכר הוא לעתיד לבוא אחר התחייה בגוף ונפש, וזהו אומרו מתוקן, שהוא יתברך כמו שמתקן סעודה מדברים בלתי נאכלים כמות שהן חיים, כן מתן שכר שהיא רוחני מאד בלתי נאכל לחומר מתקנו יתברך באופן נאות ליהנות

ממנו הגוף עם הנפש אחר התחייה. וזהו אומרו מתוקן להם לעתיד לבא, כי גם שהחומר זך יהיה אז, עם כל זה רחוק ממנו יהיה אל איכות הנפש בצד מה, ועל כן בהיות מציאות ממוזג ומתייחס אל הרוח עם הגוף ההוא, על כן בהראותו יתברך האושר ההוא לגוף ונפש עודם יחד, ידבק עריבותם בבחינת ההתחברות מעין העתיד לשניהם יחד, באופן לא יתפרדו לגמרי כי אם היה כישן, שלא תעקר נפשו מגופו לגמרי. באופן לא יפסד החומר וגם הנפש באותו עריבות תשבע. וזהו נפשם שבעה והם ישנים כמדובר. באופן כי בעת התחיה שניהם יהנו, הנפש בשבעה וראותה אורות שפעלה ותעש למעלה, והגוף בהיותו ישן שינת עריבות עד התחיה שיקבלו שכרן יחד.

והנה עדיין יש מקום לומר כי אדרבה בראותם הטובה ההיא ירעבו לה אז יותר וישתוקקו אליה ולא ישבעו ולא ישנו. לזה בא רבי אלעזר ואמר משל לסעודה כו', והוא לומר כי הלא יש כמה בחינות שעליהם ישבעו וילינו. והוא כי הנה סעודה שיש בה כמה בחינות:

א. שהמלך בעצמו עשאה.

ב. שהוא בעצמו זימן את האורחים.

ג. שהם אורחים ולא בני בית.

ד. כי אינו חייב להם כלום כי אינו רק גמילות חסד לאורחים.

ה. שהמלך בעצמו הראה להם מה שהם כו'.

ו. שאין פחד יותן לזולתן הסעודה ההיא, כי אם מה שהם אוכלים ושותים ודאי ולא זולתם.

הנה ודאי אורחים אלו בראותם כל יתרונות אלו כל כך עריבות יערב למו, ששבעה נפשם וגם הגוף נהנה, כי וישנו להם. וזה דקדק באומרו להם, לומר כי אינה שינה בלי הנאה, כי אם להנאתם. כי מעריבותם נראה להם כאוכלים ושבעים וערבה שנתם. וכל זה הוא בנמשל כי הוא יתברך עשה הסעודה כד"א (תהלים לא) מה רב טובך וכו' פעלת לחוסים בך. והוא יתברך מזמן את הצדיקים בעצמו מתראה לצדיק בסילוק. והם אורחים ולא בני בית מצד החומר. וגם מצד הנפש אינו חייב כלום כי מי הקדימו וישלם. וגם הוא יתברך מראה לו השכר בסילוק. וגם הוא מה שהם אוכלים ושותין בטוחים כי להם יהיה. אז כל אותו עריבות נכנס יחד בגוף ונפש באופן לא יתפרדו בעצם, ונפשם שבעה והם ישנים במתיקות האושר ששפתותיו כדובבות בקבר. והוא הכתוב אצלנו על פסוק ושכבת וערבה שנתיך.

עוד יתכן לומר כי רבי אליעזר חולק במקצת עם הקודם, והוא כי הקודם אמר שכל עיקר השכר הוא לאחר התחיה, ואין לנפש בינתיים רק העריבות והשבע בראות אורות זכיותיו. אך לא כן דעת רבי אליעזר, כי אם שהנפש היא תתענג בינתיים עד אין קצה למתן שכרה, אלא

שמה שמראין להם בסילוק הוא דבר מיוחד לשניהם כסעודה שעושה המלך, זולת מה שנותן שכר לבעלי מלאכתו, שהוא מה שמטיב לגוף ונפש יחד אחר התחיה.

והנה בזה נתיישב אומרו ותשחק ליום אחרון. שהוקשה לו אומרו ותשחק בפת"ח הוי"ו. וגם אומרו ליום ולא אמר ביום. והוא כי הנה כל האלפא ביתא פירשו אותה רז"ל על נפש צדיק, ועליה יאמר עוז והדר לבושה שיש לה באותה העולם כנודע. ולא בלבד אחר צאתה מהעולם, כי אם גם מאז הייתה פה בסילוקה, כבר ותשחק ותשמח בשביל יום אחרון של תחייה, כי מאז ראתה אשר יהיה לה אז. והנה לא נמצא בפסוק זה רק מהנפש שנפשו שמחה ושבעה, אך לא מהגוף שיהיה כישן. לזה הביא הפסוק כי עתה שכבתי וכו', שאומר על זמן המיתה שנקראת שכיבה שכבתי, ואשקוט על הנפש, ישנתי על הגוף, במה שאז ינוח לי לעתיד, כי מאז מראים אותו לו. והביא גם כן ראיה מרבי אבהו דאחזו ליה י"ג נהרין כו', ואמר ואני אמרתי כו', אפשר כי למה שהיה עשיר וענוג מאד כאשר הפליגו בגמרא, ואשר היה גדול בבי קיסר, היה דואג בלבו אולי ניכה בהנאת גופו כל זכויותיו. וזהו ואני אמרתי לריק יגעתי.

או יאמר כי הנה בראותו נהרין דאפרסמון שהוא הוראת אור מלובש, הכיר בזה וגם בהיות שהראו לו קודם הסילוק ולא לאחרי כן לנפש כי אין זה כי אם שגם החומר יקנה אושר להיות כישן כמדובר. על כן אמר כל אלין דאבהו, כלומר מן אבהו כמו שהוא לגוף ונפש שכלם יהנו. ואני אמרתי כי היגע שהוא הגוף, מאומה אין לו שכר רק לנפש, כי הגוף יבלה בקבר. והייתי מצטער עליו, ואומר לריק יגעתי, להיות תהו והבל בקבר. כחי כליתי, כי כל האושר לנפש תהיה. אכן משפטי את ה' בעל הרחמים שאינו מקפח שכר שום בריה. והנה הביא ראיה מהפסוק, אך עדיין היה אפשר לפרש הכתוב בדרך אחרת, והנה הביא אחרי כן ראיה מהחוש מרבי אבהו.

ועדיין היה אפשר כי לא לכל הצדיקים יהיה כן, לכן הביא זבדי בן לוי ורבי יהושע בן לוי ורבי יוסי בן פרטא כו' כי שלשתן הורו כי ראו בסילוקן מתן שכרן. והנה בתלתא הויא חזקה וזה אומרו בסוף המאמר הוי בשעת סילוקן של צדיקים מהעולם הקדוש ברוך הוא מראה להם כו'. עוד כיוון כי הנה עדיין מכל הראיות שהביא אין ראיה ברורה רק שמראין להם מתן שכרן, אך לא שהקב"ה בעצמו הוא המראה להם המתן שכר. לכן הביא עניין שלשת השלמים האלה שאמרו אותן הפסוקים שמורה מהם כי הוא יתברך הוא שהראה להם. והוא כי בפסוקים הקודמים שהם פסוק ותשחק וכו', וכן פסוק כי עתה שכבתי וכו', או פסוק ואני אמרתי וכו' שאמר רבי אבהו, אין ראיה רק שרואים בעת סילוקן מתן שכרן, אך שהוא על ידי הקדוש ברוך הוא לא זכר, אך בשלשה הגדולים האלה שכל הפסוקים שאמרו בסילוק, הם כמדברים עמו

יתברך לנוכח, על זאת יתפלל כל חסיד אליך, וישמחו כל חוסי בך, כי טוב יום בחצריך, מה רב טובך וכו', וביאור המאמר כתוב אצלנו בשערים.

ואומרו **ויאסף אל עמיו** יהיה כי כל צדיק הולך אל מחיצת הצדיקים כיוצא בו, והם המתעוררים להקביל פניו. והנה יש צדיקים שיש להן קצת עוון אשר חטא ולא יכניסוהו במחיצתו עד ינכו לו כל אשר חטא על הנפש ואחר כך **יאסף אל עמיו** במחיצות צדיקים כיוצא בו שהיא מחיצתו. אמר כי אברהם מיד כשמת נאסף על עמיו, כי לא היה לו דבר לנכות וליטהר תחילה כי טהור היה לגמרי.

יא וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת-יִצְחָק בְּנוֹ וַיֵּשֶׁב יִצְחָק עִם-בְּאֵר לַחַי רֹאִי :
אמרו רז"ל (סוטה יד א) שברכו ברכת אבלים. ויש [ש]אמרו שמסר הוא יתברך הברכות ביד אברהם ולא ברכו פן יצטרך לברך גם את ישמעאל, לכן כשמת אברהם ברכו הוא יתברך. וזהו **ויהי אחרי מות אברהם ויברך וכו'.** ועל דרך זה יאמר בשום לב אל מלת **בנו** שהיא מיותרת, אך יאמר כי הנה דרך הקובר את אביו להצטער על כי סר צלו מעליו, אך כשהוא צדיק אין פחד כי הלא בן הוא לה', כי הוא יתברך יהיה לו לאב והוא לו יתברך לבן, וכמאמרו יתברך על שלמה. וזה יהיה מאמר הכתוב על צער יצחק על סילוק אביו כי לא יבצר מזה כי **ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלוהים את יצחק בנו** של האלוהים הנזכר, באומרו לו אם אברהם מת הלא בן לי אתה, ואני אביך קיים לעד. ולכן ברכו לחזק את לבו. ובראות יצחק כן דבק בו יתברך ביותר, ויבחר למושב לו **באר לחי רואי** אשר שם נגלה לו האלוהים והוא מקום מוכן לשכינה.